

1. ULUSAL UYGULAMALI ETİK KONGRESİ KİTABI

Kitabın Hazırlanmasına Katkıda Bulunanlar

Murat Arıcı, Selma Aydın, Özlem Barın, Abrek Canbolat, Cihan Camcı,
Sinan Kadir Çelik, Elif Çırakman, Erdem Çiftçi, Ceylan Çizmeli, Levent Doğan,
Onur Ertuğrul, Şahan Evren, Ahmet Eyim, Pınar Genç, Bilal Gül, Emrah Günok,
Cem Kamözüt, Ayşe Karaoğlu, Sibel Kibar, Elçin Önder, Güncel Önkal,
Özge Önenli, Senem Özyürek, Deniz Soysal, Zehra Tahtakılıç,
Ceyda Başak Tan, Erdem Taner , İskender Taşdelen,
E. Hande Tuna, Eray Yağanak, Sirel Yelman,
Emek Yıldırım, Peyman Yıldız

TÜBA'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.
Ocak 2003.

Kapak ve Dizgi
Soner Soysal

TEŞEKKÜR

1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin tüm mesleklerden düşünürlerimizin toplumsal yaşamımıza ilişkin etik sorunları en geniş katılımı tartışmalarını sağlayarak önemli bir değer bilgisi birikimi yaratmayı başardığını düşünüyoruz. Bu kitapla da, kongremizin birinci gün açılış konuşmaları ve panellerdeki tartışmaların tamamı ile sunulmuş bildirilerin çoğunu bir araya getirerek, bu birikimi kalıcı kılmayı amaçlamaktayız.

1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin gerçekleşmesinde desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Prof. Dr. Ural Akbulut, Rektör Yardımcılarımız Prof. Dr. Mehmet Utku, Prof. Dr. Canan Çilingir, Prof. Dr. Ahmet Acar, Prof. Dr. Fatoş Yarman Vural ve Prof. Dr. Nezih Güven'e minnettarız. Ayrıca, bize desteklerini esirgemeyen Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Tomak'a sonsuz teşekkürler.

Kongremizdeki panellerin düzenlenmesinde yardımını esirgemeyen Sayın Nuri Çolakoğlu'na ve katkılarından dolayı Prof. Dr. Canan Özgen ve SEM Başkanı Prof. Dr. Hüseyin Vural'a teşekkürü bir borç biliriz.

Kongrenin düzenlenmesinde ve kitabın hazırlanmasında kitabın ilk sayfasında adlarını sıraladığımız çok sayıda araştırma görevlimiz ve öğrencimizin paha biçilmez katkıları olmuştur. Bu değerli dostlarımızın yanı sıra, kongrenin düzenlenmesinde bölümümüzün diğer tüm öğretim üyeleri ve araştırma görevlilerinin desteklerini de unutamayız. Bölüm Sekreterimiz Sayın Leyla İpek ve İdari İşler Memurumuz Sayın Faik Tunç'un yardımlarını da anmadan geçemeyiz.

Son olarak, Kongre Kitabının basılmasına maddi destek sağlayan Türkiye Bilimler Akademisi'ne şükranlarımızı sunuyoruz.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
Giriş: Prof. Dr. Akın Ergüden	
Uygulamalı Etik Ne Tür Bir Bilgi İçerir?	1
AÇILIŞ KONUŞMALARİ	9
ODTÜ Felsefe Bölüm Başkanı Prof. Dr. Akın Ergüden'in Açılış Konuşması.....	9
ODTÜ Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Utku'nun Konuşması.....	9
Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu'nun Konuşması	10
Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin Konuşması	15
MEDYA ETİĞİ PANELİ.....	21
Panel Yöneticisi: Nuri Çolakoğlu; Panelistler: David Berchard, Oktay Ekşi, Mustafa Gözalan, Nuri Kayış, Aydın Sezgin.	
TERÖR, SİYASET, İŞ DÜNYASI VE ETİK PANELİ.....	43
Panel Yöneticisi: Akın Ergüden; Panelistler: Ahmet İnam, Kaya Güvenç, Orhan Birgit, Uluç Gürkan, Cengiz Güleç, Doğu Ergil, Hikmet Uluğbay.	
BİLDİRİLER	79
1. Emel Baştürk Akça	
Fotoğrafın “Arzu Nesnesi” Olarak Kadın Bedeni: Haber Fotoğrafının Mantığı Üzerine Bir Tartışma	80
2. Semiha Akıncı	
İnsan Hakları ve Demokrasi.....	93
3. Emel Aközer	
Siyasetin ve Etiğin Estetikleştirilmesi/Yeşilleştirilmesi Üzerine	98
4. Berna Arda	
“İş Ahlakı” Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?.....	103
5. Zakir Avşar	
Medyada Klasik Etik Kodlar Bir İllüzyon mu?.....	112
6. Erdem Aydın	
Tıp Etiğinde Temel İlkeler.....	133
7. İnyet Pehlivan Aydın	
Eğitim ve Öğretimde Etik	138
8. Basri Barut	
Türk Basınında Etik.....	142
9. Vahit Bıçak	
Demokratik Toplumda Polis Etiği.....	149
10. Şebnem Bilget	
Medyada Etik Sorunların Çözümünde Avrupa Medya Platformlarında Oluşturulan Öneriler ve Yasal Enstrümanlardaki Durum.....	157
11. Sabri Büyükdüvenci	
Ahlak Endüstrisi	162
12. Erdal Cengiz	
Ahlak Yargıları Meşru Yargılar mıdır?	165
13. Yasin Ceylan	
Küreselleşme Sürecinde Etik Sorunlar	170
14. Sara Çelik	
Değer Yargılarında Öznellik-Nesnellik Tartışması Üzerine bir İnceleme	173
15. Nesrin Çobanoğlu	
Hastane Yönetiminin Hekim–Hasta İlişkinine Müdahalesinin Etik Boyutları	178
16. Musa Doğan	
Çevre Etiği ve Biyolojik Çeşitlilik	190

17. Haluk Erdem	
Bir İnsan Hakkı Olarak Yaşama Hakkı ve Sorunları.....	195
18. Servet Gözetlik	
Stoacılar da Erdem Ögesi Olarak Ampirik Bir Deneme	202
19. David Grünberg	
Uygulamalı Etik ve Aristoteles'te Etik-Retorik İlişkisi	207
20. Kezban Güleriyüz	
Sanat ve Etik	211
21. Ali Halıcı	
Etik Konusunun Türk Basın Yazımında Temel Alanlara Yönelik Ele Alınış Sıklığı.....	215
22. Sevgi İyi	
Çağımızda ve Etikte Bunalım.....	223
23. Nurten Kara	
Gazetecilerin Kültürel ve Siyasal Arkaplanlarının Haber Seçimleri Üzerindeki Etkisi	227
24. Sibel Oktar	
2001 Ekonomik Krizinin İş Etiğinde Açtığı Olanaklar Alanı	234
25. Nimet Önür ve Ayşe Çatalcalı	
Medya Politikalarının Demokratikleşmesi Sürecinde Küresel ve Ulusal Medya Uzamlarında Etik: İkiz Kuleler Örnek Olayı.....	239
26. Yaman Örs	
Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği	247
27. İbrahim Özdemir	
Doğayı "Evimiz" Olarak Algılamak: Neo-Konfüçyüsçülüğün Çevre Etiği Üzerine.....	255
28. Bedriye Işık Özkaya	
Medyada Etik İlkelerin Kurumsallaşması.....	261
29. Hafize Öztürk	
Tıpta Aydınlatılmış Onam Öğretisi Bağlamında Hekimin Rolü	267
30. Hakan Poyraz	
Masaldan Devlete: İletişim Etiği ve Devlet Felsefesi Açısından Bir Masal Okuma Denemesi	274
31. Şükran Sevimli	
Tıbbi Sosyal Hizmet Etiği.....	280
32. Mehmet Şahin	
Enflasyon ve Etik.....	287
33. Demet Taşdelen	
Topluma Uyum Sağlamak mı, Gerçekliği Anlamak mı?.....	295
34. Neşet Toku	
Modernite ve Etik	301
35. Ersin Töreci, Necdet Kesmez ve Tuncer Üney	
Bilişim Teknolojisi, İnternet ve Etik	308
36. Sadık Tumay	
Fotoğrafik Görüntü Üstünden Etik Tartışmalar	317
37. Güliz Uluç	
Türk Medyasında Etik Sorunlar: Örnek Olaylar ve Öneriler	321
38. Pınar Uyan	
Vatanseverlik: Gerekenden Fazlası	335
39. Hasan Ünder	
Uygulamalı Etik: Panmoralizm	341
40. Alemdar Yalçın	
21. Yüzyılda Etik Kavramının Öneminin Artmasına Neden Olan Gereklilikler	346
41. Aslı Yazıcı	
Ahlaki Değerlendirmede Genel İlkeler mi, Yoksa Tekil Durumlar mı Önce Gelir?.....	354

42. Sedat Yazıcı	
Ötenazi ve Ölüm Orucu	358
43. Şahin Yenişehirlioğlu	
Doğada Özgürlük Eşitlik ve Ahlak Yoktur	362
EKLER	365
EK 1: ODTÜ Felsefe Bölümü Uygulamalı Etikte İkinci Eğitim Tezsiz Yüksek Lisans Programı	366
EK 2: ODTÜ, UYETAM (Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi) Amaçları	374
EK 3: ODTÜ, UYETAM, SEM İşbirliği ile Yürütölen Medya Etiği Sertifika Programı.....	379

Giriş: Uygulamalı Etik Ne Tür Bir Bilgi İçerir?

Prof. Dr. Akın Ergüden*

This was our paradox: no course of action could be determined by a rule, because every course of action can be made to accord with the rule. The answer was: if everything can be made to accord with the rule, then it can be made out to conflict with it. So there would be neither accord nor conflict here.

(L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, par. 201)

I

“Uygulamalı Etik” kavramı, adı icabı etiğin öğrenilebileceği, öğretilebileceği varsayımından yola çıkar. Bu da, etiğin bir tür bilgi olduğunu kabullenmek demektir. Buraya kadar her şey yolunda. Ancak, etiğin ne türden bir bilgi olduğu sorulduğunda işler karışır. Genel olarak eğitimin içinde etiğin yeri sorulduğunda işler daha da karışır. Bu son soruya yanıt verebilmek için bir öncekine, yani etiğin ne tür bir bilgi olduğuna karar vermek gerekir. Bu yazı uygulamalı etiğin içerdiği, ya da içermesi gereken, adına “*etik grameri*” dediğim bilgi türüne kısa bir giriş niteliğindedir.

Uygulamalı etik, “etik” sözcüğünün önüne “medya”, “bio”, “siyaset”, “tıp”, “meslek” vb. getirilerek oluşturulan pek çok alanı içeren bir kavramdır. Böylece, medya etiği, bio etik, tıp etiği, iş etiği gibi kavramlarla ifade edilmek istenen şey, onların belli bir toplumun etik grameri bütününe *parçaları* olduğudur. *Uygulamalı etik grameri*, kamusal alanda oluşan, ya da sürekli bir biçimde oluşagelen bu parçaların bütününe ifade eder. Bu anlamda etik grameri, *kamusal alanın iskeletini ya da tutkalını* oluşturur. Doğruluk, dürüstlük, onur, güven gibi etik değerlerin global ve toplumsal kamusal alanlardan dışlanıyor olması (onların özel, ya da inançsal alana hapsedilmesi), etik gramerinin oluşamadığı gerçeğinin bir başka biçimde ifadesidir.

Uygulamalı etik grameri kavramında geçen “gramer” sözcüğünden normalde anlaşılacak sabit, *a priori*, önceden belirlenmiş kurallar bütününe (Chomsky) kastetmiyorum. *Gramer* kavramı genç Wittgenstein’in anladığı biçimde, bir kurallar bütünüdür, ancak bu kurallar önceden belirlenmiş, tepeden inme vazedilmiş apriori, uzaktan idare eden kurallar değildir. *Gramer* sözcüğü, olguların, doğruların, değerlerin kamusal alan içindeki yaratılış, oluş, ayrışma, yeniden düzenlenme, yokoluş, tekrar ortaya çıkış, vb., süreçlerini ifade eder. Bu süreçler, yani en genel anlamda toplumsal gramer oluşumu, bireylerin kamusal alanda yaptıkları işler, söyledikleri sözler, oynadıkları dil oyunları, bilinçli ya da bilinçsiz kararları, tutturdukları canlı metaforlar, kısacası, söylemsel (*discursive*) ve söylemsel olmayan (*non-discursive*) pratiklerinin yaşama biçimleri (*forms of*

* ODTÜ Felsefe Bölümü

life, Lebensformen) olarak kullanım tarzlarını (*mode d'emploi*) ifade eder. Burada, bir olguyu “gerçek olgu”, bir değeri “gerçek değer”, bir doğruyu “gerçek doğru”, bir eğriyi “gerçek eğri” olarak gösteren, önceden belirlenmiş bir cetvel, bir tercüme el kitabı vs. yoktur. Burada ne vardır? Burada geç Wittgenstein’in *yaşama biçimleri (forms of life, Lebensformen)* dediği çerçeve ve arkaplan yapıp-etmeleri, pratikleri vardır: Bir doğruyu, bir değeri, bir olguyu anlamamızı sağlayan bir çerçeve (*framework*) ve bir arkaplan (*background*)dır. Çerçeve, yukarıda saydığım söylemsel ve söylemsel olmayan pratiklerin önermesel bilgi düzeyine çıkan, bu düzeyde ifade edilebilen kısmını, arkaplan ise, bu pratikleri anlamlandıran ancak bilginin arkasında, henüz bilgi olmayan (ama bilgiyi mümkün kılan) kısmını ifade eder. Etik grameri işte bu en genel anlamda ifade ettiğimiz toplumsal gramerin etikle ilgili olan parçasıdır. Bu parça doğal olarak genel anlamdaki toplumsal gramerden soyutlanamaz. Bu soyutlamayı bizler, yani felsefeciler ve toplumbilimciler eğitim ve araştırma amacıyla yaparız.

Böyle bir soyutlama sonucunda, birkaç kavram büyüteç altına alınabilir. Bu kavramlardan, bu yazı çerçevesinde şunlar ön plana çıkıyor: eğitim, etik gramer, kural, çerçeve ve arkaplan.

II

Eğitimi en geniş anlamda insanı doğumdan ölüme kadar etkileyen, eğip büken, bir şekle sokan *bir süreç* olarak algılıyorum. Etik ise insanın “ne yapmalıyım, nasıl yaşamalıyım” sorusuna verdiği, vermeye çalıştığı sistematik yanittir. Eğitim ve etik arasındaki bu açık ve zorunlu ilişkiyi Sokrates’in “Kendini tanı” sözü çok güzel ifade eder. Eğitim, kısaca, yaşam boyu süren, hiç bitmeyen *etik* bir kendini tanıma sürecidir.

İkinci olarak Sokrates’in bir başka sözü bize eğitim etik ilişkisinin paradoksal niteliğini gösterir. Sokrates, kötü sofistlerden kendini ayırmak için, her zamanki ironik tavriyle kötü sofistlerden daha “erdemli” olduğunu, zira, hiç değilse kendisinin “her şeyi bilmediğini bildiğini” sofistlerin ise her şeyi bildiklerini zannettiklerini söyler. Eğitim bu anlamda, ömür boyu sürecek olan bir “kendini tanıyamama” sürecidir de.

Üçüncü olarak eğitim ve etik ilişkisinin paradoksal bir diğer boyutunu Sokrates erdemin “öğrenilemez, öğretilmez” bir şey olduğunu söyleyerek vurgular. Etik ve eğitim ilişkisindeki bu paradoksu Aristoteles *Ethica Nichomachea* adlı eserinde, etik bilginin (*phronesis*) “öğrenilemez”, “öğretilmez”, “unutulmaz” bir tür bilgi olduğu şeklinde ifade eder.¹ “Pratik erdem” olarak batı dillerine çevrilen *phronesis*’i ben “etik bilgi” olarak çeviriyorum ve bilişsel kategorilerle ifade edilemeyen (*logos* olmayan) bu bir tuhaf “bilgi”yi de eğitim sürecinin hem bir ereği (*telos*) hem de bir başlangıç noktası olarak görüyorum. Aristoteles etik bilgiyi aklın çok özel bir kullanım biçimi olarak betimler. Etik bilgi, aklın kuramsal kullanımından (*episteme*) farklıdır, zira o değişebilenin, olumsuzun bilgisidir. Ancak etik bilgi, değişebilenin bir tür bilgisi olan hesap kitapla ilgili olan teknokrat-teknisyen-zanaatkar-mühendisin bilgisinden (*techne*) de farklıdır. *Techne* ile *phronesis*’in ortak yanı, ikisinin de bir tür bilgi ve deneyimi, yapıp-etmeleri içermesidir. Ancak *techne*’de bu yapıp-etmelerde bulunan insan (marangoz, mimar, köpek eğiticisi, TV programcısı, vb.) yapıp etmelerini, önceden belirlenmiş hesap kitap kurallarına göre gerçekleştirir. Bu hesap kitap kuralları ile ortaya çıkarılan eser arasında hem mantıksal hem de zamansal anlamda bir “öncelik” “sonralık” söz konusudur. Burada kurallar yapıp etmeleri Wittgenstein’in tabiriyle “uzaktan idare eder”. Buna karşı *phronesis*’te “kurallar uzaktan idare etmezler”. (Bunların ne olduğu aşağıda tartışılacak). Etik yapıp etmelerimizde etik kural ile etik karar-edim arasında

mantıksal ya da zamansal bir boşluk yoktur; phronesis sahibi insan (*Phronimus*) somut bir durum karşısında “doğru olan şeyi yapan” insandır. Pratik erdem sahibi insan önceden belirlenmiş kural- kuramları somut durumlara uygulayan insan değildir. Techne bilgisinde bir şeyin (kurallar, programlar, projeler vb.) bir başka şeye (ahşaba, taşa, köpeğe vb.) *uygulanması* söz konusudur. *Techne* ile *Phronesis* arasındaki diğer farkları öğrenmek isteyen okuyucular yukarıda verdiğimiz (1) numaralı dipnotundaki Aristoteles’in eserini okuyabilirler. Benim bu yazıda vurgulamak istediğim şey, etik bilginin kurallarla olan paradoksal ilişkisi ve bu ilişkinin eğitim bağlamında biraz değişmesidir.

Derdimi bir başka açıdan söze dökelim: “Etik eğitiminin kurallarla hiç ilişkisi yok mudur?” sorusu Sokrates’in “felsefe öğretilmezliği” ya da Aristoteles’in “Etik bilgeliğin öğretilmezliği” paradoksuna benzer. Sorulara yanıt hem “evet” hem “hayır”dır. Hayır etik eğitimin kurallarla hiç ilgisi yoktur. Hayır etik bilgelik öğretilmez. Hayır felsefe öğretilmez. Bu üç soruya da yanıt “hayır”dır *şayet* etik bilgiyi, etik kuralları örneğin bir dilin grameri (sentaks anlamında) gibi önceden belirlenmiş, hesap-kitap işi sabit kurallar toplamı olarak görürsek. Üç soruya da yanıt “evet”tir *şayet* etik bilgiyi, etik kuralları böyle görmez isek. Yazımın geri kalanında bu sorulara “evet” yanıtını verebilmenin temellerini deşmeye çalışacağım.

Kural konusundaki felsefi görüşler Aristoteles ve daha yakınlarda Kant’a kadar gider.² Ancak etik (ve retorik) bağlamında kuralla ilgili görüşlerin ilk örneklerini 20’nci Yüzyılda G.Herbert Mead ve Kenneth Burke gibi düşünürlerde görebiliriz. Bu düşünürler insanın toplum içindeki sıradan, günlük yapıp etmelerinde karşılaştığı durumlar ve sorunlar üzerine kafa yormuşlar ve insanın bu durum ve sorunlar karşısında yapması gereken *seçimlerin* (tepkiler değil) tanım icabı, *etik nitelikte* olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Burke, insanın yapıp etmelerinin, sözlü edimlerinin simgesel ve etik yönünü vurgulamak amacıyla “eylem” ve “hareket” (*action* ve *motion*) kavramlarını birbirinden ayırır.³ Burke’e göre eylemek, eylem, insan kızı/oğlunun en belirgin niteliğidir: insan simgesel eylemlerde, etik yapıp etmelerde bulunabilen tek hayvan türüdür. İnsan konuşabilir, söz verebilir, ikna edebilir, yalan söyleyebilir. Bunun yanında nesnelere ve hayvanlar sadece hareket edebilirler. Bir başka deyişle, eyleyebilmek, seçim yapabilmek, karar verebilmek, etik kişilik içerir, ya da gerektirir. Çoğu yapıp etmelerimizde, şu yada bu durum karşısında “evet”-“hayır”, “doğru”-“yanlış” diyebilmek etik tavır takınmak demektir. “Hareket” kavramı etik dışıdır; sadece ve sadece insan eylemidir etik olan ya da olabilen.⁴

Burke’ün bu görüşüne katılmakla birlikte şunu eklemekte de yarar görüyorum. Burke’ün amacının, örneğin aynı “hareketin” bir hayvan tarafından yapılırsa etik dışı, bir insan tarafından yapılırsa mutlaka etik içiliğini söylemek olduğunu sanmıyorum. Pek çok insan hareketi de sadece “hareket” olarak kalabilir, yani etik alanı dışındadır. Örneğin kırdan tek başıma pipo içiyorum. Vurgulanmak istenen şey pek çok insan “hareketinin” zorunlu olarak etik alana girişidir. Bu zorunluluğu doğuran şey, öteki insanlardır. Örneğin pipomu kırdan yalnızken değil de evde kızımın yanında içiyorsam, aynı hareket (pipo içmem) etik alana girer. Birazdan göreceğimiz gibi artık aynı hareket (pipo içmem) bir çıplak olgu (*brute fact*) olmaktan çıkıp, bir dil oyununun (*language game*) parçası olan sosyal-kurumsal olgu (*institutional fact*) olur.⁵

Kuralla ilgili bu belirttiğim görüşler 20’nci Yüzyılın ikinci yarısına kadar oldukça yüzeysel ve kısmi kalmıştır. Kural üzerine gerçek bir ilginin başlangıç noktası Ludwig Wittgenstein’in *Philosophical Investigations* adlı kitabının, ölümünden sonra 1953’de

yayımlanması olmuştur.⁶ Felsefede olduğu kadar diğer insan bilimlerinde de devrimci görüşlere yol açan bu yapıtın ardından, Wittgenstein sonrası kural görüşleri Austin, Ryle, Winch, Toulmin, Searle gibi Anglo-Sakson, Gadamer, Habermas Apel gibi Alman filozoflar tarafından değişik açılardan geliştirilmiştir.⁷ Özetle bu felsefeciler bize kuralla ilgili şunu söylerler: İnsanın yapıp etmelerinin belli bir kısmı etik alan dışı olan “hareketler” ya da çıplak olgulardır. Ancak çoğu insan eylemleri alternatif yollar arasında yapılan ve değer yargıları taşıyan etik seçimlerdir. Bu ikinci tür yapıp etmeler fizik yasalara bağlı “hareket” değil, gündelik, sıradan dil içinde somutlaşan kurallara bağlı dil oyunları ya da dil edimleridir (*language-game, speech act*). Bu söylediklerimizi Wittgenstein’den bir örnekle açalım.

Wittgenstein yukarıda (dipnot 6) belirttiğim yapıtında üçlü bir ayrım yapar: Deyim (*expression*), dil-oyunu (*language-game*), yaşama biçimi (*form of life*). Wittgenstein’e göre bir deyim (bir sözcük veya bir tümce) anlamını belli bir dil oyunu bağlamında yani bu dil oyunu içindeki rolü sayesinde kazanır. Dil oyunu ya da Wittgenstein sonrası felsefecilerin deyimleriyle dil edimi kavramını, Wittgenstein’in kendi verdiği örneklerle şöyle açabiliriz: “Bir şeyi betimleme; bir şeyin betimlenmesinden yola çıkarak (çiziminden) o şeyi yapmak, bir olayı anlatmak, bir olay hakkında yorum yapmak, bir hipotez oluşturup sınamak, bir deneyin bulgularını tablo ve diyagramlar biçiminde sunmak, bir oyunda rol almak; şarkı söylemek, bilmece çözmek, şaka yapmak, fıkrâ anlatmak, bir aritmetik problemi çözmek, yabancı bir dilden çeviri yapmak, soru sormak, teşekkür etmek, lanet okumak, birini karşılamak, dua etmek...”⁸

Yukarıdaki dil oyunu örneklerinden anlaşılacağı üzere, bizim “dil” denince genelde anladığımız dar tanımın dışına çıkar Wittgenstein’in dil kavramı. O halde dil edimleri en geniş anlamda “dil” ile yapıp edilen şeyler oluyor. Austin’in tanımıyla dil edimi “sözlerle yapıp edilen şey”dir.⁹ Örneğin “evet” sözcüğünü belli bir kurallar bağlamında sarf etmek bir “evlilik kontratının” bir parçasıdır. Aynı biçimde “boş ol” deyiminin belli bir kurallar silsilesi bağlamında boşanma olgusunun bir parçası olması gibi. Austin, Searle, Habermas gibi düşünürlerin çeşitli amaçlarla geliştirdikleri dil edimi sınıflamaları (*taxonomy*) vardır. Austin dil edimlerinin bir toplum içinde iletişim açısından önemli olanlarına verdiği isim illokusyoner-edimler (*illocutionary acts*) dir. Hepsi etik açıdan önemli olan bu tür edimlere işaret eden fiillere (sözcükler) Austin’in verdiği örnekler şunlardır: “Belirtmek”, “betimlemek”, “iddia etmek”, “ikaz etmek”, “işaret etmek”, “yorum yapmak”, “emretmek”, “kumanda etmek” (*command*), “talep etmek” (*request*), “eleştirmek”, “özür dilemek”, “sansür etmek”, “onaylamak”, “hoş karşılamak” (*welcome*), “söz vermek”, “itiraz etmek”, “talepte bulunmak” (*demand*) ve “tartışmak” (*argue*). Austin’e göre, İngilizce’de binin üstünde bu tür fiil var.¹⁰

Wittgenstein’a geri dönersek, diyebiliriz ki, ona göre, deyimler anlamlarını, yukarıda örneklendirdiğimiz dil oyunları içinde, *kurallara bağlı kullanımlarından* alır. Bu dil edimlerinin bağlamından soyutlanırsa deyim anlamını yitirir ve Wittgenstein’in deyişyle bir güültüden, “boşa dönen bir çarktan” başka bir şey olmaz. Dilimiz o zaman “tatile gider”.¹¹

Wittgenstein’a göre bu dil oyunları ya da dil edimleri de, onları kapsayıcı bir biçimde içinde taşıyan “yaşama biçimleri” (*forms of life, Lebensformen*) bağlamında değerlendirilmelidir. Deyimlerin anlamlarını yani yapıp etmelerimizi oluşturan standart kullanım tarzlarını belirleyen dil edimlerinin kendileri de, daha kapsayıcı bir alan olan *yaşama biçimlerinin* bir parçasıdır ve bunlar tarafından belirlenir. “Yaşama biçimleri” kavramı çok tartışmalı ve çetrefil felsefi sorunlar içeren bir kavramdır.¹² Toulmin, bu

kavramı, etik yapıp etmelerimizi de içine alan kurala bağlı davranışlar bağlamında şöyle özetler: a) Yaşama biçimleri, epistemik-entelektüel idealler değil, pratik yapıp etmelerdir; b) Yaşama biçimleriyle anlatılmak istenen şey insan doğasının ya da kültürün değişmeyen düzeni değil, pek çok açıdan bakılabilecek kültürel bir değişkendir.¹³

Bir başka Wittgenstein öğrencisi olan Searle da, yaşama biçimleri kavramını “çerçeve” (*framework*) ve “arkaplan” (*background*) metaforlarıyla anlatmaya çalışır.¹⁴ Örneğin, içinde “kes” sözcüğünün geçtiği değişik deyimler düşünelim: “Pastayı *kes*”. “Dağı *kes*”, “Güneşi *kes*” gibi. “Kes” sözcüğü burada metafor değil *lâfzî-literal* anlamda olsun. Yani “kes” “keskin bir şeyle bir başka şeyi doğramak” anlamında. “Pastayı *kes*” deyiminin anlamını içinde kullanıldığı dil oyunu belirler. Bu ne olsun? Bir doğum günü kutlaması olsun. Kızım Ayşe’nin doğum günü olsun. Bu dil oyunu bağlamında, “pastayı kes” deyiminden ne anlıyorsun? diye sorulduğunda cevap: “Ayşe doğum günü pastasını kesiyor”. “Ayşe’nin doğum gününde pasta kesilmiş”. “Ayşe’nin yaşadığı ülkede doğum günleri kutlanırmış”. “Doğum günlerinde adet pasta yemekmiş”. Bu yanıtları onlara, yüzlere hatta belki de bine çıkarabiliriz. İşte, epistemik düzeyde kalan bilgi türü önermeler içine hapsedilebilip, cümleler halinde ifade edilebilen kültürel yapıp etmelerin bilgisine “çerçeve” adını veriyoruz ve bir deyim anlamını bu çerçeve belirler diyoruz. Bu dil oyununu “çerçeve” kavramını anlamak için kullandık. Elle tutulup gözle görülen, cümlelerle ifade edilebilen, anlamı belirleyen bilgi.

Klasik, tipik geleneksel felsefe bu noktada işi bitirir: Bilginin (*Logos*) arkasında (bilgi olmayan) hiç bir şey olamaz. Her şey bilgi ile başlar, bilgi ile biter. Hayalet bilgi olacak değil ya!

Peki, bilginin arkasında, epistemik “çerçevenin” arkasında bir “arkaplan” olamaz mı? İşte bu soruyu, Wittgenstein, Heidegger, Gadamer, Derrida gibi 20’nci Yüzyıl düşünürleri gündeme getirirler. Biz ikinci bir dil oyunu kurgulayarak deyimlerin anlamında hayati söz sahibi olduğumu sezdiğimiz, ancak epistemik bilgi düzeyinde yakalayamadığımız bu “arkaplan” kavramını anlamaya çalışalım. (Hatırlayalım ki hâlâ Wittgenstein’in “Yaşama biçimleri” kavramını tartışıyoruz). İkinci dil oyunumuzda iki deyim kullanalım. Bu iki deyimde de “kes” sözcüğü yine mecazi değil *lâfzî-literal* anlamda, yani “keskin bir şeyle bir başka şeyi doğramak” anlamında kullanılsın. İşte iki deyim: 1) “Dağı kes”. 2) “Güneşi kes”. Bu kez iki deyim kullanma gereğimi açıklamakla başlayalım. Arkaplan kavramı özel bir tarihsellik–zamansallık boyutu içerir. Birinci dil oyunu bize arkaplanın tabir yerinde ise “şimdiki geçmiş” boyutunu, ikinci dil oyunu ise bize arkaplanın “şimdiki gelecek” boyutunu göstermeyi amaçlıyor. Birinci deyim okuruma yöneltiyorum: “Dağı kes”. deyiminden ne anlıyorsunuz?

Yıl 2002 müthiş bir teknoloji var. Dev dağ kesme makineleri var, proje hazır, falanca dağ kesilip arasına özel bir tünel yapılacak, vs. vs. İşte bu ve benzeri cevapları veriyorsunuz. Haklısınız da. Deyim yerindeymiş. Deyimi anlamanız için “çerçeve” bilgisi yetti de arttı bile. Şimdi, varsayalım iki Yüzyıl geride yaşıyoruz ve ben size aynı soruyu o zaman (19. Yüzyıl) yöneltiyorum: “Dağı kes”. Ne anlıyorsunuz? Siz şaşırıyorsunuz önce, ama hemen toparlanıp okuduğunuz Jules Verne romanlarını hatırlıyor ve başlıyorsunuz saymaya: “Öyle bir zaman gelecek ki, dev dağ kesme makineleri olacak. Dev kuş-makineler havada uçarak bu dağları kesecekler, vs. vs..”. Ha işte şimdi anladınız. Deyim yine yerindeymiş. Anlamak için ne yaptınız? Cevap: *Bir arkaplan yarattınız*. Hayaleti çağırdınız. O da çağrınıza yanıt verdi. Vermeyebilirdi de. Tipik, klasik eğitimciler gibi çağırılmayabilirdiniz de. Onların dediği gibi derdiniz ki: “Bu

çok saçma” “Bu deyim yerinde değil” vs. vs. Ama siz onlardan farklısınız. Hayaletlere inanıyorsunuz. İşte *hayalet bilgi* bu. İşte *logos* olmayan bilgi bu. Hemen düzeltiyorum Arkaplanı *logos* yaptınız. Artık o bir “çerçeve” bilgisi oldu. Ama daha önce “yok gibiydi”. Sizin o deyimini anlama süreciniz içinde ortaya çıktı. Anlamanızı o sağladı. Tıpkı görmemi sağlayan ama benim göremediğim gözümün retinası gibi. Devam edelim.

“Güneşi kes”. Anladınız mı? Metafor değil literal anlamda kes. Cevap: “Nasıl olur? Güneş peynir mi keselim? Bu çok saçma. Anlamadım. Benim anlamadığım, bilmediğim şey bilgi değildir”. Bu tipik, klasik akademisyen yanıtı. Hayalet bilgiyi çağırarak anlamak. Bunu okurların *hayal-et* gücüne bırakıyorum: Güneşi nasıl keserdiniz? Atalarımızın dediği gibi, insan hayal ettiği müddetçe yaşar.

Özetlersek, etik alan söz konusu olduğunda kural kavramı, deyim-dil oyunu-yaşama biçimi ekseninde önermesel bilgi (*propositional knowledge*) epistemik düzeyini aşan onto-pratik bir yapıp etmeler yaşama dünyasını (*life world, Lebenswelt*) varsaymak zorundadır. Böyle bir dünyada etik bilgi Lyotard’ın deyişiyle, “dil oyunlarının heterojenliğini” kabullenmek zorunda.¹⁵ Yine böyle bir dünyada kurallar bu dil oyunlarını Wittgenstein’in deyişiyle “uzaktan idare etmezler”.¹⁶ Şimdi biraz da bu son nokta üzerinde duralım.

Bir kural uzaktan idare etmez. Neyi etmez? Yapıp etmelerimizi. Bir kural “bir yol işareti gibidir. Bir yol işareti bize ne tarafa gitmemiz gerektiğini kesin olarak gösterir mi?”¹⁷ Tabii ki göstermez! Kurallar yol işaretleri gibi bize seçebileceğimiz alternatif yolları gösterirler. Ama her yol işareti gibi her kural da “yanlış” yorumlanabilir. Gece bir fırtına sonucu yol işareti dönmüş de olabilir. Bu yüzden, bir kural da bir yol işareti gibi, her ihtimali değerlendirebilen usta bir şoför gibi, ancak *uygulama tekniğini*¹⁸ bilen birine yardımcı olabilir. Bu bağlamda hiç bir kural dil oyunlarının heterojenliği içinde, kendi kullanımlarını tüm ayrıntılarıyla dikte edemez. Yine bu bağlamda, dil oyunları bir kurallar bütünü olarak, önceden belirlenmiş sabit bir kalkülüs olarak düşünülemez. Bu anlamda “kuralla bağlılık” (*rule following*) örneğin Chomsky’de olduğu gibi¹⁹ dilin sabit, homojen, doğuştan gelen kuralları tarafından bağlanmak değil, tam aksine, dil oyunlarının heterojenliğini (yukarıda örneklediğimiz) mümkün kılan kuralla bağlılıktır. Anlam açıklamaları, yani sözcüklerin kullanımını belirleyen normlardır kurallar. Ancak bu anlam açıklamaları, içinde oluştukları dil edimleri ve yaşama biçimlerine göre pek çok farklı şekiller alırlar. Bu demek istediğimi, bir sözlük içindeki anlam açıklamalarını örnek vererek de anlatabiliriz. Hiçbir sözlük, bir sözcüğün anlamını yani kullanma biçimlerini bütün ayrıntılarıyla veremez. Bizim bir sözlükten yararlanabilmemiz için o dil konusunda pek çok şey bilmemiz, diğer bir deyişle kullanma-uygulama tekniğini bilmemiz gerekir. Bu anlamda kurallar, pratik yoluyla, yavaş yavaş, pratiğin öngördüğü değişkenlere, değişimlere bağlı olarak hem öğrenilen hem de yapıp edilen şeyler olarak gelişir ve belirginleşir.

Bu söylediklerimiz etik kurallar için de geçerlidir. Etik kurallar da sıradan dil kuralları gibi sabit kalkülüsvari aksiyomlardan farklı statüdedir. Birisi size gelip “bana etiği öğretir misin?” derse bu insanın sizden etiğin bilgisini yani bu konudaki kuramları ve normatif kurallar bütününe istediğini bilirsiniz. Ama bu kişiye sabit kalkülüs kitabına benzer kurallar toplamını bir reçete gibi verebilir misiniz? Vermeye çalışırsanız bu bir tür “şiddet” ya da haksızlık olmaz mı? Size birinin gelip “bana satranç öğretir misiniz?” dediğini düşünün. Ne istediğini biliyorsunuz. Ama satranç oyunu gibi kesin kurallara bağlı bir oyun söz konusu olduğunda bile o kişiye satranç öğretme

teşebbüsünüz bir tür “şiddet” ya da haksızlık içerecektir. Örneğin ona vereceğiniz kurallar arasında “tek bir karede iki taş birden bulunamaz” kuralı yer alacak mıdır? Benzer şekilde bizler etik kuralları da dil gibi belli doğal ortamlar içinde öğrenir ve öğretiriz. Etiğin tüm evrensel kurallarını bir kitap içinde toplasak bile bu durum bir yabancı dil öğrenmek için bir sözlüğü ezberlemeye kalkmaya benzer.

Sonuç olarak bu yazının başlığında sormuş olduğum soruya dönersek: Etik eğitiminin kurallarla, hem de çok ilgisi vardır yanıtı ağır basıyor. Ancak, tüm yazı boyunca vurgulamaya çalıştığım gibi, bu ilgi, kural kavramının doğru algılanmasına bağlı. Yazımın başında Wittgenstein’den yaptığım alıntıdaki kural paradoksu, etik kuralların yaşamı önceden belirleyen sabit formüller olarak algılanması yüzünden ortaya çıkar. Etik kurallar hayat süreci içinde yaşanan, denenilen, geçerliğini kendi içinde oluşturan dinamik sistemlerdir. Ancak böyle bir bakış açısı paradoksun çözülmesini sağlayabilir. Bu yazı boyunca kural paradoksuna bağlamaya çalıştığım Sokrates’in ve Aristoteles’in felsefenin ve etik bilginin öğretilmezliği paradoksu da ancak bu bakış açısıyla ortadan kalkabilir. Sözlerimi “etik eğitiminin *kısır olmayan* döngüsü” olarak adlandırdığım bir düşünceyle bitireceğim. Bu yazıda işlemeye çalıştığım kural kavramının bizi zorunlu olarak karşı karşıya getirdiği ayrıntılarının ayrı bir yazının konusu olduğu, bir döngüdür bu. Bu döngüyü kısaca Heidegger’in deyişiyle ifade edersek: “Anlamaya katkıda bulunabilecek bir yorum, yorumlanacak olanın zaten anlaşılmalı olduğu bir yorumdur.”²⁰ Bu anlama döngüsü mantık kurallarına göre kısır bir döngüdür: Bilimsel anlamada anlamak istediğiniz şeyi, o şeyi anlamaya yönelik yöntem içinde varsayamazsınız. Etik bilgiyi kuramsal (*episteme*) ve teknik (*techné*) bilgiden ayıran şey bu döngünün etik bilgede kısır olmak bir yana, tam tersi etik eğitiminin ve bilgisinin temelini oluşturduğu gerçeğidir. Etik eğitimiyle uğraşanların bu noktayı çok iyi anlaması gerekiyor. Etik eğitimi açısından, bu kez Wittgenstein’in deyişiyle (ya da bir sözcüğünü kullanarak) bu döngüyü tekrarlayalım: Etik eğitimi sürecine katılanlar (öğretmen, öğrenci, anne, baba, vb.) bu sürecin kurallarını *doğru uygulama tekniğine* sahip olmalıdırlar. Bu tekniğe sahip olamazlarsa, etik bilginin kendisi bir *techné* olmaktan öteye gidemez.

III

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü elemanları olarak bizler de, toplumumuzun etik gramerinin oluşumunda, kuralların doğru uygulama tekniğine katkıda bulunmak amacıyla, üniversite üst yönetiminin de destek ve katkılarıyla, 2001 yılı başında seferber olduk. Bu seferberliğin ilk meyvesi, 12-13 Kasım 2001 de gerçekleştirdiğimiz I. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi olmuştur. Elinizdeki bu kitap bu kongrede sunulan 75’in üzerindeki sayıda tebliğin bir kısmını, ve kongrenin ilk gününde yapılan iki panelin (Medya Etiği ve Siyaset Etiği) deşifre edilen kayıtlarını içeriyor. II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi tarihi 2003 yılı Ekim ayı olarak belirlenmiş olup, hazırlık çalışmaları başlamıştır.

İkinci olarak ODTÜ Felsefe Bölümü, 2002 yılı başında, *Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı* başlatmıştır. Şimdilik “Medya Etiği” ve “İş Etiği” modülleriyle İkinci Öğretim çerçevesinde yürütülen bu program halen 3. dönemini tamamlamıştır (bkz. Ek 1).

Üçüncü olarak, 2002 yılında, Rektörlüğe bağlı olarak, bir *Uygulamalı Etik Merkez*i kurulmuştur. Türkiye’de bir ilk olan bu disiplinler arası merkezin başkanlığını Felsefe Bölümümüzün bir öğretim üyesi yapmaktadır (bkz. Ek 2)

Dördüncü olarak, Felsefe Bölümü, Uygulamalı Etik Merkezi ve Sürekli Eğitim Merkezi işbirliği ile her yıl “*Etik Bilişlenme Halk Konferans ve Panelleri*” düzenlenmektedir.

Son olarak, Uygulamalı Etik Merkezi, Sürekli Eğitim Merkezi ile ortak olarak, “*Medya Etiği Sertifikasyon Programı*” başlatmıştır (bkz. Ek 3).

Tüm bu etkinliklerin git gide çoğalması aynı zamanda Türkiyemizin etik gramerinin gelişmesi, olgunlaşması demektir. Bu süreçte hepimizin aktif biçimde katılması ise kendi başına etik bir yükümlülüktür.

Dipnotlar:

¹ Aristoteles, *Ethica Nichomachea* (W.D.Ross, *The Works of Aristotle*, Oxford, 1925), 1140b-1142a.

² Bkz. A.Ergüden, “İletişim biliminde Niteliksel Kural Araştırmaları”, (*Kurgu Dergisi*, S:8,113-128, 1990)

³ K.Burke, *The Rhetoric of Religion*, (Boston: 1961) s.40-41.

⁴ *Ibid.*

⁵ “Çıplak olgu”, “kurumsal olgu” kavramları için bkz. J. Searle, *Speech Acts*, (Cambridge: 1969) 2. Bölüm.

⁶ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, (New-York: 1968)

⁷ Bu felsefecilerin görüşleri için bkz: R.J.Bernstein, *Beyond Objectivism and Relativism*, (Philadelphia: 1983)

⁸ L. Wittgenstein, op. Cit., par. 23.

⁹ J.L Austin, *How to do Things With Words*, (Oxford: 1962), s.15-16.

¹⁰ *Ibid.*, p.149.

¹¹ L. Wittgenstein, op.cit., par132, par281.

¹² Bkz. J.F. Hunter, “Forms of Life in Wittgenstein’s Philosophical Investigations”, *American Philosophical Quarterly*, cilt5, (1968) s.233-243.

¹³ S. Toulmin, “Concepts and Explanation of Human Behavior”, T. Mischel (ed) *Human Action* (New-York: 1969) içinde, s. 96.

¹⁴ J. Searle, *The Construction of Social Reality*, (New-York: 1995), Bl. 6.

¹⁵ J.F. Lyotard, *The Postmodern Condition*, (Manchester: 1984), s. xxv.

¹⁶ L. Wittgenstein, *The Blue and Brown Book*, (New-York: 1965), s.14.

¹⁷ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, par. 85.

¹⁸ *Ibid.*, par.150.

¹⁹ N. Chomsky, *Rules and Representations*. (New-York: 1980), s. 89-140.

²⁰ M. Heidegger, *Being and Time*, (New York: 1962), s. 194.

AÇILIŞ KONUŞMALARI

ODTÜ Felsefe Bölüm Başkanı Prof. Dr. Akın Ergüden'in Açılış Konuşması

Sayın Rektör Vekilim, Sayın Bakanlar, Değerli Konuklar;

1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresine hoş geldiniz. Bu sabah saat 11.00'de Medya Etiği Panelimiz, 14.00'de ise Terör, Siyaset, İş Dünyası ve Etik Panelimiz var. Yarın, üç ayrı salonda 75 bilimsel bildiri sunulacak. Türkiye'nin her yerinden gelen bilim insanlarımızın, medya mensuplarımızın, iş etiğinden mühendislik etiğine kadar geniş bir yelpazede, ülkemizin *uygulamalı etik gramerine* katkılarını izleyeceğiz. Türkiye'de bir konuda daha ODTÜ'nün bir ilki gerçekleştirmesinden büyük gurur duyuyoruz.

Geçen sene bu salonda benim yönettiğim bir medya etiği paneli yapıldı. Bu panele katılan ve bugün de aramızda olan Korkmaz Alemdar'ın bir tümcesini tekrarlamak istiyorum. Son derece ilginç bir tümceydi, aklıma kazanmış bir yıldır. "Bu işin [medya etiğinin]" dedi sayın Alemdar, "kurallar, normlar geliştirmekten başka barışçıl [barışçılın altını çiziyorum] bir yolu yoktur". Evet normlar, kurallar geliştirmekten başka bir yolu yoktur bu işin. Medya'yı kaldırın 'meslek etiği' veya 'iş etiği' deyin hepsinin başı bu normları, otoregülasyon normlarını, koymaktan, bir başka deyişle *etik gameri* oluşturmaktan geçiyor. Bence bu cümle, kongrenin özet cümlesi olacak. Konuşacağım çok şey vardı, ama öbür konuşmacılara vakit tanımak ve tartışmalı geçeceğini sandığım medya panelimizin de vaktini almamak için bir teşekkür notu ile sözlerime son veriyorum.

Kongre'nin ilk günü gerçekleşecek olan iki panelimizin oluşmasına katkıda bulunan Mülkiye 67' sınıf arkadaşlarıma özellikle, Nuri Çolakoğlu, Kurtuluş Taşkent, Sami Güner, Mehlika Turgut, Eray Devrimci, Uluç Gürkan, Nedret Uluğbay'a sonsuz teşekkürler. Sınıf arkadaşım olmayan Mülkiyelilerden, başta sayın bakan Yılmaz Karakoyunlu olmak üzere, Hikmet Uluğbay'a, Şebnem Bilget'e ve Belma Güner'e de teşekkürler. Ön sıralara baktığımda adını burada saymadığım (sayarsam sınıf yoklaması gibi olacak) Mülkiyelilere, Mülkiye ruhunu ODTÜ'ye taşıdıkları için teşekkürler. Prof. Dr. Ionna Kuçuradi'ye de, bizi her zaman destekledikleri için teşekkür ediyorum. Tüm katılımcılara ve izleyenlere de teşekkür ediyorum ve hepimize iki gün boyunca keyifli bir zihin ziyafeti diliyorum.

ODTÜ Rektör Vekili Prof. Dr. Mehmet Utku'nun Konuşması

Sayın Bakanlarım, Sayın Katılımcılar, Değerli Konuklar, Sevgili Öğrenciler;

1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresine katıldığınız için şükranlarımı sunuyorum. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından düzenlenen 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi toplumsal yaşamımızın her alanında karşılaştığımız etik sorunların tartışılması için uygun bir ortam yaratmayı, araştırmacılarımızın ve mesleklerinde etkinliklerini sürdürmekte olanların, etik sorunlarımız ve çözüm yolları üzerine birlikte düşünmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Medya, iş, siyaset, iletişim, tıp, insan hakları, ekonomi, çevre, mühendislik ve teknolojiye bir felsefe dalı olarak

kuramsal ve uygulamalı etik konularına ilişkin sorunların tartışılıp çözüm yolları üzerine düşünce üretileceği 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi ülkemizde bu alanda yapılan ilk kongredir. İlk olmasına karşın kongremize çeşitli alanlardan yaklaşık 100 kadar araştırmacı ve düşünür katılmaktadır. Katılımdaki bu yoğunluk ve çeşitlilik ülkemizde her alandan düşünürlerimizin ve aydınlarımızın etik sorunların ağırlığından ne denli rahatsız olduklarının bir göstergesi sayılmaktadır. Aslında bu rahatsızlık toplumun her kesiminde vardır. O halde aydınlarımızın bir görevi de pek çok olumsuzluğun kaynağı olarak görülen ve bir türlü ortadan kaldıramadığımız sorunları sistematik bir yolla aydınlığa kavuşturmak ve çözüm yollarını ortaya koymaktır.

Kongremiz daha sağlıklı bir toplumsal yaşam hedefine doğru giden yolda atılan bir adımdır. ODTÜ bu yıl ilki düzenlenen Ulusal Uygulamalı Etik Kongrelerini sürdürmeyi ve ülkemizde son günlerde sıkça dile getirilen etik kavramını akademik tartışma düzeyine taşımayı Türkiye’de pek çok konuda önderlik etmiş bir üniversite olarak görevleri arasında saymaktadır. Toplumun bütün kesimlerinde etik kavramlarla düşünme ve tartışma alışkanlığının yerleşmesi için sorunlara çözüm aramakta en etkili yöntem, belirgin bir kuramsal ve olgusal çerçevede araştırma yapma olarak görülmektedir. Tüm çalışma alanlarında etik, medya etiği, çevre ve teknoloji etiği, iş etiği kısaca uygulamalı etik ne yazık ki bugün üniversite programlarının ve iş yaşamının ayrılmaz bir parçası durumuna gelememiştir. ODTÜ ve üniversitemizin Felsefe Bölümü Şubat 2002’de başlatılacak Uygulamalı Etik Yüksek Lisans Programı ile bu alanda eksikliğini duyduğumuz bir çalışmaya da öncülük etmeyi görevleri arasında saymaktadır. Bu yüksek lisans programı özellikle kamuda ve özel kesimde çalışanlara yönelik olarak tasarlanmıştır. Programdaki dersler ve bitirme projesi öğrencilere etik bilginin kuramsal, tarihsel ve uygulamaya yönelik yönlerini değerlendirme yetisi kazandırmayı amaçlamaktadır.

Üniversitemiz ayrıca, fakültelerimizde etik kurulları oluşturarak araştırma ve öğretim etkinliklerine farklı bir bakış açısından yaklaşmayı ve üniversitemizde ne yazık ki şimdiye kadar belki de teknolojinin yaşamımıza bu denli girmemiş olmasından ötürü göz ardı edilmiş olan etik değerlendirme etkinliğini hiçbir dış etki olmaksızın kendisi bir zorunluluk olarak görmüş ve uygulama çalışmalarına başlamıştır. Demokratik bir örgütlenme yapısıyla her fakülte kendi etik kurullarını oluşturacak, araştırma ve öğrenim etkinliklerini yalnızca bilimsel bir bakış açısından değil bir kez de felsefi bakış açısından değerlendirecektir.

ODTÜ 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi ve sözünü ettiğimiz bu etkinliklerle etik çalışmalarını ve felsefeyi, bugün olduğu gibi ileride de destekleyecek ve bu konuda disiplinler arası yeni araştırma alanlarının açılmasına, çeşitli araştırma alanları arasında iletişimin artmasına yardımcı olacaktır. Bütün katılımcılara ve kongreye başarılı çalışmalar diliyor ve saygılar sunuyorum.

Devlet Bakanı Yılmaz Karakoyunlu’nun Konuşması

Değerli Misafirler, bu konuşma bence ciddi bir talihsizlikle malul. Evvela Prof. Kuçuradi konuşsaydı ve etik kuramların ne olduğunu anlatsaydı, biz de o kavramların tarifindeki değerlerin sadakatiyle konuyu tartışmada daha cesur, daha yürekli, daha etkin ve içerikleri itibarıyla de daha doğru şeyler söyleyebilirdik.

Ben bu daveti aldığım zaman etik kavramının neyi içerdiği konusundaki bilgimi evvela sözlüklerden sonra ansiklopedilerden aradım. Genel karakterli ansiklopedilerin

içerisinde etik kavramı, bizim ‘aktöre’ dediğimiz ahlak kavramının eşdeğeri gibi takdim ediliyor. Türkiye’de çok yaygın şekilde bilinen üç büyük ansiklopediye de baktım. Daha sonra felsefe sözlükleri içerisindeki etik kavramını değerlendirmek istedim, tamamına yakınında biraz evvel sizlere sunduğum bilginin içerildiğini gördüm. Dolayısıyla da ahlak ile etik arasındaki farkı tefrik edebilecek bütün bilimsel değerlendirmeleri bu işin değerli uzmanı sayın Prof. Kuçuradi’nin yapacağı konuşmaya erteleyerek kendi anlayışım içerisinde bir mesleğin etiği, ahlakı nasıl teşekkül eder ve nasıl değerlendirilir, bunun kişisel tecrübelerime, deneyimlerime dayalı örneklerini anlatmak istiyorum.

1939 yılında, Fikret Mualla Paris’ten döndüğü zaman kendisini Ayvalık Ortaokuluna resim öğretmeni olarak tayin ettiler. O sırada Nazım kendisinden çıkarmakta olduğu dergiye desenler yapması ricasında bulundu. Fakat Fikret Mualla etraftaki güzel insanların çehrelerinden çok etkilendiğini söyleyerek bir nü tablo yapmıştı. Bu tablo ortaya çıkar çıkmaz büyük hadiseler doğdu ve Türk ahlakını bozuyor gerekçesiyle Fikret Mualla’nın tutuklanmasına karar verildi. Aşağı yukarı fovist ekolün bütün değerlerini yansıtan bu tabloda, vahşi bir manzara seyrettirecek estetik değerler vardı. Yani tüpten çıkmış boyalar, hiç bir gölge ve ışık ihtiyacı hissedilmeden tuvale tatbik ediliyor, renklerin uyumundaki o muhteşem manzara gerçekten etkileyici oluyordu. Nü tablo yüzünden Fikret Mualla’yı tutuklamak üzere Ayvalık Kaymakamı Balıkesir Valiliğine yazı yazdı. Balıkesir Valiliğinden o zamanki deyimiyile taharbi denilen 1. Şube gizli polis memurları gelerek Fikret Mualla’yı tutuklamak istediler. Hadise basına yansıdı ve nü tablolar konusunda Türkiye’nin çok da sağlıklı bir geçmişi olduğu görüldü. Öyle ki, dönemin iddialı ressamlarından Çallı, Peyhaman, Namık İsmail nü tablolarıyla da şöhretliyidiler. Hele bunların içerisinde model bulamadığı için Peyhaman karısını, Namık İsmail sevgilisini model olarak kullanmıştı. Bugün bile erken dönem Cumhuriyet ressamlarını şöyle bir incellerseniz çoğunun nü tabloları Fikret Mualla’nın derdest edilen tablosundan çok daha tahrik ediciydi. Aradan kısa bir süre geçti. Kısa süre dediğim 2 ay. 2 ay sonra Matisse’ten sonra en mükemmel fovist uygulama gerekçesiyle birincilik aldı ve New York müzesine kaldırıldı. İki arasındaki farkı tefrik edebilecek anlayış, İçişleri Bakanı ile Eğitim Bakanı arasındaki siyaset anlayıştı ya da bugünün konusuyla siyasette etik anlayıştı. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bir sanatçı içindeki değerleri nasıl yansıtıyorsa o yansıtıklarındaki ihtişamla mükemmeldir diyordu. Ötekisi de dönüyor, hayır bunların her birisi toplumun genel kabullerine aykırı olmamak kaydıyla müsamahayla karşılanabilir diyordu. Sonuçta İçişleri Bakanı verdiği talimatla tutuklama kararını kaldırdı ama Eğitim Bakanı verdiği talimatta ısrar etti ve böylelikle Fikret Mualla’nın da resim öğretmenliği sona erdi.

Değerli dinleyenler, o tarihlerde Gustave Flaubert’in *Madam Bovary* isimli kitabının tercümesi söz konusuydu ve kitap tercüme edilmiş haliyle baskıya gireceği sırada hemen müdahale ettiler. Madam Bovari’nin hafif çapkın bir kadın olduğunu, bu hafif meşreplik içerisinde Türk aile hayatını fevkalade olumsuz yönde etkileyeceğini ve kadınlarımızın buna meraklanarak aile hayatındaki disiplinlerini ihlal edeceğini iddia ettiler ve yapılmış tercüme maalesef derdest edildi, alındı. Fakat o tarihte mesela *Manon Leskauf*’yu tercüme etmiştik, dolayısıyla hangi eserin hangi anlayış içerisinde hangi etik değerlerimizi ya da ahlaki değerlerimizi ihlal ettiği, hangilerini etmediği konusunda yerleşmiş köklü bir kanaatimiz de yoktur. İnsanların şahsi tercihlerine, eğilimlerine ya da yukarıdan aldığı talimatlara riayet etmedeki kişisel mukavemet ve itaat farklarına göre uygulamalar farklılık gösteriyordu.

Gümülcine Mebusu İsmail Bey, İttihat Terakkinin en fazla çekindiği adamdı ve o tarihte de Demokrat Mustafa isimli bir gazeteci vardı. Demokrat Mustafa kendi ahlak değerlerine, ülkenin yararlarına aykırı gördüğü her şeyi rahatça tenkit ediyor, yazdığı gazetede bu konuda fevkalade dikkat çekici haberler veriyordu. Nihayet bir gece Ortaköy'deki evinden alınıp Fatih'teki Kurşunlu Medresesi arkasındaki تنها sokaklara götürülüp adamakıllı bir dayak yedi. Ertesi gün Gümülcine Mebusu bu olayı gündeme getirdi ve İttihat Terakkiyi fevkalade ayıpladı. Adamın hasta olduğunu, yürüyemeyecek halde perişan bulunduğunu söylemesine rağmen kimse kendisine itibar etmedi. Sebep çok basitti. Çünkü kendisine verilmiş olan rapor Paris Tıp Fakültesini bitirmiş bir doktor tarafından verilmişti ve o tarihlerde henüz Paris Tıp Fakültesi Osmanlı topraklarında ehliyeti kabul edilmiş bir tıp fakültesi olarak tanınmıyordu. Bunun üzerine Paris Tıp Fakültesini bitirmiş olan bir doktora itibar edilemeyeceği gerekçesiyle Demokrat Mustafa yediği dayak yanına kâr kalarak salıverildi. Aradan kısa bir süre geçti. Bu hadiseyi meclise getiren Gümülcine Mebusu İsmail Bey bu defa Damat Ferit Beyin kabinesinde İçişleri Bakanı oldu. Yine Demokrat Mustafa gazetesinde bu defa Gümülcine mebusu İsmail Bey'in yanlışlıklarını teşhir eden makaleleriyle dikkat çekiyordu. Aynı hadise tekerrür etti. Gümülcine mebusunun talimatıyla, yani İçişleri Bakanı talimatıyla, Demokrat Mustafa'yı aldılar, Arnavutköy sırtlarında adamakıllı dövdüler. Bunun üzerine Demokrat Mustafa, birincisinden ders almıştı, raporu gitti İstanbul Tıp Fakültesini bitiren bir doktordan aldı. Getirdiler raporu Gümülcine mebusu İçişleri Bakanı İsmail Bey'e sundular. İsmail Bey, şöyle bir rapora baktı, Paris Tıp Fakültesi mezunu bir doktor tarafından verilmemiş olan bir rapora itibar ederek zaptiyeler hakkında muamelede bulunmaya hakkım yok diyordu. Bir insanın siyasi ahlak anlayışı içerisinde şartlara göre değişen değerleri her defasında kendi isteğine getirme arzusuna ve ısrarına hiçbir hukuk anlayışında, hiçbir ahlak anlayışında hatta medeni bir insanın terbiye anlayışında yer vermek mümkün değildir.

Ben etik kelimesini bundan tam 52 sene evvel duydum, orta mektebi yeni bitirmiştim, lisede okurken etik kelimesini gördüm. O tarihte etik kelimesinin karşılığında ahlak kelimesini kullanıyorlardı. Bugün ise etik kelimesine farklı bir mana yüklüyoruz. Elbette biraz sonra sayın hocamızdan çok değerli etik kavramları açıklamaları dinleyeceksiniz. Bana göre etikle ahlak kavramları arasındaki temel ayrım, etik teriminin ahlakı konu alan disiplini ifade etmesidir. Dolayısıyla da daha açık bir deyimle, etiği bir anlamda ahlak felsefesinin eşdeğeri olarak ele alıyorum ve böyle çevirerek, böyle bakarak gidiyorum.

Değerli dinleyenler, benim konuşmamın yaklaşık yarı kısmı tamamlandı. Bundan sonraki kısmı lisede, bundan 46 yıl önce lisede felsefe öğretmenim olan şimdi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi profesörlerinden Fatma Başaran Hanımefendinin az sayıda öğrencili sınıfında herkese bir konu verip işletmesiyle ilgiliydi. Bana da ahlak kelimesi verilmiş, bu kavramın değerleri, günlük hayatımızdaki yeri, töreler itibarıyla farklılaşması, kültürler itibarıyla birbirleriyle karşıt veya uyşur değerler sistematığı ve en önemlisi de yaşadığımız hayatın sosyolojik tariflerine uygun olarak bir insan psikolojisinde ahlakın nasıl değerlendirileceği idi. Bunu zannetmeyiniz ki bugünkü birikimim çerçevesinde uzun bir cümle etrafında ahlaka atfedilen değerleri abartarak aktarıyorum. Hayır! O tarihlerde liselerde felsefe ciddi bir eğitimdi ve bugün Milli Eğitim Bakanlığının bunu kaldırmış olmasını bir etik kavramlar tartışmasının kürsüsünde ayıpladığımı da ifade ediyorum. Felsefeyi öğrenmezseniz, matematiği nasıl yapacaksınız? Fiziği nasıl kavrayacaksınız? Sosyolojiyi nasıl anlayacaksınız? Tarih

derinliğinizi nasıl yakalayacaksınız? Hatta coğrafyanızı nasıl değerlendireceksiniz? Benim o tarihlerdeki ahlak anlayışıyla ilgili yaptığım açıklamalardan aklımda kalan birkaç küçük cümleyle size bilgiler sunmak istiyorum. Ahlak kelimesi bizim dilimizde yani Osmanlıca'da hulk kelimesinin çoğulu, lügatler itibariyle, sözlükler itibariyle baktığımızda buna Latince'de moral, Yunanca'da etik deniyor. André Gide'in L'immoralist'ini okuyanlar Latince'deki moral kavramının Virgilius'de anlatılmış olanından çok farklı olduğunu görecekler ya da benim gibi Hilmi Ziyakara ekolünden yetişmiş olan birisinin, ahlak kelimesiyle etik kelimesi arasındaki farkı görmesi ancak çağdaş değerleri çok iyi anlatan usta bir felsefecinin çok kolayca kavrayabileceğimiz ölçülerde takdim etmesiyle mümkün hale gelecek. Biz hulk kelimesiyle, bir insan doğasında, yapısında eşitlik esasını mutlaka öne alan bir davranış türünü kastediyoruz.

Benim çağımın insanları, hem eski dili öğrenmek hem yeni dili öğrenmek mecburiyetinde idi. Çünkü evvela 1947 yılında 1924 anayasasının o mükemmel Türkçe'siyle yurttaşlık bilgilerini, tarih bilgilerimizi ve sosyolojiyi okumuştuk. Daha sonra da Demokrat Parti gelip tekrar 1924 dilini eski Osmanlıca'ya döndürünce bu defa Osmanlı dilini de öğrenmek mecburiyetinde kalmış idik. Dolayısıyla benim çağımın insanların dilinde başkalarını rahatsız edebilecek bir farklılık dikkat çekebilir. Zaman zaman Osmanlıca deyimleri kullanmak zorunda kalabiliriz, zaman zaman da Türkçe deyimleri. Bu bizim konuşurken aktarmak istediğimiz kavramı, yani benim zihnimdeki tecrübe alanını sizin zihninizdeki tecrübe alanı haline getirmek isteğimde aklıma gelen ve kavramı en iyi anlattığına inandığım sözcüğü kullanmamla ilgilidir. Dolayısıyla da hulk kelimesini size biraz açıklamak ihtiyacını hissediyorum. Arkadaşlarınız vardır, ailenizden insanlar vardır. Hulki Bey dersiniz ya da çok sevdiğiniz köfteyi yapan Hulkiye teyzeniz vardır. Bunlar günlük hayatınızda rastladığınız kimselerdir. İster Hulki Bey amcanız olsun ister Hulkiye Hanım teyzeniz olsun, sonuç itibariyle hulk kelimesi eşitlik kavramını, kimseye bir başkasının hakkından vermeme disiplinini ifade eder. Arapça kökeni itibariyle hulk kelimesi vahaya gelen bütün kavimlerin bütün kabilelerin vahadan su çekerken kullandıkları kovanın adıdır. Çünkü herkese iki kova verilir. İşte o hulk dediğimiz kova kuyuya daldırılır çıkarılır ve bakraçlara dökülür. Hulk kelimesinin anlamı, bu eşitlik anlamında değerlendirilmesinden daha önemli bir mana olarak söylüyorum, adalet hükmünün yüceltilmesi ve her zaman eşit ölçekte tecelli etmesinin sağlanmasıdır. Böylelikle insanlar hulk kavramı içerisinde her zaman adalet ahlakını yüceltmek durumundadırlar.

Güzel ahlak, kötü ahlak tarifleriyle ortaya gelip de bir takım açıklamalar yapmak istemiyorum, ya da dinler itibariyle farklı farklı düşünce sistemlerinde ahlak tarifleri olduğuna da işaret ederek kısa zamanı doldurmak istemiyorum. Ama söylemek istediğim üç şey var. Yeryüzüne 124000 nebi gelmiş, her bir nebi bir kavmi doğru yola götürme ve hidayete erme sorumluluğu içerisinde olmuş. Bunların içerisinde adlarını belki de ilk defa işiteceğiniz kimseler de vardır. Örneğin bunlardan biri; Babil Kralının yönetim ahlakından uzaklaştığını, hulku eşit dağıtmadığını, suyu eşit dağıtmadığını, canının çektiğine büyük kova ile canının çektiğine küçük kova ile su verdiğini söyleyerek eleştirdiği için saçlarından tutularak Babil kalesine kadar çıkartılmış ve sonra eziyetin gerekçesi kendisine anlatılmış: Yöneticilerin halk yararına yalan söylemesini teşhir etmek bir peygamberin hakkı olamaz. O tarihteki Habakuk'u bugünkü basın halinde düşünebilirsiniz. Yöneticilerin, yönetenlerin, hangi gerekçeye dayanırsa dayansın yönetilen kitleyi aldatmaya yönelik davranışlarını teşhir etme durumundaki bir

kurumun cezalandırılmasını istemek isabetli değildir. Ama yalan konusunda kişilerin kendilerine göre tariflerinin de doğru olmadığını biliyorsunuz.

Meşhur Omen'in ele alındığı Tevrat'taki vahiyler kısmını duyanlar hatırlayacaklardır. Babil'i Tevrat bir büyük fahişe olarak tarif eder. Çünkü o tarifin içerisinde Kral Hamasyas yürütmekte olduğu yönetim biçimindeki esaslar itibariyle sürekli doğru hareket ettiğine inanmaktadır. İşte onun doğru hareketini, bu defa yalan tavrı teşhiri içerisinde bulunmak isteyen peygamber Hamas da tam tersine, işin gerçeğini başkalarını etkilemek için saptırarak yalan söyleyerek teşhir etmektedir; ya da o teşhir mekanizmasının içinde keyfileşebilmektedir. Bu çerçevede baktığınızda bundan sonra tartışacağınız öğleden sonraki oturumların içerisinde iki konu, birisi Peygamber Hamas'ın diğeri de Habakuk'un davranışı olarak ortaya çıkacaktır. Siyasette etik, size Gümölcine Mebusu İsmail Bey'le Demokrat Mustafa macerasını anlattım; veya basında etik, biraz evvel sözünü ettiğim Peygamber Habakuk veya karşısında Peygamber Hamas veya bunların tam ortasında bir tavrı takınan Peygamber Yere miya.

Değerli dinleyenler, bunların hiçbirisini size etik tarifi olarak vermiyorum. Çünkü etik tarifinin ne olduğunu 65 yaşından sonra ben de bugün ilk defa öğreneceğim. Kelimeleri günlük hayatımızın içerisinde kullanıldığı manada değerlendirsek kendimize göre verdiğimiz tariflerle, o kelimelerin içeriğiyle ya da derinliğiyle ilgili yapacağımız açıklamalarla başkalarına karşı yanıltıcı tavırlar takınmış olabiliriz. Felsefi manada etik kavramlarının çoğunun ahlaklılık ölçüğünü sürdürebilme kabiliyeti olduğunu hisseden bir tavrı içinde olduğumu ifade ediyorum. Ama doğruluğunun ne olduğunu sizlerle birlikte ben de öğreneceğim.

Son olarak mesleğimle ilgili iki şeyi de söyleyip vaktinizi almadan kürsüden inmek istiyorum. Bunlardan birincisi, ahlakın emredici olduğuna inanmışımdır. İster tüm den gelen mantık kuralı olarak bunu kabul ediniz, isterseniz tüme varan davranış türü olarak alınız. Kişisel olarak gösterdiği davranış türünün içerisindeki tüme varan veya tüm den gelen yöntemlerin farklılığında ahlakın emredici karakterini değiştirmek mümkün değildir. Öyle sanıyorum ki etiğin kurallarını da değiştirmek mümkün olmayacaktır. Örneğin; size eski deneyimlerimle ifade etmeme müsaade ediniz. Kültür değerindeki ahlak kavramıyla, sosyolojik manadaki ahlak kavramını da iyi ayıramadığımızda, bu iki kavramı da birbirine karıştırdığımızda etik değerler açısından kendimize göre keyfileştirebileceğimiz tartışma başlıkları kurabiliriz. Bunun da yanlışlığına işaret ediyorum.

Son dakikam var, o son dakikamda da söyleyecek bir şey var. Eğer insanlar kendi türündeki davranışları, ruhunda, muhtevasında, dilinde ve üslubunda sadece kendine hakmış gibi görerek her şeyi kendi savunduğu çerçevede kabule zorlayacak noktaya geliyorsa, bundan olumlu bir sonuç çıkması mümkün değildir. İster siyasetçi olsun ister gazeteci olsun ister doktor olsun ister avukat olsun, hangi mesleğin mensubu olursa olsun veya hangi fikrin müntesibi olursa olsun söyleyeceği şeyin genel kabul edilecek kriterlerini önceden bilir ve onların riayeti içerisinde yapabilirse sistem değeri dediğimiz doğru noktaya varmayı elde edebilir. Bunu yapamadığı zaman herhangi bir sonuca ulaşması da mümkün değildir. Bizim ulusal kimliğimizin korunmasında Orta Asya'dan, Turan kültüründen günümüze getirdiğimiz bu arada İslamiyet'in etiklerinden yararlanarak olgunlaştırdığımız Türk kültürümüzün, Selçuklu Türkleri ile Anadolu başlatanları olarak yeni bir hüviyet içinde geliştirdiğimiz Osmanlı kimliğiyle gerçekten süslediğimiz ama sonuçta cumhuriyet kültürüyle doruk noktasına ulaştırdığımız bir ahlaki anlayışımız vardır. En mükemmeli de budur. Bu mükemmel noktadaki

cumhuriyet ahlakı bir demokrasi ideali ve bir cumhuriyet ideolojisiyle bütünleşerek siz genç nesillerin geleceğe hazırlanmasını amaçlar. Bu kadar mükemmel bir ideal ve ideolojik ilişki içerisindeki sorumluluğumuz şudur: Hangi mesleğe intisap ederseniz ediniz, hangi mesleğin ustası olursanız olunuz bir ahlaki sorumluluk idraki içindeki olacağınızı unutmamalısınız. Şimdi etik kavramının üstün değerlerini ve içeriklerini öğrenmedeki sabırsızlığınızı gidermek için kürsüyü terk ederken hepinize saygılar sunuyorum. Başarılı bir konferans temenni ediyorum.

Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin Konuşması

Sayın Rektör Yardımcısı, Sayın Bakanlar, Değerli Misafirler, Sevgili Akın ve Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi Arkadaşlarım ve yardımcıları. Etik sözcüğü son 15-20 yılda moda oldu. Etiğe duyulan bu ilginin canlanmasında kuşkusuz çeşitli etkenler rol oynadı. Ne var ki, moda olan, felsefenin bir araştırma alanı olarak etik değildir. Moda olan meslek etikleri denilen etiklerdir. Bu meslek etikleri arasında en çok uğraşılana ve en eskiden beri uğraşılana biyoetik ya da biyomedikal etikdir. Çeşitli meslek alanları kendi etiklerini geliştirmeye çalışıyorlar. İş etiği, medya etiği, siyaset etiği, ticaret etiği, polis etiği hatta jandarma etiği gibi etikler karşımıza çıkıyor. Son yıllarda büyük olasılıkla görece post modernist yaklaşımların ve ne olursa olsun “*anything goes*” ilkesinin yarattığı kargaşadan kaynaklanan etikle ilgili başka bir gelişme de etiğin evrenselliğine ilişkin tartışmalar ve çeşitli çevrelerde evrensel bir etik ya da evrenselleştirilebilir bir etik ya da global etik geliştirme çabalarıdır. Gerek felsefi etik ve meslek etiği denilenlerin çerçevesi içinde yapılan bu çalışmalarda gerekse evrensel bir etik geliştirme çabalarında çeşitli epistemolojik karışımlar göze çarpıyor. Bu karışımlar da felsefenin bir alt alanı olarak etiğin olduğu kadar meslek etiklerinin de etiği günümüzdeki tartışmaların merkezine getiren ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde gelişmesine engel oluşturuyor kanımca. Bu nedenle etik terimini açıklığa kavuşturmak ve bugün etik sözcüğüne yükletilen farklı kavramsal içerikleri görebilmek, yalnızca teorik olarak etikle uğraşmanın ilk adımı olarak değil aynı zamanda özel, kamusal ve meslek yaşamımızda attığımız her adımda karşılaştığımız etik sorunları ele almanın ilk adımı olarak da gerekli görülüyor.

Değerli Konuklar, bugün etik sözcüğüne yükletilen ve birbiriyle karıştırılmaması gereken farklı kavramsal içerikleri göstermek için burada etik problemler ifadesiyle karşımıza çıkan problemlerin farklarını göstermeye çalışacağım. Etik problemler derken kimi zaman tarihin başlangıcından beri felsefenin uğraştığı teorik problemler demeti kastediliyor. Örneğin, erdem nedir, adalet nedir ve bu gibi sorunlar. Böyle sorular örneğin Platon diyaloglarının merkezindeki konuları oluşturuyor. Etik problemler ifadesi ayrıca günlük yaşamımızla doğrudan doğruya ilgili olan bir tür problemi dile getirmek için kullanılıyor. Kendimizle ve başkalarıyla ilişkilerimizde karar alırken, eylemde bulunurken farkında olsak da olmasak da söz konusu olan bir tür problemi dile getirmek için. Bir kişinin, sizlerin, benim, her birimizin günlük yaşamımızda ve meslek yaşamımızda her an karşılaştığımız, eylemde bulunmak için şu ya da bu şekilde çözmek zorunda olduğumuz etik problemler, filozofların ele aldığı etik problemlerden farklıdır. Günlük yaşamda ve meslek yaşamımızda karşılaştığımız etik problemlerin herbiri, belirli bir kişi tarafından, belirli bir anda, belirli bir durumda karşılaşılan ve teklik gösteren problemlerdir. Dolayısıyla çözümleri de birbirlerinden farklıdır. Herbiri için ayrı ayrı çözümler buluyoruz. Bu demektir ki, bunların

çözümlerini her bir durumda bulmamız gerekir. Oysa felsefedeki problemler genel teorik problemlerdir. Böyle bir problem görmenin sonunda, sorulan sorulara verilen cevaplar felsefi bilgiyi oluşturuyor. Örneğin; doğru eylem nedir sorusu ile bu durumda neyi yapmam doğru olur sorusu farklı şeyler soruyor. Felsefi bir soru olan birincisine cevap, eylemle ilgisinde doğru kavramın içeriğini belirlemekle verilebilir. İkincisinin cevaplanması ise bir kişinin karşılaştığı o belirli, gerçek, somut, eşsiz durumda ne yapması gerektiğini bulması ile olur. Bunu da o kişi eyleminin etik değeri için farklı sonuçlar yaratan farklı şekillerde yapabilir ve yapıyor. Belirli bir doğru eylem kavramına dayanarak yapabilir ya da kendisi için geçerli olan bir norma göre yapabilir veya yalnızca hedefine nasıl ulaşacağını hesap ederek yapabilir. Örneğin; bu görevden istifa etmem gerekir diyebilir ve istifa edebilir; ya da ağabeyimden hakikati saklamam gerek diyebilir ve böyle yapabilir. Görüldüğü gibi bu son iki cevap felsefeyle ilgili değildir ama bunlar da etik sorunlardır yaşamda. Ne var ki şu anda meslek etiklerinin ele aldığı etik problemler bu iki tür etik problemlerinden farklı problemlerdir. Meslek etiklerinin şu anda ele aldığı ya da ortaya koymak istediği bir tür normlar toplamıdır. Ama bunlar özel nitelikte olan normlardır. Bu normları da o mesleği icra eden herkesten, kendi dünya görüşünden, kültüründen, ideolojisinden, dininden bağımsız olarak her yerde uygulaması beklenir. Bugün evrensel bir etik ya da global bir etik geliştirme girişimleri de ortak normlar peşindedir. Üzerlerinde anlaşmaya, konsensüse, varılabilecek ve global düzeyde kabul edilebilecek normlar aranıyor. Ne var ki bu aranan normların epistemolojik özelliklerine hiç bakılmıyor.

Şimdi, etik problemler ifadesinin kullanıldığı ana anlamlara dayanarak, ayrıca da bunları çözümede izlenen farklı yollara bakarak, günümüzün tartışmalarında etik sözcüğünün kullanıldığı birbirinden farklı ve birbirine karıştırılmaması gereken en az üç ana anlamını ayırt edebiliriz. Etik sözcüğü bugün kimi zaman belirli bir grupta belirli bir zamanda geçerli olan ve bu gruptaki kişilerin birbiriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini, eylemlerini, tutum ve davranışlarını belirlemeleri beklenen, değişik ve değişken normlar sistemi anlamında kullanılır. Bunlar yazılı olmayan normlardır. Belirli bir zamanda belirli bir kültürde egemen olan iyiye ve kötüye ilişkin dolayısıyla genel olarak yapılması ve yapılmaması gerekenlere ilişkin anlayışlardır. O anda yaygın olan farklı anlayışlar ve aynı mekânda birkaç tane yaygın anlayış olabiliyor. Bu normları ve anlayışları bugünkü tartışmalarda sık sık yapıldığı gibi etik değerlerle karıştırmamak gerekir. Bu yazılı olmayan kültürel norm sistemleri için ahlak kelimesini kullanmak başka bir deyişle ahlak kelimesini yalnızca bu tür norm sistemlerini adlandırmak için kullanmak, böylece de başka şeyleri birbiriyle karıştırmaktan sakınmak kanımca daha uygun olur. Yani bu kelimeyi ona saklayalım demek istiyorum. Başka bir bağlamda etik sözcüğü bugün belirli amaçlarla bazıları tarafından oluşturulan bazı yazılı norm sistemleri ya da norm kodları anlamında kullanılıyor. Bu tür belgeler söz konusu olan amaçla ilgili olarak türetilen ya da mevcut olanlardan seçilen ve belirli usullerle çoğu zaman da konsensüsle kabul edilen normlardan oluşuyor. Bu belgelerin evrensel geçerlilik kazanması istenilir, kimi zaman da evrensel geçerlilik sağlanır. Ne var ki böyle belgelere geçerlilik kazandırma çoğu zaman onlarda yer verilen normların felsefi epistemolojik değerlendirilmesi yapılmadan olup bitiyor. Meslek etikleri bağlamındaki etik sözcüğü de bu anlamda kullanılıyor. Bu anlamı da, meslek etikleri ve evrensel etik konularına ilişkin tartışmaların gösterdiği gibi, bugün etik sözcüğünün en yaygın anlamıdır. Kavramların birbirine karıştırılmasının kamu yaşamında ve yasamada yasalar oluşturmada insan hakları için yarattığı olumsuz sonuçları göz önüne alarak bu norm

takımlarına ya da evrensel normlardan oluştuğu farz edilen bu kodlara, belgelere ahlaklılık kodları ya da belgeleri demeyi ben tercih ediyorum. Burada normları nitelediği zaman evrensel sözcüğünden de, bir normun dünya düzeyindeki geçerliliğini değil bir normun sahip olduğu epistemolojik ve aksiyolojik bir özelliği anlıyorum. Yani her ilgili insanın ve bütün ilgili insanların genel olarak görmesi ve diğerlerine göstermesi gereken muamele için getirilen talepleri ya da normları anlıyorum. Çünkü bu tür normları dünya düzeyinde geçerli kılmayı gerektiren bu özelliklerin herkes tarafından kabul edilmesi değil; unutmamak gerekir ki bugün her türden norm ve insan onurunu yok farz eden normlar da usulüne uygun olarak geçerli kılınabiliyor. Meclisler bunu çok sık yapıyor. Bu geçerli kılınmalar da normların epistemolojik ve aksiyolojik özelliklerine bakılmaksızın parmak hesabıyla yapılıyor. Meslek kodları, bugün meslek etikleri denilenler, aslında bu türden normlar ortaya koymak amacıyla geliştiriliyor. Ancak insan hakları evrensel bildirgesi de bu tür ahlaklılık normları ortaya koymak amacıyla oluşturuluyor. Dolayısıyla bu bildirge bir evrensel ahlaklılık kodu sayılabilir, ona öyle denmiyorsa da.

Şimdi üçüncü olarak, etik terimi felsefenin bir alt alanını dile getirmek için de kullanılıyor. Yani insanlar arası ilişki türlerinde değer sorunlarını aydınlatmaya ve onlara ilişkin doğrulanabilir yanlışlanabilir bilgi ortaya koymaya çalışan felsefe dalı içinde. Ne var ki yaygın bir kaniya göre ve ilgili el kitaplarında bu felsefe dalı çoğu zaman normatif bir alan sayılıyor. Oysa felsefe tarihindeki ana etik görüşler, Platon'un, Aristoteles'in, Kant'ın, Hartmann'ın görüşleri bu kabulü yanlışlıyor. Benim görüşüme göre felsefenin bir araştırma alanı olarak etik, normlar getiren bir alan değil bilgi üreten bir alan ve bu arada normlar hakkında da bilgi ortaya koyan bir alandır. Biraz önce Sayın Bakan böyle bir şey söylemek istemişti galiba, biraz daha dardı. İnsanlar arası ilişki türlerinde ve eylemde çıkan problemleri en başta da değer problemlerini araştırır. İsim olarak etik, substantiv olarak etik kelimesini yalnızca felsefenin bu alanını adlandırmak için kullanmakta yarar vardır diye düşünüyorum. Aslında kelimeler önemli değil ancak önemli olan farklı şeylere aynı adı vermemek ve aynı şeye de farklı adlar vermemek, bütün mesele orda. Yani kişinin kendisiyle ilişkisini ve başkalarıyla ilişkilerini bilme konusu yapan, onlardaki değer problemlerine ışık tutan, onları araştıran ve hakkında bilgi koyan felsefenin dalı için kullanılmasında yarar var. Bu felsefi bilgi, örneğin; eylemde bulunurken istediklerimizin ve yaptıklarımızın ne türden belirlenme imkanları vardır, saygı nedir ve bu gibi konulara ilişkin bilgi, bir ahlaklılık kodunu veya meslek kodunu geliştirip uygulamak için ve mevcut ahlakları değerlendirmek için onusuz olunamayacak bir bilgidir. Günlük yaşamımızda, meslek yaşamımızda ve kamusal yaşamımızda karşılaştığımız durumlarda insan onurunu koruyarak eylemde bulunabilmek için de onusuz olunamayacak bir bilgidir diye düşünüyorum.

Bu söylediklerimden şu sonuç çıkıyor; ahlak anlamında değer bilgisine dayanarak geliştirilmiş iseler ya da felsefi bilgi ile değerlendirilmiş iseler ve rolleri birbirine karıştırılmadığı takdirde, şöyle: Çoğu zaman deneysel olarak yani mevcut koşullardan hareket ederek türetilen yazılı olmayan normlar yani ahlakları oluşturan toplumsal normlar uygun türetildikleri takdirde ve basiretle türetildikleri takdirde, kişinin değerlendirmelerini değil yalnızca toplumsal ilişkilerindeki davranışlarını belirlemeleri koşuluyla, kişinin yaşadığı topluluğun değişken koşullarında toplumsal yaşamda kendi yararını koruma olasılığını arttırır. Evrensel ahlaklılık normları yani bu yazılı normlar, hukukun türetilmesi için öncüller olarak önemlidir. Ayrıca kişiler mesleklerini icra

ederken ve kamusal konularda ulusal ve uluslararası düzeylerde kararlar alınırken, hakkında karar alınacak tek tek durumlarla ilgili olarak doğru değerlendirme yapacak kadar bilgiye sahip olmadığımız zaman insan onuruna zarar vermeme olasılığını artırıyolar, ama her zaman korunmasını güvence altına almıyorlar. Çünkü normlar tek tek durumlarda değer koruyucu kararlar almak ve değerli doğru eylemde bulunmak için yetmiyor tek başlarına. Her durum tarihselliğinde tektir. Kimi zaman bir norma uygun davranarak değer harcamak da olanaklı. Kant'ın ödevde uygun davranma ile ödevden dolayı davranma, eylemde bulunmakla yaptığı ayrımında bir norma uygun davranmakla etik bakımdan değerli eylemde bulunmak arasındaki farka işaret ediyor. Kişiler normlara göre davranmaya zorlanabilirler. Bu zorla empoze edilebilir onlara; ama değer koruyucu şekilde istemeye ve eylemde bulunmaya zorlanamazlar. Ne var ki kişiler değer koruyacak eylemde bulunma isteğini oluşturacak şekilde eğitilebilirler ve yaşamda, bu arada meslek yaşamlarında da, böyle eylemlerde bulunabilmek için gerekli olan felsefi değer bilgisiyle donatılabilirler. Çünkü böyle bir isteme bilgi yani felsefenin bir alanı olarak etik bilgisi, eylemde bulunulacak durumun bilgisiyle birlikte belirli, gerçek, tek tek durumlarda değer koruyucu ya da en az harcayıcı şekilde eylemde bulunabilmenin asgari koşullarıdır. Evrensel bir ahlaklılık kodu ya da yaygın deyimle evrensel bir etik oluşturmanın asgari koşulları ise felsefi değer bilgisi ve normlara ilişkin epistemolojik ve aksiyolojik bilgidir diye düşünüyorum. Şu anda yapılan tartışmalar böyle felsefi bilgilere dayanıyor gibi görünmüyor. Bunun için günlük yaşamımızda ve meslek yaşamımızda değer koruyarak yaşayabilmek için normlar bilgisi kadar veya ondan çok, etik değerlerin ve etik değerlerin bilgisine dayanan felsefe eğitimi gereklidir. Çünkü ancak, ya da olsa olsa, bu eğitim tek tek durumlarda insan onurunun nerede tehlikede olduğunu görececek bir göz edinmemize yardımcı olabiliyor, yüzde yüz sağlamıyor ama yardımcı olabiliyor.

Bir de şunu gözden kaçırmamakta yarar vardır; çeşitli meslek alanlarında iş başında karşılaşılan etik sorunlar, etik sorunlar olarak günlük yaşamda karşılaştığımız etik sorunlardan türce farklı değildir. Ama o sorunlara çözüm ararken etik değer bilgisi ve kavram bilgisi gerekli olduğu kadar o alanda doğru değerlendirmenin nasıl yapılabileceğine ilişkin bilgi ve böyle bir değerlendirme yapabilmek için sağlam meslek bilgisi gerekir.

Sayın konuklar bu kongrede en fazla yer medya etiğine ayrıldığı için genel olarak meslek etikleriyle ilgili bu son söylediklerimi geniş anlamda kullanacağım gazetecilikteki ilgili sorunlarla örneklendireyim izin verirseniz.

Gazetecilikte (gazetecilik derken görsel medyayı da kapsıyorum) etik yeni bir konu değildir, ama günümüzde bu konu kitle iletişim araçlarının sahip oldukları teknolojik olanaklardan ve dolayısıyla basının kamuoyu oluşturmadaki rolünün artmasından dolayı daha karmaşık hale geldi. Benim görebildiğim kadarıyla günümüzde gazetecilikte karşılaşılan etik sorunlar doğrudan doğruya gazeteciliğin amaçlarıyla ve doğru değerlendirme sorunuyla ilgilidir. Gazeteciliğin ana amaçlarından biri belki de ana amacı çevremizde ve dünyada olup bitenleri bilmemizi olanaklı kılmak, yani olup bitenler hakkında bir temel hak olan kişinin kendi kanaatini oluşturmasına katkıda bulunmaktır. Gazetecinin asıl işi aracılık etmektir. Ondan beklenen bizim kendi başımıza tanıklık edemediğimiz ama bizi ilgilendiren şeyleri bilmemizi olanaklı kılması, böylece de çoğu zaman çeşitli propaganda ve reklamların psikolojik etkileriyle biçimlenen kamuoyunun olabildiğince kandırılmamış bir şekilde oluşmasına katkıda

bulunmasıdır. Böylece gazetecinin işinde yalnızca etik sorunlar değil aynı zamanda felsefi bilgi sorunları da söz konusudur.

Bir gazetecinin, işini gazeteciliğin amaçlarına uygun yapmasının ana koşulu onun doğru değerlendirme yapabilmesidir diye düşünüyorum. En başta da olayları doğru değerlendirmesi. Öyle ki bir ülkede ya da dünyada bin bir olan biten arasında hangisinin haber olduğuna hangisinin haber olmadığına yani kamunun hangisini bilmesi gerektiğine ya da hangisini bilmesinin uygun olduğuna karar vermesi. Çünkü haber bir gazetecinin veya diğer bir kitle iletişim aracı mensubunun çok farklı gerekçelerle kamunun bilmesi gerektiğini ya da bilmesinin uygun olacağını düşündüğü şeydir. Gazeteci öyle düşünür. Şu ya da bu ayrıntıya öncelik verme bir yana belirli bir olaylar demeti içinden birini seçmek ve ondan bir haber yapmak kendi içinde bir değerlendirmedir. Bunun da gazeteciliğin amacına uygun biçimde yapılabilmesi diğer bilgiler yanında etik değer bilgisini de kapsayan felsefi bilgi gerektirir. Doğru bir yönlendirme için tek başına yeterli olmayan ama onsuz olunamayacak olan bu bilgi eksik olduğu zaman ezbere değerlendirmelerle karşılaşırız. Benim değer atfetme ve değer biçme dediğim değerlendirmelerle. Başka bir deyişle yalnızca bizim için, belirli bir grup için, bir olayın yarattığı ve başka bir grup için kaçınılmazcasına farklı olan sonuçlarına bakılarak yapılmış değerlendirmelerle karşılaşırız veya bir olayın farklı teorik bakış açılarından veya kişinin doğru olduğuna inandığı bir dogma açısından yapılan açıklamasıyla karşılaşırız. Bu farklı değerlendirme tarzları, yaşamda sık sık karşılaştığımız aynı olayı farklı şekilde değerlendirilmesini ve farklı şekilde “açıklanmasını” olanaklı kılar. Günlük yaşamda bu farklı açılardan yapılan değerlendirmeler diye adlandırılır ama aynı konu hakkındaki farklı görüşler, yani kişilerin farklı kanılarıyla, aynı konunun farklı görünüşleri yani konunun kendisinin farklı yanları arasında genellikle ayırım yapılamaz.

Etik sorunlar gazetecinin işinin kendisinde vardır. Genellikle sanıldığı gibi bu etik sorunlar diğer özellikleri yanında gazetecide olan ve aracını gazetecilikle ilgisi olmayan kendi amaçları için kullanan kişinin bilinçli olarak yaptığı kamera hileleriyle haber uydurmalarıyla fotomontajla başlamazlar, çok daha temeldedirler. Böylece gazetecilerin aynı olaylara farklı değer atfetmeleri veya değer biçmeleri farklı ve birbirine ters düşen kamuoylarının kaynağını oluşturuyor. Lobilerin genellikle yapmaya çalıştığı şey bir konuda kamuoyu oluşturmak için veya o konuyla ilgili bir değer biçme veya bir değer atfetmenin yerine bir yenisini koymak için belirli bir konuda kendi değer biçmelerini veya kendi değer atfetmelerini yaymaya çalışmaktır. Diğer yanda basın baskı görmesi, değer biçmelere veya değer atfetmelere olduğu kadar, doğru değerlendirmelere de dayanan haberlerin sansür edilmesi ve gazetecilerin yargılanması, bu tür değerlendirmelerle de yapılır. Ama bu defa değerlendirilen olaylar değil haberlerdir. Yani gazeteci tarafından yazılmış metinler ya da çekilen imgelerdir. Bu durum karşısında, yani bilinçli yapılmış kamera hilelerinin basın özgürlüğü adına sansür edilmemesi ama olanı betimleyen ya da gösteren haberlerin sansür edilmesi karşısında insan öncelikle neye üzüleceğini bilemez hale düşer.

Değerli Konuklar, aynı konudaki farklı değer yargılarının çatışmasını, aynı konudaki bir değer yargısıyla bir bilginin çatışmasından dikkatle ayırt etmeniz gerekiyor. Buraya getirmek istiyordum o örneği. 25 yy. önce Socrates, erdemini doğru bilgi olduğunu söylemişti. Yüzyılımızda başka bir filozof şöyle der: “Dünyadaki kötülük hemen hemen hep bilmemekten gelir. İyi istemede aydınlanmamışsa kötüyü istemek kadar zarar verebilir”. Buna ben felsefi değer bilgisi tarafından aydınlatılmamışsa diye

eklemek de isterim. Etik kaygılarımız varsa normların bilgisinden önce felsefî etik bilgisi edinmemizde yarar var. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

MEDYA ETİĞİ PANELİ

Panel Yöneticisi: Nuri Çolakoğlu, CNN Türk ve Televizyon Yayıncıları Derneği Başkanı

Panelistler:

David Berchard, Serbest Gazeteci

Oktay Ekşi, Basın Konseyi Başkanı

Mustafa Gözalan, Doğan Medya Grubu adına

Nuri Kayış, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı

Aydın Sezgin, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürü

Nuri Çolakoğlu

Bizi buraya davet eden sınıf arkadaşım Akın Ergüden'e ve ODTÜ Felsefe Bölümüne teşekkür ederim.

Medya etiği, özellikle medyanın Türkiye'de içinde bulunduğu durum ve belki de dünyada içinde bulunduğu durum açısından, son derece renkli, cazip bir konu. Sayın Kuçuradi'nin de dediği gibi körlerin fil tarifi gibi neresinden başlayacağınız, neyi nereye oturtacağınız da bir başka tartışmayı beraberinde getirmeye hazır bir konu.

Genel olarak baktığımızda, eğer Sayın Kuçuradi'nin tanımlarından yola çıkarak hareket edecek olursak, yani etiğin iki anlamından (ahlak ve pratiğe yönelik meslek davranış ilkeleri) burada bir "bileşik kaplar" olduğunu gözden kaçırmamak lazım. Toplumda ahlak değerlerinin geçerli olduğu ölçüde, belli bir meslekte de etik ilkeler geçerli ve uygulanabilir oluyor. Kerim Korcan'ın *Linç* romanında söylediği gibi "Dışarıda kar yağarken/İçeride bahar olmuyor". Dolayısıyla, böyle bir bileşik kaplar bağlantısı var.

Ama her şeye rağmen bir şeyler yapılması yönünde ciddi birtakım gayretler de var. Şu anda bu panelde hazır bulunan değerli konuklarımızın hepsi bu noktaya kadar yapılanlar, yapılması tasarlananlar, yapılmaya teşebbüs edilenler konusunda bize ışık tutacak deneyime, birikime sahipler ve buraya oturanlar daha çok işin pratiğinden geliyorlar. Onun için, ben ilk önce sözü, bundan aşağı yukarı 6-7 yıl önce Basın Konseyi'ni kurmak için birlikte yola çıktığımız Basın Konseyi Başkanı Oktay Ekşi'ye vermek istiyorum. Oktay Ekşi Basın Konseyi'nin anayasasıyla, ilkeleriyle insanları teker teker bu ilkeleri kabul etmeye çağırarak, belki belli etik normların bu sektörde yerleşmesi konusunda en fazla gayreti olan kişilerden birisidir. Buyurun Oktay Ekşi.

Oktay Ekşi

Saygıdeğer Konuklar, etik konusu gerçekten Nuri Çolakoğlu'nun ve Profesör Kuçuradi'nin ifade ettiği gibi, konuşma konusu olarak karşıma çıktığında beni en çok zorlayan sorunlardan biri, çünkü gerçekten neresinden tutacağımı, hangi açıdan bakacağımı tayin edemiyorum. Özellikle huzurunuzda gelmeme olanak veren bu çağrıyı aldığım zaman ciddi bir şekilde sıkıntı duydum, neresinden bakayım bu meseleye diye. Bana dostum Prof. Dr. Korkmaz Alemdar ışık tuttu ve bu takdim konuşması sırasında Nuri Çolakoğlu dostum da biraz daha işimi kolaylaştırdı. Ama izin verirseniz ben yine de şöyle bir kaç paragraflık bir geriye gidiş yapmaya, ondan sonra da gerçekten bizim

etik değerler konusunda basın dünyasında neler yapmaya çalıştığımızı huzurunuzda getirmeye niyetliyim.

Bu etik değerleri —tabii sevgili hocalarımız burada— son derece konunun etkin ve ilgili uzmanlarının huzurunda benim derinlemesine aktarmam abes olur. Ama şöyle bir bakıyorum geriye, kendi birikimime göre bakıyorum, kodlaştırılmış etik değerler, biliyorsunuz, din kitaplarında var. Eskilerin deyişiyle “evari meşare” yani “On Emir”, bilindiği gibi, etik değerler sisteminin insanlık dünyasına yansımış en kısa metinlerinden birisidir. Ama dinin getirdiği etik değerlerle, daha sonraki asırlarda gelişen insanlık dünyasının akla dayalı olarak getirdiği etik değerler arasında zaman çatışması olduğunu ve bunlardan sonuçta görebildiğimiz (Taliban örneği istisna sayılmazsa, yani onları bir istisna olarak dikkate almak kaydıyla) o ki, akıl bu konuda tayin edici etkin rol oynuyor.

İnsanlık için genelde etik değerlerin ortak paydası çok. Bunları saymaya da gerek yok. Onu da arz ettiğim gibi “On Emir” gayet net olarak kendi çağında ortaya koymuş durumda. Bunların ileri aşaması toplumun belirli kesimleri için etik değerler, bizi de ilgilendiren basınla ilgili (basın kavramı artık çok yaygınlaşmıştır, bütün medyayı alacak şekilde konuşuyorum) etik değerlerdir. Prof. Dr. Kuçuradi basınla ilgili etik değerlere, bu mesleğin içinde bir hayli zaman geçirmiş bir kimse olarak arz edeyim ki, son derece doğru bir açıdan yaklaştı. Meselenin özünde kamuoyunun doğru, bozulmamış, aldatılmamış bir şekilde oluşmasına hizmet etmek vardır. Ancak burada temel nokta, önce gerçeğe ulaşabilmektir. Yani gazeteciler kendi kanaatlerini yansıtarak veya belirli etkiler altında olan kanaatlerini aktararak kamuoyuna doğruyu yansıtmak konusunda görevlerini tam yapıyorlar gibi düşünmeyenlerden biriyim. Niçin? Çünkü gerçeklere tam olarak ulaşamayan insanlar dünyasındaki gazetecilerin (bunu ayrıca profesyonel biçimde görev olarak üstlenmişlerdir) kamuoyuna aktardığı olaylar kaçınılmaz olarak eksik veya çarpıtılmış olur. O nedenle gazetecilikte etik değerler açısından birinci nokta (bunun ben sadece gazetecilik bağlamında değil, insan olmanın hepimize yüklediği bir görev olarak algılıyorum, ama konum benim gazetecilik olduğu için söylüyorum), Basın Konseyi’nin etik değerler manzumesini ifade eden bizdeki basın-meslek ilkelerindedir: “Gazetecilikte temel işlev gerçekleri bulup, bozmadan, abartmadan, kamuoyuna yansıtmaktır”. Çünkü gerçeği tam olarak belirleyip, onu bozmadan, abartmadan kamuoyuna aktarmazsanız insanların resmin tamamına bakarak kanaat üretmelerine olanak vermezsiniz. Tam tersine resmin onların önüne koyduğunuz parçasıyla yanlış kanaat üretmelerine sebep olur, böylece etik açıdan da baktığımız zaman gazetecilikte size düşen işi daha baştan yapmamış olursunuz. Bizim basın dünyamızda genel olarak şikayet edilen ve haklı olarak şikayet edilen, bence en ciddi etik değer eksikliği, bozulması bu noktadadır. O nedenle Türk basınında, üzgünüm ama itiraf etmek ihtiyacını duyuyorum, herhangi bir gazeteden herhangi bir olayı tek başına okuyup tam bir kanaate varmanız, yani resmin tamamını size aktaran, mazisiyle, etkileriyle ve o günkü haliyle size aktaran, bir haber okumanız maalesef hâlâ ancak pek nadiren mümkündür, hatta kural olarak mümkün değildir diyebilirsiniz. Bu bizde en önemli, en ciddi, öncelikle tamir edilmesi gereken bir meslek etiği eksikliğidir.

Biz Basın Konseyi olarak, 1988 yılından beri, 6 Şubat 1988’den beri faalız. Basın Konseyi olarak basın-meslek ilkeleri diye kaleme alınmış 16 ilkeden oluşan etik değerleri, günlük yaşamda uygulamaya ve uygulatmaya çalışırız. Ne yaparız bunun için? Temel inancımız her sorunu özgürlükçü anlayış içinde çözmek olduğu için, biz örneğin yasaklayıcı bir şey getiremeyiz, biz cezalandırıcı olamayız. Zaten cezalandırmak için, karşı iradeye rağmen, yaptırım uygulamamız gerekir ki bizim böyle bir iddiamız söz

konusu değil. O nedenle ne yapabiliriz ki? Bizim yaptığımız; sözlü basında, görüntülü basında, yazılı basında (medya kavramı içine giren ne kadar yayın varsa) yapılmış yayınlar ile ilgili, bu yayınları yapan gazetecilerin meslekleriyle ilgili uygulaması sırasındaki tavır (yani yayınlamamış ama şantaj yapmış) da dahil olmak üzere, Basın Konseyi'ne iletilen başvuruyu 2 aylık bir süre içinde inceleriz, değerlendiririz. 30 kişilik Basın Konseyi Yüksek Kurulu'nda çeşitli medya kuruluşlarının da uzantıları var. (Örneğin ben *Hürriyet* gazetesinin başyazarıyım. *Hürriyet* gazetesi hakkında da elbette şikayetler gelir.) Bu üyelerin çalıştıkları kurumlarla ilgili herhangi bir başvuru geldiğinde yüksek kuruldaki bu üyeler o konuyla ilgili oy hakkından mahrum kalırlar. Kararları diğerleri verir, hatta hassas konularda o arkadaşlar görüşmeden de çıkarlar. Sonra birisi söylerse belki ne konuşulduğunu öğrenirler. Bu kadar dikkatli şekilde uygularız. 1988'de kurulduk, 1989'a kadar pek farkında değildi kamuoyumuz, 1989'dan itibaren fiilen başvuruları almaya başladık. Yaklaşık 30, 40, 50 başvuruyla o yılları tamamladık. Bu son sene, Kasım ayının bir önceki toplantısında aldığımız karar numarası 103 idi. Yıl sonuna kadar anlıyorum ki 120-125'i bulabilir bu konuda verilmiş karar sayısı. Ne yapıyoruz? Verdiğimiz kararları tüm basına gönderiyoruz, başvuru sahibine gönderiyoruz, artı Basın Konseyi'nin İnternet sitesinde yayınlıyoruz. Dışardan bakınca, "kim biliyor, farkına varılıyor mu?", "Basın Konseyi bir şeyler söylüyor, buna aldırış eden var mı?" diye düşünebilir. Ben arz edeyim: Yargıya giderek mahkûmiyet alıp, sonuca götürenlerden daha etkili sonuç alanlar Basın Konseyi'ne başvuranlardır. Niçin? Çünkü meslek dünyamızda, Basın Konseyi'nin aldığı kararlar ne kadar başkaları tarafından fark edilmese de, yankılanmaktadır, ve o konu o iç dünyada tartışılmakta, "senin yaptığın ayıbı işte gördüler" dedirtmektedir. Ben burada keseyim çünkü hakikatten çok geniş bir konu, bu konunun pratikteki uygulamaları ve sonuçları hakkında bir şansımız var diye düşünüyorum. Hem Sayın Başkan Basın Konseyi Yüksek Kurulu'nda da görev yaptı, hem Sayın Orhan Birgit halen Basın Konseyinin yüksek kurul üyesi ve kendisinin de söz hakkı var. Benim eksik bıraktıklarımı nasıl olsa tamamlarlar. Sağ olun.

Nuri Çolakoğlu

Çok teşekkür ederiz. Hemen başında bir küçük hafıza kaymamı düzeltelim. Sayın Ekşi'yi, sunarken 6 yıl önce dedim ama 14 yıl olmuş. Fakat bana 6 yıl gibi geliyor. Tabii Basın Konseyi'nde saptanmış olan basın-meslek ilkelerinin daha da çetrefilli bir hali 1964'te çıkartılan TRT kanunları, ardından çıkartılan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu kanununda "yayın ilkeleri" şeklinde yer alıyor. Üstelik bunlar sadece mesleki ilkelerle sınırlı kalmıyor, içine bazı siyasi ideolojik görüşler de girmiş vaziyette. Bunlar, üstelik Sayın Ekşi'nin bahsettiği gibi müeyyidesiz değil. Gayet kuvvetli müeyyide silahına sahip bir kuruluş tarafından denetlenerek uygulatılıyor. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu bu yüzden de toplumun hedef tahtasında oturuyor. Beğenen de beğenmeyen de topa tutuyor, daha doğrusu kimseye beğendirmeye imkanı olmayan kararları üzerinde sürekli topa tutuluyor. Ama bu konuda yapmakta olduklarını anlatmak üzere Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı Sayın Nuri Kayış'ı davet etmek istiyorum.

Nuri Kayış

Sayın Başkan, değerli konuklar, sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlarım. Medya etiği, sadece bugünün konusu değil. İlk Türk gazetesi Takvim-i Vekayi'nin yayınlanmasından bu yana hep tartışma konusu olmuştur. Meşhur örnektir: 1890'lı yıllarda Baba Tahir isimli gazeteci Terkos Gölü'nden kente su taşıyan şirketten istediği

rüşvet verilmeyince, gazetesine “Terkos Gölü’ne domuz düştü” diye manşet atmış. Rüşveti alınca “düşen hayvanın domuz değil dana olduğu anlaşıldı” diyerek düzeltme yayınlamıştı. Daha yakın tarihlere gelirse, 1950’li yıllarda bir kısım yayın kuruluşları “besleme basın” diye adlandırılmıştı. Dönemin siyasi iktidarı muhalif basını baskı altına almak ve kendine taraftar basın kuruluşları oluşturabilmek için resmi ilan ve kağıt tahsisi mekanizmasını kullanmıştı. Bu tahsisleri alan kuruluşlar, iktidarlara methiyeler yazmakta çok cömert davranırlardı. 1960 sonrasına gelince ünlü armatör Malik Yolaç’ın *Akşam Gazetesi*’ni satın almasına yol açan olay çarpıcı bir örnektir. Malik Yolaç gelirleriyle ilgili önemli bir sorunu gündeme getirmek amacıyla Ankara’ya gider, Ulaştırma Bakanlığı özel kaleminde bakanla konuşmak istediğini ifade eder, ancak bir türlü başarılı olamaz. O sırada gencecik çocuklar, bakanın odasına teklifsizce girip çıkmaktadır. Malik Yolaç özel kalem müdürüne “bunlar kim?” der ve “gazeteci” cevabını alır. Yolaç akşam İstanbul’a dönerken karar verir: “Ben mutlaka gazete sahibi olmalıyım, yoksa öbür işlerimi kolay kolay yürütemeyeceğim”. Olayın ardından *Akşam Gazetesi*’ni satın alır. Geçmişte de medya, siyaset, ticaret ilişkileri yoğun ve o yıllarda da medya etiği üzerinde yoğun tartışmalar olurdu. Ama şunu ifade etmem gerekir ki, medyanın genel anlamda yozlaşması 1980 sonrasında büyük sermayenin medyaya girmesiyle olmuştur. 1980’den sonra gazete sahiplerinin kartvizitlerinde, bankacı, devlet müteahhidi, sigortacı, turizmci, ithalatçı, ihracatçı, enerji yatırımcısı gibi meslekleri okumaya başladık. Tabii, böyle olunca medya siyasi iktidarla iç içe girdi. Siyasi iktidarın iradesiyle alınacak kararlara bağlı kalmaya başladı, geleneksel işlevi olan muhalefeti yapamaz oldu. Halktan uzaklaştı, patronların devletteki teşvik, kredi ve ihale işlerini yapması için kullandığı bir silaha dönüştü. Medya patronları iktidar üzerindeki etkilerini arttırmak için gazetelerini daha çok sattırmak, televizyonlarını daha çok izlettirmek kavgasına giriştiler. Bu da medyanın başına promosyon, asparagas, televole türü programları sardı, yani yozlaşmayı daha da hızlandırdı. Bir kişi hem medya patronu hem bankacı ise, bankası batmak üzereyken bunu nasıl haber yapabilir, toplumu nasıl bilgilendirebilir? Bir kişi hem medya patronu hem de müteahhit ise, ona bağlı televizyon ve gazetelerde özelleştirme operasyonları sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir mi? Medya kuruluşlarının ve onlara bağlı şirketlerin borsada hisseleri var. Borsa %1-2 düşüyor haber yok, sadece 50 puan artıyor, “borsa coştı” diye haberler çıkıyor. Bazı şirketler lehine haberler veriliyor, manipülasyona yol açılıyor. Yanında on binlerce işçi çalıştıran bir patron, gazetesinde, televizyonunda nasıl işçi ücretlerin yetersizliğini savunabilir? Türkiye tarihinin en ağır ekonomik krizine girmeden birkaç gün önceki gazete manşetlerini hatırlayacak olursak, çok ilginç şeyler görürüz; tamamen pembe bir tablo çizilmekteydi, Türk mucizesinden söz ediliyordu. Türk mediasındaki etik zafiyetin bir diğer nedeni tekelleşmedir. Bugün patronlara bir gazete yetmiyor, birçok gazeteyi ele geçirmeye çalışıyorlar; bir televizyon yetmiyor, birçok televizyona sahip olmak istiyorlar; bir radyo yetmiyor, birçok radyoya sahip olmayı arzu ediyorlar. Bunu da RTÜK kanununa aykırı bir şekilde, kanuna karşı hile yaparak gerçekleştiriyorlar. Tabii, bu tablo toplumun haber alma hakkını gasp ediyor. Toplum bir iki patronun ve onların yöneticilerinin izin verdiği ölçüde, doğrulardan, gerçeklerden haberdar olabiliyor. Abdülhamid sansüründen daha tehlikeli bir sansürdür bu. Demokrasi için ciddi bir tehdittir. Hatırlıyorsunuzdur, geçenlerde iki medya kuruluşunun arasında ciddi bir kavgaya yaşandı. Kuruluşlar birbirini medya eşkıyası, papyonlu haydut, döviz kaçakçısı, vampir, hortumcu diye suçladılar. Bu kuruluşlardan birinin üst düzey yöneticisine sordum: “Bütün bunları yapmanızı

patronunuz mu söylüyor, istiyor?” “Hayır” diye cevabını verdi: “Kesinlikle böyle bir şey yok. Biz patronumuzun hoşuna gittiğini düşünerek bu şekilde yayın yapıyoruz”. Medyadaki etik yozlaşmanın bir diğer nedeni yöneticilerdir. Değerli birçok gazeteciye tenzih ederek söylüyorum, medya yöneticisi gazeteciler, editörler bağımsızlığa önem verselerdi, medya sektörüne yatırım yapmanın onu diğer yatırımlar için silah olarak kullanmak anlamına gelmediğini, gazetecilik ve televizyonculuğun kamusal bir hizmet olduğunu savunsalardı, medya bugünkü durumuna gelmezdi. Mankenleri, sinema sanatçıları, gazino şarkıcılarını, yazar, sunucu, spiker yapan irade de medya patronları değil, onların yetki verdikleri deneyimli gazetecilerdir. Sürem tamamlandı. Teşekkürler.

Nuri Çolakoğlu

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı Sayın Nuri Kayış’a çok teşekkür ediyorum. Şimdi bize bu konuda uluslararası deneyimleri de aktarması için Basın-Yayın Genel Müdürü, Büyükelçi Aydın Sezgin’den konuşmasını rica edeceğim.

Aydın Sezgin

Panele katılanlar arasında mesleği gazetecilik olmayan bir tek ben varım. Diğer panelistler fevkalade birikimli ve değerli medya mensupları. Bu durumda bir anlamda tedirgin olduğumu söylemem gerekir. Basın-Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün yazılı veya elektronik medya üzerinde, geçmişte olduğu gibi, doğrudan müdahale yetkisi veya araçları yoktur. Buna tabii ki sevinmek lazım. Ayrıca, bildiğim kadarıyla, devlet adına medyaya ilgili olarak oluşturulmuş görüş ya da bir politika da bulunmamaktadır. Ancak, konumum medyaya ilişkin gelişmeleri yakından izlememe imkan veriyor. Burada söyleyeceklerim de, medyanın yakın bir takipçisinin söyleyeceklerinden ibarettir. Bu durumda da, ben panelin bir ölçüde “naïve”’i oluyorum ve kendimde de, naïve olarak, yorumdan ziyade soru sorma hakkını, avantajını görüyorum. Profesör Kuçuradi biraz önceki konuşmasında Albert Camus’nün *Veba* romanından bir alıntıya yer verdi. Camus, aynı zamanda gazeteceydi. Gazeteciliği bildiği en güzel mesleklerden biri olarak tanımlıyordu. Fransa’nın Nazi Almanya’sı tarafından işgali sırasında direniş gazeteciliği yapmıştı ve savaşın hemen ertesinde ve daha sonraları, ülkesinin basını hakkında özetle şu görüşleri dile getirdi:

“Savaş öncesi basın para ve ihtişam müptelasıydı, amacı sadece birkaç kişinin gücünü arttırmaktı. Hepimizin ahlakını bozmak dışında herhangi bir etkisi olmamıştı. Dolayısıyla, 1940-1944 yılları arasında vardığı noktaya, yani Fransa’nın yüz karası olma noktasına hiç zorlanmadan geldi. Bugün, itibar yaratan veya yıkan bu mekanizmayla cepheden mücadele etmek zor. 600.000 satan iğrenç bir gazeteye karşı mücadele vermemiz gerekirken, yöneticisini yemeğe davet etmek için sıraya giriliyor. Fransız basını ise 2-3 yıl içinde toplam 1 milyon okuyucu yitiriyor. Basın, bir ülkenin sesiye, ülkenin düzeyini bu sesin kalitesini düzelterek yükseltebiliriz”.

Camus’nün elli küsur yıl önce basınıla ilgili farklı yerlerde yer almış görüşlerine, 10 dakikalık konuşma içerisinde oldukça uzun yer verdiğim, bunu, bu sözleri şaşırtıcı ölçüde güncel bulduğum için yaptım. Bu sözlerin, illa doğru olduğunu savlamıyorum. Ama bugün ülkemizde veya başka demokrasilerde aynı eleştiri kalıplarına sık sık rastladığımız açık. Bu noktada, Camus’nün başka bir tespitine de atıfta bulunmam gerekiyor: “Basın özgür olduğu zaman iyi ya da kötü olabilir. Özgür olmadığı zaman yalnızca kötü olabilir”. Camus’nün bu tespitini bir postulat olarak görebileceğimizi düşünüyorum. Medya etiğini de bu bağlamda tartışıyoruz. Görebildiğim kadarıyla, medya etiği bugüne kadar ne dünyada ne de Türkiye’de şu son 3-5 yılda tartışıldığı

kadar tartışıldı, eleştirildi. Bu güncelliğe sayın Kuçuradi de değindi. Özellikle, Türkiye’de bu tartışmayı esas olarak besleyenler, Sayın Ekşi’nin de biraz önce anlattığı gibi Basın Konseyi veya Türkiye Gazeteciler Cemiyeti gibi meslek örgütleri ve basın mensuplarının kendileri; ortaya koydukları ilkelerle oluşturdukları denetim mekanizmalarıyla hazırladıkları tartışma zeminleriyle sorunun aydınlatılmasına katkı sağlıyorlar. Bir referans malzemesi sağlıyorlar. Gerçekten de Türkiye’de medya etiğinin önemli bir kısmını oluşturan gazeteci ahlakı, haber etiği, medyada sahiplik gibi konular yoğun şekilde işleniyor. Bugün, medyanın etik sorunları açısından oldukça geniş malzemeye sahibiz. Ancak dünyada ve Türkiye’de, medyanın habercilik boyutu dışındaki yorumlarıyla birlikte, bir bütün olarak yapısı, kendi içindeki ilişkileri, yarattığı ürünler ve etkileri konusundaki rahatsızlıklar, eleştiriler, sanki sonsuza dek sürecekmiş gibi bir izlenim içindeyiz. Bunun yanı sıra medyaya bakıştaki, medyanın değerlendirilişindeki kıstaslar, belki de medyanın dinamik yapısı nedeniyle sanki sürekli değişiyor. Ulusal ve uluslararası konjonktürdeki değişiklikler de bu değerlendirmeleri etkiliyor.

Bu konuda felsefeciler tayin edici bir rol oynayacaktır. Bu toplantının felsefeciler tarafından düzenlenmesi de herhalde bir tesadüf değildir. İoanna Kuçuradi’nin de biraz önce değindiği gibi, felsefi değer bilgisinin aydınlatılmasına ihtiyacımız var. Genel çatı eksikliği bir yana, medyanın belirli kesimleri tarafından oluşturulmuş normlar da, bazen somut gelişmeler karşısında yetersiz kalıyor. Örneğin, mülkiyet konusu. Gelişen ve değişen tüm koşullara ve bugün dünyanın muhtelif ülkelerinde oluşan medya yapılarına rağmen, medya alanında dikey ve yatay entegrasyonun yarattığı varsayılan sakıncalara klasik bakış açısıyla yaklaşmak ne denli doğru ve gerçekçidir? Yasalarla düzenleniyor olsa dahi, etik tartışmanın merkezinde bulunan bu alandaki gerekli sınırlamaların sınırları konusunda genel kabul görececek bir kıstas oluşturulabilir mi? Veya gazetecinin savaş durumlarına karşı tavrı hakkında: Kardak krizi nedeniyle bazı gazete ve gazetecilerin izlediği tutuma yönelik haklı eleştirileri şekillendiren norm kalıbının bugün Bin Ladin ve Taliban’a karşı askeri tepki gösterilmesini savunmuş olan gazetecilere uygulamak ne ölçüde doğrudur? Burada gerçekten bir görecelik sorunu var mıdır? Bu tür sorunlar tabii ki daha da arttırılabilir. Dolayısıyla belki de medya etiği konusunda toplumsal sorumluluk kuramını da içerecek tarzda bir yeniden değerlendirmenin gündeme gelmesi gerekiyor. Felsefecilerin katkısıyla bu yapılırken, diğer yandan medyanın, medyanın bütününe kapsayacak bir medya etiğine imkan verecek yapıda ve yönde olup olmadığının iyice tespit edilmesi gerekecektir. Keza, Türkiye’de ve evrensel ölçekte nâzım konumunda olacak bir medya etiğini geçerli kılacak toplumsal iklimin var olup olmadığının da anlaşılması gerekecektir. Bugün medyanın ürpertici bir güç haline geldiği kesindir. Ancak aynı zamanda medyanın hem görevinin ne olması gerektiği düşüncesinden, hem de gerçek dünyanın nasıl imgelemesi, nasıl aktarılması gerektiği sorgulamasından uzaklaştığı gibi temel olguları durmadan maskeleyiği, olayı yansıtmak yerine kendisini olay yerine koyduğu, bütün enerjisini kendisini beslemeye ve kendini tekrar üretmeye harcayan, bu nitelikleriyle de toplumun zaafalarını istismar eden, onu şizofren bir çizgiye doğru çeken bir kurum olduğu tarzında, ciddi ipuçlarına dayanan eleştiriler mevcuttur. Bu genel eleştirilerin parçası olan tekil olayların hepimiz zaman zaman tanığı ve şikayetçisi oluyoruz. Böylesine bir yapı, kapsayıcı bir etiğe tâbi olabilir mi? Diğer bir soru toplumlarda medyaya muhatap geniş kitlelerden (bunlara tüketici veya yurttaşlar da diyebiliriz), bu konuda sürükleyici bir rol oynayacak güçlü bir talep şekilleniyor mu? Çok fazla soru sorduğumun

farkındayım ancak medya etiği ile ilgili herhangi bir yapılanma çabasında bu tür soruların göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağını düşünüyorum. Her halükarda, evrensel doğrulara yaklaşma amacını taşıyacak böyle bir çalışmanın gerekliliği de açık. Aksi takdirde medyanın oluşturduğu gücün ve üstlendiği varsayılan toplumsal işlevin sorumluluğunun, ayrıca ayrıcalıklarının, halk adına görev yapma yetkisinin meşruiyetinin sarsıcı, topyekûn bir sorgulamaya tâbi tutulacağı tahmin edilebilir. Bu bağlamda felsefeci Harun Tepe'nin gazeteci için değindiği niyet etiği anlayışından sorumluluk etiği anlayışına geçiş önerisinin anlamlı sonuçlar yaratabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim ki, medya toplumsal işlevinin gereğini düşünmese bile, kendi bekası adına yeni bir etik yapılanmaya ihtiyaç duyacaktır. Jean Baudrillard 11 Eylül olayını değerlendirirken, bir gücün gücünün sürekli yükselmesinin insanda var olan yıkma isteğini tahrik ettiğini belirtiyordu. Teşekkür ederim.

Nuri Çolakoğlu

Sayın Sezgin çok çok teşekkürler. Şimdi panelimizin tek yabancı konuşmacısı olan, David Berchard'ı davet etmek istiyorum. Gerçi David'i yabancı diye tanımlamak zor, çünkü David 25 senedir Türkiye ile ilgileniyor, uzun yıllar burada yaşadı ve sanıyorum çok beğeneceğiniz bir Türkçe ile sizlere hitap edecek. David.

David Berchard

Peki teşekkür ederim. Sayın Başkan, Değerli Konuklar, ilk önce Orta Doğu Teknik Üniversitesinin Felsefe Bölümüne teşekkür etmek istiyorum. Ankara'ya bir kere daha geldiğim (hayatımın büyük bir bölümünü, toplam olarak sanırım 10 senesini Ankara'da geçirdim) ve bu şehir ve bu üniversiteyi çok sevdiğim için davetiniz beni çok duygulandırdı ve size de teşekkür ederim. İkinci bir noktayı belirtmem lazım, maalesef artık *Financial Times* ile alakam yok, zaten sanırım 10 seneye yakın bir süredir serbest danışman olarak çalışıyorum. Hatta bir süre Türk hükümeti için basın yayında çalıştım 90'lı yıllarda. Şimdi İngiltere'deyim ve serbest çalışıyorum. Ayrıca üçüncü başlangıç noktası, son dakikada Türkçe konuşacağımı öğrendim, beni ve eksik Türkçemi bağışlamanızı ve anlayışla karşılamanızı rica ediyorum. Bu konuşmalar çok kısa olacak ve sadece 5-6 noktaya değineceğim. Bunlar, mesleki hayatımdan tecrübeler ve somut örneklerle ilgili olacak, kavramsal bir çerçeve pek olmayacak.

İlk nokta, zaten gazeteciler, çağdaş hayatın bir ürünüdür. Etiğin orijinal anlamı eski Yunancada hem maneviyattır, hem de yaşantıdır. Gazetecilere özgü bir yaşama özü var. Gazeteciler, genellikle pek burjuva değil, eleştiricidir, bağımsızdır, topluma biraz eleştiriye yakın bir gözle bakıyorlar. Bağımsızlık çok önemli gazeteciler için ve sanırım çalışmakta olan her gazeteci için en önemli soru böyle bir harekette bulunursam, böyle bir yazı yazarsam, bağımsızlığım konusunda taviz vermiş olacak mıyım sorusudur. Bu herhalde bütün gazeteciler için çok önemli bir soru. Bunu anlamak için ikinci bir nokta koymak lazım. Gazetecilik anlayışında rekabet çok önemli bir yer alıyor; gazeteciler arasında, gazeteler arasında, *Financial Times* ve *Wall Street Journal* arasında, *Voice of America* ve BBC arasında, BBC ile bağımsız televizyon arasında. Rekabet gazeteciliğin bir parçasıdır. Tabii bazı toplumlarda basın ve medya var, ama rekabet yok. Mesela, eski Sovyetler Birliği'nde *Pravda* ve *İzvestiya* gibi gazeteler var. Fakat onlar bence aynı anlamda gazete ve medya değil, çünkü onlar daha çok bir devlet enformasyon sistemini temsil ediyorlar. Onun amaçları ve yöntemleri çok farklı. Ayrıca Batılı toplumlarda ve artık Türkiye'de ve sanırım artık her toplumda, enformasyon, bilgi ve

haberleşmeyi fazla ön planda tutmayan, daha çok sansasyon, eğlence ve yani o tür şeylerle ilgili olan medyatik kanatlar var. Onlar, zaten basının ikinci bir ikilemini temsil ediyorlar. Basın, hem bildirmek için yapılır, esas amacı budur; ama aynı zamanda basın ticaridir, yani piyasanın gerçeklerine uymak zorundadır. Yani satmayan, satılmayan bir gazete er geç iflasa mahkûmdur. Bu, zaten gazeteciler için önemli bir çelişkidir. Bu çerçeve içinde sanırım gazeteciler kendilerine göre bir takım kurallar, formel ve enformel, resmi ve resmi olmayan, bir takım kurallar koymuş. Biz bunlar için etik kelimesini kullanıyoruz da, bir kural her zaman etik olmayabilir ve etik olup olmadığı konusunda tartışma olabilir. Bu tartışmayı sizlere bırakıyorum. Fakat belki gazeteci için yazı yazarken en önemli ikilem “etki”. Zaten, siz bir haberi yayınlıyorsanız, bir etkisi olacak. Belki bu, istediğiniz bir sonuç doğurabilir, belki istemediğiniz bir sonuç doğurabilir. Bu, gazeteci için ciddi bir sorundur. Mesela ben, *Financial Times*'da bankacılık muhabiri iken, bir reformu büyük bir heyecanla izliyordum, yani bankacılık sisteminde, teknik bir sorun, burada ayrıntılarına girmeyeceğim. Fakat tesadüfen öğrendim ki, çok teknik olan bir kanun hatası vardı. O kanun hatasını halk öğrenirse, bazı kişiler teşebbüste bulunabilirdi ve bu reform mümkün olmayacaktı ve bu haberi bilen tek gazeteci bendim. Birkaç hafta, birkaç hafta değil birkaç gün daha yerinde olurdu, tartıştım bu haberi vereyim mi vermeyim mi, yani haber saklamak meşru mudur değil midir. Sonunda, oldukça ılımlı bir şekilde haberi verdim ve aslında olaylar benim beklediğim şekilde gelişmedi, çünkü herhalde sorunu herkes kavramamıştı ve bir takım düzenlemeler oldu ve reform devam etti. Fakat, yani ben çok çarpıcı bir şekilde yazsaydım, o reform suya düşecekti ve zaten kazanılmayacaktı, kaybeden çok olacaktı. Bu bir nevi manevi ikilemdir.

İkinci sorun, tabii gazetecilik ve dostluklarla ilişkili, istemediğiniz sonuçlar. En basit şekilde, “bu haberi yayınlıyorsunuz” diyorlar bazen “bu adamın çocukları ağlayarak okuldan ayrılacaklar”, yani ailevi hayatını etkileyecek. Bu tabii kişisel hayatıyla ilgili değil, yani birisini dolandırıcı ve dürüst olmayan birisi ilan edersiniz. Doğru ise bile, bunun bir belkisi var. Yapacak mısınız, yapmayacak mısınız? Çünkü bazen çok belli oluyorsa da bazen ne siyah ne de beyaz bir bölgedesiniz. Ve bir gazeteci bu konularda çok dikkatle düşünmelidir. Fakat burada, aslında çirkin bir kelime olan, sansür kelimesi geliyor, yani otosansür. Otosansür iyi midir, kaçınılmaz mıdır, yoksa yani bazen olan, bazen olmayan bir geçit, toplumdan topluma değişen bir olgu mudur, bir olay mıdır bilemiyorum, bunu da size bırakıyorum. Ama öyle bir sorun zaten vardır.

Aynı zamanda, dünya sabit durmuyor. Zaten basın 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıktı. Kamuoyu önemli olmaya başladığı zamanlarda. Eleştirilmek gibi. Ama toplum da değişiyor. Batılı ülkelerde bence bir medya yozlaşması var. Basının standartları Batılı toplumlarda (ben daha çok İngiltere'yi kastediyorum, çünkü geldiğim ülke o) 20 sene önceki kadar yüksek değildir. Mesela gençliğimde BBC'de çalıştım. O zamanlar BBC her zaman, her haberde tarafsızdı. Fakat aynı iddiada bulunmak bugünlerde biraz zor. Bazen medyatik kampanyalar oluyor, bazen lobilerin etkisi var. BBC'nin bazı kısımları bağımsızdır, çok tarafsızdır ama bazı haberleri eskisi kadar tarafsız değil. Bu durumu ortaya getiren etkenler bence çok çeşitlidir. Bunların arasında televizyon var. Aynı zamanda bence eğitim sisteminde bir bozulma veya yozlaşma var. Bu belki post modernist, yani aşırı çoğulcu, bir toplumda baş gösteren bir olaydır: İngilizcesi “*political correctness*”, Türkçesini tam olarak bulamıyorum ama sanırım siyasi olarak düzgün olmak, öyle bir şey. Neyse, eleştiri eyleminin azalması anlamına geliyor. Bazen haberler

taklitçilik anlamına geliyor, yani sadece alışılanlar, sadece herkesçe doğru algılanılan şeyler söylenebilir, yani yenilikçilik pek olmuyor.

Burada bir konuya değinmek istiyorum, zaten bu olay belki bir bakıma yenidir ama belki bir bakıma yeni değildir, çünkü 100 yıl öncesi geç Osmanlı tarihine bakacak olursak aynı olayı o zamanki İngiliz gazetelerinde (tabii, o zaman televizyon, medya yoktu) görebilirsiniz. 1890'lı yıllarda, 1900'lü yıllarda *Times*'ın Balkan muhabiri çok meşhur bir adamdı, adı John David Burchiev ve zaten bugünkü Bulgaristan'ın yaratıcılarından biridir. Bulgarlar onu o kadar sevdi ki, pullarına bile onun resmini koydular. Onun sayesinde 2. Balkan Savaşı, belki bilmeyebilirsiniz ama Türk tarihinin bir parçasıdır, yani 2. Balkan Savaşı'nı mümkün kılan ittifakı o yaptı. İlk önce Yunanistan'a gitti, Sırplarla ve Bulgarlarla birlikte savaşabileceklerini söyledi, ikna etti, ondan sonra müthiş bir ittifak ortaya çıktı. O savaşın sonuçlarını hâlâ Balkanların haritasında görebilirsiniz. Bu, bir gazetecinin bilinçli, siyasi bir kampanyası, ve benzer olayları bugünkü basında görebilirsiniz. Fakat bugünkü basında bazı farkları da görebilirsiniz çünkü dünya değişti, zaten biz artık kozmopolit bir dünyadayız. Haberler, sadece dış muhabirler tarafından yazılmıyor. Yani basında artık "*home correspondence*" ve merkezin önemi çok artmış ve bunun dolayısıyla lobcilik artmış. Ve birçok etnik ve siyasi sorunları yurt dışındaki muhabir kadrosu değil metropol merkezdeki gazeteci kadrosu yazıyor. Genellikle, etnik lobilere ve halkla ilişkiler şirketlerine danışarak yazıyorlar, yani onların etkisi altında. Onun için halkla ilişkiler, çok önemli bir olay. Hangi gazeteciye sorsanız, "halkla ilişkiler hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye, "nefret ediyorum, Allah Allah, hiç alakam olmuyor" diyecek. Ama tabii artık değil. Basın ikileminin sırrı, gazeteci ile arkadaş olmak ve bu halkla ilişkiler şirketleri bunu çok iyi biliyorlar. Bazen başarılı oluyorlar, bazen değil.

Son olarak, büyük bir soru işaretidir. Zaten bence muhabirlerin değeri azalıyor. Bunun en belirgin işareti bugünkü savaşlarda, daha önce Bosna savaşında ve bugünkü Afganistan'da birçok serbest gazeteci, genç serbest gazeteci, 20 yaşlarında, oraya koşuyorlar, bir gazete ile anlaşıyorlar, haber rekabetinde oluyorlar ve maalesef hiç korunmadıkları için ölüyorlar, yani basında da hayatlarını kaybeden, yitiren genç gazetecilerin sayısı çoktur. Bu bence üzücü bir olay. Basının bazı manevi ve etik ikilemleri konusunda fikirlerimi anlatmaya çalıştım. Teşekkür ederim.

Nuri Çolakoğlu

Peki çok teşekkürler David Berchard. Panelin son konuşmacısı Mustafa Gözalan. Aydın Sezgin'in söylediğinin ufak bir farklılığını gösteren bir şey, panelde belki köken itibarıyla, Oktay Ekşi, Nuri Kayış, ben ve David Berchard gazeteciyiz. Hepimizin başlama noktası gazetecilik. Mustafa Gözalan ise gazetecilik ile başlamayanlardan. Uluslararası denetim şirketi Arthur Anderson'dan 1.5 sene kadar önce medya dünyasına ithal ettiğimiz, medyanın artık kalemi kuvvetli bir muhabir ve ayağına kuvvetli 10 muhabirden ibaret olmadığını gösteren, medyanın çok daha karmaşık bir finansal ve endüstriyel yapıya büründüğünü gösteren bir arkadaşımız. Sözü şimdi Mustafa Gözalan'a aktarmak istiyorum.

Mustafa Gözalan

Sevgili Öğrenciler, Sayın Hocalarım ve Sayın Başkan. Bugün sabahleyin, sabahtan beri, izlediğimiz ve dinlediğimiz olaylardan sonra ben doğrusunu isterseniz doğaçlama bir konuşma yapmaya karar verdim, elimdeki malzemeyi okumayacağım. Her şeyden önce şunu söylemem lazım. Ben bir gazeteci değilim. Aslında gazetecilik sektörüne de

girmedim, televizyoncu da değilim. Ama bundan sadece bir buçuk yıl önce Brüksel’de Anderson şirketinin tüm gelişen ülkelerin birkaç sektöründen sorumlu bir ortağıydım. Ve mesleğim danışmanlıktır. Bugün burada yüzde yüz zamanımı ayırdığım Doğan Grubu için bir konuşma yapıyorum ama söyleyeceklerim evrenseldir. Kanımca da nerede olursam olayım kendi gerçeklerim kendi doğrularımdır.

Bugün öyle bir noktadayız ki artık bir takım sektörlerle, bu dünyanın gelişen yapısı içinde bir noktadan bakmak mümkün değil. Gazeteciliğe sadece gazetecilik olarak bakmak mümkün değil veya enerji işine enerji işi olarak bakmak mümkün değil. Bu arada, ilerlemeden önce şunu da söylemem lazım: Ben aynı zamanda TEDMER Vakfının, Türkiye Etik Değerler Vakfının kurucu üyesiyim. Etik konusuna son derece önem veriyorum, çünkü 15 senemi harcadığım bir kuruluşta etik değerlerin ne olduğunu bana öğreten yüzlerce hadise ile karşılaştım. Bu konulardaki eksikliklerin Türkiye için farkındayım. Bir okuyucu veya izleyici olarak da kendim gazetelerden, televizyonlardan siz ve aileleriniz ne kadar şikayetçi iseniz o kadar da şikayetçiyim. Ama meseleyi birkaç noktada ele almak lazım. Bir takım meseleler ki, bugünkü konumuz etik, sadece medyada değil, bugün ve yarın diğer sektörlerdeki etik konusuna da değineceksiniz, etik konusunda bir takım düzenlemelerin yapılabilmesi için ve mesafe alınabilmesi için unutmayalım ki teknik alanda da ve de dünyanın gidişatı noktasında da bir takım olaylarda düzenlemeler yapmak zorundayız. Aksi takdirde, bu ikisinin dengesini kuramazsak her şey lafta kalır.

Buraya gelmeden önce dün dosyalarımı bir karıştırdım. İngiltere’nin, Amerika’nın, Almanya’nın, kendim baktığım, 1.5 sene önce baktığım, ülkelerin “*code of conduct*”larını, yani televizyonculuk, yayıncılık alanındaki yazılı etik kodlarını döktüm ve de Basın Konseyi’nin Türkiye’de çıkarmış olduğu “*code of conduct*”ı aldım ve mukayese ettim. Size samimi söyleyeyim ki yazılı olarak Avrupa’da değinilen noktalar ne ise, Amerika’da ne ise, bizim de “*code of conduct*”ımızda onlar var. Bunların temel unsurlarına bakacak olursanız; adalet, basın özgürlüğü, toplum yararı. Bunların her biri var, fakat bunların daha işler hale gelebilmesi için kesinlikle her sektörün teknik sorunlarını çözmek lazım. Etiği o sektörün gelişimi içinde, bu çerçeve içinde, değerlendirmek lazım. Sonuçta, medya dediğiniz zaman da bu bir ticari faaliyettir. Ben bir gazeteci değilim, toplumun doğru bilgilendirilmesine de yürekten inanıyorum. Ama değişen dünyada, acaba gazetelerin bilgi verme hadisesi ne kadar sadece gazetelerle sınırlanmıştır. Öğrenciler olarak, özellikle gerçeğe bakarken, gerçekten duyduğunuz, gördüğünüz, işittiğiniz her şeyin gerçek olduğundan artık şüphe etmeye bakın. Bu gazetelerden aldığınız bilgiler için de geçerlidir. Çünkü, artık sizin son derece değişik bilgi kaynaklarınız var. Dolayısıyla, toplumun kamu yararına bilgilendirilmesi için tek kaynak televizyonlar değil. Bir de unutulmaması gereken bir şey var, bu sektörlerde artık dünyada sadece gazeteciye gazeteci olarak bakamıyoruz, televizyon işine sadece televizyon olarak bakamıyoruz. Benim bulunduğum, görev yaptığım alan TMT dediğimiz, *technology-media-telecommunication and entertainment*, yani teknoloji, telekomünikasyon, haberleşme, medya ve eğlence sektörüdür. Bunların birbirinden ayrılmaz parçaları var, dünya bu yöne doğru gidiyor. Siz, bu tür gerçekleri inkâr ederek bir basın kuruluşuna sadece gazeteci olarak kalacaksınız diyemezsiniz. Bunu dersiniz, o kuruluşun en önemli özelliği olan basın özgürlüğünü elinden alırsınız. Çünkü ticari olarak özgür olmayan hiçbir basın kuruluşu, genel olarak özgür olamaz. Eninde sonunda siyasilerin etkisi altında kalır.

Diğer bir hadise de, bu tür olayların dünyada nasıl düzenlendiğine baktığımızda, basın, medyanın etiği ile sahiplik konusu çok iç içe. Türkiye’de de bu konuda bir sürü haklı veya haksız değerlendirmeler var; medya tekeldir, siyasilerle iç içedir vb. Yorum yapmıyorum, katılmıyorum, yorum yapmıyorum. Fakat, bir gerçek var, bugün en demokratik ülkelerden, örneğin Finlandiya’ya ele alalım. Finlandiya’da yaklaşık olarak 200 tane gazete çıkar. 15 yaş ile 40 yaş arasındaki nüfusun yüzde doksani gazete okur ve çıkan 200 gazetenin, yerel gazeteler dahil olmak üzere, sahipliğini 2 veya 3 kuruluş yapar. Ama hiçbir ülke Finlandiya’da basın tekelinden bahsetmez. Keza, bugün bazı kuruluşları ele aldığımız zaman, örneğin bugün dünyanın en başarılı medya kuruluşlarından bir tanesi olan Uvendi Universal’in çıkış noktası bir “waste management” şirketi, yani şehir sularının atığını temizleyen, bu işleri yapan bir kuruluştur. Bugün, bu kuruluş GSM lisanslarına da girmiştir, ihalelerine de katılmaktadır ve bugün dünyanın bir numaralı, en büyük medya şirketlerinden, en üstteki 3 şirketten bir tanesi halindedir. Ve bu kuruluşun içinde, televizyon istasyonları vardır, dergisi vardır, reklamcılığı vardır telekomünikasyon işi vardır. Ve Avrupa’nın hemen hemen her ülkesinde geçerli olan ödemeli telefon sistemi ile “pay tv” dediğimiz bir takım işleri işletir. Le Gardre ailesinin sahibi olduğu Fransa’daki yapıların içinde her sektörden iş görürsünüz. Brüksel’de, Lumbret Brussels, Brüksel’in holdinglerinden bir tanesidir, dünyanın belli başlı yatırım holdinglerinden bir tanesidir. İşin içinde enerjisi vardır, gazetesi vardır, televizyonu vardır. Bertensmanlar en son RTL’yi almıştır, dergileri vardır. Şimdi böyle bir gidiş varken, siz, sektörün etiği adına bir takım sınırlamalar ve haksız sahiplenmeler getiremezsiniz. Bu konuda Türkiye’de siyasiler dünyadaki mevcut uygulamalara uymak ve eksik olan noktalarda sınırlamalar getirmek zorundalar. Burada kaçış yolu yoktur. Nedir dünyadaki uygulamalar? Evet, dünyada tekelleşmeyi önleyici uygulamalar vardır, bizde de olmak zorundadır, laf değil, medyanın etiğinin çalışması için bu uygulamalar olmak zorundadır. Ama iş özümsemek olmak zorundadır. Üç tane televizyon lisansınız olamaz, her televizyonun, bugün dünyaya baktığımız zaman lisans sayısı önemli değil, hiçbir önemi kalmamış, önemli olan izlenme oranı. Bugün beş tane gazetenizin olması önemli değil, önemli olan bunun toplumun bilgilenebilmesi konusundaki tekelleşmeye ne derece etkili olduğu. Bugün, ben size söyleyeyim, Türkiye’nin en büyük 3 gazetesini alın, samimi söyleyeyim, isteyen insanlara istatistiksel olarak bunu söylerim, gazete sattığı şehir sayısı üçü geçmez. Bugün, Türkiye’nin oy potansiyelinin %65-70’ine sahip olan taşrada, toplam gazete tirajının %15’i satılmaz. Dolayısıyla, olaylara bir takım daha gerçekçi, mantıklı ve dünyanın gittiği yönde bakmak lazım, değerlendirmek lazım. Hadiseleri teknik platformda çözmenin yolu, doğrunun evrensel boyutunu anlamaktır. Ne doğru? Bugün, Türk Telekom’un Ankara’da başlattığı bir uygulama var, zannederseniz Çankaya tarafında. Biraz teknolojik bir konudur, çok iyi bildiğim bir konudur ama. DSL denilen bir telekom teknolojisi. Televizyonunuzu, telefon kablonuzu daha doğrusu, alıyorsunuz, 100 tane kanal seyretmek için kullanıyorsunuz. Deneme yayınlarına başlamışlar, çok yeni çıkan bir teknolojidir. Şimdi bakın, bir telefon şirketi, bir televizyon şirketi gibi duruyor değil mi? Şimdi hangi sektörde Türk Telekom, medya sektöründe mi olacak, bir telefon sektöründe mi olacak? Veya bir telefon şirketini ele alın, bugün birçok önemli haber ki bizim haber odalarına girdiğim kadar görüyorum, birçok önemli, hızlı haber GSM ekranından geliyor. Bugün sabahleyin, Hilmi Bey Afganistan’daki bir hadiseyi uçaktan indikten sonra havaalanında telefonuna inen bir haberdan öğrendi. Şimdi, bir telefon şirketi medya şirketi midir? Bunun içinden

gelecek haber, dolayısıyla, yine telefon şirketi olmasına rağmen, medya etiğine uygun olmalı mıdır? Olay karışık. Benim mesajım şu: Artık haber alma kaynakları çok zengin, hele İnternet denen hadisenin gelişiminden sonra, telekomünikasyondaki gelişmelerden sonra. Sadece önemli olan, haber almaya dayalı bir etik anlayışı değil medyada. Medya sektörü ticari olmak zorundadır, aksi takdirde gerçekten siyasilerin oynacağı olur. Medya sektörüne sınırlamalar gelmek zorundadır. Gerek bir sektör içinde dikine monopolü önlemek için, gerekirse sektörler arasında, medyanın kendi içindeki alt sektörleri arasındaki sahiplenmeler için, sınırlamalar gelmek zorundadır. Bunlara, teknik seviyede dünya nereye gidiyorsa, o yönde bakılmalıdır, gerçekçi olarak bu sınırlamaların getirilip, bazı yasalarımız çoktan var, bazıları yok, teknik taraflı bu tür sorunlar çözümlenmelidir. Aksi takdirde, bütün sektörlerde olduğu gibi, teknik tarafı eksik bir platformda medya etiğini arzu ettiğimiz seviyelere çıkartmamız mümkün değildir. Böyle olduğu sürece de kendi ekonomisi, dinamizmi içinde ticari olmaya çalışan, kar etmeye çalışan müesseselerin, bir takım medyatik konulara yönelmesi, asıl mesleğini unutmaması kaçınılmazdır. Böyle olduğu sürece de ben de şikayetçi olacağım, iyi bir okuyucu olarak. Grubumuzdaki veya grubumuzun dışındaki gazeteleri okurken veya televizyonları seyrederken, ailelerimizle birlikte şikayetçi olmaya devam edeceğiz. Çok teşekkür ederim.

Nuri Çolakoğlu

Bir saat içinde ilk turu her beş konuşmacımızın da konuşmasıyla tamamladık. Şimdi izninizle ben on beş dakika salondan söz almak isteyenlere söz vermek istiyorum. Bu görüşleri de dikkate alarak son bir tur yapıp paneli kapatmak istiyorum. Söz almak isteyenler.

Dinleyici Soruları

Salondan Bir Dinleyici

Panelin gidişatı içinde gazetecilik alanından gelen sayın panelistlerin hepsi ve basın yayından sorumlu gazeteci olmayan konuşmacı, medya etiğinin basın özgürlüğü ile bütünleşen önemini vurgulayarak geldiler. Son konuşmacı ise, medya alanında gazeteci olmayan bir işleve sahip olan son konuşmacı ise, konunun başka bir boyutunu dile getirdi ve böylelikle çok öğretici çok ilginç bir sonuca ulaştık. Gerçekten de doğrudur, medya her şeyden önce bir ticari etkinliktir; kâr etmek zorundadır. Ancak tarihsel gelişim içinde gerek medya etiği gerek basın özgürlüğü —ki günümüzde iletişim özgürlüğü olarak daha geniş kapsamda ele alıyoruz— kavramının oluşum süreci içinde bir yere ulaşılmıştır. Bu ulaşılan yer liberal bir yaklaşımdan, liberal düşünceden kaynaklanan toplumsal sorumluluk düşüncesidir ve medyanın bir ticari etkinlik olmasına karşın bir toplumsal sorumluluğu olduğu da vurgulanmıştır. Yani konuşmacı da bunu belli bir ölçüde kabul etti ama bu toplumsal sorumluluk kavramının içerimi şudur: Medya ticari faaliyeti diğer ticari faaliyetlerle aynı koşullara bırakılamaz. Bu toplumsal sorumluluğun gereği olarak gerektiğinde kamusal müdahalelere açıktır, eğer kendisi o müdahalelere gerek bırakacak bir durum yaratırsa yahut da işte basın konseyleri gibi kendi önlemleriyle kendi denetimini gerçekleştiremezse. Kısacası medya kuruluşları, serbest rekabet ortamı içinde çalışması savunulamayacak kuruluşlardır. Basının bütün kavramları böyle oluşmuştur. Şimdi demek ki medya ortamında kavramları değiştirmek gerekiyor ve esasen Sayın Nuri Kayış da büyük sermayenin medyaya girişiyse medyanın yozlaşmasından söz etti. Şimdi bu noktada ben birkaç soru

sormak istiyorum. Her şeyden önce, kuşkusuz Nuri Kayış'a soruyorum. Böyle bir toplumsal sorumluluğu olan kuruluşları bir kenara bırakalım, her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'nde herkes yasalara uymak zorundadır. Böyle bir ortamda kendisinin de belirttiği gibi kanuna karşı hile ile büyük radyo-televizyon kuruluşları şu anda yasal olarak tartışmalı durumdadır. Kanuni konuları hukuka, kanuna karşı hile ile oluşan bu kuruluşların bu konularının açığa çıkartılması elbette kolay değildir. Ancak son radyo televizyon yasasındaki değişiklik çabaları sırasında belki de sonucunun böyle olacağı hiç düşünülmediği için, medya kendini çok güçlü hissettiği için meclis komisyonlarında olsun değişik platformlarda olsun ve hatta en son Sayın Çolakoğlu ile Sayın Kayış'ın birlikte katıldıkları bir televizyon oturumunda yine bir Doğan Medya Grubu yetkilisi tarafından bu durum itiraf edilmiştir. Radyo-televizyon yasasının değişmesi için kulis yapan, baskı grubu oluşturan medya kuruluşları, temel gerekçeleri olarak yasal durumlarının daha doğrusu kendi durumlarının yasaya uymadığını söyleyerek yasanın değiştirilmesini talep etmişlerdir. Yani suçüstü durumları sukuta ermiştir. Bu durumda Radyo ve Televizyon Üst Kurulu acaba bir suç duyurusu yapmak konumunda değil midir? Ya da böyle bir girişimleri var ise bu nasıl sonuçlanmıştır?

Kaya Güvenç (Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Başkanı)

Ben Sayın Ekşi'ye bir soru sormak istiyorum. Şimdi Sayın Kayış'ın ve Sayın Gözalan'ın anlattıklarından da çok net bir şekilde bir kez daha ortaya konuldu ki bugün artık gazetecilik tekelleşmiş büyük sermayelerin, sermaye gruplarının ve ticari şirketlerin etrafında yürütülüyor. Şimdi aynı sorun mühendislerle ilgili olarak da var. Burada şöyle bir sorunumuz var, ortak bir sorunumuz var, burada çalışan meslektaşların —bizim meslektaşlarımız da aynı şekilde— meslek kurallarına uydukları takdirde, yani Basın Konseyi tarafından konulmuş meslek kurallarına, patronların gadrine uğruyorlar mı, uğramıyorlar mı? İş sahiplerinin bir şekilde antipatisini veya tepkisini çekmiyorlar mı? Buna benzer olaylar mühendislik alanında sıkça yaşanıyor. Bu olay sizde de yaşanıyor mu? Bir de somut olarak buna ilişkin her hangi bir olayla karşı karşıya kaldınız mı, ve ne gibi önlemler aldınız özellikle iş sahipleri düzeyinde? Teşekkür ederim.

İsmail Demirdöğen (Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi)

Ben Sayın Nuri Kayış'a bir soru sormak istiyorum, somut bir soru, kısa bir soru. Kendileri çok olumsuz örnekler verdiler, onca olumsuz örnekler verdiler ve konuşmaları da zaten yarım kesildi. Ben sonunu çok merak ediyordum. Belki kendileri tamamlayacaklar ama ben yine de soracağım, bunca olumsuz örnek karşısında siz ne yapamıyorsunuz diyeceğim. Yani ne yaptığınızı en azından buradaki izleyiciler biliyorlar. Ekran karartıyorsunuz tabii. Onu da soracağım yani ikinci olarak ne yapamıyorsunuz, artı ekran karartma uygulaması ne ölçüde etkili bunun bir geri bildirimini aldınız mı? Ne ölçüde etkili onu merak ediyorum. Ekran karartma belki her şey değil belki başka şeyler de yapıyorsunuz ama biz bilmiyoruz bizi biraz bilgilendirir misiniz? Teşekkür ederim.

Remziye Günay Eryamaz (Mersin'den Eğitimci ve Çevreci)

Medyanın nereye gittiğini dünyada ve Türkiye'de hepimiz biliyoruz. Nereye gittiğini ve neler yaptığını, sonuca nasıl ulaşıldığını hepimiz yaşıyor ve biliyoruz. Ancak bu gidişe karşı bir şeyler yapmak gerekir, dünyayı ve ülkemizi kurtarmak için, güzel şeyler

yapan da çok. Ancak medyanın rolü doğrultusunda bu güzel şeyler hiçbir şekilde ortaya çıkarılmıyor. Bir takım tekellere takılıyor ve yaşadığımız görsel yanlışlıklar doğrultusunda insanlar da buna doğru örgütleniyor. Görüyoruz ki herkes okumuyor, düşünemiyor, geliştirilmiyor, bu bağlamda iş de yapamıyoruz. Okuyamadığımız için neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlayamıyoruz. Bugün körfez olayı bile yanlış yansıtıldı bizlere. Hadi birkaç kişi bunu okuyor görüyor ama halkın çoğu bunun farkında değil ve etkilenme doğrultusunda yanlışlara doğru ciddi şekilde kayıyoruz. Peki bunu nasıl çözümlmeliyiz diye düşünüyoruz medya olarak. Tabii ticari anlayışa da saygı duyuyoruz. Çözümlmek için ne yapmak gerekiyor?

Ramiz Giray (ODTÜ Mezunu Endüstri Mühendisi)

İki gün önce 10 Kasım'dı ve o günkü manşetlere baktım büyük gazetelerde, büyük denilen gazetelerde. "Onu şimdi anladılar dünyada tanıdı" gibi Atatürkümüz için o tür ifadeler vardı. Ben medyanın en büyük görevlerinden bir tanesinin Mustafa Kemal'in sadece Türkiye'ye değil bütün dünyaya anlatılması olduğunu düşünüyorum ve bu konuda 10 Kasımın sadece bir başlangıç olduğunu düşünüyorum. Bunun on aralığı on ocağı on şubatı da olduğunu düşünüyorum ve bu konudaki çalışmaların biraz daha hızlanması tarafındayım. Çünkü etik olarak büyük hatalar işliyoruz eğer Atatürk'ü anlatmazsak dünyaya, teşekkür ediyorum.

Sabahat Bayrak (Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi)

Benim şu ana kadar dinlediğim kadarıyla tabii ki ticaret ve gazete ve medya etiğini tartışıyoruz ama cümlelerde şöyle bir şey yakalıyorum. Yani herkes bir kitabını açıyor ve kitabına uygun, piyasa adamı piyasa kitabından, işte gazeteciler gazete kitaplarından bir şeyler söylüyor. Şüphesiz herkes kendi kitabından kendini savunmaya yöneliyor. Herkes olayı tespit kadar kendini bir savunma ihtiyacı da duydu. Ben her şeyden önce eğer ortada etik kaygılarımız ve etik sorunlarımız yoksa bu savunma ihtiyacı nereden kaynaklanıyor, öyle bir soru sormak istiyorum. Tartışmadan geldiğimiz boyut eğer savunmaysa o zaman bizim bugün bu paneli yapmamız —ki ben böyle değerlendiriyorum— bugün zararı tazmin niteliğinde bir tartışma yapıyoruz. Bakın etikle geldik, etiksizlikle geldiğimiz bu noktada zararlarımız var ve bunu tazmin ediyoruz, bunu siyasette bunu medyada bunu iş dünyasında tazmin ediyoruz. Ama hiç değilse bugünden sonra artık zararı tazmin değil zararı önleme yaklaşımımız olsun. Ben savunmaları dinledikçe daha nice yıllar zararı tazmin niteliğinden çıkamayacağımıza inanıyorum. Dolayısıyla bugün ortak bir noktayı bulmamız ve bütün kurumların, bütün kuruluşların kişisel savunmalar veya kurumsal savunmalar bir tarafa bırakılarak tüm alanlarda, tüm sektörlerde ortak bir vicdan, ortak bir şuur, ortak bir sorumluluk nasıl yaratılabilir ve etiksizlik içinde etik nasıl yakalanabilir, bunu tartışmamız gerektiğine inanıyorum. Saygılar sunarım.

Süleyman İrvan (Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi)

Ben de çok kısa, konuşmalarla ilgili, genel bir değerlendirme yapıp aslında Raşit Hoca'nın bıraktığı noktadan belki devam etmek istiyorum. Şu açıkça görüldü ki Türkiye'de yaşanan medya etiği sorunlarının temelinde tekelleşme var yani konuşmacılar ne derlerse desinler bugün yaşadığımız sorunların temelinde tekelleşme var. Son konuşmacının söylediği, Finlandiya'da tartışılmıyor dediği tekelleşme meselesinde, İtalya'da biliyorsunuz Berlusconi medya imparatoru şu anda iktidarda,

Murdoch İngiltere’de, Amerika’da ve dünyanın birçok yerinde küresel bir medya gücü ve tartışılıyor bunun gücü. Bu sorun sadece ticari bir tekelleşme olarak görülemez. Çünkü medyadaki tekelleşmenin temel sorunu, temel sonucu medya gücünün medya patronlarının bu gücü başka çıkarları doğrultusunda kullanmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Aslında gazeteciler de bu gerçekleri bildikleri için çok yoğun bir biçimde otosansür uygulamaktadırlar. Bu Türkiye’de çok açık bir biçimde görülüyor. Medya giderek artık toplumu aydınlatan, kamuoyunu doğru biçimde bilgilendiren bir güç olmaktan çıkıp yönlendirme noktasına doğru ilerlemektedir. Ben bu noktada uzun bir yorum yapacak değilim ama özellikle Nuri Kayış Bey söz etti televizyonları eleştirdi. İki Birincisi sayın Oktay Ekşi’ye. Kendisi Basın Konseyi başkanı ama aynı zamanda Doğan Basın Konseyi üyesi. Şimdi benim anlayamadığım madem ki Basın Konseyi var, niye ayrıca bir Doğan Basın Konseyi oluşturuldu, bu konuda cevap verirlerse sevinirim. Mustafa Bey de acaba, örneğin bu izlenme oranlarına bağlanmalı dedi. Tekelleşme ile ilgili sorun bu. İngiltere’de %15 Almanya’da %30 oranında bir sınır var. Bizim sınırimız kaç olmalı, %35 mi %40 mı? O konuda eğer bir şey söylerlerse çok sevinirim.

Ceylan Çizmeli (ODTÜ Felsefe Bölümü Öğrencisi)

Sayın Mustafa Gözalan’a sormak istiyorum. “Doğru nedir?” diye. Araştırmalıyız, düşünmeliyiz ve herkes için doğruyu bulmalı, haberlerimizi buna göre yapmalıyız dedik. Bundan da yola çıkarak bugün tiraj kaygısıyla, ticari kaygıyla manşetlere sürülen ve insanların sosyal yaşamlarını tehlikeye sokabilecek haberlerin ardından, koca sayfaları kaplayan bu haberlerin ardından küçük küçük düzeltmelerin doğru olup olmadığını sormak istiyorum.

Medya Etiği Paneli: İkinci Tur Konuşmalar

Oktay Ekşi

Efendim önce hemen bir noktayı, bir önceki konuşmamda eksik bıraktığım bir noktayı belirtmek istiyorum. Sadece ahlaklı olalım etik değerler ayakta kalsın, koruyalım. Bunlar pratikte fazla anlamı olan şeyler değil, bunlar nasihat grubu laflar. Bunları yaşama geçirmenin yolları nelerdir? Bizim ilgilenmemiz gereken nokta o. Ben gerçeklerin tam olarak öğrenilmesinin ve tam olarak kamuoyuna yansıtılmasının meslek değerlerimiz açısından çok önemli olduğunu ifade ettim; diğerlerine girmedim çünkü zaten vakit zorlaması vardı. Ama burada önemli ve eksik bırakıldığını düşündüğüm bir nokta var. Ona değinerek konuşmamı tamamlamak istiyorum.

Bu gerçeklerin tam olarak öğrenilmesi aslında insanları ahlaklı olmaya zorlayan demokratik, insan haklarına uygun, hukuka uygun en sağlam çaredir. Bunun da yolu saydamlaşmayı kabul etmektir. Kamu sektöründe saydamlaşmayı kabul edeceksiniz, kamuya hizmet veriyorum iddiasında bulunanların dünyasında, örneğin basında, örneğin siyasi yaşamın o örgütler kesiminde ve öncelikle saydamlaşmayı bankalar dünyasında tabi kendi kuralları içinde saydamlaşmayı kabul edeceksiniz. Kabul etmezseniz karanlığın olduğu her yerde ahlaksızlığa yeşerme, yaşama ve kendini en kötü şeyler konusunda etkili kılma şansı verirsiniz. O nedenle tekrar ediyorum birinci koşul, temel koşul saydamlaşmayı kabul etmektir ve hukuk devletini işletmektir. Yani saydamlaşma sadece teşhirle kalmaz. Hukuk devletinde, devlet hukukun içinde tam olarak işlemelidir. Benim birinci konuşmayla ilgili tamamlamak istediğim nokta buydu.

İkincisine gelecek olursak, efendim iki soru soruldu bir de benim ayrıca değinmek istediğim husus var. Birisi Sayın Kaya Güvenç'indi. "Basın meslek ilkelerine uyan, bunda titiz olan gazeteciler bu durumdan zarar görür mü, görüyorlar mı?" dediler. Benim tanık olduğum yok. Ama yoktur diyemem. Öyle işverenler vardır ki kendisinin çıkarı ile ahlaki bir uygulama çatışır ve adamı da kapının önüne koyarlar. Bu olmaz demiyorum ama somut bir örnek olarak anımsamamı istiyorsanız zihnimde bir örnek yok. Yoktur demiyorum, dikkatinize arz ediyorum. İkincisi "Basın Konseyi varken Doğan Grubunun Yayın Konseyi neden kuruldu?" diye bir soru geldi arkalardan. Bu dostuma söyleyeyim. İkisi birbirinden farklı şeyler, Basın Konseyi on altı ilke bazında değerlendirme yapıyor. Doğan Medya Grubunun Yayın Konseyinin ilke sayısı yirmiştir. Bazı son zamandaki gelişmeleri de dikkate alan ilkeler vardır. Temelde birbirine paraleldir çünkü onun ikincisinin de oluşmasına ciddi şekilde katkıda bulunmaya çalıştım. Oluşmasında, oradaki temel amaç Doğan Medya Grubu içerisindeki gazetecilerin o ilkeler doğrultusunda uygulama yapmalarınıdır. Biz bu bağlamda istediğimiz noktaya henüz varmış değiliz. Onu da hemen altını çizerek söyleyeyim. Çünkü benim şahsi kanaatime göre gazetecinin mukavelesine o ilkeleri koymazsanız, bunlara uymadığın takdirde seni kapının önüne koyacağız yaptırımını karşısına koymazsanız; bugün bir yönetici idare eder, uyulmaması göz ardı edilir, öbür idareci dikkate alır ve uyulmaya zorlanır. Ama nihai amaçlanan noktaya, etik değerlere saygılı uygulamanın bu grup içinde yerleşmesi için önerilen noktaya ancak işverenle yapılan mukaveleye bu değer sistemini koymak yoluyla ulaşılır. Tabi karşılıklı tazminatlar vb.

Gelelim, Sayın Kayış'ın sözlerinde özellikle somutlaştı, "eskiden Babiâli çok iyiydi şimdi Babiâli battı". Yani Babiâli dediğim zaman neyi kastettiğimi biliyorsunuz. Sayın Kayış Baba Tahir'den başladı bu defa. 1896 Baba Tahir Terkos Gölü olayı ondan sonra besleme basınından söz etti, 1950'li yıllardan örnek aldı. Verdiği örnekler doğrudur, doğrudur da onlar bugünün değil eskisinin örnekleridir. Yani hangi bilimsel araştırma Türkiye'de basın 1830'da *Takvim-i Vekayi* çıktığı günde iyiydi, Basiretçi Ali Bey zamanında iyi yürüdü, Ahmet Mithat Efendi zamanında harikaydı, Şinasi çok mükemmeldi, ve ondan sonra geldik Cumhuriyet dönemine Ebuziya Tevfik zamanında Babiâli çok iyiydi, şimdi çok kötü diyebilir? Hangi bilimsel araştırma bunu ortaya koydu, ben bugüne kadar görmedim. Eğer basmakalıp değerlendirmeleri birbirimize aktaracak olursak sanıyorum ki çok isabetli bir iş yapmış olmayız. Basında tekelleşme, hangi bilimsel araştırma bunu ortaya koydu ben bilmiyorum. Birisi, evet sizden özellikle işaretleriniz için rica ediyorum. Türkiye'de benim kanaatimi sorarsanız yoğunlaşma vardır. Doğrudur. Yani belli sermayelerin olabildiği kadar çok yayın organını ele geçirmelerinden kaynaklanan ve yoğunlaşma kavramı içerisinde tanımlayabileceğimiz bir olgu vardır. Ama Türkiye'de tekelleşme var diyenlerin Doğan Medya Grubu, Sabah Grubu, İhlas Grubu, Akşam ve Show TV yani Çukurova Grubu, Star Grubu, sağdaki basın olarak algılayabileceğimiz *Zaman*, *Akit* yani dinci basın gibi algılayabileceğimiz *Yeni Şafak*'tan oluşan üç ayrı yayında somutlaşan yayınlar, Almanya'da Axel Springer vardır, Bertelsmann vardır. İngiltere'de şimdi değişti tablo, buna benzer yoğunlaşmalar vardı. Bunlar üzerinde İngilizler ciddi çalışmalar yaptılar, 1947'de ve 1963'te yaptılar, ortaya çıkarttılar yoğunlaşma ne kadar var. Onları somut, ciddi ve objektif değerlendirmeye tâbi tutar ve koyarsanız masanın üzerine herkes kulak verir, der ki "hah hakikaten burada bir yanlış var". Onu düzeltmek doğru olur. Elbette, çünkü çoğulcu demokrasi istiyorsak, iletişim dünyamız özgürce oluşsun, kamuoyu istiyorsak elbette çoğulcu yayıncılığa taraf olacağız. Elbette tekelleşmeye

hepimiz karşı çıkacağız. Bu bizim hayat meselemiz, hayati bir mesele. Ama herhangi bir ciddi değerlendirmeye tâbi olmadan birbirimizden aktara aktara bunları yaymamızı, itiraf ediyorum ki doğru bulmuyorum. Konularımıza da uygun laflar olarak algılamıyorum.

Efendim sermaye, teknoloji geliştirdi, sermaye basına girdi, doğrudur. Bunun sakıncaları var, çok doğrudur. Çünkü medyanın sahibi verilen örneklerde olduğu gibi zaman zaman onu silah olarak kullanır. Fevkalade yanlıştır, ama bunun çaresi onun önüne kilit vurmaya buna şu yoldan gitsin demek değildir. Çoğulcu demokrasiden söz ediyorsak, çoğulcu yayıncılıktan söz ediyorsak bu, herkese kendisini yani karşı çıkarları ifade etme şansı vererek, herkese kendisini temsil edecek yayın olanakları sağlamaktır. Yani bu gazetenin sahibi bankasının yüzünden yanlış iş yaptırıyorsa o çıkara karşı olan çıkarların medya dünyasında sesi olmasını sağlamamız lazım. Bunu göz ardı edeceğiz ve banka sahibi yazdırmıyor. Karşı güçle bunu ancak önleyebilirsiniz, söverek önleyemezsiniz ki, karşı çıkararak önleyemezsiniz ki. Ancak karşısına çare olan kurumu, organı, çözümü koyarsanız sonuç alabilirsiniz. Teşekkür ederim saygılar sunarım.

Nuri Kayış

Ben önce sorulardan başlamak istiyorum. “Ekran karatma ne ölçüde etkili oluyor?” dedi bir arkadaşımız. RTÜK 7 yıl önce kuruldu. O tarihten bu yana toplam 14770 gün ekran karatma ve mikrofon susturma kararı verdi, cezası verdi. Yani bu yaklaşık 40 yıl tutuyor, 7 yılda 40 yıllık kapatma cezası uyguladık. Tabii bunun savunulabilir bir tarafı yok. Doğru olanın bu olduğunu da sanmıyorum. Çözüm, nasıl kapkaççılık sorununu önlemek için cezaların ağırlaştırılması da gerekiyorsa, ama esas çare sosyal adaleti sağlamaksa, işsizlik sorununu çözmekse, nasıl terörü önlemek için teröristleri etkisiz hale getirmek kadar terörü besleyen unsurları da ortadan kaldırmak gerekiyorsa, onun gibi yani sadece ekran karatarak mikrofon susturarak yayın dünyasını düzenlemek mümkün değildir. Konuşmamda da belirttiğim gibi sermaye yapısını düzeltmeden bu konuda ciddi adımlar atılabileceğini sanmıyorum.

“Medya patronları kanunda çizilen oranlara uymuyorlar, peki siz ne yapıyorsunuz?” dedi bir arkadaşımız. Gerçekten de Türkiye’de bir kişinin bir televizyon kuruluşunda yüzde yirmiden fazla hissesinin olması yasak bugünkü kanunumuza göre. Birden fazla televizyonda hissesi varsa onların toplamının da %20’yi geçmemesi gerekiyor. Fakat biz biliyoruz ki bugün Türkiye’de üç hatta dört televizyonu olan medya patronları var. Biz bunu bilip ne yapıyoruz? Sermaye Piyasası Kurulu’na, Bankacılık Denetleme Kurulu’na, Rekabet Kurulu’na, Maliye Bakanlığı’na yazılar yazdık. Konunun araştırılması gerektiğini ifade ettik. Bizim direkt olarak gidip kuruluşların evrakları üzerinde bir inceleme yapma yetkimiz bulunmuyor maalesef.

“Ekranları karatmak yerine yayın hakkı verirken daha dikkatli olmak daha uygun değil mi?” dedi bir arkadaşımız da. Doğru ama biz şu anda yayın kuruluşlarına henüz lisanslarını veremedik. Yedi yıldır lisans vermek için ihale yapmak istiyoruz ama bir türlü başaramıyoruz. Bunun bir nedeni de maalesef yayın kuruluşları, ne zaman girişimde bulunsak ya iktidar üzerinde baskı kurarak bu ihaleyi iptal ettiriyorlar, ya da kanuni yollara başvuruyorlar, yürütmeyi durdurma kararı aldırıyorlar. Nisan ayında yapmayı planladığımız ihale de bu şekilde durduruldu. Lisansları dağıtabilirsek yayın kuruluşları ihlal yapmayı alışkanlık haline getirdiğinde onları susturmamız, etkisiz hale getirmemiz lisans iptali yoluna gitmemiz kolaylaşacaktır.

Sayın Oktay Ekşi tekelleşmenin olmadığını yoğunlaşma olduğunu söyledi. Benim bildiğim kadarıyla özellikle yazılı basında çok ciddi bir tekelleşme olgusu vardır. Sayın Ekşi'nin de çalıştığı grup Türkiye'deki yazılı basının %65-70'ini elinde bulundurmaktadır. Eğer böyle bir oran tekelleşme değilse tekelleşmenin ne olduğunu merak ediyorum. Yine panelist arkadaşlarımızdan biri radyo ve televizyonculuğun ticari bir etkinlik olduğunu, buna göre hareket etmeleri gerektiğini ifade ettiler. Buna da karşı çıkıyorum. Radyo ve televizyonculuk ticari bir etkinlik değildir, kamusal bir etkinliktir. Kamu çıkarları göz önüne alarak yapılabilir. Herhangi bir fabrikadan farkı burasıdır. Yani çok kâr etmek isteyen insanlar için Türkiye'de yapılacak daha çok işler vardır. Ama radyo ve televizyonculuk yapmak istiyorsanız onu diğer sektördeki işlerinizden ayrı tutmanız gerekir.

Medyanın bu etik erozyondan ve yozlaşmadan kurtulması için yapması gerekenleri de kısaca ifade etmek istiyorum. Medyadaki tekelleşmeyi önleyecek kanunlar kararlılıkla uygulanmalıdır. Bunlar yetmiyorsa yeni kanuni düzenlemeler ivedilikle yapılmalıdır. Medya kuruluşlarının halka açılmasında, çok ortakla denetlenen bir sisteme geçilmesinde de yarar görüyorum. Böylece hem mali risk azalacaktır hem de siyasi iktidar binlerce hissedarı karşısına almaya cesaret edemeyecektir. Hâlâ dünyanın en saygın gazetelerinden biri kabul edilen *Le Monde* böyle bir anlayışla İkinci Dünya Savaşı sonrasında De Gaulle öncülüğünde kurulmuştur. O tarihte De Gaulle devletin ve egemen güçlerin etkisi altında kalmayacak bağımsız bir gazete kurabilmenin yolunu gazete sermayesini çok sayıda kişiye dağıtmakla bulmuştu. Bu model bugün de en doğru ve gerçekçi model olarak durmaktadır. Küçük sermayelerle büyük gazeteler ve televizyonlar kurmak mümkün değildir ama gazete ve televizyon kuracak sermayenin bir kişide olması da son derece sakıncalıdır.

Bir de izninizle Japon örneğinden söz etmek istiyorum. Japonya'da dünyanın en büyük gazetesi yayımlanmaktadır. On dört milyon günlük tirajıyla *Yomüru Şimbun* gazetesi. Bu gazetenin yan kuruluşu yoktur. İki tane yan kuruluşu vardır; biri senfoni orkestrasıdır, biri beysbol takımıdır. Ve gerçek patronu okuyucularıdır. Türkiye'de gazetelerin tirajlarının bu kadar güdük kalmasının arkasında halkın gazeteleri kendi gazetesi kabul etmemesi gerçeği yatmaktadır.

Yozlaşmanın önüne geçebilmek için yapılması gereken bir diğer husus gazeteci cemiyetleri ve birlikleri meslek ilkelerine uymayan üyeleri kamuoyuna açıklamalı, aforoz etmeli, aralarında barındırmamalıdır. Gazete okuyucuları ve televizyon izleyicileri kendilerinden yana olmayan gazeteci ve programcıları protesto etmeli, onların çalıştığı gazeteleri almamalı, televizyonları izlememelidir. Kamu televizyonculuğu bir ülkede güçlü ise orada özel televizyonculuk da kendisine çeki düzen vermektedir. İngiltere'de, Almanya'da, İtalya'da bunun örneklerini görüyoruz. Türkiye'de de TRT kaliteden taviz vermeden daha çok izlenmenin yolunu bulabilirse özel televizyonlar da ister istemez TRT'yi takip etmek zorunda kalacaklardır. Üniversiteler bünyesinde araştırma enstitüleri kurulabilir. Bu enstitüler medyadaki haber çarpıtmalarını düzenli bir şekilde kamuoyuna açıklayabilir. Aynı şekilde sivil toplum örgütleri de medya gözlem evleri oluşturabilir. Medyanın denetlenmesi açısından bazı İnternet sitelerini çok umut verici buluyorum. Fransa'da Sarı Kart isimli bir sivil girişim var. Bu girişim Fransız televizyon kanallarında etiğe, kanun ve yönetmeliklere aykırı bulduğu yayın ve programları hukukçularıyla uzmanlarıyla değerlendiriyor ve kanuni yollara başvuruyor. Adeta özel bir RTÜK gibi çalışıyor. Türk

medyasını denetleyecek böyle bir sivil girişimin de yararlı olacağına inanıyorum. Teşekkür ederim.

Aydın Sezgin

Biz bugünkü Türkiye’yi fazla karanlık görüyoruz. RTÜK Başkanı Sayın Kayış biraz önce bahsetti. Avrupa ülkelerinde, batı demokrasilerinde bir takım sivil toplum örgütlenmeleri medyayı denetim altına alıyor. Bu bir rahatsızlıktan dolayı tabi. Benim görebildiğim kadarıyla bizim burada Türkiye’de medyaya yönelttiğimiz, yayınların içeriği açısından olsun, sahiplenme mülkiyet durumu bakımından olsun bu eleştirilerin birçoğu belli demokrasiler tarafından da seslendiriliyor, hem de şiddetli bir biçimde seslendiriliyor. Evet, biz Basın Yayın Genel Müdürlüğü olarak bir araştırma yaptık. RTÜK’le de paylaştık o araştırmamızı; “Batılı demokrasilerde medya mülkiyeti durumu nasıl olur?” diye özellikle televizyon alanında. Anlayabildiğimiz kadarıyla, bu çalışmadan çıkartabildiğimiz kadarıyla, medyadaki entegrasyonun çok uç noktalara varabildiğini görüyoruz. İhalelere girme kısıtlamaları da biraz sınırlı. Eğer Türkiye kötü bir örneğe o kötü olma durumunu tek başına yaşamıyor, onu söylemek istiyorum. Şimdi, bizde belki kamuoyunun medyaya bakışının daha eleştirel olmasına yol açan olgu basın çalışanlarının belirli teminatlardan yoksun olmaları. Yani 212 sayılı Basın Çalışanları Yasasının tam olarak uygulanmaması. Bu yasa da aslında günümüz ekonomik koşullarını çok aşan imkanlar tanıyor çalışana. Fevkalade çetrefil bir konu biliyorum. Ancak Türkiye’de belki medyaya yönelik birtakım rahatsızlıkların giderilmesi açısından bu 212 sayılı yasanın günün koşullarına uydurulup çok daha ciddi bir şekilde uygulanmasının teminine çalışılabilir. Belki kurtuluş yollarından biri budur. Sayın Başkan De Gaulle’ün *Le Monde*’la ilgili çalışmasından, inisiyatifinden bir örnek verdi. Aslında kaynak olarak bakarsak olaya De Gaulle’ün yaptığı pek de ahlaki değildi. Çünkü o dönemin ortamında kendisini, kendi görüşlerini savunacak, özellikle de Fransa’nın dış politikasını savunacak bir gazete yaratma uğraşydı o.

Yabancı ülkelerdeki basının ne denli tarafgir olabildiğini Sayın Oktay Ekşi ile yaptığımız bir çalışmada gördük. Genelde yabancı basında Türkiye ile ilgili çıkan haberlerin kalitesini, yönünü biliyorsunuz. Bunların içinde tabi ki doğrular var, tabiatıyla eleştirilmemiz gereken haklı haberler var, tabiatıyla haklı tenkitler var. Ama bu tenkitlerden önemli bir kısmı da sistematik, belli psikolojik nedenlere dayanıyor, veyahut da bu ülkelerin dış politikalarının uzantısı sayılabilir. Sayın Ekşi Uluslararası Basın Konseyi nezdinde bir girişimde bulundu. Uluslararası Basın Konseylerinin bu şikayet mekanizmasının uluslararası basın alanında uygulanması şeklinde bir öneri getirdi. Bu öneri basın özgürlüğüne aykırılık yaratabileceği gerekçesiyle reddedildi. Şimdi bir yanda basın özgürlüğü ilkesi var, bir yanda objektiflik var, bir yanda da bir ulusun bir ülkenin, bu Türkiye olsun başka bir ülke olsun, haksız yere eleştirilmesi hatta itibarının zedelenmesi olayı var. Burada üç unsurun da önemi var. Ancak birinci unsur, basın özgürlüğü, gerekçe gösterilerek bu öneri uluslararası planda reddedildi. Başka bir deyişle kendi evimizi temizleyelim, kendi evimizde en iyiyi sağlamaya çalışalım ama bu konuya vesile olarak değerlendirelim ülkemizdeki koşulları. Çok teşekkür ederim.

David Berchard

Bir iki noktaya değinmek istiyorum. Bir tanesi basının ticaret tarafı. Arkadaşlarımızın bu noktadaki kaygılarını paylaşıyorum. Zaten biz aydınlara aydınlatmakla ilgili ters düşüyoruz bu bir gerçek. Ama biz gerçeğe bakmalıyız. Çünkü

İngiltere'deki basın ve medyanın çoğu özel kişilerin ellerindedir. BBC'de bile artık para amacıyla çalışılıyor. Onun için bazı konularda mutlaka taviz olacak. İkinci konu basın üzerindeki kontroller ve gerçekler. burada çok derin konular var, çok kısa olarak anlatacağım. Bir tanesi, itiraf edeyim, gerçek konusunda çok büyük değişiklikler oldu. Kişisel görüşle sabit gerçekler arasında çelişkiler görülüyor. Herkes kendi görüşünü, inandıklarını anlatıyor. İster inanıyor ister inanmıyorsunuz. Durum böyle, belki iyi bir durum değil. Belki İngiltere'deki tarih derslerinden ve tarih derslerinin ve tarih bilgisinin az olmasından kaynaklanan bir gerçek ama durum böyle. Bugün medyada bir açık oturum yaklaşımı var. Bu zaten iş değil, çünkü basın yoluyla atışan kişiler kaybediyorlar. Aynı zamanda, bu çok önemli, İngiltere'de aşırı serbestlik var. Bu benim görüşümdür ve İngiliz orta sınıfının bir kısmının. Ancak ne yapabilirsiniz. Devletin otoritesini deviremezsiniz. İngiltere'de basının üzerindeki kısıtlama çok az. Zaten televizyon için ruhsat almak zorundasınız. Bu MedTV için evet folklorik yayın için ruhsat verilmiş ve onlar da tamamen siyasete dönük bir takım terörü destekleyen yayına başladı ve bunu durdurmak bir hayli zaman aldı, sonunda durduruldu. Çünkü mekanizma yok. Diğer konularda zaten basını kısıtlama mahkemelere bakıyor. İngiltere'de iftira kanunları var ama hakaret kanunları yok. Ayrıca sabit değerleri savunurlar, bir tek istisna var, o da ırkçılık konusunda. Siz ırkçılık konusunda başkalarına hakaret edemezsiniz. Bu durumun çok olumsuz tarafları var, ben de görüşlerinize, kaygularınıza katılıyorum bu konuda. Ama aynı zamanda sürekli değişme süreci içinde olan toplumlarda nasıl bir kısıtlama çerçevesi koyacaksınız. Çünkü belli bir süre sonunda o çerçeve fosilleşmiş olacak, yani değişen toplumun yeni değerlerine ters düşecek. Demek ki basında sürekli taviz var, sürekli ehvenişeri kabul etmek zorundasınız, ama zaten bu kendiliğinden doğuyor.

Mustafa Gözalan

Etik sorunu var. Bu sorun Türkiye'de her alanda var, hastanelerde var, tıp dünyasında var, eğitimde var, medyada da var. Siyasi etik sorunu da var. O yüzden ki IMF'nin en son standby anlaşmasında IMF şart koymuştur. Bir konuşlanma alacaksınız ve siyasi etiği ve siyasi çürümeyi düzeltmek için bir takım tedbirler alacaksınız diye. İsterseniz son IMF *standby* anlaşmasına bakabilirsiniz. Dolayısıyla bunu aslında bir tartışma ortamına getirmemiz lazım. Çıkış noktamız, evet bir etik sorunumuz var. Dolayısıyla bu sorular da işte küçük düzeltmeler doğru mudur diye. Çarşaf çarşaf hakaret ediyorsunuz, yanlış bilgi veriyorsunuz, sonra küçük bir düzeltme yapıyorsunuz. O şirket, bu kurulun derdi çok fazla beni ilgilendirmiyor. Bu var mı, onun bunun yapması da önemli değil. Evet var. Demek ki bir etik sorunumuz var. Şimdi burada tartışmamamız lazım. Birden bir sonraki adıma, sonunu zaten hepimiz kabul ediyoruz. Hepimiz zaten son derece münevver, zengin bir ülke için, her şeyin adil olduğu, özellikle gençleri için adil olduğu, bir ortam için çalışıyoruz. Şahsen ben böyle düşünüyorum. Şimdi ancak, burada bir an bile ara vermememiz lazım. Son derece gerçeklere bağlı, gerçekleri anlayarak hareket etmemiz lazım. Türkiye'de tekelleşme var mıdır gazetelerde? Bunu samimi söylüyorum, ben bilmiyorum. Fakat şunu biliyorum, Sayın Kayış'ın verdiği %75 oranının doğru olduğunu biliyorum. Kendisine de en yakın zamanda en son gazete satış miktarını bildireceğim. Türkiye'de 3.2 milyon gazete satılıyor. %40'ı bunun zaten siyasi gazeteler. Bir grubun sahip olduğu bir, iki ve üç numaralı gazetelerin bir numaralı gazete olduğu şehir sayısı iki veya üç. Şimdi şu var mı, tekelleşme var mı, samimi söylüyorum bilmiyorum. Fakat bunun bir

kuralı var arkadaşlar. Üstünde çalışılması gereken bir kuralı var. Aksi takdirde bunu sürekli olarak ve bence siyasilerin tuzağına düşerek kabul ederiz, evet tekel. Tekel var. Bizim bir Rekabet Kurulumuz vardır. Avrupa'da da bu işler böyle yapılıyor. İskandinavya'da en iyi üç gazetenin, iki yüz gazetenin daha doğrusu, üç kuruluştaki olmasına müsaade ediliyor. Şuna bakmak lazım. Haksız hâkim birimin kötü kullanımına ve ön yargılarımızla değil gerçekleri toplumun istatistiksel verilerine bakarak konuşmamız lazım. Bu sadece medya etiğinin sorunu değil, bu Türkiye'nin etiğinin sorunu. Eğer siyasiler üzerinde televizyon lisansları çıkması konusunda bir baskı var ise, burada siyaset etiğinin gereğinin yapılması lazım, onun devreye girmesi lazım. Her şey ticaret alanında da, belki yanlış anlaşılabilir, ben şunu demek istiyorum, hepimize de söylüyorum; TV, gazete fark etmez, zarar eden ve çok iyi niyetine rağmen zarar eden, ve sürekli olarak teşvikle, kağıt desteğiyle gazetelerin devletin eline baktığı bir ortamda mı gazete okumak istersiniz yoksa kâr zarar esasına göre çalışan ve de sonuçlarını gördüğünüz daha şeffaf bir medyanın ürettiği haberleri mi okumak istersiniz? Yorumunuzu size bırakıyorum, tamamıyla size ait bir karardır bu.

Şeffaflaşma konusu, halka açılma konusu, bundan güzel bir şey var mı arkadaşlar? Niye Türkiye'de tüm medya kuruluşları halka açık olmasın? Tüm televizyon kuruluşları halka açık olmasın? Ama biz lisansı bile veremiyoruz daha. Kimdir bunların sahipleri belli değil. Ve eğer halka açık bir televizyonunuz varsa başka işlerle ilgilenmenize izin vermiyoruz. Peki o zaman arkadaşlar şeffaflığı biz neyle sağlayacağız? Bakın bugün ne zaman isterseniz en azından büyük medya kuruluşlarının, bu kuruluşların İnternet sitelerine girin. Bu sitelerde güvenilir kuruluşlarının verdiği raporlara bakın, denetim sonuçlarına bakın. Sizi bilgiyi bulmaya davet ediyorum, her zaman ayağınıza gelmez. Bu raporların sonuçları nasıl oluyor? Kaç katılımcısı var, kaç amacı var, ne kadar zamanda yapmış? Hangi sektörde, neresinde bunu haksız yere kovalamış? Bu tip konularda şeffaflık çok önemlidir, bu tip konularda kamu yararına sıhhatli çalışmaların gerçekleşebilmesi için de şeffaf ve ticari olarak da tamamıyla ahlaki ve kanuni her türlü yükümlülüğünü yerine getirebilen teknik anlamda şeffaflaşmış gruplarla bu mümkün olabilir. Teşekkür ederim.

Nuri Çolakoğlu

Efendim panelistlere çok teşekkürler. Şimdi biz aslında medya etiğini tartışmak üzere yola çıktık. Sonunda sahiplik tartışmasına döndük. Burada aslında galiba tek tartışmadığımız en önemli nokta gözden kaçtı. Giderek günümüzde medyanın daha büyük yatırım gerektiren, daha ağır mali yükler getiren yapısı yönetimde gittikçe mali grupların yani sermaye sahibinin daha fazla söz sahibi olmasına yol açıyor. Bu sadece Türkiye için değil, dünyanın her yerinde bu örneklemini yaşıyorsunuz, bu olguya tanık oluyorsunuz. Yalnız orda tanık olduğumuz çok önemli bir başka olay var. Editoriyal tutarlık denilen sahiplikle o gazetenin, o televizyonun yönetimi arasında bir çizgi çekilip, bunların birbirinden tamamen bağımsız bir işleyiş olarak götürülmesi olgusunu göz ardı ediyoruz. Mustafa Gözalan'ın dediği doğrudur. Bir gazete, bir televizyon para kazanmıyorsa kendi giderini karşılamıyorsa ancak bağışlarla ya da sağdan soldan gelen para ile ayakta durabilir. O para da yarın öbür gün o gazetenin o televizyonun önüne bir fatura koyar. Dolayısıyla bunların kendi başına para kazanan kendi yağı ile kavrulan kuruluşlar haline gelmesi gerekir. Ancak buna karşılık, bir gazete ya da televizyonun bir grup ile bağlantılı olarak yaşıyor olması mutlaka o grubun emir komutası altında

olacağı, o grubun çıkarları doğrultusunda hareket edeceği anlamına da gelmez. Bunun Türkiye’de de hepinizin çok iyi bildiği iki tane örneği var. Biri NTV’dir biri CNN-Türk’tür. Bunlar tamamen patronlarının denetimi dışında tamamen kendi bağımsız çizgilerini sürdürmektedir. Diğer tartışmaların tamamen dışında kalabilecek şekilde yayıncılıklarını götüren kuruluşlardır. Birinci mesele bu bence.

İkincisi de, çalışanların hangi kurallar çerçevesinde davranması gerektiğidir. Belki gelecek seneki panellere bu iki yaklaşımı koyarak bu iki konuyu farklı farklı ele almak lazım. Ama bu lafı daha fazla uzatmak istemiyorum, hepinize iyi günler dilemeden önce küçük bir şey daha söylemek istiyorum. Jean Paul Sartre’ın *Sözcükler* diye anılarını yayınladığı kitapta çok güzel bir şey vardır: Kırkayağa sormuşlar yürümeye başlarken önce hangi ayağını atarsın diye, kırkayak o gündür bugündür düşünüyormuş. En iyisi biz o kadar düşünmeyelim, küçük de olsa kendi çapımızda bir şeyler yapmaya başlayalım. Çok teşekkürler.

TERÖR, SİYASET, İŞ DÜNYASI VE ETİK PANELİ

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Akın Ergüden, ODTÜ Felsefe Bölüm Başkanı

Panelistler:

Prof. Dr. Ahmet İnam, ODTÜ Felsefe Bölümü
Kaya Güvenç, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Başkanı
Orhan Birgit, Basın Konseyi Yüksek Kurul Üyesi
Uluç Gürkan, Milletvekili
Prof. Dr. Cengiz Güleç, Milletvekili
Prof. Dr. Doğu Ergil, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Hikmet Uluğbay, Milletvekili

Akın Ergüden

Değerli Konuklar, Kongremizin birinci gününün ikinci oturumuna hoş geldiniz.

Bugünkü ikinci panelimizin adı “Terör, Siyaset, İş Dünyası ve Etik”. Şöyle bir yöntem izliyoruz: birinci turda onar dakika konuşma, arada soruları alıp, ondan sonra ikinci turda mümkün olduğu kadar sorulara cevap şeklinde. Tabii bitirmediğiniz konuları da ikinci tura aktarırsanız sevinirim. Birinci tur onar dakika. Ahmet İnam bir felsefi açış konuşması yapacak. Ondan sonra da sanıyorum oturuş sırasına göre konuşmacılara söz vereceğim. Evet, ilk olarak Sayın Ahmet İnam konuya felsefi bir giriş yapacak.

Buyurunuz Sayın İnam.

Ahmet İnam

Ben dört kavramı şu şekilde bağlıyorum. İş dünyası, medya, terör ve etik. Düşüncemi açıklayayım, bu dört kavram arasındaki ilişkiyi. Bir düzende yaşıyoruz. Bu düzen değişik adlarla anılıyor. Eğer çok sıcak yaklaşırsanız, dünyanın içinde bulunduğu sosyoekonomik ve kültürel düzene, işte liberal düzen diyebilirsiniz, ya da biraz daha eleştirel bir adlandırma ile kapitalist düzen veya emperyalist düzen, her neyse. Bu düzen, bilimden ve teknolojiyen gücünü alan bir çark, ve çok yoğun kökleri olan bir işleyiş olarak gözüküyor sanayi devriminden sonra. Şimdi bu işleyiş içerisinde iş çevresi bu düzenin kaçınılmaz bir parçası olarak gözüküyor. Yani bu düzenin çarklarını döndüren insanlar ve bu insanların oluşturduğu kurumlar ve bu düzenin dinamiğini oluşturan büyük bir enerji kaynağı, iş çevresi. Bu düzenin içinde yaşayan insanlarla bu düzen arasındaki köprüyü, haberleşmeyi sağlayan da medya. Medyanın o bakımdan çok önemli bir işlevi var. Çünkü medya bu düzenin çarkını döndürdüğünü düşünen ve bu çarkın dönmesinde gücü elinde bulunduranlar ile bu çarkın içinde dönen insanlar arasındaki haberleşmeyi sağlayacak olan, bu düzenin nasıl bir düzen olduğu konusunda bilgi verecek olan, bu düzenin gerçeklik anlayışının gerçeklikle olan ilişkisini kuracak olan haber kaynağı olarak gözüküyor. Dolayısıyla bu düzendeki aksaklıklardan, hem bu düzeni çevreleyen ve bu düzenin kaçınılmaz parçaları ve bu düzeni çeviren kişiler olarak iş çevresi sorumlu, hem de bu düzeni çeviren ve devam ettiren gücü verebilen, aktaran, bu güçle ilgili haberler veren medya büyük ölçüde sorumlu. Terör işte bu

düzenin çevrilişi ile ilgili, bu iki gücün ilişkisinde ortaya çıkıyor. Çünkü bu düzenden rahatsız olan, bu düzendeki haksızlığı, bu düzendeki adaletsizliği, bu düzendeki eksiklikleri ve özürleri kabul etmeyen ve bunlara karşı çıkan insanların bir terörü — onaylayın veya onaylamayın tabii büyük ölçüde terörü onaylamıyoruz ama— bu düzene karşı çıkabilme. Bu düzenin işleyişine bakan, hem iş çevrelerinin çevirdiği bir düzen olarak bu düzene karşı çıkıyor, hem de medyanın bu düzenin işleyişi ile ilgili bu düzenin üzerine örttüğü örtülerinden rahatsız olan. Yani gerçekliği bir biçimde saptıran, saklayan, çarpıtıran güçlere karşı bir çıkış olarak terör kendini gösteriyor diye düşünüyorum. Bu anlamda terörü ne kadar kötülersek kötüleyelim —masum bir sürü insanın ölümüne yol açtığı için— bu düzenin işleyişinin kaçınılmaz bir parçası olarak gözüküyor. Yani bu düzen onu çeviren iş adamları ile dönüyor, bu düzenin habercileri ile dönüyor. Ama bundan rahatsız olan insanların isyan etme biçimi olarak terörle de dönüyor. Düzen böyle kurulunca bana öyle geliyor ki ister istemez bu düzenden rahatsız olan, bu düzenden acı çeken insanların, ne denli işte özgürlük, insan hakları, kardeşlik, eşitlik, adalet sözleri kullanılırsa kullanılsın, olağan düzenin kurallarına uygun karşı çıkma olanağı ve düzeni değiştirme umudunu taşımayan, düzenden bu anlamda umudunu kesmiş ve düzenin aksaklıklarını bir eleştiri ve ona bir isyan olarak gözükten terör hareketi ortaya çıkıyor. Dolayısıyla terör ile mücadelede bence düzenin bütününe ele alınması lazım. Yani, nasıl bir düzende yaşıyoruz ki terör denilen, insanlık dışı bir şey ortaya çıkıyor. Nasıl bir düzende yaşıyoruz ki bu düzenin sürmesini sağlayan iş adamları ve medya, medyanın gerçi muhalif olan kısımları da vardır ama ben medyayı bütünüyle, toplam olarak olumsuz bir yerde görüyorum. Yani bu düzenin çarklarının dönmesine hizmet eden bir kurum olarak görüyorum. Çünkü medya bugün hem bizim ülkemizde hem dünyada iş çevreleri ile çok yakından ilişkilidir. Dolayısıyla terör kaçınılmaz bir ezilen, acı çeken, haksızlığa uğrayan insanın kendini anlatma biçimi olarak gözüküyor. Ama bu şekilde anlatmasına elbette ki gönlümüz razı değil. İnsanlığın bir anlatım biçimi değil. Ama başka türlü bu düzende ezilen insanlar kendilerini anlatma olanağı bulamıyorlar. Belki de bu terör yüzünden birtakım şeyleri yeniden gözden geçirmemiz gerek, bu düzenin belki silkinme, kendine gelebilme olanağı da terörde gözüküyor. Çok acı bir şey, çok kanlı bir şey, istenmeyen bir şey ama terör bu anlamda bir olanak insanlar için. Yani bir düzenin aksaklıklarını yeniden gözden geçirmek daha iyi bir dünya ve daha iyi bir gelecek için ne denli trajik ve acı olursa olsun önemli bir imkan olarak görülüyor doğrusu. İşte etik burada giriyor. Yani bu düzen nasıl bir düzen ki bu düzende acı çeken insanlar kendi seslerini terörle duyurabiliyorlar.

İşte etik bu üçlü ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi açısından çok önemli. Bize neyi gösteriyor, neyi soruyor etik kaygımız? İnsan olarak bu dünyada yaşarken, içinde yaşadığımız düzenin değerlerini sorgulamamıza yol açıyor. Bunu etik açıdan yapacağız. Sanıyorum düzeni çevreleyen çarkların en büyük yanığı, düzendeki bu aksaklığı, bu terör belasını görür görmez, bunu hemen bir karşı terörle halletmeye çalışmaları, etik boyutu unutmaları. Yani sormaları gereken, her şeyden önce, “Nerede yanlış yapıyoruz?, Yaşadığımız bu hayatın neresi yanlış?, “Değerlerimizin hangisinde ya da hangilerinde aksaklıklar, özürler var ki bu cehennemi yaşamak durumundayız?” gibi sorular. Öncelikli olarak sorulması gereken bu sorular etiğe dair sorulardır, çünkü etik genel anlamıyla şuna cevap verir: “Nasıl yaşamalı? Hangi değerlerle yaşamalı? Hangi değerlerle yaşamalı ki bu cehennem ortadan kalksın, dünya daha güzel bir yer haline gelsin?” Ama bu sorulmuyor, araştırılmıyor ve bütün iş, etik adına yapılan bir takım

kodların aranması olarak görülüyor. Eğer bir takım kodlar bulunursa, bir takım tanımlamalar yapılırsa —“terör nedir?, özgürlük nedir?” gibi— meslek ahlakının kodları ve meslekte çalışanların uyması gereken kurallar verilirse, her şey açık ve seçik ortaya konursa sorun çözülür sanılıyor. Ama problem burada değil ki. Siz istediğiniz kadar bana göre kural koyun, bu düzen ve bu iş değişmeden sürdüğü sürece, kurallar umumun kuralları haline getirilebilir, iktidarın gücünü sürdürme yönünde dönüştürülebilir ve yozlaştırılabilir. Ortada demokrasi, insan hakları, adalet, eşitlik, özgürlük kavramlar uçuşur durur ve siz her ne kadar güzel bir düzende yaşadığınız ve her şeyin yerli yerine oturduğu hüsnükuruntusuna kapılırsanız kapılın, bu dünyanın yarattığı cehennem, bu dünyadaki haksızlıklar ve zulüm sürmeye devam eder. Onun için burada hem iş çevrelerinin, hem iş çevrelerine bağlı olarak siyasetin ve ona bağlı olarak da askeri gücün, ekonomik gücün kendini bu anlamda, etik açıdan yeniden gözden geçirmesi gerekiyor. Bu sadece görünüşte bir takım yeni kuralların, yeni tanımların ve yeni kavramların bulunması sorunu değildir, bu bir yaşama biçimi sorunudur, bir tavır sorunudur. Kural oluşturulmasına ve değerlerin araştırılmasına karşı değilim ama bu kurallara uygun insanın yapısını araştırmak lazım geldiğini düşünüyorum. Bu kurallara uygun tutumu araştırmak lazım. Bu kurallara uygun ahlak karakterini araştırmak gerek. Çünkü insan öyle garip bir varlıktır ki, siz ne kadar kurallar koyarsanız koyun ve onlar ne kadar kurallara uyuyormuş izlenimi verirlerse versinler, o kurallara uyarak da kuralı, ahlak dışı bir dünya yaratma imkanı her zaman vardır; çünkü insan kıvırtan, çarpıtan ve istediği kuralı istediği yöne çekebilen bir varlıktır. Onun için insanın özünü ilgili çok derin bir problemimizin olduğunu düşünüyorum. İşte etik sorgulama burada başlıyor. Etik sorgulama konusunu şu tip sorulardan alır: “İnsan nedir?, Nasıl olmalıdır?, Konulan kurallarla ve bu yüksek değerlere uygun yaşamayla ilgili olarak nasıl kendini geliştirmek zorundadır?” Eğer insan kendi koyduğu yüksek değerlere uygun yapısal değişimi gerçekleştiremezse kendi kendini aldatmayı sürdürecektir. Yani yine teröre terörle karşı koyacak, haksızlığı yenmek için yine haksızlık yapacak, ama adı değişecek bu sefer; kendi yaptığı haksızlığa demokrasi diyecek, özgürlük diyecek, insan hakları diyecek, gücü olmayanların karşı çıkışları terör olacak ama gücü olanların estirdiği terörün adı insan hakları, özgürlük, dünya barışı, dünya düzeni olacak. Onun için bütün bunları büyük bir tarafsızlıkla ve gündelik kaygıların, sıradan çıkarların uzağında yeniden gözden geçirmemiz gerekir diye düşünüyorum. Onun için etik boyutu çok anlamlı görüyorum. Etik konusuna da çok menfaatperest, çıkarıcı bir açıdan bakmamak gerek çünkü içim şuna çok yanıyor gerçekten: İnsan bu kadar değil, insan bu cehennemi hak etmiyor. İnsan bu zulmü hak etmiyor. İnsan şu aşamada, 21. yy.’a girdiğimiz böyle bir dönemde insan olmayı hâlâ beceremiyor. O nedenle tartışmaları daha etik, daha yüksek değerlerle ve kendi iç dönüşümümüzle ilgili sorgulamalarla sürdürmeliyiz diye düşünüyorum. Pratik, siyasi, çıkarıcı kaygılardan uzaklaşmaya çalışarak. Teşekkür ediyorum.

Akın Ergüden

Ahmet İnam’a bu son derece aydınlatıcı giriş konuşması için teşekkür ederiz. Şimdi sözü Hikmet Uluğbay’a bırakmak istiyorum. Buyurunuz Sayın Uluğbay.

Hikmet Uluğbay

Teşekkürler Sayın Başkan. Sayın Başkan, Orta Doğu Teknik Üniversitesinin Değerli Yöneticileri ve Bilim Öğretmenleri, Değerli Konuklar ve Sevgili Öğrenciler. Her şeyden önce, Orta Doğu Teknik Üniversitesini, Üniversitenin Felsefe Bölümünü ve

bölüm başkanı, panel yöneticimiz Prof. Dr. Akın Ergüden'i Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin ilkinin düzenledikleri için kutlar ve bu çerçevede terör, siyaset, iş dünyası ve etik panelinde bana görüşlerimi açıklama fırsatı verdikleri için de teşekkürlerimi sunarım.

İnsanlık tarihini eleştirel gözle ele aldığımızda, iktidarı ve yönetimi ele geçirebilmek için çeşitli kesimlerin yaptığı mücadeleleri ve bu mücadelelerde kullanılan çeşitli araçları görürüz. Bu mücadelede araçların önemli bir rol oynadığını da gözlemleriz. Siyaset, iş dünyası, medya, hatta ve hatta terör zaman zaman o iktidarı ele geçirmek veya o iktidarda söz sahibi olabilmek için çeşitli yöntemler kullanagelmiştir. İktidarı veya daha geniş bir ifade ile gücü ele geçirmek için yapılan çekişmelerde; uygar, adil araçlar kadar hile, desise gibi silahların da yoğun bir şekilde kullanıldığını görürüz. Çünkü bu mücadelede, (Makyavelizmi tanımlamak için kullanılan terminolojiyi kullanırsak, ki Machiavelli zaman zaman yanlış yorumlanır) "gaye, vasıtaları meşru kılar". Mücadelede, erdemli araçları kullananlar kadar, erdemsiz araçları kullananlara da sıkça rastlanır. Toplum olarak çektiğimiz sıkıntıların ve huzursuzlukların temelinde bu erdem bunalımı da önemli bir yer tutar. Niçin her türlü mücadeleyi, bu iktidar için olsun, diğer amaçlar için olsun, erdem çerçevesinde yürütemiyor da, erdeme, adalete uymayan yöntem ve araçları kullanmak durumunda kalıyor insanlık? Tarih bu süreci yaşamış, erdem önemli bir mücadele veregelmiş, ancak, neden hâlâ, biraz sonra örneklerine değineceğim türden iyi yöntemler ve kötü yöntemlerle mücadele devam ediyor? Dolayısıyla, bugün sizlerle birlikte bu konuları tartıştığımızda, bir anlamda insanlık tarihinde yapılagelen tartışmalara bir yenisini daha eklemiş olacağız. Ümit edelim ki, bu tartışmalar, toplumu daha iyiye doğru götürmede katkıda bulunsun.

Bu tarihi sürece baktığımızda, yani insanlığın iktidar veya diğer mücadelelerinde erdemli veya erdemsiz araçları kullanmasının temelinde, aslında ailede başlayan, okulda devam eden, toplum içinde süren ve son çağlarda da medyanın da önemli rol aldığı eğitim ortamında, insanlık değerlerinin öğretilmesinde ve kazandırılmasında noksanlıklar olduğunu görüyorum. Buna da çok önem veriyorum. Zira, biz çocuğu doğduğu andan itibaren uygun ortamda, uygun değerlerle yetiştirmesek, yetişkin çağına geldiğinde, o döneme kadar elde ettiği hatalı kazanımları değiştirebilmek çok zordur. Çünkü kişilik oluşmuş, inanılan değerler yerleşmiştir. Kazanılan bu değerlerden yetişkin çağında vazgeçmek, bu anlamda kişiliğinden vazgeçmek, inancından vazgeçmek anlamına geliyor. Bu mücadelenin içine girmek isteyenler de çok fazla olmuyor. O nedenle, insanlığın yapageldiği ve bugün de tekrarlamakta olduğu hata, çocuğa doğduğu andan itibaren verdiği toplumsal eğitime atfettiği önemin düşük olması ve hatalarını orada işlemedir. Şimdi düşünün ki, bir çocuk dünyaya geliyor ve on sekiz yaşına kadar, annesi evde dövülüyor, kardeşleri dövülüyor, kendisi dövülüyor. Okula gidiyor, okulda da dövülüyor. Mahallede de dövülüyor. Şimdi bu çocuğun zihninde ayakta kalabilmek için terör estirmekten başka bir araç ve gerecin ön planda olabilmesi mümkün mü? Mümkün değil! Dolayısıyla içinde yetiştirdiğimiz ortam veya çocuğa çocuk olduğu andan itibaren yüklediğimiz değerlerle biz o insanın ve aynı zamanda da toplumun geleceğini şekillendiriyoruz.

Kişinin yetişmesinde ve kişiliğın oluşmasında bu denli yaşamsal önemi olan eğitime, maalesef, Türkiye'de, kamu kaynaklarında GSMH'nın %2.2'sini ayırmak suretiyle, dünyanın önde gelen kırk ekonomisi içinde otuz dokuzuncu sıradayız. Böyle olunca da, altmış ila yüz kişilik sınıflarda ders vermek durumunda olan öğretmenlere toplumun en düşük ücretini verirseniz, öğretmen mesleğini seçenlerin kalitesi ve

kendilerini yaşam boyu eğitmekte karşılaştıkları sıkıntılar da eğitimin kalitesini ve ürününü etkiler. Bunun yanında, okumadan soğutacak tarzda bir eğitim politikası olduğu sürece, belirli kurumları da bitirseler bile, gençler, sonuçta bir işe giremiyorlarsa sorun ciddi bir biçimde başlıyor. Eğitimsiz kalmış veya iyi eğitim almamış bir kişi iş piyasasına girdiği vakit kendisine iş verilmiyorsa veya verilemiyorsa, yasa dışı yollardan karnını doyurmak ve hayatını idame ettirebilmek, karşısında bir seçenek olarak belirecektir. Ayrıca iş ortamında da en masum kademesi kayıt dışı olarak çalışan alternatif bir istihdam alanı varsa, işsiz kalan kişinin bu alanlara kayma olasılığı azımsanmayacak boyutta olacaktır. İşte, dünyanın her tarafında yasa dışı çalışanlar, teröre kurban olarak seçilen insanlar, yaygın bir şekilde bu işsiz ve eğitim kalitesi düşük çevrelerden sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca moral değeri düşük olarak yetişmiş insanlar da bu piyasanın diğer bir kaynağıdır. Ağaç yaş iken eğilir, mantığından hareketle düşünüldüğünde, insanlara gençken yanlış değerler yüklemenin, onlardan, yetişkin olduklarında doğru değerlerle güdülenen davranışlarda bulunmalarını veya toplum içinde doğru roller almalarını beklemenin aşırı bir iyimserlik olacağı sonucuna varabiliriz.

Şimdi ben niçin ağırlıkla eğitimin üzerinde duruyorum, onun nedenini de söyleyeyim. Kongrenin program listesine baktığımız zaman aile, okul, eğitim ve etik değerler üzerinde ayrı bir oturuma yer verilmediğini gözlemledim. Bu yaklaşımı da şöyle algıladım: Her oturumda oturum konusu işlenirken, doğal olarak, konunun eğitimin boyutuna da yer verilecek ve işlenecektir. Bu anlayışı doğrulamak için de, ben kendi süremim belirli bir bölümü eğitime ayırdım. Biraz önce dile getirdiğim anlayışı, yani gençliğinden itibaren insanlara ne değerler veriyorsak kendi yaşamlarını ve toplumu etkilemiş boyutlarını şekillendiririz görüşünü benden çok önce, milattan önce dördüncü yüzyılda Eflatun söylemiştir: “Eğitimin başladığı yön, insanın gelecek yaşını belirler”. Doğru eğitimle başlarsanız iyi insan yetiştirir, yanlış eğitimle başlarsanız yanlış insan yetiştirir ve sonuçlarına katlanırsınız. 1746-1827 arasında yaşamış İsveçli pedagog Johann Pestalozzi şöyle diyor: “Ahlak, ruh ve görev bilinci yönünden çökmüş olan bir dünya, ancak ve ancak eğitimle, insan yetiştirmekle, insanlara erdemi öğretmekle mümkündür”. Buna benzer birçok özdeyiş, yazılı tarihin başladığı Sümerler’de de bulunur. Eğer içimizde fırsat bulup *Tarih Sümerle Başlar* kitabına söyle bir göz atan varsa, etik değerlerin ilk onların tabletlerinde yer aldığını da anımsar. İyi ve kötü mücadele süreci milattan önce iki bin üç bin yıl öncesine kadar gider. O günden bu güne zaten insanlık etik değerleri tartışılmaktadır. Ve bu arada tabiiyle eğitim, insanları evde şu veya bu yöntemle terbiye etmek, okul sıralarında şunu veya bunu okutmaktan ibaret değildir. Eğitimin içeriği de son derece önemli. Unutmayalım ki bizim toplumumuzda, herhalde birilerine zararlı görüldüğü için yıllardır felsefe, sosyoloji, psikoloji, mantık dersleri zorunlu olarak okutulmaz. 1998 yılında felsefe tekrar zorunlu dersler arasına konuldu ama aradaki yıllar yitirildi.

Bir de eğitim tek başına yetmiyor. İnsanın öz denetimi, toplumsal yararlılık açısından taşıdığı değerler önemli. İsterse siyasetle uğraşsın, isterse akademisyen olsun, isterse iş adamı olsun yani toplumda hangi rolü üstlenmiş olursa olsun, her eylemini moral değerler tartışında tartmıyorsa o toplumda sıkıntılar var demektir. Bu bağlamda, ünlü bir düşünürün bir ilkesini sizlerle paylaşmak istiyorum. Çinli düşünür Konfüçyüs milattan önce 551-479 arasında yaşamış, kendisine uyguladığı ve bizim de zannediyorum bu gün dahi uygulamamız gereken üç ilkeyi söylüyor: “Her gün kendimi üç konuda sorgularım; başkaları adına yaptıklarında elimden gelenin en iyisini

yapabildim mi?” (Bu cümle kamu kaynaklarını kullanan, kamuya yön veren insanlar için daha iyi ifade edilemezdi.) “Dostlarımla ilişkilerimde, söylediğim sözlerle güvenlerini yitirecek bir şey dile getirdim mi?” (Toplumsal ilişkileri düzenleyecek dürüstlük ilkesi için kendini sorgulamak bundan daha iyi ifade edilebilir mi?) Her gün kendisine sorduğu üçüncü soru ise: “Kendime uygulamadığım bir şeyi diğer insanlara yaptım mı?” Kaçımız bu sualleri her gün kendimize soruyoruz? Eğer kendi özleştirimizi yapmıyorsak, kendimizdeki ve çevremizdeki küçük hatalara göz yumuyorsak, daha büyük yetki ve imkanlar elimize geçtiği vakit, daha büyük hataları yapmayacağımızın garantisi nerede?

Bugün altını çizmek istediğim bir diğer husus da, toplumsal değerlerin daha da kötüye gitmesinde biz belirli yetkileri ve araçları yanlış kullanıyorsak, hem çocuklar hem de yetişkinler için ciddi tehlikeler yaratıyoruz. Yurt dışında çeşitli ülkelerde televizyonların bazı programlarında “kırmızı nokta” konur. Gazetelerdeki TV programlarının altında da bu kırmızı nokta için, eğer katolik ülkesiyse kod-katolik diye yazar. Yani, onu on sekiz yaşından küçük çocukların seyretmemesi veya okumaması gerekir. Benim çocuklarım yurt dışında bulunduğumuz dönemde, bunu gördüklerinde odalarına giderlerdi. Ama ilk öğretim çağında buraya döndüklerinde “Dallas” dizisini arkadaşlarından dinledikleri için “Sen bize neden seyrettirmiyorsun?” diye isyan ettiler. Bizim kendi ülkemizde, her türlü program her saatte çocuklara ve erişkinlere açık. Bugün burada kendi kendimizi yıpratmışımız araç ve gereçleri de çok iyi sorgulamamız gerekir. İşte RTÜK vs. gibi kurumların oluşturulmasının arkasında bu ihtiyaçlar yatıyor: Olayları sivil toplum örgütleri aracılığıyla denetlemek.

Bugün toplum olarak ticari alışverişlerdeki hileden, kötü maldan, şundan bundan şikayet ediyoruz. Emin olun dört bin beş yüz yıl önce de insanlar bundan şikayet ediyorlardı. Sümer’de III. Ur hanedanını kuran Ur-Nammu, milattan önce iki bin dört yüz yılında çıkardığı ve etik başarılarını sıraladığı yasaya ilişkin metinde şunları vurguluyor: “Kök salmış bürokratik yolsuzluklara son verdim, pazar yerinde dürüstlüğü sağlamak için ağırlık ve ölçülere düzenleme getirdim, dul, yetim ve yoksulları kötü davranışlardan korudum”. Adeta bugün yazılmış. Aradan dört bin beş yüz sene geçmiş, dört bin beş yüz yılda ne kadar devlet kurulduysa her birinin yasalarında bunlar var. Ama şunu unutmayalım, biraz önce, Değerli Hocamın da ifade ettiği gibi, insanın mayasında iyilikle kötülük yan yana. İyilikle kötülüğün mücadelesi insanlık tarihi, adaletli olmakla adaletsiz olmanın mücadelesi bu tarih aynı zamanda. Ve bu mücadelede zaman zaman, kötülükler, adaletsizlikler veya erdemsizlikler ön plana çıkabildiği için toplumlar yıkılıyor. Ur-Nammu’nun da hanedanı yıkıldı, devleti tarihe karıştı, ondan sonra bir sürü toplum yaşamlarını sürdürdü ve tarihe karıştı. İşte iyile kötünün mücadelesini bu başarı ve başarısızlıklar şekillendiriyor. Sözlerimi tamamlamadan önce bu bölümde bir şeyin daha altını çizmek isterim. Değerli arkadaşım benden önce söyledi; normları, kodları çok iyi koymamız lazım. Yeterli değil, çünkü normları ve kodları koyduğunuz anda onların dışında yaşamak isteyenler, siz onları yazdığınız dakikadan itibaren okuyup, onların boşluklarını bulup, bu boşluklardan istifade etmenin yollarını arıyor. Siz bunu fark edene değin de belli bir zaman geçiyor. O zaman boşluğunda da istenen sonuçlar elde ediliyor. O nedenle Publilius Syrus şunu diyor (bu anlayışı moral değerlerimizin içine almamız gerektiğine inanıyorum): “Kanunlar olmadığında bile vicdan vardır”. İşte Konfüçyüs’ün yaptığı da her gün kendi vicdan mahkemesine çıkıp, sorgulamaya verdiği yanıtlarla moral değerlerini koruması ve yüksek tutmasıdır. Şimdi bizim de insanlarımıza, aileden

başlayan eğitim sistemimizle koyduğumuz kanunlar, verdiğimiz kodlar vs. var. Evet ama bunlar yokken dahi vicdan, doğruyu yanlıştan ayırt edebilme yeterliliğine sahip mi? Bu yargıyı verebilecek donanımlarla dolu olduğumuz vakit zannediyorum erdem, fazilet, adalet, iyilik mücadelesinde her birimizin kişisel veya kurumsal katkıları daha güçlü ve kalıcı olacaktır. Bu katkıları yönelttiğimiz kurumlar itibarıyla ayakta tuttuğumuz sürece, daha iyi ve daha güzel bir yarını çocuklarımıza bırakabilmek için görevimizi yapmış olma onurunu taşıyacağız. Teşekkürler.

Akın Ergüden

Teşekkür ederiz Sayın Uluğbay. Sıradaki konuşmacımız Doğu Ergil. Buyurunuz Sayın Ergil.

Doğu Ergil

Ben biraz farklı bir boyutu dile getirmek istiyorum. Terörizm tarih içinde çeşitli aşamalardan geçti. 1880'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, anarşist hareketlerin de içinde bulunduğu, bir türlü gerçekleşmeyen reformu zorlamak adına şiddet eylemlerini içeren bir dalgayı gördük. Ondan sonra, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı'ndan bir on yıl sonraya kadar devam eden ikinci bir dönem var; 60'lara kadar diyelim. Bu, daha çok bağımsızlık, özgürlük, özerklik mücadelelerini içeren bir tarzıdır. 60'tan sonra mevzii olmaktan çıkıp giderek uluslararasılaşan bir tür terörizm tipine geliyoruz. Bunun en çarpıcı örneği; Filistinli gerillaların Münih'teki olimpiyat kampını basması, İsraili sporcuları rehin alması ve çok kanlı biten o eylemde bütün dünyanın önünde sergilenen teatral bir olaydı. O günden itibaren, 80'lerde iyice belirginleşmiş olan, davaların giderek kutsallaştırıldığı ve bu kutsallığın büyük ölçüde din ile temellendirildiği, sadece o zamana kadar bildiğimiz terörizm mantığına uygun değil, fakat aynı zamanda kendisini de yok eden nihilist bir tarz ortaya çıktı.

Terörizmin klasik mantığının, hedef olarak belirlenen grubu, kitleyi, devleti, anlayışı ya da maddi hedefleri mümkün olduğu kadar az kayıp vererek, mümkün olduğu kadar az zarar görerek tahrip etmek ve bu tahribin aynı zamanda medyatik bir olaya dönüştürülmesini sağlamak olduğunu biliyoruz. Az zararla çok zarar vermek ve bunu mümkün olduğu kadar geniş çaplı bir etkileme olayına dönüştürmek; bu anlamda bütün terörizm olayları bir sahne düzenlemesidir denebilir. Tanımlanacak olursa terörizm; öldürülen, saldırılan veya tahrip edilen insan ve maddi hedeflerin ötesinde çok daha geniş kitleleri etkileyerek, stratejik fakat yasa dışı yollarla kazançlar elde etmektir. Burada altı çizilmesi gereken şey, saldırılan veya yok edilen insani veya maddi hedefler değil, onları bir araç olarak kullanarak çok daha geniş kitleleri etkilemektir. O anlamda "teatraldır" demek istiyorum. Bu ne kadar dehşet içerirse ki terör dehşet demektir biliyorsunuz, o kadar etkili olur.

Terörizmle mücadele, bugüne kadar hep daha büyük güçle onu karşılamak ve bastırmak biçiminde olmuştur genel anlamda. Fakat terörizm de kendisini buna uydurdu ve sadece yok etmeye ve karşıdakini yok ederek kendisini kazançlı çıkarmaya yönelik bir şiddet olgusu olmanın ötesinde, kazanımlarını hiçe sayan bir yok etme biçimine dönüştü. Bu, radikal bir nihilist tavrıdır. Yani kazandığını görmeden kendisini de feda eden yeni bir akım, yeni bir tarz terörizm. Bu, teknolojinin masum ürünlerini bile silaha dönüştüren, çünkü dünyayı bir savaş alanı olarak algılayan bir mücadele tarzı. Artık cephe savaşı anlayışı sona erdi. Bütün dünya bir mücadelenin sahnesi. Büyük devletlerin nükleer güçlerine karşı bir ölüm silahı geliştirildi. Kendisini de yok eden bir mantığı, pozitivist bir bakış açısının anlaması mümkün değil. Çünkü kontrolü

mümkün değil böyle bir mantığın. Şimdiye kadar egemenlik namlu ucundan görülerek sağlandığı için dünyayı bir kere değil, (dünya bir kere yok edilse bütün yaşam durur) birkaç kere yok edecek kadar nükleer ve başka silahlar var dünyada. Bu niçin yapıldı? İstikrar adına yapıldı. İstikrar eşittir barış, o da eşittir dehşet dengesidir. Ne kadar çarpık bir anlayış, değil mi?

Zaten terörizmin temelinde olan olgu terör, yani dehşettir. Terörizm bir eylemdir; dehşet yaratmak ve o dehşet yoluyla insanları paralyze edip, korkutup sindirerek veya devletleri ya da siyasal rejimleri gerileterek tavizler kopartmaktır. Bir tür şantaj yöntemidir. Ama dehşet dengesi —görüyorsunuz— beklenen sonucu açısından çarpık bir mantık. Bu mantık dehşeti yaymaya neden oldu ve yeni tür terörizm dalgasının da herhalde ebeliğini yaptı. Refah, dengeli gelişme ve eşitlik arayışı küreselleşeceğine dehşetin, yani terörün küreselleştiğini görüyoruz. Zengin, müreffeh, ileri ülkelere karşı yoksul ve otoriter toplumlar var dünyada, ama ülke içinde zengin ve dünyalı sınıflara karşı gecekondular eşitsiz bir ilişkiyi ifade ediyorlar. Bu nitrogliserin dolu bir arabanın tarih içinde hareket etmesi gibi. Son derece tehlikeli ve patlamaya hazır.

Böyle eşitsiz bir ilişki, yan yana yaşayan, birlikte yaşayan ilişki etik mi? Egemenlik, bir tek taraflı yaşam tanımının örnek gösterilmesi, insanların böyle yaşamaya çağırılması, yani amaçların belirtilmesi ama araçların sunulmaması olarak lanse edilip —ki sosyolojide buna anomi diyoruz; kuralsızlık— dünyada toplumlar arasındaki ilişki böyle yaşanırken, bu yüzden birtakım insanlar terörist saldırı sırasında öldürüldükten sonra milyonlarca insan seviniyorsa bu çarpık, gayri ahlaki bir ilişki. Peki, ahlaki olan ne? Ahlaki olanı ararken —herhalde— yaşam ve düzen ilişkisinin sorgulanması lazım. Bundan Hikmet Bey bahsetti, Ahmet Bey bahsetti. Güç, eğer hukuk ve adalet kavramlarıyla beslenmiyorsa, onlar üzerine oturmuyorsa, onlardan soyutlanmış olarak kurulup uygulanıyorsa, bu ilişki sağlıklı değil. Etik hiç değil. Ama bunu örtbas etmek için, bakın uluslararası medyaya, —Körfez Savaşı'nda da oldu, burada da oldu— bu kadar büyük halı bombardımanı yapılırken, bir tek ölünün resmini görmediniz, gördüyseniz bile arızidir bu.

Peki, bu tür kendini de yok eden terörist tipi nasıl ortaya çıktı? Ve ne söylüyor bize? Çünkü onun ne söylediğini anlamadan, onunla mücadele etmeyi ve dünyayı da onun terörünü önleyecek biçime dönüştürmeyi başaramayız. Onun için onun dünyası ihlal edilmişti. Belki ırzına geçilmişti. O yüzden de dikkat ederseniz İkiz Kulelerin ve Pentagon'un vurulması da bir ırza geçiş işlevi gibi karşılığını gördü. Onlar modern kültürle geleneksel kültürün melezi bir kültürün çocukları. O melezi kültürün etik kavramları daha oluşmadı. Ama yaşadıkları koşullarda tedirginlik var. Geçmişten kopma, geleceğin bir parçası olamama var. Endişe ve marjinalleşme duyguları var. Karşıtlık ve boşluk, öfkeli bir isyana neden oluyor ama devrime değil. Çünkü devrimin bir gelecek projesi vardır, isyanın değil. O yüzden tahrip ettiği insani veya maddi hedefler gibi kendisini de yok edebiliyor. Onun için yok etmek artık amaç. Bu nihilist bir tavır.

O yüzden terörizmle savaş sadece teröristleri yakalamakla ya da yok etmekle sınırlı olmamalı. Özgürlük, açıklık, insan merkezli gelişme ve adalet ilkesine dayalı bir yönetim —isterseniz yönetişim— uluslararası eşitlik temelinde yeniden bir yapılanma, etik bir yapılanma olmalı. Ya olmazsa ne olur? Bir sürü Bin Laden ortaya çıkar isyanı temsil eden. Dirisi önemsiz, ölüsü kahraman bir sürü insan, üstelik genç insan ortaya çıkar. “Ölmeye hevesli eylemci”. Ne demişti Taliban'ın temsilcisi? “Siz yaşamaya ne kadar hevesli iseniz biz de ölmeye”. Bunu anlamak çok güç. Nasıl bir sosyalizasyon

sürecinden geçiyor bu insanlar ki ölmek onun için yaşamaktan daha doğal, hatta istenebilir oluyor? Şunu demek istemiyorum, yanlış anlaşılmasın: Bu adamlar çok kötü koşullarda yaşıyorlar, o yüzden ölüyorlar, öldürüyorlar. Hayır, bu hazırlayıcı bir ortam. Ama doğrudan doğruya bu kötü koşullar eşittir şiddet değil. Bir ikinci sosyalizasyon süreci var. Onu iyi anlamamız lazım. Bunların katı ve kesin değer yargıları var. Dinsel olabilir, dünyevi olabilir. Kendileri ve misyonları hakkında abartılı ve sorumluluğu kendilerine değil, hedefine yansıtan görüşleri var. Mesela Ladin. Bugün basına yansıyan bir söylemi var, çok ilginç. Üç ögesini tespit ettim sizinle paylaşmak istediğim. Diyor ki: “Eğer halkımızın intikamını almak terörizm ise biz teröristiz”, ve ikinci olarak: “Masum insanları öldürüyoruz diyorlar. Doğru. Kutsal savaşta, özgürlük savaşında masum insanlar öldürülür. Dinimiz de buna cevaz veriyor”, diyor. Ölen insanlar, aynı terörizm mantığında olduğu gibi, tarafsız değildir. Zaten terörizm veya terörist tarafsızlığı kabul etmez. “Ya bendensin ya da düşmanımsın. Tarafını seç”. der. O orta alanı, uzlaşılabilir, görüşülebilir alanı yok eder terörist. Tek taraflı bir irade beyanıdır bu. Bir iradeyi zorlama biçimidir. En dramatik ve en etkili, ölümü içeren biçimidir. “Ölenler ABD sistemi için çalışıyordu. O yüzden onları masum addedemeyiz”, diyor. Ve tabii en önemlisi “Bize davrandıkları gibi biz onlara davrandık”, diyor. Bu tabii ilginç. Bu, kısasa kısas ahlakı. Dünyayı, yaşamı, sorunları anlama çabasında bir nedenselliği dışlayan; sorunu değil, sorunluyu ortadan kaldırmaya çalışan ve ahlaki karşılıklı kabule dayanan ilkelere değil, şiddete dayandırıldığı için bir dehşet dengesi mantığına oturan bir anlayış.

Ama bu dehşet dengesi sadece teröristin ifadesi veya dünya görüşü değil ki. Dünyadaki istikrar için bize belletilen anlayış da buydu. Dünya barışı ve istikrarı nükleer silahların özellikle sağladığı bir dehşet dengesi üzerine kurulmuştu. Bize böyle öğretiler. İşte, bu öğretinin çocukları teröristlerdir. Aynı mantığı şimdi bize karşı kullanıyorlar. Peki, insan nasıl bu hale gelir, böyle düşünür, davranır? İşte, bu ikinci sosyalizasyon dediğim süreç çok önemli. Doğduktan sonra ailede başlayıp okulda devam eden ve toplumda süren sosyalizasyonun ötesinde bu hınçlı, bu melez kültürün boşlukta bıraktığı insanların girdiği örgütler —laik olabilir bu— ya da cemaatler —dinsel olabilir— orada bir ikinci sosyalizasyon sürecini çalıştırıyor. Orada kendilerinin dışındakilerin kötü olduğu, dolayısıyla yok edilmesi gerektiği, kendilerinin seçilmiş ve büyük bir davanın eri olduklarına inandırıldıkları ikinci bir sosyalizasyon süreci. Bunu anlamadıkça, bu sosyalizasyon sürecinin hangi koşullarda ortaya çıktığını bilmedikçe onunla mücadele etmemiz mümkün değil. Çünkü bizim mantığımız hatta klasik terörizm mantığı bunu anlamamıza izin vermiyor. Böyle bir anlayışın ortak bölümleri değil, tolerans değil, birliktelik değil; nefret. Ama bu anlayışla mücadele etmenin de temeli nefret olmamalı. Uygarlıklar çatışması olmamalı, karşıtlık olmamalı. Ve görüyorsunuz, şiddete karşı şiddet cephesinin dışında bir de bu şiddeti meşrulaştıran ikinci bir cephe var. Buna, gerekçeler mücadelesi veya terörizm diyebiliriz. Medya bunun hem alanı hem de aracı. O yüzden medyanın buradaki rolü fevkalade önemli. Eğer bu cephede özgürlükler kısılacaksa, toplumlar liberal değerler üzerinde değil güvenlik anlayışı üzerinde kuşku, korku ve güvenlik anlayışı üzerine oturtulacaksa o zaman terörizm zaten amacına varmıştır. Terörizm zaten bu kuşku ve korku ortamını yaratmak ve bunun sonucunda kendi istediklerini elde etmek için yapılan bir şiddet eylemidir. Etik olmayan bir mücadele biçimidir. Onunla yapılan mücadelenin de etik olmaması her şeyin ahlak dışına düşmesini, her şeyin mubah olmasını ve her şeyin güç ve iktidar için yapıldığını bize anlatır. Burada tutunacak hiçbir yer kalmıyor.

Akın Ergüden

Sayın Ergil'e teşekkür ederiz. Sayın Uluç Gürkan, buyurunuz söz sizin.

Uluç Gürkan

Öncelikle, nasıl bir Türkiye'de yaşıyoruz? Bunun tarifi son derece gerekli diye düşünüyorum. Belki ben yaştakiler geçmişe dönük, nostaljiktirler ve güzel günleri anımsayabilirler. Ama salonun büyük çoğunluğunu oluşturan yirmili yaşların belki bir iki yaş altında, belki bir iki yaş üstündeki gençler, doğdukları günden beri, enflasyonun dolu dizgin, işsizliğin diz boyu, gelir dağılımının bozuk, bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının eşitsiz olduğu bir Türkiye'de yaşıyor. Ahmet İnam'ın sorusunu bir kez daha anımsayacak olursak: "Bu ortamda, bu koşullarda hangi değerlerle yaşanabilir?" Öyle görünüyor ki, Türkiye'de bugün var olan noktada olumlu hiçbir değerle aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya yaşanmıyor. İnsanların zaten böylesi bir ortamda uzun süre dürüst ve namuslu kalmaları da çok kolay olmuyor.

Bakın, resmi ahlakımızla —etiğin bir boyutu olarak ele alınırsa— gayri resmi ahlakımız arasında da büyük bir farklılaşma var. Herhangi bir gün, felsefe bölümü değil de idari bilimler fakültesi maliye bölümünde Kamu Finansmanı Etiği diye bir panel düzenlense herhalde konuşmacılar (biz de dahil): "Beytümale el sürülmez, kamu malı kutsaldır, yetimin hakkı, resmi ahlak, vergi ödemek kutsaldır" tarzında resmi ahlak değerlerini konuşuruz. Ama gayri resmi ahlakımız ne? "Devletin malı deniz, yemeyen domuz", "Vergi ödemek enayiliktir". Bu ortamda resmi ve gayri resmi ahlak da son derece açılmış durumda. Resmi ahlakla, gayri resmi ahlakın açıldığı nokta bizi tipik bir noktaya da götürüyor. Hikmet Uluğbay'ın bahsettiği o iktidar mücadelesinde, bu mücadele tümüyle devletin yağmasına, kamu kaynaklarının talanına dönüşmüş durumda. Gerçekten şu an Türkiye'de tariflere sığmayacak ve etik tartışmaların mutlaka ve mutlaka odağına oturtmamız gereken bir devlet yağması, kamu kaynaklarının talanı sorunu var. Bunu hem biz politikacılar yukarıdan aşağıya doğru götürüyoruz hem de toplum aşağıdan yukarıya doğru. Bu yağma, talan düzeni gerçekten kök salmış vaziyette ve çokça eleştirilen, haklı olarak eleştirilen bir konu. Yani yapılan her türlü rezillik son derece doğal bir olguymuş gibi görünüyor. Türkiye'de ekonominin yarından fazlasının kayıtlı olmadığını, kayıtsız olduğunu konuşuyoruz.

Medya, sabah konuştuğumuz. Medya bütün değerlerini —eski medya mensubu olarak benim yaşadığım yıllarda var olabilenler de dahil— yitirmiş durumda. Tümüyle bir ticaret kavgası. Yani haber diye iki grubun ticari çıkarları seyredilmeye zorlanıyor ve o ticari çıkarların güvencesi olarak çeşitli yasalarda bir engel varsa —örneğin, Radyo Televizyon Üst Kurulu Yasasında bazı engeller var— bazı grupların enerji ihalelerine girmesine engel oluyor, iktidarıyla muhalefetiyle bütün siyasi partiler birkaç kişinin direnmesiyle karşılaşarak o medya gruplarının o ticari çıkarlarını nasıl güvenceye alırız diye yasa kavgaları yapıyor.

Bunları bir siyasetçi olarak sorumluluktan kaçmak ya da sorumluluğu paylaşdırmak için söylemiyorum. Bir tespit, bir saptama, bulunduğumuz noktayı doğru algılama anlamında söylüyorum. Ve gerçekten Türkiye, gençlerimizle yaşıt —burada bulunan gençlerimizle, üniversite gençliğimizle yaşıt— yirmi yılını har vurup harman savurdu. Yağma, talan ekonomisini yarattı ve bunun ürünü olarak da şimdi çokça yakınılan, toplumda hiçbir değeri olmayan demagog, popülist, kirli politikaların ve politikacıların üretimine bir anlamda yol açtı. Şimdi hep birlikte onun kefareti ödülüyor. Bu son

derece ağır bir kefareet. Tahminlerin ötesinde bir kefareet. Öylesine bir kefareet ki, yolsuzluklar, usulsüzlükler ve yağma devletin en tepe noktalarına ulaşmış durumda. Türkiye gibi bir ülkenin, şimdi bir iki örneğini vereceğim etik boşluğu yaşamaması gerekir. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şey yaşanmaz.

Dokuzuncu Cumhurbaşkanımız Süleyman Demirel'i —o dönemde ben de parlamentodaydım— ne zaman cumhurbaşkanı seçtik? Meclis kürsüsüne —hatırlayabilmek için hafızalarımızı biraz zorlayalım— çıktı, bir İlksan yolsuzluğu tartışlıyordu, “Vermişsem ben verdim. Ne olmuş?” dedi. Karşılığında biz onu cumhurbaşkanı seçtik. Etiği tartışmak çok zor bu ortamda. Sonra bir aile fotoğrafı çekti. O aile fotoğrafında torunlar hariç herkes hapiste. “Bu benim aile fotoğrafım”, dedi. Görev süresini nasıl uzatırız diye anayasayı değiştirmeye kalktık. Ve hakikaten içinde çalıştığımız Türkiye Büyük Millet Meclisinde Genel Kurul Salonu; biraz sonra, rakamlarıyla hangi boyutlarla bir yolsuzluğun konusudur, vurgulamaya çalışacağım. Kendini soyan bir meclis. Kendi kendini soydu. Onun içinde çalışıyoruz. Ve sorumlularına çıktık mecliste yalvardık: “Yapmayın af yarasını!” Affettiler. Yargıya getirmek için kimi insanların gerçekten göbeği çatlamıştı. Yargı uzattı. Süratli çözmedi, af çıkacak diye. Ve af çıktı, hemen bir celsede bitirdiler.

Türkiye'nin bu ortamında —yaşadığımız kriz diyoruz bu ortama— bu eşitsizlikler terörü de besler, etik değerlerin bozulmasını da, çürümeyi de. Ama bakın bu nasıl bir noktadan kaynaklanıyor: Türkiye'nin özellikle son yirmi yılında, yani burada bulunan —tekrar vurguluyorum— gençlerimizin, üniversite öğrencilerimizin yaşlarıyla eşit dönemde, Türkiye gerçekleştirdiği kamu yatırımlarının yarısından fazlasını —bu konuda en ufak bir dil sürçmem, abartmam varsa sevgili Hikmet Uluğbay hemen beni düzeltsin— lüks, yersiz, gereksiz olarak yaptı. Isparta'ya havaalanı, Kastamonu'ya hava alanı, Sinop'a havaalanı. Şimdi Menderes Hava Alanı'na kırk kilometre mesafede Aydın'a havaalanını tartışıyoruz. Bölünmüş yollar dururken Türkiye, Ankara-İstanbul dışındaki bunca otoyolu —şimdi Karadeniz'deki— niçin yapıyor? Üstünde —Ankara'nın çevresindeki otoyolları düşünün— kaç arabaya, kaç saniyede, kaç dakikada ulaşıyorsunuz dört şeritli yolda? Ben yirmi kilometrede iki araba geçtiğimi zor hatırlıyorum veya beni üç arabanın geçtiğini. Kamu binaları, şu Ankara'daki... Dünyada kaç ülkede Çevre Bakanlığı var bilmiyorum. Çok az ülkede var. Genellikle bakanlık olarak algılanmıyor. Ve şu anda bizim Çevre Bakanlığımız üç bin metrekareye sığıyor. Yeni durduruldu; kırk üç bin metrekarelik kamu binası projesi vardı. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün. Ama asıl söylemek istediğim bu lüks, bu israf değil. Fazla iddialı olacak ama doğru olduğundan hiç kuşku yok; eğer bu kamu yatırımlarını dünya fiyatlarıyla yapsaydık Türkiye'nin şu anda iç ve dış borçlarında yönetilememe, kontrolden çıkma gibi bir sorun olmayacaktı.

İki örnek vereceğim; biri, demin değindiğim Meclis Genel Kurul Salonu. Ben inşaatçı değilim. İnşaat işini bilmiyorum. Ama bana söylendiği kadarıyla dünyada şu ana kadar bilinebilen en lüks inşaatın metrekare fiyatı üç bin beş yüz dolara mal olmuş. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu Salonunun elektronik aksamını katmıyorum. Sadece yirmi bir milyon dolara mal edilen inşaat giderini söylüyorum. İki bin metrekare olduğuna göre inşaat alanı, on bin dolar.

Şu Ayaş Tüneli, 1976 yılında başlayan. Sekiz buçuk kilometre olarak başlayıp on buçuk kilometreye çıkan ve bitirilemeyen. Üç yüz elli-dört yüz milyon dolar fiilen para harcanan. Bu demektir ki metresi otuz beş-kırk bin dolara geliyor. Amerika'nın Virginia diye bir tüneli otuz altı kilometrelik, beş bin dört yüz dolara. Norveç'in

La'erdal diye bir tüneli yirmi altı kilometre —birkaç yıl içinde bitirdi her ikisi de— beş bin dolara bitirdiler.

Bu yağma, hiçbir değerle açıklanamayacak, hiçbir etik tanımının içine sığdırılmayacak, bu yağma aynı şekliyle de sürüyor. Şu an kamunun devam eden yatırımlarının portresi seksen dört milyar dolar. Ve biz bunu ayıklama teşebbüsünde bile bulunamıyoruz. Zaman zaman sözünü ediyoruz; bu yatırımları durduralım, bitecek gibi olanına öncelik verelim. Bu ödeneklerle bunlar bitmiyor, bitmeyecek. Çünkü yağma sürecek. Terör için Doğu Ergil'in söyledikleri hakikaten çok doğru. Bu, terörün üremesi, beslenmesi için çok uygun bir ortam. Bu ortamda terör, şu gerekçeyle bu gerekçeyle ideolojisini her an bulur. Dinci olarak da bulur, bölücü olarak da bulur. Bunu terörü meşrulaştırmak ya da hoş göstermek için söylemiyorum. Ama düzeltilmesi gereken, terörü besleyen bir bataklık-sivrisinek öyküsü. Ve bu bataklık biz bütün bunları konuşurken daha da derinleşiyor. Kötü yönetim, bürokrasinin kararsızlığı, siyasetçinin bencilliği, tetikleme mekanizmasını hangi faktörle açıklarsanız açıklayın ama Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşadığımız krizler bu kara tabloyu —hiçbir değerle açıklanamayacak bu tabloyu— daha da kötüleştirdi.

Bakın dünyada yoksulluk sınırı, günde iki dolarla yaşamak olarak ölçüldü. Günde iki doların altında bir gelire yaşama mecburiyetinde kalanlar yoksulluk sınırında. Yani iki dolarla beslenecek, barınacak, giyinecek. Bu insanlar yoksulluk sınırında. Bir dolar, açlık sınırı. Türkiye'de yoksulluk ve açlık sınırı ikiye katlandı şu geçtiğimiz dönemde. Aşağı yukarı yirmi milyon dolayında insan yoksulluk sınırının altında, üç milyon dolayında insan da —son tanımlamalara ve hesaplamalara göre— açlık sınırında yaşıyor. Bu, etik olarak da kabul edilebilecek bir ülke manzarası değil.

Peki ne yapmalı? Bu soruya yanıt vermeye çalışırsak: Buna, böyle gelmiş böyle gidecek yaklaşımıyla seyirci kalmaya hiçbirimizin hakkı yok. Bir toplumsal seferberlik gerekiyor. Ama toplumsal seferberlik hiç kuşkusuz kendi kendine olmaz. İşe mutlaka sivil toplum kuruluşları-üniversiteler-siyaset üç ayağını itici güç olarak oluşturabilme fikri üzerinden girilmeli, ve bu konuda siyasete, o bundan kaçsa da öncülük misyonu zorla yüklenmeli; gerekirse siyasetçileri, siyaset sahnesindeki figürleri değiştirerek. Bu birincisi. Türkiye'nin önünde çok hoş bir takvim var. 2023, cumhuriyetin yüzüncü yıl dönümüne dönük bir Türkiye hedefi koymak. Bu hedefleri doğru tarif edip, inanılır, güvenilir bir biçimde kucaklamaya, elde etmeye çalışmak. Çok basit, Rusya'da bir siyasetçinin çıkıp "Sizi İsviçre gibi yaşatacağım" demesi bile toplumlara heyecan verebiliyor. Türkiye bunun çok daha ciddisini, çok daha anlamlısını yapabilir. Bu hedefleri heyecanla —unuttuğumuz, bize unutturulan— bütünleştirebilir. Unuttuğumuz, unutturulan diyorum. Hakikaten başımız sıkıştıkça, cumhuriyetin kazanımlarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkça Onuncu Yıl Marşı'nı söylüyoruz. Niye Ellinci Yıl Marşı yok? Niye Yetmiş Beşinci Yıl Marşı yok?

İkincisi, siyaseti özgürleştirmek. Siyasi Partiler ve Seçim yasalarında —belki ikinci turda bunu daha da boyutlandırabiliriz— siyaseti özgürleştirmek. Üçüncüsü; siyaseti, kirlenen siyaseti temizleyecek, milletvekillerinin yapamayacağı işler: Mal beyanları, hediye kabulü ve dokunulmazlıkların sadece yasama etkinliğiyle sınırlandırılması konusunda da siyaseti topluma öncü olacak etik boyutuna kavuşturmak. Teşekkür ediyorum.

Akın Ergüden

Sayın Uluç Gürkan'a teşekkür ederiz. Bu arada ben bir parantez açarak birşey ekleyeyim. Sayın Demirel'den bahsedildi. Bizim Tarih Bölümü Başkanımız Sayın Seçil Akgün bir arşiv, yakın çağ arşivi oluşturuyor. Ondan duyduğuma göre, etik kavramı - ahlak olarak değil, etik olarak, yani yabancı dildeki *ethics* olarak kamusal alanda ilk defa Demirel tarafından yedi sene önce kullanılmış. Bunu Seçil'den öğrendiğim zaman çok şaşırılmıştım. Önemli olan bu etik kavramının kimin tarafından kullanıldığı, hatta doğru mu yanlış mı kullanıldığı değil, ama bu kavramın kullanılması, etik gramerinin oluşumu açısından, bu kavramın toplumsal gramerin içine bir şekilde girmesi açısından çok önemli. Yani bunu sağlayabilmek önemli. Tabii bu da insanı ahlaklı yapıyor mu yapmıyor mu o da bir başka sorun ama bir toplumsal gramer var. Bir toplum grameri var; bir siyaset-medya etiği grameri var, bunun oluşması çok önemli. İster Demirel kullansın, ister bir başkası kullansın, etik kavramının kamusal alanda kullanılması çok önemli bir olay. Etik kavramı yanlış da kullanılıyor tabii ki. Aynı konuşmada Seçil Akgün aktardı: Part-time bir öğretim üyesi alınacaktı. Yönetim Kurulu da bunu reddetmiş. Red gerekçesi şu: "Etik gerekçelerle reddedildi". Seçil Akgün bu olay üzerine telaşlanıyor, sağı solu arıyor, "bunun anlamı nedir?" diye. Aldığı yanıt şu şekilde: Efendim, bu part time öğretim üyesi ilkökul öğretmenliği de yapmış, ama bir sürü kitabı olduğu için bölüm onu falanca derse istemiş. Yani "ilkokul öğretmeni bir üniversite hocası olamaz"; bu da etiğin kullanım biçimlerinden birisi. Tabii bunlar yavaş yavaş düzelecek. Düzedikçe kavramlar yerine oturacak, yerleşecek, ve bir gramer oluşacak. Bu gramer oluşmadan, bir milletvekili, bir parlamento bile kendi koltuğunun yolsuzluğunu düzeltmeyecek. Bu gramer oturmadan hiç bir şey yapılamaz, çare bulunamaz maalesef. İşte o zaman böyle geliriz, kendi parlamentomuzun yolsuzluğundan bahsetmek zorunda kalırız. Bu çok acı bir şey. Evet Sayın Orhan Birgit, on dakika lutfen.

Orhan Birgit

Değerli Konuklar, saydamlığı her alanda gerçekleştirememiş bir ülkede sevgili Uluç Gürkan'ın anlattıkları elbette doğrudur, ama sanırım yeterli değildir. Nitekim, o da zaman sürecini kendisi için çok iyi değerlendirdi ve kullandı; artanları ikinci tura saklayacağını söyledi.

Burada bulunma nedenimi, doğrusu bu nazik çağrıyı aldığım günden beri kendi kendime sorguluyorum. Ben işadamı değilim, yaşamım boyunca hiç iş dünyasıyla uzaktan yakından ilişkim olmadı. Şu anda emekli bir siyasetçiyim, terör uzmanı veya akademisyen vs. de değilim. Beni, eksik olmasınlar, Basın Kurulu Yüksek Kurul Üyesi olarak ev sahipleriniz buraya çağırdı. Ama 50 yılı aşkın bir gazetecilik ve onunla atbaşı giden bir siyaset birikiminin bende bıraktıklarından bazı kesitleri, Uluç Gürkan'ın noktalandığı yerden alarak kendi ev ödevimi tamamlamaya çalışacağım.

Bizim siyaset yaptığımız dönemlerde partiler devlet yardımı almazdı. Ama Türkiye'de henüz Sabancı Ailesinin babasının sırtındaki çırçır çuvallarını bırakarak Adana'dan İstanbul'a göçmediği, Rahmetli Vehbi Koç'un Ankara'dan İstanbul'a gitmediği, Taşhan ile Ulus alanının karıştığı yerdeki Göreceli İş Merkezi'nde kaldığı o dönemde sayılı birkaç banka devletin elindeydi. Partilerin de öyle çok büyük masrafları olmazdı. Bunları esnafla ticaret arasındaki birtakım küçük boyutlu işadamlarıyla birlikte basbayağı her ay ve her istendiğinde ödentilerini ocaklara bucaklara ödeyen sade üyeler yapardı. Parti merkezlerinde görev alanların altında görkemli arabalar yoktu,

telekomünikasyona gereksinme yoktu, öyle bir olay/olgu yoktu. Basınla ilişkilerde de yine iş dünyasıyla olduğu gibi aldılar-verdiler gibi bir şey yoktu.

1960 27 Mayıs'ı çok iyi bir şekilde siyasi partilere devlet yardımını getirdi. Ama kimin neyi, ne kadar harcadığını siyasi partiler yasasıyla kontrol edeceğini varsaysa da, kendi getirdiği yardımın dışında hangi partilere nasıl kaynakların aktarılacağını kontrol edemedi, önlemeyi düşünemedi. Belki de bir ölçüde Türkiye'de sosyal demokratların yahut sosyalist partilerin yanı sıra gerçekten iş dünyasını temsil edebilecek partilerin önünü açmak istedi. O nedenle, Türkiye'de pazar ekonomisi ile birlikte partiler de bölük deyiştirdi. Benim 1980'e kadar görev yaptığım CHP Merkez Yürütme Kurulu'nda kendi cebimizden artırabildiğimiz paralarla Ankara'dan bize verilen yerlere giderdik. Orada ya bir partili arkadaşın evinde misafir olurduk, yahut kendi ölçütlerimizle belirli otellerde kalabilirdik. Ama doğruyu söylemek gerekirse telekomünikasyonun, faksların, telekslerin vs. bu kadar geliştiği ve siyasi partilerin bilgisayar ağlarıyla donanmalarının kaçınılmaz hale geldiği bir dönemde, elbette devlet yardımları ne kadar büyürse büyüsün pek fazla yeterli olmadı. Siyasi partilerin kongrelerinde —çoğunlukla değil— gelen delegelerin ağır lanmaları söz konusu olmaya başladı. Beş yıldızlı otellerde karargahlar, pazarlar kuruldu. Bunlar, ister istemez işadamlarının delegeleri toplayıp genel merkeze yönlendirmelerine ve bunun karşılığında bir takım artı değerleri kendi iş dünyalarına yansıtma larına da yol açtı. Bir takım sosyal demokrat partilerde o türlü işadamları da övgüye değer ödevler omuzlandı. Uluç Gürkan bunlara çok tanıklık etmiştir, bilir demeyeyim, o işlere katılmadan gözlemlemiştir.

Ama başka bazı şeyler durdu. Nasıl durdu? Eskiden siyasi parti gruplarında bayağı dişe diş tartışmalar yapılırdı. Türkiye'de tek parti döneminin grup tutanaklarını edinir ve izlerseniz, T.B.M.M'nin tek partisinin gruplarında bugünkü parlamentonun çok üzerinde, çok iyi özgürlük tartışmaları yapıldığını, yasaların irdelendiğini, komisyonların hallaç pamuğu gibi birtakım sorunları attığını saptarsınız. Onunla da yetinilmemiştir; çok partili yaşama geçilirken T.B.M.M'de İsmet İnönü döneminde ve Ali Rana Tarhan'ın başkanlığında dengeyi sağlaması ve yavaş yavaş da olsa, göreceli de olsa parlamento tartışmalarını yürütmesi ve hükümetin denetlenmesi için müstakil bir grup kurulmuştur.

Sonra, Demokrat Parti dönemi gelmiştir. Açık yürekle söyleyeyim, özgürlükleri sonuna kadar kısıtlanmış basın, resmi ilanla, aboneyle, örtülü ödenek verilerek devletin avucuna bakar bir hale getirilmeye çalışılmıştı, çünkü basın sermaye gruplarına dayanmıyordu, devlet güdümünde olmak zorunluluğundaydı. Ama kendi parti grubunda Rahmetli Adnan Menderes "siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz" biçimindeki söylemiyle aslında grup üyelerinin gücünü yansıtmıştır. Yani, "kadını erkek, erkeği kadın yapabilir" denilen İngiltere Kraliçesi'nin gücüne atfedilen bir benzetmeyi kendi teolojik yapısı içinde göstermiştir.

1960 sonrasında, 1965'ten 1980'e kadar CHP grubunun aktif, etkin ve bazen de yönetiminde bulunan üyelerinden birisiyim. Bizim grubumuz da dingindi, AP meclis grubu da. Öteki büyüklü küçüklü partilerin grubunda hareket vardı. Grup sadece bir konuşma için gelip tatile girmezdi. Dahası gruplarda, milletvekillerinin dışında, örgütlerden gelen şu veya bu delegeler, baskı grupları, seçmen yandaşlar oturamazdı. Çünkü oralar T.B.M.M.'nin küçük birer organıydı ve halen de öyledir. Ama sonra ne olduysa oldu gruplar biçim deyiştirdi. Turgut Bey ile Süleyman Bey ile deyiştirdi. Tansu Hanım ile deyiştirdi ve sol partilere de yansdı. Gruplar şimdi sadece sayın genel

başkanların haftalık söyleminden ibaret kalıyor. Peki bunda, her partiye mensup sayın milletvekillerinin, başka alanlara aktaracakları şikayetleri orada kendi aile odaları içerisinde dile getirmelerini engelleyen hangi hüküm var? Hiçbir hüküm yok!

Tek parti dönemine dönerseniz, örgütsel bazda aşağıdan yukarıya doğru, ben 1946-1947 yıllarında “ocak”tan başlayarak geldim. Ocaklardan bucaklara ilçelerin tümünde başkanlıkta bulundum. İstanbul’da il sekreterliği yaptım. Onun arkasından, milletvekili seçilir seçilmez burada grup yönetim kuruluna girdim. Grup sözcülüğü yaptım. Merkez Yürütme Kurulunda çeşitli işler, görevler yaptım. Hepsinde aşağıdan yukarıya doğru örgütün yahut halkın sesi yansıtılır, tartışılırdı. Şimdi parti meclislerinin, MYK’nın, GYK’nın, her ne dersiniz deyin —her partinin kendi söylemine göre çeşitli isimleri var— içerisinde böyle dişe dokunur, gazetecilerin sızdırabileceği haberleri yok. Mesela Türkiye’nin yönetsel yapılanması için 1960 yılında Sayın Süleyman Demirel’in Devlet Planlama Teşkilatı’nda yedek subay olarak görev yaptığı, Sayın Mümtaz Soysal’ın Siyasal Bilgiler Fakültesinde asistan olarak bulunduğu bir dönemde, “Mehtap Projesi”yle Türkiye’nin idari yapılanmasında bir değişim tartışılarak ele alındı. Bir de baktık ANAP bir gereksinme duymuş, iki değerli MYK üyesi, biri Genel Başkan Yardımcısı Erkan Mumcu, öteki ekonomik işlerden sorumlu Nesrin Naz, bir odaya kapanmış, bir takım yerlerden vahiy almışlar, “Türkiye’nin Yapısal Değişimi” diye bir projeye geldiler. Şimdi Erkan Bey’e kimse sormuyor; Turizm Bakanı iken, bundan 3 ay önceye kadar başında bulunduğu bakanlığın lağvını istiyordu, şimdi o bakanlığı Kültür Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı ile daha da büyütme yöneliyor. Bunlar ne mecliste görüşülüyor, ne de gruplarda. Herkes aklına gelen bir şeyi yapıyor ve parlamento işte böyle sizin tarafınızdan günah keçisi gibi görülüyor ki bence haksız. Bence siz sivil toplum örgütleri, siz bürokratlar, siz akademisyenler, siz öğrenciler, çok haklı olarak ülkenin, ulusun, toplumun gelir dağılımındaki adaletsizlik açısından parlamenterlerin birdenbire maaşlarını arttırmaya yönelmesine başkaldırıda bulunuyorsunuz. Parlamento içinde birçok arkadaşımız da sizlerle hareket ediyor bu başkaldırı hareketinde. Ama tepelerden dağları göremiyorsunuz, kusura bakmayın. Sayın Cumhurbaşkanı aynı anayasa paketi içinde dokunulmazlık kurumuna ilişkin maddeye dokunmuyor, onu onaylıyor ama öbürünü referanduma götürmeye kalkıştığı sırada kendisini çok saygıdeğer biçimde alkışlıyoruz. Belki doğaüstü bir şekilde kahraman ilan etmeye kalkışıyoruz. Bence asıl sorun parlamenterlerin dokunulmazlığında yatıyor. Parlamenterin, parlamenterlikle bağdaşmayan işler yapmasında yatıyor. Bakanların siyasal kurullarla işledikleri varsayılan suçların siyasal kurullarla aklanmasında ve işte son bayındırlık eski bakanının durumunda olduğu gibi birdenbire birilerinin kafasında iade-i itibar etmesinde yatıyor.

Türkiye’nin sorunlarını birbirinden ayırtamazsak bürokratların asker, sivil veya akademisyen, aldıkları maaşların saydamlığına dikkat etmezsek, bir kısmımız gizli kararnamelerle niçin maaş veriliyor bunu sorgulayamazsak; yani üniformalı üniformasız insanlar arasında ayırım yapmazsak, ülkede bir takım işler ters gittiği zaman ancak bugünkü Hürriyet’in manşetinde olduğu gibi 21 sene önce, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı’nın “F-16’lar mı, F-18’ler mi alınsın?” diye Amerikan Kongresi’nden Dış İşleri Komitesi’ne yansıyan, sonra da dönemin devlet başkanınca hasır altı edilen yolsuzluğun üzerinde başka yolsuzluklar birikir.

Sendikalarımızın hangi işlerle uğraştığını bilemiyorum. Türkiye’de özel sektör giderek büyüyor. Özel sektör içerisinde ne Disk, ne Hak-iş, ne Türk-iş, bir tek sendikanın toplu sözleşme gücü kalmamış. Hepsisi var gücüyle merkez yönetimlerini

yürütmek için kamu görevlilerinin eline, koluna, ceketine yapışıyorlar ve başbakanlık merdivenlerinde siyasal erkle pazarlık ederek ayakta kalmaya çalışıyorlar. Dünyanın neresinde böyle sendikacılık kaldı arkadaşlar? Ondan sonra biz ki ben hâlâ çalışıyorum, gittiğimiz yerde toplu sözleşmeden yoksunuz. Toplu sözleşmemiz olsa o toplu sözleşmeye, o basın meslek ilkelerini aldırma olanağına belki kavuşacağız. Ama girdiğim işyerinde her sabah işe girerken bastığım kartla girebiliyorum turnikelerden. Bazen yanımdaki arkadaşın kartı çalışmıyor, “Acaba manyetik alanı değerini mi yitirdi?” diye bakıyoruz, yukardan gelen emirle kapıyı açamaz hale getirilmiş, veya girmişse bir e-mail geliyor; işine son verilmiş. Bilgisayarını kapatıyor, işten çıkıyor. 212 denen bir şey kalmamış, toplu sözleşme denen bir şey kalmamış, hiçbir şey almadan, belli bir pazarlıkla ne koparabilirse işinden ayrılıp gidiyor.

Türkiye'nin böyle gitmeyeceğini biliyoruz. Türkiye'nin böyle gitmemesi için gerçekleri yeniden konuşma dönemi başlatın artık. Benden geçti, ben size alkış tutayım, ben size dua edeyim yeni dönem için. Hepinize teşekkür ediyorum.

Akın Ergüden

Sayın Orhan Birgit'e teşekkür ediyoruz. Anlayamadığını söylemişti neden bu panelde olduğunu. Herhalde bu konuşma gösterdi ona bunun nedenlerini.

Orhan Birgit

Bu ne işe yarıyor sayın Başkan.

Akın Ergüden

Şimdi, şimdi geliyor. Buyurun Sayın Kaya Güvenç.

Orhan Birgit

Kaya Güvenç şimdi iş adamı mı oluyor?
Gülüşmeler...

Kaya Güvenç

Değerli arkadaşlarım, sayın katılımcılar, sayın başkan, teşekkür ediyorum. O soruyu ben de kendi kendime sorabilirim: ben niye buradayım? Şimdi tabii bu noktada bir çok şey bulabilirsiniz. Biz mühendisler-mimarlar çok doğurgan bir mesleğin içindeyiz. Aramızda biliyorsunuz iki başbakan, sonradan cumhurbaşkanı olmuş başbakan var. Yani çok sayıda siyasetçi var; şu an sanırım 116 tane milletvekili var, mühendis ve mimar sıfatını taşıyan. İki cumhurbaşkanı var, çok sayıda işadamı var, sayın Ahmet İnam gibi çok değerli felsefecilerimiz var, başka mesleklerden arkadaşlarımız var.

Sabahki oturumda Sayın Kuçuradi'nin yapmış olduğu değerler ile ilgili tanıma biraz değinip ondan sonra bu çerçeveden siyaset dünyasına ve iş dünyasına bir bakmak istiyorum. Sonra bunların ilişkilerine ve terörle olan son değinmelerine geçmek istiyorum.

Şimdi başvurduğumuz değerler, “Evensel değer var mıdır?” sorusunu yanıtlamayı gerektiriyor. Evrensel değerler, belki belli bir zaman kesitinde, belli bir toplulukta ve belki de bir anlamda üretim sürecinin o üretim ilişkilerinin neresinde yer aldığına bağlı olarak belli bir genellikte değerler olabilir. Ama sadece ve sadece bu kadar. Dolayısıyla bugün geçerli olan değerlerle bundan 50 yıl önce geçerli olan değerler ya da bir tekelci sermaye sahibiyle bir atölye sahibinin değerleri bunlardan ve birbirlerinden farklıdır.

Kısaca öncelikle iş dünyasına bakalım: Sayın İnam'ın “ben” tanımını alalım, oradan başlayalım. Diyor ki İnam: “Yaşama düzeninin çarklarını döndüren, kendi içinde

kuralları olan, kâr etme, genişleme gözetilen bir dünya”. Şimdi, bu dünyanın kuralları var mı? Var. Açık ve net. Bunu uluslararası birtakım belgelerle de zaten ifade ediyorlar.

Bu toplantıdan önce, mesleğim ve uzmanlık alanlarım olmaması nedeniyle İnternette “Acaba iş dünyasında bir uluslararası belge var mıdır?” diye şöyle bir gezindim. İki tane belge dikkatimi çekti: Birisi, Minnesota ilkeleri, diğeri de Kanada kökenli, “Cooks” diye adlandırılabilir bazı temel ilkeler ki buralarda aslında kendilerine özgü değerlerinin ne olduğu söyleniyor. Bazı temel davranış ilkeleri, kodları diye adlandırılmışlar. Bunun temelinde kâr var. İş dünyasının hem varlık nedeni hem de temel değeri kâr. Burada bir parantez açmak zorundayım: Yapacağımız tartışmalarda genellikle hep sistem içi konulara değiniyoruz. Oysa örneğin, iş dünyası ya da sermayeye bakış, Marksist bakış açısıyla çok daha farklı değerlendirilmek durumundadır. Marx’ın değer teorisi, artı değer kavramı diyor ki: “Artı değer karşılığı ödenmeyen emektir, ücrettir”. Karşılığı ödenmeyen bir başka çevirisi aslında hırsızlıktır. Yani hırsızlık, bedelini ödemedi bir başkasına ait olan herhangi bir şeye sahiplenme olayıdır. Ve bunun kanunlardaki yeri budur. Dolayısıyla Marksist açıdan baktığımızda sermaye düzeni, yani kapitalist sistem zaten ahlaki olmayan bir sistemdir. Bu parantezi neden açtım? Bunu söylemezsek eksik olur. Biz tartışmamızı gene mevcut sistem üzerinden sürdüreceğiz. Çünkü sistem tartışması yapmayacağız. Ama mevcut sistem üzerine, kapitalist sistemin kendi değerleri ve kendi temel değerlendirmeleri, kuralları üzerinden tartışmamızı sürdüreceğiz. Kapatıyorum bu parantezi.

Temel etkeni: Kâr. Şimdi, birçok örneği verilebilir biraz önce bahsettiğim bu uluslararası belgelerin. Ama temelinde iş dünyası hep diyor ki; “Efendim, biz en iyiyi vereceğiz, biz topluma mutlaka bir fayda sağlayacağız, istihdam yaratacağız, —genel hatları itibarıyla söylüyorum— yabancı sermaye olarak gittiğimiz ülkelerin halkının refah düzeyinin yükseltilmesine katkıda bulunacağız”. Peki ne oluyor? Söylenenlerin hepsinin tersi oluyor. Bir örnek vereceğim: General Electrics, dünyanın en büyük firmaları arasında bir numarada olan, meşhur çok uluslu şirketlerden birisi. Yönetim kurulu başkanından bir anekdot, biraz espri yapar gibi konuşması ama belgelere geçmiş olan bir şey: “Ben üretim tesislerini gemilere monte edeceğim. Dünyanın neresinde ucuz işgücü varsa, dünyanın neresinde çevre sorunları ile ilgili bir kısıtlama yoksa, gideceğim, üretimi orada yapacağım ve dünyanın geri kalanına satacağım”. İşte, kâr ve ahlaki yan yana koyduğumuz zaman kapitalist sistemin, bugünkü dünya sisteminin ahlak kuralı, bakışı ya da kendine göre değeri bu.

Sevgili Arkadaşlarım, çok iyi anımsarsınız, Türkiye’de ciddi bir tehlike yaşadık; sonra ne olduysa geri çekildi. Katkısı olan bütün arkadaşlara teşekkür ediyorum, —burada oturan arkadaşlarımın olduğunu da biliyorum o konuda— “Endüstri Yasa Tasarısı” geldi. Siz sadece ve sadece 10 milyon dolar parayı getirin, ne istiyorsanız benden. Arsa mı istiyorsunuz? Benden. Altyapı mı istiyorsunuz? Benden. Başka ne istiyorsunuz? Ya bu çevre kanunu Türkiye’de beni engelliyor? Tamam muafsin. İmar kanunu? Tamam ondan da muafsin. Belediyelerin bilmem ne kanunu? Ondan da muafsin. Yani öylesine bir şey geliyordu ki, yeter ki 10 milyon dolar getirin. Neyse gitti. Kimdir bunun arkasında olan sermaye grupları? Türkiye’ye yatırım yapmak isteyen bazı yabancı sermaye gruplarının Türkiye’de yürürlükte olmasını istediği bir kanun teklifiydi. “Başbakanlık tarafından tasarı haline getiriliyor” söylentileri ile kıyametler koptu, geri çekildi. Şimdiki gelen, artık neyse, hiç olmazsa bu aksaklıkları taşıyor. İtiraz ettiğimiz noktalar olmakla birlikte.

Ne yapılıyor başka? Biraz önce General Electrics'ten vermiş olduğum örneği aslında bütün dünyaya uygulayabilirsiniz. Yapılan şey şudur: Kâr oranları teknolojik alanlarda, araştırmaya, geliştirmeye, tasarımılamaya dayanan noktalarda çok daha yüksek olduğundan, metropol ülkeler bu alanları, bu çalışmalarını kendilerine ayırıyorlar. Yani bilimsel, teknik, teknolojik araştırma geliştirme faaliyetleri metropol ülkelerde kalıyor. Bize ne düşüyor pay olarak? Bize çevre kirleten geri teknoloji, düşük katma değerli endüstriler kalıyor. E hani bunlar dünyada eşitlik gündeme getireceklerdi? Küreselleşmenin büyük ideolojisi buydu? Çünkü iş dünyasının temel değeri kâr olayıdır. Bunu isterseniz çok fazla uzatmayalım. Ne olmuştur? Özellikle son 20-25 yıl içinde olan şudur: Dünyanın geri kalmış ülkeleri ile gelişmiş ülkeleri arasındaki gelir uçurumu bir taraftan derinleşmiştir; diğer taraftan da ülkelerin kendi içindeki alt-üst gruplar arasındaki gelir uçurumu derinleşmiştir. Kapitalizm ve bütün o yüksek değer yargılarının sonucunda geldiğimiz nokta budur. Sayın Gürkan'ın çizdiği tabloya ekleyecek fazla bir şey yok. Çok daha genişletilebilir istenirse, ama Türkiye'nin ne durumda olduğunu görüyorsunuz.

Şimdi gelelim siyaset dünyasına: Sayın İnam'ın siyaset dünyasına ilişkin o tanımıyla başlayalım tekrar. Diyor ki: "Üretimin, refahın paylaşılmasında söz sahibi olan bir dünya". Yani iş dünyasının yarattığı o değerlerin paylaşılması. Tamam, doğru. Bu topluluğun temel değeri nedir? İktidar olayıdır. Nasıl iktidar olacaksınız? Yine sistemden bahsediyorum. Parlamenter, demokratik düzenden bahsediyorum. Nedir bu sistem içinde iktidara ulaşmanın yöntemi? Seçimdir. Ne yapacaksınız? Seçimlere girip seçmeninize bir program sunacaksınız. Vaat kelimesini kullanmak istemiyorum, yanlış değerlendirilebiliyor "Zaten bunlar yalan söylüyor" diye. Ben hiçbir politikacının o anlamda yalan söylediği kanısında değilim. Aslında kendi görevini yerine getiriyor. Seçilmek için ne gerekiyorsa onu yapıyor. Burada tartışılması gereken ahlaki nokta şurası: Şimdi ben size gelip diyorum ki: "Siz bana oy vereceksiniz, ben de sizin için ODTÜ Araştırma-Geliştirme Fonu'na şu kadar kaynak bulacağım, ücretlerinizde de iyileştirme yapacağım". Siz de diyorsunuz ki: "Aa ne kadar güzel!" Bir toplumsal sözleşme —yazılmaksızın— yapılıyor. Gidiyorum meclise unutuyorum sizi. Bu kadar basit. Çünkü o sırada iş dünyasının öncelikleri gündeme geliyor. Başka kanunlar gündeme gelmeye başlıyor. Örneğin Şeker Kanunu, Tütün Kanunu, Milletlerarası Tahkim Kanunu gibi. Sizinle olan toplumsal sözleşmeyi ben tek taraflı unutuyorum. Bence siyaset dünyasının temel olması gereken değeri burada yatmaktadır. Toplumsal sözleşmeye uyma noktasında bir tereddüdümüzün olmaması gerekir. Oysa öyle değil. Örnekleri daha da çoğaltabiliriz.

Ben bu krizden beri ve IMF'nin emrettiği o on beş yasadan beri hep söylüyorum parlamenter arkadaşlarıma ve başka yerlerde de ifade ediyorum; siz şekerpancari üreticisine seçimlerden önce gittiğinizde deseydiniz ki: "Arkadaş ben şeker kanununu öyle bir noktaya getireceğim ki seni de mahvedeceğim, Türkiye'deki şeker olayını da mahvedeceğim". Bu bence son derece açık, güzel bir davranış olurdu. Çünkü daha sonra yapacağınızı söylemiş olurdunuz. Ama onu söylemiyorsunuz, diyorsunuz ki: "Hiç merak etmeyin, ben şekerpancari fiyatlarını ayarlayacağım, sizi enflasyona ezdirmeyeceğim". Bunu yapmadınız, peki kabul, o zaman kriz yoktu. Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında kitap fırlatma olayı henüz gerçekleşmemişti. IMF de henüz yoktu, emretmemişti. Peki Şeker Kanunu geldi. O zaman gideceksiniz. Benim anlayışım şu: Şekerpancari üreticisinin karşısına geçip şunu söyleyeceksiniz: "Ben size aksini söyledim ama bunu yapamıyorum. Şu nedenle yapamıyorum ve bu şeker

kanununu değiştirip sizi mahvedeceğim”. Buna da saygı duyarım, bu da doğru bir davranıştır. Yapılmayan nedir? Yapılmayan bu toplumsal sözleşmeye uymamasına rağmen karşı tarafa bu konuda herhangi bir özür bildirmemek veya bilgilendirme yapmamaktır.

Parlamente sistemi içinde her bir siyasetçi siyaset yapma belgesini yani milletvekili olmak, iktidara uzanmak için gereken belgeyi seçmeninden alıyor ve bunun için de bir toplumsal sözleşmeye imza atıyorsa, o zaman temel olan nokta o toplumsal sözleşmeye uymaktır. Yapamayabilirsiniz, koşullar öyle gerekir ki verdiğiniz sözleri tutamayabilirsiniz, gerçekleştiremeyebilirsiniz. Ama çaba harcamak zorundasınız, yapmadığınız zaman da gidip seçmeninize söylemek zorundasınız.

Buradaki arkadaşları tenzih ediyorum, olayı kişilere indirmek kesinlikle yanlıştır. Olay bir sistem sorunudur. Neden olmadığına gelince: Bakınız, siyaset dünyası artık küresel dünyanın öyle bir noktasına geldi ki, artık uluslararası sermaye düzeni ulus devleti, dolayısıyla ulus devletin bir organı, bir kurumu olan parlamento ve bu alanda özgürlüğü yasaklıyor. Uluslararası sermayenin temel kuralı kuralıdır. Yani kendi kâr maksimizasyonu önündeki her türlü engeli yasal veya ahlaki —veya her neyse— bir biçimde kaldırmaktır. Dolayısıyla parlamento aslında işlevsizleştirilen bu küresel dünyadır. Sadece parlamento işlevsizleştirilen değil, aynı zamanda siyasetçi halkın gözünden düşürmeye çalışan da temelde ne solcular, ne işçiler, ne kamu çalışanlarıdır; yine sermayedir. Ama tabii ki, parlamentonun itibar kaybetmesinde genel olarak ifade etmek gerekirse sayın temsilcilerimizin de bir hayli çaba gösterdiklerini maalesef kabul etmemiz gerekiyor. Ve bunun önüne geçmenin yolu bence rüşvet almamak, kamu kaynaklarını yakınları için kullanmamak gibi kanuni yasakların uygulanması değildir. Bundan daha doğal bir talep zaten olamaz. Yapılması gereken, kendi seçmenine olan borcunu hizmet olarak ödeyebilmenin yollarını bulmaktır — hangi sınıfa temsil ediyorsa, buna da itirazımız yok.

İşçiye ve vatandaşa gidip de “Senin hakkını koruyacağım” diyen sermayeye hizmet ederse burada ahlak sorunu vardır. Ben sorgularım burada ahlak nerededir diye. Ama şayet gidip işçiye: “Hayır, ben senin hakkını koruyacağım, hizmet edeceğim” diyorsa, bunu alkışlarım. Ben oyumu veririm vermem o ayrı konu. Yani ahlak kurallarını belki temelde o noktaya getirmemiz gerekiyor.

Sonuç olarak şöyle ifade edeyim: Gerçekten de çaresizlik insanları ister istemez teröre doğru sevk etmektedir. Sayın Aygün çok güzel anlattı. Bana sorarsanız terör, devlet terörüne karşı da olabilir. Yani devlet terörü dediğimiz —Türkiye’yi de anımsayınız— birçok şeyi anımsayabilirsiniz. Terörü besleyen, o zemini yeşerten, aslında çaresizliktir. Hanginiz —ben de dahil olmak üzere— hangimiz günün birinde herhangi bir haksızlık nedeniyle, örneğin, ne bileyim bakkalın kafasına bir şişe indirmeyi düşünmedik? Veya şu şoföre bir yumruk indireyim de suratını dağıtayım diye aklımızdan geçmedi mi? Son derece normaldir. Nedir olay? Hak arama olayıdır. Hak arama olayı nerede düğümleniyor? Karşınızda bir sermayenin iktidarı olması noktasında. Daha önce de söylediğim gibi sorunu iktidar ve sistem sorununa indirgemiyorum. Demokrasinin tanımı son derece net bir çıkış noktası veriyor. Uygulanıyor mu bu Batı ülkelerinde? 1993’te Viyana Bildirgesi’nde alınan, insanların kendi yaşamlarına katılma özgürlüğünü kabul etmek, vs... gibi adlandırılacak bütün bunların hepsi uygulanmamakla birlikte çıkış noktası orasıdır.

Özetle şunu söyleyeyim: Sermaye düzeni kâr amaçlı, insanı tamamen dışlayan bir sistem olduğu ve siyaset de tanımı itibarıyla sermaye düzeninin gereklerini yerine

getirmek için yapıldığı sürece, ister istemez terör için yeşil bir zemin, verimli topraklar hazırlanmış oluyor.

Akın Ergüden

Sayın Kaya Güvenç'e teşekkür ediyoruz. Son olarak sayın Prof. Dr. Cengiz Güleç ikili bir kimlikle konuşacak. Bir psikiyatrist-akademisyen ve bir siyasetçi-milletvekili olarak. Buyurunuz efendim.

Cengiz Güleç

Sayın Başkan teşekkür ederim. Taze siyasetçi diye açıklamak gerekir sanırım. Burada kıdemli dostlarımız, abilerimiz varken bizim siyaseten laf etmemiz olmaz. Derler ki, Anadolu'da bir laf vardır, "ustanın önünde pende atılmaz" diye. Burada tecrübeli siyasetçiler bir tarafta, felsefeciler öbür tarafta, hele hele bir kitle örgütünün, meslek örgütünün başkanı olarak ve belli ki siyasete çok hazır duran bir başka konuşmacı varken, bir de eski ve kıdemli siyasetçi, kendini emekliye ayırmış bir abimiz buradayken ne söyleyebilirim doğrusu?

Orhan Birgit

Ben kendimi emekliye ayırmadım.

Cengiz Güleç

Peki, birileri ayırmış belli ki. Galiba siyasette vefa aramak, herhalde yanlış bir şey. Siyasetin dışında duran ya da dışına itilmişlerden siyasete ilişkin bireysel duygu, yaşantı ve gözlemlerini dinlemeyi çok arzu ederdim; ama öyle olmuyor maalesef bu toplantılarda. Neyse, söze nasıl başlayayım diye düşündüm bu çağırıtı aldığım zaman. Eksik olmasın, Akın bizi böyle bir şeye davet ettiği zaman ben zannediyordum ki siyaset ve etik ya da siyasette etiği tartışacağız. Sonradan daha dikkatli okuyunca, bu da benim ihmalim, terör, siyaset, iş dünyası ve etik, yani dört kavram arasında bir etkileşim söz konusuymuş. Yani bunlar arasında bir ilişki varmış besbelli, bizim filozoflarımız böyle düşündüğüne göre. Bu durumda bu ilişki ne, bir kere onu keşfetmeliyim; bu ilişkiye dair çok önemli, değerli, aydınlatıcı sözler söylemeliyim; dinleyicileri uyarmalıyım diye düşündüm tabii. Sonra farkına vardım ki ben bu işi yapamayacağım, bu beni aşar. Üstelik acaba böyle bir ilişki de var mı? Kaya Bey sanki varmış gibi sundu, doğrusu hayran oldum.

Böyle bir ilişkiyi bağlamak, hele hele bir de teröre bağlamak çok faktörlü karmaşık bir süreç. Siyasetin kendisi akıl almaz evren ve derya. İş dünyasına sözümüz yok o çok açık ve net. Hiç değilse kâr edeceğim diyor ve kendini apaçık tanımlıyor. Etik ise zaten soyut kavramlar bütünü; ahlak mıdır, ahlak üstü değerler felsefesi midir? Etikçiler sürekli tartışıyor. Dolayısıyla ben bu ilişkiyi yakalayacak güçte ve yetenekte değilim. Sadece mütevazı olarak, taze bir siyasetçi, sıradan bir bilim adamı olarak "Neler yapabilirsin?", "Acaba siyasetle etik arasındaki ilişkilere dair bir şeyler söyleyebilir misin?" diye sordum kendime. Böyle dört başı mamur bir söylemi beceremiyorum. O kaygıdan uzaklaştım, bir alışkanlık ve tarzımın ifadesi olarak söylüyorum. Sevgili Ahmet İnam, bize nasılsa bir yol haritası yollamış, 20-30 tane soru var, bunların üzerinde kafa yordum. Tüm sorular terörle başlayıp terörle bitmiş.

Politikaya geç girmenin avantajları var. Bir de akademisyen iseniz... Akademisyenlerden başarılı politikacı pek çıkmamıştır. Bir dönem parlamış ancak parlaklığını sürdürebilene pek rastlanmıyor. Bu genel bir durum. Herhalde bunun arkasında bir neden olmalı, onu bir başka konuşmaya bırakalım. Avantajı şu:

Politikanın içinde çekirdekten yetişirseniz ve politikayı bir yaşam tarzı, adeta bir meslek gibi benimserseniz, içinde yaşadığınız kuruma dışarıdan eleştirel olarak bakmanız pek mümkün olmayabilir. Bizim gibi çağrıyla gelen, biraz dışarıdan ya da bütüne eğreti duran, “ömrümün sonuna kadar ben buradayım” diye bir iddiası bulunmayan insanların, biraz akademik terbiye de varsa, politikanın gizli kulvarlarını keşfetme şansı olabiliyor. Eleştirel açıdan kendi uğraş alanına bakabilme şansı olabiliyor. Hele hele bir de analist falan iseniz daha iyi bakabilmeniz mümkün. Böyle olunca insanlar, politikaya ve politikacılara nasıl bakıyorlar?

Galiba iki tür bakış mümkün: Birincisi, bizim gibiler, yani aktif politikanın içinde olanları bir keşif, bir “*innovation*”, bir icat gibi, bir proje gibi görenler. İkincisi, politikaya ilgi duymayanlar için genel kitle içerisinde ya da entelektüel çevrelerde de bu görüş hakim olabilir: Politika olsa olsa bir kaderdir. Yani politika bir belirlenmedir. Mesela Marksist açıdan baktığımızda temel belirleyici ilke olan ekonomik yapıdır. İkincil olarak üst düzeyde de, çok kabaca söylüyorum, politika yer alır. Politikadaki her değişim doğrudan doğruya ekonomi tarafından belirlenir. Dolayısıyla politika belirlenmişlik ilişkisi içinde anlaşılabilir. Politikanın içinde kalarak siz politikada etkili olamazsınız, o halde politikayı belirleyen parametreleri, dinamikleri manipüle ederek politikada da bir şeyler değiştireceksiniz. Burada bir kadercilik, belirlenmişlik söz konusu. Dolayısıyla ekonomik yaşama/düzeğe doğrudan doğruya müdahale şansım pek yok. Pek çok çağdaş Marksist “Hayır, bu böyle tek yönlü mekanik bir determinizm değil, pekala üst düzey; yani ideoloji ve politika da alt yapıyı belirler” dese de son kertede belirleyici olan ekonomidir. Bu anlayışı “ekonomizm” diyerek çok ileri götürürseniz, çağdaş Marksistlerin de çok kızdığı bir kavrama varabilirsiniz. Ama genel kitle açısından bakıldığı zaman aşağı yukarı hakim olan görüş budur. Bu genel belirlenmiş alanda ufak bir figüran ya da aktör olmak istemiyorsanız politikayı aktif, insan yaşamına bir proje sunabilen, yaşamı şöyle ya da böyle etkileyen bir etkinlik alanı olarak, hatta özerk bir etkinlik alanı olarak görebilirsiniz, ki bu da insan ne zamandan beri topluca yaşamaya başladıysa vardır. Bu, modern insanın ya da belli uygarlıkların geliştirdiği bir alan, disiplin değil, insanlığın ta başından beri var olan bir alandır. Çünkü bir toplumun genel sorunları politik sorunlardır. Politik sorunlar da her zaman o toplumu ilgilendiren genel sorunlardır. O yüzden politika, insanlığın genellikle bilebildiğimiz tarihinden beri hep var olagelmıştır. Daha örgütlü, daha sistematize, daha sofistike veya değil, ama eninde sonunda var.

Politikanın içindeki etik sorunlara da, galiba ancak politikaya tutulmayan, tüm yaşamını politikayla özdeşleştirmeyen, tüm kişiliğini politik değerlerle birebir özdeş görmeyen biri eleştiri yapabilir. “Politikada etik sorunların yeri neresidir?” diye sorulabilir. O nedenle ben bu keşif meselesini önemsiyorum. Her ne kadar biz geçmiş geleneklerimiz ve atalarımız tarafından bize devredilen kültür mirasına önemli ölçüde bağımlı isek de, ondan ciddi ölçüde etkileniyor ve besleniyoruz ve Doğu Bey’in (Ergil) ifade ettiği primer sosyalizasyon süreçleri, yani aile içindeki eğitim (alışverişten tutun da örgün eğitime kadar) sosyalizasyonu, toplumsallaşma sürecini. Ama bu süreç kendi başına ve kendinden başlayan bir süreç değil; daha önceki kuşakların bize taşıdığı, kültürel sürekliliği olan bir miras tarafından belirleniyor. Dolayısıyla biz gerçekten politikanın bir kader olduğuna inanmak durumundayız. Bir belirlenmişlik var. Ama bu mutlak bir belirlenmişlik değil, içerisinde özerk bir alan da var.

O da nedir? Toplumla yeni projeler sunabilmek. Galiba politikacının hası topluma yeni projeler sunabilen insandır. Bu projeleri sunarken inandırıcı mı? Politikanın

kalitesini test ederken inandırıcılığa bakabiliriz. Güzel ahlaklı, iyi ahlaklı, iyi değerlerle donanmış olup olmadığına bakabiliriz. Onlar, olsa olsa politikacının bireysel alanı ile ilgili, bireysel duruşu ile ilgili bir takım ahlaki sorulardır. Ama siyaset bir yapı ve kurum olarak ahlak ve etikle ne kadar örtüşür? Ne kadar çakışır ?

Benim kafamı kurcalayan sorunlar;

- 1) Politikanın ne olduğu, neliği,
- 2) Politika ve etik veya ahlak arasındaki ilişkiler
 - 2.1) Politikacının ahlakı,
 - 2.2) Siyasette ahlak,
 - 2.3) Siyaset ahlakı gibi alt bölümlere ayrılabilir.

Ahlak problemlerini soyut düzeyde tartışsanız da etik oluyor. Diyelim ki, birebir insan ilişkisi içinde baktığımız zaman somut insan durumlarında ahlakı tartışmak gibi bir akım var. Genel normlar ve ilkeler ve değerlerle ilgili alanlar üzerinde tartışırken felsefede, etikte yer alabiliriz. Ama ahlak söz konusu olduğunda, mesela ben Sevgili Ahmet'e verdiğim sözü tutmadığımda ahlaksız bir adam olabilirim, ya da onu kandırduğumda ya da dolandırdığımda; kısacası değer yüklü davranmadığımda, arkadaşlığın tanımı içinde bulunan moral normlara titiz ve özenli bir biçimde uymadığımda Ahmet bana "ahlaksız arkadaşım" yaftasını yapıştırabilir. Bu düzeyde tamam, bunu anlayabilirim, ama politikacı dediğimiz insan politika icra ederken, politikanın içinde var olurken, ya da bir etkinlik yürütürken/sürdürürken, bir kere belli bir kişiye karşı sorumlu değil. Kendilerinden onları temsil etme yönünde onay aldığımız seçmen kitleye karşı duyduğumuz sorumluluk ile Ahmet'e karşı duyulan sorumluluk arasında fark var. Politik ahlak ya da politikacının ahlak sorununu tartışırken bireyler arasında geçerli olan ahlak kavramlarını transfer edemeyiz kolay kolay. Bu ikisi bu kadar kolay örtüşmez. Yani ben gideceğim il olmayı yıllardır bekleyen ilçeyi (Divriği ya da Suşehri diyelim), hele bir de genel başkansam partimin oy alma şansını arttırmak için il yapma sözü verip sonra da o sözü yerine getirmeyeceğim. Ondan sonra da buna gücümün yetmediğini ileri sürüp koalisyon olmayı bir mazeret olarak ileri süreceğim. Bunu yerine getirmediğim zaman bana başarısız mı denilebilir yoksa ahlaksız mı, bunu ayırmak lazım. Ama genel gündelik alanda biz bunu hemen ahlaksız kategorisine koyuyoruz. Politikacının görevi umut yaratmaktır. Temelsiz, boş umut, onu da yapabilir. Umudun taciri de olabilir ve bunu yaparken bunu yapıyor diye ahlaksızlıkla suçlayamazsınız. O bir başka düzlemdir. Onu yargılayacaksanız başka kavramlarla yargılamak ve bu yargılamayı başka düzlemde yürütmek lazım.

Şimdi, üçüncü olarak politik psikolojiye dair bir şeyler söyleyeceğim: Usta politikacıların hayatına baktığımız zaman, özellikle Türkiye'de siyasetçilerle ilgili sağlam, güvenli biyografik çalışmalar yok gibidir. Olanlar, daha çok gazetecilerin yaptığı kronolojik ve o politikacıların parlak olduğu dönemlere ilişkin anekdot ve gözlemlerdir. Batı'ya baktığımızda birçok toplumda ciddi bir değişimin öncüsü olmuş, böyle bir gücü olan devlet adamlarının çok ciddi biyografileri vardır. Şu anda ne yazık ki, 40 yıldır Türkiye'nin kaderini etkileyen insanlar hakkında düzgün, biyografik çalışmalar yoktu. Bunlar içerisinde rastladığım eski politikacıların öğüdü şudur genç politikacı adaylarına: "Aman, iktidar kirletir!" Bu çok önemli bir tespit. Acaba her durumda iktidar kirletir mi? İktidara tutulmadan muktedir olabilmek, kirlenmeden kalabilmek mümkün mü? Bunun örneklerine rastlamayı çok arzu ediyorum ama epeyce zor olacak. Örneğin, Troçki'nin çok yumuşak huylu bir tarafı var. Bir köylüye birisinin eziyet ettiğini görse ağlayan, ayağı kayan beygiri görünce yüreği parçalanmış bir

adamış. Ama bir taraftan da devrim adına binlerce köylüyü, burjuvayı katletmiş bir adam. Bu nasıl olabiliyor? Bireysel yaşamında alabildiğine duyarlılıklar taşıyorsunuz ama genel ve bir popülasyonu ilgilendiren konularda da kaskatı olabiliyorsunuz. Nasıl mümkün olabiliyor?

Politik psikolojiye yine bir atıfta bulunayım: Kim politikacı olur? Neden politikacı olur? Nasıl politikacı olur? Bu soruların cevapları da ahlak alanı dışarıda bırakılarak cevaplanamayacaktır.

Akın Ergüden

Sayın Güleç'e ve tüm konuşmacılarımıza teşekkür ederiz. İlk turu tamamladık ve şimdi salondan soruları alabiliriz. Soruların cevaplanması için tüm konuşmacılara bir tur daha söz hakkı vereceğim. Evet söz almak isteyenler, buyurun.

Dinleyici Soruları

Salondan Bir Dinleyici

Ahmet Hocamız "Acı çeken insanlar kendilerini özellikle terörü kullanarak var ederler" dedi. Peki başka nasıl kendisini duyurabilir ve böyle bir ortamda medyanın durumu ne olabilir?

Salondan Bir Başka Dinleyici

Bir soru ve belki bir de katkı olabilir: Sayın İnam'ın geldiği nokta belki de kişinin kendisini sorgulaması. Çünkü terör her yerde terördür. Laden "Bir İslamiyet vardır, bir de Hıristiyanlık" diyor ve "Ya Amerika'dan yanasınız ya da değilsiniz" derken Bush da onun yaptığını yapıyor. Sayın İnam çok haklı. Ancak "Ben kişi olarak ne yapardım?" sorusuna teorik olarak üst normlarla cevap verilebilir. Ancak bir yakınınıza bunlar olsaydı; yani "Biz de işin içinde olduğumuzda ne yapardık?" sorusuna cevap ancak o olay içinde verilebilir. Dolayısıyla, teorik olarak konuşmak olanaksız geliyor.

İkincisi, Sayın Milletvekili, "Meclisteki oturumları gördükçe içim içime sığmıyor, utanç duyulacak bir meclis" dedi. Kendileri içlerinde bir milletvekili olarak ne duyuyor ne yaşıyorlar?

Sabahat Bayrak (Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi)

Yanlış anlaşılmaktan korkarak cümleye başladığımı belirtmek istiyorum. Şimdi biz ahlaki veya etiği, dediğiniz gibi, iki anlamda kullanıyoruz. Bir tanesi iç denetime, öz denetime dayalı ve etik anlamdaki kullanımı; bir diğeri ise dış denetime dayalı moral anlamdaki kullanımı.

Şimdi bizim toplumumuzda normatif yanın, moral anlamdaki etiğin çok daha ön planda olduğunu görüyoruz. Ben sizlerden çok özür dileyerek, mesela zaman kullanımına bakıyorum; hiçbir konuşmacı kendi saatini kontrol ederek zamanı takip etmedi, hep başkandan ikaz istediler. Normatif etik konusundaki yatkınlığımız mı diye soru sormak istiyorum. Yani toplumsal olarak biz dış denetime, başkanımıza mesela, bağlı kaldık, iç denetimi kullanmadık. Bu ahlak konusunda gündeme geldiğinde çok daha zor durumlarda, çok daha zor kararlarda, çok daha bulanık tablolarda karşımıza geldiğinde biz hep dış denetime ihtiyaç duyuyoruz. Mesela siyasetçilerimiz gitmiyor, "Vatandaş gelsin, zorla indirsin" diyor. Mikrofonu alan bırakmıyor, zorla susturulsun istiyor. Yani ne zaman iç denetimi kullanacağız diye ben merak ediyorum.

Bir diğerkonu, Cengiz Bey konuşması içerisinde bahsettiler, bireysel ve kitlesel durumlar. Yani bireysel olarak bu kadar güzel duyguları olan insanlar nasıl oluyor da kitlelerin başına geldiklerinde binlerce köylüyü katledebiliyorlar? Ben onun da yine içsel olduğuna inanıyorum. Yani oradaki kitle psikolojisini tabi ki ben kendimce tartışmak istemiyorum, ama kitle psikolojisinin getirdiği o kitleye ait olmanın ve kitle içinde davranışın getirdiği düşünmeden hareket etmenin, çok affedersiniz sürü psikolojisinin, mantığının olduğuna inanıyorum. Ama o sürüler içerisinde de ben artık çoban görmek istemiyorum. Binlerce insan “Biz eskiden hep kahraman bekledik, bugüne kadar da hâlâ bakınız Atatürk’ü anıyoruz; biz, mümkünse onun yeniden canlanmasını diliyoruz” dedi. Peki bu kadar nesil, bu kadar insan ne zaman kendi üstüne düşeni yapacak ve kendini kahraman addedecek? Yani birilerini harcamadan ne zaman kendi üstümüze düşen sorumluluğu kabul edeceğiz? Biz kahramanlar istiyoruz, çünkü kahramanlar, biliyorsunuz, kendilerini feda ederek topluma bir şey veriyorlar. Biz kendi kendimizden vazgeçemiyoruz, kendinden vazgeçecek birilerini istiyoruz. Ve bu benim canımı yakıyor. O nedenle ben artık en üst kürsüden, en üst seslerden herkesin kendisini kahraman olmasına inandıracağı bir zamanda yaşadığımızı ve herkesin sorumluluk bilincinde kendi iç sesine seslenmesi gerektiğine inanıyorum. Uzun oldu, özür diliyorum.

Sara Çelik (Mersin Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi)

Önce diğerkonu konuşmacılardan özür diliyorum. Gerçekten her birinin konuşmasıyla ilgili bir soru çıkıyor, aslında zihnimizde oluşuyor. Ama tabi ki her bir konuşmacıya soru yönelmek zaten pratik değil. Bugün, biraz aktüel olması nedeniyle terörizm daha çok ilgimizi çekiyor. Onun için terörizm, daha doğrusu terör, sorgulanmalı bu vesileyle diyorum. O yüzden sorunun bir yönü Sayın Ahmet İnam Bey ile belki Kaya Bey’e olabilir. Bir başka yönü de Doğu Bey’e gidiyor. Öncelikle onu belirtiyim. Gerek Ahmet İnam Bey, gerek Doğu Bey konuşmalarında ticaret olaylarının kâra dayandığını söylediler. Ya da yönetimde de belli bir yönetim çarkından dolayı bir çeşit baskı olduğunu söylediler. Ve bunun karşısında da terör doğalmış gibi bir sonuç çıktı. Özellikle Ahmet İnam Bey tıkanmış, haksızlıklar yapan bir çarkın, düzenin işleyişi nedeniyle teröre başvurulduğunu ve bu nedenle de etiğin daha çok teröre başvuran değil de, bu tıkanmışlığı gösteren düzen temsilcileri tarafından düşünülmesi gerektiğini söyledi. Buna katılıyorum. Fakat burada terör tanımında mı bir şey, bir bulanıklık var, ondan şüpheliyim. Sanırım öyle. Ben terörden şunu anlıyorum şahsen; belli bir amaca ulaşmak için baskı kurma yolunu seçip insan yaşamına yönelik tehdit oluşturmak, insan öldürmek ve bir dehşet ortamı yaratarak sorunu ilgili kişilere duyurmak. Şimdi böyle bir durumun özünde bir yanlışlık var diyorum. Yani terör insan yaşamına yönelik olunca, özellikle masum insanların yaşamına yönelik olunca etikten uzaktan yakından ilgisi olmuyor. Yani terör bir bakıma kendi kendini yıktıyor, haklı çıkarılacak bir yönü var gibime gelmiyor. Bir bakıma her alanın da etiği olabilir düşüncesinden hareketle terörist de bir etik mi yaratıyor? Doğu Bey vurguladılar; bugün gelinen noktada nihilizm anlaşılamayan bir şey, çünkü her insan yaşamak ister. Yani o yüzden kendi kendini hedef alan, kendi yaşamına son veren bir terörist mantığı çok şaşırtıcı geliyor. Acaba aslında insan yaşamına yönelik böyle bir uygulama yaptıkları için, masum insanları öldürdükleri için bir çeşit ölüme meydan okuma, ölümün çok önemli olmadığı, işte biz de ölüyoruz gibi bir etik mi vurguluyorlar? Kaya Bey ya da Ahmet

İnam'a da sorum; yoksa sizin terör anlayışınız farklı mı, bir hak arama gibi mi görüyorsunuz?

Sibel Oktar (Commercial Union)

Teşekkür ediyorum. Ben çok kısaca iki soru sormak istiyorum. Birincisi Sayın Kaya Güvenç'e; Şirketlerin ana amaçları kâr dediniz. Ben iş etiği ile kâr kavramı tamamen birbirini dışlayan kavramlar mı, onu sormak istiyorum. İkinci sorum Sayın Uluç Gürkan'a; açlık seviyesinden bahsettiniz, iki dolar dediniz. Asgari ücret 2.2\$ yaklaşık şu anda günlük olarak. Böyle bir ortamda siyasetçilerimizin etik açıdan, iş etiğindeki uygulamalarda asgari ücreti de dikkate alarak ne düşündüğünü merak ediyorum. Teşekkürler.

Hafize Öztürk. (Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi)

Sorum Sayın İnam'a. Kodları olmayan bir ahlaki savunabileceğinizi çıkarıyorum konuşmanızdan. Her ne kadar kodlara itirazım yok deseniz de kodların kötüye kullanımlara da açık olduğunu da söylediniz. Ve insan doğasını, insanın özünü sorgulamamız gerekiyor dediniz. Çok tarihsel bir soru bu. "İnsan insanın kurdudur"dan, "İnsan masumdur"a kadar spektrumu çok geniş olan ve çok tartışılmış, karar da verilememiş bir soru bu. Ve neredeyse bu insan doğası bakımından ahlaken belirsizdir dedirtebilecek bir nokta. Ben bunun çok da tehlikeli olduğunu düşünüyorum. Sonuçta Sayın Uluğbay'ın etik kodlardan çok vicdan söylemiyle neredeyse yan yana duruyor. Bir sistem olarak ahlak ya da bunun kuramsal açıdan ele alınması olan etik, vicdanla kilitlenebilir mi diye düşünüyorum.

Mehmet Turan (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü)

Üç konuşmacıya üç kısa soru soracağım. Sayın Orhan Birgit, sanki siyasetten çekildikten sonra siyasetin yozlaştığını anlatır gibi bir şey çıktı, ben öyle anladım. Bu Güneş Motel olayını tekrar hatırlatmaya gerek yok herhalde. Sayın Uluç Gürkan, iktidardayken muhalefet gibi şikayet etmek nasıl oluyor? Sayın Kaya Güvenç, üretim araçları eğer halkın değil de işadamları, yani patronlardaysa, bütün iş adamları ahlaksız mı demek istiyorsunuz?

Gökhan Bulut (Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Öğrencisi)

Başta Sayın Uluç Gürkan'a bir soru sormak istiyorum. Resmi ve gayri resmi ahlaktan bahsettiniz ve ikisinin arasındaki çelişkilerin varlığına dikkat çektiniz. Ve önümüze koymamız gereken bir hedeften, 2023'üncü yıl kutlamaları hedefinden söz ettiniz. Sadece bir soru, direkt ve lütfen yanlış anlamayın, bu popülist sokak siyaseti sorusu falan değil, doğrudan etik sorusudur. Sayın Ecevit sizin de bağlı olduğunuz partinin genel başkanı, bir tarikattan bahsederken, iyi tarikat vardır, kötü tarikattan ayırt etmek gerekir türü bir tanımda bulunmuştu. Bu anlamda sizin Cumhuriyetin kazanımları 2023 hedefinizle bu sözlerin ne kadar bağdaştığını sormak istiyorum. Bir de Sayın Doğu Hocam'a bir sorum var. Terörle mücadele güç savaşına döndü dedi hocam. Terörün tanımlarının kesin olduğunu, ya bizdensiniz ya onlardansınız gibi bir tanım yapıldığını söylediniz. Demin de bahsedildi, Bush'un, Amerikan Başkanı Bush'un "Ya bizdensiniz, ya onlardansınız. Bu yeni uygarlık düzeninde kendi yönünüzü tayin etmelisiniz" gibi bir sözü vardı. Bu anlamda da terörün legalleştiği, meşrulaştığı ve uluslararası düzeyde de taraf bulma isteğinin bulunduğu açık

görülmektedir. Bu noktadan sonra, bu savaştan sonra, Amerika'nın olası galibiyetinde, terör yeniden tanımlanacak mıdır ve nasıl tanımlanacaktır?

Salondan Bir Dinleyici

Doğu Bey'in söylediklerinden çıkardığım bir soru bu ama herkes yanıtlayabilir aslında. Terör-savaş kavramlarının ikiliğini ben biraz tartışmak isterim. Şunlar var, kısasa kısas mantığı, nihilist irrasyonel yan, gelecek projesi yok, sorumlu değil, sorunlu ortadan kaldıran ve karşılıklı kabule dayanmayan bir şey. Şimdi Afganistan operasyonuna baktığınızda bunların hepsi var aslında. Yani uzatmak istemediğim için söylemiyorum, teatral yanları, medyatik tarafı, az zararlı çok kayıp mantığı vesaire gibi şeyler var. Şimdi bana ikisi arasındaki fark şu gibi geliyor: Şiddeti kimin uyguladığı. Yani uluslararası hukukta devletlere egemen olma ve savaş açma yetkisi veriliyor, fakat yapan kurum ya da aktör bir devlet değilse bunun adı terör oluyor. Halbuki orada güvenlikte olmayan şey yine yaşamak ve değişen bir şey olmuyor. Ve benzer şeyler de bu son operasyonda da görülüyor, yani verdiğimiz tanımların çok benzer tarafları var. Bu anlamda aslında savaşın etik olup olmadığını hiç tartışmadık ve buradan şey gibi çıkıyor, yani terör etik değil tamam ama savaş etik mi? Yani devlet verdiği zaman bu kararı ve egemen bir güç olduğu için, uluslararası hukuka uyduğu için —ki devletler yapıyor bunu— o zaman etik bir karar mı oluyor?

Gizem Arıkan (ODTÜ Felsefe Bölümü Öğrencisi)

Öncelikle ilk sorumu Doğu Ergil'e sormak istiyorum. Biraz önce 11 Eylül olaylarından bahsettik. Bu bağlamda eğitimden mahrum kalmış ve hiçbir şekilde kalkınmamış bir ülkenin yirmi beş yıldır barış yüzü görmeyen halkının, acaba nasıl etik olarak doğru bulduğumuz bir şekilde tepki gösterebileceğini soruyorum. Daha sonra Hikmet Uluğbay'ın geçen 10 Kasım'da ODTÜ'de yapmış olduğu konuşmadan feyiz alarak, acaba 1940'lardan itibaren ket vurulmuş olan Türk eğitim sisteminin felsefeyi biraz daha erken yaşlara indirerek ciddi bir felsefe eğitimi verip vermeyeceğini soruyorum. Son sorum da Uluç Gürkan'a olacak. İçinde bulunduğu meclisin aldığı bazı kararları nasıl onaylamadığını, seçtiği bazı cumhurbaşkanlarını nasıl değerlendirdiğini biraz önce dinledik. Acaba kendi etik anlayışı içinde bu meclisin bir parçası olmayıp istifa mekanizmasını kendi hayatına geçirmeyi hiç düşündü mü, bunu sormak istiyorum, teşekkürler.

Terör, Siyaset, İş Dünyası ve Etik Paneli: İkinci Tur Konuşmalar

Akın Ergüden

Değerli Konuklar, panelimizin ikinci tur konuşmalarına geçiyoruz. Bu turda konuşmacılar, sorular çerçevesinde oluşan noktaları da göz önünde bulundurarak, birinci tur konuşmalarında vurgulamadıkları konular üzerinde dururlarsa iyi olur. Konuşmacılar konuşma sırasına göre Uluç Gürkan, Orhan Birgit, Hikmet Uluğbay, Doğu Ergil, Kaya Güvenç ve Cengiz Güleç. İlk konuşmacı Sayın Uluç Gürkan. Buyurunuz Sayın Gürkan.

Uluç Gürkan

Genelde Türkiye Büyük Millet Meclisinden, özelde mensup olduğum siyasi partiden niçin istifa edeyim? İstifa eğer doğru anda alınan bir kararsa hiç kuşkusuz erdemdir. Ama istifanın bazen de bir kaçış, bir vazgeçiş, bir boyun eğiş olma özelliği vardır. İstifa ne zaman erdemdir? Siz eğer, dünyada örneklerini görüyoruz, bir

yolsuzluğa, bir usulsüzlüğe bulaşmışsanız, muhatapsanız, hesabını vermek için, sorumluluklarınızdan kurtulmak için istifa edersiniz. Veya hesabınızı veremiyorsunuzdur, ayrılırsınız. Bunlar istifanın işletilmesi gereken durumlar. Yahut da Kaya Güvenç'in bahsettiği gibi, benim anlayışına göre, seçmeninizle yaptığınız sosyal mukaveleye ters düşüyorsunuzdur, boyun eğdiriliyorsunuzdur, yıllarınızı verdiğiniz mücadelenizin inançları dışında işler yapıyorsunuzdur, istifa edersiniz, ben bunu taşıyorum.

Soru bireysel olarak geldiği için bireysel cevap veriyorum. İstifayı erdem olarak kullanacak böyle bir sıkıntıyla karşı karşıya değilim. Partimle gerekirse ters düşmek pahasına doğru bildiğim şekilde, seçmenimle üç dönemdir yaptığım mutabakat doğrultusunda davranabiliyorum, aykırı oy verebiliyorum. O zaman bu mücadeleyi, o mecliste, bu değerler doğrultusunda, kendi inancım doğrultusunda değiştirmek için var olmam gerekir. İstifa edersem kaçırım, vazgeçerim, boyun eğerim. Buna fazla bir misyon yükliyorsunuz diyebilirsiniz ama böyle bir erdem noktasına gelmeden, geçici, kısa süreli bir alkış için istifa etmek —hakikaten hanımefendinin dediği gibi kahraman addedilebilir istifa edenler— mücadeleden de vazgeçmeyi gerektirir. Bir siyasetçinin eleştirdiği yapıda niye yer alıyorsun diye eleştirilmemesi, eleştirdiği yapıya boyun eğip eğmediği konusunda yargılanması gerektiğine inanıyorum. Eğer zaten az sayıda mücadele eden, sizin hayal ettiğiniz, idealize ettiğiniz doğrultuda mücadele eden insanları da niye istifa etmiyorsunuz diye bu mücadeleleri köreltmek lazım. Bu bağlamda da şunu söylemek isterim, eleştiri çok hoş bir şey ama eleştiriye kutsamamak lazım, eleştiriye tapınacak bir değere dönüştürmemek lazım. İyi ve güzel olan bir şey varsa onu da lütfen fark edip, ödüllendirmeyi, bir kendimizi küçültme, alçaltma vesilesi olarak görmeyelim.

İktidardayken muhalefet gibi davranmak diyen bir arkadaşımızın sorusuna aslında birinci soruyu yanıtlarken kısmen cevap verdim. Benim sorunum olması gereken; eğer ben seçmenin karşısında kendi partim seçim beyannamesine uygun davranıyorsam, orada sorgulanması gereken iktidardayken muhalefet gibi davrananlar değil, tam aksine iktidarda kimin ne yaptığıdır. Yani bu eleştiri de o anlamda çok haklı görmüyorum.

Yoksulluk sınırı. İki dolar yoksulluk sınırı, açlık sınırı bir dolar. Aşağı yukarı asgari ücret, bugünkü değeriyle dolar her gün değiştiği için iki buçuk dolar civarında bir noktaya geliyor ama bakın bu dört kişilik bir aile bazen asgari ücretle geçiniyor. Bu kabul edilebilir bir olay değil ama Türkiye öyle bir konumda ki bahsettiğim toplumsal seferberlik, yağmayı durduracak siyasetin öncülüğüyle başlayacak toplumsal seferberlik gerçekleşmezse, kimsenin elinde de bir Alaaddin'in sihirli lambası yok. İçinden üç kat, dört kata gitmiş asgari ücretler üretebilme imkanı yok. Türkiye asgari ücret sorununun ötesinde asıl olarak büyümesini hızlandıracak. Ekonomik programını, sadece ve sadece dış ve iç borçlarını güvenli bir şekilde ödeyecek bir yapı kurmak üzerine yoğunlaştırmak yerine bugünkü dünya koşullarında, kalkınma yarışında geri kalışını aşacak, hiçbir yıl yüzde dokuzun altına büyüme hızını düşürmeyecek kalkınma seferberliğini başlatmak zorunda. Yoksa asgari ücreti şu an üçe katlarsınız, Türk lirası olarak katlarsınız, doları da üçe katlamış olursunuz. Yani o ölçüyü tutturamazsınız. Türkiye'nin, bu sorunu, beraberinde temiz toplumdaki kalkınma seferberliğine dönüştürecek bir büyük projeye götürmesi lazım.

Son olarak da 1923'e dönük değerlerde işte bu kalkınmayı, bu temiz toplumu hedefleyecek, orada insanı özgür biri tarif edecek bir plan, hayal koymak lazım. Hayal diyorum buna, çünkü bütün dirilişler hayalle başlıyor. Orada özgür bireyi bir cemaatin

kuluna indirgeyen hiçbir tarikatın cumhuriyet değerleriyle bir bağlantısı olamaz, olmamalıdır, teşekkür ediyorum.

Orhan Birgit

Bir öğrenci arkadaşım sanıyorum, dedi ki siyasetten çekildikten sonra mı siyasetin yozlaştığını söylüyorsunuz, hayır. Böyle bir şey söylemedim. Siyasette her zaman iyiler vardır, kötüler vardır. Tıpkı toplumun bütün kesitlerinde olduğu gibi. Şimdi burada fazla siyasetçi var diye ve onları günah keçisi yapmanıza da, eski bir siyasetçi olarak gönlüm el vermiyor. Herkes lütfen akşam yatağa gittiğinde, yastığa başını koyduğunda, öğrenci olarak, öğretim üyesi olarak, yönetici olarak, şu olarak, bu olarak kendi iç muhasebesini yapsın bugün ne yaptım diye, demin zannediyorum sayın Uluğbay'ın söylediği şekilde. O dönemde eğer meclis iyi olsaydı Türkiye 12 Eylül ivmesine girmezdi; durup dururken girmedi. Ama o dönemin meclis yapısını değerli arkadaşımın milli kütüphaneden, meclis kitaplığındaki gazetelerden lütfen bir gözden geçirmesini istiyorum. Türkiye Millet Meclisinde Cumhuriyet Halk Partisi en fazla oyu alarak çıkmıştı seçimden. Onun arkasından Adalet Partisi geliyordu, daha sonra Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi vardı. Sıralamalarda arka sıralardakilerde yanlışlık yapabilirim. Birinci parti dört yüz elli kişilik milletvekili içerisinde hükümeti kuracak iki yüz yirmi altı sandalyeye sahip değildi. Türkiye ondan önce bir Birinci Milliyetçi Cephe örneğini geçirdi. Yani Adalet Partisiyle, Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi ve altını çizerek söyledim, Necmettin Erbakan'ın Milli Selamet Partisi beraber hükümet oldular. Bu hükümet oluşumunda öğretmenlerde, işte başka kadrolarda ne gibi değişiklikler oldu, Polis-Bir'ler, Pol-Der'ler nasıl kuruldu, bir takım dernekler, mühendisler, işte bütün doktorlar, şunlar, bunlar milliyetçi olanlar olmayanlar diye nasıl ayrışıldı, o dönemi yaşamayanlar bilmiyorlar; toplumumuzun belleği çok çabuk unutkanlık yapıyor ama gazeteler ortada. Sayın Profesör Ergil politik biyografilerden bahsetti, bir de politik özgeçmişlerin başka yöntemleri var. Çok milletvekili ve toplumun çok katmanı, tarafsız, yansız Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı'na hükümet olmanın yöntemleri içerisinde başka partilerden ayrılmak isteyenlere kapı açmayı önerdi. Bunlara Güneş Otel'de, ben o dönemde parti yöneticisi değildim, bunlarla Güneş Otel'de buluşturan arkadaşlarımdan mesela en başta Ali Topuz vardı, daha sonra Ecevit'in karşısına geçti ve ama o zaman çok özveriyle bu hareketi yaptığını herkese anlatıyordu. Bunlara herhangi bir bedel ödenmedi. Bunun altını çiziyorum. Ama ben parti yöneticisiyken bazı doğulu bağımsız milletvekillerinden güven oyu almak için bir takım otomobil gibi isteklerini kotaya tâbi izlediklerini çok açık yüreklilikle itiraf ediyorum. Yani bize falanca adama söylerseniz, o da bize bir otomobil için, kamyon için kota verdirirse özel sektörden, biz de gelir Adalet Partisi'ne oy vermeyiz diyorduk. O burgaç içerisinde çırpınıyorduk. Ama o Güneş Otel olayında kimseye bir bedel ödenmedi. İçlerinden iki tanesi daha sonra, bugün için çok masum sayılabilecek bedellerle irtişaya girmişlerdir. Bir tanesi dönemin Sosyal Güvenlik Bakanı, öbürüsü dönemin Tekel Bakanı. İrtişanın büyüğü küçüğü yoktur, rüşvetin. Ahlaksızlığın da büyüğü küçüğü yoktur. Ama o olayda bir transfer parası ödenmemiştir herhangi bir şekilde, zaten buna da kimsenin gücü yetmiyordu. Bunun belgeleri, kanıtları dönemin gazeteleridir. O dönem sırasında da bütün gazeteler ve o dönemki sivil toplum örgütleri alkış tutmuştur. O hükümet yürüyebilseydi değerli arkadaşlarım, ikinci milliyetçi cephe kurulamazdı, Bahçelievler katliamı olmazdı örneğin ve başka toplu katliamlar olmazdı. Şimdi bunların hepsi tarihte kaldı. Onlardan ders alacağız,

kötülerinden ders alacağız, iyilerini örnek almaya çalışacağız, önümüzdeki hedef sizlerin hedefinizdir, gençlerin hedefidir. Hiçbirisini beğenmeyin, hiçbirimizi beğenmeyin. Uluç'un söylediği 2023 Türkiye'sini siz yaratacaksınız. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Hikmet Uluğbay

Değerli dinleyenlerimizin sordukları bazı soruları yanıtlamanın yanında, bir iki konuda da değerlendirme sunacağım. Bir, öncelikle zannediyorum Sayın Güleç'in beyanı yanlış değerlendirildi, çünkü sual bizlere de yöneltildiği için değinmek durumundayım. Benim algıladığım sözcüklerle Sayın Güleç, utanç duyulacak Meclis demedi. Meclisin içinde utanç duyulabilecek davranışta bulunanlar olabilir dedi. Çünkü Cengiz Hocanın böyle bir mantık hatasına düşmesi mümkün değil. Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kurum. Kurumların ne suç işlediği, ne yargılandığı görülür. Kurumların bünyesindeki insanlar yanlış yapabilir; onlar eleştirilir, onlar yargılanır ve verilen kararlara katlanır. Bu nedenle Türkiye'de genelde kendi konuşmalarımızda olduğu kadar medya ortamında da yapageldiğimiz tipik bir hata bu. Biz kurumları yıpratıyoruz. Ondan sonra da o kurumlar yıpranınca da o kurumların yerine neyi koyacağımızı bilemez noktaya geliyoruz. O nedenle eleştirileri yaparken, en ağırına dahi, kurumları yıpratmaksızın, hata yapanları eleştirerek ve yargılayarak yapmamızda sınırsız faydalar var. Çünkü doğru insanları, ki biraz evvel yapılan değerlendirme de bununla irtibatlı, aksi takdirde o kurumların içine sokabilmekte başarılı olamayız. Şimdi o değerlendirmenin arkasından soru şu: Neden içindesiniz? Değerli arkadaşlar ben elli yedi yaşında siyasete girdim. Otuz yıl kamu hizmetinde çalışıp emekli olup beş yıl üniversitede ders verip, huzur içinde yaşarken bu huzuru bırakıp siyasetin içine girdim. Nedeni gayet basit: Elimi taşın altına koymadan eleştirme lüksüne sahip olamayacağım inancıyla girdim ve siyasetin eleştirilen ve takdir edilen boyutuyla bir mücadelenin içindeyim. Aslında sormamız gereken soru, ben niye siyasetin içinde değilim ve uzak duruyorum. Öncelikle sorulması gereken soru bu. Ve siyaset illa Türkiye Büyük Millet Meclisine girmek değildir. Siyasi partilerin en alt düzeydeki faaliyetlerinden başlamak suretiyle, fikirlerinize, davranışlarınıza siyaseti yönlendirebilmektir. Batıda beğendiğimiz boyutuyla demokraside, en nitelikli insanlar, siyasi partilerin en alt kademesinden başlayıp başbakanlığa kadar gelebilmiş insanlardır. Hep kahramanlar bekledik. İşte bu, o davranış. Siyaset kirlî, kirlî diyorsanız kirlî insanlardan temiz işi nasıl bekliyorsunuz? Temiz birisi girecek ki temizlik faaliyeti başlasın. Yeni bir evi de kiraladığınız vakit pis olabilir ve önce evi temizleyerek işe başlarsınız ve temizlerken de üzerinize pislikler falan bulaştırılabilir. O bakımdan siyaseti ülkeye hizmet olarak görüyorsak uzak durma hakkına ve lüksüne sahip değiliz. Bu bağlamda da sizlerle bir anekdotu paylaşmak isterim, anlamlı bulduğum için. Hasan Ali Yücel bir bürokratken Atatürk'ün yurt içi gezilerine katılmıştır. Katıldığı gezide bir akşam Atatürk yaptığı sohbet sırasında bürokratlara şu soruyu sorar: "Türkiye gerçekten ne zaman kurtulmuş olacaktır?" Çeşitli bürokratlar çeşitli cevapları verir. Onları burada tekrarlamaya gerek yok. Hasan Ali'ye sıra geldiğinde söylediği şudur: "Türkiye kurtarıcı aramaktan kurtulduğunda kurtulmuş olacaktır".

Değerli arkadaşlar, Türkiye'nin kurtarıcı aramaktan kurtulabilmesi, hepimizin bulduğumuz konumda en iyisini verebilmemizle mümkün. Bunu da kendimize misyon seçmemiz gerek. Ve buna istinaden bir örnek vereyim: Konfüçyüs'ün *Analog* isimli kitabında çok ilginçtir, gerek üstlerden gelen gerekse toplumun içinden gelen bir

baba yönetici anlayışı vardır. Konfüçyüs söylüyor. Ben bu tabiri kendim söylemiyorum. Kitabında, İngilizcesinde var baba yönetici. Baba yöneticiyi Konfüçyüs 2500 yıl evvel aramış, biz hâlâ aramaya devam ediyoruz. İşte bu da bireyin sorumluluğu: bireyin kendini sorgulayıp mücadelede ben de varım diyebilmesi lazım. O zaman ancak katkılarımız oluyor. Felsefe eğitimi konusunu soran değerli öğrenci arkadaşımız. Yüzde yüz katılıyorum. Olabildiğince erken, felsefe —sadece felsefe değil— sosyoloji, mantık ve psikoloji derslerini bireysel ve toplumsal psikoloji olarak vermek gerekir. Belki ilköğretimin son yıllarından başlamak suretiyle, olabildiği kadar da uzun yıllar vermek gerek. Çünkü insanın karakterini ve zihin boyutunu şekillendirir bu konular. Bu nedenle yüzde yüz katıldığım bir gözlem. Ben sadece felsefeyi zorunlu ders haline getirebilme şansını elde ettim.

Diğer bir konu eğer toplumda birey olarak veya gruplar olarak siyasetten kayırmacılık istiyorsak ve ayrımcılık yapılmasını istiyorsak tayinde, terfide vb. birtakım işlerin verilmesi gibi, ondan sonra da siyaset ayrımcılık yapıyor diyerek eleştirme hakkımız yok. Ben siyasetin içindeyken bana gelen bu tip istekleri geri çevirdiğim için —gerek seçmen tarafından gerekse diğer arkadaşlarım tarafından— sevilen bir kişi değilim. Size bir anekdot daha anlatayım. Milli Eğitim Bakanı olarak norm kadroyu getirip yöneticilerin sınavla seçileceğini söylediğim zaman en çok eleştirildiğim kesim aydın olan ya da aydın olarak tanımlanan kesimdi. Sebebi de şu: Efendim sınav koydunuz ama sınava gericiler çalışıyor. Biz bu durumda yine yönetici olamıyoruz. Ben de bu insanların odamdan çıkmasını istedim, git onlardan fazla çalış dedim. O eleştirdiklerin kendi mücadelesi için çalışıyor. Sen ondan güçlü olmak durumundasın. Dolayısıyla çifte standardı kendi içimizde yaşıyorsak, bu da toplumun sorunlarının başında geliyor. Benim bir insan olarak ve altı yıldır siyasetin içinde olan bir kişi olarak görüşüm şu: Özel yaşamımızda da, kendi zihinsel yargılarımızda da ayrımcılık ve çifte standart son derece yaygın. Önce kendimizi ıslah edeceğiz. Diğer bir şey de politikacı —biraz önce Güleç hocam da gayet güzel vurguladı— vaat edecek. Birtakım hizmetler üretmek için oraya geliyor. Ancak ünlü bir düşünür Steven Harvey Perloff'un bir sözü var: "Politikacının cenneti", "Vergi kanunlarını çıkartmadan harcama yetkisini bir politikacıya veriyorsanız ona cenneti bahşediyorsunuz". Ne yapar? Borçlanır, enflasyon vergisini alır, istediği yerde de harcar. Şimdi, evvela toplumda, toplum bilinci, demokrasi bilinci; "Ben vergimi veriyorum ve o paranın da nasıl harcandığının hesabını soruyorum" anlayışının yerleşmesi gerek. Bu bilince sahip olmadan politikacıyı eleştirmekle sadece kolaycılık yapıyoruz.

Son husus olarak değerli arkadaşlar; insana verdiğimiz değer, başlangıçtaki sözlerimde de ifade ettiğim gibi aile içinde başlıyor. Türkiye'nin nüfusu 30 yılda %95 artmış durumda. Kentlerin nüfusu 20 milyon artmış durumda. Suudi Arabistan'ın nüfusu 30 yılda %254 artmış durumda, petrol geliri arttı. Usame Bin Ladin, 54 çocuklu bir ailenin 17. çocuğu. Elli dört çocuklu bir aileden çocuk eğitiminde ne bekleyebilirsiniz? Ülkemizde de 20-25 çocuklu aileler az değil. Dolayısıyla insana değer verme işi daha çocuk sahibi olmamızda başlıyor. Unutmayın ki, hepimiz dünyaya bir çocuk getirdiğimiz vakit, bir borç senedinin altına imza atmış oluyoruz. O da şu: "Sana benim yaşadığımdan çok daha iyi ve güzel bir dünya yaşatmak için ben elimden geleni yapacağıma söz veriyorum". Böyle bir senet imzalamıyorsanız, çocuk dünyaya getirmemelisiniz. Getirenleri ise uyarıp, eğitmemiz gerekiyor. Benim söyleyeceklerim bu kadar. Bana bunları söyleme fırsatı verdiğiniz için teşekkür ediyorum.

Doğu Ergil

Efendim sorulara tek tek cevap vermeden önce bir iki genel şey söylemek istiyorum. Eğitimin öneminden bahsedildi. Tabii ki çok önemli. Bu hem resmi eğitim hem de toplumdan edindiğimiz eğitim ki buna sosyalizasyon ya da toplumsallaşma diyoruz. Hem resmi, formel eğitim hem de toplumda edinmiş olduğumuz değerler ve davranış kodları —bunların hepsine isterseniz eğitim dersek— fevkalade önemli. Bunun nasıl şekillendiği de kritik sorunu gündeme getiriyor. Şimdi biz birey mi yetiştiriyoruz yoksa bir kolektivitinin parçası olan bağımlı bir kişilik mi ortaya çıkarıyoruz? İşte Eğitim Bakanlığı da yapmış olan değerli bir arkadaşımız var burada. Hepimiz biliyoruz ki —hem kendi yetişme tarzımızdan, hem çocuklarımızın okulda nasıl eğitildiğinden— kolektif bir varlığın parçası olarak yetişiyor. Bir birey olarak yetişmiyor. Yani özgür karar verebilen ve bu kararın sorumluluğunu üstlenebilen ve taşıyabilen, kendi hayatını ve toplu hayatı yönlendirmeyi bir hak olarak gören —bir ayrıcalık değil— bunu yapabilen yani tarihi yapan, tarihin öznesi olan insan tipi. Buna yurttaş diyoruz. Şimdi böyle bir insan tipi mi yetiştiriyoruz, yani gerek okuldaki eğitimimizde gerek din eğitimimizde gerek de bütün toplumsal süreçlerde, yoksa bağımlı, bağımlı kolektivitinin bir parçası olan kimliğini ondan alan bir varlık mı? Şimdi eğer ikincisini yapıyorsak —ki öyle olduğuna kuvvetle inanıyorum— bu varlık o kimlik grubunun söylediklerinin, koymuş olduğu kodların dışına çıkamayacaktır. Çıkamadığı için başarısız olacaktır. Başarısız olduğu için de yaşadığı mağduriyet, yeniklik duygusunu bir hınç, bir öfke olarak yansıtacaktır. Ve hep kurtarıcı arayacaktır. Birincisi yani yurttaş, kurtuluşu formüle etmeye çalışırken, ötekisi hep bir kurtarıcı arayacaktır.

Sevgili arkadaşlar, bunları söyledikten sonra, bir toplumun tarih içindeki serüveninde iki dinamizm noktası vardır. Bir katar düşünün. Katarın bir önünde lokomotif vardır bir de arkasında. Önündeki lokomotif eğer seçkinleriyse bir toplumun, onun bir dinamizması yoksa, bu katarı götürecektir bir dinamizması kalmamışsa o zaman arkadaki iter. Toplumun kendisi iter. Maalesef Türkiye için —hiç Türkiye lafını ağızma almak istemedim, duygusal bağlarımız ve kesin inançlarımız olduğu için farklı bir tartışma çıkacak diye— ama Türkiye için tek önemli söyleyeyim. Türkiye eliti 1940'lardan sonra dinamizmasını kaybetmiştir. Peki bunu ne telafi ederdi? Toplumun itmesi, gitmek istediği doğrultuda kendi elitini ve bütün kurumları itmesi gerekirdi. O da yok. Niçin? Çünkü biz birey yetiştiremedik. Biz yurttaş yetiştiremedik. Bakın her sabah sloganlara, okul açılıp kapanırken çocuklarımızın, hepimizin söylediği: “Varlığım, Türk varlığına armağan olsun”. Bu bir yokluk işaretidir. Yok olmaya bir çağrıdır bu. Niye varlığın yücelsin ve Türk varlığını yüceltsin diye pozitif bir enerji, bir girişim arzusu, çağrısı yok bunda. Bunları çok düşünmüyoruz ve tabii ona göre de kurumlarımızı ve değer yargılarımızı oluşturmuyoruz.

Ama şunu unutmamak lazım, her muhafazakâr bir önceki devrime tapar. Daha önce olmuş olan devrimi statüko olarak benimser ve onu muhafaza etmeye çalışır. Şimdi biz ne yapmalıyız ki oluşan, devrimcisi görülmeyen, profesyonel devrimcisi olmayan bu yeni devrimi —dünya çok hızlı ve devrimsel bir biçimde eviriliyor— bu devrimin bir parçası yapalım, bu devrimin öncüsü olan gruplar yerel ve ulusal nitelikleri bir karşıt olarak tanımasınlar. Yerel ve ulusal nitelikler ve gruplar da bu dünyada kendilerini, oluşmakta olan büyük devrimin karşıtlığı, devrimi de kendilerini ezecek bir silindir olarak görmesin. Bu ancak birey olarak insanı yetiştirirsek, yani değişimi algılayan ve ona uyum sağlayabilecek bir tip yaratabilirsek olabilir. Biz bunu hiç düşünmedik. Hiç planlamadık. Belki sözünü ettik zaman zaman. İşte sayın Milli

Eğitim Bakanı da burada. Kendisinin de bu konuda çabaları oldu. İşte bu 8 yıllık eğitim de bu amaçla gerçekleştirilmeye çalışıldı, ama başaramadık. Çünkü devlet merkezli bir değişim ve topluma nizam, intizam verme anlayışından hiç vazgeçmedik. Toplumla bir itici güç, tarihin bir yapıcısı olarak değil, sadece ve sadece devleti ve onun egemen gücü neyse daha çok bürokratik olan o gücü öncü olarak gördük. O güç öncülüğünü çoktan yitirdi. Onun temel refleksi mevcudu korumak ve biz hâlâ ondan beklediğimiz bu devrimi yapmayı ve dünyalı olmayı bekliyoruz. Bunu söyledikten sonra o somut sorulara gelelim: Bush'un sözünde de aynı mantık yok muydu? Teröristlerle ilgili, ya bizdensiniz ya da ondansınız diye. Evet vardı. O yüzden de pek çoğumuz tarafından yadırgandı. Terör yeniden tanımlanacak mı? Tanımlanacak ve tanımlanması lazım. Ama terör bundan sonra gerekçeleriyle tanımlanmayacak. Çünkü gerekçeler çok doğru olabilir, çok haklı olabilir hatta büyük insani değerleri dile getiriyor olabilir. Çünkü terör hareketlerinin arkasında büyük ölçüde haksızlığa karşı çıkış da vardır. O halde o gerekçeler ne kadar haklı ve ne kadar kabul edilebilir olursa olsun, terörizm aracılığıyla bir görüşü, bir grubun tercihlerini diğerine onun varlığını, canını hiçe sayarak onu eşyalaştırarak onun üzerine siyaset yaparak dayatmasına izin verilmeyecektir. Bugün olmaz bu ama yarın olacak. Yeni terörizm tanımı sadece eylem olacak, eylem bağlamında olacak, olmak zorunda. Şu anda yürütülen yöntem, yani terörizmle mücadele yöntemi, Amerika'nın başını çektiği yöntem, doğru bir yöntem mi? Yani ilan edildiği gibi terörizmle mücadeleyi başarıya ulaştıracak bir yöntem mi? Hayır. Çünkü şiddetin üzerine şiddetle gitmek ancak şiddeti yaygınlaştırır. Ve aynı zamanda da karşılığını doğurur. Bu mümkün değil, başka şeylerin de olması lazım. Nedir o başka şeyler? En önce nedenlerini anlamak. Şu dünyada ortaya çıkmış olan büyük karşıtlığın nedenlerini çözmek. Büyük adaletsizliğin ve haksızlığın, insanları mağdur eden ve bu mağduriyet duygusunu büyük bir öfkeye ve karşı çıkmaya dönüştüren bu eşitsizliklerin. Bugün gelişme diyorsak, o gelişimin insan merkezli olması, refah diyorsak eşitlikçi olması. Bu değerleri ıskalayan bütün bu insani gözükten değerlerin hiçbiri kabul görmeyecek ve iki yüzlülük olarak nitelendirilecek. Zaten öyle nitelendiriliyor. O yüzden oluşan bu devrime yani dünyadaki bu büyük ve hızlı, köklü değişime —değiştiren değişime— bütün aktörlerin yoksul-fakir, doğulu-batılı katılmasını sağlamak lazım. Yeni ahlaki değerler öyle oluşacak. Ve o ahlaki değerler de bir hukuk olacak, olmak durumunda. Hukuk da ne Amerika'nın, ne İngiltere'nin ne de batının ancak münhasıran sahip çıktığı, onun değerlerine oturan bir hukuk olacak. Yeni bir evrensel değerler sistemi olacak ve olması da gerekli. Söyleyeceğim bu kadar.

Kaya Güvenç

Bazı sorulara hemen kısaca yanıt vermek istiyorum. Bir-iki noktaya daha sonra değineceğim. Terör bir hak arama mücadelesi midir? Bir hak arayışı olarak mı görüyorsunuz? Şimdi hak arama yollarının tıkanmasının terörü besleyen çok önemli bir etken olduğunu ifade ettim ve bunun doğru olduğunu düşünüyorum. Ben yine soyut bir kavrama gitmektense, Viyana Bildirisi 1993'teki demokrasinin tanımıyla ilgili olduğu için. Diyor ki; halkın kendi siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel sistemlerini belirlemek için, iradesinin özgürce ifadesine, kendi yaşamlarının tüm yönlerinin tam katılımına dayanması temelinde insana saygı ve hukukun üstünlüğüdür. Yani, sistem olarak demokrasiye benim rastlayabildiğim bu uluslararası belgelerde en yakın olanlardan bir tanesi bu, tarih olarak.

Şimdi burada çok temel olan kavramlar var. İradenin özgürce ifadesi, yoksa, hak arama yollarını açık tuttuğumuz zaman hiç terör olmayacak mı sorusuna benim cevap vermem mümkün değil. Sadece hak arama yollarının kapanmasının terörü besleyen, teröre uygun bir zemin yaratan durum olduğunu ifade ediyorum.

İş etiğiyle kâr birbirini tamamen dışlayan kavramlar mıdır? Şimdi, aslında burada sorun, iş etiği gibi bir etikten bahsetmek ya da genel değerlerden bahsetmek çok zor. Çünkü temel değer, iş dünyasının varlık nedeni, olmazsa olmazı kâr. Yani uluslararası bir iki belge dedik. Bu belgelerin ne kadar değerli olduğu konusunda bilgi sahibi değilim. O yüzden buna hiç değinmeyeceğim. Ama oralarda da şunu söylüyor: Siz halka hizmet etmek zorundasınız ama sakın ola ki ayakta kalmayı yeterli bir amaç olarak değerlendirmeyin. Yani kârınızı maksimize etmek zorundasınız. Başka türlü zaten hizmet veremezsiniz şeklindedir. Şimdi bu sistem içinde ben de şunu söylüyorum: Özellikle küresel dünyada sermayenin artık fiziki sermaye olmaktan çıktığı bir dönemde ortalama trilyon doların üzerindeki bir paranın sürekli olarak dünyada dolaştığı, ortalama kalış sürelerinin bir hafta olduğu, o bir hafta kaldığı ülkenin refahına, üretimine hiçbir şeye katkıda bulunmadan sadece parasal anlamda kâr edip, birtakım rantlar alıp gittiği, burada herhangi bir katkısının olduğunu söylemek mümkün değil ama tekrar ifade etmek gerekirse iş etiğiyle kâr birbirini tamamen dışlar mı? Dışlayan kavramlar mıdır? Hayır, şimdi örneğin kapitalist sistemin kendi değer yargıları içinde düşündüğümüz zaman sosyal devlet uygulamasının olduğu noktalarda kâr eden kuruluşların aynı zamanda bazı hizmetler üretebildiğini, örneğin iş sahalarının açılması konusunda, tüketimin artırılması, refah düzeyinin yükseltilmesi konusunda da belli katkılarının da olduğunu söylemek lazım. Burada temel olan tekrar ifade etmek istediğim şu; iş dünyasının etik değerlerinin hepsine baktığımız zaman varlık nedeniyle bütün değerlerinin ortasında kâr denilen o olayı görüyoruz. Zaten sıkıntı buradan kaynaklanıyor.

Üretim araçları halka ait değilse, bütün iş adamları ahlaksız mıdır? Yani böyle bir ifade olmasın diye özellikle vurgulamak istedim. Tekrar ifade ediyorum. Marksist değer teorisini artı değer kavramlarıyla tartıştığımız zaman olayın karşısına bir de kapitalist ideolojiyi savunanlar çıkıyor. Onlar da diyorlar ki, efendim sizin söylediğiniz değerler söylediğiniz gibi olabilir ama biz onu o girişim risklerinin karşılığında alıyoruz. Bu da bizim en doğal hakkımızdır. Bu tartışmaya girmemek için —özellikle tartışmayı derinleştirmemek için ama bunu da zikretmeden geçemeyeceğim için— sadece zikrettim. Yoksa kesinlikle başta da belirttiğim gibi başvurduğumuz değerler bir zaman kesitine, bir topluluğa, üretim sistemi içinde aldığımız yere göre çok değişken kavramlardır ve böyle bir ifade kesinlikle kullanmıyorum.

Şimdi gelelim. Belki yanlış anlaşıldığını düşündüğüm bir olay var, çünkü özellikle Cengiz Güleç arkadaşımın Divriği ile ilgili verdiği bir örnek var. Yani, verilen işin iyi yapılması vaadini verdim, bu yerine getirilmezse bunu ahlaksızlık kavramıyla açıklamak doğru değil. Yüzde yüz katlıyorum. Zaten öyle bir şey de söylemedim. Söylediğim şudur: Toplumsal sözleşmenin gereğini yerine getirmeye çabalamak zorundasın. Buradaki değer bu olmak zorunda. Başarırsınız, başaramazsınız. Hatta öyle konular gündeme gelebilir ki öncelikleri değişebilir. Ama bunu bir şekilde tekrar gidip o toplumsal sözleşmeyi yaptığımız ki bu toplumsal sözleşmeler zımni olaylardır bir sözleşme filan da yoktur, yanlış anlaşılabilir. Hatta bir seçmen kitlesi. Sizin esas itibarıyla belki bir ulusa seslenmeniz gerekiyor. Ulus derken orda tabii sınıflar arasındaki ilişkileri de göz önünde bulundurarak, yani işçileri koruyacağım derken sermayeye

hizmet ediyorsanız ya da sermayeye hizmet edeceğim diye işçileri koruyorsanız bence iki taraflı olarak da sınıfsal sıkıntı var demektir. Dolayısıyla başarı-başarısızlık değil burada temel kriter olan, o toplumsal sözleşmeyi yerine getirmek için çabalamak. Başardığımız takdirde başarılıdır, başaramadığımız takdirde bunun gerekçelerini, nedenlerini açık açık anlatmak bunu toplumla paylaşmak anlamına gelir. Şimdi bu söylediğim olay aslında sadece siyaset dünyası için geçerli bir olay değildir. Bu benim için de geçerlidir. Ben Türk Mühendisler Odaları Birliğinin başkanıyım. Ben de seçimlere katılıyorum. Ben de seçimlere katıldığım zaman bir programla çıkıyorum. Aynı şey benim için de geçerlidir. Bizler zaten siyasetin içindeyiz. Bizim siyasete soyunmak gibi bir düşüncemiz, niyetimiz de yok ama zaten siyasetin içindeyiz. Şu anda Türkiye gibi ülkelerin içinde bulunduğu en büyük sıkıntılardan bir tanesi siyasetin toplumsallaştırılmamasından kaynaklanmaktadır ya da toplumun siyasallaştırılmamasından. Bunun nedeni de Türkiye’de siyasete olan güvensizliktir. O güvensizliğin nedeni de bir türlü bir yere varamayışımdır. Konumuz etik, terör tartışması olduğu için siyasete duyulan güvensizlik de, siyaset dünyasının verilen sözleri bir türlü yerine getirememesi ve herhangi bir şey yapmaması, toplumu bilinçlendirerek “ben bunu yapamıyorum ey vatandaş, şu şu gerekçelerle yapamıyorum” diyememesinden ve insanları umutsuzluğa kapatıp siyasetten soğutmasına gidiyor. Siyasetten soğuma sevgili arkadaşlar, bu konuda çok net bir görüşüm olduğunu düşünüyorum. Siyasetin toplumda bir şekilde değer kaybetmesi bizim emekçilerin, çalışanların istediği ya da onların çıkarlarına uygun olan bir şey değildir. Bu olsa olsa uluslararası sermayenin çıkarlarına hizmet eder. Çünkü ulus devleti olarak elinizde başka bir kurumunuz yok. Bu kuruma sahip çıkmanız gerektiği için bunları özellikle vurguluyorum. Bazen sözlerimizde biraz aşırıya gidiyor, bazen yaralayıcı olabiliyoruz ama unutmayalım ki başka çaremiz yok. Yani siyaseti toplumsallaştırırsanız, toplumu da siyasallaştırırsanız, başka çarenin, çıkar yolunun, yöntemin olmadığını düşünüyorum.

Son olarak değinemediğim bir konuya da değinip tamamlıyorum. Özellikle Sayın İnam’ın başlangıçta belirttiği —tehlikeli olduğunu belirttiği— bir noktaya ben de değinmek istiyorum. Şimdi her bir noktada, ahlak kurallarıyla ve davranış kurallarıyla ilgili bir dizi kural çalışması yapılıyor. Bu iş dünyasında da var, siyaset dünyasında da. Bizim kendi alanımızda da yaptığımız incelemelerde gözlemlediğimiz bir olayı sizlerle sadece paylaşmak istiyorum. Bu girişimler aslında ilgili kesimin topluma “siz merak etmeyin, benim de kendime göre ahlak kurallarım var, ben de ahlaklı olmaya çalışıyorum ya da ben de ahlak kurallarına uymaya çalışıyorum” gibi bir mesaj verme kaygısını da birlikte taşıyor. Şimdi mutlaka bu çalışmaların içinde bu çalışmaların başlatanların, iyi niyetlerinden, yapılan çalışmanın doğruluğundan hiçbir kaygı duymuyorum. Ama bunun arkasında ilgili kesimin topluma “ey toplum, beni sen çok kötü olarak tanıyorsun ama benim kendi ahlak kurallarım var. Bak ben bu ahlak kurallarına uymaya çalışıyorum. Dolayısıyla bana güven!” mesajını vermek gibi bir ayrıca niyetinin de olduğunu ifade etmek istiyorum. Bir ikincisi Nürnberg’de çıkan kişisel sorumluluk ilkesi tamam çok doğru bir ilkedir ama etikle ilgili tartışmalarda kişisel sorumluluklar ön plana çıkarılıp da sisteme ilişkin sorumluluklar arka planda kalırsa yanlış bir noktaya gelinir. Onun için de, aslında yine Sayın İnam’ın son derece net bir şekilde gündeme getirdiği ve bağladığı temel olan nokta, etik tartışmaların bir yaşam biçimine yönelik olarak götürülmesi ve buradan kurallar gibi birtakım olayların gündeme getirilerek “tamam arkadaşlar, bu kurallar var, hadi eyvallah” dememek şeklinde gerçekleştirilmesi lazım. Aksi takdirde iki tehlikeyi yani sistemi tartışmayı,

sorgulamayı unutabilir, bir ikincisi ilgili kesimlerin topluma vermiş olduğu yanlış mesajlara yol açabiliriz diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Cengiz Güleç

Belki sürçülisan etmiş olabilirim ama parlamentoyu utanç verici bir yer olarak görmüyorum. Öyle kurumsal varlığına saygısızlık yapmak gibi bir derdim, niyetim de yok. Ama parlamentoda utanç verici şeyler oluyor. Başka kurumlarda olduğu gibi. Hele üniversitelerde daha da fazla oluyor. Yani Türkiye'nin demokratikleşmesinde parlamento çok önemli, çok asli bir kurum, vazgeçilmez bir kurum. Bu sorumluluk, hal ve işleme ne zaman uygun davranıyor? Davranabiliyor mu? Bunu tartışabilirim. Gayet tabii davranamıyor. O nedenle ben de, Sayın Uluç Gürkan Beyin gerekçeleri çok farklı, bir çoğuna katılıyorum. İstifa ederim, etmem. Bulduğum konumdan utanç duymuyorum ama ben şu andaki mevcut hükümetten —şu ya da bu şekilde üyesi olsaydım— size yemin ediyorum istifa ederdim. Şimdi parlamentoyla hükümet arasındaki ilişkileri, açık söyleyeyim, ortalama halktan pek çok insan karıştırıyor. Umarım entelektüeller karıştırmıyordur. Parlametoyla, yani meşhur kuvvetler ayrılığıyla yargının, yasamanın, yürütmenin ayrılığı diye bir şey ideal olarak arzu edilebilir bir şey ama yürürlükteki işleyişe baktığımız zaman durum öyle değil. Parlametoları veya 20 yıldan beri 1980 sonrasındaki parlametoları, Türkiye'de hükümet yönlendiriyor. Hükümet inanılır, güvenilir ve gerçekten olumlu şeyler yapıyorsa bu mutlaka parlamentoya da yansıyor. Çünkü hükümetin icraatına hukuki çerçeveyi çizen bir kurum niteliğine büründü maalesef. Dolayısıyla hükümetle parlamentoyu özdeş varlıklar gibi görmek yanlış var bir kere. Bunun ceremesini çekmiyor değilim. Yani hükümetin bir sürü hakikaten katılamayacağım ve çok isyan, itiraz edebileceğim pek çok şeyinin arkasında her zaman parlamento durmuyor ama durduğu durumlar da var. Hükümete rağmen parlamento kurum olarak onurunu koruyabilmeli mi? Kesinlikle doğru. O noktalarda zaman zaman zaaf içinde olduğu bir gerçek. O zamanlar parlamentodan utanıyorum. Ama kurum olarak varlığından değil. Ve o utanç duygusunu içimde taşımaktan da gurur duyuyorum. Yani o utanıcı da taşımayan, hocamın o vicdan dediği, filozofların etik ya da ahlaki duyarlılık dediği her ne haltsa onu taşımaya özen gösteriyorum.

Başka ne yapıyorum? Galiba Orhan Birgit'in ben yıllar önce bir yazısını okumuştum. Sanıyorum yeni seçildiği zaman Bülent Ecevit —artık hangi yıllar hatırlamıyorum ama herhalde 70'lerin başı olmalı, keşke o anlatsaydı, bir yazısında okudum hem de çok etkilenmişim— seçilir seçilmez galiba grup başkan vekilliği öneriyor. Ve Orhan Bey de düşünüyor, taşıyor ve diyor ki: Efendim, ben bu görevi kabul edemem. Neden? Yeteri kadar politika bilgim yok. Benim hazırlanmam lazım. Yani seçilebilirsiniz ama ergin bir politikacı mısınız ve de böyle bir sorumluluk yüklenmeye hazır mısınız, bunu ancak bir iç denetimle söyleyebilirsiniz. Doğrusu böyle bir görev teklif edilmediği için ben ne cevap verirdim, ne duruma girerdim bilmiyorum, onun cevabını veremem ama en azından bu üç yıl önceki Cengiz'le şu andaki Cengiz'in aynı adam olmadığını biliyorum. Buna da bir bedel ödeyerek açıkçası varmakta olduğuma inanıyorum. Yani bir vebal de taşıyorum. Ama hocamın söylediği gibi, yani herkesin, demin söylediğim konu yani politika genel sorunların alanı. Ve genel sorunlar, politik sorunlar herkesin sorunu. Bu açıdan da ben şunu bunu gösterecek bir sürü gerekçe bulabilirim. Rasyonalize edebilirim. Pek çok insan hangi meslekte, eylemde bulunursa bulunsun kendiyile tutarlı kalabilmek için yapıp ettiklerini

de meşrulaştırır. Haklı çıkarabilecek çok cingöz gerekçeler yaratabilir. Ben de muhtemelen yaratıyor olabilirim zaman zaman. Ama dur bakalım, kendini nasıl kandırıyorsun be adam diye de kendimi sınava çekmeye çalışıyorum gücümün yettiği kadar. Ama çok şey kazandığımı da, çok şey götürdüğünü de biliyorum. Bunun sonunda kararı ben vereceğim. Devam edip etmeme, olur olmaz.

Demin sözün başında söyledim; akademisyenler niye politikada çok başarılı olamıyor diye. İki tane şey söyleyeyim. Birincisi; kendi adıma en azından şunu söyleyebilirim. Ben bu yaşuma kadar nereye, hangi duruma gelebildiysem kişisel irademle ve çabamla geldiğime ve bunu da hak ettiğime inanırım, bunun da onurunu taşıyım diye düşünürken politikaya giriyorsunuz gönüllü bir biçimde kendi iradenizle bir üst iradeye —bu bir partinin genel yönetim kurulu ya da parti başkanı olabilir— bir üst iradeye teslim olmak zorunda kalıyorsunuz. Olamazsanız, hayır ben otonom bir varlığım deme hakkına sahip değilsiniz her zaman. Yer yer de bunu demek zorundasınız. İşte o da Doğu'nun demin bireyselleşme meselesiyle son derece ilgili bir konu. O nedenle de parti liderlerin sultasına izin veren, Siyasi Parti Yasası'na ve Seçim Yasası'na duyarsız kalan şu parlamentodaki hiçbir parlamenterin açıkçası bir onur ve saygınlık taşıdığına inanmıyorum. Çünkü bu mevcut sistemi devam ettirebilecek, sisteme lakayt kalan mevcut bir parlamenter bana göre çok ciddi bir tarihi sorumluluk taşıyor demektir. O kavgayı vermiyor. Gücüm yeter ya da yetmez. Divriği yapamadık belki ama belki ona gücüm yeter, onu denemeye değer. Ömrüm yeter de bir süre daha kalabilirsem, en azından şu çaba bile bunu haklı gösterir gibi geliyor bana. Neyse bizim de işte kendimizi haklı çıkarmamız için bir gerekçe oldu. Teşekkür ediyorum.

Akın Ergüden

Değerli Katılımcılar, bizi bu geç saate kadar sabırla izleyen dinleyiciler. 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin 1. gün, 2. Panelini burada kapatıyorum. Sayın Güleç'in ilk konuşmasındaki merakı bir nebze olsun giderilmiştir umarım. Sayın Güleç Panelin başlığındaki dört kavram arasında nasıl bir ilişki olabileceğini çok merak etmişti. Benim sürekli vurguladığım gibi siyaset etiği, bir toplumun kamusal alanında oluşması gereken etik gramerinin bir parçasıdır. Bu gramerin siyaset etiği açısından bakıldığında en yakın iki kavramı da “terör” ve “iş dünyası”dır. “Susurluk” artık bu ilintiyi belirginleştiren canlı bir metafordur. “Uğur Mumcu” da öyle, keza, diğerleri de: “Çetin Emeç, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, ...”

Global düzeyde bu metaforlara “11 Eylül” son örnektir. Bu canlı metaforlar bugün tartıştığımız, yarın tartışacağımız, hep tartışmaya devam ettiğimiz süre boyunca bize siyaset etiği, medya etiği, iş etiği gramerlerini oluşturacak ipuçlarını verecektir. Yarın bu konuları dört ayrı salonda tartışmaya devam edeceğiz. Hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

BİLDİRİLER

Fotoğrafın “Arzu Nesnesi” Olarak Kadın Bedeni: Haber Fotoğrafının Mantığı Üzerine Bir Tartışma

Araş. Gör. Emel Baştürk Akça*

Giriş

Fotoğraf, gelişen teknolojinin de etkisiyle mümkün olan en çok sayıda şeyi görüntülemek arzusunda. Bilinen şu benzetme fotoğraf ve fotoğrafçının amacını özetler: “Fotoğrafçı modern zamanların görüntü avcısıdır”. Fotoğraf makinesinin görüntü avında en ilginç konuları hep toplumsal hiyerarşinin alt kesimleri oluşturmuştur. Sömürge halkları, yoksullar, doğa ve tabii ki kadınlar. Başka bir ifadeyle zengin, beyaz ve erkek fotoğrafçının müdahale alanları.

Bu çalışmada fotoğrafın “görünmeyeni görünür kılma/gösterme” —medya için düşünülürse izleyicilerin ilgisini çekecek görüntüleri bulma— çabası içinde kadın bedenine daha bir şehvetle saldırıp, onu soymaya/çıplaklaştırmaya, başka bir deyişle erkek gözü için erişilebilir, seyredilebilir bir nesneye dönüştürmeye çalıştığı savunulmaktadır. Kadın bedeninin metalaşması daha önce pek çok kez tartışılmış bir konudur. Benim burada tartışmak ve altını çizmek istediğim nokta, insanlara her gün milyonlarca görüntü aktaran kitle medyasıyla birlikte —pek çok şeyin olduğu gibi— görüntülerin de hızla tüketilmesi olgusudur. Medyanın tüketim nesnelere arasında kadın bedeni, aynı zamanda bir arzu nesnesi olarak önemli bir yere sahiptir. Ancak tüketim çılgınlığının neden olduğu medyadaki pervasızlık içinde, artık üzerinde düşünülmesi gereken konu, toplumda “saygın” mesleklere sahip, bilgi ve emekleriyle belli bir kariyer edinmiş ve medyada da bu yönleriyle gündeme gelen kadınların da kimi zaman para karşılığı, kimi zaman da gizlice —tam da fotoğrafın saldırganlığını çağrıştıran biçimde— çıplak olarak görüntülenmeye çalışılması olmalıdır.

Çalışmada doğrudan bir etik tartışmasına gidilmemiş, ancak tarihsel süreç içinde fotoğrafın —çeşitli açılardan— kendisine temel obje olarak seçtiği kadına yaptığı saldırıdan hareketle, yine kadınlara ilişkin haber fotoğraflarının mantığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu sorgulama da genel olarak fotoğrafın doğası ve mantığı üzerinden yapılacaktır. Beni bu çalışmayı yapmaya iten 7 Nisan 2001 tarihinde *Sabah* gazetesinde yayımlanan “Hangi spikeri çıplak görmek istersiniz?” başlıklı haberdur. Haberde, *Playboy* dergisinin, okurlarına “dünyanın en saygın televizyonlarında finans haberleri sunan kadın muhabirlerden hangisini çıplak görmek” istediklerini soran bir anket hazırladığı bildirilmektedir. Bu haberden yola çıkılarak Nisan ayına ait *Sabah*, *Hürriyet* ve *Zaman* gazeteleri taranmış, toplumda saygın bir yere sahip, kariyer sahibi kadını çıplaklaştırmaya yönelik benzer haberler tespit edilerek bir değerlendirme yapma yoluna gidilmiştir.

Çalışmada saptanan bulgular iki açıdan çözümlenmektedir. Birincisi, oryantalist söylem çerçevesinde kadını “hem bir bilgi hem de bir arzu nesnesi” şeklinde ele alarak; oryantalist söylemdeki “Doğu”nun yerine, bir “öteki” olarak kadını koymak mümkündür. Kadının temsili de erkek söylem açısından “fanteziler, arzular, korkular ve rüyalarla örülmüştür”. Bu çerçeve içinde kadın bedeninin erkek özne için —

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

medyanın erkek egemen bakışı temsil ettiği de düşünülerek— nasıl ve neden arzu nesnesine dönüştüğü sorgulanacaktır. İkinci yaklaşım ise bizzat fotoğrafa ve onunla bağlantılı olarak haber fotoğrafına ve habere ilişkin bir çözümleme yapmaktır. Görüntülerin ve haberin sürekli aktığı günümüzde medyanın daha önce görülmemiş/duyulmamış olanı bulma çabası ve bunun doğurduğu sonuçlar tartışılacaktır.

Medya, Fotoğraf ve Tüketim

Fotoğraf çağının kapısını açan Joseph Nicephore Niepce, Louis Daugerre ve William Hery Fox Talbot, bilmeden iletişim ve medya çağını da başlatmışlardır (Çizgen, 1998:109). Medya çağı görüntülerin çok daha hızla aktığı, bu hıza paralel olarak görüntülerin de hızla tüketildiği, izleyicilerin ve kameramanların her an yeni bir görüntü peşinde koştukları bir çağdır. Medya çağı, tüketim toplumuyla birlikte anılır. Her şeyin bir tüketim nesnesine dönüştüğü bu toplumda medya, nesnelere görüntüler, daha genel anlamda imajlar şeklinde tüketilmesine neden olmuştur.

Görme, kişileri/nesnelere tanıma ve konumlandırmada sözden daha etkilidir. Ancak bu etkisi ve önemine rağmen, dünyanın görüntülerle tanımlanması sorunlu bir şeydir. Çünkü görüntüler, varlıkların yalnızca belli bir anda, belli bir durumunu yansıtabilirler. Başka bir ifadeyle “görsel hafızaya alınan bilgi aslında nesnenin bir özet formudur” (Ceylan, 1988:7). Görüntüler o şeyin kendisi değildir, ancak fotoğraf böyle bir yanılsama yaratır.

Egemen erkek söylemi, kadını bedeni üzerinden konumlandırıp tartışarak onu yalnızca bir bedene, dolayısıyla bir cisme indirgerken, onu tanınır, görünür kılma çabası içinde olan fotoğraf da kadın bedenini görüntülere indirger. Burada kadın iki kez indirgenir; birinci olarak bedene, ikinci olarak da görüntüye. Ceylan’ın vurguladığı gibi “görünen şey, gören kişi adına kendi çizgilerinden fedakarlık” yapmaya zorlanır. Gören —ve gösteren— kişi görüntüyü istediği gibi biçimlendirebilir. Bu biçimlendirme söz konusu olmasa bile —özellikle de medya çağında— görüntü olarak var olmada, sırf gelip geçen binlerce görüntüden biri olma anlamında bile azalma, indirgenme söz konusudur.

Fotoğraflar, insanlara görüntüledikleri nesnelere kendilerini sunmaz ama, onları “ulaşılabilir” nesnelere olarak gözlerinin önüne, ellerinin altına getirir. Bir gazeteyi düşündüğünüzde, okur gazetede yer alan yarı-giyimli bir mankene belki de hiçbir zaman gerçekten sahip olamayacaktır, ancak onun görüntüye indirgenmiş şekline, istediği zaman tekrar tekrar bakabileceği bir görüntüsüne sahiptir. Deneysel psikoloji, insanlara ulaşılabilir kadar yakın görüldüğü halde bir türlü ulaşılabilen nesnelere toplumsal iştahı, talebi giderek artırdığını söyler. İşte bu noktada satın alma ve sahip olmaya ilişkin doyurulmaz bir şehvet kapitalist tüketimin körükleyici nedeni haline gelir (Ceylan, 1988:20). Görüntüler hızla tüketilir, hep tüketilecek yeni bir görüntü arayışı vardır. Sontag fotoğraf makinelerinin yalnızca görme yoluyla daha fazla anlamayı mümkün kılmadığını, aynı zamanda görme uğruna görme düşüncesini besleyerek görmenin kendisini değiştirdiğini söyler:

Endüstrileşmiş toplumlar vatandaşlarını görüntü bağımlılarına çevirirler; zihinsel kirlenmenin en karşı konulmaz biçimidir bu... İnsanların fotoğraflamak için karşı konulmaz bir zorunlulukları olduğunu söylemek yanlış olmaz: Bu, deneyimin kendisini bir görme biçimine çevirmektir. Sonuçta bir deneyime sahip olmak bir fotoğraf çekmekle aynı şey haline

gelirken, toplu bir olaya katılmak da giderek onun fotoğraflanmış biçimine bakmakla eşitlenir... Mallarme, dünyadaki her şeyin bir kitapta son bulmak için var olduğunu söylemişti. Bugünse her şey bir fotoğrafta son bulmak için varoluyor. (Sontag: 38).

Fotoğraf, doğal gerçekliği görüntüleme/nesnelere dönüştürür ve dolayısıyla bir şeyi görüntülemek, bir anlamda onu nesneleştirmek, seyirlik bir şey haline getirmektir. Fotoğraflanılan ve fotoğrafçı arasında, fotoğrafçı lehine bir iktidar ilişkisi kurulur. Fotoğrafçı görüntülediği “gerçekliği” o haliyle yakalamış, onu kamera karşısında savunmasız bırakmış ve kendi makinesinin içine yerleşebilen bir nesneye dönüştürmüştür. Makine fotoğrafçının silahıdır ve karşısındakini böylece teslim alır. Sontag fotoğraf çekme ediminde “yırtıcı” bir şeyler olduğunu söyler (29).

Özellikle kitle medyasının yaygınlaşmasıyla görüntüler de tüketim nesnelere dönüşmüştür ve her fotoğraf yeni bir şey, daha önce tüketilmemiş bir şey göstermek zorundadır. Fotoğrafı yırtıcı ve müdahaleci kılan nedenlerden biri de bu yenilik arayışıdır. Fotoğraf makinesinin görüntü avında en ilginç konuları hep toplumsal hiyerarşinin alt kesimleri oluşturmuştur. Sömürge halkları, yoksullar, doğa ve tabii ki kadınlar. Başka bir ifadeyle zengin, beyaz ve erkek fotoğrafçının müdahale alanları. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, fotoğraf makinesinin daha kolay taşınabilir hale gelmesinin de etkisiyle fotoğrafçılar —başka ifadeyle Batılı erkekler— Ortadoğu ve Kuzey Afrika’ya akın etmişlerdir. Bu bölge halklarının görüntüleri Batılılar için oldukça ilgi çekici olmuştur. Elbette fotoğrafın tarihi bir kanıt olmak ya da aile fotoğraflarında olduğu gibi anıları saklamak gibi göz ardı edilemeyecek işlevleri de vardır. Ancak bu amaçlarla kullanıldıkları anlar dışında insanları fotoğraf çekmeye iten şey, “güzel bir şey bulmak”tır. Bu güdü, yukarıda sayılan grupları hem fotoğrafçının temel ilgi alanına sokar, hem de onun müdahalesine —güzeli yakalamak için yapacağı değişikliklere— açık hale getirir.

Fotoğrafın ve —bir sıçramayla— medyanın görülmemiş olanı gösterme çabası, yukarıda sayılan beyaz erkeğin/fotoğrafın müdahalesine açık kesimlere olan müdahalesini daha şiddetli hale getirir. Ne var ki “medya çağı” diye adlandırabileceğimiz günümüzde sömürge halkları ve doğanın fotoğrafik görüntüler olarak önemini yitirdiğini söyleyebiliriz. Bu iki grup artık büyük ölçüde “belgesel” nitelikleriyle görüntülenmektedirler. Bugün “yoksullar” grubunu, medyayı “demokratik katılım” çerçevesinde kullanabilen ve yönlendiren grupların dışında kalan, sıradan insanlar olarak genişletebiliriz. Onlar ölümler, cinayetler, tecavüzler, kavgalar gibi daha çok şiddet içeren görüntülerle karşımıza çıkmakta, kadınlar ise her zamanki başat “nesne” konularını korumaktadırlar.

Medyadaki haber kriterleri de yukarıdaki sözleri desteklemektedir. Bir olayın haber olarak değerlendirilebilmesi için çeşitli kriterler söz konusudur. Bunlar arasında olayın ilgi çekici olması; tanınmış, ünlü kişilerle ilgili olması; çok sayıda kişiyi ilgilendirmesi; kamu yararıyla ilgili olması ve güncel olması... gibi kriterler yer alır. Ancak günümüzde popüler medyada iki kriter —olayın ilgi çekici olması ve tanınmış ya da ünlü kişilerle ilgili olması— büyük ölçüde ön plana çıkmıştır. Basın-yayın kuruluşları ilgi çekici haber bulmak adına, kimi zaman kişilik haklarına da saldırarak daha önce kimsenin edinmediği görüntüleri ve bilgileri edinebilme yarışına girmektedirler. Özellikle Türkiye için politik konularda iktidarın izin verdiğinden daha fazla bilgi ya da görüntü sunmanın caydırıcı yasal yaptırımları bulunmaktadır. Bunun da etkisiyle medya daha

fazla magazine kaymakta ve Sezen Aksu'nun bikinili fotoğrafları ya da ünlü bir mankenin son sevgilisiyle görüntüleri en ilgi çekici konular arasına girmektedir.

Sontag şiddet fotoğraflarıyla ilgili olarak “Fotoğraflar yeni bir şey gösterdikleri sürece şok yaratabilirler... İnsan bu tür görüntüleri bir kez gördü mü, daha fazlasını da görme yolunda ilerlemeye başlamıştır”, der (34). Şiddet fotoğraflarında “kanıksama” söz konusudur. Şiddet içeren görüntü ilk kez karşılaşıldığında sarsıcı bir etki yapar, ancak aynı tip görüntülere kısa sürede alışılır ve fotoğrafın yarattığı etki gittikçe azalır. Çıplakta ise “tüketme” vardır. Çıplaklaştırılan kadın bedeni ilk kez görüldüğünde ilgi çekicidir, çünkü o yalnızca pornografik bir görüntü değil, aynı zamanda yeni bir fethin de simgesidir. Standartlaştırılmış güzellik ölçüleri göz önüne alındığında sergilenen kadın bedenlerinin görsel olarak birbirinden çok da fazla bir farkı yoktur. Ancak bu yeni görüntü, bedeni görünür kılınmış yeni bir kadındır; erkek bakışının nüfuz edebildiği başka bir kadın. Medya —biraz da— bu içgüdüyle mümkün olduğunca daha fazla kadını çıplaklaştırma çabası içindedir. Bu arzu, yaptığı iş fiziksel özellikleriyle doğrudan bağlantılı olmayan, kariyer ve/veya şöhret sahibi kadınların da çıplak görüntülenmesi çabasını doğurmaktadır. Her zaman giyinik gördüğümüz kariyer sahibi kadını çıplak görüntülemek ilk ve —belki de— son kez gerçekleşecek bir durumu ifade eder. Bu, tam da fotoğrafın temel iddiası olan “anlık görüntüleri ölümsüzleştirme”, “anı yakalama” iddiasıyla örtüşen bir şeydir.

Kadın Bedeninin “Arzu Nesnesi”ne Dönüşümü

Bu bölüme, başta değindiğimiz 7 Nisan 2001 tarihli *Sabah* gazetesinde “Hangi spikeri çıplak görmek istersiniz” başlığıyla yer alan haberi inceleyerek başlamakta yarar vardır. Haberin spotunda “*Playboy*, okurlarına dünyanın en saygın televizyonlarında finans haberleri sunan kadın muhabirlerden hangisini çıplak görmek istediklerini sordu. Anket erkeklerin fantezilerini coşturdu ama feministleri çıldırttı” sözleri yer almaktadır. Hepsi otuz yaşının üstünde, iyi eğitim almış, iyi bir kariyere sahip, medyada —belki de her zaman— dekoltesi olmayan döpiyeslerle görünen, daha iyi bir ifadeyle —en azından yaptıkları iş gereği— “seksilik” atfedilen tavır ve giysilerden uzak olan bu kadınlar, yalnızca “erkeklerin fantezilerini coşturmak” için çıplaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu haberden sonra çalışmaya bir örneklem oluşturmak amacıyla Nisan ayına ait *Sabah*, *Hürriyet* ve *Zaman* Gazeteleri incelenmiştir.

Bu bir aylık dönem içinde *Sabah* gazetesinde belirlediğimiz kriterlere uygun bir habere daha rastlanmıştır. *Hürriyet* ve *Zaman* gazetelerinde ise kriterlerimize uygun haber bulunamamıştır. Ancak bu sonuç *Zaman* ve *Hürriyet* gazetelerinin yayın politikasıyla ilgili bir genelleme yapmamıza yetecek bir sonuç değildir. *Hürriyet* gazetesinde kadın bedeninin teşhirine ilişkin çok sayıda haber bulunmakta, ancak aradığımız biçimde bir haber yer almamaktadır. *Zaman* gazetesi bu iki gazeteden biraz daha farklı bir yerde durmaktadır. Gazetede öncelikle, diğer popüler gazetelerde olduğu gibi bir magazin sayfası bulunmamakta ve magazinsel haberler “kültür-sanat” başlığı altında ele alınabilecek türden haberler olarak karşımıza çıkmaktadır. *Zaman* gazetesindeki haberler kadını, geleneksel “anne” ve “eş” kimliğiyle sunan haberlerdir. Bu da —bu çalışmada fazlaca değinmeyeceğimiz— medyada kadının temsil biçimleriyle ilgilidir. Medyada kadına yönelik, kadını ikincil ve aşağı olarak konumlandıran bir ayrımcılık söz konusudur.

“Medyada cinsiyetçilik” olarak tanımlanan bu durum, kadının medyada yalnızca belirli şekillerde temsil edilmesi şeklinde açıklanabilir. Kadın, ya bir cinsel obje olarak

ya anne, eş gibi “kutsal” değerler atfedilerek ya da olumsuzlanarak sunulur. Medyada kadının nasıl temsil edildiğine dair şu sınıflandırma cinsiyetçiliğe ilişkin önemli ipuçları verir: “şiddete maruz kalan kadın, korunmaya muhtaç kadın, cinsel obje olarak kadın, iyi eş, iyi anne, kötü eş, kötü anne, yuva yıkan ahlaksız kadın, tüketen kadın, tükettiren kadın” (Kuruoğlu, 2001:131). Medyada kadın, yukarıda sıralanan kategorilerin dışında temsil olanağı bulamamaktadır. Kabaca erkekten bağımsız olarak yaşamayı savunan feministlerin özellikle Türk toplumunda “çirkin ve yalnız kadınlar” olarak nitelendirildiği ve medyanın bu yargıyı desteklediği düşünülürse bu sözler daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim sözünü ettiğimiz haberlerde de kariyer sahibi kadınların, gerçek kimliklerinin dışında cinsel obje olarak temsiline ilişkin bir çaba söz konusudur. Kısaca *Zaman* gazetesinin kadını yalnızca anne ve eş rolleriyle temsil ediyor olmasının feminist yaklaşımdan olumlanabilecek bir tutum olmadığı belirtilmelidir.

Sabah gazetesinde yer alan ikinci haber “Ve sonunda Anna çıplak” başlığını taşımaktadır. 18 Nisan tarihinde yayımlanan “haberde” dünyaca ünlü tenis oyuncusu Anna Kournikova’nın evinin bahçesinde güneşlenirken çekilmiş bir fotoğrafı yer almaktadır. “Haber” bu fotoğraf üzerine kurulur ve sporcunun güzel vücuduna ve evindeki rahat tavırlarına ilişkin sözlerle süslenir. Şimdi sırayla bu haberler biraz daha detaylı olarak incelenecektir.

Birinci haberde “aday” olarak sunulan sekiz bayandan dördünün fotoğrafına yer verilmiştir. Bu “adaylar” portre fotoğrafı diyebileceğimiz görüntülerle ve tam da yukarıda çizilen imajlarıyla yer alırlar. Hata haber spikerleri oldukları düşünüldüğünde televizyon ekranındaki görüntüleri de portre düzeyindedir, göğüs hizalarından aşağısı çerçeveye girmez, girdiği zamanlarda da genellikle bir masanın arkasındadırlar. Kısacası bedenleri giyinik olarak bile bir bütün olarak görülmeyen kadınlardır. Haberde “adaylar”; CNBC’den —habere göre— “finans tanrıçası” olarak anılan Maria Bartiromo, CNN’den Willow Bay, yine aynı kanaldan Jennifer Westhoven ve Fox News Channel’den Molly Falconer, Tech Tv’den Stacey Barcelata, Bloomberg’den Prue Lewarne ve Monica Bertran, CBS’den Susan McGinnis olarak sıralanır.

Kournikova spikerlerden biraz daha farklı olmakla birlikte, başarıyla yapmış olduğu işi ile gündemde olan, ancak medyanın cinselliğe ilişkin tacizlerinden kurtulamayan biridir. Haberde kullanılan “Dünyaca ünlü tenisçi Anna Kournikova’nın çıplak fotoğrafları ilk kez yayınlandı” sözleriyle, bu görüntünün ilk olmasına dikkat çekilmektedir. Haberin devamında ise “Paparazziler seksiliği ve güzelliği sayesinde dünya çapında milyonlarca erkek hayranı bulunan 19 yaşındaki Rus tenisçinin Miami’deki villasının bahçesinde güneşlendiği sırada fotoğraflarını çekmeyi başardı” sözleri yer alır. Bu görüntü açıkça fotoğrafçının —görüntü avcısının— başarısı olarak nitelendirilir. Ayrıca Kournikova’nın görüntüsü, onu izleyen erkek komşusunun hayranlık bildiren sözleriyle birlikte verilir:

Fotoğrafları çeken News of the World dergisine konuşan Kournikova’nın komşularından biri ünlü tenisçinin üstsüz güneşlenmesinden oldukça etkilendiğini söyledi. “Vücudu televizyonda görüldüğünden de güzelmiş” diyen erkek komşu “Anna hakikaten bir numara” diye konuştu.

Birinci haberin söylemi üzerinde de biraz düşünmekte yarar vardır. Haberde,

Dergi (Playboy), okurlarına televizyonda finans haberlerini sunan kadın spikerlerden hangisini çıplak görmek istediklerini sordu ve en çok oy

alacak adayın ödülünü de belirledi: Seçilecek spikere çok yüksek bir ücret karşılığı çıplak poz verme teklifi götürülecek. Kabul ederse fotoğraflar Playboy'da yayınlanacak.

Anket Amerikan kamuoyunda bomba etkisi yaptı. Playboycular, akıllı, kariyer sahibi, son derece ciddi görümlü bu kadınları çıplak hayal etmeyi fazlasıyla erotik buluklarını belirterek, dergiye oy yağdırmaya başladılar. Feministler ise adeta çıldırdı. Playboy'u protesto eden kadın dernekleri, olayı kadın cinsine hakaret olarak algıladıklarını belirttiler...

ifadelerine yer verilmektedir.

Buradaki sorunun, kadının hakarete uğramış olması vs. gibi bir onur sorunu değildir. Sorunun, haberin üst başlığında yer alan şu sözlerle özetlenebilir belki; “Playboy dergisi, erkeklerin ciddi kadın fantezisini tetikledi”. Erkeklerin kadına yönelik fantezileri elbette ki “ciddi kadın”la sınırlı değil; sarışın kadın, vamp kadın, zenci kadın, melez kadın... Kısacası kadın başlı başına bir fantezi/arzu nesnesidir. Ancak bu haberde “ciddi kadın” olarak tanımlanan, benim ise biraz daha genelleştirerek “giyinmek için giyinmiş olan kadın” şeklinde tanımlayacağım kadının bir arzu nesnesine dönüştürülmesi, üzerinde konuşulması gereken farklı anlamlar da içermektedir. Bunu açıklayabilmek için oryantalist söyleme bakmak gerekmektedir.

Bilindiği gibi “Doğunun temsil edilme biçimleri daima cinsel imajlar, bilinçdışı fanteziler, arzular, korkular ve rüyalarla birlikte örülmüştür. Bir başka deyişle cinsellik sorunu... Özne'nin Öteki ile her ilişkisini yönetir ve yapılaştırır” (Yeğenoğlu, 1996:114). Bu alıntıda “Doğu” yerine bir öteki olarak “kadın”ı koymamız mümkündür. Kadının temsili de erkek söylem açısından “fanteziler, arzular, korkular ve rüyalarla örülmüştür”. Ötekine duyulan ilginin altında hem gizli bir korku hem de ona duyulan arzu vardır. İşte kariyer sahibi, başarılı kadın bu iki duygunun kesiştiği noktadadır; hem yalnızca “bilgi ve yeteneği” sayesinde edindiği kariyeriyle sistemi tehdit eder, dolayısıyla korku nesnesidir, hem de bir kadın olarak arzu nesnesi olmaktan kurtulamaz.

Oryantalist söylem, güçlü bir şekilde fallus-merkezci söylem ile çakışır ve kültürel ve cinsel farkı temsil eden söylemler arasında ayrılmaz bir bağ vardır (Yeğenoğlu: 1996). Bu ayrılmaz bağ nedeniyle tartışmanın birinci ayağı oryantalist söylem üzerine kurulmuştur. Yeğenoğlu “Peçeli Fanteziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark” başlıklı yol açıcı çalışmasında Doğulu kadının kullandığı peçenin Batılı Özne için nasıl Doğu'ya duyduğu merak, korku, ele geçirme arzusu... gibi tüm bilinçdışı arzuların temsilcisine dönüştüğünü gösterir:

...peçe, onun (Doğulu kadın) vücudunu Batılı bakış ve arzunun erişiminden uzak tutar. Bu gizemli, fantazmatik figürü görünmezliğinden ve erişilmezliğinden, peçeli figürün bakışa gösterdiği bu direngenlikten hayal kırıklığına uğrayan Batılı arzu, bu tuhaf... 'kumaş maddeyi' amansız bir soruşturmayla tâbi tutar... (115).

Doğulu peçeli kadının yerini hem toplumsal statüsü, hem de “gerçek” anlamda giysileriyle erkek bakışının nüfuz alanı dışında kalan —Batılı ya da Doğulu— kadınlar almıştır. Bu kez erkeğin aşamadığı şey, hem yine bir “kumaş parçası” olarak kıyafet, hem de kadının sahip olduğu kariyer/toplumsal statüdür. Kadının sahip olduğu kariyer, onun etrafını bir hale gibi kuşatarak erkek müdahalesine karşı korunaklı hale getirir. Bu kadınlar en azından ekonomik bağımsızlıklarıyla bir güç elde etmişlerdir. Bu çifte korunmuşluk, erkek bakış için çifte merak demektir. Yine peçeli kadın gibi, bu

kadınlar da “gözü cezp eder ve arkasında ne olduğu konusunda düşünmeye, spekülasyon yapmaya kıskırtır” (118).

Kariyer sahibi, “ciddi” kadınlara duyulan ilgili, tıpkı yine Doğulu kadında olduğu gibi onun çıplaklaştırılmış, gizeminden ve gücünden —en azından kendi bedenine sahip olmak anlamında— soyutlanmış görüntüsüne her şekilde razı olmayı da beraberinde getirmektedir. Örneğin Batılı fotoğrafçılar, Batıda oldukça ilgi gören Doğulu kadının ev ve haremdeki görüntülerinin büyük çoğunluğunu gerçekten o mekânlarda değil, bu özel mekânlara ilişkin duyularıyla düzenledikleri stüdyolarda çekmişlerdi. Ancak bu görüntüler gerçek mekânlarda çekilmiş olduğu havası yaratmakta ve cazibesinden bir şey yitirmemekteydi. “Bu açıdan fotoğraf... bu kapalı ve mahrem bölgeye giren bir röntgencinin ayrıcalıklı konumunu takınan ve fotoğrafa bakana da aynı olanağı sağlayan bir imgelem ürünüydü” (Alloula’dan akt. Shick, 1989:59).

Joan Riviere, “erkek düzeninde saklanmanın, kılık kıyafet değiştirmenin ve makyaj yapmanın, (entelektüel) olarak güçlü kadınlar için tek mümkün var olma yolu” olduğunu savunur. Sözü edilen kadınlar da bu mümkün “var olma yolu” içinde var olabilmiş kadınlardır. Makyajlıdır, toplumda onay gören tarzda giyinirler, ancak medya onları tüm “dişilikleri”yle görmek istemektedir. Makyajlarını çıkarmasalar bile, giysilerini çıkarmaları arzulanır. Ancak makyajın kadınların arkasına saklandıkları maskeler olarak görüldükleri doğrudur. Kimi zaman ünlüleri makyajsız görüntülemek de bir mahremiyeti alenileştirmek olarak algılanmaktadır. Buradan hareketle, konuyu biraz dağıtmak pahasına, bedenlerini cinsel obje olarak kullanan ya da en azından buna itiraz etmeyen kadınların da bedenlerini göstermek için giysilerini çıkardıklarında bile tam olarak “çıplak” algılanmadıklarını söyleyebiliriz. Daha iyi bir ifadeyle bu da kısa sürede tüketilir ve izleyiciyi tatmin etmez hale gelir. Bu tür görüntülerde kadın, izleyicisi olan erkek bakışa kendini açmış, ama aynı zamanda ona güzel görünmek için en genel anlamıyla makyaj yapmıştır. Kadın bedenini tüketmekte nesneleştirilmiş diğer şeylere kıyasla daha aceleci ve saldırgan olan erkek bakışı, kimi zaman bu soyunmadan da tatmin olmamakta ve güzellikleriyle ön plana çıkmış olan kadınları bu kez de makyajsız, günlük, doğal halleriyle ve tabii ki eğer estetik ameliyat yaptırmışlar ise bu müdahaleden önceki görüntüleriyle sergilemeye çalışırlar. Burada da mahrem olanın deşifre edilmesi söz konusudur. Erkek bakışın yerine geçen fotoğraf için kadınların özel alanlarında tutmak istedikleri tüm görüntüler, yakalanmayı bekleyen avlar gibidir. Kıskırtır, tahrik ederek ele geçirilmeyi ve diğerlerine de gösterilmeyi bekler.

Güçlü kadını fethetme arzusunun ya da haberdeki ifadeyle “erkeklerin ciddi kadın fantezisi”nin kaynağının, onun iktidara karşı direnmesi olduğu söylenmelidir. “Nerede direnç varsa, orada arzu olduğunu kabul etmemiz gerekir...; direnç arzuyu mümkün kılan koşuldur” (149). “Direnç”i en genel anlamıyla ele aldığımızda yukarıda sözünü ettiğimiz bedenlerini sergileyen, ancak makyaj yapan kadınların da direnme noktaları makyajlarıdır. Medyada sıkça gördüğümüz Rusya ve eski Doğu Bloğu ülkelerinden gelmiş olan “hayat kadınlarının” —halk arasındaki tabiriyle “Nataşalar”ın— görüntüleri bu söylediklerimize daha iyi bir örnek oluşturmaktadır. Polis tarafından yakalanan hayat kadınları yüzlerini kameralardan saklamaya çalışırlar ve bu noktada kameraman için yapılması gereken tek şey kadınların yüzlerini görüntülemektir. Olay mahallinde bulunan tüm foto muhabirleri ve kameramanlar sanki aralarında bir anlaşma varmışçasına kadınların yüzlerindeki örtüyü çekmeye ya da buldukları küçük bir aralıktan yüzlerini görüntülemeye çalışırlar. Peki onları buna iten nedir? Bulaşıcı

hastalık taşıma olasılığı bulunan kadınları deşifre ederek halkı uyarmanın ötesinde —ya da gerisinde— bir arzudur onlara bunu yaptıran. Bu örnekte, direnme yüzün görünmesine ilişkindir ve kamera yüze ulaşabildiğinde, başka bir deyişle o kadınlarla göz göze gelebildiğinde onu ele geçirmiş olacaktır. Fakat görüntüleyen bir kameranın arkasında olduğu için bu göz göze gelme durumu gerçekleşmeyecek, karşılıklı bir bakışma yerine görüntüleyen bakışı söz konusu olacaktır. Bu durum kameranın iktidarını kuran önemli noktalardan biridir. Erkek bakışını temsil eden fotoğrafçı/kameraman görüntülediği nesneye bakışlarıyla sahip olur, görüntülenenin onu tam olarak görebilme olanağı yoktur.

Peçe örneğinde de “Batılı Özne’nin arzusu görme arzusuyla ayrılamaz bir biçimde bağlantılıdır. Sömürgeci Öznenin yabancı toprağı kontrol etme ve ona hakim olma arzusu, skopik arzusundan (psikanalizde bakma güdüsüne verilen ad), gözleyici bakışıyla peçenin arkasına nüfuz etme, sızma arzusundan bağımsız değildir” (Fanon’dan akt.Yeğenoğlu:152). Nitekim Batılı fotoğrafçı genel olarak Doğu’ya fotoğraflarıyla sahip çıkar. “Peçenin Öteki’ne sağladığı ‘görünmezlik’ aynı anda, hem arzunun eklemeli olduğu nokta, hem de Özne’nin bakma arzusunun kaydığı yerdir”(152). Peçeli kadında yukarıda söylenen iktidar ilişkisi tersine döner. Kadın fotoğrafçı tarafından görülür, ama Batılı erkek kadını göremez. Bu da arzuyu körükler. Haber örneklerimiz için aynı iktidar ilişkisinden söz edilemez, ancak erkeğin bakışları önünde olan, fakat tam olarak nüfuz edilememiş bir kadın söz konusudur.

Beden, Tüketim ve Temsil

Nilüfer Göle “Müslüman” kadının örtünmesinden söz ederken “vücut siyaseti” kavramını kullanır ve erkek egemen görüşte kadının her zaman bedeni üzerinden kurulduğunu, kadına yönelik tartışmaların da —siyasal, toplumsal ya da magazinsel boyutta— sürekli olarak beden üzerinden yapıldığını söyler (1998). Benzer bir tartışmayı daha açıklayıcı bir biçimde Sevda Alankuş Kural “İslami” ve “liberal” basında Fazilet Partisi İstanbul eski milletvekili Merve Kavakçı’nın temsiline ilişkin incelemesinde yapmıştır. Kadın, siyasal arenada bir siyasal aktör konumundayken bile giyimi, örtüsü, hatta kilosu gibi bedenine ilişkin göstergeler üzerinden tanımlanmaktadır. Medya haberlerinde “erkek aklı, kadın ise bedeni üzerinden temsil bulmaktadır”. Bu temsil pratiği ise “kadın bedenini bilme, onu nesneleştirme ve böylelikle de onu disiplin altına alma pratiğinin popülerleşmiş bir türevi”dir (2000:93).

“Vücut siyaseti”ni biraz açarsak Göle, “laik birey ile dindar birey tarafından dışı vurulduğu biçimiyle vücut semiyolojisinin vücuda ve kişiliğe ilişkin farklı kavramlara işaret” ettiğini söyler. “Modern birey için, vücut doğal ve doğa üstü tanımların nüfuzundan gitgide kurtulmaktadır”. Ancak bu kez Giddens’in da belirttiği gibi modern bireylerin idealleri “vücut geliştirme, zindelik ve enerji”ye dönüşmüştür. Kadın için ise bu belirlenen vücut ölçüleri, daha çok reklam metinleriyle özendirilen pürüzsüz, yumuşak ten, dolgun saçlar, çarpıcı dudaklar vs. olarak şekillenmektedir. Beden —daha belirgin bir biçimde de kadın bedeni— sürekli olarak ideal bir biçime doğru yönlendirilmekte ve bu biçime erişen bedenlerin de sergilenebileceği/erkek bakışına açılabilmesi mesajı örtük olarak verilmektedir. Medya kadını çıplak olarak görüntülemeye çalışmanın yanı sıra bedenini görünür kılan kadını da “cesur” olarak tanımlayarak taltif etmekte ve bir anlamda diğer kadınları da özendirilmektedir.

Göle’nin örtünmeye ilişkin önemli bir saptaması da örtünmenin bize “özel yaşamla sınırlı tutulması ve halkın önünde ifade edilmemesi gereken yasak ve mahrem bir

alanın varlığını” hatırlatmasıdır (80). Yukarıda anlatılan “ciddi kadın” ve “seksi kadın” farklı biçimlerde de olsa örtülüdür. Onların o halleriyle kamusal alanda bulunmaları sürekli olarak yasak ve mahrem bir alanın varlığını hatırlatmaktadır.

Bu noktada öncelikle insan bedeninin bir fotoğrafik görüntü olarak neden ilgi çekici bulunduğu üzerinde durmakta yarar vardır. Heykel ve resim gibi diğer sanatlarda da insan bedeni temel konuyu oluşturmuş ve yalnızca kadın değil, erkek bedeni de çıplak olarak yansıtılmıştı. Peki fotoğrafı farklı kılan neydi? Bu soruya Roland Barthes’ın şu sözleriyle cevap vermek mümkündür: “Fotoğrafın icadı, başka bir deyişle suretin istenildiğince çoğaltılabilmesi kolektif gövde bilincimizi değiştirmiş, özellikle de, kendi gövdemizle ve başkasının gövdesiyle kurduğumuz ilişkiye bir narsistik, bir öz tutku, dolayısıyla da bir cinsellik katmıştır” (akt. Ceylan, 1988:20). İnsanın kendi gövdesine narsistik bir duyguyla bağlanması bütünüyle fotoğrafın gerçekleştirdiği bir değişikliktir.

Fotoğrafla birlikte insan bedeni —özellikle de kadın bedeni— idealize edilmiş bir biçimde görüntülenmeye başlar. Kadın bedeni, fotoğrafın “güzellik” ve estetik arayışı içinde belli ölçülere kavuşmuştur. Bu estetize edilmiş kadın bedeni eşsiz bir güzellik olarak sunulmakta, kadının sahip olduğu bu güzelliği görünür kılmak da bir amaç haline gelmektedir. Baudrillard’ın söylediği gibi tüketilen şeyler arasında bedenden “daha güzel, daha eşsiz bir nesne” bulmak zordur. Bin yıllık bir püritanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçiminde beden yeniden keşfedilmiş ve özellikle de kadın bedeni, reklamlarda, modada ve kitle kültüründeki mutlak varlığını kazanmıştır (1997:155).

Fotoğraf, insanın kendi gövdesini gözünün önüne taşıyarak bilincin ona bir nesne gözüyle bakabilmesini kolaylaştırmıştır. Bilinç, bu bakışla beraber gövdeyi kendinden ayırıp soyutlayabilmiş ve onda kendi ihtiyaçlarına uygun düzenlemeler yapma cesaretini bulmuştur (Ceylan:20). Bugün popüler kadın ve erkek dergilerindeki konular da büyük ölçüde bedene ilişkindir. Bedeni güzelleştirmek ve bedeninin aldığı hazları en yüksek düzeye erdirmek. Böylece hem beden tüketilir, hem de beden için.

Tüketim süreci, toplumsal kurumlardan, kitle iletişim araçlarından, özellikle de televizyondan etkilenir. Medyada bedene ilişkin olarak sunulan mesajlar örtük biçimde tüm medya metinlerine sızmıştır. Haberlerden, tv dizilerine; reklamlardan, moda programlarına kadar hemen her metinde bedeni idealize eden ve cinsellikle ilişkilendiren mesajlar ya da mitler görmek mümkündür. Bocoock’un (1997) söylediği gibi “Arzular akışkandır; beklenmedik yönere akabilirler”. İnsanları bir araba ya da bir meyve suyunu almaya iten arzu, cinsel bir arzuyla birleştirilebilir. “Sinemanın, dergilerin, renkli fotoğrafçılığın ve hepsinin üstünde televizyonun keşfinden sonraki on yıllar içinde oluşturulan imajlarda, sembollerde, görüntülerde yansıdığı gibi, arzular insan bedeninin cinsel potansiyeli ile ilişkilendirilmektedirler”(98).

“Tanıma”/”Bilme” Olarak Fotoğraf

Fotoğraf, daha genel anlamda görüntü nesnelere tanımlanması ve dolayısıyla bilinmesinde en etkili araçtır. Bir nesneyi tanımak için tüm tanımlamaların yanı sıra son tahlilde yine de onu görmek isteriz. Göremediğimiz, bakışlarımızla konumlandıramadığımız varlıklar bizim için şüphelidir ve hep gizemli, mistik bir hava taşırlar. Yukarıda sözü edilen Batılı öznenin Doğuyu/Doğulu kadını görmek ve başkaları için de görünür kılmak arzusu bu duygulardan kaynaklanır. Batı, onu göremediği sürece hiçbir zaman onu tam olarak tanıyamayacak ve ona egemen olamayacaktır.

John Berger, görmenin konuşmadan önce geldiğini söyler ve çocuğun konuşmaya başlamadan önce bakıp tanımayı öğrendiğini belirtir. Yazara göre bizi çevreleyen dünyada kendi yerimizi görerek buluruz. Bu nedenle görme arzusu insanın önemli dürtülerinden birini oluşturur. “Bu dünyayı sözcüklerle anlatırız ama sözcükler dünyayla çevrelenmiş olmamızı hiçbir zaman değiştiremez” (1990:7). Berger için görme basit bir fizyolojik olay değildir. Bakmak ve görmek arasındaki ayrımı da hatırlatarak, bakmanın bir “seçme edimi” olduğunu söyler. “Bu edimin sonucu olarak gördüğümüz nesne —her zaman elimizle dokunabileceğimiz bir nesne anlamında olmasa da— ulaşabileceğimiz bir alana getirilmiş olur” (8). Görmek nesnelere neredeyse dokunmak kadar etkili bir ilişki kurmayı sağlar. Nitekim dokunmayla ilgili bir söz olan “temas” sözcüğü, “göz teması” ifadesinde görme ile birleştirilmektedir.

İnsanoğlunu fotoğrafın icadına götüren şeyin de görerek tanıma ve gördüklerini saklama, yeniden bakılabilecek görüntü parçacıkları haline getirme arzusu olduğu söylenebilir. “Fotoğrafın temel olgusu ‘görüp’, ‘göstermektir’” (Çizgen, 1992:13). Fotoğrafla birlikte görmenin yerini görüntüleme almış ve fotoğraf, dönemin maceraperestleri için bir görüntü avına dönüşmüştür. “Bir şeyi görüntülemek belli ölçülerde onu kesinleştirmek anlamı taşır”. Bir nesnenin fotoğrafla tanımı onun sözle tanımından çok daha kesin bir ifadedir. Fotoğrafın bu güçlü etkisinden dolayı nesneye ait yanlış ya da çarpıtılmış bir fotoğrafik mesaj çok daha sürükleyici ve inandırıcı olur (Ceylan,1988:19).

Görüntülerin algılamadaki önemi nedeniyle haberde de fotoğraf/görüntü oldukça önemlidir. Haber fotoğrafları, haberin inandırıcılığını kuran en önemli unsurlardan biridir. Fotoğrafın —tıpkı haber gibi— gerçeğin kendisi olmadığı kabul edilse de okuyucu için haber fotoğrafı o olayın gerçekliğine ilişkin önemli bir kanıttır. Fotoğraflar, haber başlıkları gibi istem ve bir ek çaba olmadan algılanan görsel öğeler olmaları dolayısıyla da önem taşırlar. Habere sağladıkları görsel katkıyla anlamın oluşmasına katkıda bulunurlar (Hall’den akt. Doğanay & Keskin, 2000:13). Kimi durumlarda fotoğraf, başlı başına haberi oluşturur. Yazılı metin yalnızca olayın nasıl olduğuna ilişkin detayları verir. Savaş fotoğrafları, paparazzi çekimleri bunlara örnektir.

Bu noktada fotoğrafın akıp giden görüntüye kıyasla daha etkili olduğu söylenmelidir. Anın yakalanması ve ölümsüzleştirilmesi, o eşsiz zamanın aktarılması anlamında fotoğraf. Televizyon ve sinemada her kare bir öncekinin etkisini siler ve dikkati kendine çeker. Akıp giden kareler boyunca bu işlem devam eder. Belki de bu nedenle filmlerde final sahneleri en gösterişli sahneler olarak kurgulanırlar. İzleyiciye sunulan binlerce kare içinden bir tanesinin seçilmesi ve filmle özdeşleştirilerek hatırlanması istenir. Buna karşılık fotoğraflar “bir akış değil, ancak gerçek birer zaman dilimi oldukları için hareketli görüntülerden daha fazla akılda kalırlar... Her bir durağan fotoğraf saklanıp tekrar tekrar bakılabilecek ince bir nesneye dönüşmüş olan ayrıcalıklı bir andır” (Sontag:32).

Nitekim haber fotoğraflarında olayı anlatan en kritik görüntüyü kullanma eğilimi vardır. Haberde aranan 5 N 1 K kuralı, fotoğraf için de geçerlidir. İyi bir haber fotoğrafı, olaya taraf olan kişileri, mekânı, kabaca zamanı... anlatabilecek nitelikte olmalıdır (Schlapp, 2000). Haber fotoğrafında eksik olan tek şey “nasıl” sorusunun cevabıdır; bu da haberde anlatılır. Bu kriterleri sağlamayan fotoğraflar ancak, daha iyi görüntü almanın mümkün olmadığı çok önemli anlarda kullanılırlar. Bu çalışmada incelenen Anna Kournikova’nın arkadan çekilmiş fotoğrafı iyi fotoğraf kriterlerini sağlamadığı halde ajans tarafından geçilmiş ve gazetelerde de yer bulmuştur. Bu durum

Kornikova'nın görüntüsüne basının atfettiği önemi göstermektedir. Tenisçinin mayolu görüntüsü fotoğraftaki eksikliği kapatacak kadar önemlidir.

Fotoğrafın etkisine yeniden dönersek, kimi zaman fotoğrafların gerçeğin kendisinden bile daha etkili olduğunu söylemeliyiz. Görülmek istenen şey öne alınarak çekilen bir fotoğrafın etkisi oldukça büyüktür. Çünkü fotoğraf size asıl görülmeye değer olan şeyin bu olduğunu söyler. Kournikova'nın havluya sarılmış hali değil de mayolu hali görülmeye değerdir.

Fotoğraf karesinin televizyon ya da sinemada akıp giden görüntülerden daha büyük bir etki bırakması savaş/şiddet fotoğraflarında daha açık bir biçimde görülür. Tek bir kare fotoğraf, televizyonda izlediğimiz saatler süren savaş görüntülerinden daha etkilidir. II. Dünya Savaşı sırasında toplama kamplarında çekilen fotoğraflar, atom bombasının ardından Japon halkının görüntüleri, Vietnam Savaşı... Bu tür kritik görüntüler, fotoğrafın etkisinden dolayı televizyon haberlerinde kullanılırken bile, kimi zaman dondurularak ya da ağır çekimle (*slow motion*) gösterilirler.

Kadın bedeninin çıplaklaştırılmış görüntüleri ya da paparazzi tarzı gizli çekimler de filme alınmak yerine fotoğraflanmaya çalışılırlar. Yine Kournikova örneğinde olduğu gibi fotoğraf, olaya yalnızca bir kez yaşanabilecek bir anın yakalanması hissini vererek, görüntüden duyulan hazzı artırmaktadır. O yalnızca bir kez yaşanabilecek bir an olduğu için tek karedir; görüntüde bazı kayıplar olsa bile bu, fotoğrafın “başarısını”, ilgi çekiciliğini azaltmaz. Bu fotoğraflar pasif düzenleme içinde çekilmiş olsalar bile “ilk” olma özelliklerinden dolayı bir “kritik an” fotoğrafı havası yaratırlar. Diğer haberdeki gibi ünlü kişilerin para karşılığı çıplak fotoğraflarını çektiirmelerinde de bir kere olma durumu söz konusudur. Güzel ve ünlü spiker ilk ve belki de son kez çıplak olarak görülebilecektir. Bu an fotoğrafla ölümsüzleştirilir ve tekrar tekrar bakılabilecek, bir duvara ya da masaya yerleştirilebilecek bir görüntüye dönüştürülür. Bir kadını ilk kez çıplak görecektir olmak da, mecazi olarak ona ilk defa sahip olmak anlamı taşır.

Sonuç:

Tüketim toplumunun önemli ayaklarından biri olan medya, günümüzde yaşanan tüketim çılgınlığı içinde insanları görüntü bombardımanına tutmaktadır. İzleyici/okuyucu için ilgi çekici ve yeni bir görüntü bulma çabası, çoğu zaman medya etiği, kişi hakları gibi kavramların hiçe sayılmasına neden olmaktadır. Medyadaki tüketimden en fazla etkilenenler ise kadınlardır —hem sıradan hem kamusal alanda medya dolayısıyla var olan kadınlar. Kadın eğitilmiş ve belli bir kariyer sahibi de olsa medyada yalnızca iki şekilde temsil edilmektedir; cinsel obje ya da kutsal anne/eş. Çalışmada incelediğimiz haberlerde kendi alanlarında başarı kazanmış kadınlar, mesleki kimlikleriyle değil de yelpazenin birinci ucunda, cinsel obje olarak temsil edilmeye çalışılmaktadırlar.

Çalışmada, Yeğenoğlu'nun peçeli kadın örneğiyle birlikte, üç örnekten hareketle erkek bakışın kadın bedenine nüfuz etme, onu görme ve görünür kılma arzusu içinde olduğu söylenmiştir. Kadın, erkek bakış için öncelikle karşı cins olarak Öteki olması nedeniyle, ele geçirilmek istenen, arzulanan bir nesnedir. Erkek, onu hem hakim olduğu düzenin kurallarına uymak zorunda bırakarak, hem de kadının kendini temsil etme kanallarını tıkayarak ve onu kendi biçimlendirdiği şekilde temsil ederek egemen konumunu korumaktadır. Kadın, kendini kendi dilinden ifade etme olanağını bulamaz ve erkeğin temsil biçimine mahkûm olur.

İyi bir eğitim alarak, erkeklerle -en azından yasal düzeyde- eşit koşullarda çalışarak iyi bir kariyer edinmiş, başka bir ifadeyle toplumda belli bir yer ve “güç” kazanmış kadınlar bile bu temsil sisteminin dışına çıkamazlar. Erkek, kadını zekası, duyguları, başarıları vs. ile değil, bedeni üzerinden kurar ve onu bedeni üzerinden tartışır. Bu çerçevede kadına hükmetme, onu ele geçirme çabası da yine bedenini ele geçirmeyle bir tutulur.

Çalışmada erkek bakışıyla özdeşleştirilen fotoğrafçının kadını çıplaklaştırma, çıplak olarak görüntüleme çabasının ve bu görüntülere duyulan ilginin altında da bu duygu yatmaktadır. Örneklerde sunulan kadınlar, bedenlerini seks objesi olarak kullanmadan toplumda var olabilmış ve bu konumun verdiği güçle erkeğin müdahalesine karşı korunaklı kadınlardandır. Bu durum —tıpkı kapalı Müslüman kadın ya da Doğulu kadında olduğu gibi— onlara duyulan arzuyu arttırmaktadır. Burada fotoğrafın akıp giden görüntülerden daha etkili olmasının nedeni, fotoğrafın insanlara yalnızca bir kez olabilecek bir görüntüye tanıklık ettikleri hissini vermesidir.

Kaynakça:

- Alankuş Kural, Sevda ve Çavdar, Ayşe (2000). “İslamcı ve Laik Medyada Kadın, Beden ve Temsil”. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirisi, 3-5 Mayıs 2000, Ankara.
- Baudrillard, Jean. (1997). *Tüketim Toplumu*. Çev. H. Deliçaylı ve F. Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bek, Gencel, Mine. (2001). “Medyada Cinsiyetçilik ve İletişim Politikaları”. *İletişim Dergisi*. S:10. s:213-233.
- Berger, John. (1990). *Görme Biçimleri*. Çev. Yurdanur Salman. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berger, John. (1998). *O Ana Adanmış; John Berger'den Seçme Yazılar*. Çev. Yurdanur Salman ve Müge Gürsoy Sökmen. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bocock, Robert. (1997). *Tüketim*. Çev. İrem Kutluk. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, M. Tahir. (1988). *Fotoğraf, Estetik ve Görüntü Üzerine Denemeler*. İstanbul: İFSAT Yayınları No:15.
- Çizgen, Gültekin. (1992). *Fotoğrafın Yapısı ve Kimliği Üzerine Denemeler*. İstanbul: Ataal Yayıncılık.
- Çizgen, Gültekin. (1998). *Fotoğrafın Görsel Dili*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Doğanay, Ü. ve Ertan Keskin, Zerrin. (2000). “Yazılı Basında 1999 Yerel ve Genel Seçimleri: Siyasal Parti Liderlerinin Haber Fotoğraflarında Temsili”. I. Ulusal İletişim Kongresi
- Göle, Nilüfer. (1998). “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, (ed. Bozdoğan, S. ve Kasaba, R.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 55. s:70-81.
- Kuruoğlu, Huriye. (2001). “Medya ve Kadın”. *Karizma Dergisi*. Ekim-Kasım-Aralık 2001. S:8. s: 129-134.
- Schlap, Herman. (2000). *Gazeteciliğe Giriş*. Çev. I. Aygün. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Shick, Cemil Irwin. (1989). “Simge Olarak Ortadoğu Kadını: Sömürgecilikten Ulusal Kurtuluşa Görsel Kültür”. *Kitabiyat Dergisi*. Nisan 1989. C:II. S:64. S:57-63/249-255.
- Sontag, Susan. (1993). *Fotoğraf Üzerine*. Çev. R. Akçakaya. İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınları.

Yeğenoğlu, Meyda. (1996). “Peçeli Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark”. *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*. Der: Keyman, Mutman, Yeğenoğlu. İstanbul:İletişim Yayınları. s:107-159.

Gazeteler:

“Hangi spikeri çıplak görmek istersiniz”, *Sabah Gazetesi*, 7 Nisan 2001, s:6

“Ve sonunda Anna çıplak”, *Sabah Gazetesi*, 18 Nisan 2001, s:6.

İnsan Hakları ve Demokrasi

Yrd. Doç. Dr. Semiha Akıncı*

Bu çalışmanın amacı demokrasiyle insan hakları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu konular günümüzde gerek insan hakları kurumları, gerekse Batılı ülkelerin dış politikalarında artan ölçüde ilintilendirilmektedir. Bu ilintinin yeterli biçimde kavranması, göstermeye çalışacağım gibi, yalnız demokrasinin nasıl tanımlandığına değil, insan hakları anlayışımızı toplumsal ve siyasi konular dışına taşımaya rıza gösterip göstermeyeceğimize de bağlıdır. Böyle geniş bir anlayışın benimsenmesi insan hakları gündeminin sınırlı değil, kapsayıcı yaklaşımla ele alınabilmesi için zorunludur; ama bu yaklaşım demokrasi ile insan hakları arasındaki bağıntıyı konu alacak anlatımları daha da karmaşık hale getirir. Bu yazının önde gelen amaçlarından biri anılan karmaşıklığa açıklık getirmektir; bu konudaki tartışmalara getirdiği katkı anılan açıklık olacaktır.

Demokrasi, Toplumsal ve Siyasi Haklar:

Tarih içinde demokrasi ile insan hakları siyaset alanının farklı kesimlerinde yer alan ayrı olgular sayılmışlardır; demokrasi yönetimin örgütlenmesi ile ilgilidir, insan hakları ise, birey haklarının belirlenmesi ve savunulmasıyla. Demokrasi dendiğinde yarışmalı seçimler, çok partililik, kuvvetler ayrımı gibi kurumsal anlaşmayı düşünmeye alışmışız; bunlar özünde anayasal düzenle ve kamu gücünün örgütlenmesiyle ilgili sorunlardır. Öte yandan, insan hakları bireye yönelik duyarlılığın ortaya çıkardığı sorunlar olup, bireylere belirgin olarak insanca yaşamın asgari şartlarını sağlamaya yöneliktir. Genel olarak “insan” sözünün kullanılmasından anlaşılacağı gibi, bu haklar hep uluslararası kapsamda, uluslararası anlayışa ve düzenlemelere uygun olacak biçimde tanımlanmışlardır; oysa yönetim ile ilgili düzenlemeler, egemenliğin özünde yer aldıklarından, geleneksel olarak büsbütün ilgili devletlerin iç sorunlarından sayılmışlardır. Demokrasi konusunun incelenmesini siyaset bilimine, insan hakları konusunu ise hukuk dalına bağlayan akademik işbirliği de bu ayrımı güçlendirmiştir. Çünkü, hiç değilse Anglo-Sakson dünyasında, bu iki dal hiç de yakın olmamıştır.

Eskiden benimsenilebilirliği olmuş olsa bile günümüzde bu ayrımın dayanağı kalmamıştır. Halk kitlelerinin baskısı altında komünist rejimlerin çökmesi demokrasinin de, insan hakları gibi, yerel bir yönetim biçiminden çok evrensel olarak öykünülen bir yönetim biçimi olduğunu ortaya koymuştur. İster sağ olsun, ister sol, diktatörlük yönetimi altında beliren insan hakları ihlalleri sicili bir ülkede yürürlükte olan siyasi düzenin, o ülke uyruklarının yararlandıkları insan hakları düzeyinden hiç de bağımsız değildir. Bugün artık demokrasi ile insan haklarının ancak birlikte yürütülebileceğini kabul ediyoruz. Ne var ki, aralarındaki bağıntı çoğu zaman yanlış tasarlanır; içsel bir birlik olarak anlaşılacak yerde ya salt deneysel bir birliktelik olarak, ya da birbirini tamamlama bağıntısı olarak düşünülür. Bu meyanda, demokrasinin insan haklarını savunmaya “en uygun” yönetim tarzı olduğu, demokrasinin de insan haklarıyla “desteklenmesi gerektiği” öne sürülür; sanki insan hakları demokrasiye

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi.

eklenecek hususlarmış, bağımsız güvenceler sağlanmazsa demokrasiden rencide olabilecek hususlarmış gibi. Her ne kadar sebeplerini anlamak mümkün olsa da, anılan bağının böyle dile getirilmesi yine de yanlıştır.

Sorunun özü demokrasinin nasıl tanımlanacağıdır. Çok partililiğe, yarışmalı seçimlere, kuvvetler ayırımına, vb. dayanan salt kurumsal tanımların ortak zayıflığı bunlara göre demokratik yönetimlerin liberal, çoğulcu gibi, kullanılacak birçok terimle belirlenebilecek nitelikleri olan yönetimlerden nasıl tefrik edilecekleri sorudur. Verilecek cevap anılan niteliklerin demokratik sayılan bütün yönetimlerde bulunduğu ise, söz konusu yönetimlerin neden baştan demokratik sayıldıkları sorulmalıdır. Böyle bir belirleme döngüsünden kaçınmanın yolu, bu türlü kurumların somutlaştırdıkları, gerçekleşmesine katkıda buldukları temel ilkelerin, demokratik sayılmak için sağlamaları gereken koşulların, açıkça sayılmasıdır.

Nedir bu temel ilkeler? Demokrasinin temel ilkesi kamuyla ilgili kararların halk tarafından verilmesi ya da denetlenmesidir. Başlangıç noktası yönetim kurumları değil, sade vatandaşdır. Belirleyici ilkesi tüm vatandaşların, toplum kurumlarında olsun, doğrudan yönetim kurullarında olsun, yer alarak kamu işlerinde söz sahibi olmaları, bu katılma hakkının da eşit olarak herkese açık olmasıdır. Kamu işlerinde vatandaşlarca denetim ve bu görevin ifasında vatandaşlar arasında eşitlik demokrasinin temel ilkeleridir. Çok küçük çapta ve basit topluluklarda denetim vatandaşların karar verme sürecine doğrudan katılmalarıyla gerçekleştirilebilir de kalabalık ve karmaşık toplumlarda ancak dolaylı yollardan gerçekleştirilebilir. Kamu görevlerine adaylık koymak, önemli kamu görevlilerinin seçimine eşit haklarla katılmak, yönetimlerden hesap sorabilmek, anayasa değişikliklerinde doğrudan onay vermek gibi yollarla.

Sözü edilen, eşit vatandaşlık haklarına dayanılarak kullanılan kamu işlerinin güdümüne katılma hakkından yola çıkılırsa, buradan üst düzeyde bir soruya geçebiliriz: çağdaş devlet ortamında bu ilkeleri yürürlüğe koymak için ne gerekir? Verilecek cevap aynı zamanda iki ayrı doğrultuya yöneltir ilginizi.

Bu yönlerden biri, zaman içinde etkili halk yönetimi sağlamak için gerekli olduğu ortaya çıkmış kurumsal düzenlemelerin açıklanmasıdır. Bu başlık altında halk onayına alması programlar sunan siyasi partiler arasında seçilme yarışı; yönetimi denetleme görevini seçmenler adına yürüten temsilciler; tüm resmi görevlilerin meclisçe onaylanmış yasalara uygun davranıp davranmadıklarını denetleyen bağımsız yargı heyeti; yönetimi gözlem altında tutacak, halkın istek ve eğilimlerini yansıtacak bağımsız basın; kötü yöntemin bireylere verebileceği zararların tazmini için atanacak, kayyumluk gibi kurumlar sayılabilir. Yönetimin halk tarafından denetlenmesine katkıda buldukları ölçüde bu kurumların hepsi demokratik kurumlar sayılabilir. Sayılan ilkelerin gerçekleşmesine şimdi yaptıklarından daha geniş ölçüde katkıda bulunmaları, vatandaşlar ve toplumun farklı kesimleri arasında daha büyük bir eşitlik sağlamaları, kısacası olduklarından daha demokratik olmaları, şüphesiz mümkündür. Ama baştan demokratik sayılmaları bu temel ilkeleri kapsamalarından, onların gerçekleşmesine katkıda bulunmalarındandır.

Demokrasi ilkelerinin uygulamaya konmasıyla ilgili sorunun bizi yönelttiği konu ikincisi kamu işlerinde seslerinin duyulması olarak belirlenen temel demokratik haklarının etkili kılınabilmesi için vatandaşların başka hangi haklarla donatılmış olmaları gerektiği konusudur. Burada insan hakları gündeminin toplumsal ve siyasi yüzü belirginlik kazanır. İfade, toplanma, yürüme özgürlükleri olmadan ne toplum kurumlarının örgütleriyle ne de resmi tasarılar konusunda vatandaşın söz sahibi olması

mümkün değildir. Bu türlü özgürlükler, vatandaşlar arasında iletişimin ve böyle bir iletişimin kurulmasına ortam sağlayacak forumların var olduklarını varsaydıklarından, bireysel özgürlük sayılamazlar. Ne var ki, ancak tek tek bireylere tanınan haklar olarak güvenceye alınabilirler; bunun için de kişisel özgürlük, kişisel emniyet ve bağımsız yargı önünde yargılanma haklarıyla desteklenmeleri gerekir.

Buna göre, demokrasinin özünde her vatandaşın, öbür vatandaşlarla eşit koşullarda, kamuyu ilgilendiren konularda söz sahibi olması ve yönetimi denetleme hakkına sahip olması vardır. Bu hakkın etkin olarak kullanılabilmesi ise, bir yandan oturmuş demokrasilerdeki tecrübelerden bildiğimiz siyasi kurumları (siyasi partiler, seçimler, yasama meclisleri, vb.), öte yandan da toplumsal ve siyasi denen, *Uluslararası Toplumsal ve Siyasi Haklar Sözleşmesi*, *Avrupa İnsan Hakları Anlaşması* gibi belgelerde belirtilen, hakların getirdiği güvenceyi gerektirir. Demokrasinin temel ilkelerinin gerçekleşmesi için her iki koşul da gerekmektedir. Bu yüzden, demokrasiyle insan hakları arasındaki bağıntı ilintisel olmayıp; içsel, yapısal bir bağıntıdır; insan hakları demokrasinin zorunlu bir bileşenidir. Demek ki, demokrasiyi yalnız kimi siyasi kurumlara bağlamak, iki yönlü bir yanlıştır. Bir kere anılan kurumların demokratik sayılmalarını haklı çıkaran, ne ölçüde demokratik olduklarının değerlendirmesine zemin sağlayan temel ilkeleri göz ardı eder. İkinci olarak, gerçekleşmesinin zorunlu koşulu olan insan haklarını dikkate almadığından, bu kurumları demokrasi için yeterli sayar. Anılan koşulların demokratikleşme için zorunlu olması yüzündendir ki, kimi koşullarda insan haklarının geliştirilmesi için verilecek uğraşlar demokrasinin geliştirilmesi için verilecek uğraşlardan daha etkili olabilmektedir.

Uygulamada belli bir parlamenter çoğunluk aracılığıyla dile getirilen “halk oyu” ile insan haklarının savunulması arasında bir gerilim olabileceği bilinir: Belli ulusal konuların ya da halk öfkesinin ağır basması, temel özgürlüklerin geçici ya da sürekli olarak kaldırılmasına yol açabilmektedir. Tocqueville ve J. S. Mill’in zamanından beri buna “çoğunluğun tiranlığı” denmektedir. Böyle baskılara karşı konabilmesi için, insan haklarının özel güvencele bağlanması gerekmiştir. Böyle güvenceler, hak sağlayan yasalar, hukuki yollar, meclis işleyişi ile ilgili düzenlemelerle sağlanabilmektedir. Sıkça yapıldığı gibi, anılan gerilimin insan haklarıyla demokrasi, ya da özgürlük arasında olduğunu öne sürmek, ya da meclis çoğunluklarının iradelerine sınırlama getirilmenin doğrudan demokrasiyi sınırlamak olacağını söylemek yanlış olur. Yukarıda geliştirilen bu savunma doğrultusunda söz konusu çatışmaların halkoyunun belli bir durumda egemen olmasıyla aynı oy hakkının sürekli olarak etkili olması koşullarının sağlanması arasındaki bir çatışma, belli bir konuda oyunu duyurma imkanıyla oyunu devamlı olarak duyurabilme hakkı arasındaki bir gerginlik olarak değerlendirmek gerekir. Demek ki, demokrasiler içten çelişkili olmayacaklarsa, yönetimler üzerinde halk denetimi sağlayan koşullara içten zarar verilmesine izin verilmeyecekse, özdenetim uygulamak, gereken sınırları benimsemek zorundadırlar; besbellidir ki bu tür anayasal sınırlamaların kendi paylarına halk tarafından onaylanması gerekecektir.

Varılan sonuç, insan haklarının demokrasinin vazgeçilmez bileşeni olduklarıdır; çünkü halkın resmi konularda söz sahibi olmasını, yönetimi denetlemesini sağlamanın onsuz olmaz koşulu, temel hakların güvenceye bağlanmış olmasıdır. Demokrasi ve insan hakları konuları, daha derin bir düzeyde de ilgilidirler; ki bu ilgi, haklı çıkarılmalarında dayanan ilkelerin temelindeki varsayımlardan kaynaklanır. İnsan hakları gündeminin dayandığı felsefi ilke, aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun, tüm insanların gereksinim ve haklarının eşit olduğunun benimsenmesi ilkesidir. Özellikle

türlü özgürlük hakları (kişisel özgürlük hakkı, düşünce ve vicdan özgürlüğü, serbest dolaşım, vb.), bireylerin kendi hayatları konusunda bilinçli, aklı başında kararlar verebilecekleri varsayımına dayanırlar. Demokratik haklar da ortak kamu yaşamını ilgilendiren konularda bu yetenekleri varsayarlar. Oy verme, resmi görevlere aday olma gibi haklar bireylerin kendi hayatlarıyla ilgili olduğu kadar kamu yaşamıyla ilgili konularda da bilinçli tartışmalara, karar verme süreçlerine katılma yeteneği taşıdıklarını varsayar. Gerek bireyin kendine, gerekse kamuyu ilgilendiren konularda anılan olgunluğa erginlikle erişildiği kabul edilir.

Kuşkusuz toplum kararları bireyin özgürlüklerini sınırlar. Bu anlamda, bireyselle toplumsal arasında bir gerginlik söz konusudur. Bundan dolayı demokrasi tartışmalarının anılan iki terim arasındaki dengenin nasıl sağlanabileceğini belirlemekle yükümlü olmaları gibi, insan hakları gündeminin bir konusu da, toplum kararlarının gücünün nasıl sınırlanacağı tartışılmasıdır. Gerek bireysel haklar, gerekse toplum kararları taraflarının bu tartışmada dayandıkları ortak payda, insan yetenekleri konusunda benimsenen bir varsayımdır: Hiç kimsenin başkalarının yarar ve isteklerini belirlemeye, bu konuda velayet etmeye yetkili olmadığı; bu hakkın ancak iyi belirlenmiş sınırlar içinde ve iradeye dayanarak belli kimse ve kurullara geçici süreler için devredilebileceği ilkesi.

Buraya kadar, yetersiz demokrasi tanımlarının demokrasiyle insan hakları konuları arasındaki ilişkinin eksik kavranmasına yol açabileceği göz önüne alınarak, demokrasi tanımına odaklanıldı. Oysa, insan haklarının anlatılmasında da, toplumsal ve siyasi haklar gündemindeki konulardan ibaret oldukları izlenimine yol açabilen benzer bir yetersizlik teşhis edilebilir. Batılı yaklaşımlar hep bu yönde eksik olmuşlardır; soğuk savaşın sona ermesi de bu eğilimi güçlendirmiştir. Batılı ülkelerden birinin insan hakları konusunda yayınladığı hangi bildirgeyi alırsanız alınız, hemen hep resmi ve siyasi hakların söz konusu olduğunu görürsünüz. Ekonomik, toplumsal ve ekinsel hakların niçin göz ardı edildikleri konusunun tartışılması bu bağlamda yersiz olacaktır. Şu kadar belirtilmeli ki, bu hakları dikkate almayan insan haklarıyla demokrasinin ilişkisi konulu her anlatı yarım kalmış sayılır. Aslında, yarımından çok daha fazla eksik kalmış sayılır; çünkü demokrasiyle toplumsal, ekonomik ve ekinsel haklar arasındaki ilişkiler örgüsü buraya kadar ele alınan demokrasi-resmi ve siyasi haklar ilişkisinden daha girifttir. Siyasi kurumları bir alan, ekonomik, toplumsal ve ekinsel hakları başka bir alan sayarsak, resmi ve siyasi hakların bu alanların ara kesitinde yer aldığı söylenebilir.

Kaynakça

- Beetham, David., *Democracy and Human Rights*, Polity Press, 1999, Cambridge.
- Büyükkaragöz, Savaş, Kesici, Şahin., *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Türkiye Demokrasi Vakfı Yayınları, 1998, Ankara.
- Kapani, Münci., *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Türkiye Demokrasi Vakfı Yayınları, 1999.
- Kuçuradi, İoanna, der., *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri Uluslararası Semineri*, Türkiye Felsefe Kurumu, 1980, Ankara.
- Kuçuradi, İoanna, der., *The Idea and the Documents of Human Rights*, Philosophical Society of Turkey, 1995, Ankara.
- Paine, Thomas., *İnsan Hakları*, MEB Yayınları, 1964, İstanbul.

Palumbo, Michael., *Human Rights: Meaning and History*, Robert E. Krieger Pub. Company, 1982, Florida.

Siyasetin ve Etiğin Estetikleştirilmesi/Yeşilleştirilmesi Üzerine

Doç. Dr. Emel Aközer*

I

Adolf Hitler'in baş mimarının, kendisine "sonsuzluğa kalacak binalar inşa etme görevi" tevcih edilen Albert Speer'in *Gizli Günceler*'inde siyasetin estetikleştirilmesi/yeşilleştirilmesi ile Nazi İmparatorluğu arasındaki ilişkiye tanıklık eden çok sayıda itiraf bulmak mümkün:¹

Şimdi akşam vakti hücremde, rejimin güzelliğe karşı gerçekte çok aşikâr olan ilgisi üzerine düşünüyorum. Rejimin acımasızlığına ve insanlık-dışı yaklaşımına, çoğu zaman dejenere olup kartpostal manzarası duygusallığına dönüşmüş olsa da, güzellik, elde değmemişlik, kirlenmemişlik karşısında dikkate değer bir duyarlılık eşlik etmişti. . . Kuşkusuz rejimin güzellik özlemi Hitler'in kişisel beğenisiyle, modern dünyaya karşı beslediği nefretle, gelecek korkusuyla ilişkiliydi. Ama işin içinde bencil olmayan bir toplumsal neden, teknolojik dünyanın kaçınılmaz çirkinliğini alışılmış estetik biçimlerle, güzellikle bağdaştırma çabası da vardı...²

Modernlik karşıtı romantik bir yaklaşım olan estetikçilikle, yani felsefenin, etiğin ve siyasetin estetikleştirilmesiyle ırkçılık, toplama kampları ve soykırım arasındaki ilişkiyi farklı bakış açılarından ele alan değişik zamanlarda yazılmış çok sayıda kaynaktan söz edilebilir. Gerek estetikçiliğin, gerekse siyaset, felsefe ve etiğin yeşilleştirilmesinin günümüzde göz ardı edilebilen insanlık-dışı sonuçları çeşitli bilimsel ve felsefi çalışmalarda ele alınmıştır. Son on yılda dikkati çeken Terry Eagleton'un *Estetiğin İdeolojisi* ve (1990) Luc Ferry'nin *Yeni Ekolojik Düzen: Ağaçlar, Hayvanlar ve İnsanlar* (1992, 1995) başlıklı kitaplarından çok önce örneğin Karl R. Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda (1943) bu romantik yaklaşımların ideolojik köklerinin ve siyasi sonuçlarının tartışıldığını belirtmek gerekir.³ Buna karşılık 1960'lardan başlayarak, etiğin yeşilleşmesini yeryüzünde "insan türünün şovenizmi"ne son veren bir gelişme olarak sunan ve toplama kamplarının dehşetini de modernlik projesiyle açıklayan romantik yaklaşımların hızla yaygınlaştığı görülmektedir.⁴

Bu romantik, modernlik-karşıtı yaklaşımlar geçtiğimiz yüzyılda da entelektüel modalar içinde önemli bir yer tutmuş, bu yaklaşımlara yöneltelen eleştiri sanat ve çevre düşmanlığı gibi algılanabilmiştir. Estetikçiliğin sanatseverlik olmadığını, üstelik geçmişte siyasetin sanata müdahalesine zemin hazırladığını, çevresel sorunların sihirle

* ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

¹ Albert Speer, Spandau: *The Secret Diaries* (Fontana/Collins, 1977), s. 99.

² İbid. s. 419.

³ Bkz. Terry Eagleton, *The Ideology of the Aesthetic* (Cambridge: Basil Blackwell, 1990); Luc Ferry, *The New Ecological Order*. Çev. Carol Volk (Chicago: University of Chicago Press, 1995); Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*. Çev. Mete Tuncay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967).

⁴ Roderick Frazier Nash, *The Rights of Nature—A History of Environmental Ethics* (London: The Univ. of Wisconsin Press, 1989), 121ff. Richard Sylvan and David Bennett, *The Greening of Ethics* (The University of Arizona Press, 1995).

çözülemediğini, modernliğin ve eleştirel akılcı bir yaklaşımın sanatsal duyarlılığın ve çevre duyarlılığının gelişmesini engellemediğini söylemek her zaman yeterli olmamaktadır. *New Age* diye tanımlanan popüler kültürün sunduğu akıldışı karışımların özelliği, içlerine bir miktar doğru katılmış olmasıdır. Bu, onları henüz “akla veda” etme konusunda kararsız olanlar için de ikna edici kılabilmiştir. Böylece bu karışımların en zehirli olanları umulmadık yerlerde ve zamanlarda karşımıza çıkabiliyor ve bir tür “akıl tutulması” sayesinde son derecede etkili olabiliyor. Daha önemlisi, barındırdıkları az miktardaki doğru da içlerinde eriyip gidiyor.

Estetikçiliğin ve etiğin yeşilleştirilmesinin, Popper’in kullandığı terimlerle “kabile toplumu”nun ya da “kapalı toplum”un *ethos*’unu geri getirme düşleriyle ilişkisi nedir?⁵ Bu soruyu yanıtlamak ve bazı kavramlara açıklık getirmek bakımından, bu düşlerin iki bin yıldan daha öncesine uzanan tarihi içinde önemli bir yer tutan Platon’un *Timaeus*’undan yola çıkmak yardımcı olabilir.⁶ Batı’da ve Doğu’da Yeniplatoncu gelenekler kadar *New Age* kolajlarına da malzeme sağlayan *Timaeus* gözümüzün önüne bilim, sanat ve ahlakın siyasetle iç içe geçtiği bir dünya serer. Burada Platon’un etiği ile *Timaeus*’un ortaya koyduğu ahlakın bir ve aynı şey olmadığını vurgulamak gerekir.

II

Timaeus, Platon’un *Devlet* adıyla bilinen yapıtından aktarılan en iyi devlet tasvirleriyle başlar. Critias’ın Atinalı ünlü yasa yapıcı Solon’un Eski Mısır rahiplerinden dinlediğini söylediği Atlantis öyküsüyle devam eder. Bu öyküyle anlatılmak istenen Platon’un en iyi devlet tasvirinin düşsel olmayabileceği, geçmişte böyle bir devletin, Kozmos’un Tanrısal Düzeni’yle uyumlu bir toplum düzeninin var olmuş olabileceğidir.⁷ Son olarak, yapıta adını veren Pythagorasçı düşünür *Timaeus*, Kozmos’un ve insanın yaratılışı öyküsünü dile getirir.

Bu son öykü gerçekte yaratıcı edimin öyküsüdür. *Timaeus* önce Varlık ve Oluş arasındaki ayrıma değinir. Varlık akıl yoluyla kavranır, ebedi ve ezeldir. Oluşmakta olan her şey geçicidir ve hiçbir zaman gerçek anlamda var olmaz, ama görülebilir ve elle tutulabilir. Oluşmakta olan her şeyin oluşmasına yol açan bir Neden [Cause] vardır. *Timaeus*, Kozmos’un da görünür ve elle tutulur olduğunu, duyumsanabildiğini, bu yüzden de bir Neden’i, bir yaratıcısı olması gerektiğini öne sürer. *Timaeus*’a göre Kozmos olabileceklerin en güzeli ve Kozmos’un Yaratıcısı, Babası ya da Mimarı yaratıcıların en iyisidir. O halde Kozmos’un Mimarı ezeli ve ebedi Varlık’ı örnek almış olmalıdır. Kozmos ezeli ve ebedi Varlık’ın kopyasıdır.

Timaeus sonsuz sayıda dünyanın olduğunu öne süren Atomculardan farklı olarak, eşsiz ve kusursuz bir bütün olduğuna inandığı Kozmos’un kusursuz parçalarıyla uyumlu birliğini sağlayan, toprağı ve ateşi, suyu ve havayı, değişmeyen ile geçici olanı, Özdeş ile Öteki’ni, Varlık ile Oluş’u ilişkilendiren, gök kubbede Aklın, içimizde Ruh’un devirlerini düzenleyen gizemli oranlardan, Pythagorasçıların kutsal geometrisinden, kısacası Tanrısal Sanat’ın gizlerinden söz eder.

Popper’in *Açık Toplum ve Düşmanları*’nda belirttiği gibi, Platon’a göre siyaset *Timaeus*’ta betimlenen Tanrısal Sanat gibidir; siyaset de müzik gibi, mimarlık gibi, ezeli

⁵ Yunanlılar için *ethos* teriminin iki anlamı vardı: 1- halkın ahlak ya da davranış kuralları ve ve karakteri; 2- müzikte halkın ahlak ve karakterlerini etkileyen makam ya da akort. Bkz. <http://www.facstaff.oglethorpe.edu/JBohart/Historical%20Outline.htm>

⁶ Plato, *Timaeus*. *Plato: In Twelve Volumes* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1999).

⁷ Plato, *Timaeus*, 25e.

ve ebedi olanı örnek alan bir düzen getirme, biçim verme sanattır, Kusursuz Sanat'tır. Bu sanatı icra edenlerin malzemesi insan topluluklarıdır. Siyasetin estetikleştirilmesi, insan topluluklarını Tanrısal Örnek'e göre yeniden biçimlendirme, kusursuz ve güzel yeni bir toplum yaratma arzusunun sonucudur. Popper'in Romantiklik diye adlandırdığı bu tutum, kapalı toplumdaki geçiş sürecinde yaşanan sıkıntıların ve sorunların kökten çözümünü geçmişte, doğaya dönüşte ya da "geleceğin sevgi ve güzellik dünyasına doğru yürüyüşte" arayabilir. Ama her durumda başvurduğu örnek, idealleştirdiği kapalı toplum biçimleridir; toplum yaşamını düzenleyen yasaların henüz doğa yasaları gibi görüldüğü "kabile toplumu" ya da "organik toplum"dur.⁸ *Timaeus*'ta anlatılan Atlantis öyküsündeki anakronizm bu idealleştirmenin ürünüdür. Bu öyküde Atlantis'le savaşan Atina, insan hayatındaki her şeyin Kozmos'un Düzen'iyle uyum içinde olduğu ideal bir devlet, zamanın toplumlarından çok daha ileri bir toplum örneği olarak sunulmuştur.

III

Gerçekte en eski biçimiyle kapalı toplum ya da kabile toplumu, bilginin ahlaki buyruklarla sınırlandırıldığı, dolayısıyla "Neyi bilebiliriz?" sorusunun hiç sorulmadığı toplumdur. Bu toplumun üyelerinin ne yapması gerektiği toplumsal yaşamın tabuları ve toplumsal yapı içindeki yerleriyle belirlenmiştir; kişisel kararlar söz konusu değildir; dolayısıyla "Doğru eylem nedir?" sorusu, felsefenin bir dalı olarak etiğin temelinde yatan ve "Ne yapmam gerekir" sorusunu da olanaklı kılan soru hiç gündeme gelmez. Organik toplum, sanatsal üretimin büyücülükten henüz farklılaşmadığı, sanatın ya da büyü'nün erkle iç içe geçtiği, felsefenin bir dalı olarak estetiğin henüz ortaya çıkmadığı toplumdur. "Kapalı toplum", der Popper, "...hısmımlık, bir arada yaşayış, ortak çabaları, ortak tehlikeleri, ortak sevinçleri ve ortak kaderleri paylaşma gibi yarı biyolojik bağlarla birbirine tutunmuş yarı-organik bir birim olduğu içindir ki bir sürüyü ya da bir kabileyi andırır. Kapalı toplum, hâlâ, birbirleriyle bağı, işbölümü ve mal değiş tokuşu gibi somut toplumsal ilişkilerden ibaret olmayıp da, dokunma, koklama ve görme gibi somut fizik ilişkilerden meydana gelen somut bireylerin somut bir grubudur".⁹

Platon'un yaşadığı dönemden çok önce, daha İÖ 7. yüzyılda İonya bölgesinde Miletos'ta felsefe ve bilim, dinsel ve ahlaki kısıtlamaları tanımaz olmuş ve sanat bilişsel, ahlaksal, büyüsel ve siyasal işlevini yitirmiştir. Yeni teknik ve bilimsel kültürün *ethos*'u¹⁰ kabile toplumunun, büyü ve efsaneler dünyasının *ethos*'u değildir artık. Popper *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda ve "Kültürlerin Çarpışması Hakkında" başlıklı yazısında, Aydınlanma'nın ilk kez denizcilik ve ticaretin geliştiği, Doğu ve Batı kültürlerinin yüz yüze geldiği Doğu Akdeniz kentlerinde, örneğin Miletos'ta başlamış olmasının ve bu entelektüel ve ticari merkezlerden yayılmasının bir rastlantı olmadığını anlatır. Bütün bu gelişmeler, bu siyasal ve ruhsal devrim cennet bahçesinin uyumunu bozmuş, kapalı toplumun çöküşüyle birlikte (bu açık topluma geçişin yalnızca ilk adımıdır) "uygarlığın sıkıntısı" duyulmaya başlamıştır.

IV

⁸ Karl R. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, s. 154-163.

⁹ Ibid. 168.

¹⁰ Bkz. Charles H. Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989 (1979)).

Kapalı toplumdaki geçiş sürecinde, hâlâ yaşamakta olduğumuz bu süreçte ortaya çıkan “sürüklenme duygusu”nun yarattığı belirsizlik ve siyasal değişim karşısında, özel alan, *oikos*, kabile toplumunun alışkanlıklarının, *ethos*'unun hâlâ geçerli olduğu görünüşte güvenli bir alan, bir sığınak olarak kalmıştır. Jean-François Lyotard 1988'de “Oikos” başlığını taşıyan yazısında Yunanca'da *oikeion* ve *politikon* arasındaki apaçık karşıtlığa dikkat çeker. *Oikeion* hane halkıdır, kadınlar, çocuklar, hizmetkârlar ya da köleler, evcil hayvanlardır: “*Oikeion*, kamusal olmayan her şeydir”,¹¹ (*Oikeion* ve *politikon* arasındaki karşıtlık mahrem ve kamusal arasındaki karşıtlığa karşılık gelir).

Lyotard'a göre trajedi *oikos*'un, bu tekinsiz mekânın alacakaranlığında doğmuştur. Domestik alan trajedilerin vazgeçilmez arkaplanıdır, trajedilerin konusu [kapalı toplumdaki geçiş sürecinde] aile ilişkileridir: “Trajedi bu ekolojik ve ekotrajik çerçevede mümkün değildir”, der Lyotard.¹² Bunun nedeni kabile toplumunun *ethos*'unun domestik alanda geçerliliğini sürdürmesidir. Tekinsizliğin kaynağı bu *ethos*'tur.

Siyasetin estetikleştirilmesinin ya da estetikçiliğin sonucu kabile toplumunun *ethos*'unun onarılması, restore edilmesi ve yeniymiş gibi sunulmasıdır; yeniden çevrime sokulmasıdır. Kabile toplumunun ilişkilerini geri getirmeye çalışan ve içe kapanan toplumlarda restorasyon alanıdır *oikos*. Etiğin yeşilleştirilmesi, siyasetin estetikleştirilmesini izler. *Oikos* içinde saklanıp korunan kabile toplumunun *ethos*'unun genişleyip yayılması, kamusal alanın domestikleşmesidir. Domestik mekânın küreselleşmesi sürecinin, 1960'larda ekolojinin, tek bir ailenin yaşadığı devasa bir ev olarak düşlenen yerleşimin yönetimi olarak tanımlanmasıyla başladığını söylemek yanlış olmaz.¹³

Geçmişte kabileci ya da organik topluma öykünen toplumların mimarlarının, fiziksel mekânda Özdeş olan ve Öteki'ni konumlandırdıkları, özel alanla kamusal alanı ayırıp bütünleştirmelerindeki ustalık ve güzellik *Timeaus*'ta dile getirilen Tanrısal Sanat'ın kutsal geometrisinden kaynaklanmış, kabileci toplumun değerleri, kutsal geometri kurallarına göre inşa edilen kentlerin düzeninde korunmuştur. Ama kabile toplumu ideasının somutlaştığı, kabile toplumunun *ethos*'unun taşındığı tek biçim geleneksel kent değildir kuşkusuz. Bu *ethos* ekolojik/teknolojik ütopyalarda ve karabasanlarda da yaşatılmaktadır. Mark Wigley “Yeniden Çevrimin Yeniden Çevrimi” başlıklı yazısında ekolojinin, başından beri mimarlık üzerine ve mimarlıktan kaynaklanan bir düşünme biçimi olduğunu söylemektedir. Bu döngüsel düşüncenin başlangıcı ve sonu Kozmos'un insan türünü ve canlı ve cansız tüm varlıkları içeren bir aileyi barındırdığı inanışıdır. Ailenin uyumunu korumak için insan türünün yok edilmesi gerektiğini savunanlar da yok değildir.

Daha güzel bir dünya vaat eden ideolojiler adına insan hayatına ve insan onuruna yöneltilen her saldırı karşısında Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları*'nın sonunda açık bir biçimde dile getirdiği uyarıyı yeniden anımsıyorum.

Platon'dan almamız gereken ders, onun bize öğretmeye çalıştığı tam karşıtı olmalıdır. Platon'un sosyolojik tanısı yetkin olmakla birlikte, kendi gelişimi, salık verdiği sağaltımın savaşmaya çalıştığı kötülükten daha beter

¹¹ Jean-François Lyotard, “Oikos”. *Political Writings* (London: UCL, 1993), s. 101.

¹² Ibid. 97.

¹³ Bkz. Mark Wigley, “Recycling Recycling”. *Interstices 4, Journal of Architecture and Related Arts*, 1996.

olduğunu kanıtlamaktadır. Siyasal gelişimi durdurmak çare değildir; bu mutluluk getirmez. Kapalı toplumun sözde masumluk ve güzelliğine artık geri dönemeyiz. Cennet düşümlerimiz yeryüzünde gerçekleştirilemez. Bir kez aklımıza güvenmeye ve eleştirme yetilerimizi kullanmaya başlayınca, bir kez kişisel sorumluluklarımızın sesini ve onunla birlikte bilgiyi iletmeye yardım etmenin sorumluluğunu duyunca, artık bir daha kabile sihrine kayıtsız boyun eğme durumuna düşemeyiz. Bilme ağacının meyvesini yiyenler için cennet yitirilmiştir. Kahraman kabilecilik çağına geri gitmek için ne kadar çalışsak, Engizisyona, Gizli Polise ve romantikleştirilmiş bir gangsterliğe ulaşmamız o kadar kesin olur. Aklın ve doğrunun susturulmasıyla başlayınca, insanın olan her şeyi en kaba ve şiddetli bir yoldan yıkmakla bitirmek zorunda kalırız. *Uyumlu bir doğa durumuna dönüş yoktur. Dönersek, yolun en başına, hayvanlığa kadar dönmemiz gerekir.*¹⁴

“Romantiklik”, der Popper, “göksel şehrini geçmişte ya da gelecekte arayabilir; ‘doğaya dönüş’ü yahut ‘geleceğin bir sevgi ve güzellik dünyasına doğru yürüyüş’ünü savunabilir; fakat çağrısı, her zaman akıldan çok duygularımızdır. Yeryüzünü cennet yapmak yolundaki en iyi niyetleri bile, ancak dünyayı cehenneme —yalnız, insanın hemcinsleri için hazırlayabileceği bir cehenneme— çevirmeyi başarabilir”.¹⁵ Görünüşte barışın hüküm sürdüğü yeryüzü cennetlerinde bile insanların bir bölümü doğum rastlantılarından kaynaklanan farklılıkları ya da farklı düşünceleri yüzünden güzelliği ve uyumu korumayı amaçlayan şiddetin hedefi olabiliyorlarsa, estetikçilik gibi etiğin yeşilleştirilmesini de sorgulamak gerekir.

¹⁴ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, s. 190, 191.

¹⁵ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, s. 163.

“İş Ahlakı” Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?

Prof. Dr. Berna Arda*

*Tarib öncesi çağlarda, ormandan yükselen
ilk ağrı çağlığı, hekimi davet eden ilk çağrı
idi*

İnsanların yaşamlarını sürdürmek için gerçekleştirdikleri ve üretimleri sonucu geçimlik bir para edindikleri etkinliklerdir işler. Bilgisel ya da teknik içeriği ile bu mesleği yapma yetkinliğine ulaşma yolları ne denli farklı olursa olsun, mesleklerini uygularken profesyonellerin sergilemeleri beklenen belirli davranış biçimleri bulunmaktadır. Bu “formlar” mesleklerin kendi özgün yapılarıyla, ortaya çıkış zamanları ile ve belki bir anlamda onların tarihsellikleriyle de bağlantılı biçimlerdir. Okuyacağınız yazı, günümüzde tıbbın bir meslek uygulaması olarak sergilediği görünümün “iş ahlakı” gibi bir payda temelinde düşündürdükleri üzerinedir. Bugünün tıbbını tanımlamaya çalışmak devasa bir bilgi birikimini, aynı zamanda teknolojiyi, bir o kadar yoğun “sanatsal” yaklaşımı ve iletişim becerileri yumağını da kastetmek demektir(10). Bilimsel bilgi birikimi açısından tıp, içeriğini büyük bir hızla katlayarak neredeyse logaritmik boyutlarda arttırmakta olan ve aynı zamanda yoğun teknoloji kullanımına açık bir alandır. Bu yazı çerçevesinde tıbbın bilimsel bilgi üretimi ile ilgili yanı ile koruyucu hekimlik bağlamları yazıyı çok genişletmemek kaygısı ile kapsam dışında tutulmuştur. Dolayısıyla, “iş ahlakı” açısından tıp dendiğinde kastedilen, tedavi edici tıbbın ya da geleneksel “bir hekim - bir hasta” ilişkisinin günümüzde sergilediği görünümler bağlamındaki tıptır. Yine aynı noktadan hareketle, hangi tür hekim davranışının “ahlak dışı” sayıldığı ile ilgili örnekler tabip odalarının onur kurulları perspektifinden gündeme getirilecektir.

Uygulamalı bir Etkinlik Olarak Tıp ve “Güven” Üzerine

Hekimin insanla doğrudan bağlantılı bir mesleği vardır. Bu bağlantı adına “insan” denen varlığın sergileyebileceği tüm umulmadık, tüm sıra dışı görünümlerle bir profesyonel olarak muhatap olmayı gerektirecek bir yoğunluk taşımaktadır. İnsan biyolojisinin gerektirdiği çeşitli durumlar; örneğin; temelde fizyolojik ve doğal bir olay olmakla birlikte günümüzde çokça tıbbileştirilmiş olduğu düşünülen doğum için, hastalık denen evrensel olgunun pençesine aldığı her bir birey için, travmaya maruz kalan her insan için... hekim, mesleki bilgi ve becerisi nedeniyle kendisine yakın bulacağı bir profesyoneldir. Zaaflarımızı, kimseye, belki kendimize bile göstermek istemeyeceğimiz ve başka kimsenin bilmesini istemeyeceğimiz yanlarımızı... hemen sadece hekimlerle paylaşmaya yanasırız. Hastalık durumları, nedeni ne olursa olsun, kendimizi zayıf ve yardıma muhtaç saydığımız ya da öyle duyumsadığımız durumlar değil midir? Ve bu durumlarımızı görmesine/tanık olmasına izin vermemize yol açan etken, hekimlerin bize verdiği “güven duygusu” değil midir?

Tıp, kuşkusuz, tek boyuta indirgenemeyecek kadar çok yönlü ve içsel zenginliği olan bir etkinliktir. Onu bir meslek olmanın ötesinde, uygulamalı bir bilim, aynı zamanda bir sanat, aynı zamanda bir alt- kültür. olarak da görmek mümkündür. Tıp

* Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

alanı tarihsel evrimi içerisinde çeşitli boyutları ve çeşitli nitelikleriyle tanımlanmış ve adlandırılmıştır. Önceleri içgüdüsellüğün ön planda olduğu tıp uygulamasında, bir zamanlar mistik niteliklerle bezeli ve hekimlerin aynı zamanda din adamı niteliği taşıdıkları dönemler de yaşanmıştır. Ardından tıp uygulamasının laik bir yapıya büründüğü, hekimlerin dinsel öğelerden sıyrıldığı ve gözleme dayalı (ampirik) yaklaşımların geçerlik kazanmasıyla da akılcı (ussal) hekimliğe yönelik adımların atılmaya başlandığı görülebilir. Ve bugün nihayet bilimsel-deneysel bakışın egemen olduğu bir yaklaşım tıptaki genel eğilimi oluşturmaktadır.

Tıbbın evrimsel gelişiminde karşımıza çıkan her bir dönemin kendine özgü karakteristikleri vardır kuşkusuz. Hekim kimliği de buna koşut olarak değişiklikler göstermiştir. Ancak hangi dönemde bulunuyor olursak olalım, bu kimliğin çekirdeğinde ne olursa olsun vazgeçilemez bir takım öğeler bulunmak zorundadır. Bu öğeler her hekim için onun cinsel, yöresel, etnik, ulusal, dinsel ve ideolojik alt bölümleri de bulunan kişisel kimliğinin ötesindeki bir “meslek kimliği”ni tanımlamaktadır(15). Hekimin davranışını belirleyen de, onun kişisel kimliğinin çatışmaya düştüğü durumlarda bile, mesleki kimliğinin işaret ettiği ve de güvencesi olduğu değerleri öne çıkarıp çıkarmamasıdır. Hekimi “güvenilir” kılan ve buna dayalı olarak da tıp kurumunu binlerce yıldır “ayakta” tutabilen temel dayanak noktasında, hekim kimliğine gölgesini düşüren insancıl ve bir o kadar da evrensel bir kimliğin içeriğinde saklı olsa gerektir. Bir kurum olarak tıbbın, hangi özelliklere sahip profesyonelleri kendisinden sayacağı ve “hekim” kabul edebileceği ile ilgili belirlenmiş/kristalize olmuş ilkeleri binlerce yıldır bulunmaktadır. Bir lonca işleyişinde ve kendi içine dönük bir meslek özelliği taşıdığı Hipokrat döneminden bu yana, onun adıyla bilinegelen hekim antları da, tıp kurumunun kendinden saydığı profesyonellerden toplum önünde “dürüst”, “güvenilir” olma, “sır saklama”, “insan kişiliğine saygı duyma” ve “ayrımcılığa karşı durma” sözünü alması değil midir? Bu, törensel öğeleri son derece ön planda olan and olgusunda tıp kurumunun her bir yeni profesyoneli üzerinden aslında kendi varlığını güvenceye alma kaygısı bulunmamakta mıdır? Hekimler bu ritüel bağlamda, tüm potansiyel hastalarına “Bana güvenebilirsin, mesleki bilgi ve becerimi senin iyiliğin için kullanacağım” sözünü vermektedirler(9).

Hekim-hasta ilişkisi tıbbın evrimi boyunca değişikliğe uğramış, farklı görünlere bürünmüştür. Bu farklı görünümlerden birisi; hekimin etkin ve hastanın ise bütünüyle edilgin olduğu “*etkinlik-edilgenlik*” türü bir ilişki biçimidir. Bir ikincisi; hekimin hastasına uyması gereken kuralları ve yapması gerekenleri söylediği, daha doğrusu öncelikle hekimce belirlenmiş bir stratejiyi hastanın uygulayacağı bir ilişki biçimidir. Bu, “*yol gösterme-işbirliği etme*” olarak adlandırılmaktadır. Hekim-hasta ilişkisinin üçüncü ana biçimi ise hekimin bir profesyonel olarak hastasına yardımcı olduğu, onun hastalık sürecinde karşılıklı katılma biçiminde ortaya çıkan “*paylaşım*” ilişki biçimidir. Özellikle tedavi edici hekimlikte, bir başka deyişle hekim-hasta ilişkisinin temelini oluşturduğu bir düzlemde bu ilişkinin güven temeline dayanması gerektiği açıktır. Günümüzde paternalist bir ilişkiden, hekimin yol gösterici olduğu ve hekimin hastasıyla “paylaşım” bir ilişkiyi sürdürebildiği bir hekim-hasta ilişkisine gidildiği görülmektedir. Toplumların kendi sosyokültürel özelliklerinin hekim-hasta ilişkilerinde de başlıca belirleyicilerden biri olduğu, örneğin bu bağlamda ülkemizde de daha sıklıkla hastanın edilgin olduğu “paternalistik” bir ilişki türünün ortaya çıktığı ve üstelik bu tür bir ilişkinin hem hastalar, hem de hekimler tarafından genelde benimsenerek uygulandığını gözlemek mümkündür (13).

Yukarıda da dile getirilen hekim-hasta ilişkisinin üzerine inşa edildiği güven ögesinin, zaman içerisinde yerini *kayıtsız koşulsuz bir güven* yerine “*aydınlatılmış onam*” kavramına bıraktığını söylemek mümkündür. Bu durum, başta tüm insanlık adına utanç eylemleri olan Nazilerin uygulamaları gibi çeşitli etkenler nedeniyle, güven temelinin sarsılmasına dayanmaktadır. Bir başka deyişle günümüzde “hekimin hastası adına en iyiyi yapacağı” düşüncesi yerini “hastanın kendi bedenine ve kendi sağlığına ilişkin en doğru kararı vermek için gerek duyacağı bilgiyi hekimin hastasına vereceği” düşüncesine dönüşmüştür. Günümüzde tıp uygulamasında aydınlatılmış onam kavramı son derece merkezi bir konumda bulunmaktadır. Hastanın hastalığına ve buna yönelik tedaviye ilişkin yeterince bilgi almasından sonra, kendisine uygulanacak tedaviler hakkında rıza göstermesi biçiminde özetleyebileceğimiz aydınlatılmış onam kavramı ile birlikte, hem hekimin etik ve hukuki sorumlulukları yeniden gözden geçirilmeye başlanmış; hem de bu tür bir paylaşımcı ilişkinin egemen olduğu hekim - hasta ilişkisi türünde hekimlerin otoriter ve paternalist bir figür olmaktan vazgeçerek hastanın kararına saygı duymak zorunda oldukları konusu gündeme gelmiştir (13). Ancak yine de, son çözümlemede, etik adına dile getirilen ilkelerden “*özerklik ilkesini*”, bu ilişki biçimini yorumlarken sadece tek yönlü bir biçimde hastanın özerkliği olarak algılamak, hekimin özerkliğini hiç hesaba katmamak gibi bir ön kabulü her zaman ve her koşulda geçerli sayabilir miyiz? Günlük yaşam hekimlerin karşısına, onları ikilemlere düşüren öyle özel ve sıra dışı durumlar çıkarmaktadır ki, hekimler açısından karar verme sürecinin hiç de kolay işlemediğini; ancak “hastanın iyiliği”ni gözetmek gibi bir temel varsayımın ana çıkış noktası olarak alınabileceğini söylemek mümkündür.

Neden Hekim Olmayı Seçiyoruz?

Bir mesleğin neden seçildiği sorusuna verilen yanıtlar birden fazla sayıda ve çok farklı boyutlarda olabilir şüphesiz. Dönemsel olarak farklı mesleklerin “gözde” olduğunu ve bu revaçta oluştan kaynaklanan “iyi meslekler”, “iyi olmayan/kötü meslekler” ayrımının yapıldığına hepimiz tanık olmuşuzdur. Bu bağlamda vurgulanması gereken noktalardan bir diğeri de, “bir mesleği iyi yapmak” (ya da bir mesleği gerektiği gibi icra etmek) yerine hep peşinden gidilen “iyi meslek” kavramının cazibesidir. Dolayısıyla birçok genç için kendi yetenekleri, yaşama bakış açısı, kişisel ve toplumsal beklentileriyle, bireysel özellikleriyle uyumlu bir biçimde belirlenebilecek bir meslek seçmek yerine, “a la mode” meslek o dönemde ne ise onun peşine takıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle zaman içinde farklı mesleklerin bir dönem kimya mühendisliğinin, tıbbın, bir dönem elektronik ve bilgisayar mühendisliklerinin, bir dönem işletmeciliğin gözde meslekler olarak tanımlandıklarını yaşadık/yaşıyoruz. Bu bağlamda yapacağımız saptamalardan ilki günümüzde tıbbın gençler açısından “gözde mesleklerden birisi olmadığı” yönünde olacaktır. Bireysel tutumların sosyal psikolojinin bilimsel araştırma yöntemleriyle ortaya konulabileceği temel yaklaşımıyla tasarlanan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Tıp fakültesinin ilk sınıfındaki öğrencilerle yapılan araştırmaların belirlediği saptamalar; öğrencilerin genelde “idealist” hedeflerle tıp mesleğine yöneldiklerini, ancak daha sonra idealizmin bu mesleği yürütmek için uygun olamayacağı görüşüyle fakültenin 4. veya 5. sınıflarına geldiklerinde idealizmden vazgeçtiklerini göstermektedir (6, 17). Bu noktadan hareketle tıp fakültelerine girişte belirli kişilik özelliklerine sahip öğrencilerin seçilmesini öneren, bu özelliklere sahip olmayan öğrencilere ise tıp eğitimi alma yolunun hiç açılmaması gerektiğini dile getiren görüşler de bulunmaktadır. 1988 yılında yapılan bir çalışmada “insanları sevme ve

yardım etme isteği” %40,4, “hekimliğin şerefli bir meslek oluşu” %24,6 gibi bir oranda öğrencilerin tıp fakültelerini seçmesinde başlıca motivasyonlar olarak belirlenmiş; aynı öğrencilerin amaç değerler skalasının başına “kendine saygı” gibi bir ilkeyi yerleştirmiş olması da yaşama bakış açıları konusunda fikir vermek üzere anlamlı bulunmuştur. Daha düşük motivasyonla tıbbi seçen öğrencilerin ise, ki genelde tercihleri mühendislik dallarına olup yeterli puan tutturamadıkları için tıp fakültesinde okumaktadırlar, daha pragmatik değerlere sahip oldukları belirlenmiştir (3).

Nasıl bir Eğitim Alıyoruz ve Etiğin Bu Süreçteki Yeri

Ülkemizde tıp eğitimine ilişkin eleştirel bir süreç uzun bir zamandan beri işletilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde oluşturulan bir komisyonca 1991 yılında hazırlanan “*Türkiye’de Tıp Eğitimi*” başlıklı çalışma, bir durum değerlendirmesi yaparak tıp fakültelerinde verilen eğitimin ülke gereksinimlerine uygun olmadığını, ayrıca niteliksel olarak da pek çok gedik bulunduğunu saptamıştır. Ancak 1990 sonrasında 22 tane yeni tıp fakültesinin açılmasına onay veren de TBMM iradesi değil midir? Bu ne yaman çelişkidir ki, var olan fakültelerde verilen eğitimi mercek altına tutmuş, karşılaştığı manzarayı beğenmese de bunu dikkate almamış ve neredeyse var olan fakülte sayısını yeni fakültenin altyapı eksiklerine karşın açılmasını benimseyebilmiştir.

Türk Tabipler Birliği’nin önce 1997 ve ardından 2000 yılı *Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporları*’nda yapılan durum değerlendirilmesi ile ulaşılan sonuçlardan birisi Türkiye’de bilimselliğe dayanmayan ve genelde politik gerekçelerle tıp fakültelerinin açıldığı, kar amacı güderek eşitsizlikleri arttıran, adil olmayan biçimde düşük puanlarla öğrenci alan, yerleşik tıp fakültelerinin özellikle temel bilimlerde insan gücü kaynağını azaltan özel tıp fakültelerinin açılmasına onay verilmekte oluşudur (11, 12). Tıp eğitiminin hem içerik, hem de yöntem olarak ülkenin sağlık politikasından kaçınılmaz bir biçimde etkilendiği açıktır. Böylece sağlık ocaklarına dayalı bir sevk sistemi geliştirilmemiş olduğu, özel sağlık sektörünün denetimsiz olarak yaygınlaşması, kamu sağlık sektörünün önemsenmemesi, tıp eğitimini içerik belirlemeksizin, eğitimin verilmiş yöntemine kadar tüm açılardan olumsuz biçimde etkilemektedir. Sağlık politikalarındaki olumsuzluklar bir yandan ülkenin nasıl bir hekim tipine gereksinim duyduğunu belirlemeyi zorlaştırırken, uzmanlaşmayıda hekimlerin önünde tek seçenek olarak bırakmaktadır. Tıp eğitimine yeterince kaynak ayrılmamakta, fakülteler kapasitelerinin üzerinde öğrenci alırken, öğrenci başına yapılan harcamalar da giderek azalmaktadır. Tıp eğitim programları dinamik olarak biçimlenmeli, sık sık değerlendirilmelidir. Çok ayrıntılı bilgiler vermek yerine, tıp öğrencisine “öğrenmeyi öğretmek” tıp eğitiminin temel işlevi olmalıdır. Öğretim elemanlarının özlük haklarının iyileştirilerek tam zamanlı çalışmalarının özendirilmesi gerekmektedir (2, 11, 12).

Tıp eğitiminin yoğun bilgi yükü karşısında, hekim adayının giderek mekanikleşen, insancıl özelliklerinden de çok şey yitiren bir etkinliğin uygulayıcısı olmaya başladığı, hastasını dinlemeyen, ona ve genelde toplumuna yabancılaşan bir profesyonel olduğu saptanmaktadır (15). Bu saptama dolayısıyla tıp eğitiminin mesleki değerler ve iletişim becerileri ile ilgili yönlerinin büyüteç altına alınmaya, hekimlerin günlük uygulamada yaşanan değer sorunlarının farkına varmalarını sağlayacak bir eğitim biçimine gereksinim duyulduğu açıktır (8).

Tıp fakültelerinin olması gereken donanımdan oldukça uzakta bulunduğu bir noktada, aynı noksanlarla bezeli tablo tıp etiği ve deontoloji konusunda da geçerlidir.

Fakültelerin %55'inde bu konuların sorumlusu olabilecek bir anabilim dalı bulunmamakta, dersler farklı uzmanlık alanlarındaki akademisyenlerce yürütülmektedir. Var olan eğitimlerde eleştirel bir bakışla değerlendirildiğinde onların amaca uygun olmadığı, içerik ve yöntem açılarından birbirlerinden oldukça farklı oldukları görülmektedir (4, 12).

Dünya Hekimler Birliği' nin 51. Genel Kurulu'nda "Tıbbi Etik ve İnsan Hakları Konularının Tüm Dünyada Tıp Fakülteleri Müfredatına Alınması Kararı" alınmıştır. Tel Aviv' de Ekim 1999' da toplanan DHB bu kararını şöyle maddeleştirmiştir:

1. Tıbbi Etik ve İnsan Haklarının tıp mesleğinin kültür ve işinin bir parçası olması,
2. Tıbbi Etik ve İnsan Hakları konularının, DHB'nin tarihi, yapısı ve amaçlarının bir parçası olması nedeniyle,
3. DHB'nin tüm dünyadaki tıp fakültelerine Tıbbi Etik ve İnsan Haklarını zorunlu bir ders olarak müfredatlarına almalarını kuvvetle önermesi kabul edilmiştir.

Aydın Hekim Olma Hakkı Üzerine

ubi sunt tres medici, ibi sunt duo athei

Hekim kimliği tıp fakültelerine adım atmayla başlayan, yorucu ve oldukça zahmetli bir öğrenim sürecinde biçimlenen bir kimliktir. Tıbbın evrimsel gelişimi boyunca hekimleri birçok kez toplumsal hareketlerin önünde bulma gerekçelerinden birisi, onların "aydın" özelliklerinin ön planda olmasıdır. Bu durumu, örneğin Batı Ortaçağ'ında hekimleri dinsiz kategorisinde tanımlayıp, onlara yönelik suçlayıcı bir tavırla karşımıza çıkan kilise mantığında açıkça görmek mümkündür. Hekimlerin toplumsal, siyasal hareketlerin başlatıcısı, yönlendiricisi ya da biçimlendiricisi olduğu tarihsel ya da güncel örnekler, kuşkusuz ülkemizden de verilebilir. Hekimler açısından "aydın kişi olmanın" ne gibi rasyonelleri bulunabilir? Bir biyolojik süreç olarak, insanoğlunun gelişiminin hemen her aşamasına *nedeniyle, nasılyla* egemen olmaktan ya da bunu bilmekten kaynaklanan bir "*üstünlük*" mü; yoksa bilginin getirdiği kaçınılmaz "*sorumluluk*" mu söz konusudur? Yoksa geleceği kurmayı, güven ve sürekliliği sağlamayı tanrısal ya da belli bir toplumsal düzene sıkı sıkıya bağlamak yerine, *insan zekasının özgür etkinliğinde* aramak gibi bir anahtara sahip olunduğu bilinci midir kişiyi aydın yapan ?

Ya da "aldanmamak ve aldatmamak için gereken düşünsel titizliği gösterebilenler" midir bu tanımlamayı hak edenler? Hangi temellendirmeyi kabul edersek edelim, bir aydın kimliğinin yeşerebilmesi ve beslenebilmesi için gerekliliği öngörülen koşullara sahip olmayı ve bunların sürdürülmesini istemek de, mesleki açıdan bir hekim hakkı olarak görülmelidir (5).

Bu bağlamda aydın kişi olabilmeyi doğrudan etkileyecek somut koşullar üzerinde durmak bir zorunluluk olsa gerektir. Her alanda olduğu gibi, bilgi ve emek yoğun bir insan etkinliği olan hekimliğin de elbette bir ücret karşılığı olmalıdır. Cumhuriyet' in kurulmasıyla birlikte başlayan ve 1938'e kadar süren dönemde, hekim ücretlerinin müsteşar düzeyinde belirlenmiş olduğunu ilginç bir saptama olarak belirlemek durumundayız. Bugün ülkemizde sayıları 80 bini bulan hekimlerin %60 kadarının, kamu alanında çalıştığını göz önüne alırsak, 400-600 USD karşılığı aylık ücretlerin, hekimlerin belirli bir akademik, bilimsel düzeyi yakalamaları ve aydın kimliğini sürdürebilmeyi sağlamak için yeterli olmadığı açıktır. 1990' dan günümüze kadar tüm

kamu çalışanları içinde ücretleri en az artan meslek grubu hekimliktir; hemşirelik ve öğretmenlik ikinci ve üçüncü sırayı almaktadır. Hekimlere yönelik uygulanmakta olan düşük ücret politikası onları ikinci, üçüncü işler bulmaya; aşırı uzmanlaşmaya, biyolojik sınırlarını zorlama pahasına fazla mesaiye, nöbete kalmaya ve benzeri bireysel çıkış yolları bulmaya yöneltmektedir. Bunun birtakım olumsuz sonuçları bulunmaktadır. Kamu alanında verilen sağlık hizmetinin ve tıp eğitiminin aksamaması, motivasyonun düşmesi, verimliliğin azalması yanı sıra etik dışı çözümlere başvurulmasında bunlardan ilk akla gelenlerdir. Aslında temeldeki en önemli sonuç “*hekim emeğinin ucuzlatılmış olması*” değil midir? Böylece hem kamuda ve hem de tüm aldatıcı görünümüne karşın özel sektördeki hekim ücretlerinin düşük tutulması söz konusu olmaktadır (5).

Uygulamadan Kimi Örnekler

Tıp uygulaması kendini farklı biçimlerde ortaya koyabilen, farklı görünümleri olan bir uygulamadır. Günümüzde akademik ortamdaki tıp uygulayıcılarının hem sağlık hizmeti üretmek, hem araştırma yapmak hem de tıp eğitimini yürütmek gibi üç yönlü bir işlevleri vardır. Benzer tablo eğitim veren devlet hastanelerinde de bir ölçüde geçerlidir. Ancak hekim olmak ortak paydası temel alınınca “sağlık hizmeti üretmek” dışında kalan etkinliklere burada yer verilmeyecektir. Dolayısıyla eğitim ve araştırma boyutlarında yaşanan sorunlar ile bu boyutların etik açıdan ele alınması bu yazının konusu değildir.

Burada, günlük tıp uygulamasında karşılaşılan ve hekim odalarının onur kurullarınca tartışılarak sonuçlandırılan olaylar üzerinden örnekler verilecektir. Bugün hangi hekim eyleminin deontolojik ve daha geniş anlamda da etik açıdan bir suç, ya da en azından olumsuz bulunduğuna ilişkin Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (TDN) elimizdeki tek çıkış noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu metin 1960 tarihlidir ve dolayısıyla ülkemizin 50’li yıllarının tıp anlayışını yansıtmakta, hemen sadece muayenehane hekimliğini ve dolayısıyla tedavi edici tıbbi eksenine almış ve doğal olarak hekim - hasta ilişkisini de paternalist biçimde tanımlayan bir yaklaşıma sahiptir. Bugün günlük tıp uygulamasında karşılaşılan ve “etik dışı” kabul edilen kimi durumların TDN’de yeri yoktur; böyle durumlarda tüzük açıkça yetersiz kalmakta, “*olsa olsa...*” mantığı ile var olan maddelerin ruhunun işaret ettiği varsayılan biçimde çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Özellikle 80’li yıllardan başlayarak TDN’nin güncelleştirilmesine yönelik dileklerin söz konusu edildiğini ve bu yönde TTB’nin belirgin bir çaba içerisinde olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Ankara Tabip Odası’nın hekimler hakkında 1995 - 96 yıllarına ait soruşturmalarıyla ilgili bir araştırmada, açılan soruşturmanın şikayet sahiplerini en fazla (%31 oranında) hasta ve hasta yakınları grubunun oluşturduğu saptanmıştır (14). Daha sonra meslektaşların birbirine yönelik şikayet başvuruları ve ardından Sağlık Bakanlığı, hastaneler ve kamu kurumlarının şikayetleri gelmektedir. Yakınma başvurularının onaysız çalışma, hastaya kötü muamele, deontoloji tüzüğüne aykırılık, malpraktis ve meslektaşla kötü muamele başlıkları altında toplandığı belirlenmiştir. “Hastaya kötü muamele” ile kastedilen örnekler; askerle çatışmış siyasi tutukluya tıbbi hizmet vermemek, hastayı görmeksizin başkalarının yazılı başvurularına dayanarak teşhis koymak gibi olaylar yer almıştır. Meslek içi kötü davranış örnekleri arasında bu çalışmada saptanan soruşturma konuları; “hemşireye ve meslektaşla tokat atmak”, “meslektaş camiası içinde aşağılayıcı davranışlarda bulunmak” gibi örneklerdir. Malpraktis başlığı altında; “sünnet sonucu sakat kalan çocuk”, “ultrasonografik

incelemede kalp sesleri saptanmasına karşın ölü doğan bebek” benzeri dosyalar bulunmaktadır. TDN’ye aykırılık başlığı altında da “muayenehanede ilaç satışı”, “yapılmayan tetkiklerin yapıldı gösterilerek kamu kurumundan haksız kazanç sağlanması” gibi örnekler saptanmıştır. Bunun yanında TTB Yüksek Onur Kurulu dosyalarının incelenmesiyle 1999’da yayınlanan bir çalışmada, yıllara göre hekim sayısındaki artışa oranla gelen dosya sayısının oldukça düşük bulunduğu, bu dosyalara konu olan hekimlerin dörtte üçünün uzman hekim olduğu ve çoğunun muayenehanede çalıştığı, en sık görülen olguların da “deontolojiye aykırı davranışlar”, “işyeri hekimliği ile ilgili olgular”, “asgari ücrete uymama”, “bilim dışı aldatıcı nitelikte tanı ve tedavi” ve “yaşama ve sağlığa özen ve saygı göstermemek” olduğu saptanmıştır (7). Civaner bu çalışmasında olguları gruplandırarak incelediğinde en sık “tıbbi etik ihlalleri” ile karşılaştığını ve bunların içinde de en çok “hasta hakları ihlalleri” ile “haksız çıkar” sağlamaya yönelik hekimlere ilişkin dosyaların bulunduğunu belirlemiştir.

İleriye Yönelik Öneriler

*Herkes dünyayı değiştirmekten söz eder,
biç kimse kendini değiştirmekle başlamaz*

Yukarıda özetlenen tabloya bakınca gördüklerimizi “iyi” ya da “memnunluk verici” olarak tanımlayabilir miyiz? “Ya kârlılık düzeni, ya etik” biçimine dönüşen bir realitenin varlığını her gün hissederek ve aynı zamanda en fazla sağlık hizmeti almayı gerektiren kesimin bu ülkenin en yoksul insanları olduğunu da kesinlikle bilerek, sağlık sistemindeki işlemeişlerden sıkıntı duyan hastaların karşısına hedef olarak çıkmak zorunda kalarak hekimlik yapmanın ne denli güç olduğu o kadar açık ki! Tıp alanında yaşananların, belirli ilkeleri meslek yaşamında geçerli ve uygulanır kılabilmek ve bunu denetleyebilmek adına benzerlerini öteki meslekler için de yaklaşık biçimde bulacağımızı tahmin edebiliriz. Ancak bir başka açı bizlere bu ülkede “manzara- i umumî” nin çok daha kötü olduğu öyle dönemlerin de yaşanmış olduğunu hatırlatıyor ki, böylece umutsuzluğa kapılmamızı engelliyor. Şu an içinde bulunduğumuz tabloyu daha olumlu bir yöne çekebilmek adına çıkış yollarının tümüyle kapalı olmadığını kendi bakış açımızdan söyleyebiliriz. Hekimlerin var olan özlük haklarının iyileştirilmesiyle, çalışma koşullarının düzeltilmesiyle, uygulamaların daha göz önünde olacağı, toplumsal sorumluluğumuzun giderek daha da sorgulanacağı, ama her durumda hekimlerin bu mesleği yapıyor olmaktan dolayı memnuniyet duyacağı bir ufka yelken açmamızın zorunlu olduğu görülüyor. Tıbbın gelişmeye dönük yapısı ve teknoloji aktarımının çok yoğun yaşanıyor olması, yakın zamanlarda “bilim kurgu” gibi algıladığımız olayların bir “realite” olarak karşımıza çıkması gibi nedenlerle “tıbbın etik açıdan sorgulanması” kendine çok gereksinim duyulan bir konudur. Ulusal düzeyde bir etik danışma kurulunun oluşturulması üst politikalar oluşturabilmek için gerekli görünmektedir.

Sivil toplum örgütlerinin giderek ön planda etkisini hissettiren rollerinin netleşmesi ve böylece iş ahlakı konusunda belirli bir düzeyi yakalayabilmenin hekimlerin meslek örgütü olarak Türk Tabipler Birliğinin yetkisinde ve denetiminde bulunan bir alan olarak tanımlanması zorunluluktur. Hekim olarak çalışabilmek için TTB üyesi olmanın zorunlu tutulacağı bir düzenleme serbest çalışanlar dışında isteyen hekimin üye olduğu ve böylece dolaylı biçimde kendi mesleğine yabancılaşma sonucunu da getiren günümüz tıp ortamını değiştirmekte katkıda bulunabilecek gibi görünmektedir. 1998 yılında TTB Olağan Genel Kurulu’nda kabul edilen ancak gerekli “yasal” süreçleri

henüz geçmemiş olan Tıp Meslek Etiği İlkeleri metninin tüzük adını alması, 1960 tarihli Tıbbi Deontoloji Nizamnamesine göre günümüz tıp uygulamasına çok daha uygun, gereksinimlere karşı daha donanımlı olmamızı sağlayacaktır.

Pellegrino'ya göre "Kişiler moral öznelere ve kendi davranışlarından sorumludurlar. Ancak hepimizin kendimizi paranın, ünün, gücün ve prestijin baştan çıkarıcı etkilerine karşı koruma ödevimiz vardır". Belirli bir meslek grubunun mesleğe ilişkin oluşturduğu, koruduğu, meslek üyelerine emredici ve onları belirli bir şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimleri sınırlayan yetersiz ve ilkesiz üyelerini meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkeler bütünü olarak tanımlanan mesleki etik, yukarıda dile getirilen ödevimizi yerine getirmemize yardımcı olacaktır. Mesleki etik bir meslek grubunun eseri olarak kabul edilebileceğine göre, bir grup ne denli güçlü kurulmuş ise, etik ilkeleri de o denli etkili olmaktadır. (16)

Yukarıda tıp eğitimi içerisinde tıp etiğinin yeriyile ilgili saptamalar bağlamında ülke düzeyinde tıp etiğine ilişkin bir çekirdek müfredatın belirlenmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu müfredat içerisinde olmazsa olmazların saptanması çerçevesinde tüm tıp fakültelerinde benzer bir programın yürütülmeside gereklidir. Böylece entegre bir tıp eğitimi yaklaşımında mezuniyet öncesi boyunca tıp etiği ile ilgili konuların birbirine koşut ve olabildiğince işlevsel biçimde ele alınması mümkün olabilecektir. Ayrıca hekimlerin eğitiminin tıp fakültesi yıllarıyla sınırlı kalamayacağı hep saptanagelen bir olgudur. Hekimin meslek yaşamı boyunca kendini yenilemek ve bunun yanı sıra bildiklerini meslektaşlarına öğretmekle de "yükümlü" olduğu dile getirilmektedir. Toplumun hekimden beklentisi onun "nitelikli" oluşu üzerine odaklanmıştır. Bu nitelik tek boyutlu olmayıp hem "moral" hem de "profesyonel" nitelik olsa gerektir. Bir başka söyleyişle hekimden meslek uygulamasını dürüstçe gerçekleştirmesi ve ona ticari bir özellik vermemesinin yanı sıra, yüksek bilgi ve beceri düzeyinde bulunması da beklenmektedir. Bir hekimin "moral" ve "profesyonel" nitelikli oluşu onun erdemidir. Hekim bu niteliklerini koruduğu, onları yitirmedeği sürece toplumun beklentilerini karşılayabilecektir. Oysa kendini yenilemeyen, edindiği deneyimleri bir bilgi sistematiği içerisinde bütünleştirmeyen, yeni sorunlar karşısında yeni arayışlara yönelmeyen hekim söz konusu niteliklerinden ödünler vererek zamanla "erdemini yitirmek" noktasına gelecektir. Hekimin günlük etkinliğinin konusu günümüze gelinceye kadar bütün ahlak sistemlerinde en yüksek değerlerin başına yerleştirilen "insan" dır. Hekimin bilimsel, mesleki ve moral niteliklerini hep günün beklentileri düzeyinde tutması ile ancak bu yüksek değere uygun bir hizmet üretimi mümkündür. Bu amaç sürekli, uzun soluklu bir çabayı gerektirecektir (1).

Kaynakça

1. Arda B., "Hekimin Eğitimi ve Kendini Yenileme Sorumluluğu", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 43: 521-526, 1990.
2. Arda B., "Cumhuriyet Dönemi Fakülte Tıp Eğitimi Yaklaşımları"*, *Sağlık Bilimleri Araştırma Dergisi* 1: 199-210, 1990.(* Ankara Tabip Odası 1989 yılı Altan Günalp 2.'lik ödülü)

3. Arda B., “Rokeach Skalası ile bir Çalışma: Tıp Öğrencilerinin Mesleğe Yönelimleri ve Değer Sistemleri”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 44: 121-132, 1991.
4. Arda B., “Tıbbi Etik Eğitimi: Eleştirel bir Değerlendirme”, *Tıbbi Etik* 2: 80-83, 1994.
5. Arda B., “Etik Açısından Hekim Hakları”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 51(3): 121-124, 1998.
6. Başaran F., “Üniversiteli Gençlerin Değerleri”, 2. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, s. 18-19, Ankara, 1989.
7. Civaner M., “Türk Tabipleri Birliği Yüksek Onur Kurulu’na Yansıyan Olgularda Tıbbi Etik İhlallerinin İncelenmesi”, *Tıp Etiği Araştırmaları Biyoetik Derneği Yayını* No: 5 (Ed. B. Arda) s. 23-44, Ankara, 1999.
8. Downie R. S., Macnaughton J., *Clinical Judgement Evidence in Practice*. Oxford University Press, 154-161, 2000.
9. Göksel FA., “Hekim Andı”, *Türkiye Klinikleri*. 1(1): 88 - 89, 1981.
10. Göksel FA., *Deontoloji Repetoryumu*. 3. Basım, Ankara, 1986.
11. *Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu* (Katkıda bulunanlar: Akaydın M, Aksakoğlu G, Arda B, Arıoğlu O, Bulut A, Coşkun B, Doğan Y, Fidan D, Kalaça Ç, Kılıç Ç, Oktay Ş, Öztekin Z, Saçaklıoğlu F, Sayek F, Sayek İ, Topuzoğlu A) (Ed. İ. Sayek, B. Kılıç) 48 sayfa, Ankara, Haziran 1997.
12. *Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu* (Yayına hazırlayanlar B. Kılıç, İ. Sayek) TTB yayını, Ankara, 2000.
13. Örs Y., “Geçmişte ve Günümüzde Hekim-Hasta İlişkileri”, *Tıp Dünyası* 48: 224-30, 1975.
14. Öztürk H, Arda B., “Ankara Tabip Odası’nın 1995 - 1996 dönemindeki soruşturma dosyalarıyla ilgili analitik bir çalışma”. *III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri* Biyoetik Derneği Yayını s.365 - 368, YÖK Matbaası, Ankara 1998.
15. Öztürk O., “Hekimin Kimliği”, *ATO Hekimden Hekime*, 32-33, Nisan-Haziran 1999.
16. Pehlivan İ., “Yönetmelik, Örgütsel ve Mesleki Etik Açısından Tıbbi Etik ve Tıp Etiği Eğitimi”. *Tıp Etiği Araştırmaları Biyoetik Derneği Yayını* No: 5 (Ed. B. Arda) s. 51-62, Ankara, 1999.
17. Rezler AG., “Attitude changes during medical school: A review of the literature”. *Journal of Medical Education* 49: 1023-1030, 1974.

Medyada Klasik Etik Kodlar Bir İllüzyon mu?

Doç. Dr. Zakir Avşar*

Amerikan edebiyatından dilimize aktarılan Horace Mc Coy'un "Gazeteci'nin Ölümü" romanında,¹ romanın kahramanı Mike Dolan'ın şahsında ilkeli bir gazetecinin ölümüne (öldürülmesine) kadar uzanan mücadelesi dile getirilir. Mike Dolan gazetecilik serüveni, batı toplumlarında ortaya konulan, gerek klasik ve gerekse günümüz iletişim ortamından neş'et hemen hemen bütün etik kodların ihlali ve savunmasına birer canlandırmalı örnek gibi geçer. Romanın ilk sayfaları kahramanın, medya yöneticileri tarafından ısrarla gizlenmek istenen bir "doğru" haberin halka duyurulabilmesi için işini kaybetmeyi dahi göze alacak kadar ilkeli tavırları ile başlarken, tahmin edileceği üzere, son sayfaları da onun yine "katı-ahlaki" duruşu nedeniyle öldürülmesiyle ortaya çıkar. Romanın sonunda adeta öldürülen sadece Mike Dolan değil, aynı zamanda medya ahlakıdır.

İletişim tarihçisi Baldini, Mc Luhan'dan Ong'a, Innis'den Havelock'a kadar iletişim sorunlarıyla ilgilenmiş bütün düşünürlerin, insanların birbirleri ile iletişim kurdukları medyanın, onların düşünüş biçimlerini ve bunun sonucu olarak, doğrudan veya dolaylı bir şekilde içinde yaşadıkları toplumu etkiledikleri görüşünde birleştiklerini aktararak, iletişim dünyasının yakın ve uzak geçmişinde, zaman içerisinde birbirini izleyen üç temel devrime işaret eder. Bunlar, "chiografik devrim" (İ.Ö. 4. Yüzyılda yazının bulunmasını izleyen), "Gutenberg devrimi" (15. Yüzyıl ortalarında matbaanın bulunmasını izleyen), "elektrik-elektronik devrimi"dir (1800'lü yılların ortalarına doğru telgraf ve daha sonrasında radyo ve televizyonun bulunması).² Ancak, kitle iletişim araçlarının (ya da medyaların) ortaya çıkışı, yaygınlaşması ve özellikle "gazetecilik" adlı bir mesleğin doğuşu ve önem kazanması 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına rastlar.

Gazetecilik mesleğinin ortaya çıkması, önem kazanması ve gelişmesiyle birlikte başta kurumsallaşma olmak üzere, tekelleşme, medya sahiplerinin medya dışı işlere girmesi, ekonomik ve siyasi çıkar alanlarına yönelmesi gibi genel ve yalan haber, manipülasyon (yönlendirme) amaçlı haber, özel hayatların gizliliğinin ihlali, kişisel çıkarlar, kamu yararının göz ardı edilmesi vb. gibi bir dizi mesleğe özel sorunlar başgöstermiş; bunların çözümü için öncelikle hukuki düzenlemeler akla gelmiş, yapılmış; bu düzenlemelerin yetersizliği, sakıncaları ve özelliklede 'basın özgürlüğü' kavramı etrafında etik kodlar geliştirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Medya kuruluşlarının kendileri veya üst meslek kuruluşlarının okurun güvenini kazanmak ve korumak amacıyla ortaya koyduğu 'etik kodlar' temelde gazetecilik mesleğinin korunması çabalarından doğmuştur.³

1. Etik kavram, Meslek Ahlakı ve 'Medya Ahlakı (Etiki)'

* Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Üyesi.

¹ Horace, *Mc Coy. Gazetecinin Ölümü*, (çev. Ahmet Altan), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972

² Massimo, Baldini. *İletişim Tarihi*, Avcıol Basın Yayın, İstanbul, 2000

³ Korkmaz, Alemdar. *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, Afa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 253

Anlamı toplumlara hatta kişilere göre değişmekle birlikte etik, birey davranışlarıyla ilgili kullanılan ahlak terimlerini, ahlaki yargıları incelemekte, bireylerin ahlaki tutumlarının ardında yatan yargıları ele almaktadır.⁴ Latince ‘ethicus’tan gelen sözcüğün, dilimizdeki karşılığı ise ‘törebilim’ olarak ortaya konmuştur; buna göre, “Törebilim, iyi-kötü, yararlı-yararsız, sorunları inceleyen, töresel bir davranış yasası geliştiren inceleme dalıdır”.⁵ Bir başka yazar ise, bu tanımı daha geniş bir çerçevede şu şekilde ifade etmektedir: “İnsan davranışlarının nasıl olması gerektiğini inceleyen disiplin”.⁶

Ancak, özgül etik kuralları daima bir kültürün dini inançlarına, sosyal normlarına, tarihi şartlarına ve ekonomi felsefelerine bağlıdır. Bu nedenle ki, etik ilkelerine gönderme yapılırken standardın uygulandığı sistemi göz önünde bulundurmak büyük önem taşımaktadır.⁷

Jonahtan Glover ise, etik ilkeleri bir anlamda bilimsel kuramlara benzetmekte ve belli bir otorite eliyle belirlenmediklerine vurgu yapmaktadır: “Bilim ve etik alanındaki ilkeler, bir yandan çok önemli sonuçlar elde edilirken bir yandan da bu çalışmaların hem bir yanılma payının olduğu hem de sonsuzluğunun kabul edildiği bir süreçte, insan aklının ve insan deneyimlerinin birbirlerini etkileme becerileri yoluyla keşfedilmesidir”.⁸

Altun, iletişim etiğini ele alırken, olaya “meslek ahlakı” penceresinden yaklaşmakta ve meslek mensuplarının uymak zorunda oldukları pek çok kuralın yasalar kapsamında belirtilerek, mesleklerin icrası sırasındaki davranışların kamu yararı için kontrol altına alınmaya çalışıldığını, bunun yanı sıra bir de yazılmış veya yazılmamış olsa bile bağlayıcılığı yasalar düzeyinde olmayan kuralların bulunduğunu ve bunları meslek ahlak kuralları- meslek ilkeleri olarak tanımlayabileceğimizi belirtmektedir.⁹ Bu ilkelerin en eskisi ve en ünlüsü kuşkusuz ki hekimlik mesleğine başlarken doktorlar tarafından edilen “Hipokrat yemini”dir.

Meslek ahlakı konusunda Emile Durkheim’ın görüş ve düşünceleri de bu bağlamda önem taşımaktadır. Durkheim’e göre, toplumsal hayatı düzenleyen ahlak ve hukuk kurallarının ortak bir noktası bulunmaktadır: müeyyide (yaptırım). Müeyyide de ahlakın temel unsurudur. Bu noktada “Ahlakın öteki alanlarına göre meslek ahlakının genel özelliği nedir?”, ve “Her meslek ahlakının kurulması ve normal olarak işlemesi için zarurî olan şartlar nelerdir?” soruları üzerinde duran Durkheim, meslek ahlakının temel ayırt edici özelliğinin “kamu vicdanının ona gösterdiği ilgisizlik” olduğunu belirtir. Dolayısıyla, Durkheim’a göre, “meslek ahlakı cemiyetin bütün uzuvları arasında ortak olmadığı için bu kurallara uyulmaması genel tepki doğurmaz”.¹⁰ Toplumun ilgisizliğine karşı bu kuralların işleyişine nezaret edecek bir takım gruplara ihtiyaç bulunmaktadır.

⁴ Nuttall, John. *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15.

⁵ Demiray, Kemal. *Temel Türkçe Sözlük*, 3. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 16.

⁶ Bülbül, A. Rıdvan. *İletişim ve Etik*, Konya, 2000, s. 3

⁷ Malteski, *TV Haberciliğinde Etik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 11

⁸ Glover, Jonathan. *Causing Death and Saving Lives* (Harmondsworth, Penguin 1997), s. 272'den aktaran, Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, *Medya ve Gazetecilikte Sorunlar*, (çev. Nurçay Türkoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 25

⁹ Altun, Abdurrezzak. *Türkiye’de Gazetecilik ve Gazeteciler*, ÇGD yayını, Ankara, 1995, s. 123.

¹⁰ Durkheim, Emile. *Meslek Ahlakı*, (çev. Mehmet Karasan), MEB yayını, Ankara, 1949, s. 6, akt. Altun, a.g.e., s. 124.

Aynı meslekten bireylerin veya kuruluşların bir araya gelmesiyle kurulan mesleki grupların meslek ahlak kurallarının uygulanmasında önemli rolü vardır. Bu kurallar ne kadar sağlam ve teşkilatlı kurulmuş olurlarsa meslek ahlakı açısından vicdanlar üzerindeki otoritesi de o denli fazla olur, meslek ahlakı da o kadar gelişir ve sayılır.¹¹

Gazeteciliğin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren her geçen gün önemini artıran bir meslek olarak ortaya çıkmasıyla birlikte, işin yapılması ve meslek grubu üyelerinin kendi aralarında ve meslek grubunun üyeleri arasında toplumun geri kalan bölümleri ile ilişkilerinin düzenlenebilmesi için bir takım kuralların gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. İlk kural olarak ta kamu ahlakının da başta gelen kuralı olan “doğruluk-dürüstlük” ilkesi ortaya konulmuştur.¹² Zeynep Alemdar bu ilk kurala ilişkin olarak ABD gazetecilerinin hassasiyetlerini ifade ederken, tartışmalardan uzak kalmak isteyenlerin kesin olarak kabul ettikleri iki ana kuralın doğruluk ve hakkaniyet olduğunu vurgular ve Associated Press Ajansı’nın şu temel kuralını hatırlatır: “Haberini önce al, fakat ondan önce doğru al (get it first, but first get it right)”.¹³ Bu elbette ki o kadar kolay bir şey değildir; ancak her gazeteci ve yayın organı için büyük önem taşımaktadır. Gelişen haberlerde, haberi önceden almanın hata payını artırdığı, zamanı doğru kullanamamanın da haberi atlama tehlikesi yarattığı gerçeğine rağmen, doğruluk ve hakkaniyet kurallarının ihlali haberin değerini düşüren en önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Medya etiği veya özdenetim konularına yaklaşımlarda böyle bir sınırlamanın “basın özgürlüğü” çerçevesinde ne anlama geleceği, basın özgürlüğünün geleneksel sınırlama çabalarına bir yenisi olup olmadığı tartışmaları yaşanmaktadır. Ancak, Korkmaz Alemdar’ın yaklaşımıyla, “Etik, görece özgür biçimde çalışan gazetecilerin artan çeşitli baskılara karşı kendilerini ve mesleklerini korumak, okurun güvenini kazanmak amacıyla uymaya söz verdiği kurallar olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, kitle iletişimi alanındaki etik anlayışı, basın özgürlüğünü geleneksel olarak sınırlama eğilimi içerisindeki devlete karşı mücadeleden değil, sermayenin artan egemenliğinin yarattığı sorunlara karşı gazetecilik mesleğinin korunması çabalarından doğmuştur”.¹⁴

Bestey ve Chadwick medya etiği konusunu yaklaşımlarında “kalite” boyutuna vurgu yapmaktadırlar. Gazeteciliğin hatalı uygulamalarından men edilip, gazetecilerin yaptıklarından sorumlu tutulmalarını sağlayacak bir davranış kodu üzerinde durmanın basında kalitenin kontrolüyle ilgili bir başlangıç olabileceği üzerinde duran yazarlar, sorunun kodun içeriğinin ne olacağı, geniş bir alana yayılan ilkelerle mi olacağı yoksa daha kapalı, ayrıntılı tanımlamalarla mı belirleneceği olduğunu ifade etmektedirler; yani kısacası sınır çizgisinin nereden geçeceğini merak etmektedirler.¹⁵ Yine yazarlarca bu noktada sorunun bir başka boyutu olarak da “kodun olumlu mu, olumsuz mu, etik olmayan bir davranışı önlemeye mi, yoksa etik davranışın geliştirilmesine mi yönelik olacağı” üzerinde durulmaktadır. Örneğin, “yalan söyleme” ile “gerçeği söyle” aynı şey

¹¹ Durkheim, a.g.e., s. 11-5.

¹² Altun, a.g.e., s. 114

¹³ Alemdar, Zeynep. *Oyunun Kuralı, Basında Özdenetim*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 23

¹⁴ Alemdar, Korkmaz. A.g.e., s. 253

¹⁵ Belsey, A., *Chadwick, R. Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar* (çev. Nurçay Tükoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 23

değildir. Sessiz kalarak, yorum yapmayarak, konuyu değiştirerek yalan söylemekten kaçınılabilir; ama yalanı söylemiyor olmak ne günlük hayatta, ne de gazetecilikte yeterli bir ilkelilik olarak görülemez.¹⁶ En son olarak tartışılan konu, etik bir davranış kodunun hangi temele dayanacağı üzerinde odaklanmaktadır. Yazarlara göre “etik, yalnız bir davranış kodu değildir, artı ya da eksi yaptırımları olabilir. Yalnızca izlenmesi gereken kurallardan da ibaret değildir. Daha çok, insan davranışlarının doğruları ve yanlışlarıyla ilgili ilkelerin makul kurumlara dayanarak nesnellik ve tarafsızlıkla uygulanmasıyla ilgilidir”.¹⁷

Bu bağlamda zikredilmesinde yarar bulunan bir önemli çalışma da Siebert, Peterson ve Schramm’ın “Basının Dört Teorisi”dir. 1954 tarihli bu eserin önemi, iletişim sistemlerinin dayandırıldığı düşünsel temellerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi çalışmalarının en çok bilinenlerden olmasından ve sonrakilere kaynaklık etmesinden dolayıdır. İletişim sistemlerinin normatif temellerini “otoriter”, “liberal”, “Sovyet Komünist” ve “toplumsal sorumluluk” kuramları başlıkları altında dört ana kategoride de alan Sieherr ve arkadaşlarının bu yaklaşımı genel olarak kabul görmüştür.¹⁸ Bu ekipte yer alan Schramm’ın Rivers ve Christians’la birlikte kaleme aldıkları *Kitle İletişiminde Sorumluluk* adlı eserleri de yine aynı yaklaşımı taşımaktadır. Yazarlara göre,

İlk gazeteciler otoriter bir toplumda faaliyet göstermek zorunda kalmışlardır. Böyle bir sistemde, iletişim ahlakının esasları son derece açıktır. Olumsuz bir ifadeyle, otoritelerin gözünde devlete ve vatandaşlarına zarar verebileceği düşünülen hiç bir eser yayınlanamazdı. Daha olumlu bir ifadeyle, tüm yayıncılık, lütfekar devletin büyüklüğüne katkıda bulunmak zorundaydı; ve bu, sonuç itibarıyla insanın azami faydaya ve mutluluğa ulaşmasını sağlayacaktı. Belirgin olan şey, insanın kendi başına karar vermemesiydi; çünkü her zaman (onun adına karar verecek) hakem görevi üstlenen bir otorite mevcuttu.¹⁹

Yine aynı yazarlar gelişen ticaret sonucunda yeni bir sınıfın doğduğunu, bu sınıfın ekonomik gücü dolayısıyla siyasete ortak olduğunu, dolayısıyla demokratik katılımı esas alan liberal bir yaklaşımın ortaya çıktığını söylemektedir. Liberal yaklaşım, fikirlerin devlet kontrolü olmaksızın serbestçe ifade edilmesi görüşündedir. Buna göre, toplumdaki tüm farklı fikirler basın yoluyla özgürce seslerini duyurabilecekler ve bu şekilde farklı bakış açılarının açıkça çarpışması sonucu halk doğruyu yanlıştan ayırt edebilecekler.

Ancak, 1940’lı yıllardan itibaren, liberal basın teorisi çok yoğun eleştirilerle yüz yüze gelmeye başlamıştır. Teorinin şüpheyle karşılanmasına kadar ulaşan bu eğilimde medyada tekelleşmelerin çok önemli rolü olmuştur. Öyle ki, bu teoriye duyulan yaklaşımlar, uzantısı olarak kabul edilen doğal hukuk yaklaşımına da gölge düşürmüştür. Akit serbestisi ya da serbest sözleşme esası üzerine kurulu doğal hukuk yaklaşımı ve liberal model, serbest piyasa uygulamasına dayanan bir arz talep dengesini

¹⁶ Y.a.g.e., s. 24-5.

¹⁷ Y.a.g.e., s. 25.

¹⁸ Kaya, Raşit. *İletişim Sistemleri*, Ankara, 1985, s. 38; Oktay, Mahmut. *Kitle İletişim Araçlarının Uluslararası Sorumluluğu ve İletişim Ahlak Kuralları* İ.Ü. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990, s. 18.

¹⁹ Rivers, W., Schramm, W., Christians, C. G. *Responsibility in Mass Communication*, New York, 1980, akt. M. Oktay. a.g.t., s. 18.

öngörmekteydi. Dolayısıyla, arz talep mekanizmasına dayanan serbest sözleşme kuralı tüm toplumsal sorunları çözümler ve adil bir hukuk düzenine ulaşmamıza vesile olurdu. Bundan hareketle, basında gerek işçi ve işveren ve gerekse piyasa şartlarının aynı esasa göre işlediği görüşü ileri sürülmekle idi. Olaya medya ahlaki penceresinden bakıldığı zaman somuta indirgenecek durum şöyleydi: “Bir taraftan fikirlerin özgür dolaşımı ile demokratik çoğulculuk sağlanacak, diğer yandan da toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeyen gazeteler arz ve talep sistemi gereği doğal olarak piyasadan çekilecekti”.²⁰ Çalışanlar açısından da yine çoğulculuk ve piyasa şartları içerisinde kendi görüşlerine uygun medya organlarında çalışma ve akit serbestisine, dolayısıyla iş değiştirebilme hakkına sahip olma hakkı doğmaktaydı.

Ne var ki, toplumsal yapıdaki dengesizlikler ve işverenin çalışanlarına göre güçlü konumu, serbest sözleşme, özgür iradeye dayanan arz ve talep dengesi, eşitlik vb. kavranılan son derece anlamsız kılmıştı.²¹ Bütün bu gelişmelerden dolayıdır ki, vatandaşlarına karşı yükümlülükler taşıyan “müdahaleci” ve “sosyal devlet” anlayışını doğuran bu gelişmeler medya alanında da karşılık bulmakta gecikmedi.

Medya sektöründeki tekelleşme eğilimleri, dış ekonomik ve maddi çıkarlar, reklamcıların etkisi, büyük, sermayenin varlığını hissettirmesi ve basını denetim arzusu çoğulculuk ve çalışanlar açısından akit serbestisini ortadan kaldırmıştı. Liberal yaklaşımın öngördüğü veya getirdiği tedbirler de zaten genellikle medya sahiplerinin haklarını kollayan ama bu alanda çalışan gazeteci ve çalışanların sorunlarına göz yuman, onların özgürlüklerinin kısıtlanmasını ciddi bir problem olarak görmeyen bir temele dayanıyordu. Bütün bunlar tepki olarak yeni bir yaklaşım biçiminin ortaya çıkmasına aracılık etti. Sosyal sorumluluk anlayışı olarak ifade edeceğimiz bu süreçte, iletişimi düzenleyen bir takım kuralların, basın konseylerinin, anti-tröst yasalarının ve devletin aldığı bazı tedbirlerin oluşturulması hususu gündeme geldi. 1947 Yılında Amerika Birleşik Devletlerinde kurulan Hutchins Komisyonu raporunda yer aldığı şekliyle sosyal sorumluluk anlayışının ana esasları şu şekilde idi:

Geleneksel basın özgürlüğü düşüncesi ile onun gerekli kıldığı ayrılmaz parçası olan sorumluluk arasında bir çelişki vardır.

Sorumluluk, yasalara saygı gibi, kendi başına özgürlükler önünde bir engel değildir. Tam tersine pozitif bir özgürlüğün gerçek bir ifadesi olabilir, Ancak bu sorumluluk, kayıtsız kalma özgürlüğüne ters düşer. (...) Sözde basın özgürlüğünün bu tür toplumsal sorumsuzluk örneği oluşturduğuna bu günlerde çok sık tanık olunmaktadır. Basın, yanlışlıklarının ve tutkularının özet âlân dışına taşıp, kamusal tehlike haline geldiğini bilmelidir. Basın yanlış yaparsa, aldattığı kamuoyudur. Kişilere tanıdığı gibi, basına da hata yapma hakkının tanınması bundan böyle mümkün delildir.²²

Buna göre medya sahipleri ve çalışanları, toplumun beklentilerini yerine getirmeyi bir yükümlülük olarak kabullenmelidirler. Serbest piyasa ve rekabet şartlarında

²⁰ Y. a. g. e

²¹ Oktay, M. a.g.t. s. 20

²² Akt. R. Kaya, a. g.e. s. 52

meydana gelebilecek aksaklıklar, kamusal ihtiyaçları karşılayacak mekanizmalarla düzeltilmelidir. Medyayı toplumsal amaçlardan uzaklaştıran baskıları ortadan kaldırmak için devlerin sektöre mali ve ekonomik yardımlar, çoğulculuğun sağlanmasına hizmet eden özel hizmet ve kolaylıkların temini, medya organlarına yönelik özel tarifeler, öncelikler ve ayrıcalıklar getirilmesi; ayrıca, medyanın ve çalışanlarının hak ve özgürlüklerini koruyan özel kanunlar ve anti-tekel kanunları çıkarılması, basın konseylerinin oluşturulması, özel komisyonların, ve parlamento komisyonlarının düzenlenmesi gibi birçok tedbir sistemin esasını oluşturmaktadır. Keza, iletişim kuruluşlarında çalışanların mesleki standartlarının da öz-denetim esasları dahilinde ortaya konması da bunun bir parçasıdır.²³

Agee, Ault ve Erneri'nin medyada sosyal sorumluluğu biçimlendirirken beş kontrol mekanizması öngören yaklaşımları da önem taşımaktadır. Bu mekanizma, suya atılan taşların içice halkalar çıkarmasında olduğu gibi, birbirine değmeden içice geçmiş sosyal kontrol halkalarından oluşmaktadır. En içteki küçük halka, bireylerin, yani yayıncıların, muhabirlerin, editörlerin, medya sahiplerinin, haber müdürlerinin, film ve video editörlerinin vb., kişisel mesleki standartlarını ve ahlaki tecrübelerini simgelemektedir. Kişi, her şeyden önce, kendi vicdanına ve inançlarına karşı sorumludur. Bu kimilerin kendilerini çevreleyen diğer dört halkayı göz önünde tutması gerekmektedir. İkinci halkayı teker teker medya kuruluşlarının kendi kurumsal ve özel standartları ve ahlaki kuralları oluşturmaktadır. Her kuruluşun kendilerine özgü kıstasları ve değerlendirme usulleri bulunmaktadır, buralarda çalışanlar da tamamıyla bu kurallara bağlı kalmalıdır. Üçüncü halkada ülke düzeyinde yerleşik mesleki ahlak kuralları vardır. Doğal olarak ülkede bu kurallar üzerinde bir anlayış birliği bulunur. Buna medya sektöründeki farklı iletişim araçlarının (radyo, televizyon, gazete, dergi, reklamcılık, sinema ve belki şimdilerde İnternet) ulusal düzeyde getirdikleri spesifik standartları da dahildir. Dördüncü halka, devletin ve sosyal sistemin iletişimine ilişkin temel felsefeleri ve hukukun koyduğu sınırlamaları gösterir. En dıştaki halka ise, yani beşinci halka ise toplumun ne tür haberlere tolerans göstereceğini veya göstermeyeceğini ifade eden sınırlamaları içerir. Bir örnekle her toplumda müstehcenlik anlayışı farklılıklar arz etmektedir.²⁴

Medya ahlak kodları veya ilkeleri ise, bu perspektiften hareketle, genel anlamda, yasal düzenlemelere tekabül etsin veya etmesin, meslekte olanların uymak durumunda bulunduğu davranış kurallarını ifade etmektedir. Dar anlamda ise, mesleğin kendi kendisine ürettiği ve üyelerinin uymaları gereken kurallar manzumesidir. Bu kodların kaynağı, mesleki yetenekler, mahkeme kararları, basın şeref divanları veya basın konseyleri vb. meslek örgütleri olduğu gibi, bizzatlı medya kuruluşlarının kendiliklerinden üstlendikleri yükümlülükler olabilir.

Basın ahlak kodlarını veya ilkelerini dört genel kategori içerisinde değerlendirmek de mümkündür:

- a) Her meslekte olduğu gibi, yalnızca basın mesleğinde olanları ve meslek örgütlerini ilgilendiren kodlardır. Burada meslek ürününün yüceltilmesi, meslek çıkarlarının korunması, fikri haklara saygı (yazı aşırma yasağı) ve ortak zihniyet gösterme zorunluluğu gibi kuralları sıralanabilir.

²³ Oktay, M. a.g.t., s. 21

²⁴ Akt. Oktay, M. a.g.t. s. 23

- b) Her türlü ifsat girişimlerini reddetme, gerçeğin aranması, haberin yorumdan ayrılması, doğru olmayan haberlerin düzeltilmesi zorunluluğu, manevi dini duygulara saygılı olma, başkalarının haklarına saygılı olma gibi, halkla ilişkileri düzenleyen kuraldır.
- c) Kişiyile olan ilişkilerde uygulanan kurallar: Hakaret ve sövmenin, din, ırk, etnik köken, siyasal tercih, cinsiyet vb. nedenlerle ayırım yapılmasının yasaklanması v.s.
- d) Devlet ve uluslararası toplulukla ilişkileri belirleyen kurallar: Basın özgürlüğünü ve mesleki sırları savunma, insan hakları, barış, uluslararası işbirliği anlayışından yana tavır takınma vb.²⁵

2. Medya Ahlakı Bağlanımda Ele Alınan Temel Sorunlar

Medya ahlakı anlayışı ile birlikte, “başta kamu yararı kavramının içeriğinin ne olacağı olmak üzere, “basın özgürlüğü”, medya denetiminde hukuki ve özdenetim yolları ve günümüzde yeni bir yol olarak belirginleşen “ortak denetim” babında tekelleşme ve medya sahiplerinin (patronlarının) basın dışı işlerde faaliyet göstermesi konuları sıklıkla tartışılmaya başlamıştır.

a- Kamu Yararı

Kamu yararının ne olup olmadığı, kamu yararına hangi hallerde söz konusu edileceği ve bu kavramın medya etik kodlarının ihlal için yeterli bir gerekçe teşkil edip etmeyeceği üzerinde çok derin ve anlamlı tartışmalar yürütülmüştür.

Bu konudaki tartışmaların iki temel boyutu vardır. Biricisi, kişilerin özel hayatlarına müdahale, ikincisi ise, devlet sırrı niteliğindeki bilgilerin aktarılmasıdır.

Özellikle birinci boyutla ilgili olarak, kamu yararının sınırının nereye kadar olacağı konusunda objektif bir sınırlama bulunmamakla birlikte, özel hayata ilişkin haber, yorum ve görüntülerin sunumunda gizli kamera, gizli ses ve kayıt düzeni, tele objektif vb. yöntemlerle uzaktan, haber vermeksizin görüntü almanın ve dudak okuma yöntemiyle konuşmaları aktarmanın genel olarak etik dışı görüldüğü ve kimi ülkelerde bu konuların hukuki düzenlemelere konu olduğu bilinmektedir.

Devlet sırlarının ifşası noktasında da yine hem hukuki hem de etik kurallar devreye girmektedir. Ancak, yine burada da neyin, hangi şartlar altında devlet sırrı kabul edileceğidir. Örneğin, devletin kanunlarda yeri olmayan eylem ve işlemlerinin bulunması halinde gazeteciler bunu öğrendikleri zaman topluma aktarmayacaklar mıdır?

Bu bağlamda bahsedilmesi gereken bir diğer husus ise, yazmamanın tersine, “milli çıkarlar söz konusu olduğu zaman acaba gazeteciler o doğrultuda mı haber yapmalıdırlar?” sorusunun cevabıdır.

b- Basın Özgürlüğü Acısından Hukuki ve Etik Denetim (Özdenetim ve Ortak Denetim)

Medya denetiminde etik ilkelerin bir yerde “gazetecinin veya medya organının kendi arzusuna bırakılmış olması, ilkelerin mutlak bir yaptırımı sağlayamaması çoğu kez etik kodların hukuki metinlerde de karşılık bulması sonucunu doğurmaktadır. Hukuki denetimde yaptırımların kesin ve bazen de ağır olması ve bazı zamanlarda da hükümetlerle basın arasındaki ilişkinin tanziminde kullanılma ihtimalini doğurması

²⁵ Danışman, Ahmet. a. g. m. 230-2, akt. M. Oktay, a.g.t., s. 23.

medyanın özgürlük alanının daraltıldığı biçiminde yorumlanabilmektedir. Girgin, bir haberin verilmesinde ve gazetecinin haber verme hakkını kullanmasında, kamu yararını tespitle görevli yargıcın dava konusu haberin okuyucunun marazi merak duygularını tatmine mi, yoksa üstün ahlaki ve hukuki değerlerin korunmasına mı yönelik olduğunu araştırmak ve ona göre kamu yararının olup olmadığı sonucuna varmak durumunda bulunduğunu söylemektedir.²⁶

Hukuki düzenlemeler ve dolayısıyla yargısal denetimde getirilen standartlarda genel olarak “mesaj için bilgi toplanmasında ve bu bilgilerin seçilerek mesaj haline getirilmesinde uyulması gereken pozitif standartlardır” diyen Vural, iletişimcilerin bilgi toplama sırasında seyrek te olsa, bilerek ya da bilmeyerek yasa dışı davranışlarda bulunduğu dikkat çekmekte ve “bunlar, kişi haklarına dokunma, hatalı yayın yapma, ayrıcalık hakkını kötüye kullanma, ticari güvenliği sarsma, çalınmış doküman kullanımı, başkasının eserini kendisine mal etme, ya da öyle bir dokümanı kullanma, haber kaynağını kanıtlayamama, programların şiddet ve seks içermesi gibi davranışlar”²⁷ olarak sıralamaktadır.

Öte yandan, hukuki düzenlemeler ve yargısal denetim dışındaki yollar ise, zaten medyanın kendisi tarafından hem okuyucu kitlesiyle ilişkilerini iyileştirmek ve hem de medyanın müdahale altında kalmasını önlemek amacıyla geliştirilmiş yollar olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde özenetim, yani yayın kuruluşunun, toplumsal sorumluluk, doğruluk, gerçekçilik, hakkaniyet, objektiflik ve tarafsızlık görevleri uyarınca, yönetimini kendisinin belirleyeceği kamusal yayıncılık ve ülkesinin kanunları ve taraf olduğu uluslararası yasal düzenlemelere ters düşmemek için haber, program veya diğer yayınlarını gözetleme, kontrol ve düzenleme sorumluluğunun yanı sıra bir de ortak denetim olarak ifade edebileceğimiz yayın kuruluşu ile yayın kuruluşunun dışındaki bir organ, konsey, kurul veya sivil toplum kuruluşu tarafından yayınların içeriklerine ilişkin kontrol, düzenleme ve gözetleme sorumluluğu anlayışı gelişmiştir. Burada genel olarak kamu kurumları ulaşılacak hedefleri tayin etmekte ve bu doğrultuda gerekli detayların tespit ve üretilmesi sektör çalışanlarına veya diğer ilgili taraflara bırakılmaktadır.

c- Medyada Tekelleşme (Yoğunlaşma) - Medyanın ve Patronlarının Basın Dışı İşleri

Medyada tekelleşme veya yoğunlaşma farklı medya sektörlerinde aynı grup veya şirket çıkarlarının birikmesini ifade etmektedir. Genellikle iki şekilde olmaktadır. Birincisi, kendi yazı işleri kadrosuna sahip medya organı sayısında azalma, ikincisi ise, birden çok medyanın kontrolünün bir kişi veya bir grup eline geçmesidir.²⁸ İkinci grup ise kendi içerisinde farklı biçimlerde tezahür edebilmektedir. Çapraz sahiplik (*cross ownership*) olarak ifade edebileceğimiz, basın, radyo ve televizyon sektörleri arasında hisse alımı, satımı, aktarımının yanı sıra, yatay entegrasyon (*horizontal integration*) yoluyla bir şirket veya grubun aynı medya sektöründe birden çok yayın organını kontrol etmesi veya dikey entegrasyon (*vertical integration*) ile bir şirketin veya grubun medya sektöründe dağıtımdan üretim sürecine kadar değişik bölümleri kontrol etmesi ya da,

²⁶ Girgin, Atilla. *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etiği*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 88.

²⁷ Vural, Sacide. *Kitle İletişiminde Denetim Stratejileri*, Bilim Yayınları, Ankara, 1994, s. 111.

²⁸ Korkmaz, Alemdar. “Basında Tekelleşme: Fransa Örneği”, *AİTLA- İletişim Dergisi*, 1992-4. s. 8.

çok taraflı medya entegrasyonu (*multimedia integration*) yoluyla bir şirket veya grubun birçok medya sektöründe pay (ve söz) sahibi olması biçiminde gerçekleşebilmektedir.

Gazetelerin, televizyon ve radyoların ekonomik şartlara ayak uydurmada çektikleri güçlükler yayın hayatlarını sürdürmelerini doğal olarak etkilemekte, özellikle de yazılı basında, bir takım gazeteler ya kapanmakta veya el değiştirmektedir. Bu el değişimleri genellikle başka yayın organlarına da sahip olan “patronlara” doğru olmakta bu patronlar, gazetelerin (veya diğer medyalarının) mevcut yönetim ve yazı işleri kadrolarını muhafaza etmek yerine “havuz” sistemi ile bütün yayın organlarını “beslemektedir”. Dolayısıyla, yayın organlarında haberlerden, yayın politikalarına kadar pek çok benzerlikler doğmaktadır.

Tekelleşmenin ilk etkisi doğal olarak basın çalışanlarına karşı doğmaktadır. Teknolojiye dönük büyük yatırımlar yapılırken, basın çalışanlarının sayılarında sürekli bir azaltma yoluna gidilmektedir.

Medya işletmeciliğinin de diğer işletmeler gibi kârlılık ve verimlilik esası üzerinde yaşıyor olması teknolojik ve mali rekabet ortamında “gazeteci medya patronu” tipini de tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, medyanın kamuoyu ve iktidarlar nezdinde büyük bir güç oluşturması da, yeni ekonomik anlayış çerçevesinde “patronların” medyaya bakışını değiştirmiştir. “Patronlar”, pek çok “şeyin” yanında, bir de “medya patronu” olmayı rekabet ve güç oyununun bir parçası olarak görmeye başlamışlardır. Bu şekilde, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de medya patronluğu yerini “patronun medyalarına” bırakmıştır.

Ancak, medya işletmeciliğinin her şeye rağmen pahalı bir uğraş olması, medya sahiplerinin yer yer pratik çözümler bulmalarının yolunu açmıştır.

Bunların başında lotarya uygulaması gelmektedir. Gazeteyi gazete olarak veya televizyonu televizyon olarak izlettirmede ortaya çıkan güçlükler, belli sayılarda kupon karşılığı (yani o süreçte gazeteyi veya söz konusu medyayı takip etme zorunluluğu) ev, araba, bilgisayar veya başka çekilişlerle hediye dağıtarak sağlama gibi pratik bir çözüm biçimi geliştirmiştir.²⁹ Radyo ve televizyonlarda, bir takım çekilişler neticesinde katılan ve kazanıldığı takdirde büyük maddi ödüller verilen programlar da bu kapsama dahil edilebilir.

Bir diğer “çılğın” uygulama ise promosyonlardır. Promosyon uygulamalarında okuyucu- izleyicinin yine kupon biriktirme vb. yükümlülükleri bulunmakla birlikte, çekiliş ve kura olmaksızın herkesin “hediyelerini” alma şansı bulunmaktadır. Bu uygulamada bir dönem bütün dünyayı sarmış, ancak pek çoğu hukuki düzenlemeler olmak üzere bu çılğınlığın önünün alınması için çaba gösterilmiştir. Ülkemizde de 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’la birlikte medya organlarının promosyon uygulamalarına sınırlılıklar getirilmiştir.³⁰

Öte yandan, medyanın tek başına bir güç olması birçok ülkede, bu güce sahip olan patronlara basın dışı sektörlerde kolay ve rakipsiz, iş yapabilme imkanları oluşturmuştur. Ancak, birçok ülke, basın patronlarının basın dışı sektörlerle

²⁹ Türkiye’de de geçtiğimiz yıllarda çılğınlık boyutuna varan bu tür uygulamalar olmuştur. Bu konuda bkz. Tutar, Hilmi. *21. Yüzyılda Türk Basını*, Ankara, 1993

³⁰ Kılınç, Tanıl. *Basında Promosyon Uygulamaları*, İTO Yayını, 1999

açılmalarının ve özellikle de, devlet ile bu tür ilişkilere girmelerinin önünü tıkayan hukuki düzenlemelere gitmiştir.

3. Medya Ahlakı Üzerine Düzenlemelerde Genel Kabul Görmüş İlkeler (Klasik İlkeler)

Bilinen ilk yazılı basın ahlak yasaları olan Fransa ve İsveç'teki düzenlemelerin akabinde birçok ülkede basının kendi kendisini kontrol ve denetimini ve mesleki gelişmeyi hedefleyen kurallar ortaya konmuştur.³¹ Bugün hemen hemen bütün ülkelerde medyanın uyması gereken birtakım “etik kodlar” mevcut bulunmaktadır.

Bu etik kodların uygulanıp uygulanmadığı veya ihlalini tespit ve gerekli tedbiri almakla görevli olan iki temel müessesese bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bu etik kuralların pek çoğunu ortaya koyan ve kabul eden mesleki örgütler genellikle iletişim konseyleri, bir diğeri ise, medya organlarının kendi içlerinde uygulamaya koydukları ombudsman uygulamasıdır.

Gerek mesleki örgütlenmeler olan iletişim konseyleri ve benzeri yapıların gerekse medya organlarının kendilerinin büyük ölçüde kamuoyu baskısı, şikayetleri ve memnuniyetsizlikleri dikkate alınarak ve yaşanan sorunların ışığında ortaya koydukları ilkeler (etik kodlar) arasında büyük ölçüde benzeşmeler bulunmaktadır. Ülkelerin, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel farklılıklarına rağmen, medyalarının bu kadar benzeşik etik kodlar etrafında buluşabilmeleri medyanın etkilerinin ve sorunlarının benzeşikliği düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Büyük ölçüde ortak olan bu etik kodların belli başlıları şu şekildedir.

a- Doğruluk-Dürüstlük Kuralı

Basın ahlakına ilişkin düzenlemelerin hemen hepsinde en önce sıralanan ilke, haberlerin doğru ve dürüst bir şekilde sunulmasıdır. Haberin bazı unsurlarının atlanarak veya kasıtlı bir şekilde eksik bırakılarak veya yanlış yönlendirilerek verilmesi etik kurallarla bağdaşmamaktadır. Önemli gerçekleri hasır altı etmemek kadar bizde “asparagas” olarak ifade edilen “uydurma” haber de hoşgörülemez. Gazetecinin, haberi ile ilgili unsurları kesin bir şekilde doğrulamaksızın yazmasının sonucunda büyük mağduriyetler ortaya çıkmaktadır.

Amerikan Gazete Editörleri Cemiyeti'nin 1923 yılında kabul ettiği “Gazetecilik Kurallarında”: “Okuyucuya güven telkin etmek, tüm nitelikli gazetecilik biçimlerinin temelini teşkil eder. İyi niyet kuralının gereği, gazete dürüst olmaya mecburdur. Bir

³¹ Örn. Fransız Basın Ahlak Yasası 1918'de kabul edildi, Ulusal Gazeteciler Sendikası tarafından kabul edilen bu yasa 1938 ve 1966'da iki kez gözden geçirilerek değiştirildi. Yine, İsveç'te, Ulusal Basın Kulübü 1923'te Yayın Kuralları adı altında bir ahlak ve davranış yasası ortaya koydu. Amerika Gazete Editörleri Cemiyeti 1923 yılında “Gazetecilik Kuralları” adı altında etik kodları ortaya koyarken, Brezilya'da aynı yıl Ulusal Gazeteciler Kongresi tarafından önerilen basın yasası kabul edilmedi. ABD'de ayrıca 1924'te Ulusal Yayıncılar Birliği kuruldu. Bu birlik, 1929'da bir “Uygulama Standartları” hazırladı ve 1939 yılında yeniden gözden geçirilerek “Radyo Kodeksi” adını aldı. 1952'de birlik, “Televizyon Kodeksi”ni hazırladı. 1924 yılında Finlandiya'da Basın Şeref Divanı kısa bir ahlak yasası kabul etti, 1968 yılında yeni bir ahlak yasası kabul edildi ve Kitle İletişim Konseyi kuruldu. Konsey'e hem gazeteciler ve yayıncılar ve hem de Finlandiya Radyo/ TV kuruluşu iştirak etti. İtalya'da 1957'de Ulusal Basın Konseyi tarafından 10 maddelik “Meslek Ahlakı Prensipleri” oluşturuldu. F.Almanya'da 1957'de Dergi Yayıncıları Derneği bir basın ahlak yasası ortaya koydu. Türkiye'de ise 1960 yılında Basın Şeref Divanı'nı kurarak ilk kez bir basın ahlak yasası oluşturuldu.

gazetenin dikkat ve titizlik göstermedeki veya bu temel niteliklere olan hakimiyetindeki başarısızlığı asla affedilemez”³² denmektedir.

Yine, Amerikan Profesyonel Gazeteciler “Cemiyeti Sigma Delta Chi”nin koyduğu ilkeler de bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. “Kesinlik ve nesnellik” başlığı altında “Toplum karşı iyi niyet ve inanç gazeteciliğinin temelidir” diye başlayan bu ilke şu şekildedir:

1. Gerçek en önemli amaçtır. 2. Haber vermede nesnellik başka bir amaçtır. Bu ulaşmaya çabaladığımız bir standarttır. Başarımlara saygı duyarız. 3. Hata ve yanlışlık özür kabul etmez. 4. Gazete yöneticileri yayınladıkları haberin içeriğinden tamamen haberdar olmalıdır. Fotoğraf ve görüntüler olayı tam olarak yansıtmalı, konuyla ilgisiz ayrıntıyı öne çıkarmamalıdır. 5. Haber ile görüşlerin açıklanması birbirinden ayrılmalıdır. Haber tüm öznel görüşlerden ayrılmış olmalı ve olayın her yönünü sergilemelidir. 6. Gerçeğin bilinçli olarak çarpıtıldığı partizan yayıncılık Amerikan gazetecilik ruhuna aykırıdır. 7. Gazeteciler toplumsal olaylar ve konular üzerinde çözümlenme, yorum ve yayın yapma sorumluluklarını kabul ederler. Yine bu konularda söz sahibi olduğunu bildikleri kişilerin görüşlerini aktarmayı kabul ederler. 8. Savunma ya da yazarın kendi yorumlarına ayrılan yazılarda bu durum belirtilmelidir.³³

Medyanın, sebebi her olursa olsun, yalan, yanlış ve yönlendirme amaçlı haber, görüntü vb. yayınlarında bütün hatalarını, yanlışlarını kabul ederek düzeltmeye gitmesi ve ayrıca sorumlularla hakkıyla gereğini yapması ortak bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır.

b- Tarafsız ve Objektif Olma Kuralı

Haberlerin sunumunda muhabirin veya editoryanın kişisel veya kurumsal yaklaşımlarının rol oynamaması büyük önem taşımaktadır. Haber ile düşünce arasındaki farkın net bir şekilde ortaya konması bu ilke açısından da vazgeçilmezdir.

Üzerinde en fazla tartışılan bu ilke ile ilgili olarak, Sigma Delta Chi örgütünün yukarıda zikredilen görüşüne ek olarak, Fransız Le Monde’nin çalışanlarına yansız ve objektif olabilmeleri için şart koştuğu hiçbir partiye üye olmama ilkesi dikkat çekicidir. Çünkü, gazetenin muhabir yazar veya editörlerin bir partinin üyesi olma durumunda siyasi haber ve yorumlarında objektif olamayacakları gibi bir endişesi bulunmaktadır. Bu endişeyi taşıyan gazetenin yayın çizgisi ve hitap ettiği okuyucu profili itibarıyla belli bir siyasi tercihinin bulunduğu da dikkate alınırsa bu kuralın taşıdığı anlamı kavrayabilmek kolaylaşır.

Öte yandan, kurala ilişkin olarak Edgar, “Gazetecilik nesnel olamaz. Çünkü, gazeteciliğin nesnel olabilmesi, bir eylem biçimindeki olayın, haber olarak aktarılmasından önce bozulamayacak biçimde yorumlanmış olması gerekir” görüşünü ileri sürmektedir. Çünkü, O’na göre, haber aktarımı bir toplumsal olayın anlamını saptar, her ne kadar bu anlam kesinleyici olmasa da (haber aktarımı bir yorumlama sürecindeki uğraktır ve seçilen özgül yorum gazetecilerin ve okuyucuların ufukları

³² Oktay, M. a.g.t., s. 42.

³³ Alemdar, Zeynep. a.g.e., s. 25.

gereğince “yanlı”dır). Haber yapılan eylemin icracıları, eylemin yorumlanmasında belli bir rol oynarlar; ama yorumları ayrıcalıklı değildir.³⁴ Yine bu bağlamda, Talu, “basın tarihinin en eski mitlerinden biri olarak” belirttiği objektiflik konusunda, “görme biçiminin söz konusu olduğu her durumda ise, ‘görünenden fazlası’ veya ‘görünenden başkası’ ya da ‘görünenin ötesi’ vardır” derken, ilave etmekte: “sadece o kadar değil. Görme Biçiminin kardeşi gösterme biçimidir. Öyleyse, ‘gösterilenden fazlası, gösterilenden başkası, gösterilenin ötesi’ olmalıdır”. Bu görüşlerini sıraladıktan sonra “objektiflik, kökenindeki yansızlık, tarafsızlık, maddilik, nesnel varlık, şeyleri olduğu gibi görmek gibi manaları açısından bir medya palavrasından başka bir şey değildir. Bir görme biçimi olarak ise doğru. Medya, her bir yayın organı, her gazeteci o manada objektiftir”³⁵ sözleriyle olayın ironik yönünü ve objektifliğin “görmeme biçimi”ni (özellikle Türk basını açısından ele alsın gerek) ortaya koymaktadır.

Yanlı habercilik, genellikle dış haberlerde ve siyasi haberlerde gündeme gelmektedir. Dış politikalara uyumlu olarak hazırlanan haberlerin temelinde, ekonomik, ideolojik ve siyasi çıkarlar söz konusudur. Uluslararası haber dağılımının dengesizliği açısından olaya bakıldığında zaman,³⁶ gelişmiş ülkelerden (aynı zamanda haber ve haberleşme tekeli elinde tutan) bağımlı ülkelere yönelik bir yönlendirici ve yanlış bilgi (disinformation) ve çarpıtma (distortion) görülmektedir. Bunlar daha çok, savaş, terörizm, salgın hastalık, doğal afet haberlerinde yaşanmaktadır.

Öte yandan, iç haberlerde bilhassa siyasi ve iktisadi piyasalarda yanlı habercilik söz konusu olabilmektedir.

Bu bağlamda, haberin içeriğine müdahale yolu ile manipüle edilmesine de değinmekle yarar bulunmaktadır. Manipülasyon hem basın etiği hem de basın özgürlüğü ile çelişmektedir. Çünkü, uygulamada genellikle ya haberi yazan muhabire veya veren kuruluşa etki söz konusudur. Medyada tekelleşme söz konusu olduğu durumlarda, medya patron ve yöneticilerinin emir ve görüşleri doğrultusunda gerçekleşen ve sıklıkla örneklerine rastlanabilecek bu ihlalin basın özgürlüğüne karşı direk bir müdahale olduğu da kuşkusuzdur. Bülbül, manipülasyonu bir nevi örtülü sansür olarak da ifade etmektedir.³⁷

c- Haber ve Yorum Ayrımı Kuralı

Haber ve yorumlar arasında bir ayrımın olması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu da haberlerin yanlı yazıldığına yönelik kuşkulara sebep olmaktadır. Bu konuda Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen Basın Meslek İlkeleri’nde düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre:

Madde 3. Gazeteciliğin temel ahlaki yükümlülüklerinden, birisi, haber ile yorum arasında belirgin bir ayrım çizilmesi ve bunların karıştırılmasının

³⁴ Andrew, Edgar. *Nesnellik, Yanlılık ve Hakikat*, - A. Bilsley, E. Chadwick, age. s. 151.

³⁵ Talu, Umur. *Dipsiz Kayu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 51. Talu, Paul M. G. Levy’nin ‘Sam-Yafes Kompleksi’ni de zikretmektedir. Efsaneye göre Hz. Nuh’un (yazar ‘Gemici Nuh’ diye aktarmış) oğullarından Ham onu bir gün çıplak uyurken görür. Kardeşleri Sam’la Yafes’e haber verir. Bu ikisi babalarını öyle görmeyi reddederler, ona bakmadan geri geri yürüyerek üzerine bir şey atar ve çıplaklığını örterler. Levy bu ‘görme biçimi’ne ‘Sam ve Yafes Kompleksi’ adını vermektedir.

³⁶ Bu konuda bkz. Zeytinli, Murat. *Uluslararası Haber Dengesizliği*, Rebel Yayıncılık, İstanbul, 1997.

³⁷ Bülbül, Rıdvan. a.g.e., s. 27.

önlenmesidir. Haber gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirmedir. Yorum ise, yazarın, yayıncının veya medya şirketinin düşüncelerini, inançlarını ve kişisel yargılarını içerir. Madde 4. Haber yayımı gerçeklere dayandırılmalı ve doğruluğu ispatlanabilir olmalıdır. Haberin sunumunda ve betimlemesinde tarafsız davranılmalıdır. Haber başlıkları ve özetleri mümkün olduğu kadar eldeki verileri yansıtmalıdır. Madde 5. Yorumlar, genel düşünceler veya günlük olaylar üzerine yapılabilir. Yorum subjektif olduğu için, doğruluğu üzerine eleştiri yapılamaz. Bunun yerine bizler yorumların dürüst ve ahlaki olmasını sağlamalıyız. Madde 6. Kişi ve kuruluşlarla ilgili olaylar üzerine yapılan yorumlar gerçekleri ve verileri çarpıtmamalı ve gizlememelidir.³⁸

ABD Profesyonel Gazeteciler Derneği'nin yaklaşımı da yukarıdaki düzenlemeyle paralellik arz etmektedir. Derneğin etik kodları arasında “gazeteciler, haber ve yorumu birbirinden ayırmalıdır. Analiz ve yorumlar açıkça belirtilmeli ve bunlar gerçeği veya haberin bağlamı çarpıtılmamalıdır” denilmektedir.

d- Meslek Sırrı - Haber Kaynağına Saygı ve Sadakat Kuralı

Gazetecinin haber kaynağı istemediği ve izin vermediği müddetçe onun kimliğini açıklamaması ile ilgili ilkedir. Hatta, bazı ülkelerde bu alandaki düzenlemeler etik kodların çok çok ötesine taşınmış, kanunlarla veya İsveç'te olduğu gibi anayasa ile teminat altına alınmıştır. Ayrıca, gazeteciye haber kaynakları tarafından gizli kalması veya belli bir süre için açıklanması geciktirilmesi için verilen bilgilerde de bu etik kural geçerlidir.

Gazetecilerin, mahkeme veya başka bir tahkik mevkii önünde dahi gizli kalması kaydıyla verilen bilgileri veya kaynağını açıklamaması hoş görülmemektedir.

Yine, gazetecinin, iş değiştirmesi durumunda eski patronuna, işyerine ve çalışma arkadaşlarına ait sırları da saklamaması bu etik kod etrafında düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Amerikan Gazeteciler Cemiyeti tarafından onaya konulan etik kod şu şekildedir: “Gazeteciler, mahkemede veya diğer adli veya tahkikat mercii önünde, mahrem kaydıyla verilen bilgileri veya gizli bilgilerin kaynaklarını açıklamayı reddedeceklerdir. Gazetecinin gizliliğe saygı görevi, iş değiştirmesi durumunda dahi, eski patronuyla paylaştığı sırları da kapsamaktadır.”³⁹

Bazı ülkelerde ise bilgilerin kötüye kullanılması bu etik kodun ihlali anlamını taşımaktadır. Gazetecinin yazı ile veya başka bir yolla şahsa özel olarak verilmiş veya sadece gazete yönetiminin bilmesi gereken bilgilerin açıklanması ve hatta bunu sadece gazete dahilinde yapmış olması bile etik kodun ihlali olarak değerlendirilmektedir. Yine, gazetecinin, bir devlet sırrını, yapılan görevle ilgili gizli hususları, endüstriyel sırları veya kişisel özgürlük alanına giren mahrem konuları yayınlaması veya başka bir yolla açıklaması da, gizliliği ihlal ilerisine girmektedir.⁴⁰

e- Mahremiyet veya Özel Hayatın Gizliliğine Saygı Kuralı

³⁸ Aktaran: İrvan, S. a.g.m.

³⁹ Oktay, M. a.g.t., s. 44.

⁴⁰ Bu konuda en ilgi çekici ve çarpıcı örnek Macaristan Ahlak Yasası'dır.

Pek çok ülke, özel hayatın gizliliğini kanunlarla teminat altına alınmıştır. Buna rağmen, birçok ülkede medya etik kodları ortaya konulurken, özel hayatın gizliliğinin korunması prensibine öncelik verilmiştir. Özel hayatın gizliliğini ortadan kaldıracak tek istisna “kamu yararı”nın bulunduğu durumlardır.

Ancak “kamu yararı” kavramından hareketle getirilen istisnadan dolayıdır ki, medya karşısında insanların özel hayatının gizliliği kuralı önemli ölçüde zedelenmektedir. Burada ön plana çıkan soru şu olmaktadır: Acaba, kamu yararının ve özel hayatın gizliliğinin sınırı nedir?

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen “Basın Meslek İlkeleri”nin 73. maddesi: “Kişilerin özel hayatlarını saklı tutma hakkına saygı gösterilmelidir. Devlet ile ilgili işlerde görevli insanlar, devlet işlerini etkilemediği sürece özel hayatlarını gizli tutma hakkına sahiptirler. Bu gibi işlerde görevli bulunan insanlar sırf bu yüzden özel hayatlarını gizli tutma hakkından mahrum kalamazlar” derken; İngiltere’de Basın Şikayetlerini İzleme Komisyonu (Basın Konseyi yerine kurulmuştur) da özel hayata ilişkin olarak: “Bireyin kendi izni olmaksızın özel hayatına dil uzatmak ve bu konuda sorgulamak, özel mekânlarından tele objektifle resim çekmek genelde yakışıksız kabul edilmekle, bu tür bir davranış ancak kamu çıkarı söz konusu olduğunda haklı kılınmaktadır”. Komisyon’a göre, bireyin evi ve onun bir parçası olan bahçe ve ek yapılar özel mekân olarak kabul edilmekte, yanındaki alan ya da park bunun dışında kalmaktadır. Ayrıca otel ve hastanelerin odaları da özel mekân kapsamında bulunmaktadır. Lady Diana’nın 1997 yılında, paparazzi diye anılan gazetecilerden kaçarken trafik kazası geçirip ölmesi üzerine, anılan Komisyon, özel hayat alanını daha da genişleten kararlar almıştır. Buna göre:

1. Israrlı takip sonucu elde edilen fotoğraflar yayınlanmamalıdır.
2. Editörlerin serbest çalışan gazeteci ve fotoğrafçılardan gelen malzemenin hangi yoldan geldiğini öğrenmeleri gerekmektedir.
3. Medyatik bir olay meydana geldiğinde gazeteciler olay yerinde kamu çıkarının gerektirdiğinden fazla kalmamalıdır.
4. Genç insanlar, medyanın saldırısına maruz kalmadan eğitimlerini rahatlıkla yapabilmelidir.
5. Rüştünü ispat etmemiş kişilerin hikayelerine basın tarafından para ödenmemelidir.
6. Bir çocuğun özel hayatıyla ilgili haber yayımlanabilir, ancak bunun somut bir nedeni olmalıdır. Eğer tek neden çocuğun anne ya da babasının ünlü bir kişi olmasıysa, haber yayınlanmamalıdır.
7. Kişilerin özel alanlarına tecavüz edilemez.
8. Üzüntü anlarında kişilerle ilgili yazılacak haberlerin incelikle kaleme alınması gerekir.⁴¹

Bu bağlamda, gizli kamera, gizli ses kaydı ve hatta insanları uzaktan kameraya kaydederek aralarındaki konuşmaları ortaya çıkarmak için dudak okuma yoluna gitme gibi yöntemlere başvurulması da medya etiği çerçevesinde hoş karşılanamaz. Bilhassa ülkemizde özel televizyonların sansasyonel haber yapabilmek için başvurduğu gizli kamera yöntemiyle ilgili Amerikan Profesyonel Gazeteciler Derneği’nin görüşü önemlidir. Buna göre: “1. Elde edilecek enformasyon çok büyük bir öneme sahipse, hayati bir kamu çıkarı söz konusu ise ve halkı önemli bir zarardan koruyacaksa, 2. Bu haberi elde edebilmek için diğer tüm araştırma yöntemleri kullanılmış ise ve başarısız olunmuş ise, 3. Enformasyonun açığa çıkarılmasıyla önlenen zarar, bu yöntemle verilen zarardan daha büyükse” gizli kamera kullanımı bir ölçüde hoş karşılanmaktadır.

⁴¹ İrvan, Süleyman. *Medya ve Etik*, <http://www.bianet.Org./2001/01/27/arastirma3.htm>

Ancak İrvan'ın dediği gibi, gizli kamera kullanımı, araştırmacı gazetecilik ödülü kazanmak, rekabette öne geçmek ve büyük rating yapmak, haberi zamandan ve paradan tasarruf etmek için kullanılmamalıdır.⁴² Habere konu kişilerin yaptıklarının ahlaki olmaması gazetecilerin ahlak olmayan yöntemler kullanmalarını haklı çıkarmaz.⁴³

e- Eleştiri Sınırını Aşmama - İftira, Hakaret, Kötüleme ve Mesnetsiz İddialardan Kaçınma Kuralı

Medyanın haber ve yorumlarında kişinin onurunu ya da ahlaki karakterini hedef alan dayanaksız suçlamalara yer vermemelidir. Yine, kasıtlı iftira, karalama ve küçültücü ifadeler kullanma ve temelsiz ithamlarda bulunma en ciddi meslek etik ihlalleri arasında yer almaktadır.

Birinci Ulusal ve Pan-Amerikan Basın Kongresi'nin 1942 yılında kabul ettiği "Gazetecinin On Emri"nde, "Adına layık bir gazeteci (...) iftira, karalama, onur kırıcı suçlamalar ve temelsiz ithamları en ciddi mesleki suçlar olarak kabul eder"⁴⁴ denilmektedir. Bu kural pek çok ülkenin etik kodunda yer almış bulunmaktadır.

f- Cevap ve Düzeltme Hakkına Saygı Kuralı

Medya organları, hakkında birtakım iddialar ortaya atılan suçlamalarda bulunan kimselere "cevap hakkı ve düzeltme hakkı" tanımak zorundadır. Bu kural, aslında doğruluk-dürüstlük kuralı, objektif ve yansız olma kuralı ve eleştiri sınırını aşmama, iftira, hakaret ve mesnetsiz iddialardan kaçınma kuralı ile de doğrudan ilgilidir. Cevap hakkı, bireylerin kendileri ile ilgili iddia ve ithamlara karşı yaklaşımını ve tek taraflı bilgilendirilmesinin önlenmesini ifade ederken; düzeltme hakkı da hakkında yalan veya yanlış bilgiler, haberler verilen insanların buna mukabil doğruları anlatabilmesi hakkını kapsar. Bu haklar, bireylerin güçlü bir basına karşı sahip olduğu en etkili silah olarak kabul edilmektedir.

Cevap ve düzeltme haklarının kullanılması konusunda düzenlemeler çok eski tarihlere dayanmaktadır. Cevap ve düzeltme hakkının tanınması ile ilgili ilk taleplere 1789 Fransız İhtilali'nin hemen akabinde yayın organlarının herkesle ilgili olarak istedikleri gibi yazıp çizmesi üzerine Fransız Milli Meclisi'ne sunulan bir kanun önerisinde rastlanmaktadır. Ancak, Meclis bu talebi kabul etmemiş; kanunun çıkması tam 123 yıl sonra 1922 yılında, gerçekleşmiştir.⁴⁵ Öte yandan, meslek ahlak kodları arasına girmesi ise bu tarihten daha sonraya rastlamaktadır. Prag'da 1936 yılında kabul edilen Uluslararası Basın Dernekleri Birliği (IUPA) Ahlak Yasası'na göre: "İsmine layık bir gazeteci, sonradan gerçek veya doğru olmadığı anlaşılan haberleri gönüllü olarak düzeltmekle yükümlüdür"⁴⁶ denilmiştir. Yine, Birleşmiş Milletler tarafından 1952

⁴² İrvan, S. a.g.m.

⁴³ Washington Post editörlerinden Benjamin Bradlee, gizli kameralar ses ve kayıt cihazları kullanarak gerçekleştirilen bir habere niçin Pulitzer Ödülü verilmediğini "Dürüst olmayan yöntemlerle haber toplayan gazeteler, dürüstlük adına savaştıklarını nasıl söyleyebilirler? Polisler gazeteci kimliğine girdiklerinde onları ağır bir şekilde eleştiriyoruz, peki aynı yöntemi biz niçin kullanmıyoruz" sözleriyle açıklamaktadır. Aktaran: S. İrvan, a.g.m.

⁴⁴ Oktay, M. a.g.t. s. 51.

⁴⁵ İçel, Kayıhan. Kitle *Haberleşme Hukuku*, İstanbul, 1997, s. 168.

⁴⁶ Oktay, M. a.g.t. s. 52.

yılında kabul edilen bir uluslararası anlaşma da bulunmaktadır. Bu anlaşma ne yazık ki bugüne kadar sadece on devlet tarafından imzalanmıştır ve bunlardan da yalnızca ikisi Avrupa ülkesidir (Fransa ve Yugoslavya). Ancak aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede, cevap ve düzeltme hakkının etik kodlar arasında bulunulmasıyla yetinilmemiş ve ayrıca kanunla düzenlenmiştir.

Amerikan Profesyonel Gazeteciler Derneği'nin etik kodlarında, "Haber medyası suçlanana cevap hakkı vermeksizin, kişinin onurunu ya da ahlaki karakterini hedef olan dayanaksız suçlamalara yer vermemelidir"⁴⁷ denmektedir.

g- Kişisel Çıkarların ve Çek Defteri Gazeteciliğinin Reddi Kuralı

Bütün dünyada, meslek örgütleri tarafından ortaya konulan etik kodlar içerisinde yer alan kurallardan birisi de paralı habercilik başta olmak üzere, özel ve tüzel kuruluşlardan haber yapma mukabili hediyeler veya seyahat imkanları elde edilmesine izin verilmemesidir.

Özel ve tüzel kişilerden gazetecilere gelen hediye, seyahat vb. şeylerin aslında o kişi veya kurumla ilgili olarak medyada olumlu bir haber satın almayı hedeflediği, tarafsız olmaları gereken gazetecilerin bu tür çıkarları kabul etmekle birlikte tarafsızlıklarına da gölge düşürmüş olacakları gibi bir endişe hemen bütün dünyada etik kurullar tarafından paylaşılmaktadır.

ABD Profesyonel Gazeteciler Derneği tarafından bu hususta geliştirilen ilke şöyledir: "Gazeteciler, armağanları, iyilikleri, bedava gezileri ve özel muameleleri reddetmeli ve gazeteci dürüstlüğüne zedeleyecek ikinci iş, siyasal bağlantı, kamu görevi ve sivil toplum kuruluşlarında hizmet gibi işlerden kaçınmalıdır".

Batı medyasını uzan süre kemiren paralı habercilik (Çek Defteri Gazeteciliği) ise, haber kaynaklarına konuşmaları ve bilgi vermeleri karşılığı para ödenmesi anlamına gelmektedir. Bunun en büyük sakıncası haberin para ile elde edilen bir meta haline dönüştürülmesidir. İngiltere Basın Şikayetleri Komisyonu bu konuda ayrıca bir sınırlandırma getirmiştir. Komisyon, suç işlemiş kişilere veya bunların yakınlarına anlatacakları öyküler, verecekleri enformasyon ve fotoğraflar için para ödenmemesini istemektedir. Şayet, ilgili materyalin kamu çıkarları açısından mutlak yayınlanması icap ediyorsa ve bunun için para talep ediliyorsa ödeme yapılabileceğini söylemektedir.

Habere doğrudan konu olanlara, hiç bir şekilde ödeme yapılmaması, ama, haberi yorumlayan konumdaki uzmanlara ve devlette görev yapmış kişilerin anılarına belirli oranda ödeme yapılabileceği yolunda genel bir kanaat bulunmaktadır.⁴⁸

h- Kurumsal (Patron) Çıkarların Gerçeklerin Önüne Geçirilmemesi Kuralı

Günümüzde birçok ülkede medya patronları medya dışında işlerle de uğraşmaktadır. Bunların zaman zaman sahip oldukları medya organları aracılığıyla medya dışındaki işlerine kolaylık sağlama yoluna gittikleri de bilinen bir gerçektir. Bunun içindir ki, görevi yalnızca kamunun bilme hakkına hizmet olan gazetecilerin bu tür ilişkilere girmemeleri gerekmektedir.

Yine bu bağlamda, reklam verenlerin çıkarları doğrultusunda haber yapılması veya gerçeklerin gizlenmesi de etik kodlarla bağdaşmamaktadır. Bu konuda yine ABD Profesyonel Gazeteciler Cemiyeti'nin zikredilmesinde yarar bulunan bir ilkesi vardır. Buna göre: "Gazeteciler, reklamcılarının ve özel çıkar çevrelerinin kendi lehlerinde haber

⁴⁷ İrvan, S. a.g.m.

⁴⁸ Bkz. İrvan, S. a.g.m.

beklentilerini reddetmeli, bunların haberler üzerinde etkide bulunmalarına karşı koymalıdır”.⁴⁹

Bu kurallara rağmen ne yazık ki, medyada reklam karşılığı haber yaygındır. Hatta, yine kanuni düzenlemelerle yasak olmasına rağmen medyada “gizli reklam” veya “örtülü reklam” dediğimiz haber formatında reklam yayınlama alışkanlığı veya yöntemi ortadan kaldırılamamaktadır.

1- Terörizm, Şiddet ve Pornografiye Karşı Tavr Alma Kuralı

Terör, terörizm, suç ve suç örgütleriyle ilgili haberlerin sunumuna ilişkin olarak birçok ülkede gerek meslek örgütlerinin etik kodları ve gerekse hukuki düzenlemeler yoluyla sınırlılıklar ve sorumluluklar getirilmiştir.

ABD Profesyonel Gazeteciler Cemiyeti (Sigma Delta Chi) “suç ya da kötü davranışlara özendirici yayın yapılmamalıdır” ilkesiyle genel bir sınırlama getirirken bu ülkenin en büyük kitle iletişim gruplarından birisi olan CBS News, terör olaylarının kamuoyuna duyurulması ile ilgili kendi personelinin uyması gereken kuralları ortaya koymuştur. Ana hatlarıyla bu kurallar:

- a- Terör eylemlerinin yansıtılması sırasında teröristlerin talepleri mümkün olduğunca basın mensuplarının sözleri ile aktarılmalıdır. Doğrudan doğruya teröristin ağzından verilmemelidir. b- Zorunluluk doğuran haller dışında, kuruluşun başkan veya yardımcısının uygun görmesi durumunda malum kaçırma ve alıkoyma olayları canlı yayında aktarılmamalıdır. c- Basın mensupları teröristlerin rehinelere bulundurdukları yeri bilmeleri halinde eylemcilerle temasa geçmeye çalışmamalı, bu gibi çalışmaların kamu görevlilerince yerine getirilmesine yardımcı olmalıdırlar. d- Basın mensupları ile polis olayın hemen başında karşılıklı olarak gerektiği zaman başvurulacak yetkili isimleri vermelidirler. e- Herhangi bir terör olayının yansıtılması o günün diğer haberlerini ortadan kaldırmayacak şekilde dengeli olarak aktarılmalıdır.⁵⁰

ABD ve başta İngiltere olmak üzere, birçok Batı ülkesinde terör haberlerinin sunumuna ilişkin olarak yaşanan deneyimlerden kaynaklanan önemli bir hassasiyet bulunmaktadır. İngiltere’nin eski Başbakanlarından Margaret Thatcher’ın medyanın, teröristlerin reklam için ihtiyaç duyduğu oksijeni sağlama eğiliminde olduğu iddiası bütün dünya kamuoyunda yankılanmış ve çok önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.⁵¹

Günümüzde, medya etiği bağlamında en fazla tartışılan konulardan bir diğerini ise genel olarak şiddet, özelde ise kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet oluşturmaktadır. Yeni medya teknolojileri sonucunda klasik medyalar dışında, İnternet, video oyunları, interaktif televizyon vb. yeni iletişim ortamlarında şiddet, seks ve pornografi içeren yayınların hızla arttığı, bunun çocukların sağlıklı gelişiminin yanı sıra aile kurumunu tehdit eder bir mahiyet kazandığı sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. İsveç Kültür

⁴⁹ İrvan, S. a.g.m.

⁵⁰ Bkz. Avşar, Zakir. *Kitle İletişim Araçları ve Terör*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1991.

⁵¹ Schlesinger, Philip. *Medya Devlet ve Ulus* (Siyasal Şiddet ve Kollektif Kimlik), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 28.

Bakanlığı ve Avrupa Komisyonu İşbirliği ile 12-13 Şubat 2001 tarihlerinde Stockholm’de düzenlenen “Yeni Medya Çağında Çocuklar ve Gençler” konulu uzmanlar konferansında oluşturulan çalışma gruplarının konuları bile bu çerçevede bir fikir verebilmektedir:

1. Grup: Çocukların ve gençlerin İnternet, bilgisayar, video oyunlarında yer alan zararlı içeriklerden korunması: Nelerden, kim tarafından ve hangi metotlarla?
2. Grup: Çocukların ve gençlerin sayısal yayıncılık ve küreselleşme çağında televizyonlarda yer alan yararlı içerikten korunması: Nelerden, kim tarafından ve hangi metotlarla?
3. Grup: Çocukları hedef alan televizyon reklamcılığı: Çocukların suistimali nasıl önenebilir ?⁵²

Tartışma ve çalışma gruplarının ortaklaşa ulaştığı kanaat, bu yeni ortamda, var olan düzenleyici ve yayıncı kurumların sorumluluklarının daha da arttığı, bunların çabalarının buna rağmen yeterli olamayacağı ve özellikle sayısal yayınların (kısmen de olsa) başladığı, fakat tüm teknik imkanların yaygınlaşmadığı ve bilhassa filtreleme, şifreleme gibi yöntemlerin gelişmediği bu süreçte özenetimin en önemli ve etkili denetim yöntemi olacağıdır”.⁵³

Yine bu noktadan hareketle, özellikle yeni medya ortamlarına ilişkin olarak simge ve sembol kullanımının yaygınlaştırılması ve zorunlu hale getirilmesi gündemdeki yerini almış bulunmaktadır. “Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi” ve “Avrupa Birliği Direktifleri”⁵⁴ birçok ülkede, yayınlarda koruyucu simge ve sembol kullanımını veya hazırlık çalışmalarını başlatmıştır. Koruyucu simge, cinsellik, şiddet, ürküntü yaratacak görüntüler gibi olumsuz unsurları barındıran televizyon program ve filmlerinin, izleyicileri sözlü veya yazılı uyarılara ek olarak görsel sembol veya simgelerle bilgilendirme veya uyarma anlamına gelmektedir.

⁵² RTÜK’te hazırlanan rapor, Şubat 2001.

⁵³ RTÜK, y.a.g. rapor.

⁵⁴ Avrupa Birliği’nde özellikle televizyon ve radyo yayınlarına yönelik ciddi sınırlamalar ve yaptırımlar bulunmaktadır. Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi’nin (T-TT) 7. Maddesi: “1. Program hizmetlerinin sunuş ve içerik bakımından bütün unsurları, insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olacaktır. Program hizmetleri özellikle: a- Edebe aykırı olmayacak ve pornografi içermeyecek, b- Şiddet eğilimini körüklemeyecek veya ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olmayacaktır. 2. Gençlerin ve çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimini zedeleyebilecek türden program hizmetleri, bunların seyredilebileceği zaman ve saatlerde yayınlanmamalıdır. 3. Yayıncı, haberlerde gerçekler ve olayların doğru olarak sunulmasını sağlayacak ve özgürce kanaat oluşumunu teşvik edecektir”. Bu sözleşme ile uyumlu ve AB ülkelerince uygulanan (Türkiye’nin taraf olmadığı) AB Direktifi’nin 22. Maddesi de bu konuda çok önemli bir düzenlemedir. Buna göre: “Madde 22.- 1. Üye ülkeler, yetkileri dahilindeki yayıncıların televizyon yayınlarında, çocukların fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimlerini ciddi şekilde olumsuz etkileyebilecek programlara, özellikle pornografi veya şiddet içeren programlara yer vermemelerini sağlamak için uygun önlemleri alacaklardır. 2. Paragraf 1’de alınabilecek önlemler, çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişimlerini etkilemesi muhtemel diğer programlara da uygulanabilir ve bu önlemler, yayının yapıldığı bölgede bulunan çocukların bu tür yayınları görmelerine veya duymalarına engel olabilmek için yayın saati belirlemesi veya teknik araçların kullanılması şeklinde olabilir. 3. Buna ilaveten, bu tür programların şifresiz yayınlanmaması halinde, üye ülkeler bu programlardan daha önce sözlü bir uyarının yapılmasını veya yayın süresince görsel bir sembolle tanımlanmasını sağlayacaktır. Madde 22.a- Üye ülkeler, ırk, cinsiyet, din veya milliyetçilik bazında kin ve nefret duygularına sevk eden unsurlara yayınlarda yer verilmemesini temin edeceklerdir”.

Bu tür düzenlemelerin dışında ABD ve birçok Avrupa ülkesinde her türlü iletişim ortamında çocuk ve hayvan cinselliği ve çocuklara ve hayvanlara yönelik şiddet görüntülerine karşı çok ciddi hukuki yaptırımlar bulunmaktadır.

Sonuç

Medyanın etik denetimi konusunun, kitle iletişim araçlarının ve “gazetecilik” mesleğinin ve dolayısıyla “habercilik”in ortaya çıkışına kadar uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Başta hukuki ve idari düzenlemelerle belli kurallar çerçevesine oturtulmak istenen “gazetecilik” mesleği, basın özgürlüğü kavramının doğuşu ve gelişmesiyle birlikte kendi meslek etiğini oluşturmak ve özgürlüğünü devletten gelecek olanlar da dahil olmak üzere her türlü dış müdahaleden korumak istemiştir. Zaman içerisinde, ülkeden ülkeye bazı farklılıklar göstermekle birlikte önemli ölçüde de benzeşen medya etik kuralları ortaya çıkmıştır.

Günümüzde, genellikle ülkelerin basın konseyleri, cemiyetleri gibi meslek örgütlenmelerinin en üstünde yer alan kuruluşlar tarafından zaman zaman gözden geçirilerek güncelleştirilebilen “etik kodlar” yaygınlaşmıştır. Hatta, bazı ülkelerde, medya organlarının genel meslek etik kurallarının dışında, kendilerini sınırlayan veya kayıtlayan “kurum içi meslek kuralları” koyduklarını ve bu kurallara uyulmasında sıkı bir denetim mekanizması oluşturdukları görülmektedir.

Gerek meslek üst kuruluşlarının etik kodlarının ve gerekse medya organlarında kurum içi özel düzenlemelerle getirilen kuralların en önemli gerekçesini öncelikle “okuyucunun- dinleyicinin- izleyicinin” güven ve tercihini sürekli kılmak, sonra ülke insanlarının güven ve tercihini elde etmek oluşturmaktadır.

Medya denetiminin salt hukuki ve bunun uzantısı olarak idari mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiriliyor olmasının basın özgürlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanması ne kadar doğalsa, denetimsizliğin de basın özgürlüğünün yanı sıra demokrasinin ve bütün özgürlüklerin önündeki en büyük tehdit olarak algılanmasının zorunluluğu da o kadar gerçektir.

Medyanın tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimler, bizim bu yargımızı doğrulayacak pek çok örnekle doludur.

Teknolojik gelişmelerle birlikte yeni ortaya çıkan birçok iletişim ortamının ise hâlâ nasıl denetlenebileceğine dair düzenlemeler yapılamamıştır. Bu ortamlardaki denetimsizlik, medyanın şayet bir “etik”i olmasa (çoğu zaman, etik’inin varlığına rağmen) aslında insan hak ve özgürlüklerinin önünde ne kadar büyük bir tehlike olarak durabileceğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Yine bu çerçevede, medya etiği ve denetiminin, yalnızca “içerik” açısından değil, yapısal olarak da zorunluluğunun görülmesi gerekmektedir. Günümüzde gerek ulusal ve gerekse uluslararası ortamlarda, medyada tekelleşmenin (yoğunlaşmanın) ve haber dolaşımı dengesizliğinin medya etiğini yıkan en önemli faktörler olduğu açıktır. Bu tür ortamlarda, her türlü manipülasyon, yönlendirme, yanlış ve çarpıtıcı bilgi aktarımı mümkün olmakta; medya, büyük çıkarların arenasına dönüşebilmektedir. Nitekim, son yılların medya etiği alanında en önemli tartışma ayaklarından birisini de ulusal ölçekte medyada tekelleşme ve uluslararası ölçekte de haberlerin dengesiz dolaşımı oluşturmaktadır.

Her ne kadar bu tartışma sahalalarında, “medya etiği” dahilinde bir netice alınması mümkün gözükmesine de, ülkelerin medya kuruluşlarının üst organları veya bizzatı kendileri tarafından ortaya konulan “etik kodlar” vasıtasıyla doğurabileceği sakıncaların en aza indirilmesi gibi bir ihtimal de söz konusu olabilmektedir.

Günümüzde, değişen ve gelişen iletişim teknolojilerinin ve buna bağlı olarak iletişim organlarının gerek hukuki ve gerekse mesleki kurallarla denetimindeki güçlüklerin ortaya çıkardığı yeni bir denetim yolu olan “ortak denetim” yönetiminin ise ne kadar etkili olacağına dair henüz ciddi bir bulgu ve hatta izlenim de bulunmamaktadır. Çünkü, basın kuruluşlarının hukuki denetimi basın özgürlüğünü kısıtlayıcı önlemler olarak değerlendirmelerine mukabil, kendi ortaya koydukları etik kurallara uyma hususunda da pek fazla istekli görünmedikleri de bir gerçektir.

Artık en klasik etik kodlar haline gelmiş bulunan doğruluk-dürüstlük, yansızlık-objektiflik gibi kurallara uyulması veya istenmeyerek de olsa ihlalinde cevap ve düzeltme haklarının kullandırılmasında bile dünyanın pek çok ülkesinde sıkıntılar oluşmakta iken, yeni yeni şekillenmekte olan ortak denetim yönteminin de başarılı olabileceğine inanmak bir hayli güçleşmektedir.

Medya sektöründe de kârlılık ve verimlilik ilkesinin işletmelerin varlığının devam ettirebilmesi için zaruri olarak görülmesinin yanı sıra medya patronlarının basın dışı sektörlerle kayabilmesi ve hatta basın dışı sektörlerden geliyor olması gazeteciliğin değişik özel çıkar alanlarının savunucusu durumuna düşmesini de beraberinde getirmektedir.

Birçok ülkede, gazetecilik mesleğinin zirvesinde olanların, başta siyasi makamlarla kolay ve sıkı diyalog ortamı oluşturabilmeleri, büyük ticari oluşumların göbeğinde yer bulabilmeleri etik olarak doğru kabul edilmemekle birlikte ne yazık ki, önlenememektedir de.

Bu tür ilişkilerin uzantısı olarak, haber ve yorum ayrımını önemsemeyen ve hatta bu kuralı kasıtlı olarak ihlal eden, kurumsal çıkarları gazetecilik mesleğinin ve toplumsal değerlerin üzerinde tutan ve bunları yaparken de “kamu yararı” kavramının içini boşaltın bir anlayış da varlığını sürdürebilmektedir.

Özel hayatlar, çoğu kez gizlilik ilkesi bir kenara bırakılarak didik didik edilebilmekte, üstelik bu yapılırken, gerek hukuki ve gerekse etik sınırlamalarla men edilen gizli kamera, ses kaydı veya dudak okuma gibi yöntemler uygulanmaktadır.

Mc Luhan’ın benzetmesiyle, iletişim ortamları ile birlikte global bir köye dönüşen dünyamızda, herhangi bir insanın “üne” kavuşması, diğer insanlara “tanıdık” veya “aşına” birisi durumuna gelmesi için artık saniyeler yetmektedir. Bu anlaşılması ve izahı güç “durum” a bir de bulunduğu konum itibarıyla “medya”nın doğal ilgi odağında bulunan insanlar eklendiği zaman gerçekten içinden çıkılması zor “medyatik alan” doğmaktadır. Sorun, bu medyatik alanda şu veya bu şekilde yer alan, istekli veya isteksiz bulunan insanların medya açısından ne olduğudur.

Medyanın, kendisini aslında canlı, diri ve sürmekte olan bu doğal sürecin dışında veya üzerinde ama mutlaka ayrı bir yerde görmesinin ve buna göre hareket etmesinin nesnel temelini “kamu yararı” veya “halkın bilgilenme özgürlüğü” gibi muğlak kavramlar üzerine örüyor olmasının nereye kadar geçerliliğini koruyacağı ve şu veya bu şekilde ortaya konulan “etik kodların” sorunu çözmede ne kadar yardımcı olduğu/olacağı da aynı şekilde tartışmalı hale gelmektedir.

Medyanın, kendileri tarafından “mühimsetilen” insanları salt “haberlik” malzemeler durumuna indirgemesinin veya içinde var olduğu kamunun ortak değerlerini bir

“haber” içeriğinde bitirmesinin bazen çok ironik ve trajik sonuçları ile karşılaşmak artık bizi şaşırtmamaktadır. Maalesef, bu ihlaller, “kamu yararı”, “halkın bilgilendirme hakkı” veya “basın özgürlüğü” kavramları gibi gazetecilik mesleği çerçevesinde izahı son derece saygıdeğer olan kavramlara yaslanılarak gerçekleştirilmektedir. Oysa ki, niteliği itibarıyla “kamusal bir görev” olmakla birlikte gazetecilik mesleğinde elde edilen bilgilerin hangilerinin kamu yararına olduğunu (veya hangilerinin olmadığını) net bir şekilde belirleyecek bir ölçütün bulunmadığı dolayısıyla, bu kavramın son derece tartışmalı olduğu da bilinen bir gerçektir. Ayrıca, bu “kamu yararı”nın çoğu zaman insanların istekleri dışında, kendi doğal hak ve özgürlüklerinin hilafına nasıl kullanılabildiğinin tutarlı bir açıklaması da ne yazık ki yapılamamaktadır.

Yine benzeri bir sorun, terör, şiddet ve cinsellik gibi konularda “kamunun özgürce bilgilendirilmesi” gerekçesiyle toplumsal sorumluluk ilkesinin göz ardı ediliyor olmasıdır. Keza, ülke çıkarları, devlet sırrı gibi hususlarda da söz konusu “haber” olunca bir duyarsızlık veya umarsızlıkla karşılaşılabilir.

Burada “etik kodların” yararsızlığından bahsettiğimiz gibi anlama sorununun da çıkmaması en büyük dileğimiz olmakla birlikte, bizler açısından cevabı aranması gereken en temel soru herhalde şu olmalıdır: Gazeteci, ruhu, yüreği, değerleri alınmış ve dünyada olup biten her şeyi salt haber olarak gören, değerlendiren, yazan ve okuyan bir robot mudur? Bu soruya ek olarak sorulması gereken bir diğer soru ise herhalde şu olmalıdır: Yoksa buraya kadar aktardığımız bütün bu etik kodlar bir illüzyon mudur? Hem niye varlar ve hem niye yoklar?

Tıp Etiğinde Temel İlkeler

Doç. Dr. Erdem Aydın*

Tıp alanındaki etik değerlerin yaşama geçirilmesi ve bu değerlerin analiz edilmesi son yıllarda sayıları artan etkinlikler aracılığıyla izlenmektedir. Günümüzde hekim-hasta ilişkisi, tıp ile toplum ilişkisi, sağlık hizmetleri ya da diğer birçok tıbbi olgu etik değerlerimiz yönünden sorgulanmakta ve geleneksel değerler yeniden analiz edilmektedir. Diğer yandan da bu konulara ilişkin yeni etik yaklaşımlar geliştirilmektedir.

Toplum içinde yaşamamızdan dolayı bizleri bir tür “baskı/denetim” altında tutan öğelerden biri de etik değerlerimizdir. İnsanlığın benimsediği etik değerler çeşitli biçimlerde günlük hayatımıza girmekte ve o değerlere uyumlu olmak toplum tarafından yüceltilirken, aksi yönde davranılması halinde o bireyler yerilmekte ve aşağılanmaktadır. Tutum ve davranışlarımızda etik uyum bizler için sıradanlaştığı için günlük hayatımızın sürekli bir etik gereklilikleri karşılama şeklinde sürdürdüğünün çok az farkında oluruz (1).

Etik değerlerimizi çeşitli biçimlerde ifade edebiliriz. Bunlardan biri de “ilkeler”dir. İlkeler insan ilişkilerinin niteliğini belirleyen kavramlardır. İnsan ilişkilerinin belli bir biçim ve yönelim kazanması ilkeler aracılığıyla olur. Bir ilke, davranış biçimini belirlemez, fakat kişisel *sorumluluğun* altını çizer. Aynı ilkeye bağlı kalarak az ya da çok farklı davranışlar göstermek mümkündür. İlkeler insanlara değerlendirme yapma ve yargıda bulunma fırsatını verirler. Oysa, “kurallar”dan söz ettiğimizde, onlar kişiye seçme ya da yargılama fırsatı vermezler. Kişi önceden tespit edilmiş kurala tüm haliyle uymakla yükümlüdür ve kurallar tek tek durumlar/olgular üzerine odaklanmaktadır. Etki alanları söz konusu olan tekil durum/olgular ile sınırlıdır. İlkeler ise bu yönüyle kurallardan ayrılır. İlkeler daha genel ve daha temel niteliktedirler. İlkelerin kuralları değerlendirme/doğrulama yetkinliğine sahip olma gibi özellikleri de bulunmaktadır (2).

Genel insan ilişkilerinde olduğu gibi tıp etiği alanındaki değerlendirmelerde de belli etik ilkelerin varlığı kaçınılmazdır. Özellikle son onlu yıllarda yaşanan gelişmelerde etik ilkelerin varlığı ve tartışması bir hayli önemli bir etkinlik alanı haline gelmiştir. Günümüz tıp etiğinde çeşitli sayıda ilkelerden söz edilse de genel eğilim olarak dört ayrı ilkenin varlığından söz edilebilir. Bunlar “yararlılık”, “zarar vermeme”, “özerkliğe saygı” ve “adalet” ilkeleridir.

Yararlılık İlkesi

Yararlı olmak edimi, tıp etiği içerisinde başkalarına yardım etmeyi ve yararlı olmayı yükümlülük durumuna getiren “yararlılık ilkesi” biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Tıp etiğinde yararlı olmak kısaca, sağlık uğraşlarında hastaya öncelikle ve her şeyin üzerinde yararlı olmayı öngörmektedir. Geleneksel tıp etiğinin hastanın iyilik ve yararını birincil değer olarak görmesini, hekimin yararlılık ilkesine (zarar vermeme kavramıyla birlikte) uygun davranışı olarak açıklıyoruz.

* Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji (Tıbbi Etik) ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

Tarihsel kaynağı açısından yararlılık ilkesinin Hipokrat'tan geldiği söylenebilir. Hipokratik etikte yer alan, aşağıda tekrar değineceğimiz, “Öncelikle zarar verme!” (*primum non nocere*) ilkesi bir açıdan yararlı olmayı hedefler. Söz konusu bu yükümlülük kapsamında amaçlanan şey bir eylemin olası olumlu sonuçlarının olumsuz sonuçlarına ağır basması ya da en azından belli bir dengede tutulabilmesidir. Böylece bireysel eylemlerin niteliğinde yarar yönündeki olumlu sonuçlar artış gösterirken, zarar verici olumsuz sonuçları ise olabildiğince azalacaktır. Bununla birlikte bireyin eylemleri ne kadar olumlu ve yararlı sonuçlara koşullanmış olursa olsun; bu yararlı sonuçlar yanında olumsuz, istenmeyen sonuçlar da meydana çıkabilir. Buna göre bu ilke çerçevesindeki tutum ve davranışlarımız “mutlak yararlı olmak” ile “yarar ve zararın dengelenmesi” koşullarıyla şekillenebilir (3, 4).

Zarar Vermeme İlkesi

Zarar vermeme ilkesinin kaynağını Hipokratik tıp etiğinde aramak genel bir alışkanlıktır. İlgili bölümde de değindiğimiz gibi hastalığın doğal seyrini etkileme gayreti içerisinde hekimin hastasına zarar vermeden bir müdahalede bulunabilmesinin ön koşulu Latince “*Primum non nocere*” şeklinde dile getirilen “Öncelikle zarar verme!” ilkesidir. Hipokratik gelenekte doğanın devinimsel yapısı içerisinde hasta belki iyileşme olanağı bulma olasılığı içinde iken hekimin -gereksiz- müdahalesiyle bu olasılığın da kaybolması ve başka ek zararlara yol açabilecek olması buradaki anlayışın temelini teşkil etmektedir (3, 5).

İnsana zarar vermemek, gerçekte tüm insanlık için geçerli bir değerdir. İnsana zarar vermek bir eylemle olabileceği gibi bir ihmal ile de gerçekleştirilebilir. Burada “zarar vermemek” ile “kötülük yapmama” kavramları arasındaki “nüanslar”dan söz edilse bile bunları temelde aynı yönelimin değişik ifadeleri olarak görebiliriz. İlke olarak zarar vermemek/kötülük yapmamak, başkalarına kötülük yapmamamızı ve zarar-zıyan vermemiz gerektiğini belirler.

Zarar vermemek ilkesi, kuşkusuz bir noktada, yararlı olmak ilkesiyle paralellik gösterir. Çok zaman her ikisini aynı perspektiften değerlendirmek mümkündür. Yararlı olmak, zarar vermemeyi de içerebilir ya da zarar vermemek, yararlı olmak olarak da algılanabilir.

Özerkliğe Saygı İlkesi

Tıp etiğindeki yararlılık ilkesinin en büyük etik değer olduğunun kabulü yüzyıllarca varlığını sürdürdükten sonra 1960'ların sonlarından itibaren yavaş yavaş etkisini azaltmaya başlamıştır. Ortaya çıkan yeni durumda hekim, hastasının yalnızca tıbbi yönden yararını öngörmeyecek; ona özerk bir kişi olmasından kaynaklanan haklarını da kullanabilme fırsatı tanıyacaktır ki, bu olgu “özerkliğe saygı ilkesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu ilkenin hekim tarafından layıkıyla uygulanmasının anlamı, tıbbi bir müdahale sırasında hastanın bireysel haklarına dikkat edilmesi ve tıbbi karara hastanın da katılımının sağlanmasıdır. Böylelikle, hem hastanın tıbbi müdahaleden dolayı uğrayabileceği zarar riski azaltılmakta, hem de hekim-hasta ilişkisi içerisindeki hasta haklarının temellendirilmesi sağlanmış olmaktadır.

Tarihsel yönden tıp etiğinin zaman içerisinde dikkat çeken önemli bazı noktalarından söz edilebilir. Ancak hekim-hasta ilişkisine hasta özerkliği kavramının yerleşmesi, sanırım ileride tıp etiğinin en önemli tarihsel dönemeçlerinden biri olarak anılacaktır. Hasta, sağlığı ile ilgili bir rahatsızlığının giderilmesi amacıyla hekime başvurduğunda hekim ile hasta arasında üstü örtük de olsa bir tür “sözleşme” durumu

ortaya çıkar. Adı konsun, konmasın bu sözleşme doğrultusunda hastanın yarar görmesi vazgeçilemez ögedir (6). Ancak hastanın yararı konusu günümüz değerleri içerisinde yeni boyutlar içerisinde yorumlanmaktadır.

Ağrı-acıdan kurtulması, sakatlıktan çıkması, iyileşip yaşamını sürdürmesi konusunda hastalarının adına doğrudan sorumluluk almaları, hekimliği toplum yaşamında başka örneği kolay kolay görülemeyecek bir meslek grubu haline getirmiştir. Hekim hastasının mutlak olarak yararına (ve iyiliğine) olacak şekilde davranmak durumundadır. Hipokratik etiğin en önemli belgelerinden olan Hipokrat Andı'nda hekim, “Kendi hüküm ve yetenek-bilgisi doğrultusunda hastanın ‘yararı’na olacak diyey uygulayacağım” demektedir. Bu ifadenin genel yorumu hasta için neyin yararlı olacağını hekimin bilebileceği ve bu konudaki sorumluluğunun hekime ait olduğu şeklindedir (7).

Hekimin hastasına yararlı olmak için çabalaması bir ilke olarak bugün de varlığını sürdürmektedir. Ancak değişen dünya koşulları ve değerleri çerçevesinde bu ilkeye mutlak bağlılık artık yeterli gelmemektedir. Görülmektedir ki, yeni ilke ve değerler hekim-hasta ilişkisinin etik boyutunda kendini göstermekte, yeni etik kavramlar ilave olmaktadır. Hekim-hasta ilişkisinde hasta yararlılığı tıp etiğinde tek ve mutlak bir ilke olmaktan çıkma sürecine girmiştir. Yararlılık ilkesi günümüzde artık öteki ilkelerle “yarışan” bir ilkedir.

İngilizce’de özerklik anlamında kullanılan “autonomy”, Eski Yunanca’dan gelme bir sözcüktür. Bu sözcük Yunanca’da “kendi-kendine” anlamına gelen “autos” ile kural, yönetim ya da yasa anlamlarına gelen “nomos” sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Özerklik sözcüğünün bugün anladığımız anlamda kullanılmasının tarihsel ilk örneklerini eski Yunan kültüründe görüyoruz. Burada, özerklik, Yunan şehir devletlerinin, herhangi bir dış baskı altında kalmadan kendi kural ve yasalarını yapabileme ya da kendi kendini yönetebilmeleri anlamında kullanılmaktaydı (3). Özerklik kavramının bugün kullanım alanlarından biri “hasta özerkliğine saygı” ilkesi çerçevesinde tıp etiği alanıdır.

Özerklik kavramının tıp etiğine girmesi tesadüfi ya da bilinçli bir davranış sonucu değil, insan ilişkilerinin günümüzde vardığı noktanın bir sonucudur. Batı dünyasında insan hayatına verilen önem ve kişilik haklarının gelişmesi bunda en önemli çıkış noktasıdır. Bu değişim süreci Batı dünyasında başlamış, daha sonra diğer dünya ülkelerine yayılmıştır. Bu değişime yol açan etmenler arasında demokratik katılım, çoğulculuk, medyanın katkısı, yaşamın her alanındaki otoriter eğilimlere karşı beslenen kuşkuculuk ve daha başkaları yanında tıp bilim ve teknolojisindeki büyük gelişmeler sayılabilir. Bu bağlamda her türlü toplum ve etkinlik birimlerindeki yetki ve güç sahiplerinin, kişilerin özerkliğine saygı göstermeleri ve korumaları beklenir hale gelmiştir.

Bir kişinin “özerkliği”nden söz etmek o kişi açısından serbestçe ve kendi öz/ussal yetileri ile seçme ve davranışta bulunabilme anlamına gelebilir. Özerklik, birey özgür ve herhangi bir dış baskı altında kalmadan, bağımsız olarak kendi başına düşünebilme, kendi hakkında karar verebilme ve bu karara dayanan bir eylemde bulunabilme yeterliliği/yetkinliği içerisinde (yasal sınırlar içerisinde) (7, 8). Bu yeterlilik ve yetkinlik çerçevesinde yapılan eylem ve seçimler; yani özerk eylem ve seçimler, çağdaş dünya insanında bulunması beklenen bireysel değerlerin ön koşullarından biri olarak kabul edilmektedir (6, 9).

Bununla birlikte çevre koşulları içerisinde, insanın etkilenmeden bunu nasıl gerçekleştirebileceği tartışılır bir konudur. Ancak en azından özerk bir kişiden söz edebilmek için onun serbestçe ve kendi usu ile davrandığını varsaymamız gerekmektedir. Kişi özerkliği tartışması içerisinde bir başka öge “yeterlilik”tir (competence). Yeterlilik bu çerçevede, dış bir baskı-zorlama altında kalmadan serbest ve ussal davranabilme yeteneği anlamına gelmektedir. Bu koşullardaki, “yeterli” bir kişinin özerkliğinden söz edebiliriz (9).

Adalet İlkesi

Günümüzde tıp etiği alanında önde gelen ilkelerden biri adalet ilkesidir. Bilindiği gibi adalet kavramının yaygın biçimde kullanımı daha çok hukuk alanında olmaktadır. Bununla birlikte adaleti yalnızca bu alana ait bir kavram olarak düşünemeyiz. İnsan ve toplum yaşamı en ince ayrıntılarına kadar bu kavramın örgüsü ile örülmüştür. Günümüzde adalet kavramının yaygın olarak kullanılmaya başlandığı alanlardan biri sağlık uğraşlarında değer sorunlarının ele alındığı tıp etiği alanıdır.

Adalet sözcüğünün taşıdığı anlam yükü “doğruluk”, “hak etme”, “hak kazanma” gibi anlatımlarla dile getirilebilse de gerçekte bunlar arasında az ya da çok anlam ayrılıkları söz konusudur. Bunlardan her birinin adalet kavramının tam karşılığı olduğu söylenemez (4, 10).

Sağlık alanında adalet ilkesi, tıbbi kaynakların (araç-gereçten her türlü hizmete kadar) gereksinimlere göre eşit ve dürüstçe dağılmış olmasını bekler. Bu ilke, sağlık çalışanlarının çalışmalarında karşılaşıyor oldukları kaynakların dağılımıyla ilgili etik sorunlara yardımcı olacak bazı yanıtlar getirir.

Adalet ilkesinin sağlık uğraşlarında yaşama geçirilmesi kuşkusuz ilk başta mevcut kaynakların sağlık uğraşlarında adil kullanılmasına ilişkindir. Burada etik yönünden sorunsal olarak gözüken nokta, gerek devlet düzeyinde, gerek halk sağlığı uğraşlarında, gerekse tedavi edici sağlık kurumlarında (hastaneler vb.) tıbbi kaynakların birey ve toplum kesimine adaletli biçimde nasıl paylaşılacağıdır (11).

Tıbbi olanakların her bireye yeterince sağlanamaması bireyin sağlık bakım hakkını zedelemektedir. Oysa biliyoruz ki, büyük harcamalarla sağlanan çağdaş tıbbi bakım olanakları çoğunlukla sınırlıdır. Dolayısıyla devlet düzeyinde ekonomik kaynakların ne ölçüde adaletli kullanıldığı ayrı bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır (6). Burada hemen, kaynakların koruyucu sağlık hizmetlerine mi yoksa tedavi edici tıp hizmetlerine mi aktarılacağı ikilemini konuya örnek sorunsal olarak dile getirebiliriz.

Öte yandan adalet ilkesinin klinik uygulamalar sırasında, kaynakların adil kullanımıyla ilgili ortaya çıkabilecek etik çatışma sorunlarında da başvurulabilecek bir ilke olduğunu belirtmeliyiz. Klinik etik çalışmalarında çok önemli yeri olan bu ilkenin gereksinim duyulduğu birçok tıbbi olgu burada konuya örnek olarak verilebilir. Örneğin, bir yoğun bakım birimindeki yatak sayısının sınırlı olması nedeniyle bunlardan hangi hastaların ne ölçüde yararlanabileceği ya da aynı anda gereksinimi olan hastalar arasında diyaliz aracı kullanımına ne şekilde karar verileceği gibi sıkça karşılaşılan etik ikilemlerde adalet ilkesi, göz önünde bulundurulması gereken bir ilkedir.

Adalet ilkesinin önem kazandığı bir başka konu organ aktarımlarıdır. Organ aktarımları sırasında ortaya çıkan etik sorunlar derin tartışmalara konu olan tıp etiğinin özel durumlarından biridir. Örneğin, organ aktarımı yapılacak olan hastaların sırası nasıl belirlenecektir? Tıbbi öyküye göre mi, gereksinime göre mi, başvuru sırasına göre

mi, ödeme gücüne göre mi, bireylerin toplumsal konumuna göre mi, yoksa tüm bunların karışımlarından elde edilecek yeni ölçütlere göre mi? Bunun gibi soruların yanıtları için adalet ilkesinin de göz önüne alınacağı sıkı bir etik değerlendirme süreci gerekir.

Kaynakça

1. Aydın, E. *Tıp Etiğine Giriş*. Ankara: PegemA yayıncılık, 2001.
2. Bayle, M. *Professional Ethics*. Belmont: Wadsworth Publishing C., 1981.
3. Beauchamp, T.L. ve Childress, J.F. *Principles of Biomedical Ethics*. 4. basım, New York: Oxford Uni. Press, 1994.
4. Beauchamp, T.L. ve Walters, L. *Contemporary Issues in Bioethics*. 3. basım, Belmont California: Wadsworth Inc., 1989.
5. Gillon, R. "Primum non nocere and the Principle of non-maleficence". *BMJ*, 1985, 291: 130-1.
6. Childress, J.F. (1982). "Respect for Person". *Who Should Decide. Paternalism in Health Care*. New York: Oxford University Press
7. Gillon, B. "Autonomy and the Principle of Respect for Autonomy". *BMJ*, 1985 290:1806-8.
8. Faden, R.R. ve Beauchamp, T.L. *A History and Theory of Informed Consent*. New York: Oxford University Press, 1989, s: 241-62.
9. Gillon, R. "Autonomy and consent". *Moral Dilemmas in Modern Medicine*. (ed. Lockwood, M.) New York: Oxford University Press, 1988, s: 111-25.
10. Beauchamp, T.L. *Philosophical Ethics*. 2. baskı, New York: McGraw-Hill, Inc., 1991.
11. Luce, J.M. "Ethical Principles in Critical Care". *JAMA*, 1990, 263(5):696-700.

Eğitim ve Öğretimde Etik

Doç. Dr. İnayet Pehlivan Aydın*

Giriş

Çağdaş yaşamda etik değerler ve ahlaki duyarlılıkların azaldığına ilişkin yakınmalar, etik eğitime ilişkin yükselen bir ilgiyi de beraberinde getirmektedir. Eğitim sistemi, etik değerler ve uygulamalar açısından son derece önemli bir alan olmakla birlikte, ülkemizde bu yöndeki tartışmalar ve çalışmalar son derece sınırlıdır.

Pek çok kişi bireylerin yetiştirilmesi ve her yönden geliştirilmesi görevini üstlenmiş olan “okul” denilen özel kurumda, “iyi” ve “doğru” kavramlarına gereken vurgunun yapılmamasından yakınarak, etik eğitiminin öğrencilerle ilgilenen bazı eğitimcilerin bireysel potansiyeli ve ilgileri ile sınırlı kaldığına inanmaktadırlar. Oysa eğitim ve okul kavramlarının doğasında etik bir çaba yatmaktadır. Toplumun bireylerinin istenilir iyileri kazanması ve bunu kazandıracak kurumun da etik değerler çerçevesinde işlev göstermesi beklenmelidir.

Toplum tarafından sorumluluk, saygı, güven, adalet, yurttaşlık bilinci gibi temel değerleri içeren bir etik yaklaşımın okullarda geliştirilmesi ve öğrencilerin karakter eğitiminin desteklenmesi beklenmektedir. Ancak bu beklentilerin karşılanabilmesi için eğitim ve öğretim alanındaki tartışmaların etik açıdan üç alanda ele alınması gerekmektedir:

1. Eğitim politikalarında etik tartışma ve yansımalar,
2. Öğretmenlerin meslek etiği,
3. Okullarda etik eğitimi.

Bu bildiri de ilk olarak eğitim-öğretim ve okulda etik konusu ele alınmıştır. İkinci olarak eğitim öğretim mesleğinin profesyonelleri olan öğretmenlerin etik değerleri ve uygulama ilkelerini içeren mesleki etik konusu incelenerek öğrenci ve veli haklarına değinilmiştir.

Eğitim, Öğretim ve Okulda Etik

Her tür eğitim etkinliğinde temel olarak dört boyut üzerinde durmak gereklidir. Bu boyutlar, amaç-kapsam-yöntem ve değerlendirmedir. Bu boyutlar aynı zamanda eğitim programlarının geliştirilmesinde sorulan dört sorunun da yanıtını oluşturmaktadır. Niçin sorusunun yanıtını amaç boyutu oluşturur. Ne sorusunun yanıtı ise kapsam boyutunda verilir. Nasıl Sorusu yöntem boyutunda yanıtlanır. Ne oldu sorusu ise değerlendirme boyutunda elde edilen bilgilerle yanıtlanabilir.

Eğitimin makro ve mikro düzeylerdeki uygulamaları ele alındığında bir ulusun yurttaşlarını eğitime sorumluluğunu üstlenen eğitim sistemleri, okullar ve eğitimciler bu dört boyutla ilgili eylem ve işlemlerinde aynı zamanda ciddi etik değerlendirmeler de yapmak durumundadırlar.

* Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi.

Eğitim-Öğretimde Amaç Boyutu:

Her toplum eğitim sistemi için belirli hedeflere ve ideallere sahiptir. Bu hedef ve idealler okul ve sınıflarda pratik olarak ortaya konulur. Toplumun hedef ve idealleri doğrultusunda okullarda gerçekleştirilen amaçlı ve planlı etkinlikler, eğitim ve öğretim alanının kapsamı içine girmektedir. Eğitim, en genel anlamda, bireylere kendi yaşantıları yoluyla istedik davranışları kazandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Eğitimin tanımı ile birlikte, etik tartışma ve sorgulamaların da başlaması kaçınılmazdır. Yukarıdaki tanımda, bireylere istedik davranışların kazandırılmasından söz edilmektedir. Ancak, bireylere kazandırılacak davranışların kime göre istedik olacağı, diğer bir deyişle hangi amaçlarla eğitim ve öğretim yapılacağı etik bir tartışmayı gerekli kılmaktadır.

Ballantine'a göre (1989) eğitimin hedef ve idealleri açısından bakıldığında homojen toplumlarda bu ideal ve hedeflerde görüş birliği vardır. Ancak heterojen toplumlarda, tartışmalar ve birbiri ile çelişen hedefler olabilmektedir. Bu durumdan kaçınılmaz olarak okullar da etkilenmektedir. Fonksiyonel kuramcılara göre bu hedefler okulları yönlendirmekte ve okulların düzgün işlemesini sağlamaktadır. Çatışma kuramcıları ise bunların toplumdaki baskın grupların hedefleri olduğunu ve sadece toplumun bir parçasını yansıttığını, aslında çelişen ve çekişen diğer hedeflerin toplumdaki diğer gruplar tarafından kabul göreceğini savunurlar (Özdemir, 2000: 17).

Eğitim sisteminin hangi tür davranışlara sahip yurttaşlar yetiştireceğine kimin ve nasıl karar vereceği konusu tek başına bir etik tartışma alanı olarak karşımıza çıkmakta ve zaman zaman toplumun çeşitli grupları arasında ciddi çatışmalara da yol açmaktadır.

Eğitim-Öğretimde Kapsam Boyutu:

Toplumda bireylerin, grupların ya da ailelerin amaçları, toplumsal konuları ya da içinde buldukları toplumsal sınıfa göre okullardan ve eğitim sisteminden beklentileri de değişmektedir. Diğer bir deyişle toplumun farklı kesimlerinin okuldan beklentileri de farklıdır. Pek çok aile çocuklarının öğrenmesini arzu eder, ama öğrendikleri şeylerin ailenin değerleri ile çelişmesini istemez. Örneğin cinsel eğitim ya da zorunlu din eğitimi gibi konularda toplumun farklı kesimlerince yürütülen tartışmalar devam etmektedir. Bu durum eğitim ve okulların işleyişinde bazı etik tartışmalara da kapı aralamakta ve eğitimle ilgili olarak alınan kararların ve politikaların üzerinde dikkatle durulmasını gerektirmektedir.

Toplumun bireyelerine neyin ne kadar öğretileceği konusunda karar verilmesi ve bu kararların toplumun ve bireylerin yararlarına uygun olmasının sağlanması eğitimin kapsam boyutundaki etik tartışmalarının odağını oluşturmaktadır.

Eğitim-Öğretimin Yöntem Boyutu:

Eğitim ve öğretim kendine özgü yöntem ve teknikleri olan bir meslek alanıdır. Ancak eğitim ve öğretim, sadece rutin ve teknik bir iş olarak görülemez. Eğitim ve öğretimin içinde çeşitli düzeylerde etik değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir. Ancak çoğu zaman başta öğretmenler ve diğer eğitimciler olmak üzere pek çok kişi, eğitim ve öğretim sürecinin etik boyutunu göz ardı etmektedirler. Örnek vermek gerekirse her türlü eğitsel eylem ve işlemde öğrencilerin yararından başka hiçbir şey düşünülmemesi, ders programları gereği seçilen materyal ve kitapların eğitsel ve etik açıdan uygun olması, sınıf içinde kullanılan sınıf yönetimi ve disiplin uygulamalarında etik bir anlayışın etkili olması, öğrencilere adil ve eşit davranılmasını sağlayacak pedagojik yöntemlerin kullanılması gibi konular üzerinde dikkatle durulmalıdır.

Okullar, öğrencilerin mutlu, sağlıklı ve özgür biçimde yaşayarak kendilerini gerçekleştirdiği yerler olmalıdır. Ancak okullarımız genellikle öğrencinin azarlandığı, notun bir tehdit unsuru olarak kullanıldığı, cezalandırıcı, dayak yenen yerler olarak gündemdedir. Bu durumda okulların, bireylere doğru davranışların kazandırıldığı, gerçek öğrenme ve gelişme merkezleri olması olanaksız hale gelmektedir.

Okullar; demokrasi, insan hakları, özgürlük, sevgi, saygı ve hoşgörü gibi değerleri kazandıran ve bu kavramlara ilişkin tutumları pekiştiren kurumlar olması gerekirken, şiddet ve körü körüne itaatın egemen olduğu kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda eğitim sistemi ve okulların amaç, yapı ve işlevlerinin etik bağlamda ciddi tartışmalara konu olması gerekmektedir.

Ezberci eğitim, bireylerin düşünsel becerileri kazanmalarını ve yaratıcı güçlerini kullanmalarını engellemektedir. Bu nedenle, eğitimde kullanılan öğretim yöntemlerinin zenginleştirilmesi ve gerçek bir öğrenme ortamının yaratılması zorunludur.

Eğitim kurumları olan okullar, toplumsal geleneklerin de etkisi ile askeri disiplin uygulanan kurumlara dönüşmekte; kaba kuvvet, hakaret ve dayak sıradan bir eğitim aracı olarak görülmektedir.

Eğitim-Öğretimin Değerlendirme Boyutu:

Öğrencilerin değerlendirilmesinde yansız ve doğru ölçme ve değerlendirme tekniklerinin uygulanması gibi teknik beceriler, aynı zamanda etik değerlendirmeler ve yaklaşımları da içermektedir.

Her öğrencinin öğrenebilmesi için çalışmaktan çok, öğrencileri başarısızlığa iten uygulamalar ve eğitim standartlarının düşürülmesine yol açan politikaların, topluma ve yeni kuşaklara verdiği zararlar ciddi etik tartışmalarını gerektirmektedir.

Okullardaki değerlendirme sürecinde öğrencilerin her türlü ayrımcılıktan uzak tutularak, yansız ve nesnel biçimde değerlendirilmeleri büyük önem taşımaktadır.

Öğretmenlerin Meslek Etiği

Mesleki etik, bütün mesleki uğraşların iyi ve doğruya yönlendirilmesi konusunda ilkeler koyan, meslek üyelerinin kişisel arzularını ve belli bir çizginin dışına çıkmalarını önlemeye çalışan, mesleki idealleri geliştiren ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan bir ilkeler dizgesidir.

Tüm meslekler için üyelerinin davranışlarını çerçeve içine alan etik ilkeler oluşturularak, meslek üyelerinin bilgisizlikten ya da kişisel eğilimlerinden kaynaklanan etik dışı davranışlara yönelmeleri engellenmelidir.

Eğitim-öğretim işinin aynı zamanda bir etik boyutu olduğu ve doğru etik değerlendirmelerin yapılabilmesinin kuramsal bir temel ve analitik bir yaklaşım gerektirdiği gerçeğinden yola çıkılarak, tüm eğitimcilerin hizmet öncesinde iyi bir etik eğitiminden geçmesi gerekmektedir. Aday öğretmenler, kararlarının ve eylemlerinin temeline esas aldıkları etik ilkelere bağlı olarak öğrencilere ve başkalarına nasıl davranmaları gerektiği konusunda ve karşılaşabilecekleri etik ikilemleri nasıl çözümlenebilecekleri konusunda hem kuramsal bir altyapı hem de bir farkındalık geliştirebilmelidirler.

Tüm alanlardaki etik çalışmalarda yükümlülük, sorumluluk ve hak kavramları birbirinden ayrılmaz bir nitelik taşır. Öğretmenin etik yükümlülükleri, öğrencinin haklarını oluşturur aslında. Öğretmenin haklarının sağlanması ise yönetimin etik yükümlülükleri arasındadır. Bir örnek vermek gerekirse, pek çok meslekte olduğu gibi “ayrımcılık yapmamak” öğretmenlik mesleğinin en temel etik ilkeleri arasındadır. Bu

yükümlülük aynı zamanda öğrencilerin “okulda eşit muamele görme” hakkını garanti altına alır.

Dünyadaki uygulamalara bakıldığında öğretmenlerin etik ilkeler çerçevesinde yetiştirilmesi, hizmet öncesi eğitim süreçlerinde başlar. Genellikle öğretmenlere bu yükümlülüklerini benimsetmek ve sürekli hatırlatmak amacıyla “öğretmen antları” hazırlanmıştır. Bu antlar, öğretmenlere daha mesleğe girmeden üstlenecekleri görevle birlikte yükledikleri etik sorumlulukları ve yerine getirmeleri beklenen etik ilkeleri de hatırlatır.

Öğretmenlik mesleğinin temel etik ilkeleri Amerika Birleşik Devletleri’nde çeşitli öğretmen dernekleri, sendikalar, Eyalet Eğitim Bölümleri tarafından ele alınmış ve yazılı olarak belirlenmiştir. Bu etik ilkeler incelendiğinde özünde her birinin aynı temel etik değerlere dayalı olarak geliştirildiği görülür. Minnesota Öğretmen Hakları Konseyi tarafından 1996 yılında oluşturulan Minnesota Öğretmenlik mesleği etik ilkeleri 1997 yılında Michael D.Huberty tarafından yeniden gözden geçirilmiştir (Minnesota State Code: 214.10).

Texas Eğitim Bölümü tarafından da öğretmenlerin etik ilkeleri ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

Öğretmenlerin, öğrenci ve veli haklarına uygun bir davranış göstermeleri meslek etiği kapsamında son derece önemlidir.

Her tür ve düzeydeki eğitim kurumlarında etik bir uygulamadan söz edebilmek için, öğrenci haklarının tanımlanarak, öğrenci, veli ve eğitimcilerin bu haklar hakkında bilgilendirilmesi ve bu hakları ihlal edecek her türlü davranıştan uzak durmaları sağlanmalıdır.

Çocuklarını eğitim görmek üzere okullara gönderen velilerin bu süreç içinde sorumlulukları olduğu gibi, bazı temel hakları da vardır. Ülkemizde veli haklarının yasal bir belgede henüz açıkça tanımlanmış olmaması, velilerin bu konuda bilinçlendirilmesi gereğini daha bir güçlendirmektedir.

Veli hakları özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nin pek çok eyaletinin eğitim yasalarında açıkça tanımlanmış ve bu haklar velilerin bilinçlendirilmesine yönelik el kitaplarında açıkça yazılmıştır. 1974 yılında Amerika’da kabul edilen ailelerin Eğitimsel Hakları ve Gizlilik Yasası, velilerin bazı haklarını tanımlamıştır. Ayrıca Texas ve California eyaletlerinin eğitimle ilgili yasal belgeleri incelendiğinde, velilerin çocuklarının eğitimi ile ilgili olarak okulda sahip oldukları hakları tanımlanmıştır.

Sonuç

Eğitim ve öğretim alanında etik, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konu olarak önemini korumaktadır. Bir yandan toplumun önemli bir kesiminin içinde yer aldığı eğitim sistemindeki uygulamaların etik değerlere uygun olarak gerçekleştirilmesi, diğer yandan okulda etik eğitiminin daha iyi uygulanması meslek etiğinin öğretmen yetiştirme programının önemli ve resmi bir parçası haline getirilmesine bağlıdır.

Kaynakça

Minnesota State Code: 214.10.

Özdemir, Servet, *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*. Ankara: PEGEM, 2000.

Texas Education Code, No: 13.210.

<http://www.rlc.dcccd.edu/mathsci>

Türk Basınında Etik

Yrd. Doç. Dr. Basri Barut*

1.1. Basın ve Etik

İnsan, akıl ve hisleriyle birçok fiillere ahlaka göre bir kıymet hükmü vermektedir. Mesela verilen bir sözü tutmak, zulüm yapmamak, hoşgörülü davranmak, insan şahsiyetine ve hayatına saygılı olmak, dürüst ve adaletli olmak gibi tutum ve davranışlar ahlakın gerekçeleri olarak kabul edilir. Bu bağlamda, ahlak teriminin tanımlarına bir göz atacak olursak:

Sosyal gurubun sözü geçen inançları, esasta ahlakı oluşturur. O halde dar anlamda ahlak, kişi vicdanının belirli hareketleri “doğru” ve “iyi” olarak vasıflandırırken kullandığı kuralların bütünüdür. Bir sosyal normun yasakladığı hareketlere doğrudan doğruya karşılık olmak üzere kötülük şeklinde bir müeyyidenin meydana geldiği hallerde norm bir ahlak kuralını oluşturur: “Bir kural meşruluğunu, izahını iyi ve kötü hakkındaki insan yorumlarından doğrudan doğruya alan tavır ve hareket standartları koyduğunda ahlakidir” (Dönmezer, 1990: 264).

Basın özelinde etik kavramından söz etmek gerekirse; Kitle iletişim araçlarına karşı duyulan güvensizlik, beraberinde ahlaki değer (etik) tartışmalarını gündeme getirmiştir (Çaldağ, 1996: 169).

Basın, toplumu yönlendirme ve doğru bilgilendirmedeki önemi dikkate alınarak, yasama, yargı ve yürütmenin hemen ardından dördüncü bir güç olarak kabul edilir.

Teknolojik gelişmelerin baş döndürücü bir ivme kazandığı günümüzde yazılı ve görsel basının önemi giderek artarken, etik ve değerlerin korunması “vazgeçilemez bir ilke” konumuna gelmiştir (Karaismailoğlu, 1996: 131).

Medya ve etik ilişkisi son yıllarda giderek artan oranda kamusal tartışmanın merkezi öğelerinden birisi haline geliyor. Bunun temel nedenlerinden birisi medyanın kazandığı güçle ilişkili. Medya güçlendikçe toplumsal ve siyasal yaşam üzerinde daha fazla denetim sahibi oluyor. Bir başka neden de, medya pratiklerinden giderek daha fazla kişinin rahatsızlık duymaları. Medya bir yandan toplumdaki kötülükleri açığa çıkarıyor ama öte yandan da bu kötülükleri açığa çıkarırken hiçbir kural tanımıyor (Irvan, 1997: 253.)

2. Türk Basınının Etik Kritiği

2.1. Basının Sermaye Yapısının Tarafsızlığa Yansımaları

Günümüzde iletişim araçları, dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük tekellerin, dolayısıyla da büyük sermayenin elinde bulunmaktadır. Özel televizyonların sermaye yapısı her hangi bir ticari sermayeden farklı değildir. Televizyon, kamu hizmeti gören ve kamu yararı gözetmek konumunda çıkmış ve ona sahip olan sermayenin, kendi özel

* Fırat Üniversitesi Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü.

çıklarlarını koruma ve haberleri buna göre biçimlendirme aracına dönüşmüştür. Haberleriyle de, siyasal iktidar üzerinde baskı niteliği taşımaktadırlar.

Türkiye’de, haber yayını yapan kitle iletişim araçları, temelde, beş büyük sermaye gurubunun elindedir. Sermaye gurupları yalnızca televizyona değil, gazete-dergi gibi yazılı basın organlarına ve radyoya da sahiptir. İzleyiciler, değişik araçlardan haber almaya çalışırken gerçekte aynı sermaye guruplarının biçimlendirdiği haberlere ulaşabilmektedirler. Bu durum, kamuoyunun özgür oluşabilmesinin önündeki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Kars, 1996: 515).

İletişim teknolojilerindeki hızlı değişim ve gelişim, basın işletmelerinin kuruluş ve işletilmesini gerektiren sermayelerin ölçeğinde, önemli oranda, büyüme gerekliliğini doğurmuştur. “İletişim teknolojisi alanında, müthiş bir buluşma ve bütünleşme (convergence) yaşanmakta ve bu durum iletişim sektörünün sermaye yapısını ve mülkiyet biçimlerini de etkilemektedir” (Şahin, 1994: 7).

Medyadaki bu tekelleşmeler haber ve yorumlarda subjektif eğilimleri de beraberinde getirmektedir. Patronlar cuntası altındaki medyanın enformasyon akışı, bulunması gereken doğal kanalın dışına taşmaktadır.

Herhangi bir gazete ya da televizyona bakıldığı zaman, bu yayın kurumunun bir buzdağının su üstündeki bölümü olduğu görülmektedir. Tekelleşen piyasada bir gazetenin arkasından bir banka çıkmakta, televizyon ya da radyo şirketiyle ortaklık belirlemekte, kurulan ağın içinde ithalat, ihracat, ticaret şirketleri yerlerini almakta, turizmden sigortacılığa, müteahhitlikten nakliye işlerine değin her alanda kolları bulunan bir holdingin uzantısı olarak —ya da sözcüsü kimliğiyle— gazete piyasaya sürülmektedir. Böyle bir yapının bütün yazılı ya da görsel organları, holdingin çıkarlarını siyasal iktidarlara şantajla yürütme yoluna da sapabilmektedir (Selçuk, Eylül-Ekim1996: 474). (Holdinglerin uzantısı medyanın habercilik anlayışına örnek olarak, bkz. Demirkent, 1995: 125; Nebiler, 1995: 65; Sağnak, 1996: 337.)

Holdinglerin uzantısı medyanın habercilik anlayışı ile ilgili olarak gazeteci yazar Can Dündar’ın ilginç bir anısını aktaralım:

Kamuoyunu güçsüz bırakan en büyük faktör yayıncılığın çıkar ilkeleri doğrultusunda yapılmasıdır. Bu bağlamda pek çok ilke olmasına rağmen son yıllarda sermayenin egemenliği yüzünden başlayan yozlaşma basının saygınlığını ortadan kaldırmıştır. Hangi haberin ne maksatla yazıldığını izlemek merakına düşüldüğü için güven sarsılmış ve gazeteler okur, televizyonlar izleyici bulmakta güçlük çeker olmuşlardır (Demirkent,1995: 189; ayrıca 190, 198, 256).

Medyanın, haber ve yorum ekseninde tarafsızlığını etkileyen bir başka önemli faktör de “iktidarlar” ile olan ilişkileridir. Gerek resmi ilan ve reklamlar, gerekse çok düşük faizli krediler vererek medyayı bağımlı hale getirmeye çalışan iktidarlar, geçmişten günümüze, bu uygulamalarında başarılı olmuşlardır.

İktidarlar, genellikle, basına doğrudan doğruya veya el altından yardım etmeyi politikalarına uygun bulurlar. Zira, yardım gören bir gazetenin başının üstünde daima Demokles’in kılıcı vardır... (Perin, 1974: 135).

Albert Camus’nün dediği gibi “Basın hükümetin ve paranın gücüne bağımlı olmadığı zaman özgürdür” (Çankaya, 1994: 12).

Medyadaki herhangi bir tekelin başındaki insan sanmayın ki kendi kendisine hakimdir. Bağlandığı bankalara ya da bankaların, bağlandığı holdingler ya da holdingleri, bağlandığı şirketler ya da şirketleri nasıl davranması gerektiğini ona söyleyen birer canavara dönüşmüşlerdir. Eğer büyük bir gurubun çok büyük

yatırımlara ihtiyacı varsa, ya da borçlanmışsa, o büyük gurup hükümetle anlaşmak zorundadır. Oturup Başbakanla konuştuğu zaman, bizimki gibi devlet bankalarının ibadullah sergilediği bir ülkede, ucuz kredi almak için her türlü pazarlığı yapabilir. Yapmak zorundadır. Onu da suçlamamak gerekir. Çünkü o da mekanizmanın bir dişlisi haline gelmiştir (Selçuk, 1996: 16-17). (Medya-iktidar ilişkilerine örnek olarak bkz. Ilıcak, 1993: 1; Aşık, 1994: 91; Erol ve Bilge, 1994: 130; Erinc, 1996: 100-104.)

Ekonomik açıdan, çeşitli sermaye çevreleriyle ve devletle göbek bağıyla bağlanmış olan medyanın, sunduğu haber ve yorumlarda objektif davranabilmesi mümkün değildir. Toplum açısından son derece önemli bazı haberleri yansıtmayıp, bir takım karışık çıkar ilişkileri yönünde gündem oluşturan, haber ve yorumları biri birine karıştırarak temel basın ahlakını bile hiçe sayan medyanın durumu, kamuoyu faydası ve basın ettiği açısından içler acısı bir durumda.

2.2. Haber ve Yorum Düzleminde Türk Basınının Objektiflik Analizi

Yalan haber, tarafsızlık ve son yıllarda eleştiri konusu olan yorumda tarafsızlık. Yorumun habere karıştırılması ise, tartışmaların bir başka odak noktası. Objektiflik düzleminde, uzun yıllardan beridir tartışılan temel bir soru vardır: Denir ki, “Basın tarafsız olabilir mi?” Bu soruya net bir cevap verilememiştir. Ancak, kanımca, tarafsızlık, basın için, günümüzde uygulaması olmayan bir lükstür. Günümüz basınının, bugünkü şartlarıyla, ulaşması güç olan bir lüks... Önceki bölümde ifade ettiğimiz “ekonomik bağımlılık” gerçeğinden sonra, tarafsızlıktan söz etmek zordur. Sadece, daha az sübjektiflikten ve bu yönüyle objektifliğe yakın bazı basın kuruluşlarından söz etmek mümkün olabilir. Avrupa’da ve Amerika’da sayılı örnekleri bulunan “vakif medyalar”, objektif veya buna yakın medyaya örnek olabilir.

İşte objektiflik adına olması gerekenler:

Yazılı ve sözlü basın izleyicilerinin farklı ilgi ve meraklarını tatmin etmek için, değişik haber yaklaşımları uygulamaktadır. Bütün bu görülen değişikliklere karşın, değişmeyen haberciliğin temel gerekleri olan açıklık, sadelik, kesinlik ve doğruluktur.

Gazeteci, izleyicisine haberini sade bir dille, doğru, açık ve kesin olarak sunmalıdır. İzleyici için bu tür sunuş, anlamayı kolaylaştırır. Gazeteler için doğruluk yaşamsal önem taşır. Radyo ve televizyon için açıklık, kesinlik, sadelik, doğruluk tümünden önemlidir (Tokgöz, 1994: 53-54).

Haberlerin mutlaka dolaşması, halkı bilgilendirmek üzere toplanması ve gerçeğe uygun olması koşulu mesleğimizin temel öğeleridir. Bu saydığımız kurallar tüm dünyada vardır. Gazeteciyim diyen aklına geleni yapamaz veya haber diyerek bir olayı çarpıtamaz, hatta ölçüsü dışında büyütmez, bu kabil olaylarda hep mesleğin kuralları gündeme gelir. Hukuka aykırılıklara karşı olmak arasında bir incelik olduğunu kabul etmeliyiz; temel olan demokratik kurallardır; bazı olayları demokrasinin ayıbı olarak görenler aslında ayıp bir iş yaptıklarını öğrenmelidirler. Gazeteci demokratik düzeni bozmak yerine ona güç katar; bunu yaparken görevi sadece doğruları aktarmaktan ibarettir (Demirkent, 1994: 9).

Gazeteci-yazar Yalçın Bayer, kendisiyle yapılan bir söyleşide, basının objektifliğiyle ilgili olarak şunları söylüyor:

Gazeteci kimseyle yakın dost olmaz veya olursanız bunun yanıtını zor verirsiniz. Kural şudur; belli insanlarla samimi olamazsınız. Uzak kalmaya

mecbursunuz. Onları yarın eleştirebileceğinizi unutmuyacaksınız. Bu unsuru haber kaynaklarınıza da doğru anlatacağız. Suç işleyen birisine bile ön yargılı olmayacaksınız, meselenin aslını öğreneceksiniz. Olayı yazacaksınız, hiçbir zaman kendi görüşünüzü aktarmayacaksınız (Yeni Türkiye, 1996: 979).

Tarafsızlık, ancak habercinin tarafsız davranmayı ilke halinde getirmesiyle sağlanır. Burada söz konusu olan yalnızca kişiler değildir. Yayın kuruluşlarının da haberciliğin en önemli özelliği olan tarafsızlığı kabul etmesi gerekmektedir (Öztürk, 1996: 1093).

Basının objektifliğiyle ilgili olarak yukarıda saydığımız temel hususları genişletmek mümkün. Ancak, bu kadarı objektiflik konusunda yeterince aydınlatıcı. Bütün bu temel kuralların, iletişim adına, evrensel kurallar olduğunu da eklememiz gerekiyor. (Bu kuralların Türkiye özelinde uygulamalarından doğan analizine örnek olarak, bkz. Aktuna, 1994: 4; Kaplan, 1996: 1577.)

Objektifliğin temel esaslarından birinin de, haberin yansızlığı olduğunu söylemiştik. “Haber tarafsız olmalıdır denildiğinde de tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kavramı kolaylaştırması açısından tarafsızlıktan önce taraf olmayı gözden geçirmekte yarar vardır. Bir fikrin, bir görüşün savunuculuğunu yapmak, bir görüşü benimsemek taraf olmaktır. Bu tanım haber temel alınarak gözden geçirilecek olursa; haberin bir tarafın düşünceleri ve bakış açısıyla verilmesi olduğu görülür. İstenilen bu değildir. Tarafsızlık habercilikte doğruluğun çeşitli yollardan denetlenerek kanıtlanması ve kesinliğinin belirlenmesi ile mümkündür”. Yani bu konu ile ilgili bütün düşüncelere yer verildiğinde tarafsızlıktan söz edilebilir (Öztürk: 1091-1093).

Haber, gerçekten olmuş bir olayın hikayesi ya da gerçekte söylenmiş bir ifadedir. Haberde varsayımlara yer yoktur. Duygu, önyargı ya da kişisel görüş ve değerlendirmelere yer verilemez. Haberin doğru olması, tarafsız olmasıyla sağlanır (Öztürk: 1093-1094).

Bölümün giriş kısmında ifade ettiğimiz gibi, objektif medya kavramı, özellikle bizim ülkemizde, bugünün şartlarında bir lükstür, bir hayaldir.

Masa başı haberler ve gündem belirlemede keyfiyetlerden bahsetmişken, aynı çerçevede içinde “yazı işleri müdürlerini” de ele almak gerekir. “(...) Olayları değerlendirirken yazı işleri müdürleri hangi olayın okuyucuyu ne derece etkileyeceğini, bilgilerin ne kadarının, nasıl yer alması gerektiğini belirlemek zorundadır. Bu tercih veya belirleme sırasında objektif standartların olduğu söylenemez (...)” (Lippmann, 1965: 222-224).

Bu bölümde, son olarak, objektifliğe aykırı somut örnekler vererek bahsi kapatalım. İşte örnekler:

Haber sunucularının haberi sunarken başvurdukları jestler ve mimikler, haberin bazı bölümlerinin vurgulanması amacını güdüyor. Söz gelişi Türkiye’de değişik televizyon kanallarında haber “sunan” Gülgün Feyman, Show TV’de haber sunuculuğu yaparken, jestlerin ve mimiklerini belirgin bir şekilde öne çıkararak haber sunuyordu. Bu sunucu, haberi sunarken, ekranı sadece başı dolduruyordu. Bazı haberlerin bazı bölümlerinde bu sunucunun başvurduğu jest ve mimikler, sunulan habere karşı takınılan tavrı vurgulamaya yönelikti. Haberde, vurgulanmak, altı çizilmek istenen bölümler geldiğinde, sunucu, haberi izleyicinin kendisiyle özdeşleşmesini sağlayacak şekilde; izleyicinin kendisiyle (ya da sunulan haber metninin ilgili bölümüyle) özdeşleşmesini arzulamadığı durumlarda ise, izleyicinin de tıpkı sunucunun takındığı olumsuz tavrı takınmasını sağlayacak şekilde sunuyordu (Kaplan: 1577-1578).

Ekonomik güçler karşısında son derece uysal ve anlayışlı olan basınımız, sıradan insanlarımıza karşı çok gaddardır. Sahipsiz insanlarımız, acımasız biçimde teşhir edilir. Geçende bir işçi arkadaş geldi. 10 yaşındaki kızıyla komşunun çocuğu arasında küçük bir kavga olmuş, karakola düşmüşler. Ertesi gün gazetenin manşetinde kızın kocaman resmi ve bir başlık: “Doktorculuk oynarken tecavüze uğradı!” Asparagas karşısında yurttaş yalnızdır, korumasızdır (Perinçek,1989: 27).

Sabah’ın spor sayfası da yalan haberden nasibini almıştı. Avrupa Güreş Şampiyonasında rakiplerine kolay yenilen iki güreşçinin kan sayımında şekerlerinin sıfır çıktığı ve gizli oruç tuttıkları iddiası “Korkunç Cehalet” başlığıyla süslenmişti.

Zaman muhabirinin konuyla ilgili görüşüğü güreşçi Kani Karadeniz kendisi ve arkadaşı Ahmet Akın’ın oruçlu olmadığını vurguluyordu. Karadeniz bütün maçlardan önce vitamin hapları aldıklarını, hatta Sabah Gazetesi muhabirinin gözü önünde yemek yediklerini kaydetmişti. Kani Karadeniz ayrıca şunları söylüyordu:

Kanımızın şekerini kim ölçmüş ki şekerin sıfıra indiğini söylüyor?
Ekibimizde doktor vardı, ama hiçbirimizi muayene etmedi... Sabah Gazetesi geçen yıl (7 Haziranda) İtalya’da yapılan müsabakalarda yine aynı şekilde hakkımızda yalan haber vermişti (Korkmaz, 1988: 83).

Yalan ve çarpıtılmış haberlerden oluşan, yukarıda sıraladığımız somut örnekler, Türk basınının içerisinde bulunduğu ahlak açmazına çarpıcı birer örnek.

Son olarak, şu genel ifadelerle bu konunun final kritikini yapalım:

Hiçbir iletişim tamamen yansız olamaz. Haberciler kendi arka plan ve inançlarını, ideolojilerini kullanarak yazarlar. Gazeteler, isminden de anlaşılabilceği gibi, taraf tutarlar; çünkü hiçbir iletişim yansız ya da değer içermiyor olamaz (Burton, 1996: 143). Ancak, kamu görevi yapan basın mensuplarının, kendi kurumsal veya kişisel ideolojilerini habere katmaktan imtina etmeleri, işin asıl noktasını oluşturmaktadır.

Toplum adına iletişim yapanlar özellikle tarafsız kalmaya gayret etmelidir. Çünkü yaptıkları iş çok önemlidir. Taraflı yayınlarla medya dünyası kirlendiği gibi doğrulara ulaşmakta da geç kalınmaktadır. Şeffaflık sözlerinin ardına sığınanlar hoşgörü içinde gerçeklere tahammül etmesini öğrenmelidirler. İnsanların doğru bilgi edinmesine yardım edildiği sürece o toplumlar gelişecek ve dünya üzerinde söz sahibi olacaklardır. Tek yönlü yayıncılık artık totaliter ülkelerde bile geçerliliğini kaybetmiştir. Belli sürelerde insanları heyecanlandırabilir veya kandırabilirsiniz ama bunun kısa süreli olacağını ve insanlığın yüzyıllar boyunca var olacağını akıldan çıkarmamak gerekir (Demirkent: 1995, 219).

3. Haberde ve Yorumda Sübjektifliğin Neticeleri

3.1. Basının İnandırıcılığı Sorunu

Türk basını, haber ve yorum gibi, basının iki temel değeri üzerindeki tarafsızlığını koruyamaması ve bu olumsuz gelişmeyi destekleyen çeşitli sebeplerle bir “güven bunalımı” içerisine sürüklenmiştir. Hiç şüphe yok ki başta haber ve yorumdaki sübjektiflik olmak üzere, lotaryalar, genel toplum ahlakına aykırı yayınlar ve daha başka sebeplerle Türk basını, bugün, ciddi bir şekilde “inandırıcılık” sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Yayıncılığın gücünü kullanarak kişilere ve kurumlara şantaj yapmak, haberleri çarpıtarak yanlı bir şekilde topluma aksettirmek, lotarya çılgınlıkları sebebiyle diğer medya kuruluşlarını karalamak ve habere yorum katmak derken, medya, toplumun

gözünden düşmüştür. Gazeteci yazar İlhan Selçuk, bu konuyla ilgili olarak “(...) Medyanın saygınlığı bugün yok. Ne yazık ki, kendi ellerimizle bu saygınlığı yok ettik”. diyor (Selçuk,1996: 14).

Türk Basını, etik değerlerden uzaklaşarak kaybettiği saygınlığını, ancak ve sadece, yeniden, etik değerlere sarılarak kazanabilir. Türk toplumunun basına yeniden güvenebilmesi için, basının temsilcileri ile halk arasında uzun süreli ve sabırlı çalışmalarla, güven tesis edici yönde, dürüst ilişkiler kurulmak zorundadır. Ancak bu şartla Türk Basını etik sorunları aşarak inandırıcı olma şansını yakalayabilir.

Kaynakça

- Aşık, Melih. “Reklam”, *Milliyet* (24 Mart 1994) Mehmet Sağnak.
- Ateş, Toktamış. *Ne oldu bize?* (İstanbul: Çınar Yayınları, 1994) Mehmet Sağnak.
- Atabek, Nejdet. “Gazetecilikte tarafsızlık”, *Marmara İletişim Dergisi*, (7 Temmuz 1999).
- Burton, Graeme. *Görünenden Fazlası*. Çeviren: Nefin Dinç (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996).
- Çaldağ, Seniye. “Etik ve Çoğulculuk”, *Yeni Türkiye*, 11 (Eylül-Ekim 1996).
- Çankaya, Özden. “Media Kime Hizmet Eder?”, *İletişim Dünyası*, 18 (Mart-Nisan 1994).
- Demirkent, Nezih. “Medyanın Kamu Görevi Nedir? Ne Değildir?”, *İletişim Dünyası*, 17 (Ocak – Şubat 1994).
- Demirkent, Nezih: *Medya Medya* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1995)
- Dönmezer, Sulhi. *Sosyoloji* (10. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım, 1990).
- Ergin, Sedat. “Basın Ahlak, Konusunda Amerika’dan Örnekler ve Türk Basınında Durum”, *Yeni Türkiye*, 11 (Eylül-Ekim 1996).
- Erel, Nursun ve Ali Bilge. *Tansu Çillerin Siyaset Romanı* (Ankara Bilgi Yayınevi, 1994) Mehmet Sağnak.
- Erinç, Orhan. *Medya ile Politika* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996).
- Yıldırım Aktuna, Devlet Bakanı, “Medyada İnandırıcılık ve Kamu Hizmeti” Konulu paneldeki konuşması. *İletişim Dünyası*, 17 (Ocak – Şubat 1994).
- İlıcak, Nazlı: “Atatürk-Özal-Çiller”, *Tercüman* (2 Temmuz 1993) Mehmet Sağnak.
- İrvan, Süleyman: *Medya Kültür Siyaset* (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1997).
- Kaplan, Yusuf. “Medya Epistemolojisi: “Görsel/leştirme” Retorik ve Şiddet”, *Yeni Türkiye*, 12 (Kasım-Aralık 1996).
- Karaismailoğlu, Ekrem. “Basın ve Etik” *Yeni Türkiye*. II (Eylül-Ekim 1996).
- Kars, Neşe. “Televizyonda Sermaye ve Haber”, *Yeni Türkiye*, II (Eylül-Ekim 1996).
- Korkmaz, Tamer. *Yalan Haber Dosyası* (İstanbul: Zaman Gazetesi Yayınları, No: 3, 1988).
- “Lipmann, Walter. *Public Opinion* (New York: The Free Press, 1965)” Nurettin Güz.
- Nebiler, Halil. *Medyanın Ekonomi Politikası* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995).
- Öztürk, Serap Yazar: “Televizyon Haberciliği ve Türkiye’deki Uygulamalar”, *Yeni Türkiye*, 12 (Kasım – Aralık 1996), s.1093.
- Perin, Cevdet. *Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974).
- Perinçek, Doğu. “Devletin, Tabuların ve Piyasanın Haber Üzerindeki Denetimi”, *Türk Basınının Beş Sorunu* (İstanbul: Basın Konseyi Yayınları: 2, 1989).
- Sağnak, Mehmet. *Medya-Politik* (İstanbul: Eti Kitapları, 1996), s.260.

- Selçuk, İlhan. “Kendi Ellerimizle Saygınlığı yok Ettik”, *Basın Kendini Sorguluyor* (İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1996).
- Selçuk, İlhan. “Medyada Tekelleşme”, *Yeni Türkiye*, 11 (Eylül-Ekim 1996).
- “SİBERT, S. Fred, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm, *The Four Theories of the Press* (Urbana: University of Illinois Press, 1963)” Seniye Çaldağ.
- “*Türk Toplumunun Değerleri*”. TÜSİAD Yayın, No: T/91, 6,145 (İstanbul: Eylül 1991)” Cemalettin Özdoğan.
- Şahin, Haluk. “Radyo ve TV denetimi Politikacılara Brakılamaz”, *İletişim Dünyası*, 19 (Mayıs – Haziran 1994).
- Tokgöz, Oya. *Temel Gazetecilik* (Üçüncü Basım. Ankara: İmge Yayınları: 89, 1994).
- Yapar, Aslı.”Basında Etik”, *İletişim Fakültesi Dergisi*, IV (1997).
- Yeni Türkiye*. “Yalçın Bayer’le Konuşma”, 12 (Kasım – Aralık 1996).

Demokratik Toplumda Polis Etiği

Yrd. Doç. Dr. Vahit Bıçak*

1. Giriş

İç güvenlik hizmeti kolluk tarafından yürütülmektedir. Kolluk da en genel olarak Polis, Jandarma ve Sahil Güvenlik birimlerinden oluşmaktadır. Her bir birim aynı hizmeti sunuyor olmakla birlikte bu çalışma, kolluk çeşitlerinden polisle sınırlıdır.

Polisin temel görevi ve işlevi iç güvenlik hizmeti sunmaktır. Ancak iç güvenlik hizmeti kapsamında değerlendirilmeyecek olan bazı idari işlerin de polis tarafından yerine getirildiği görülmektedir.

İç güvenlik hizmetiyle ilgisi olmayan işlerin bazıları polisin yerine getireceği bazı yasalarla hükme bağlanmıştır. Adli, idari ve askeri tebligat işlemleri (APK, 1997, s.27), kendi özel güvenlik kurumlarını kurmaları gereken vergi dairelerinin, kamu bankalarının ve özel sektör kuruluşlarının vezne güvenliği ve para nakillerinin sağlanması, adres tespiti, pasaport işlemleri, dernek tescili, araç tescil işlemleri gibi hizmetler bu olgunun örneklerini oluşturmaktadır.

İç güvenlik hizmetiyle ilgisi olmayan ancak polis tarafından yerine getirilen işlerin bazılarının ise herhangi bir yasal dayanağı bulunmamaktadır. Bazı fiili zorunluluklar nedeniyle bu hizmetler uygulamada polis tarafından yerine getirilmektedir. Polisin sosyal tesislerde işletmecilik yapması, valilik ve kaymakamlıklarda büro işlerinde kullanılması, makam veya servis şoförü olarak istihdam edilmesi, karakol temizliği ve kalorifer yakılması gibi bina hizmetleri, yöneticilerin (mülki veya adli) veya polis amirlerinin özel emirleri, akıl hastalarının akıl hastanesine nakledilmesi, spor müsabakalarına biletsiz girişlerin önlenmesi, kâr amaçlı düzenlenen konser türünden eğlencelerin güvenliğinin sağlanması ve radyo ve televizyon yayınlarının izlenmesi gibi hizmetler bu uygulamaların örneklerini oluşturmaktadır (APK, 1997, s. 23).

İç güvenlik hizmetiyle doğrudan ilgisi bulunmayan bu gibi hizmetlerde polisin istihdam edilmesinin ne derece doğru olduğu etik açıdan sorgulanabilir olmakla birlikte bu çalışmanın ilgi alanı dışında kalmaktadır. Bu çalışma, polisin asıl görevi olan iç güvenlik hizmetlerinde polis etiği konusuyla sınırlıdır.

2. Muhtemel Sorun Alanları

Etkin bir güvenlik hizmeti sunulabilmesi için polisin hizmet sunduğu toplumun desteğine sahip olması gerekir. Birbirini anlama ve karşılıklı saygı polisle toplum arasında güvenin oluşmasının iki temel unsurudur. Polise verilmiş olan kapsamlı yetkiler ve sorumluluklar yüksek standartta davranışlar gerektirmektedir. Kaba, kendini beğenmiş ve ayrımcı tavırlar toplum desteğinin kaybı sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, park yasağı olan bir yere polisin kendi aracını park etmesi, toplum tarafından polisin kendini kuralların üzerinde gördüğü şeklinde algılanacaktır. Polis kendisinin kanunların üstünde olmadığı, daima kurallar çerçevesinde hareket etmesi gereği konusunda sürekli uyarılmalıdır. Park yasağı olan bir yere aracını park etmeden önce, karşı kaldırımda yürüyen bir kişiye devriye arabasından bağırmanın “sıradan bir insan üzerinde nasıl bir etki doğuracağı” sorusunu polis kendisine sormalıdır.

* Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi.

Polisin tavırlarında onurlu, adil, tarafsız, nazik ve hoşgörülü olması gerekir. Polisin yaşam alanı toplumun içinde olmalıdır. Bir bölgeye sadece iş için gelen ve ardından başka bir bölgede olan evine giden polis, yöresel problemlerle bir ilgisi olmayan bir işgal kuvveti gibi algılanır (Home Office, 1990, s. 13).

Bir polis biriminde çalışan kişilerin birbirlerine nasıl muamele ettikleri de polis toplum ilişkisinin önemli bir göstergesidir. Meslektaşına karşı davranışları kabul edilemez olan kişinin tavırları, toplumu oluşturan bireylere karşı da kabul edilemez olacaktır.

Suç işlediği sanılan kişilerin araştırılması ve olayların aydınlatılması yükümlülüğü polis üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Ancak bu baskı polisin kendisine yetki veren çerçeve kuralları zorlaması ve etik olmayan yollara başvurmaya sonucuna yol açmamalıdır. Toplum katillerin, teröristlerin, tecavüzcülerin ve gaspçıların cezalandırılmasını istemektedir. Suç işlenmesini önleme ve işlenmiş bulunan suçların aydınlatılması işlevlerini yerine getirirken polisin insan onurunu zedeleyici ve toplum yararlarına aykırı yöntemlere başvurabilmesi riski her toplumda mevcuttur. Teknolojinin çok gelişmiş olması da polise “yetkiler” olmasa da çok büyük “imkanlar” sağlamıştır. Polisin sahip olduğu imkanlar çerçevesinde değil, kanunların kendisine verdiği yetkiler çerçevesinde hareket etmesi gereği de polis etik kurallarındandır.

Etik standartlar açısından en sorunlu alanlardan birisi, muhbir ve ajan kullanımudur. Bu kullanımın standartları yetersizdir ve çoğu zaman var olan kuralların arkasından dolanılmaktadır. Muhbir faydalı ve gerekli olmakla birlikte muhbirlerin değerlendirmelerinin, denetimlerinin, kayıtlarının ve ödemelerinin nasıl yapılacağı konularının ayrıntılı olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

Polis gece kulüplerine ücretsiz giriş, restoranlardan bedelini ödmeden yiyecek alma, ücretsiz seyahat, futbol maçlarına ücretsiz girme, konserlere ücret ödememe gibi küçük çıkarlar sağlayabilmektedir. Kabul edilemez davranışların neler olduğu konusunda bilgi verilmemesi büyük bir eksikliklerdir. Sağduyu ile doğru ve yanlış davranışların bulunacağı varsayımı yeterli değildir.

Polis adaylarının seçiminde etik değerlere bağlı adayların seçimine özen gösterilmelidir. Adayın geçmişi, hayat tarzı, mali durumu araştırılmalı, uyuşturucu testlerinden geçirilmelidir. Eğitim sürecinde etik kurallara yer verilmeli, bunların zaten bulunduğu ve benimsendiği varsayılmalıdır.

Polis teşkilatında çalışan sivil personel genelde ihmal edilmektedir. Sivil personelin de benzer bir etik anlayışa sahip olması gereği gözden uzak tutulmamalıdır.

Polisin medeni bir şekilde kendileriyle muhatap olmasını beklemek vatandaşlar için bir haklıdır. Geçmişinden, ırkından, inancından, cinsiyetinden ve cinsel tercihinden dolayı kimse herhangi bir ayrıma veya kayırmaya uğrama endişesi yaşamamalıdır. Polisin ilgilendiği olay her ne olursa olsun insanların maddi ve manevi kişiliğine saygılı davranmak durumundadır. Etnik azınlıklar, gay ve lezbiyenler ayrıma tâbi tutulmamalıdır. Suçun mağduruna da anlayış ve sempati gösterilmelidir.

Suçtan mağdur olan kişiler ve suçun sanıkları polisin kendilerine adil muamele etmesini ve suçu profesyonel ve bağımsız bir şekilde araştırmasını bekleme hakkına sahiptir. Toplum, polisin yolsuzluklara bulaşmamış olmasını beklemek hakkına sahiptir. Polis ise, her ne sebeple olursa olsun ayrımcılığın ve tacizin olmadığı bir ortamda görevini yerine getirmeyi bekleme hakkına sahiptir.

Polislik hizmetinin temel faaliyetlerinden birisi kanun ihlallerini araştırmaktır. Suçun rapor edilmesinden delillerin toplanması ve mahkemeye sunulmasına kadar

geçen dönemde de etik sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bazı suçlar polis kaydetmeden açıklanabilir. Örneğin, bir dükkanın vitrinine atılan bir taş yoldan geçen kamyonun bir eseri olarak açıklanabilir. Suçun ismi farklı konulabilir. Örneğin, hırsızlığa teşebbüs kapı kilidine zarar verme olarak isimlendirilebilir.

Suçların takibine ayrılacak kaynakların dağılımında etik kurallar göz ardı edilebilir. Ciddi cinsel suçlar için sınırlı kaynak ayrılırken oto ve oto teyp hırsızlığı gibi daha az önemli suçlar üzerinde personel ve kaynaklar yoğunlaştırılabilir.

Hakkında hazırlık tahkikatı yapılan sanık sayısı olması gerekenden çok fazladır. 1993 yılı içinde 1.395.829 kişi (DİE, 1993, s.26), 1995 yılı içerisinde 1.400.675 kişi (DİE, 1995, s.28) hakkında hazırlık tahkikatı yapılmıştır. Bu kişilerden suçlu olduğu sabit olan kişi sayısı 50.000 kişi civarındadır (DİE, 1995, s.55). Bu rakamlar makul şüphe olmadan bireylere suçlama yöneltilmesinden kaçınılamadığını göstermektedir. Toplumun büyük bir bölümü sanık olarak polisle karşı karşıya gelmektedir.

3. Uluslararası Düzeyde Polis Etiği

Suç ulusal sınırların dışına çoktan taşımış, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Sınırlar her geçen gün işlevini daha fazla kaybetmektedir. Polisin uyması gereken temel etik kurallar herhangi bir ülkeyle sınırlı olarak düşünülmemelidir. Demokratik olarak yapılan tüm toplumlarda bulunması gereken minimum polis etiği kuralları ortaya konulabilir. Bu yolla demokratik toplumlarda polis etik kurallarının uyumlaştırılmasına da katkı sağlanmış olacaktır.

Birleşmiş Milletler düzeyinde 17 Aralık 1979 tarihinde kabul edilmiş bulunan ve dünya polislerinden beklenen minimum standartları düzenleyen ve sekiz maddeden oluşan “Hukuk Uygulama Görevlilerinin Davranış Sözleşmesi” (ADI) bulunmaktadır. Bu Sözleşmenin 2. maddesi, polisin insan haklarına saygı göstermesi ve insan haklarını koruması gereğine dikkat çekmektedir. Bu sözleşme insanlık dışı, aşağılayıcı kötü muamele ve işkence yasağını da içermektedir. Sözleşmenin 8. maddesi, polisler sadece kanunlara bağlı olmakla yetinmemeye, aynı zamanda kanunlara karşı gelişleri önlemek yükümlülüğü de getirmektedir. Polis diğer meslektaşlarının kanun dışı davranışlarını üst mercilere bildirmeli, bu bildirim netice vermiyor ise basın gibi teşkilat dışı organlara sorun aktarılmalıdır. Standart dışı davranış gösteren meslektaşlarını rapor ettiklerinden dolayı polisler idari veya diğer cezalar verilmemesi gereği de sözleşme de vurgulanmaktadır. Bu Sözleşme polisin kendisini sınırlandıran normlara bağlı kaldığı oranda toplumun saygısını kazanacağını da ifade etmektedir.

Avrupa Konseyi bünyesinde ise Avrupa Polis Etiği Sözleşmesi (Code) hazırlama ve yürürlüğe koyma çalışmaları devam etmektedir. Bazı Batı Avrupa ülkeleri halihazırda bir polis etik koduna sahip bulunuyor olmakla birlikte, Avrupa Konseyi bünyesinde yapılan çalışmalarla tüm Avrupa demokrasilerinde geçerli olabilecek ortak polis etik kuralları geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Geliştirilecek etik kuralları kamu otoritelerinin keyfiliğine karşı vatandaşları korumakla kalmayacak, aynı zamanda bireylerin özel yaşamlarını koruma işlevi yerine getirecektir.

Avrupa Polis Etiği Sözleşmesi hazırlama çalışmaları, 1979 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin aldığı 690 sayılı kararla “temel haklar ve özgürlükleri dikkate alan polis etiği kurallarının Avrupa insan haklarını koruma sistemini geliştireceği” görüşünü benimsemesi ile başlamıştır. 1996 yılında Avrupa Konseyi tarafından gerçekleştirilen “Demokratik Toplumda Polis Etiği” konferansında polis etiği konusunda uluslararası normatif kuralların eksikliğine dikkat çekilmekle

kalınmayarak “Avrupa Polis Etiği Sözleşmesi” hazırlanmasına ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır. 1988 yılında Polis Etiği Sözleşmesinin taslağını hazırlamak üzere “Polis Hizmetinin Problemleri ve Polis Etiği Uzmanlar Komitesi” oluşturularak çalışmalarına başlamıştır.¹ 15 Ocak 2001 tarihinde Uzmanlar Komitesi Sözleşme taslağını hazırlama görevini tamamlamıştır (bkz. Doc. 8923).

4. Sözleşmenin İşlevi

Modern demokratik toplumlarda polisin uyması gereken standartları ve sahip olması gereken değerleri açıklığa kavuşturmak amacıyla Sözleşme hazırlanmıştır. Bu Sözleşme’de yer alan hükümler polis etiği standartları ve değerlerinin çerçevesini oluşturmaktadır. Avrupa’da insanların serbest dolaşımının yaygınlaşmış olması, ülke sınırlarına bağlı olmayan ortak polislik standartlarının oluşturulması ihtiyacının belirginleşmesine yol açmıştır.

Demokratik ülkelerin vatandaşları kendilerine olabilen en fazla özgürlüğü sağlaması için devletlerini yapılandırmışlardır. Aynı şekilde ceza-adalet sistemi de bireylerin özgürlüklerini ve güvenliklerini sağlamak amacıyla geliştirilmiştir.

Hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu demokratik ülkelerde polis suçu önleme, suçla mücadele etme, suçu soruşturma, halkın huzurunu sağlama, kamu düzenini koruma ve bireyin temel haklarını koruma gibi geleneksel işlevler yerine getirir. Bunlara ilave olarak polis, geleneksel faaliyet konularında kendisine destek sağlayan sosyal nitelikli çeşitli hizmetler de sunar. Demokrasilerde polis, kendisi demokratik değerlere sahip olduğu gibi demokratik değerlerin yücelmesine yardımcı da olmalıdır. Polis, görevini etik olarak kabul edilebilir bir tarzda sürdürdüğü derecede meşru bir otorite uygulayıcısı olarak kalabilir ve halkın desteğini sağlayabilir.

Polis Etik Sözleşmesi hazırlanması ortak standartların sağlanması için sadece bir başlangıç olmakla birlikte, ilk adım olmadan da ilerleme sağlanamayacak olması olgusu bu ilk adımın önemini arttırmaktadır. Sözleşme, etik normların temelini oluşturulması yanında etik problemlerin daha kolay tanımlanması, daha net anlaşılması, daha dikkatli analiz edilmesi ve daha hızlı çözüme kavuşturulmaları şansını arttıracaktır. Aynı zamanda, polis teşkilatlarının hizmet ettikleri değerler ve başvurdukları yöntemler hakkında sorular oluşmasını teşvik edecektir.

“Bağlılık”, “halk desteği”, “tarafsızlık”, “takdir yetkisi” ve “profesyonellik” gibi polis teşkilatlarının ortak kavramlarının aynı anlamlarda kullanılması ve aynı şekilde anlaşılmasını da bu Sözleşme mümkün kılacaktır. Ayrıca, Sözleşme polis teşkilatına yeni katılanların yapacakları işin temel değerleri konusunda kişisel standartlar geliştirmesine yardımcı olabilir. Polis eğitiminde Sözleşme önemli bir işlev yerine getirebilir. Standartlara ve değerlere bu tür objektif referanslar olmadığı durumlarda eğitimcilerin işi oldukça zor olmaktadır. Standartların orijini ve bağlayıcılığı, sadece yerel değer yargıları olup olmadığı, eğitimcinin kendi değer yargıları olup olmadığı tartışma konusu olabilmektedir. Böyle bir Sözleşmenin varlığı polis eğitiminin her safhasında eğitimcilere önemli kolaylık sağlayabilecek niteliktedir.

Polisin halkla yakın işbirliğine ve halkın güvenine sahip olması durumunda polislik hizmetleri çok gelişmektedir. Hizmetlerin sorumluluk bilinciyle sunulması önem kazanmaktadır. Polis meşru olarak güç kullanma tekeline sahiptir. Bundan dolayı

¹ Bu satırların yazarı da bu Komite çalışmalarının bir bölümüne katılmıştır. Bkz. European Committee on Crime Problems: Committee of Experts on Police Ethics and Problems of Policing, *Summary Report of the Third Meeting*, PC-PO (99) 13, s.11.

toplumun güvenceye ihtiyacı vardır. Ortak standartları, amaçları ve polisin değerlerini ortaya koyan ve topluma ilan edilmiş bir Polis Etik Kodu halkın polise güvenini arttıracak, halkla ilişkileri ve halkla işbirliğini geliştirecektir. Aynı standartlar, polis hizmetlerinin alanını ve çeşidini açıklığa kavuşturarak polisten istenebilecek olan yetki dışı, ehemmiyetsiz ve can sıkıcı taleplere karşı güvence oluşturabilir. Bundan da önemlisi, hizmetteki yetersizliklerden dolayı sorumluluklarını sınırlandıracaktır.

Bunlara ilave olarak, Polis Etik Kodu polis teşkilatının iç işleyişini düzenleyen bir enstrüman olabilir. Minimum standartları, değerleri ve etik çerçeveyi ortaya koyarak düzenleyici işlevini en az dört farklı şekilde yerine getirebilir: Polis teşkilatının mensuplarının kalite kontrollerini sağlamak; denetim, yönetim ve liderlik işlevinin yerine getirilmesine yardımcı olmak; üst düzey yöneticilerinin daha fazla “hesap verir” olmasına imkan vermek; günlük iç uyumsuzlukların çözümüne katkıda bulunmak.

5. Sözleşmede Etik Kavramı

“Etik” kelimesi birden fazla farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Sözleşme etik kelimesini hangi anlamda kullanılmaktadır?

Modern endüstri toplumu işbölümü ve işbirliği ikiz prensibi ile yönetilmektedir. İnsanlar birçok faaliyetle meşgul olmaktadır ve bu faaliyetler sırasında ortak etik standartları uygulamaktadır. Belli bir iş veya mesleği icra ettikleri zaman daha fazla özel anlayış ve yol göstericiliğe ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun nedenleri, icra edilen işin insan davranışının belli boyutları üzerinde yoğunlaşmasında, düzenli olarak tekrar edilen ahlaki çıkmazların öne çıkması ve yapılan işte oynadıkları rollerin bu sorunlarla baş etmelerini ve çözmelerini gerektirmesidir. Bu bağlamda “etik” bir mesleğin düzenlenmesi ile uyumlu olan ahlaki zorunlulukları ve tanımları (onaylanan ve onaylanmayan davranışları) ifade etmektedir.

Sözleşme bağlamında etik kavramı günlük hayattaki etik kavramından ayrı bir olgu değildir; ondan kaynaklanan, onun sadece özel bir türüdür. Günlük yaşamın ahlaki kurallarının bir teşkilatın özel sorunlarına ve taleplerine uygulanmasıdır. Avrupa Polis Etiği Sözleşmesinde etik bu anlamda kullanılmıştır.

6. Hukuk Devleti ve Etik

Hukuk devletini koruma amacı birbirinden farklı ancak birbiriyle ilgili iki görevin bir arada bulunmasını gerektirir: Usulüne göre kanunlaşmış bulunan normları uygulamak, bu halkın huzurunun sağlanmasını da içerir, ve tanımlanmış olan yetki çerçevesinin içinde kalmak, keyfi uygulamalardan kaçınmak ve toplumu oluşturan bireylerin haklarına saygı göstermek.

Hukuk devleti sadece neyin yapıp neyin yapılmayacağı üzerinde değil, aynı zamanda yapılabilecek şeylerin nasıl yapılacağı üzerinde de yoğunlaşır. Görevini yaparken polis bireylerin temel haklarına saygı göstermek durumundadır ve keyfi ve hukuk dışı davranışlardan da kaçınmalıdır. Bu hukuk devletinin temelidir ve bundan dolayı da demokraside polisliğin amacı ve anlamıdır.

Bunların ötesinde hukuk devleti kanunları yapanların, kanunlar çerçevesinde hüküm verenlerin ve kanunları uygulayanların aynı kanunlara kendilerinin de bağlı olmasını gerektirir. Tam olarak gelişmiş olgun demokrasilerde polisler kendi uyguladıkları kanunlarla kendilerini bağlı görmekte ve aynı kanuna tâbi olmaktadır. Hukuk devletini koruma ve geliştirmede polisin rolü o kadar önemli olmaktadır ki herhangi bir demokrasinin içinde bulunduğu durum polisin davranışlarını inceleyerek ortaya konulabilir.

Avrupa Polis Etiği Sözleşmesi hukuk devletiyle yönetilen ve Avrupa İnsan hakları Sözleşmesi tarafından etkilenen demokrasilerde genel olarak polisin amaçları, performansı, denetimi konularında yol gösterici ilkeler oluşturmayı amaçlamıştır. Sözleşme kamu düzenini koruma, suçlarla mücadele etme ve suçu önleme hassas görevleriyle uyum içinde belirli, somut gerekliliklerle ilgilidir. Tavsiye niteliğinde olan bu Sözleşme hükümlere yönelik olmakla birlikte, polisle ve polislikle pratik amaçlarla ilgilenenlere ilham vermesi için makul seviyede açık bir dille yazılmıştır.

7. Sözleşmenin Kapsamı

Belli amaçlar için kuvvet kullanmasına devlet tarafından izin verilen ve öncelikli amaç olarak toplumda hukukun ve düzenin korunmasını amaçlayan geleneksel polis hizmetleri ve kamunun izin verdiği ve denetlediği diğer güvenlik birimleri bu Sözleşmenin kapsamında bulunmaktadır.

Avrupa'da değişik polis sistemleri bulunmaktadır. Polis birimleri farklı gelişmişlik aşamasında, değişik teşkilat yapısında bulunmaktadır. Tüm bunları kapsamı için tanımların geniş yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Sözleşmenin kapsamı tüm polis teşkilatlarının temel faaliyet alanlarıyla sınırlı bulunmaktadır. Bu alanlar, sivil toplumda hukukun ve düzenin sürdürülebilmesi için kuvvet kullanma yetkisi, kamu düzenini sağlama, suçun takibi ve suçun önlenmesi faaliyetleridir. Bu faaliyetleri yürütmekle görevli birimler hakkında, birime ne isim verilirse verilsin, bu Sözleşme uygulanır. Bu teşkilatların nasıl yapılandırıldığı önemi yoktur; yerel veya merkezi, sivil veya askeri, kuvvet veya hizmet olması, kime karşı (merkezi hükümete, bölgesel hükümete veya yerel hükümete) sorumlu olduğu açısından fark bulunmamaktadır.

Çok spesifik amaçlarla oluşturulan özel kuvvetler Sözleşmenin kapsamı dışında tutulmuştur. Örneğin, askeri işlev yerine getiren askeri inzibat, gizli güvenlik birimleri, cezaevlerinde güvenliği sağlayan infaz memurları gibi. Özel firmalar tarafından sunulan güvenlik hizmeti Avrupa'da yaygınlık kazanmaktadır. Bazı ülkelerde özel güvenlik geleneksel olarak polisin yaptığı işleri —bina koruması, spor faaliyetlerinde, konserlerde güvenlik hizmetleri gibi— yapmaktadır. Özel güvenlik şirketleri de bu Sözleşme kapsamındadır.

8. Sözleşmenin İçeriği

Sözleşme yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar, sırasıyla, polisin amaçları, hukuk devletinde polisin yasal temeli, polis ve ceza adalet sistemi, polisin yapılanması, polis müdahalesinin ilkeleri, polisin hesap vermesi ve denetimi, araştırma ve uluslararası işbirliğidir.

Polisliğin bir kamu hizmeti olduğu ve kanunla kurulması gerektiği Sözleşme tarafından öngörülmüştür. Polisle ilgili mevzuat kamuya açık olmalıdır. Dili anlaşılır olmalıdır. Eğer kanunların yönetmeliklerle açıklanmasına ihtiyaç varsa yönetmelikler halk tarafından ulaşılabilir olmalıdır. Polisin faaliyetleri ulusal hukuk ve ülkelerin kabul ettiği uluslararası standartlar çerçevesinde yürütülmelidir.

Sıradan vatandaşların tâbi olduğu kurallara polis de, kural olarak, tâbi olmalıdır. Polise tanınan istisnalar demokratik toplumda polislik görevinin yerine getirilmesi ihtiyacı ile haklı çıkarılmalıdır. Disiplin kuralları arasında farklılaştırma yapılabilir, ancak cezai sorumluluk açısından fark olmamalıdır. (md. 5)

Polis halk desteğini kazanmaya, topluma hizmet sunmaya ve hukuku koruyamaya yönelik olarak yapılanmalıdır(md. 11). Kamu ile toplum arasında güven kurulmalıdır.

Güven kurmanın önemli bir boyutu da yüksek seviyede profesyonelliktir. Diğer bir boyut ise polisin bir hizmet birimi olarak organize edilmesidir.

Polis kendisine verilen görevleri yerine getirirken sivil otoriteye bağlı olmalıdır (md. 12). Askerin ve polisin bazı işlevleri ve sorumlulukları arasında benzerlikler olmakla birlikte polisin ceza adalet sisteminin bir parçası olması, kamu düzenini korumakla yükümlü olması, polisin işinin kamu hizmeti boyutu, polisin topluma entegre olmuş olması noktalarında polis ve asker arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Sivil toplumda polis sivil otoriteye bağlı olmalıdır.

Polis teşkilatı görevini nasıl yerine getireceği konusunda bağımsız bir hareket alanına sahip olmalıdır (md. 13). Polis yürütmenin bir uzantısıdır. Yürütmeden tamamen bağımsız olamaz. Ancak kendisine verilen görevleri yerine getirirken hukuk normlarına bağlı olmalı ve kendisine tanınan takdir yetkisini kullanmalıdır. Bu görevini yerine getirirken siyasi nitelikli talimatlar almamalıdır. Operasyonel bağımsızlık teşkilatın her biriminde bulunmalıdır. Böyle bir bağımsızlık, polis operasyonlarının kanunlar çerçevesinde tarafsız ve profesyonel bir şekilde yapılmasını sağlamayı amaçlayan hukuk devletinin önemli niteliklerinden biridir. Operasyonel bağımsızlık, polisin tüm yaptıkları ve yapmadıkları hakkında tamamen sorumlu olmasını şart kılar.

9. Sonuç

Hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu demokratik toplumlarda polisin temel amaçları; kamu huzurunu, kamu düzenini ve hukuk sistemini korumak (kişilerin ve onların mülkiyet haklarının korunması); suçla mücadele ve suçu önlemek, suçu takip etmek ve halka yardım etmektir. Temel insan haklarına saygı göstererek bu işlevleri yerine getirmelidir.

Polis memurları genel olarak otoriter ve muhafazakar insanlardır (Council of Europe, 1997, s. 123). Polis yönetimin baskı kullanan eli olarak hareket eder ve güç kullanma yetkisiyle donatılmıştır. Güç kullanımının gerektirdiği fiziksel özelliklere de sahiptir. Ancak, suçla mücadelede bunlar yeterli değildir; suçla mücadele toplumun desteğini ve yardımını gerektirir (md. 4). Suçların büyük bir bölümünün ihbarla ortaya çıkıyor olması bu gerçeğin ifadesidir.

Demokratik toplumda polisin yetkileri ve fonksiyonları katı sınırlamalara tâbi tutulmuştur ve kullanımları denetim mekanizmalarına bağlıdır. Polisin tavırlarını mahkemeler denetler, idari denetim mekanizmaları da söz konusudur.

Siyasi otorite veya diğer otoriteler tarafından polisten hukuka aykırı, zalimane ve barbar uygulamalar yapması istenilebilmektedir. Bu gibi durumlarda polis insan haklarına tehdit oluşturabilir. Polis insan haklarıyla iki şekilde ilişkilendirilebilir. İlk olarak, polis ve ailesi toplumun diğer fertleri gibi insan haklarından fayda sağlayan kişilerdir. İkinci olarak, polis diğer bireylerin insan haklarını korumak görev ve sorumluluğuna sahiptir. Demokratik olmayan devletlerde polis insan haklarına kendisi sahip olmadığı gibi, diğer bireylerin haklarını da bazen görevini ihmal ederek, bazen de resmi onayla tahrip edebilir.

Polisler arasında dayanışma duygusunun oldukça güçlü olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda, polislik işlevini yerine getirenlerin bağlı bulunması gereken moral yükümlülükleri belirlemenin ve hayata geçirmenin kolay bir iş olmadığı aşikârdır. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan “Polis Etiği Sözleşmesi” bu güçlüğün üstesinden gelebilmenin en önemli adımlarından birini oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Council of Europe (1997) *Police Ethics in a Democratic Society*, Council of Europe Publishing, Germany.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1993) *Adalet İstatistikleri*, Yayın no: 1833, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (1995) *Adalet İstatistikleri*, Yayın no: 2029, Ankara.
- European Committee on Crime Problems: *Committee of Experts on Police Ethics and Problems of Policing* (1999) Summary Report of the Third Meeting, PC-PO (99) 13.
- Emniyet Genel Müdürlüğü APK Daire Başkanlığı (1997) *Polisin Adli Görevi Dışında Mütalaa Edilen Görevleri*, Yayın No: 114, Araştırma No: 25, Ankara
- Home Office Inspectorate of Constabulary (1990) *Police Integrity: Securing and Maintaining Public Confidence*, Home Office Communication Directorate, London.

Medyada Etik Sorunların Çözümünde Avrupa Medya Platformlarında Oluşturulan Öneriler ve Yasal Enstrümanlardaki Durum

Şebnem Bilget*

Yaşadığımız yüzyılda gerçekleşen teknolojik gelişmeler medyanın karşısına büyük fırsatlar çıkarmıştır. Geleneksel yayıncılık araçları olan radyo ve televizyonun yanı sıra yeni elektronik iletişim ortamlarının, en yeni bilgiye anında erişme olanağı sağlaması sonucunda dünya elektronik bir köy haline gelmiştir.

Globalleşen dünyada toplumların karşı karşıya kaldığı olaylarla ilgili bilgi ve haberlerin yayılması ve tartışılması demokrasinin gelişmesi için zaruridir. Bu nedenle bu şekil bir öneme haiz medyada kalite unsuru da ön plana çıkmaktadır.

Medyanın kalitesi, onun özgür ve güçlü olmasıyla paraleldir. Güçlü ve özgür medyanın kalitesini sağlayan unsur da -pek tabii ki- mesleğin etik ilkeleridir.

Benden önceki konuşmacıların da açıkladığı gibi her meslek dalının kendine özgü etik ilkeleri vardır. Bu ilkeler, mesleki kalitenin yükselmesini sağlayan öz-denetim kurallarıdır. Mesleklerin ilk ortaya çıktığı dönemlerde yazılı kurallara bağlanmamış olan bu ilkeler, zaman içinde ortaya çıkan gereksinimleri sağlamak için yazılı kurallara dönüştürülmüştür.

Hukuk kuralları da mesleki kaliteyi öngörmekle birlikte etik ilkelerin başarıyla uygulanamaması durumunda tüketici kitlenin ve aynı zamanda yayıncının haklarının korunması amacıyla oluşturulmaktadır. Hukuk kuralları, etik ilkelerin işleyişine katkıda bulunarak medyanın özgür ve güçlü olması yolunda ortaya çıkacak engelleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

Bu meyanda oluşturulan hukuk kurallarının çerçevesini çizen iki temel dokümandan birisi olan Birleşmiş Milletler “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin 29. maddesinin ikinci bendinde şu ifade yer almıştır:

Herkes haklarını ve özgürlüklerini kullanırken, ancak başkalarının hak ve özgürlüklerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması, demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refah gereklerinin karşılanması amacıyla yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olabilir.

Hukuk kuralları bir yandan medyanın haber ve düşünceleri serbestçe açıklayabilme özgürlüğünü, öte yandan ise kamunun hızlı, doğru ve yansız bilgiye ulaşma çıkarlarını gözeterek oluşturulmuştur.

Temelde gazetecilik mesleği için oluşturulan etik ilkeler, yayıncılığın gelişmesi ile yayıncılık mesleğine özgü değişiklikler yapılarak, görsel ve işitsel alanda da uygulanmaya başlanmıştır.

İşte bu nedenledir ki, yayıncılık alanı geleneksel olarak medya sektörünün diğer bölümlerinden daha fazla hukuki düzenlemelere tabi tutulmuştur. Buradaki etken, yayının belirgin ve direkt etkisi kadar kültürel ve sosyal rolüdür. Bununla birlikte öz-denetim kurallarının öncelikli olarak başarılı ve gerekli olduğu yayın alanları da vardır.

* Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Uluslararası İlişkiler Dairesi Başkanı.

Ancak bazı alanlarda, örneğin yayıncılar tarafından kişinin özel hayatının gizliliğinin ihlali, kişinin şeref ve haysiyetinin etkilenmesi, kamu yararının ve çocukların korunması konularında etik kodlar çoğu zaman yetersiz kalmakta, hukuki kurallar kabul edilebilir, hatta gerekli olmaktadır. Ancak, unutulmamalıdır ki hukuki kurallarla etik kodlar arasında açık bir uyum ve birbirini tamamlayan bir ilişki vardır, bu özelliğin desteklenmesi, medyanın, kamu oyunun gözünde güvenilirliğini arttıracak gibi medya standartlarının yükselmesini de doğrudan etkileyecektir.

Yazılı basında olduğu gibi görsel ve işitsel medya alanının da ana işlevi olan kamunun ifade ve haber alma özgürlüğünün kullanılması, ikinci çerçeve doküman olan “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”nin 10. maddesinin birinci paragrafında düzenlenmiştir. Söz konusu ilk paragrafta;

Herkes görüşlerini açıklama ve anlatma özgürlüğüne sahiptir. Bu hak kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo-televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir,

ikinci paragrafta ise;

Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, asayişsizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının ün ve hakların korunması, gizli kalması gereken haberlerin yayılmasına engel olunması, veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için kanunla öngörülen bazı formalitelere, şartlara, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir,

denilmek suretiyle bu özgürlüklerin kullanımına hukuki sınırlamalar getirilmekte daha doğrusu özgürlüğün sınırları çizilmektedir.

Ayrıca “İnsan Hakları Sözleşmesi”nin “özel hayata saygı hakkı”nı düzenleyen 8. maddesi, “adil yargılanma hakkı”nı düzenleyen 6. maddesi ve bazı diğer maddeler, medya tarafından etik kodlar olarak yayınların düzenlenmesinde dikkate alındığı gibi Avrupa Konseyi’nin hukuki düzenlemelerin de temel kaynaklarını teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, yayıncılıkta etik ilkelerin güçlendiricisi ve tamamlayıcısı olarak getirilen yazılı hukuk kurallara ve Avrupa’da yayıncılık mevzuatının bu açıdan incelenmesine baktığımızda, Avrupa’da görsel medyanın düzenlenmesine ilişkin, iki ana hukuki belge bulunmaktadır: Birincisi Avrupa Birliği üye devletleri nezdinde geçerli olan “Avrupa Sınır Tanımayan Televizyon Direktifi”, ikincisi ise Avrupa Konseyi’ne üye devletlerin çoğunun taraf olduğu “Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi”dir. Bunların yanı sıra Avrupa Konseyi’nin tavsiye kararları, deklarasyon ve kararları ile Avrupa Parlamentosu’nca alınan kararları da Avrupa düzeyinde oluşturulan yasal mevzuat olarak değerlendirebiliriz. Bu hukuki belgeler bağlayıcı olmamakla birlikte yol gösterici özelliktedir.

Avrupa mevzuatını incelerken öncelikle “Avrupa Sınır Tanımayan Televizyon Direktifi” ele alalım. Direktifte, genelde, teknik hususlar yer almakla birlikte, özellikle 1997’de yapılan değişiklikler çerçevesinde daha geniş kapsamlı düzenlemelere gidilmiş, temel haklar garanti altına alınmış, küçüklerin korunmasına ve reklamlara ilişkin

prensipler genişletilmiştir. Cevap hakkı ve medyada şiddet gösterimi dışında diğer etik kodların düzenlenmesi topluluk üyelerinin iç hukuk uygulamalarına bırakılmıştır.

İkinci mevzuat olarak ele alacağımız ve Türkiye'nin de taraf olduğu "Avrupa Sınırotesi Televizyon Sözleşmesi"nin önsözünde, ifade ve haber alma özgürlüğünün, yayıncının bağımsızlığının, çoğulculuk ve fırsat eşitliğinin önemi vurgulanmış ve bunların korunması için gerekli önlemler sıralanmıştır. Sözleşmenin önsözünde vurgulanan bu temel prensipler, Avrupa yayın ortamının ortak değerlerini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede "yayıncının sorumlulukları"nı belirleyen 7. maddesinde temel etik ilkelere referans verilerek "program hizmetlerinin sunuş ve içerik bakımından bütün unsurlar insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olacaktır" denilmektedir. Aynı maddede vurgulanan bir diğer önemli husus haberlere ilişkin olup "yayıncı, haberlerde gerçekler ve olayların doğru olarak sunulmasını sağlayacak ve özgürce kanaat, oluşumunu, teşvik edecektir" ifadesiyle doğru haberin yapılması ve izleyiciye aktarılması güvence altına alınmıştır. Ayrıca yine 7. maddede ırkçılık ve şiddetin teşvikini yapan programlara yer verilmeyeceği belirtilmektedir.

Aynı sözleşmenin "Cevap Hakkı" başlıklı 8. maddesi cevap hakkını garanti altına almakta ve bu hakkın nasıl kullanılacağını belirlemektedir. Ayrıca etik ilkeler "Reklamlar ve Tele-alışveriş" başlıklı bölümünün 11. maddesindeki hukuki kurullarla da desteklenmektedir.

Bu iki mevzuata ek olarak —az önce değindiğim gibi— Avrupa Konseyi Medya Bölümü'nün, üye devletlerin yetkili kurumlarının yer aldığı, komisyon çalışmaları sonucunda düzenlenen tavsiye kararları da Avrupa'da ortak ilkelerin oluşmasını sağlamaktadır. Hukuki bağlayıcılığı olmayan ancak devletlerin kendi iç hukuklarını oluşturma aşamasında ışık tutan ve Avrupa çapında bir birlik sağlamayı amaçlayan bu tavsiye kararları içinde etik ilkelerine yönelik önemli kararlar vardır. Örneğin, 2000 yılında çıkarılan 7 Sayılı Tavsiye Kararı "gazetecilerin haber kaynağını açıklamama hakkı"na ilişkindir. 1999'da yayınlanan 15 Sayılı Tavsiye Kararı, "medyada seçim kampanyalarının verilmesindeki önlemler"i kapsamaktadır. Yine 1999'da kabul edilen 1 Sayılı Kararda "medyada çoğulculuğun teşvikine yönelik önlemler", 1997 yılında kabul edilen ırkçılık, medyada şiddet gösterimi gibi tavsiye kararları, bu kararlar arasında sayılabilir,

Üye ülkelerin, etik kodlarını iç hukuk düzenlemesi haline getirmeleri ise, bu kurulları, yayıncılıkla ilgili yasaları ve bu yasaların uygulanmasına ilişkin yönetmeliklerine dahil etmeleri şeklinde olmaktadır. Örneğin, ülkemizde yayıncılık sektörünü düzenleyen 3984 Sayılı Yasa'nın 4. maddesinde yer alan "Yayın İlkeleri"nin çeşitli bentleri, etik kodların yazılı ve bağlayıcı normlar halinde düzenlenmesidir. Bu sadece Türkiye'ye mahsus bir durum olmayıp, hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde etik kodlar, yayın yasalarında uyulacak normlar olarak belirlenmiştir,

Avrupa'da yayıncılıkta uzun vadede amaçlanan hedef, yazılı basında olduğu gibi televizyonda ve diğer elektronik ortamlarda (İnternet gibi) devlet düzenlemelerine ihtiyaç kalmaması ve meslek mensuplarınca oluşturulan özdenetim mekanizmalarının etkili olmasıdır. Bu konuda görsel ve işitsel medyada reklam alanındaki öz-denetim mekanizmaları Avrupa Birliği ve ulusal düzeyde oldukça güçlüdür. Bunun da sebebi reklam pastasını paylaşan bütün tarafların güçlü bir şekilde örgütlenmiş olması ve birbirlerini olumlu bir şekilde etkilemeleridir. Ayrıca reklamlara ilişkin etik ilkeleri

düzenleyen Uluslararası Ticaret Örgütü (ICC) ve Uluslararası Reklam Birliği (IAA) gibi benzeri kuruluşlar da ulusal mekanizmalara destek vermektedir.

Görsel ve işitsel alanda devlet denetiminin tamamen kaldırılması (de-regülasyon) hedefine ulaşabilmiş tek ülke ABD'dir. ABD'de bu hedefe nasıl ulaşıldığının açıklaması şöyle olabilir: ABD 1940'lı yıllardan başlayarak ciddi ve oldukça katı regülasyonlar koymuş ve onları yine aynı ciddiyetle Yayın Otoritesi FCC eliyle uygulamıştır. Ancak 1970'li yılların sonuna gelindiğinde, yayıncılardan kendi sektörlerindeki etik kuralların belirleme ve uygulama isteği duyulmaya başlanmıştır, Sektör bu konuda ısrarlı olmuş ve 1996'da "Yayıncılık Yasası"nda bazı yeni düzenlemeler yapılırken, politika olarak, devletçe empoze edilen sistemin yerine öz-denetim/de-regülasyon, sisteminin getirilmesi bir strateji olarak belirlenmiştir. Köklü bir geleneği olan sektör, ABD'de bunu başarmıştır. Ancak 11 Eylül trajedisinden sonra meydana gelen gelişmelerin ABD Yayın Sektörüne de ne tür düzenlemeler getireceği tartışmalıdır,

Bu tekil örnekten sonra Avrupa'daki duruma bakmak gerekirse; Avrupa'da da yayın gelenekleri olan ülkeler vardır; ancak Avrupa Birliği realitesi böyle köklü geleneği olmayan Avrupa ülkelerini ile resmin içine dahil etmiştir. Avrupa'da pek çok ülke henüz regülasyonlarını oluşturma, yayın yasalarını çıkartma ve yayın sektörünü düzenleme aşamasındadır. Yine de öz-denetim sisteminin regülasyon sistemlerinin yanı sıra yeşermesi ve yerleşmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu konuda Fransa bir ara sistem önermiş olup uygulamaya koymaya başlamıştır. Ortak düzenleme/co-regulation adı verilen sistem, hukuki düzenlemelerin devlet ile yayın sektörünce ortak olarak yapılmasını ön görmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde de bu sistemi destekleyen bir yaklaşım görülmektedir,

Bu durumda soru hukuk kuralları mı, etik ilkeler mi sorusudur? Burada tartışılması gereken etik kurallarının dayanağıdır. Etik ilkeleri yalnızca davranış kodu olarak değerlendirmemek gerekir, artı veya eksi yaptırımları da vardır. Etik ilkeler insan davranışının doğruları ve yanlışlarıyla ilgili ilkelerin, makul kavramlara dayanarak nesnellik ve tarafsızlıkla uygulanmasıyla ilgilidir. Bu meslekte etik ilkelere sahip olmanın nihai gerekçesi, daha önce de belirttiğim gibi mesleki kaliteyi güvence altına almaktır.

Bu ifadeden yola çıkarak, yayıncıların topluma karşı olan ödevinin öncelikle toplumu bilgilendirmek ve sonra eğlendirmek olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar Türkiye'de birçok medya kuruluşu bu ödevi önce eğlendirmek ve sonra zaman kalırsa eğitmek olarak değerlendirse de dünyada kamu yararı gözetilen kamu yayıncılığı nosyonu gereken değeri yeniden kazanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde etik ilkeler uygulamada ön plana çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde etik ilkeler yeterince uygulanmamaktadır. Bunun nedeni gelişmiş ülkelerde etik ilkelerin uygulayıcısı öz-denetim kuruluşlarının yapılarının güçlü olması ve yaptırımlarının hukuk kurallarına gerek kalmayacak şekilde caydırıcı olmasıdır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde toplum bilincinin ve eğitim seviyesinin yüksek olması sorgulama ve kaliteyi talep etme olgusunu güçlü kılmakta bu da yayıncının davranış kodlarına sıkı sıkıya bağlı kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, tüketici konumundaki izleyicinin, yayınlar üzerindeki etkisi etik ilkelere uyulması sürecinde en etkili denetim şekli olmaktadır.

Sonuç olarak, bilgi ve enformasyon bir güçtür ve toplumun en önemli ihtiyacıdır. Dördüncü kuvvet, kimi zamanda, birinci kuvvet olarak değerlendirilen medyanın, bu gücü adil olarak kullanması ve doğruluk ve tarafsızlık konusunda güvenilirliğini

kaybetmemesi, hukuk kurallarının ve etik ilkelerin birlikte ve uyumlu çalışmasına bağlıdır.

Ahlak Endüstrisi

Prof. Dr. Sabri Büyükdüvenci*

I

Ahlakın neliğine yönelik yapmaya çalıştığım sorgulama denemesi, endüstrileşen bir ahlak anlayışı noktasına beni getirdi. Bu denemede temele aldığım varsayım, masum, zararsız varlıklar olmadığımız; aslında masum, zararsız varlıkların yaşamlarını sürdürmeyeceğidir.

Tarihsel süreçte ahlak arayışları, ahlaksal söylemlerin temellendirilmesi ya eylemi yapan öznenin mutluluğuna, çıkarına dayandırılmış ya da eylemin kendiliği, bu eylemde var olduğu kabul edilen “iyilik” ten çıkış almıştır. Birinci türden gerekçelendirmenin tipik örneğini Platon’da görüyoruz. Platon’da ahlak, getirdiği yararlarla temellendirilir. “Niçin böyle eylemeliyim?” sorusu, bu yaklaşımın temel sorusudur; tıpkı rahatsızlığıma iyi geleceğine inandığım için belirli ilaçları almam gibi. Buna kısaca, istediğim, arzuladığım bir şeye yol açacağına inandığım için öyle eylemek denebilir. Ya da salt hoşlandığım için öyle eylemekteyim; sevmek gibi.

Bu yaklaşımlarda ortaya çıkan temel sorunların, ahlak kavramındaki anlam dönüşümlerinin de asıl nedeni olduğunu düşünüyorum. Burada önemli gördüğüm “kilit” terim “yükümlülük”tür; bir şeyin kendiliği, kendi içinde iyi olması, öyle eyleme yükümlülüğünü zorunlu kılmıyor. Bir başka deyişle, öyle eylemek gerekliliğinin duyumsanması zorunlu değil. Eylemin yapılması ancak onu yapma arzusundan, isteminden çıkışını alabilir. Eylemin iyi olduğunun tanınması, onun doğru olduğu anlamına da gelmez. Çünkü eylemin doğruluğunu değerlendirmek, bunun sonuçlarını tam olarak izlemeyi gerektirir.

Ayrıca, ilişkilere bağlı olarak çeşitli türden yükümlülükler var; çoğu da geçmiş edimlerimizle bağlantılı; geri ödeme yükümlülüğü gibi. Bu konuda verdiğimiz sözle ilgili. Ama gerçeği söyleme yükümlülüğünde böyle bir ilişki söz konusu değil. Cesaret, alçakgönüllülük, açgözlülük, bilgi sevgisi de öyle. Yükümlülük duygusu, amacı da ortadan kaldırıyor. Amaç, varlığını arzuladığımız, bizi eyleme iten arzuya, yükümlülük duygusuyla eylediğimiz sürece, bir amaçtan yoksunuz demektir. Dahası, yükümlülük, bilinci gelişmiş, ahlaksal bir özne’yi gerektirir. Oysa insan, farklı gelişme derecelerinde. Birkaç yükümlülüğün benimsenmesi, içselleşmesi bu nedenle olanaksız görünüyor. Yükümlülük benimsenmiş olsa bile, bunu gerçekleştirmek için ne yapılması gerektiği açık değil. Sözgelimi, kendimizi daha iyi bir insan kılma yükümlülüğü, niçin ve nasıl eylememiz gerektiğini anlamamızı zorunlu kılmaz. Çoğu zaman da yükümlülük, “Ben”deki istekle çatışır. Aristoteles’in iyi insan tanımını temele alsak, yaşamdaki tek işimiz, kendimizi geliştirmek olur. Karşılanması olanaksız bir şey. Gerçek yaşamla pek ilişkisi olmayan, salt akademik bir görüş. Buna göre ahlak, sanki kendi başına bir şey, kendi kendine ve kendi için varmış gibi. Yaşamdan yalıtılmış bir ahlak. Çok fazla iyi olmaya çalışmak doğal olarak dengeyi bozar ve yaşamdan sapmalara yol açar. Yaşamdaki çoğulculuğu, çeşitliliği tek bir ilkeye bağlama girişimleri, yaşama karşı yapılan bir haksızlıktır. Bu zenginlik ve çeşitlilik doğal olarak çatışmaları, çelişkileri de

* Ankara Üniversitesi, DTCF, Felsefe Bölümü.

içinde taşır. Yaşam, tek, bütüncül bir ahlakın içine sığmayacak denli geniştir. Bu nedenle, yaşama aykırı düşen ahlak, yaşama yabancılaşarak karşıtına, ahlaksızlığa dönüşmüştür.

II

Bu önbelirlemelerle şu noktaya gelmeye çalışıyorum; varoluş nedenini kendinde temellendiren ahlaklar, yaşamı ıskalayarak kötülüğün temel nedeni olmuşlardır. Her ahlak arayışı (girişimi), dışladığı, içine almadığı ama paradoksal bir biçimde temele aldığı belli bir ahlaksızlığa dayanıyor. Kendini temellendirmek için, önce kötü olanı, ahlaksız olanı tanımlamakla işe başlıyor. Ahlaksız, kötü olan, ahlaklı, iyi olanın yararına uygun düşmeyen, ona zarar veren olarak belirleniyor. Böylece, yarar ve çıkar her koşul ve bağlamda, dönemde farklılık gösterdiği için, ahlaksız olan da sürekli değişiyor.

Yaşamı, çıkar, yarar ilişkisi yumağı olarak aldığımızda, insan yaşamı da, süreç içinde değişen, eklenen farklı ahlaklarla parçalanır, bir kullanım nesnesi olur. Çıkar söz konusu olduğunda, aynı zamanda, bir rant da gündeme gelir. Bu rantın büyüklüğü, ahlaksızlığın ne ölçüde yaygınlaştırılıp, üretildiğine bağlıdır. Rasyonel olanla özdeşleştirilen yaşamda, irrasyonelin yaşam hakkı sınırlandırılıp, bazen de ortadan kaldırılır. Böylece insan doğasına yönelik en büyük ahlaksızlık yapılmış olur.

III

Ahlaksız olanın da bu çıkardan pay almaya hakkı olduğunu düşünüyorum. Tarihsel süreçte tanınmayan bu hakkı, çağımızda ahlaksızlığın kendi ahlakını oluşturarak geri aldığını gözlemekteyiz. Dünün ahlaksızlıkları bugün ahlak olmuştur. Bir ahlak enflasyonu ile karşı karşıya kaldığımız bir olgu. Ve bu, bir sektör haline gelmiştir; kuşkusuz her sektörde olduğu gibi, bunun da ihaleleri, kredileri, müteahhitleri, taşeronları vardır. Ürünlerin pazarlanmasına ve reklamına bağlı olarak kötü ve ahlaksız olan, alıcısına göre iyi, güzel olabilmektedir.

Dinsel ahlak/seküler ahlak, teknoloji ahlakı/çevre ahlakı, medya ahlakı/birey ahlakı, her birinin ahlaksal söylemleri birbirine karşı. Tarihsel süreçte ahlak erkekken, “erkek olmak” ahlaklıyken, günümüzde bunun karşısına dikilip hakkını isteyen “kadın ahlakı”. Heteroseksüel ahlak karşısında gay ve lezbiyen ahlakı.

Bu resme baktığımızda, en azından, ahlakın birbirine aykırı varlıkları, bir birliğe, bütünlüğe götürme istemlerinden vazgeçmiş göründüğünü söyleyebiliriz. Ama tek vazgeçilmeyen ahlak arayışı. Bana göre, bu arayış, kendi ahlaksızlığından utanan öznenin, bir tür günah çıkarma ayinine dönüştü. Bir çıkmaz söz konusu; korku, kıskançlık, aç gözlülük, hırs ve yarışma üzerine kurulu bir toplumsal yapı, olsa olsa ahlaksızlık üretir. Ahlak arayışı da zaten bunun meşrulaştırılmasıdır. Buradaki sorun üretilen bu ahlaksızlıkların bir kısmının egemen bir ahlaka dönüşmesidir. Ahlaksızlığın ahlak olmasıdır.

IV

Sözün sonunu bağlamam gerekirse, sorunun temelde toplumsal yapıların üyelerine sunduğu, dayattığı kimlikte yattığını düşünüyorum. “Ben kimim?” sorusunda somutlaşan bu söz konusu kimlik anlayışı, insana belirli yükümlülükler, ödevler yüklüyor. Temel gerekçesini de belli toplumsal amaçlara hizmet etmekte buluyor. Ahlak için toplumsal bir kimliğin gerekli olduğunu varsayıyor. Böylece, yeni, farklı istemlerin, sorgulamaların, irdelemelerin önü kesiliyor. Bu verili etik ve politik kodları sorgulamanın, değiştirebilmenin yolunun “Ben niye böyleyim?” sorusunda yattığını

düşünüyorum. İnsanlar kendi kimliklerini oluşturmanın yolunu buldukça ahlakın ahlaqsızlığı da aşılmaya başlanabilir. Ben ve öteki olmayan bir ben. Bunların dışında ve üstünde yaşama bağlılığı temel alan bir ben; buna da yaşamsal ben diyorum. Sanyorum, sorun temelde ya “Ben” ya da “öteki” üzerine odaklanmış ve çıkışını bunlardan alan yaklaşımlardan kaynaklanıyor. Bu yaklaşımlar, kendilerini kurarken birçok şeyi dışta bırakıp ısıtıyor. En önce de yaşamı. Yaşam dünyası, nesnel bir dünyaya indirgenemez. Burası, bireylerarasılığın egemen, belirleyen olduğu bir alandır; mantıksal ve ussal düşüncelerin değil. Endüstrileşen ahlak kirlilik üretiyor. Epistemolojik benlerimizden sıyrılmamın yollarını bulmak durumundayız.

Ahlak Yargıları Meşru Yargılar mıdır?*

Yrd. Doç. Dr. Erdal Cengiz**

Felsefe ya da özel olarak ahlak felsefesi ne işe yarar? Herhangi bir sorunun çözümünde felsefe, gündelik bir ahlaki sorunun yanıtında ahlak felsefesi nerede durmaktadır? Özel olarak ahlak felsefesi düşünüldüğünde, gündelik ahlak sorunlarımızın çözümünde gerçekten felsefeye ya da felsefeye bilgiye gereksinim duyulmakta mıdır? Gündelik yaşamımıza katkısı olmayan bir şey işe yaramaz olarak mı etiketlenmelidir? Ahlak felsefesinin işe yararlığı uygulama alanlarına göre mi belirlenmelidir? Uygulama alanları uygulama biçimlerini genel bir kuramsal çerçeveye bağlı kalarak mı belirlemektedir? Eğer bütün uygulamalara örnek sağlayan bir kuramsal çerçeveden söz edilebilirse, bu kuramsal çerçevenin evrensel ve mutlak olması gerektiği savunulmalı mıdır? Eğer ahlak felsefesi çevre, tıp, medya, iletişim vb. uygulama alanları için bir kuramsal çerçeve olacaksa, bu uygulama alanları için geçerli olabilecek varsayımları neler olmalıdır?

Bütün bu soruların yanıtı genel olarak ahlak felsefesinin alanının, eğer uygulama alanları varsa, işe yararlığının meşruiyetini gösterecektir. Bu çalışma, ahlak felsefesinin uygulama alanlarıyla olası ilişkilendirilme biçimlerini ve yöntemlerini sorgulamakta; uygulama alanlarına bağlı olarak etik yargılarının meşruiyetinin sağlanamayacağını ileri sürmekte, uygulama alanlarında başarılı sonuçlar sağladığı varsayılan kuramsal genellemelerin evrensel ve mutlak yargı biçimleri olarak tanımlanamayacağını savunmaktadır.

Bir uğraşın uygulama alanı, kuşkusuz, onun yararının ya da işe yararlığının söz konusu edildiği ve uygulanabilirliğinin denetlendiği alandır. Buna göre, herhangi bir uğraşın işe yararlığı, yararlılık sözcüğünden ötürü, pratik bir sorunla ilgili olup olmadığına bağlı görünmektedir. Bu durumda, ahlak felsefesi ‘pratik bir sorunla ilgili midir?’ biçiminde soru yeniden sorulabilir. Bu soru da, herhangi bir uğraşın pratik olması ya da pratik olmaması, bir başka deyişle pratik olması ya da kuramsal olması ne anlama gelmektedir biçimine dönüştürülebilir. O zaman soruları sondan başa doğru yanıtlamak, en çıkar yol görünmektedir.

Yanıta genel bir ayırım yapılarak başlanırsa belki sonuca ulaşmakta en kısa yol seçilmiş olacaktır. Bu genel ayırım, kuramsal ve pratik bilimler arasında çizilebilecek bir ayırımdır. Kuramsal bilimler, şeylerin doğası, genel yapısı ve işleyiş düzeni hakkında genel ilkeler ya da yasalar oluşturma uğraşısıdır biçiminde tanımlanabilir. Bu uğraşın belirgin özelliği, dile getirmiş olduğu varsayımların genelleyici olması olarak gösterilebilir. Genelleyici özellikteki varsayımlar, tanımlamalardan, betimlemelerden, açıklamalardan, yasalardan ve genelleştirmelerden oluşur. Pratik bilimler uygulamalı bilimler, daha doğrusu kuramsal bilimlerin uygulama alanları olarak tanımlanabilir. Asıl amacı olmasa da, kuramsal bilimlerin tek tek şeylere, tikel alanlara uygulanması pratik bilimlere alan açar. Örneğin, bir türü doğa bilimleri olan kuramsal bilimlerin teknolojik

* Bu metin *Felsefe Dünyası* dergisinin 2001/2, 34. sayısında “Ahlak Felsefesi, Bilimsel Örnekleme ve Ahlak Yargılarının Geçerliliği” başlığıyla yayımlanmıştır.

** Ankara Üniversitesi DTCF, Felsefe Bölümü.

yansımaları pratik bilimler denilen teknoloji alanlarını yaratmaktadır: İnşaat teknolojisi ya da mühendisliği; otomobil teknolojisi ya da mühendisliği; tıp teknolojisi ya da mühendisliği gibi. O zaman, ikinci soruya bakarak doğa bilimlerinin işe yararlılığının mühendislik uygulamalarında ortaya çıktığını; bu yönüyle de pratik sorunların çözümünü sağladığı savlanabilir. İlk soruya dönüldüğünde, felsefenin ya da ahlak felsefesinin işe yararlılığı, sözü edilen alanın kuramsal bilgisinin ne türden pratik sorunların çözümünde kullanıldığına dayanmaktadır. Ne yapmam gerekir diye insanın kendisine yönelttiği bir sorunun yanıtı pratik bir uygulaması olan bir ahlak ilkesini benimsediğini gösterir ve günlük yaşamındaki kararlarını, davranışlarını kısaca pratik uygulamalarını belirler. Şunu yapmak gerekir biçiminde bir buyruğu, bir öğüdü ya da bir dilsel yargıyı başkasına ya da başkalarına yönelik olarak dile getirdiğinde, soyut genel bir ilkenin varlığını da dile getirmiş olur. Bu durumda, temel amacının günlük yaşam olmadığı varsayımıyla birlikte felsefenin soyut ve kuramsal bir etkinlik olduğu söylenebilir. Ancak işe yararlılık bakımından sürekli pratik bir bağ oluşturma zorunluluğu ortada durmaktadır. Belki, felsefenin, buradaki özel anlamıyla ahlak felsefesinin günlük yaşama ilişkin olduğu, pratik uygulamaları olduğu düşünülebilir ve bu düşünceye yol açan varsayımlar bir biçimde temellendirilebilir de. Bu temellendirme, bir eylemin ahlaklılığının gerekçelendirilmesinde kullanılacak bir ahlaki çerçevenin varlığına dayanmaktadır. Bu çerçeve sayesinde, bir eylemin ahlaklılığı ile eylemin değerlendirildiği ahlak ilkeleri arasında bir bağ oluşturulması olanaklı görülebilir.

Ahlak felsefesinin gündelik yaşamla bir bağı olduğunu savlamanın bir yolu yukarıda değinilen kuramsal ve pratik bilimler arasındaki bağ benzetmesiyle olanaklı kılınabilir. Bu bağ, mühendislikle kuramsal bilimler arasında kurulan bağ gibi varsayılabilir. Örneğin, fizik bilimi mühendislik uygulamalarında kullanılabilir: Sürtünme katsayısı bilgisi otomobil lastiği üretiminde uygulanabilir ve kuramsal bir bilgi mühendislik uygulamasında kullanılarak pratik kullanımı olan bilimsel ve teknolojik bir ürün ortaya konulabilir. Bu türden bir kuramsal ve uygulamalı bilgi mühendislik örnekleme olarak tanımlanabilir ve bu örnekleme ahlak felsefesi ile uygulamalı etik arasındaki bağı meşrulaştırabilecek bir yöntem olarak ileri sürülebilir.

Bu örnekleme, kuramsal yönünü sağın bilimlerden almaktadır; yani, doğa bilimlerinin geliştirmiş olduğu genel yasalar, mühendislik bilimine tikel ya da tekil durumlar için örnekleme oluşturur. Daha açık bir deyişle, bilimsel yasalar mühendislik eliyle pratiğe uygulanır ve pratik bir sorunun yanıtı bilimsel ve ussal bir biçimde yasa aracılığıyla çözülmüş olur. Buna bilimsel açıklama modeli de denmektedir. Model bir yönüyle de genel yasanın doğruluğunun gösterilmesini sağlar. Şöyle ki, yasa aracılığıyla çözülen sorun yasanın geçerliliğini, doğruluğunu pekiştirir. Böylece hem pratik bir sorun çözülmüş olur hem de genel yasa meşruiyet kazanmış olur. Aynı biçimde, ahlak felsefesi de, aynı doğa bilimlerinin yaptığı gibi, bir takım genel ilkeler oluşturabilir; bu genel ilkelerden somut ahlak sorunlarına ilişkin yanıtlar türetilir ve ahlaki bir sorunla karşı karşıya kalındığında çözüm genel ilkenin aracılığıyla verilebilir. Somut bir ahlaki olay genel yasayla açıklanmış olur; aynı zamanda somut olay da genel ahlak ilkesinin geçerliliğini pekiştirmiş olur. Bu durumda, felsefeci uğraş edindiği felsefe alanının, aynı bir mühendis gibi, bir uzmanı olarak; işini ussal, genel ilkelere bağlı yapan bilimsel bir kişi olarak tanımlanabilir.

Ancak böyle bir örneklemenin geçerliliği nedir? Sağın bilimler söz konusu olduğunda, bu bilimlerin uygulama alanlarıyla ilişkileri tümdengelsel bir yapı

sergilemektedir. Sağın bilimler bir kavramsal çerçevenin ya da paradigmanın ışığında yaratılan kuramların geçerliliği sağlamak için denetleme alanlarını tanımlamakta ve belirlemektedir. Örneğin, Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabında bilimsel bir uğraşın yöntemlerinin, sorunlarının ve başarı ölçütlerinin belirlenmesinde uygulayıcıların ya da uzmanların bağlı olduğu bir paradigmanın belirleyici işlevinden söz etmekte; belirli bir paradigma altında çalışan uzmanların paradigmanın ortaya koyduğu sorunlara ve onların çözümlerine karşı eleştirel olmayan bir tutum sergilediklerini belirtmektedir. Bütün uzmanların kabul ettiği bir kavramsal çerçevenin varlığı, kuramların ve varsayımların oluşturulmasında, bu kuramlara ilişkin sorular yaratılmasında, denetleme alanlarının ve yöntemlerinin belirlenmesinde birincil bir işlev görmektedir. Uygulayıcılar, denetleme alanlarını öngörülebilir, kestirilebilir ve gözlemlenebilir bir alan olarak belirlemekte ve kendilerini alanın uzmanları olarak tanımlamaktadırlar. Böylece, örnekleme genel varsayımların uzman uygulayıcılar tarafından kestirilebilir, gözlemlenebilir ve denetlenebilir alana uygulanmasıyla işlemektedir.

Aynı örneklemenin, ahlak felsefesinin uygulama alanlarındaki geçerliliği nedir? Örneklemenin işleyebilmesi için, öncelikle bir paradigmaya gereksinim duyulmaktadır. Ahlak felsefesi tarihinde paradigma sayılabilecek üç temel yaklaşım değişik biçimleriyle kendilerini göstermişlerdir: erekselcilik, ödevcilik ve yararcılık. En büyük savunucusu Aristoteles olan erekselcilik, bütün varlıkların bir ereği olduğunu; insanın ereği olan mutluluğun erdemlilikten geçtiğini ve her insanın adil bir toplumda iyi bir yaşam sürme ereğiyle donatıldığını dile getirmektedir. Ödevcilik, insanın ussal bir varlık olduğu varsayımıyla ahlakı insanın kendisine ve başkalarına karşı bir ödev sorumluluğuyla davranmasının bilimi olarak tanımlamaktadır. Yararcılık, insanların kendi ya da başkalarının mutluluklarını en üst düzeyde gerçekleştirme amacıyla ahlak kuralları geliştirdiklerini, kuralların kaynağının toplumsal yaşam içerisinde bulunduğunu varsaymaktadır. Kısaca değinilen bu üç yaklaşımdan erekselcilik ve yararcılık, ahlakın diğer bilimler gibi bilgisini tikel ya da tekil alanlarda kullanılabilecek biçimde düzenlediğini, bu bilginin insanların genel eğilimini yansıttığını belirtmektedir.¹ Bu yaklaşımların varsayımlarıyla bilim öykünmesi ve örnekleme ele alınmakta, ahlak felsefesine uygulama alanı açılmaya çalışılmaktadır.

Bilim örneklemesinin işleyebilmesi için, öncelikle ahlak felsefesinin uygulayıcılarının ve uzmanlarının belirlenmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Ahlak felsefesinin alanının tanımlanması uygulayıcısının da alanını tanımlayacaktır. Eğer ahlak felsefesi, ahlak terimlerinin, ahlak kavramlarının doğasını, içeriğini tanımlayan bir alan olarak belirlenirse bu durumda onun uygulayıcıları da kuramsal anlamda iş gören uzmanlar olarak tanımlanacaktır. Yani, ahlak felsefecilerinin uygulama alanı yine kuramsal çerçeve içerisinde kalacaktır. Bu durumda, ahlaki karar verme süreci pratik bir alana denk düştüğünden ahlak felsefecisinin uzmanlığı pratik alana yönelik bir uzmanlık olmayacaktır. Bu yüzden, ahlaki karar verme sürecinin uzmanları ahlak felsefecilerinden öte doğrudan sürecin içinde karar verme durumunda olanlar olacaktır. Çünkü kimi insanlar ahlaki davranışta ya da karar vermekte kimilerine göre daha iyi olabilirler; bu daha iyi insanlara ahlak uzmanları denilebilir ve bu uzmanlıkları özel bir bilgiye sahip olmaktan ziyade duyarlılıklarından ya da belli bir yaşam biçimine, ahlak ilkesine bağlılıktan kaynaklanabilir. Bu durumda, ahlak felsefesi alanının tek uzmanı

¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I. Kitap Bölüm 3.

olarak görülemeyecek, belki de tesadüfen bu alanın bir uzmanı olduğu söylenebilecektir. Öyleyse uzmanlık temellendirmesiyle, felsefenin doğa bilimlerine öykünmesine boş bir kuruntu olarak kalacaktır ve böyle bir temellendirme düşecektir.

İkinci olarak, ahlakın bilim olmadığı, doğa bilimleri gibi pratik alanla yan yana durmadığı varsayımıyla örneklemeye karşı çıkılabilir: Çünkü, mühendislik kararlarında fizik biliminin yaptığı etkiyle, bir ahlaki davranışa karar vermede ahlak felsefesinin yaptığı etki aynı boyutta ve nitelikte değildir. Ahlaki kurallar, bilim yasaları gibi değildir çünkü ahlak kuralları, uzmanından bağımsız bir biçimde kendi tekniklerini ve kendi kavramlarını kullanarak uzun deneysel araştırmalar sonucunda bulunmuş bilim yasalarına benzememektedir. Böyle olunca, ahlak kuralları için en fazla terbiye kuralları denebilir; yetişme dönemimizde doğrunun ve yanlışın neler olduğunun ayırtına varabilme yetimiz de denebilir. Yetişkin ve akli başında her birimiz, iyinin ve kötünün neler olduğunu biliriz ve hepimiz ahlaki kararlarımızda bu türden bilgiye zaten sahibizdir. Kimilerinin bu kararları daha doğru bir biçimde vermesinin nedeni, sağduyusuyla kuralları gerçek durumlara uygulama becerisi; akli selim sahibi biri olması ve bunları uygulamaya istekliliği olarak gösterilebilir.

Üçüncü olarak, ahlak felsefesinin, ahlak kurallarının evrensel bilgisi olarak tanımlanmaması gerektiği ileri sürülebilir. Evrensel bilgi olamaz çünkü böyle bir bilginin olanaklılığı üzerine bir uğraş olarak tanımlar kendisini ahlak felsefesi. Bu durumda, ahlak felsefesinin konusu neyin doğru neyin yanlış olduğunu söylemek değil; doğruluğun ve yanlışlığın ölçütlerinin neler olmasına ilişkindir. Ahlak felsefecileri, ahlakın kaynağını ve ahlak kavramlarının insan doğası, buyruk, akıl, olgu gibi kavramlarla ilişkisini açıklamaya çalışırlar. Bu durumda, ahlak felsefesi aracılığıyla bilimsel bir bilginin elde edilmesi; bu yolla da tikel ya da tekil bir ahlak durumunun açıklanması amaçlanmaz. Yalnızca, doğru ya da yanlış gibi ahlak terimlerinin oluşum süreci tanımlanmaya çalışılır. Bu durumda, ahlak felsefesi bir bilim değildir; bu nedenle, bilim örnekleme geçersiz kalmaktadır.

Bu örnekleme en yakın duran ahlak felsefesi yaklaşımı olan yararçılıkta, en yüksek yarar ilkesinin, uygun ortamda somut ahlak kararlarının verilmesinde etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu yaklaşım uygulamalı etik uğraşını bilimsel örnekleme; kuramsal bilim ile onun mühendislik uygulamasına denk düşürür görünmektedir. Ancak hazzın artırılması acının azaltılması ilkesine dayanan yararçı ahlak felsefesi, ahlakın temel kavramı olan iyi insan kavramından uzaklaşmış olur; örnekleme de geçersiz kalır.

Bu üç argüman, ahlak felsefesinin pratik bir yönü olmadığını; ahlaka ilişkin kararlarımızda ahlak felsefelerinde dile getirilen genel ilkelerin geçersiz olduğunu göstermektedir. Ancak, her üç argüman da, bilimsel örnekleme yöntemine dayanılarak ileri sürülmektedir.

Gündelik yaşamımızdaki ahlak yargılarının, ahlaka ilişkin kararlarımızın belirlenmesinde ahlak felsefecisine pek iş düşmemektedir. Herkes, ahlak felsefesi eğitimi almasa bile, doğru davranışın ne olduğunu bilmektedir. O halde, ahlak felsefesi nerede iş görür? Etik yargıların meşruiyeti ya da etik nerededir? Yanıt belki etğin en temel sorularından biri olan bir eylemi doğru kılan şey nedir sorusuna verilebilecek bir yanıtla sağlanabilir. Etik, doğru davranışı yanlış davranıştan ayıran özellikleri belirleyerek bu soruya yanıt verebilir. Örneğin, Ahmet ile Mehmet tartışmaktadır. Eğer Mehmet Ahmet'e değil de Ahmet Mehmet'e bir tokat atıyorsa, Ahmet haklı Mehmet haksız mıdır gerçekte? Ya da Ahmet Mehmet'e değil de Mehmet Ahmet'e bir tokat atıyorsa Mehmet haklı Ahmet haksız mıdır gerçekte? Ya da her ikisi yarı haklı yarı

haksız mıdırlar? Ya da her ikisi bütünüyle haksız ya da bütünüyle haklı mıdırlar? İkisinin arasında, doğruyu kim bilecektir? Ya da bir hakem atamak haklıyı haksızı belirleyebilecek midir? Ahmet kendisi gibi düşünen birinden hakemlik istediğinde, zaten Ahmet gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılabilecektir? Ya da Mehmet kendisi gibi düşünen birinden hakemlik istediğinde, zaten Mehmet gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılabilecektir? Hem Ahmet hem de Mehmet gibi düşünmeyen biri zaten onlar gibi düşünmediğinden nasıl hakem sayılabilecektir? Her ikisi gibi düşünen biri, zaten onlar gibi düşündüğünden nasıl hakem sayılacaktır? Bu yüzden, Ahmet, Mehmet ve hakemlik yapacak başkaları arasında doğruyu bilen hiç kimse olmayacaktır.

Ancak, birbirinin karşıtı iki davranıştan birinin haklı diğerinin haksız olması kaçınılmaz bir biçimde açığa çıkmaktadır. Etik olmaksızın her hangi bir davranışın haklılığı gerekçelendirilemez de. Etik, en azından, bir bireyin, bir topluluğun, bir ulusun davranışının yargılanmasında bir takım ölçütler sunmalıdır. Örneğin, bir cinayetın, bir soykırımın bir ulusun yok edilışinin bir etik değerlendirmesi olmalıdır. Organ hırsızlığının, gen mühendisliği teknolojilerinin, çevre sorunlarının, başkalarının haklarının etik bir içeriği olması gerekmektedir. Ya da insan yaşamının, çocuk haklarının, kadın haklarının tanımlanması etik bir değer içermelidir. Bütün bu sorunlar, ahlak kavramlarının bütünü üzerine kuramsal bir düşünce oluşturmak gerektiğini göstermektedir. Etik, yalnızca kendi sorunlarını çözmeye çalışan bir uğraş alanı gibi görünmektedir. Bilimsel açıklamalarda olduğu gibi tek tek olguları kuramsal çerçeve içerisinde uygun düşecek bir biçimde sıraya koyma işleminden çok, etik, kendisine yeni bakış açıları yaratan, yeni yönler bulmaya çalışan; kavramları arasında ayrımları belirginleştiren içe dönük bir uğraş olarak tanımlanmalıdır. Etik yargıların meşruiyeti, yine kendi içinde kazanılacak bir meşruiyettir.

Küreselleşme Sürecinde Etik Sorunlar

Prof. Dr. Yasin Ceylan*

Küreselleşme hareketinin sebep olacağı yeniklerden en önemlisi ve beklenmedik olanı, bu hareketin, yaşayan kültürlerin temel dayanakları olan ve farklı yaşam modelleri sunan değerler sistemi üzerindeki yıkıcı etkisidir. Bazı düşünürler, bağlı oldukları kültürün değerlerine zarar gelmesin diye küreselleşmeye şiddetle karşıdrlar. Bunlar, çoğu zaman, nereden gelirse gelsin, her türlü yeniliğe karşı temkinli davranan ve eldekinin kaybolmasından korkan kimselerdir. Bu muhafazakâr düşüncenin dayandığı yegâne argüman, bir kültürü belirleyen ve farklı kılan değerlerin çözülmesiyle orta çıkacak belirsizlik ve bunun neticesi, o kültürü yaşayan bireylerin maruz kalacakları kimlik bunalımıdır. Bu tavrı destekleyen diğer bir endişe de, küreselleşme adına egemen bir kültürün, yeni bir emperyalizm stratejisiyle diğer kültürler üzerinde zaten kısmen mevcut olan hegemonyasını, pasif kültür nezdinde meşrulaştırarak daha etkin hale getirmesidir.

Küreselleşme hareketine farklı bir açıdan bakıp onu olumlu bir süreç olarak tanımlayanlar da vardır. Bunlara göre küreselleşme akımı, bilim, teknoloji, sanat, iletişim ve ticaret gibi etkinliklerin uluslararası alanda yoğunluk kazanmasıyla, bunların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir aşamadır. Bu sebeple, bu hareketin getirilerinden korkmamak gerektiğini ileri sürerler. Rasyonel ve dinamik bir zihin yapısına sahip olan bu ikinci tür düşünürlere göre, yaşamımızın her alanında, bir doğa kuralı gücünde olan bir değişim veya evrilme prensibi vardır. Yaşamımıza hükmeden bu değişim ilkesinin, gerek bireysel ve gerekse toplumsal yaşantımızda dengesizliklere yol açmaması için, bazı yaşam alanlarını bu ilkenin işlerliğine açık bırakırken diğer alanları kapalı tutamayız. O zaman, her alan için farklı bir hız kategorisini kabullenerek yaşamımızın tüm departmanlarını bu doğa ilkesinin seyrine açık tutmak gerekir. Böyle olunca, kimliğimizi ve dünyaya bakış tarzımızı belirleyen kültürel değerlerin de değişmesine müsaade etmek gerekir.

Küreselleşmeyi, farklı kültürlere mensup toplumların bazı evrensel değerler üzerinde anlaşıp uzlaşmalarına yol açacak bir süreç olarak algılasak, bu misyonu geçmiş medeniyetlerin hiç birinin gerçekleştiremediklerini görürüz. Çünkü eski medeniyetler, ya örf ve inanç dayanan mahalli bir kültürün, ya da bir inanç sisteminin komşu toplumlar üzerinde bir güç haline gelip genişlemesi şeklinde olmuştur. Gerek örflerin ve gerekse inanç sistemlerinin evrensellik vasıfları olmadığından, bu temeller üzerinde kurulmuş dünya görüşlerinin, tüm dünya halkları tarafından benimsenmesi zaten beklenemezdi. Bu sebeple, örf ve inanca dayanan kültürler, tüm çabalara rağmen evrensel bir medeniyet veya global değerler üretememişlerdir. Olası bir cihan medeniyeti veya bir zaman diliminde, mevcut bütün toplumların iştirak edebileceği global bir dünya görüşünün var olabilmesi için iki temel şartın yerine getirilmesi lazımdır: Birincisi, böyle bir dünya görüşünün iskeletini oluşturacak ilkelerin akıl temeline dayanmasıdır. İkincisi, bu ilkelerin yayılma ve propaganda yönteminin bilince

* ODTÜ Felsefe Bölümü.

yönelik ikna metoduyla gerçekleşmesidir. Birinci şartta 'akıl' unsurunu vurgulamakla, inanç ve geleneklerin, yerel özellikler taşıması sebebiyle, evrensel kabule ulaşamayacaklarını, dolayısıyla, evrensellik sıfatının, ancak, bütün insanlarda ortak bir öge olan akıl temelinde olabileceğini ifade etmek içindir. İkinci şartta 'ikna' yöntemini vurgulamakla, akla dayanan değerlerin, güç ve şiddet uygulamalarıyla yayılamayacağını, bu değerlerin kuvvetini, özgür işleyen bilincin kabullenmesinden aldığıni belirtmek içindir.

Temelinde saf akli değerler olan ve yöntem olarak 'ikna' metodunu seçen bir dünya görüşü, tarihte benzeri olmayan bir dünya görüşüdür. İnsanı alışılmışın dışında bir yaşam modeline sürükleyen bu dünya görüşü, bireyler tarafından benimsenip etkinlik kazanınca, zaman içinde, bireyin daha önce bağlı olduğu ulusal ve dinsel değerlerin üzerinde ayrıştırıcı bir rol oynayacaktır. Değerler alanında bir devrim yaratacak olan küreselleşme dalgasının tarihsel arkaplanını başka bir araştırmaya bırakıp, bu yeni düşünce hareketiyle hangi değerlerin kaybolup, yerine hangi değerlerin oturacağını ileriye dönük bir spekülasyon biçiminde ele alalım.

Küreselleşme öncesi, yani halihazırda mevcut olan değerlere baktığımızda, onları şu şekilde sıralayabiliriz: Din, ırk, dil, vatan, tarih. Bunların hepsinin veya bir kısmının bir araya gelmesiyle ulusal kültür meydana gelir. Ulusal kültür, çoğu zaman, başka ulusal kültürleri de kapsayan bir dünya görüşünün alt kimliği niteliğindedir. Dünya görüşündeki değişimler,-ki bu uzun zaman ister- ulusal kültürü oluşturan öğelerdeki değişimlere bağlıdır. Küreselleşme rüzgârına maruz kalan ulusal kültürün bu temel öğelerini tanımlamaya çalışırsak şu özellikler dikkat çeker: Bir ulus içerisindeki bireyleri, bazı ortak değerlerde birleştiren bu kavramlar, her şeyden önce kazanılmış sıfatlar değil, verilmiş sıfatlardır. Yani birey, kimliğini oluşturan bu özellikleri kendisi elde edip seçmez. Kendisini belli bir ırkın mensubu olarak, belli bir vatanda, belli bir dine ve belli bir dili konuşmaya zorlanmış olarak görür. Birey, biyolojik yönden kendisini diğer insanlardan nasıl farklı görüyorsa, kendisine empoze edilmiş bu sıfatlar sebebiyle de kendisini başka kültürün insanlarından ayrı görmektedir. Kimliği oluşturan öğelerle doğadan gelen özellikler arasında bir paralellik ortaya çıkmaktadır. Şimdi, bir doğa kuralı veya zorunlu bir şart biçiminde bireyin üstüne çöken bu kimlik belirleyen faktörler, gittikçe özgürleşmeye ve otonom olmaya çalışan global insanın kabul edeceği bir durum mudur?

Bir kısmı Ortaçağdan devralınan bu kültürel değerlerin başka bir ortak özelliği de algıya dayanmalarındır. Irk karakterleri, dini biçim ve ritüeller, linguistik ses farklılıkları ve coğrafi karineler hep algı objeleridir. Yani akılsallıktan doğan ve algı sınırlarını aşan soyut değerlere zıt, görme ve işitmeye dayanan, zorunlu, sınır belirleyen somut değerlerdir.

Algı objesi olmaları ve dolayısıyla sınır belirlemeleri sebebiyle, bir taraftan bireyler arasında uzlaşımlar sağlarken diğer taraftan ayrışmalara yol açar. Bu yüzden, bu değerler, yerelliğe mahkûm olduklarından, evrensellik düzeyine çıkamazlar.

Sağladıkları uzlaşımların kalitesine gelince, eylemin gerisindeki etik veya pragmatik prensiplerden yoksun oldukları için, bu değerlerle yetinen birey, bedensel ve zihinsel yeteneklerini harekete geçiremez. Bunun sonucu olarak, mutluluk ve erdemlilik misyonunu icra edemez. Bireyin insan olarak yetilerini olumlu yönde harekete geçiremeyen bu değerlere bu yüzden 'atıl' değerler denilebilir.

Diğer taraftan bu değerler etrafında birleşen bireylerin birbirlerini daha fazla sevdiklerini, yardımlaşıklarını, saygı duyduklarını da söylemek zordur. Çünkü daha

önce de belirttiğimiz gibi, bu değerler, eylemlerimizin hemen gerisindeki prensipler değerlerdir; daha uzakta, aidiyet bildiren kavramlardır. Hatta bu aidiyetler, bazı durumlarda iyilik ve güzellikle özdeşleştirildiğinde, bireyi, sorumsuz davranışlara, işlediği kötülükleri erdem olarak görmeye sürükleyebilir.

Bu atıl değerler ayrıca, insanları, haksız kriterler üzerinde kamplara ayırır. Bireyin kendisinin seçmediği, ne iyi ne de kötü olan bu değerler bazında insanlar belli kategorilere ayrılınca, bu kategorilerin bir kısmına, sırf keyfi bir iradeyle ‘iyi’, diğerlerine ‘kötü’ denilmesi, toplumlar arasında fitne çıkarmanın en sinsi metodudur.

Modern zamanlarda, iletişim ve ulaşım araçlarının hız kazanmasıyla, farklı kültür ve yaşam biçimlerini benimseyen toplumların birbirlerine karşı duydukları geleneksel kuşular yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Farklı bir dine veya ırka mensup olmakla toplumların ‘iyilikler’ ve ‘kötülükler’ bakımından bir imtiyaza sahip olmayacaklarını, veya çekinceye maruz kalmayacaklarını, insanlar bizzat birbirilerini gözlemleyerek kavramışlardır. Henüz aydınlanmamış kitleleri bir arada tutmak için kullanılan ve akılsal gerekçeden yoksun bu atıl, ve hatta çoğu zaman zarar veren uzlaşımın, modern aydın toplumların değerler sisteminde yeri yoktur.

Bilim, teknoloji, ekonomi ve etik konularında zorunlu olarak benzeşen ve ortak değerlere doğru sürüklenen toplumların, bu eğilimi tamamlamak için, ulusal kültür çemberinden çıkıp, bütün insanlara hitap eden yeni değerler bulması şarttır. Bu değerlerin en bariz vasfı yerellikten ve algısalıktan uzak olmasıdır. Bunun adı ‘akli değerler’dir. Bu değerler aynı zamanda dinamik değerlerdir. İnsanları gerek doğayla olan ilişkisinde ve gerekse birbirleriyle olan ilişkisinde birikimci bir mükemmelliğe götürür.

Akli değerler, bireyler ve kitleler arasında, anlamlı ve verimli irade ve erk işbirliğine yol açarken, bireyselliğe de geniş bir alan bırakır. Bireyi ihmal eden dünya görüşlerinin, tarih sürecinde, ortaya koydukları medeniyet teşebbüsleri hep eksik kalmıştır. Toplum adına bireyi feda eden kültürler, sonunda, insanüstü hayali değerler yaratarak, insanları, kendi kuruntularına köle yapmak suretiyle, zihnen ne tür hastalıklı cemaatler yarattıklarını, bugünkü yaşayan farklı toplumlar yelpazesinde görmek mümkündür.

Akli değerlerin egemen olduğu global bir dünya görüşünde insan bilinci temel meşruiyet zemini olduğundan, bir değerın değer mertebesine çıkması için, bilinç tarafından anlaşılması ve bireylerarası bir kabule ulaşması gerekir. Bilinç içinde kavranması mümkün olmayan ve aynı gerekçe bazında, bireylerarası bir ortaklığa ulaşamayan sözde yüce değerlerin böyle bir dünya görüşünde yeri yoktur.

Global seviyeye gelebilmek için yegâne şart olan akla uygunluk veya değerın akıl temelli olması şartı, bu değeri ifadede kullanılan dilin, metafizik veya sınırı belli olmayan gizemli kavramlardan arınmış olmasını da gerektirir. Sade, anlamı belirgin sözcüklerle tanımlanan global değerlerin, global yaşam tarzına geçiş süreci içerisindeki kültürlerde aynı anlamları vermesi gereklidir.

Global bir dünya görüşüne erişebilmek için global değerler üretecek olan insan bilincinin, bu misyonunu icra edebilmesi için özgür olması en önemli koşuldur. Ancak özgürce işleyen bir bilinç, kendisini hapseden, empoze edilmiş, hastalıklı değerlerden kurtarıp yeni değerler üretebilir. Özgür olamamış bilinç, zihinsel işlevini felç eden sözde değerlerin kaybolmasından acı hisseder. En köklü kimliğimiz olan ‘insan’ kimliğimizi güçlendirmek uğruna diğer eksik aidiyetlerimizi bırakmamız doğaldır. Eğer insan yaşamına bir amaç verilebilseydi, ona en yakışan amaç, bu temel ve öz kimliği icra etmek olabilirdi.

Değer Yargılarında Öznellik-Nesnellik Tartışması Üzerine bir İnceleme

Doç. Dr. Sara Çelik*

Günlük konuşmalarımızda, çeşitli bağlamlarda sürekli olarak kullandığımız “iyi”, “kötü”, “doğru”, “yanlış”, “haklı”, “haksız”, “ödev”, “sorumluluk”, “gereklilik” gibi terimler ya da kavramlar etik değerleri ya da nitelikleri gösterirler. Bunların içinde yer aldığı yargılar da etik yargılar olarak sınıflandırılır. Ancak bu etik yargılar deyimi oldukça geniş çerçevelenmiş bir alanı anlatmaktadır. Çünkü bu çerçeve içinde öncelikle etik değerlerin, “iyi”, “kötü” gibi değer terimlerinin tanımları ve böyle tanımların geçerliliğini ya da olasılığını araştıran önermeler olabilir. İkinci olarak ahlaksal yükümlülük ya da sorumluluktan doğan ahlaksal davranışın güdülerini araştıran ve sorgulayan önermeler olabilir. Bir üçüncüsü ahlaksal erdemi öğütleyen, teşvik eden yargılar olabilir ve nihayet insanların kişilik niteliklerine, kişiliklerinin bütününe eylemlerine, genel olarak bir eylem türüne yönelik yargılar öne sürülmüş olabilir. Etik teorii içinde asıl dar anlamda değer yargıları bu sonuncularıdır.

Aslında bu dört etik yargı türü arasındaki ayrım geçmişten bugüne pek çok etik filozofu tarafından açık olarak görülmüş ve duyarlılıkla ele alınmış değildir. Hatta çoğunlukla filozofların etik kavramlarında neyin ne olduğu son derece bulanık bir durumdadır. Bu da etik alanında işlerin oldukça karmaşık bir görünüm almasına neden olmaktadır.

A. J. Ayer bu dörtlü sınıflamayı vurgulayarak bunlardan salt birinci kategorinin yani etik değer terimlerinin tanımlarıyla ilgili olan önermeler alanının katıksız ahlak felsefesini oluşturduğunu ifade eder. Ona göre ikinci grubu oluşturanlar yani ahlaksal sorumlulukla ilgili yargıların güdülerini araştıranlar önünde sonunda sosyoloji ve psikoloji önermelerine indirgenebilirler. Ahlaksal erdemi öğütleyenler ise hiçbir biçimde bir olgu önermesi olmayıp, bireyi belirli türden bir eyleme yöneltme işlevini üstlenen emir ya da dilek ya da ünlem türünde ifadelerdir. Bunlar normatif etikte bol bol yer alan ifadeler olmakla birlikte bugün çağdaş bir bakış açısı olan metaetik ya da eleştirel etik açısından önerme bile değildirler. Bu nedenle de bilgi değeri taşıdıklarını söylemek son derece zordur. Dördüncü grup yargılara yani dar anlamda değer yargılarına gelince bunların da nasıl değerlendirilmeleri gerektiği henüz tam olarak gün ışığına çıkarılmış değildir. Ancak bugün için etik tartışmaların çok büyük bir bölümü bu alan üzerinde odaklanmış görünmektedir.

Bu değer yargılarının gerçek mantığı nedir? Bunlar olgu önermesi midir yoksa değil midir? İlk bakışta tanımı gereği bir kişinin birtakım nitelikleri, karakteri ya da bir eylem ile ilgili yargılar olduklarına göre bunların bir olgusalığı dile getirmeleri doğalmış gibi görünmektedir. Ancak işler hiç de düşünüldüğü gibi kolay değildir. Çünkü bir eylem ya da kişi bir değer sözcüğü ile nitelenmektedir ve bu değer sözcüğünün bir olguyu gösterip göstermediği kuşkuludur. Buradaki sorun “iyi”, “kötü” gibi değer kavramlarının ya da terimlerinin ne olduğunun, ne tür varlıklar olduğunun tam olarak gün ışığına çıkarılmamasından kaynaklanmaktadır. Bunlar gerçek mi ideal mi, olan mı

* Mersin Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

olması gereken mi, mutlak mı görelî mi? Etik yaklaşımlar bu sorulara son derece farklı yanıtlar vermiştir ve vermeye de devam etmektedirler. Aslında etik sorunlarla ilgili her alanda olduğu gibi bu alanda da tam bir uyumsuzluk vardır. Bu temelden uyumsuzluk kuşkusuz dar anlamda değer yargıları alanını da doğrudan etkilemektedir.

Biz burada dikkatimizi değer yargılarının mantıksal yapısına yönelttiğimiz için bu alanı doğrudan ilgilendiren görüşleri inceleyerek bir değerlendirme yapma yoluna gideceğiz. Değer yargılarının mantıksal yapısına yönelik en tutarlı ve kapsamlı açıklama 20.yy. ortalarına doğru felsefe sahnesinde yerini alan Mantıkçı Pozitivistlerden gelmiştir. Bunların yaklaşımına duygusalci kuram denilmektedir. Ama bu kuramı da içine alan daha genel bir doğrultu öznelcilik (sübjektivizm) olarak belirlenmektedir. Bu yaklaşımın temelleri de 18.yy.'a David Hume'a kadar götürülebilir. 20. yy.'ın etkili düşünür Bertrand Russell'in da etik eleştirileri bakımından aynı yaklaşımı benimsediği dikkatlerden kaçmamıştır.

Metaetik bir yaklaşım, yani bir etik eleştirisi olan öznelciliğin genel savına göre tüm etik yargılar dilsel görünüşleri nasıl olursa olsun, bu etik yargıyı öne sürenin dışındaki nesnel bir varlığa ya da duruma değil tam tersine yargıyı öne sürenin kendi zihinselliğine, kendi zihinsel bir edimine göndermede bulunurlar. Özü bakımından burada etik yargıyı öne süren kişinin duygu ya da zihinsel yönelimi ile ilgili bir anlatım vardır ortada. Böyle olunca da etik yargılar daima öznel anlatımlardır. Sonul olarak ahlaklılık daima salt bir hoşlanma konusudur. İyi diye bir şey yoktur ama düşünme onu var eder. Ahlaksal uyumsuzluklar büyük ölçüde tutumlarda karşımıza çıkan uyumsuzluklardır. Ahlaksal tartışmalar eğer sona erdirilecekse ancak şu bağlamda olabilir. Ben "Enver Paşa iyi bir adamdır" diyorsam sen de "hayır Enver Paşa kötü bir adamdır" diyorsan buradaki tartışma sözgelimi benim seni susturmam anlamında ya da senin duygularını benimkine yaklaştırmam anlamında sona erdirilebilir ve ben bu anlamda bir zafer kazanabilirim. Yoksa hiçbir zaman senin yargının yanlış, benimkinin doğru olduğu anlamında değildir bu.

Öznelciliğe pek çok karşı çıkış yapılmıştır. İlk akla gelenlerden birisi öznelci düşünürlerin hiçbir etik yargı öne sürmemeleri yönündedir. Çünkü öne sürerlerse kendi savları ile tutarsız bir durum oluşacaktır. Ancak bilindiği gibi Russell evlilik, boşanma, doğum kontrolü, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, korku, sevgi gibi konularda öğüt verici yani normatif nitelikte pek çok önerme ortaya koymuştur. Peki o zaman Russell etik yargıların mantıksal yapısına öznelci yaklaşımlı birisi olarak kendi kendisiyle çelişmiyor mu? Kesinlikle değil. Çünkü Russell öne sürdüğü fikirlerin biricik doğruluklar olduklarını iddia etmiyor. Sadece kendisinin hoşuna giden, bu açıdan kendisinin onay verdiği çözümleri öne sürüyor. Bu açıdan Paul Edwards'ın uslamlamasını da aktarabiliriz. "Farklı bestecilerin eserlerinin birinin ötekinden daha üstün olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü buradaki durum tümüyle bir beğeni konusudur. Bu durumda ben Sibelius'tan daha çok Schubert'ten hoşlandığımı söylersem hiçbir biçimde tutarsız davranmış olmam. Sadece şu şekilde tutarsız olabilirdim. Eğer benim Schubert'i tercihimin senin Sibelius'u tercihinden daha değerli olduğunu söyleseydim". Aynı şekilde bir öznelci de ortaya ahlak yargıları koyduğunda 'senin etik yargıların salt ne hissettiğinle ilgili yargılardır, benimkilerse nesnel doğruluklardır' demedikçe hiçbir biçimde tutarsız davranmış olmaz. Bu durum tıpkı Wittgenstein'in şu yaklaşımına benzemektedir. Wittgenstein etik ve estetik yargıların dış dünyada nesnel bir karşılıkları olmadığını, bu nedenle anlamdan yoksun olduklarını yani ne doğru ne yanlış olabilen önermeler olduklarını öne sürünce kendisine "senin bu söylediklerini ya da yazdıklarını

nasıl anlamalı” diye sorulmuş, o da “benimkiler de bir merdiven görevi görmektedir, çıkacağımız yere çıktuktan sonra elinizle itip yıkabilirsiniz” demiştir. Görüldüğü gibi önemli olan savunulan fikirlerden çıkabilecek olan tutarlı sonuçları vurgulamaktır.

Ama bu alanda yapılan daha sarsıcı karşı çıkışlar karşısında öznelciler görüşlerini biraz daha geliştirme yoluna gitmişlerdir; Örneğin “x iyidir” dendiğinde bunun sonul anlamı “x’den hoşlanıyorum” demektir. Şu halde bunlar birbirine özdeş önermeler oluyorlar. Öyle ise birini kanıtlayan olgular ötekisini de kanıtlamalı; örneğin Russell’in ateist olduğunu kanıtlayan tüm veriler onun tanrının varlığını yadsıyan bir kişi olduğunu da kanıtlamış olur. Peki birisi “doğum kontrolü kötü bir uygulamadır” derse öznelciliğe göre bunun anlamı “doğum kontrolü uygulamasını onaylamıyorum” oluyor. Ancak bu ikisini destekleyen veriler bir ve aynı mı? Örneğin kişinin doğum kontrolünü onaylamadığı yargısını destekleyen olgular doğum kontrolüne karşı bir topluluğa üye olması, aleyhinde yazılar yazıp, konuşmalar yapması, ahlaksal konumuna etkinliklerine destek olması gibi otobiyografik olgular olacaktır. Tüm bu olgular onun ‘doğum kontrolü uygulamasını onaylamıyorum’ yargısını doğrulamayabilir ama tüm bu olgular ‘doğum kontrolü uygulaması kötüdür’ yargısını nasıl destekleyebilir ki? Şu halde bu iki önerme birbirine eşdeğer değilmiş. Böylece tüm etik önermeler kişinin hoşlanma ya da hoşlanmama duyguları ile ilgili önermelere indirgenemez. Bundan da öznelciliğin etik yargılarının anlamıyla ilgili olarak hiçte uygun bir görüş olmadığı sonucu çıkacaktır.

Bunun üzerine öznelciler dillendirildiği şekliyle kuramlarının ne anlama geldiğini biraz daha açık hale getirme çabasına girmişlerdir. Örneğin, Richard Brandt’a göre bir kişi ‘x iyidir’ dediği zaman aslında şunu ifade etmektedir: Eğer x ile ilgili olarak tüm olgulara sahip olsaydım ve etik olarak tutarlı olsaydım x’i onaylardım. Örneğin Avustralyalı düşünür John Mackie’ye göre bizler bir şeyin iyi olduğunu söylediğimiz zaman, hoşlanmamızın yanı sıra onun belirli nesnel bir niteliğe sahip olduğunu da düşünmek istiyoruz. Ama düşünmek istememiz ile böyle bir nesnel nitelik var olmuş olmuyor. Sonuç olarak ‘x iyidir’ ifadesiyle bizim onu onaylamamızdan daha fazlasını kastetmemize karşın böyle bir nesnel bir ‘iyi’ niteliği bulamadığımız için, bu yargı ile ilgili olarak sahip olduğumuz doğrunun tümü x’i onayladığımızı ifade etmektedir. Böylece öznelcilik iyi ve kötü gibi özel niteliklerin varoluşunu yadsıdığı ölçüde ses getiren bir kuram olarak kabul edilebilir.

Son olarak bu bağlamda duygusalci (emotive) kuramının sözünü edeceğiz. Ancak öznelciliğin en tanınmış ve etkili olmuş olan bu türüne geçmeden önce nesnelciliğin genel sorularına da özet olarak bir göz atmak, öznelciliğin yerinin daha kolay belirginleşmesine katkı sağlayacaktır.

Oldukça farklılaşmalar olmasına karşın burada bu yaklaşımı iki ana doğrultu olarak görüp ele almak konuyu çok fazla yaymamak adına yararlı olacaktır.

Nesnelciliğin bir tipi değer yargılarının konusunun daima nesnel, yani yargıtı öne sürenin zihninin dışında doğal bir şey olduğunu öne sürer. Bu doğal şey her ne olursa olsun bizim deneyimimizin bir nesnesidir. Bu nedenle etik yargılar doğal bilimlerde kullanılan bir tür yöntemle doğrulanabilir ya da yanlışlanabilirler. Bu yöntem hiç kuşkusuz gözlemdir. Bu yaklaşımı belirleyen filozoflara nesnel doğalcılar denir. Bu nesnel doğalcılığın en bilinen formu yararçılık (utilitarizm) dir. Normatif bir ahlak kuramı olmaktan daha çok metaetik bir kuram olarak algılanmaya çalışıldığında yararçılık şunu ifade eder; ‘x doğrudur ya da x iyidir’ demek: x en fazla sayıda insan için mümkün olan en büyük mutluluğu sağlar’ demektir. Burada ‘x iyidir’ yargısı yararçı doğruluk ölçütüne başvurularak ve üstelik ne denli çok insana yarar sağladığına

bakılarak doğrulanmaya çalışılır. Örneğin birisi; ‘doğum kontrolü uygulaması iyidir’ derse bu ‘iyi olma’nın karşılığı olarak toplumun en büyük kesimine ne tür yararlar sağladığı gözlem yoluyla belirlenmeye çalışılır. Peki ama bu uygulama bir kişiye bile zarar getirmiş olsa tanım gereği onun içinde yine iyi olmaya devam mı edecek? Gerçekte bu alanda da işler hiç de sorunsuz değildir. Bu görüş Amerikalı düşünür John Dewey tarafından biraz daha sistematize edilmiştir. Ona göre de eylemimizin veya etik ilkenin sonuçları ampirik kanıtlarla doğrulanabilmelidir ve buna bağlı olarak etik yargılarımız sonuçların sınavından başarıyla çıkabilmelidir.

Bu görüşe de büyük itirazlar olmuştur. Bir kez mutluluğu haz ile eşleştirecek çok sayıda insanın olabildiğince haz almasını sağlayan bir düzenek, üzüntülü sonuçlar doğurabilir. Ayrıca sonuçlarının kontrolü ya da işlenmesi bakımından zorluklar olabilir ve yine bu izleyiş-gözlem hangi zaman süreci boyunca olacaktır. Örneğin bilimsel tıp, büyüculük tıbbına göre sonuçları bakımından yararlı ve çok daha yaygın olabilir. Ancak her bilimsel uygulama mutlaka yararlı sonuçlar doğurur diyemiyoruz.

Nesnelciliğin bir diğer türü sezgicilik (entüisyonizm) dir: Sezgicilere göre duylara ve iç gözleme ek olarak bir de ahlaksal sezgi veya içgörü diyebileceğimiz bir yetimiz daha vardır. Bu yeti ile kişiler hiç olmazsa en temel etik yargıların doğruluğunu kavrarız. Bu yeti bir tür anlama yetisidir, a priori'dir. Bir anda ‘içe doğma’ denilen şey ile hiçbir ilgisi yoktur. Tersine ussal bir yetidir. Bu kurama göre temel ahlaksal ilkeler mantık ve matematik ilkeleriyle aynı konuma sahiptir. Ama bunlar bir tür tanım da değildir. Çünkü bunlar olumsal doğruluklar kategorisinde yer almazlar, evrendeki gerçek ve zorunlu ilişkileri yansıtırlar. Bu kuramın oldukça eski temsilcilerinden Samuel Clarke (1675-1729) “akıl sahibi bir insan bunların doğruluğunu yadsırsa bu durum geometri ya da aritmetikteki doğruları yadsımakla aynı anlama gelir” demektir. 20. yy.’da bu görüşü tutanlar arasında David Ross, A.C. Ewing, Nicolai Hartmann’ın adları sayılabilir. G.E.Moore’da *Principia Ethica*’sında bu görüşe yakın düşmüştür: Ona göre iyi ve kötü sıradan duyu deneyimi ile verilemeyen bir tür nesnel niteliklere işaret ederler ve bu nitelikler yalın bir yapıda oldukları için tanımlanamazlar. Fakat Moore a priori etik bir yetiden söz etmemekte ve etik tarihinde şimdiye dek yapılan tüm iyi tanımlarının da geçersizliğini “kapalı soru-açık soru” gibi birtakım uslamlama yolları ile kanıtlamaya çalışmaktadır. Aslında Moore’un çalışması çok büyük ölçüde metaetik bir çalışmadır ve kendine özgüdür. Yukarıda sözü edildiği gibi sezgicilerde de iyi’nin hiçbir tanımı yoktur. Bu durumda ne tür açıklama yapılırsa yapılsın sezgici nesnelcilik de yetersiz kalmaya mahkûmdur.

Moore’un iyi tanımlanamaz yargısı gerçekte öznelcilik yaklaşımını bir başka yönden destekler görünmektedir. Nitekim Mantıkçı Pozitivistler Wittgenstein’in “etik yargılar anlamdan yoksundur” yaklaşımı kadar Moore’un “iyi tanımlanamaz” yargısından da büyük güç alarak kendi bilgibilimsel yaklaşımlarının da ışığı altında etik yaklaşımlarını rahatça formüle etmişlerdir. Böylece 20. yy.’da en çok konuşulan ve en etkili etik kuramlardan biri ortaya çıkmış oluyordu. Bu kurama duygusalı kuram dendiğini zaten söylemiştik: Bunlar öncül olarak Moore’un iyi tanımlanamaz önermesinden yola çıkarlar ama yine Moore’un vurguladığı yalın bir niteliği gösterdiği için değil, anlamsız olduğu, anlamdan yoksun olduğu için tanımlanamaz. Eğer mutlaka bir anlamı olmalıydı diye ısrar edilirse o zaman şu söylenmelidir: İyi ve öteki etik yüklem, betimleyici ya da bilişsel anlamdan yoksun olarak salt duygusal bir anlama sahiptirler. Bireylerde oluşan duygusallık ise tanımlanabilecek türden bir şey değildir. Bu nedenle onlara göre ahlak yargılarının işlevi öteki kuramlar tarafından şimdiye dek hep yanlış anlaşılmıştır.

Bu etik yargılar doğru ya da yanlış olabilecek türden yargılar değildir. Çünkü onlar olgu önermeleri değildir. Onların işlevi herhangi bir şey hakkında bilgi vermek değildir. Hatta bizim kendi duygularımız hakkında da bilgi vermezler. Etik yargıların işlevi dinamiktir; biz onları duygulara işaret eden ünlemler gibi ya da duyguları harekete geçiren emirler ve yine insanların eylemlerini etkilemek üzere verilen emirler gibi kullanırız. Eğer “Süleyman Demirel iyi bir adamdı” diyorsam bu kabaca “Süleyman Demirel çok yaşa” demekle eş anlamlıdır. Eğer birisi “gelir vergisi verirken vergi kaçırmamalıdır” diyorsa bu tıpkı “vergi kaçırma haa” demekle eş anlamlıdır. Sadece burada belirli özel bir ton ve vurgulama içinde konuşarak doğrudan doğruya emir vermekten kaçınılmaktadır. Şu halde etik yargılar alanında karşımıza çıkan uyumsuzluklar duygularımızdan güdülenen tavır ve tutumlardaki uyumsuzluklardır. Bu nedenle etik tartışmalar belki sona erdirilebilir ama çözümlenemez.

Gelinen bu noktada orta yol tutan bazı düşünürler de etik yargıların hem duygusal hem de betimleyici bir anlam taşıdığını gösterme arayışı içine girmişlerdir denebilir. Buradaki temel tez örneğin “Süleyman Demirel iyi bir insandır” dendiğinde bunu diyen kişi Süleyman Demirel’e karşı öne çıkan hoşlanma duygularını ifade etmekle birlikte yine de Süleyman Demirel’in içtenliği, insanseverliği, bilgeliği, gibi nitelikleri üzerine olgusal birtakım iddialar öne sürmektedir. Ve yine birisi “vergi kaçırılmamalıdır” dediğinde o bir tür emir vermektedir ama bir taraftan da vergi kaçırmanın organize toplumun temelini alttan çökertmeye dönüşebileceği yollu bir bilgi vermiş olmaktadır. Ancak yine de etik yargıların betimleyici bir anlama sahip olmasına izin veren bu düşünürler burada daima “doğal bir şey” öne sürdüklerinde özel bir yetinin kaynaklık yapmasına gereksinim olmaksızın bu doğal şeyin ayırt edilebileceğine inanırlar. Örneğin Süleyman Demirel’in yürekli ve vatansever olup olmadığını anlayabilmek için gereksinim duyulanın tümü bir tür duyu gözleminin yerine getirilmesidir. Duygusalı kuramın aldığı bu biçime ise “duygusalı doğalcılık” denmektedir. Bu da öznelcilikle nesnelciliğin belirli türlerinin birleştirilmeye çalışılması anlamına gelmektedir. Duygusalı kuram ile doğal nesnelcilik birbirlerini bütünleme yönelimi içine girmişlerdir.

Tüm bu açıklamalardan çıkan sonuca göre etik yargıların bilgi değeri açısından salt duygusal bir anlam taşıdıkları yaklaşımı, oldukça güçlü olarak gerekçelendirilmesine karşın hem sıradan insan hem de hiç de az olmayan bir düşünür grubunu yeterince ikna edememektedir Etik yargıların sadece duygusal bir anlam taşımasının yanında ya da ötesinde nesnel bir veriye de işaret etmeleri gerektiği inancı ya da yaklaşımı, temelini sanırım şöyle bir beklentiden almaktadır. Etik değer yargıları, biz insanların yaşamını büyük ölçüde etkileyen ve hatta yönlendiren yargılardır. Davranışlar üzerinde böylesine yönlendiricilik gücü olan bu yargıların mantıksal yapıları bakımından da güçlü ve sağlam olmaları gerektiği inancı sanki tutarlı düşünmenin doğal bir sonucudur. Öznelcilerin betimlediği biçimiyle kararsız bir mantıksal ve dilsel yapı etki gücü yüksek olan bu yargılara adeta yakıştırılmamaktadır. Bu söylenenlerden çıkan sonuca göre değer yargılarının nesnel bir veriye işaret etmesi gerektiğini öne süren yaklaşımların temelinde yine duygusal, insansal bir tutumun varlığı dikkati çeker gibidir. Bu alandaki arayışlar sona ermiş değildir.

Hastane Yönetiminin Hekim–Hasta İlişisine Müdahalesinin Etik Boyutları

Dr. Nesrin Çobanoğlu*

Hastaneler, tıbbın, daha doğrusu tedavi edici hekimliğin amacını gerçekleştirmek için düzenlenen çağdaş hizmet kurumlarıdır. Hastane yönetimi, “hastaların iyileştirilmesi” olan bu amacın gerçekleşmesi için bir araçtır. Yönetimin görevleri ile hekim-hasta ilişkisinin özerkliği bu amaçla uyumlu olmalıdır. Çünkü, hizmet sunumunun merkezinde hekim-hasta ilişkisi vardır. Hekim-hasta ilişkisi sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunları Tıbbi Etik alanının konusudur. Bu ilişki, geçmişten günümüze, doğası gereği özerk olmuş bir ilişkidir. Hastanelerin evriminde gelinen nokta ve bilimsel-teknik gelişmelerin etkisiyle, bu özerkliğin kurum yönetimi tarafından sınırlandırılması söz konusu olmaya başlamıştır. Bu sınırlamaların temel amaçla uyumlu, kurumun kendini geliştirmesi ve işlevselliğinin artırılmasına yönelik, ciddi değer sorunu oluşturmadan yapılması önemlidir.

Gelişen tıp teknolojisi, toplumsal ilişkilerin çok boyutluluğu ve siyasal gelişmeler hekim-hasta ilişkisini de etkilemektedir. Öte yandan bireyin özerkliği kavramının giderek önem kazanması hekim-hasta ilişkisine yansımakta, hastanelerde hasta merkezli yönetim yaklaşımları kabul görmektedir. Çağdaş hastane yönetimleri, toplumun ve bireylerin beklenti ve gereksinimlerini en iyi biçimde karşılamayı hedefleyen “Devamlı Kalite İyileştirilmesi” yöntemini uygulamaya yansıtılabildikleri oranda başarılı olmaktadır. Öznesi ve nesnesi insan olduğu için öteki üretim ve hizmet üretimi alanlarından ayrılan hekimlik mesleğinde, hastayı özneleştiren bu yönetim biçiminin uygulamaya aktarılması, tedavi edici hekimlikte verilen hizmette kaliteyi geliştirmek amacıyla toplumsal, siyasal değişmelerin etkisiyle varılan bir süreçtir. Günümüzde değişen ve karmaşıklaşan hastanelerde, sunulan hizmeti denetlemek ve geliştirmek göreviyle yükümlü yönetimin hekim-hasta ilişkisine etkileri, uygulamada değer sorunu yaratmaya başlayınca, yönetim karşısında ilişkinin özerkliği kavramı tıbbi etik açısından sorun kümesi olarak gündeme gelmiştir.

Hastane Yönetiminin Hekimlere ve Hastalara Karşı Sorumluluğu

Tıbbi etik sorun kümelerini irdelerken önemli olan iki kavram hak ve sorumluluklardır. Hastane yönetimi sağlık hizmeti veren ve alanlar arasında geçen ilişkinin bazı yönleriyle, tarafların her birine karşı ayrı sorumluluklar taşır.

Hasta hakları açısından hastane yönetiminin etik uygulamalarının amacı, her bir hastanın haklarına saygı göstererek, hastalığın tedavi sürecinde hastayla kamusal ve iç iş ilişkilerini etik yaklaşımlarla çözümleyerek, hastanın iyileşmesi sonucunu sağlamaya çalışmaktır (Çobanoğlu, 1998). Hastane yönetimlerinin etik davranışı, öncelikle hastanın önerilen tedavi yöntemini reddetmesini de kapsayacak biçimde onun değerlerine ve özerkliğine saygı gösterilmesiyle başlar. Yerine göre, hastanın hastaneye ulaşımının en kolay yoldan sağlanması ile başlaması gereken ilişki, ona hastalığı ile ilgili bilgilerin gereken ölçülerde verilmesi, uygulanacak tedavi yöntemlerinin

* Gazi Üniv. Tıp Fak. (Tıp doktoru, Kamu Yönetimi uzm., Tıbbi Etik Bilim doktoru).

zararının/zararının anlatılması, hasta tedavisi ile ilgili karar alabilecek yeterliliğe ulaştığında da iradesiyle aldığı karara saygı göstererek o yönde işlemleri kolaylaştırıcı bir yapıda olmalıdır (American Medical Association, 1997). Hastanenin bireyin sağlıklı yaşam hakkına ilişkin yasal sorumluluklarının farkında olarak gerekli acil önlemleri alması, bunları yaparken hastanın ve yakınlarının, onun hastalığının yaşamındaki biricikliğinin gözden uzak tutulmadan konuyla ilgili olarak bilgilendirilmesi önemlidir.

Hastane yönetimi tarafından hasta eğitim, öğretim politikası oluşturulmalı ve bu doğrultuda hastaya hakları ve sorumlulukları konusunda çeşitli biçimlerde bilgi verilmelidir. Hastalığının nedenlerinin, tanısı, tedavi ve bakımı için gerekli olan girişimlerin hastaya ve aileye öğretilmesi hastanın sağlık hizmeti verenlerle olan iletişim ve işbirliğini artırır, iyileşme sürecini hızlandırır. Hasta ve aile tedavi ve bakımla elde edilen iyileşmeyi sürdürmek için çaresizlik, kadercilik, bağımlılık davranışlarını kendi sağlığı için sorumluluk alma davranışlarına dönüştürür. Bir sağlık kuruluşunda bununla ilgili bir birimin kurulması için karar verildikten sonra, yaş grupları ve değişik sağlık sorunlarını içine alan eğitim-öğretim programları hazırlanmalı, belgelendirilmeli, uygulanmalı, izlenmeli, kaydedilmeli ve alınan sonuçlar belirli aralıklarla değerlendirilmelidir. Hedeflenen eğitim-öğretim sonuçları sağlık kuruluşunun amaçlarına uygunluk göstermiyorsa, onların eksik ve aksayan yönleri giderilmeli ve sürekliliği sağlanmalıdır. Hasta ve ailenin sağlık sorununu anlamaları, hastanenin tanısı, tedavi ve bakım hizmet uygulayıcıları ile işbirliği içinde olmaları, eğitim-öğretim programının içeriğine ve uygulayıcıların profesyonel becerilerine bağlıdır (Çoruh, 1999b, s.3,4).

Bir hastanın tedavi ve bakımından amaçlanan, tedaviden en kısa sürede en iyi sonucu almak ve bunu sürdürebilmektir. Bu amaca varmak için hastanın veya ailenin hastalık nedenlerini bilmeleri, tedavi planını eksiksiz uygulamaları, hastalığın tekrarını önleme bilgilerini kazanmaları ve bütün bunlarda sorumluluk almaları gerekmektedir. Hasta/aile kendilerini ilgilendiren sağlık sorununu anladıklarında, tedavi ve bakım için gerekli işbirliği ve sorumluluk paylaşımına katılacaktır. Hasta eğitim – öğretimi hastaneye kabul öncesinde başlatılmalı ve sağlık sorununun nedenleri ve doğasına göre hasta taburcu olduktan sonra da sürdürülmelidir (Çoruh, 1999b, s.1-5) (Akabayashi, 1999).

Hastane yönetimi hastalara ait bilgilerin gizliliğinin korunmasından genel olarak sorumludur. Hastalıkların gruplandırıldığı dosyalar ve bilgisayarda tutulan kayıtlar, gizlilik kuralları açısından denetlenmelidir. Birçok ülkede, hastane kayıtlarının bilgisayarlar aracılığıyla tutulması, bu bilgilerin gizlilik sınırları ile ilgili sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Kuşkusuz bu, yönetimlerin sorumluluk alanındaki sorunlardan biridir (Çobanoğlu ve Ünal, 1998).

Hekimler yasal olarak uymak zorunda oldukları gizlilik kurallarına uygun davranışlar da, bilgisayarlara girilen bilgilere o bölümde ya da başka bölümde çalışan birisi kolaylıkla girebilir ve örneğin hastanın cinsel yaşamı da içinde olmak üzere tüm bilgilere ulaşabilir. Hastanenin bilgisayar hatlarına girmeyi başaran herhangi biri bile bu bilgileri elde edebilir. Bu konuda hekimlerin gerekeni yapmasına karşın bir kötü hekimlik ya da hekim hatası uygulaması gibi sürmekte olan bu bunalım çözümleninceye kadar, kuralların düzenlenmesini beklemeksizin etik yaklaşımlarla özen göstererek önlem almalı veya yönetimle uzlaşarak şifre kullanılmasını önermeliyiz. Yoksa, bilgileri yüklemeyi reddetmek daha uygun bir etik çözüm olacaktır (Jayawardena, 1996).

Hekim-hasta arasında düşünce ayrılıklarının azalmasına yardımcı olacak destekleyici bir ilişkiyi biçimlendirmek için iletişim becerisinin karşılıklı geliştirilmesi gereklidir. Bilgi doğrudan uygulamaya dönüşemez; uzmanlık ve profesyonellik gerektiren alanlarda bunun yanında bir sonraki adım, yeni teknikler öğrenerek becerileri geliştirmek ve davranışlarda değişiklik yapmaktır (Kurtz ve ark., 1998, s. 53). Hastane yönetimi, profesyonel bilgi ve becerinin etkili kullanılmasının araçlarından biri olan iletişimin artmasını hedefleyerek, buna yönelik eğitsel ve mekânsal düzenlemeler yapmalıdır.

“İyi bir hekim olmanın yolu, hastalarla sağlıklı iletişim kurmaktan geçer”. Yüksek kaliteli tedavi uygulamak için etkili iletişim zorunludur. Doğru iletişim, hekim-hasta arasında zorluklara neden olan yanlış anlamalardan doğan çatışmaları azaltır, daha hasta merkezli bir yaklaşım sergilenmesine yol açar. Böylece hekimlerin tanıları daha doğru hale gelirken, kararları paylaşan ve hazırlanan tedavi planlarına daha uyumlu olan hastalarla klinik başarı yükselecektir (Kurtz ve ark., 1998, s. 16-17).

Hastane yönetimi sağlık personeline kendi sağlığını koruması için gerekli tıbbi araç-gereç ve fiziki yapıyı sağlamakla yükümlüdür. Sağlık personelinin kendini korumak için alması gereken önlemleri bildiği ve uyguladığı varsayılmaktadır. Korunmaya yönelik donanım sağlanmıyorsa, yönetimin o işlemin yapılmasını bekleme hakkı yoktur. Türkiye’deki uygulamada birçok hastanede bunların sağlanmadığını biliyoruz. Acil veya kronik sorunların çözümünde birçok kez sağlık personelinin özverisi devreye girmektedir. Bazı bulaşıcı hastalıklara karşı gereksiz bulaşma korkusunu ve önyargıyı yok etmek için personelin korunma konusunda sürekli eğitimiyle birlikte, sağlık personelinin korumaya yönelik donanımın sağlanması etkin bir çözüm sağlayacaktır (Çobanoğlu, Ünal, 1998, s. 292).

Örgütlerde modern denetim anlayışı gereği hastanelerde yönetim, birlikte çalıştığı personelin eğitiminden, verimli bir biçimde çalışmaya yönlendirilmesinden ve çalışmaların güdüleyici bir ortam içinde değerlendirilmesinden sorumludur. Bu planlamanın yapılabilmesi, çalışan personelin hangi güç çeşitlerinden etkilendiğinin, mesleki değer sistemlerinin bilinmesiyle olanaklıdır. Astlarını etkileme yollarını iyi bilen bir yönetici, modern sağlık örgütünün verimini artırma ve çalışanların doyumunu sağlama gibi iki önemli amacını gerçekleştirmede daha başarılı olacaktır (Kasapoğlu, 1999, s.33).

Amaçları iyi saptanmış ve çalışanlar tarafından özümsemiş bir kurumda etkili bir denetim, işlevlerin aksayan yönlerinin saptanması ve düzeltilmesine olanak sağlayacaktır.

Hastanelerde yönetim, hekim ve hastaya çeşitli sorumluluklar yükleyerek ve denetleyerek, ilişkiye görevi gereği müdahale edecektir.

Hastane Yönetimi Açısından İlişkiye Müdahale Gereççeleri

Sağlık hizmetlerinde kalite kavramı, hizmeti talep edenlerin istek ve gereksinimlerini karşılamanın yanında, bilimsel ve teknik olanakların kullanımını da içermektedir. Hizmet sunumunda amaçlanan sonuca ulaşmak için klinik, altyapı, destek hizmetleri gibi tüm hizmet birimlerinde sürekli veri/bilgi toplama, değerlendirme ve iyileştirmelerin bir eşgüdüm içinde yürütülmesi gerekir. Çağımız insanı gelişen sağlık bilinci ile sağlığıyla daha çok ilgilenmekte ve olanakları ölçüsünde en iyi tanı ve tedavi olanaklarına ulaşmayı istemektedir. Sağlık hizmetlerinin değişik alanlarda ve yüksek düzeyde eğitim görmüş uzmanlara ve modern tanı, tedavi araç –

gereçlerin kullanımına gereksinim göstermesi ise aşırı maliyet artışlarına neden olmaktadır (Çoruh, 1996, s. 5-6). Bunun sonucunda, öncelikle ABD’de ve özellikle finansmanı sağlayan hükümet ve sigorta şirketlerinin baskısıyla, hastanın tedavisini etkileyen bir kısım klinik ve idari süreçlerin izlenmesini hedef alan standartlar geliştirilmiştir.

Hasta tedavi ve bakımındaki hızlı fiyat artışları yanında, insanların sağlıklı ve uzun bir yaşam sürme istekleri (yaşam kalitesi beklentisinin yükselmesi) sağlık hizmetleri sunumunda yeni yaklaşımlar doğurmaktadır. Hastalık yönetimi sürecinde risk yönetimi, süreç kontrolü konuları planlamalarda yer almaktadır. Böylece “yönetimli hasta bakımı” kavramı yönetim sürecine girmektedir. Bu kavramdan, sağlık hizmeti sunumu öncesinde, her hasta için ayrı ayrı hesaplanmak üzere, hastanın tedavisi ve bakımını etkileyen sağlık masraflarının, hasta ve ödemeyi yapacak kurumun önceden hesaplama yapmasına yardımcı olacak biçimde yönlendirilmesi için kullanılan teknikler bütünü anlaşılmaktadır. O, hastaya sunulan tüm hizmetlerin sınırlı kaynak kullanımı çerçevesinde onun her aşamasını izleyerek, sonuçta maksimum yararın elde edilmesini amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu yeni yaklaşımlar, sağlık kuruluşlarında verilen hizmet performanslarının iyi tanımlanması ve ölçülmesini gerektirmektedir (Çoruh, 1996, s. 5-6).

Bu süreçte hekim–hasta ilişkisine öncesinden planlanan, ilişki sırasında ve sonuca yönelik bir müdahale olduğu görünen bir gerçektir. Tedavi yöntemlerine göre, standartlaştırılmış hastanede kalma süreleri belirlenir, tedavi boyunca hangi dönemde kimlerin nelerden sorumlu olacağı önceden yazılı kayıtlarla yönlendirilir ve yapılan işlerin standartlara uygunluğu her aşamada ilgili konuya göre hazırlanmış formlarla denetlenir.

Bu müdahale nedeniyle hekim–hasta ilişkisinin özerklik alanını sınırlayan koşulların gerekçelerinin iyi açıklanması, olanaklar elverdiğince önceden saptanan kurullarla belirlenmiş olması verilen hizmette niteliğin yükseltilmesi açısından gereklidir. Hastane yönetiminin hekim–hasta ilişkisine etkileri, kişisel olmamalı ve kişilik haklarını zedeleyici nitelik taşımayan standart işlemlerle olmalıdır. Bu standartlar sık yaşanan sorunlara çözüm olacak deneyimlerle oluşacağından, sorun oluşmadan önlem alınmasına katkıda bulunur. Ayrıca, ilişkiye gereksiz yere müdahale etmeden denetim işlevini kolaylaştıracağı gibi, sorun çıkan noktaların geriye dönük araştırılmasında ve ileriye yönelik planlamalarda bu standart kayıtlar yol gösterici olacaktır. Hastane kurumunun örgütlenme düzeninde sorun yaratan aksaklıkların çözümü de yönetimin görevleri arasındadır.

Böylece, hastanın tedavi planının hazırlanmasında yol gösteren işlem ve yönergelerin hazırlanarak uygulanması, daha az hata yapılmasını ve gereksiz tartışmaların önlenmesini sağlar (Çoruh, 1999a). Hasta boyutunda ise, hastanelerde hastaların özerkliğini savunurken sınırsız bir özerklikten söz edemeyiz. Burada hasta hakları ve sorumluluklarıyla birlikte, hastanenin kuralları ve hastanenin yasalar karşısındaki yükümlülükleri hakkında da hasta bilgilendirilmelidir. Hastalara başkalarını rahatsız etmeden, hastalığının bakımını engellemeyecek biçimde en geniş özerklik alanının sağlanmasına çalışılmalıdır. Bu nedenle hastanelerde hasta eğitim-öğretim programları oluşturulması daha iyi iletişim kurulan hastalar oluşturacağından, hastanenin hizmet kalitesinin yükselmesine yönelik ve etik açıdan hasta merkezli iyi bir adım olarak yönetimin sorumluluk alanındadır.

Geçmişten günümüze hekim–hasta ilişkisinde nitelik önemli olmuştur. Ancak daha bireysel yaklaşımla sürdürülebilir muayenehane hekimliğinde genelde ölçüt, hekimin ünlenmesi ve hasta sayısının artması ya da azalması olmuştur. Burada niteliğin tek bir niceliksel yöntemle kısmen de olsa değerlendirilmesi söz konusudur. Sorumluluk, hizmeti sunan ve sonuçlarından etkilenecek olan “tek” hekimindir. Günümüzde hastanelerde verilen tanı, tedavi ve bakım hizmetlerindeki karmaşık hizmet sunumunda niteliğin ölçülmesi hastanenin yönetiminin birçok açıdan gerekli bir sorumluluğudur. Toplumsal ve bireysel haklarla ilgili, ekonomi, eğitim, iş doyumu, verimlilik, etkililik gibi boyutlar içeren bir denetim sürecinin kişisellikten uzak yöntemlerle, hizmete özel standartlarla denetlenmesi gereklidir. Burada, yalnızca tek tek bireylerin değil, tüm çalışanların takım biçiminde üyesi oldukları hastanenin, bir sistem olarak, hastalar aracılığıyla topluma karşı bir başarı ya da başarısızlığı söz konusudur.

Yönetimin Özellik Gösteren Uzmanlık Alanlarına Etkileri

Hastane yönetiminin insanı bütünselliği içinde ve “canlı” olarak gören ve aracısız iletişim kuran klinikçi hekim ile hastası arasındaki ilişkiye etkileri açısından, bazı uzmanlık alanlarına göre farklılıklar vardır. Tıpta profesyonel mesleki bilgi yanında, etkili iletişim kurma becerisi sağlayan teknikleri bilmekle, onları uygulamadaki davranışa dönüştürerek kullanmak arasındaki farkın altını çizerek, ileri uzmanlık gerektiren hekim–hasta arasındaki iletişimde hastane yönetimin konumunu irdeleyelim.

Hastane yönetiminin cerrahi alanlarındaki hekim–hasta ilişkisinde beklentisi; hastalığın uygun yöntemlerle tanısının konularak, sağlık açısından istenmeyen durumu önleyen, azaltan ya da yok eden tedavi yönteminin hatasız olarak uygulanması ve sonucun hasta tarafından beklenenle uyumlu olmasıdır. Bu beklentinin gerçekleştirilmesi ve denetimi açısından hastaların cerrahi tedavi sürecinde, yönetimin bazı yazılı işlem standartları oluşturması gerekir. Sağlık sorununun anlaşılması için hasta–hekim arasında öncelikle iyi bir iletişim kurularak, tanı yöntemleri uygulanmalıdır. Asıl cerrahi tanı iyi saptanmalı, onun gerekçeleri verilebilmeli ve ameliyat öncesi işlemler iyi yapılmalıdır. Buna bağlı olarak, cerrahi ameliyatlarda, hekim–hasta arasında etkinlik–edilgenlik biçimindeki ilişki tipinin geçerli olmasına karşın; toplumsal ve siyasal açıdan evrilen hasta hakları kavramı doğrultusunda, ilişkinin ameliyat öncesi ve sonrası aşamalarında kararları paylaşmanın söz konusu olduğu bir hekim - hasta ilişkisi beklentisi, tüm alanlarda olduğu gibi cerrahi alanlarda da istenen ilişki türü olarak belirmektedir. Özellikle tüm cerrahi tedavi yöntemlerinin bazen yaşamsal önem taşıyan, bazen de yaşamsal önemi olmayan ve sınırlı bir yarar için vücut bütünlüğüne zarar verdiği düşünülürse, bu alandaki kararın hastayla paylaşılması ve aydınlatılmış onamın önemi daha iyi anlaşılabilir (Meredith ve Wood, 1998). Cerrahi alanlarda acil ameliyatlarda dışında, tanı koymaya yönelik kontrol ve incelemelerle başlayan ilişki, tedavi yönteminin seçimi, seçilen tedavinin gerçekleştirilmesi ve tedavi sonrası izlemleriyle sürdürülmektedir.

Ameliyat öncesinde bu olağan incelemelerin sonuçları ve ne amaçlanarak ameliyata girildiği açıkça yazılmalıdır. Ameliyat kararının o anda veya ileride ortaya çıkacak bir sorun nedeniyle yapıldığı hastaya anlatılmalı, bu kayıtlara geçirilmelidir. Burada özellikle ileride ortaya çıkacak bir sorunun giderilmesi amaçlanıyorsa, ameliyatın gerekçesi iyi verilmeli, bunlar gerekirse literatürden tanımlanarak yazılmalıdır. Ameliyat olmazsa ne olacağı, bunun yanında ameliyatın komplikasyonları açıklanmalı, ameliyat kararı hastayla paylaşılarak alınmalıdır (Çoruh, 1999a). Bazı hastane yönetimleri

(örneğin; İstanbul'daki Center Hospital) her ameliyat kararının ilgili uzmanlardan oluşturulmuş bir kurul tarafından değerlendirilip, onaylandıktan sonra gerçekleştirilmesini istemektedirler (Tempo, 11.7.1999).

Ameliyat kararının hasta tarafından algılanarak benimsenmesi ve onun aydınlatılmış onamının yazılı olarak alınması önemlidir. Bu, hastalığın algılanması ve iyileşme sürecine olumlu katkı yapmakta ve hasta memnuniyetini artırmaktadır (Meredith P, Wood C, 1998, s. 69). Genellikle bilindiği gibi ameliyat öncesi gerekli olağan incelemelerin tamamı yaptırılmalı ve değerlendirilmelidir (1999 yılında Türk Tabipler Birliği Yüksek Onur Kurulu tarafından bir cerraha verilen 3 ay meslekten men cezasının gerekçesi, ameliyat öncesi akciğer grafisinin istenmesine karşın bunun değerlendirilmeden ameliyata girilip, hastanın akciğerlerindeki sorun nedeniyle kaybedilmesidir (Radikal, 11.7.1999, s. 3)). ABD'nde John Hopkins Hastanesinde göz kliniğinde hastanın cerrahi tanısı nedeniyle yatırılması ve yatış öncesi saptanmamış başka alanları ilgilendiren sorunlar nedeniyle işlem yapılmadan başka bölüme sevk edilmesi hizmet kalitesini düşüren istenmeyen bir olay olarak görülmüştür (Çoruh,1999a).

Ameliyat sonrasında, ameliyat süreci dosyaya yazılmalıdır. Hastanın ameliyat sonrası yakınmalarının giderilmiş ya da azalmış olması önemlidir. Hastaya bundan sonraki süreç konusunda bilgi verilmeli ve o, kontroller için zaman saptanarak izlenmelidir. Böylece amaçlanan sonuca ulaşıp ulaşılmadığı izlenerek denetlenmelidir.

Cerrahi alanlarda başlıca sıkıntı yaratan durumlar; ameliyat öncesi belirlenmeyen bir girişimin yapılması, (ülkemizde ve Dünya'da tıp hukukunun kusur oranı en tartışmalı durumlarından) ameliyat yerinde pens, tampon unutulması, ameliyatı tamamlanmış bir hastanın tekrar ameliyata alınması gibi olaylardır (Aşçıoğlu, 1993, s. 84-94). Bunlar, hastane yönetiminin alacağı önlemlerle azalabilecek, “özen yükümlülüğü kusurları”ndan sayılmaktadır.

Hastane yönetimi açısından yenidoğan hekimliği, klinik hekimlikte etik sorunların en yoğun olduğu alanlar içindedir. Buradaki sorunlar ve çözümleri, erişkin klinik hekimliğinden oldukça farklıdır. Yenidoğan alanında etik sorunları anne ve/veya babayla birlikte klinik hekimi, bakım sorumluları ve hastane yönetimi yaşamaktadır. Kararı verirken aile ile paylaşmasına karşın hekimin buradaki sorumluluğu erişkin klinik dallarına oranla daha fazladır. Çünkü gözden geçirilmiş Lizbon Bildirgesine göre “çocuk hakkında karar almayı üstlenmesi önerilen yasal temsilci” (Hatun, 1997) olan anne-babanın kararı çocuğu etkileyecek, ancak hekim de kendini sonuçtan sorumsuz hissedemeyecektir. Bebek ve onun sorunlarıyla çoğu durumda baş başa kalan pediatristler, hastanelerde etik kurulların önemini en çok dile getiren hekim gruplarından biri olmaktadır (Çobanoğlu ve Tanır, 1997).

Amerika'da 1985 yılında “Doe Bebek Kuralları” diye tıp tarihinde yerini alan ve etik tartışma yaratan süreçte, biri Spina Bifida'lı, ötekisi Down Sendromlu iki bebeğin anne-babaları gelecekteki yaşam kalitesi açısından cerrahi girişim karşıtı karar vermişlerdir (Kinlaw,1996; Peabody, 1996). Yenidoğan cerrahisi ve yoğun bakım birimlerinde sık karşılaşılan etik sorunlarda, birimde görevli sağlık elemanlarının ve bebeğin anne-babasının yaşam felsefesi, değer ve inançları, karar verilmesini ve eyleme geçilmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Sağlık elemanları temel etik ilke ve kuramları göz önüne aldıkları ve hasta haklarına saygılı olarak, anne-babaların sorun ile baş etme gücüne saygı duydukları oranda bebek için en yararlı olanın seçimine katkıda bulunabileceklerdir (Algier ve ark., 1998, 89-93). Hastane yönetimleri de bu alandaki

etik kurulları bir an önce kurarak bunlara etkin işlevsellik kazandırmalıdır. Karar sürecinde, Lizbon Bildirgesinde yer aldığı gibi anne-babanın kararı dikkate alınmalı, ayrıca konuyu onunla ilgili olarak bebeğin bakımından sorumlu olanlarla ve ilgili tıbbi personelle paylaşacak etik kurulları burada etkili olmalıdır.

Yenidoğan hekimliğinde klinik etik sorunların ulusal ve uluslararası boyutları da vardır. Örneğin, ülkemizde, gelişmiş ülkelere oranla bebek ölüm oranlarının çok yüksek olduğu, aşılama düzeylerinin istenen %100'lük oranlara ulaşamadığı sağlık ortamında doğumsal anomalili veya prematüre bebeklerin yaşatılması için para ve çaba harcanması doğru mudur? Buna hekimin karşılaştığı olay düzeyinde baktığımızda onun açısından kuşkusuz yaşatma çabasından başka bir seçenek olmamalıdır.

Hastasını yaşatmak ilkesi her şeyden önce gelen hekimlik anlayışına karşı, maliyet ve sağlam doğan bebek ölümlerindeki fazlalık gerekçe gösterilerek prematürelerin yaşatılması çabasını etik bir sorun olarak ileri sürenler bulunmaktadır (Yu, 1993). Tıbbi tedaviye başlanmamasını ya da onun sürdürülmemesini destekleyen çeşitli görüşler vardır. Bunlardan bazıları sağlık elemanının bebeğin gelecekteki yaşam kalitesini düşünerek karar vermesini savunurken (Caniano, 1995), bazıları araç - gereç ekonomik yük, personel, sınırlı kaynakların paylaşımı içine alan yaklaşımları desteklemektedir (Pinch, 1989). Karşı görüştekileri de çabalarını sürdürmekte ve sağlık politikalarında kaynak ayrılması, hastane yönetimlerinin konuya önem vermesi veya en azından referans merkezleri kurulması isteğinde bulunmaktalar.

Konumuz Bağlamında Ülkemizdeki Hukuksal Durum

Anayasamızda “hukuk devleti” olarak tanımlanan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde özel sektör ve kamu hastanelerindeki çalışma ilişkilerini biçimleyen hukuksal düzenlemeler vardır. Yönetim hukuku ya da yönetsel yargı kapsamına girebilecek bu hukuksal düzenlemeler özellikle hastane çalışanlarının hizmet verdikleri kişilerle (hastalarla) ilişkileri, kendi aralarındaki iş gereği kurulan resmi ilişkiler ve yönetimle olan ilişkiler çerçevesinde bağlayıcıdır. Yönetim bu ilişkiler ağında yasalarla saptanan denetim görevi bağlamında, ilişkiyi etkileyen hukuksal sorumluluk taşımaktadır.

Ülkemizde, hekim-hasta ilişkisinin gerçekleştiği hastaneler hukuksal olarak yönetim yetkisi açısından, kamu hastaneleri ve özel hastaneler olarak ikiye ayrılmaktadır. Ülkemizde “Hususi Hastaneler Kanunu” adlı bir yasa olmakla birlikte, kamu hastaneleriyle ilgili bir yasa yoktur. Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği, Sağlık Bakanlığına bağlı yataklı tedavi kurumlarının işletilmesine ilişkin hükümler içermektedir. Bu yönetmeliğin özelliği dayandığı bir yasanın bulunmayışıdır. Oysa bir “Özel Hastaneler Tüzüğü” ve bunun dayandığı “Hususi Hastaneler Kanunu” vardır. Sayısal açıdan çok olan kamu hastaneleri ile ilgili yasa ve tüzük olmayışı ilginç bir durumdur (Özcan ve Genç, 1998, s. 112, 113, 127, 128, 226).

Ülkemizde hastane yönetiminin yetki ve görevleri 10.9.1982 tarihli No: 8/5319 Bakanlar Kurulu kararıyla No: 17927 ile 13.1.1983 tarihli Resmi Gazete de yayınlanan “Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği” ile tanımlanmıştır. Bu yönetmeliğin amacı, yataklı tedavi kurumlarında çeşitli hizmetlerin uygulama esaslarını, personelin görev, yetki ve sorumluluklarını belirlemek ve süratli, kaliteli, ekonomik bir hastane işletmeciliği sağlamak olarak belirtilmiştir.

Kamuda veya özel hastanede çalışan hekim ile hasta arasındaki ilişkinin gerçekleşme biçimi nasıl olursa olsun, burada hastanın hekim seçme hakkı olduğu ve özel hukuk ilişkisinin (vekalet) bulunduğu kabul edilmelidir. Özellikle hekimin tedaviyi

idari hukuk kurallarına göre değil, bağımsız tıp kurallarına göre yaptığı unutulmamalıdır (Aşçıoğlu, 1993, s. 24).

Sağlık Bakanlığı'nın çıkardığı Hasta Hakları Yönetmeliği, 3359 Sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu'nun 9. Maddesinin c bendine ve 181 sayılı Sağlık Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin 43. Maddesine dayanılarak hazırlanmış bir metindir. Bu metin 23420 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik ile yasal düzenleme altına alınan hakların “sağlık hizmetinden yararlanma konusunda sırf insan olmak hasebiyle sahip olunan ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, uluslararası antlaşmalar, kanunlar ve diğer mevzuat ile teminat altına alınmış bulunan hakların” tanımlanmasının hedeflendiği görülmektedir.

Hastane yönetiminin ilişkinin özerkliğine etkisi denetim amaçlı ve yasal çerçevede sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu etkinin etik kaygılar oluşturduğu düşünülen yönleri tartışılabilir ancak bu tartışma sonuçlarının uygulamaya yansımaları için yasallaşması gerekir. Sonuçta, ilişkiye yönelik ve etik açısından sorun yaratan bazı hukuksal etkiler, tartışmaya açık olmakla birlikte, yönetimin hukuksal sorumluluğu içindedir. Ülkemizde yönetimin uygulamalarının hukuk dışına çıkarak ilişkiye ve ilişkinin özerkliğine yansıdığı olaylar, hukuksal durumun yarattığı ters etkilerden daha kaygı vericidir. “Hukuk Devleti” geleneği yerine koşullara göre biçimlenen “işkililer ağı” etkinleşmektedir. Tek tek olaylar düzeyinde olduğundan kanıtlanması ve sistemli bir biçimde eleştirilmesi de güçlük yaratmaktadır. Özellikle hekim ve işkence gören insanların tedavisi, mahkûmların tedavisi, gereksiz perine muayenesi gibi konularda, yönetimlerin ilişkiye gereksiz, yerine göre etik dışı müdahalelerde bulunduğu gözlenmektedir. Bu tıbbi etik sorun olmanın ötesinde, toplumsal değer sorunu olarak düşünülebilir.

Uluslararası Hukuksal Durum

“Hekimlik Ahlakı Uluslararası Yasası”, Dünya Tabipler Birliği'nin 1949 yılında Londra'da yapılan 3'üncü Genel Kurulu'nda benimsenmiş, 22'nci Dünya Tabipler Kurulu'nda (1968, Sydney) ve 35'inci Dünya Tabipler Birliği Genel Kurulu'nda (1983, Venedik) geliştirilmiştir. Buna göre, konumuz bağlamında, hekimlerin genel olarak görevleri arasında; “hekim, mesleğini her zaman en yüksek düzeyde sürdürecektir. Hekim, hastalarının yararı için özgür ve bağımsız olarak vereceği kararları çıkar güdülerinin etkilemesine izin vermeyecektir. Hekim, hangi çeşit tıbbi uygulama içinde olursa olsun insanın değerine saygı ve sevecenlik gösterecek ve gerek teknik gerekse ahlak yönünden, bütünüyle bağımsız, yeterli bir tıbbi hizmet sağlamaya kendini adayacaktır” noktaları bulunmaktadır. Ayrıca, Cenevre Bildirgesi'nde benimsenen hekim andında, “Din, dil, ırk, parti politikaları, ya da toplumsal durumla ilgili değerlendirmelerin görevimle hastamın arasına girmesine izin vermeyeceğim” biçiminde vurgulandığı gibi hasta-hekim ilişkisinin özerkliğinin önemi açıkça dile getirilmektedir. Cezaevleri hekimleri, işkence ve hekim, AIDS ve hekim sorumluluğu konulu bildirgelerde de değişik anlatımlarla ilişkinin özerkliğinin önemi belirtilmektedir (ITB, 1998, s.11, 12, 31, 56, 83).

Lizbon Bildirgesi (Hasta Hakları) Dünya Tabipler Birliği'nin 34. Genel Kurulu'nda (Eylül-Ekim 1981, Lizbon-Portekiz) benimsenmiştir. Konumuzla ilgili kısımları şunlardır:

Uygulamaya yönelik, ahlaki ve yasal güçlüklerin var olabileceğini göz önüne almakla birlikte hekim, her zaman için hem kendi vicdanına göre, hem de hastanın en çok yararına olacak şekilde davranmalıdır. Bildirge, tıp mesleğinin hastalarına sağlamaya çalıştığı kimi temel hakları dile getirmektedir. Yasal durum ya da hükümetin tutumu hastaların bu haklarını yadsıyorsa, hekimler bu hakların elde edilmesi ya da onarılması için yollar aramalıdır. Bu hakların arasında örneğin şunlara yer verilmektedir: a) Hastanın hekimini özgürce seçme hakkı vardır. b) Hastanın dışarıdan herhangi bir karışma olmadan klinik ve ahlaki yargılara özgürce varabilen bir hekim tarafından bakılmaya hakkı vardır. c) Hastanın, yeterli bilgileri aldıktan sonra tedaviyi kabul etmeye ya da yadsımaya hakkı vardır. d) Hastanın, kendisiyle ilgili tıbbi ve kişisel bilgilerin gizliliğine gereken saygıyı göstermesini hekimden beklemeye hakkı vardır (TTB, 1998, s. 27).

Dünya Tabipleri Birliği'nin 1997 yılında Hamburg'ta toplanan 49. Genel Kurulu'nda benimsediği, "Sağlık Bakımında Devamlı Kalite İyileştirilmesinde Ana Çizgiler" bildirgesinin 3. maddesinde "Devamlı kalite iyileşmesi için ahlaki ana hatlar tüm hekimleri, sağlık bakım hizmetlerini hastalar için sağlayan kurumları ve değerlendirme hizmetlerini üretenleri ilgilendirir"; 23. maddesinde, yetkililer tarafından değerlendirme ve genel denetim başlığı altında, yönetimin etkisi açısından konuyla ilgili olarak şu dile getirilmiştir. "Sağlık bakımının kalite değerlendirmesi ve hizmetlerde devamlı kalite artışı, her hekim ve kurumun etkinliğinin bir parçasıdır. Sağlık sunumu yetkilileri tarafından gerçekleştirilen uğraş etkinliğinin denetimi ayrı bir iştir ve sağlık bakımı değerlendirmesinden ayrı tutulmalıdır. Hekimlerin değerlendirmesinin sonuçları, ulusal yasalar tersini göstermedikçe, sağlık hizmeti yetkilileri ve ilgili hekimlerin denetimleri anlaşmak kaydıyla denetim kurumlarının amaçları için kullanılabilir". Bu metnin 21. maddesinde ise tıbbi bakım değerlendirilecekse "etkinliği değerlendiren bir hekim olmalıdır" görüşlerine yer verilmektedir (TTB, 1998, s. 85).

Sağlık hizmetleri sunumunda kalite kavramı, "uluslararası geçerliliği olan göstergelerdeki standartlara uygun, tanı, tedavi ve bakım hizmetlerinin yanı sıra, tüm hizmet süreçlerinde hastaların beklenti ve gereksinimlerinin tam olarak karşılanması" olarak tanımlanabilir (Zorlutuna, 1998). Toplumsal siyasal açıdan sağlık hizmetlerinde geline nokta Dünya Tabipler Birliği'nin bildirgeleri bu konuda da uygun yol gösterici olmaktadır. Bunlar, çalışmamızda savunulan görüşlerin özülle de uyum içindedir. Hastane yönetiminde kalitenin geliştirilmesi bir gereklilik olarak belirlenip, tıbbi etik açısından özenli olunması gereken noktalara dikkat çekilmektedir. Ancak, bunlarında, zaman içinde ortaya çıkacak yeni koşullara göre gözden geçirilip, değiştirilebileceklerini kuşkusuz göz ardı edemeyiz. Ülkeler arası değer sistemlerinin ve tıbbi etik ilkelerin algılanmasındaki kültürel farklılıklar düşünülmelidir (Cheng ve arkadaşları, 1998). Ayrıca, ülkemizin koşullarının yarattığı hekim sayısı, hastane sayısı, fiziksel altyapı, kültürel doku, yapılan araştırmalarla saptanan bize özgü değer sisteminin göz önüne alınmasıyla yapılacak hukuksal düzenlemelerin daha uygun olacağı açıktır. Bunun ön aşaması bu alanda yapılacak etik tartışmalardır.

Sonuç ve Öneriler

Hastane yönetiminin ilişkinin özerkliğine müdahalesi, tıbbın ve hastanenin temel amaçları doğrultusunda, hastaların en üst düzeyde iyileştirilmesi amacına yönelik, en az değer kaybıyla, en çok yararı oluşturacak biçimde, kişisel olmayan yöntemlerle verilen

hizmetin niteliğini yükseltmek için yapılmalıdır. Yönetimin, ilişkinin özerkliğini sınırlayan etkilerini gerekçelendirerek, yarar–zarar dengesini iyi kurması gereklidir. Bu dengenin oluşturulmasına yönelik çalışmanın sonuçları doğrultusunda uygulamaya yansıtılması gerektiğini düşündüğümüz bazı önerilerde bulunmak istiyoruz.

1. Sağlık siyasetleri, herkese gereksindiği zaman ulaşabileceği, hakkaniyet, adalet, eşitlik gibi etik ilkeler doğrultusunda hizmet sunulmasını sağlayacak biçimde oluşturulmalıdır. Bunun için, yansız bilimsel araştırmaların verilerinden yararlanılarak, toplumun sağlık düzeyinin geliştirilmesine yönelik öneriler dizgesi saptanmalıdır. Sağlık yönetimi ile ilgili çağdaş yaklaşımlar doğrultusunda hukuksal düzenlemeler yapılmalıdır. Sağlık yönetiminin bir elden denetlenmesiyle, aynı amaç için çalışan birimlerin eşgüdümlemesi sağlanmalıdır. Hastaneler, toplumsal gereksinimlere göre dengeli biçimde kurulmalıdır.
2. Sağlık hizmetlerinde önemli yer tutan, tedavi edici ve bakım hizmetlerinin verildiği hastanelerin özellikleri saptanarak, bu özellikler ışığında örgütlenmelidir. Çağdaş örgüt kuramlarından yararlanarak yönetim, bilimsel–teknik gelişmeleri uygulamaya aktarabilecek, kendini yenileyerek, değiştirebilecek biçimde yapılmalıdır.
3. Hastanelerde hizmetin temel amacı, hastaların iyileştirilmesidir. Araç–amaç ilişkisi unutulmadan, kurumun temel amacını gerçekleştirme için işlevselliği artırılmalıdır. Hastanelerde neyin, nasıl, neden yönetileceği sorularının irdelenmesi gereklidir. Sağlık çalışanlarının ve hastaların odak noktasında değerlendirilmesi önemlidir. O zaman yönetim bir amaç değil, bu amacın sağlanması yönünde bir araç olmaktadır.
4. İnsan haklarının evrilmesiyle hasta hakları gündeme gelmiştir. Kaliteli hizmet sunumunda, hastanın hizmetin niteliğini algılaması önemlidir. Toplam kalite yönetimi hastayı ve hekimi özneleştirerek kaliteli hizmet sunumunu sağlayacak bir yönetim biçimidir.
5. Günümüzde hastanelerde verilen tanı, tedavi ve bakım hizmetlerindeki karmaşık hizmet sunumunda niteliğin ölçülmesi hastanenin yönetiminin birçok açıdan gerekli bir sorumluluğudur.
6. Toplumsal ve bireysel haklarla ilgili, ekonomi, eğitim, iş doyumu, verimlilik, etkililik gibi boyutlar içeren bir denetim sürecinin kişisellikten uzak yöntemlerle, hizmete özel standartlarla denetlenmesi gereklidir.
7. Hastane yönetiminin yapısı ve yöneticinin kimliği konusunda farklı görüşler vardır. Kalite denetiminin, bir yönetici ekip tarafından her aşamada yapılabilmesi amacıyla, yönetim süreci paylaşılmalıdır. Kanımızca iyi işleyen bir yönetim takımının niteliği, önderinin kimliğinden önemlidir. Bir tıbbi hizmet kurumunun yönetim ekibinin sorumluluğunu alacak hekimin klinik görevlerinden uzaklaşmış, yönetim eğitimi almış bir hekim olmasının doğru olacağı kanısındayız.
8. Kalitenin geliştirilmesi bir gerekliliktir. Burada tıbbi etik açısından özenli olunması gereken noktalara dikkat edilmelidir. İlişkinin özerkliğini sınırlayan nedenlerin gerekçelerinin, en az değer kaybı yaratacak ve kişisel olmayan biçimde hazırlanan formlarla bilimsel veri olarak kurumu, geliştirmek amacıyla ilgili insanların onayı alınarak ve bireysel olmayan denetim için kullanılması sorunların aşılmasına yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

- Akabayashi A, Fetters M D, Elwyn T S (1999) “Family Consent, Communication and Advance Directives for Cancer Disclosure—A Japanese Case and Discussion”, *Journal of Medical Ethics*, Vol. 25, Iss.4, pp. 296-301.
- Algier L, Uyar G (1998) “Yoğun Bakım Hemşireliğinin Etik Yönleri”, *III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Biyoetik Derneği Yayını, YÖK mat. Ankara, s. 379-84.
- Caniano D (1995) “End of Life Decisions for Surgical Neonates: Experience in Netherlands and USA”, *Journal of Pediatric Surgery*, 30: 1420-24.
- Cheng F, Ip M, Wong K K, Yan W. W. (1998) “Critical Care Ethics in Hong-Kong—Cross—Cultural Conflicts as East Meets West”, *Journal of Medicine and Philosophy*, Vol. 23, Iss. 6, pp. 616-627.
- Çobanoğlu N (1998) “Hasta Hakları Açısından Hastanelerde Yönetim Etiği”, *III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri*, Biyoetik Der. Yayını, YÖK mat. Ankara, s. 41-46
- Çobanoğlu N, Tanır G (1997) “Yeni Doğan Alanı Özelinde Peditride Etik Sorunlar”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 6: 11, s. 381-383.
- Çobanoğlu N, Ünal S (1998b) “Etik ve Deontoloji Açısından AIDS/HIV”, *Güncel Bilgiler Işığında AIDS/HIV*, Türk Eczacıları Birliği Yayını, 1998, Ankara, s. 210-223.
- Çoruh M (1996) “Sağlık Hizmetlerinde Kalite ve Performans Kavramındaki Gelişmeler”, *Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi Ve Performans Ölçümü*, ed. M. Çoruh, Haberal Eğitim Vakfı, Ankara, s. 3-8.
- Çoruh M (1999a) Hastane Yönetiminin Hekim—Hasta İlişkinine Etkileri Konusunda Özel Görüşme, 21.7.1999.
- Çoruh M (1999b) Hasta Eğitim ve Öğretimi, Gazi Üniversitesi Kalite Günleri Sempozyumunda Sunulan Açış Konuşması.
- Hatun Ş (1997) “Çocukların Sağlık Hakkı”, *Etik Bunun Neresinde!*, ATO yay., s. 67-74.
- Jayawardena H (1996) “AIDS and Professional Secrecy in the United States”, *Medical Science Law*, 36; 1, England, p. 37-42.
- Kasapoğlu A (1999) *Sağlık Sosyolojisi; Türkiye’den Araştırmalar*, Sosyoloji Derneği Yayınları VI, Ankara.
- Kinlaw K (1996) “The Chancing Nature of Neonatal Ethics in Practise”, *Clinic in Perinatoloji*, 23: 417-27.
- Kurtz S, Silverman J, Draper J (1998) *Tıpta İletişim Teknikleri*, çev. S. Yeniçeri, A. Yurdaçalış, M. Yaşarlar, Beyaz Yay., İstanbul.
- Meredith P, Wood C (1998) “Injury Into the Potential Value of an Information pamphlet on Consent to Surgery to Improve Surgeon – Patient Communication”, *Quality in Health Care*, 7: 65-69.
- Özcan C, Genç M F (1998) *Türk Sağlık Mevzuatı*, ATO yay:3, İmaj mat., İzmir.
- Peabody J (1996) “How Small is too Small to How Much is too Much: Ethical Issues at the Limits of Neonatal Viability”, *Clinic in Perinatoloji*. 23: 473-87.
- Pinch W. (1989) “Ethical Decision Making for High Risk Infants. The Parents’ Perspective”, *Nursing Clinic North America*, 24: 1017-23.
- Radikal Gazetesi*, 11.7.1999.

- Türk Tabipleri Birliği, (1998a) *Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler*, Yayına Hazırlayan: F. Sayek, Ankara.
- TEMPO dergisi, 11.7.1999.
- Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği, 10.9.1982 tarihli No: 8/5319 Bakanlar Kurulu kararıyla, 13.1.1983 tarihli Resmi Gazete No: 17927.
- Yu V (1993) “Extreme Prematurity Clinical and Ethical Issues: The Avustralian Perspective”, *2nd World Congress Of Perinatal Medicine, Abstract book*, Roma & Florence, 19-24 September, s. 22.
- Zorlutuna Y (1998) “Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi, ed. M. Çoruh”, *Sağlık Yönetiminde Devamlı Kalite İyileştirme*, Haberal Eğitim Vakfı yay., Ankara, s. 185-193.

Çevre Etiği ve Biyolojik Çeşitlilik

Prof. Dr. Musa Doğan*

Çevre ve İnsan

İnsan türü ilk kez 6-10 milyon yıl önce ortaya çıkmış ve o günden beri çevresi ile ilişki içinde olmuştur. İnsan, diğer tüm canlılarda olduğu gibi çevresi ile madde ve enerji ilişkisi içindedir. Bu sürenin ancak son 30.000-40.000 yıllık süresine ilişkin bilgi ve bulgular vardır. Bu son dönemin ilk 20.000-30.000 yıllık süresinde avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdüren insan, kaynakları ihtiyacı ölçüsünde kullanmıştır. Kaynakların bol olduğu bu dönemde insan, nüfusunu bir türlü artıramadığı gibi zaman zaman çeşitli felaketlere de maruz kalmıştır. Çevredeki kaynakların tükenmesi insanoğlunu yeni arayışlara sokmuş ve yeni alanlara göç etmesini sağlamıştır. İnsan ve çevre etkileşimi insanın fiziksel ve zihinsel yapısının şekillenmesine yol açmıştır (1).

Günümüzden 9.000-10.000 yıl öncesinde tarım yapmayı ve yerleşik hayata geçmeyi başaran insan türü besin artışına bağlı olarak nüfusunu da artırma eğilimine girmiştir. Ancak, değişik zamanlarda ortaya çıkan çeşitli hastalıklar ve kıtlıklara bağlı olarak nüfusunu bir türlü artıramamıştır.

Bilim ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği endüstri ve tıpta kaydedilen gelişmeler tüm yaşamı doğal faktörlerce belirlenen insanoğlunun ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Böylelikle insanoğlu artık makine kullanmaya ve doğal alanları tehdit etmeye başlamıştır. Ayrıca tıptaki gelişmeler hastalıklarla mücadelede insanın rolünü artırmıştır. Her şeyin insan için oluşturulduğu ilkesinden hareket eden insanoğlu çevresini acımasızca tüketmeye başlamıştır.

İnsan merkezli (anthropocentric) biyolojik dünya modeli çeşitli inanç sistemlerinin de desteği ile asırlarca kabul görmüştür (2). Bu görüşe göre insan tüm canlıların en akıllısı olup biyolojik dünyanın en merkezindedir: “Her şey onun için doğada yaratılmıştır”. Başka bir deyişle, her şey doğa üstü güçlerin eseridir. İnsanın yapabileceği hiçbir şey yoktur. Sadece itaat etmek zorundadır. Bu görüşe ilk karşı çıkan Thomas Malthus ve Charles Darwin’dir. Darwin’in 1859 yılında yayınladığı *Türlerin Kökeni* isimli kitabına göre mevcut türler organik evrim ve doğal seçimle yaşam bulur (3). Darwin bu eserinde tüm canlı türlerinin doğal seçimle evrim yoluyla oluştuğunu ortaya koymuş ve canlıların fenotipik yapısının oluşmasında çevrenin rolüne işaret etmiştir. Bu bulgular F. Redi ve L. Pasteur tarafından vitalistik görüşe karşı ortaya atılan ve sebep-sonuç ilişkisine ve mekanistik görüşe dayalı önemli bulgulardır. İşte bu noktadan hareketle tüm canlılık olaylarının doğa üstü güçlerce kontrol edildiği şeklindeki varsayım, yerini, doğal seçimle tüm canlıların organik evrim sonucunda oluştuğuna ilişkin bilimsel görüşe bırakmıştır.

Bilim ve teknolojiye kaydedilen gelişmeler insanoğlunun geçmişte yaşadığı çevre felaketlerini, kıtlıkları, salgın hastalıkları tekrar gözden geçirmesini sağlamıştır. Özellikle endüstri devrimi sonrasında endüstrinin yoğun olduğu yörelerde ortaya çıkan çevre sorunları ciddi sağlık problemlerini de beraberinde getirmiştir. Bu sorun madenler civarında çok belirgindir. Tüm bu olaylara rağmen insanlar sahip oldukları yanlış

* ODTÜ Biyoloji Bölümü.

değerler nedeniyle bunun sorumlusunun insanın kendisi olduğunu bir türlü görememiştir (4, 5).

Biyolojik Çeşitlilik

Canlı türlerinin ekolojilerine ve habitatlarına bağlı olarak sergiledikleri değişebilirlik ve varyasyona “biyoçeşitlilik” adı verilir. Biyolojik çeşitlilik konusunda dünyada bulunan türlerin tespitine yönelik araştırmalar uzun zamandır devam etmektedir. “Dünyada mevcut tür sayısı nedir?” “Bugüne kadar ne kadar tür oluşmuştur?” gibi sorulara yanıt vermek hayli zordur. Bilinen tür sayısı 2 milyon civarında olmakla beraber gerçek sayısının bunun çok ötesinde olduğu düşünülmektedir (6). Bugüne kadar oluşmuş tür sayısı ise mevcut tür sayısının 2000 katı kadardır. Dün olduğu gibi yarının dünyasında da biyolojik çeşitlilik yaşamın sigortası olmaya devam edecektir. Fakat bugün gelinen nokta itibarı ile sadece Tropikal Yağmur Ormanı’nda yılda kaybedilen tür sayısı 6000 civarında olup bu günde 17 tür demektir (7).

Biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik olarak Bern, Ramsar, CITES gibi çeşitli uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak çoğu zaman insanın değer yargılarına yönelik etik boyutu sınırlı kalmıştır (8).

Biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik ilk ciddi adım Rio’da 1992 yılında atılmış ve 27 prensip kabul edilmiştir. Bu prensiplerin yaşama geçirilmesine yönelik olarak hazırlanan eylem planı AGENDA 21 içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın çevre politikasının çerçevesini çizmektedir. Bu eylem planında konunun insan boyutu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için mutlak suretle doğal yaşam ve çevre korunmalı, kaynaklar iyi yönetilmelidir. Bu bağlamda orman tahribatı önlenmeli, hassas ekosistemler iyi yönetilmeli, çölleşme ile mücadele edilmeli, biyolojik çeşitlilik korunmalı çevre uyumlu biyoteknoloji ve yaşam şekilleri desteklenmelidir.

Türkiye’de AGENDA 21 dokümanına paralel olarak hazırlanan Türkiye Ulusal Çevre Eylem Planı ile Eğitim ve Katılım Raporu ilk kez ulusal düzeyde çağdaş bir yaklaşımla sorunun kesin çözümü için çevre etiği ve buna ilişkin her düzeydeki eğitimin içeriğinin belirlenmesi bakımından önemli gelişmelerdir.

İnsan ve Çevre İlişkisi

İnsan ve çevresi arasındaki ilişkinin tarihi ilk insanın doğada ortaya çıktığı andan itibaren başlar. Bugün sayıları 2 milyon olan canlılardan bir tanesi de insan türüdür. İnsan havada bulunan oksijeni alır ve karbondioksiti havaya bırakır. Tüm besin maddeleri, çevrede bulunan hayvansal ve bitkisel kaynaklardan elde edilir. Giyecek, içecek, yakacak, barınak ve ilaç hammaddeleri yine çevreden elde edilir. Öyle ise insanlığının yaşamı çevredeki sözü edilen maddelere bağlıdır. Çevresiyle madde ve enerji ilişkisi içinde olan insanlığı, tüm canlı türleri gibi kendi yaşama ortamının bir bireyidir. Bir düşünürün deyişiyle “Doğanın ekonomisi ve insanın ekolojisi birbirinden ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır. Bunları ayırmaya çalışmak tehlikelidir”.

19. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan ekoloji bilimi çevreyi canlı ve cansız elemanlar ile bir bütün olarak değerlendirmiştir. Çevre sorunları insanın eseridir. Çevre, kendisine ne yapılırsa yapılsın bunlara belli ölçülerde yanıt vermekle beraber çoğu zaman tahrip olmakta ya da kirlenmektedir (10). Belki de kendi ekosistemini terk eden ve kendi kurduğu suni ortamlarda yaşayan yegâne tür insandır. Churchill’in deyişiyle “Biz evlerimizi evlerimiz de bizleri şekillendirir”. Tüm canlı organizmalar hem çevreleri hem de birbirleri ile ilişki içindedir. Canlıların çevreleri ile olan ilişkileri, geçirdikleri organik evrime ve kendi genetik yapılarına bağlıdır. İşte bu nedenle

dünyanın değişik yörelerinde değişik canlı türlerini buluruz. Durum insan türü için de aynıdır (11). Kutuplarda yaşayan eskimoların yaşamı kutup çevresince belirlenirken, Borneo’da yaşayan yerli halkın yaşamı da tropikal çevre koşullarınca belirlenir. Durum, bu insanların etik yapılarında da kendini gösterir (4).

İnsan ve çevre ilişkisi zaman içinde farklı seyir izler. Bunun esas nedeni insanın oluşturduğu “sosyal sistemin” zamanla çok değişmesi ve bunun ekosisteme tek taraflı yansımalarıdır. Uzmanlar bu ekosistem ve sosyal sistemi beraberce eko-sosyal sistem olarak daha üst bir yapıda birlikte ele almaktadır (12, 13). Günümüze kadar çevre ve insan ilişkisi üç aşamada değerlendirilir: Bunlardan ilk aşamada insanoğlu bilinçsizdir. Bu nedenle bu devreye “bilinçsiz varoluş devri” adı verilir. İnsanoğlu çevrenin ve çevrede olup bitenlerin kendisine nasıl yansıtacağına farkında değildir. Bu devre 19. yüzyıla kadar geçen süreyi kapsar. Çoğu zaman bu bilinçsiz varoluşun faturası ağır olmuş ve birçok medeniyet ortadan kalkmıştır. Uzmanlar eski Yunan ve Roma’nın çöküşünün arkasında Akdeniz çevresindeki çevre sorunlarının yattığını iddia etmektedirler.

İkinci devre ön bilinçlenmenin başladığı etik değerlerin ciddi olarak revize edilmeye başladığı dönemi kapsar. Bu dönem 19. yüzyılın ikinci yarısından 1970’li yıllara kadar sürer. Bu nedenle bu döneme “bilinçlenme dönemi” adı verilir.

Üçüncü dönem ise 1970’li yıllarda başlayıp günümüzde de devam eder. Bu dönem “bilinçli oluş dönemi” olarak isimlendirilir. Bu dönemde ekoloji biliminin temel prensiplerine dayalı olarak tüm canlıların birbirleri ve çevreleri ile olan ilişkileri incelenmektedir. Artık insan merkezli bir yaşam modelinin yerini, tüm canlıların içinde yer aldığı “ekosentrik” yaşam modeline terk ettiği görülür. Bütün canlılar önemlidir. Tümünün rolü ekosistem bütünü içinde vazgeçilmezdir. Bunlardan herhangi birisine bir şey olması tüm yaşamı tehdit etmektedir. Bu bilimsel görüş ise yeni bir yaşam şeklini ve kalkınma modelinin ortaya atılmasını beraberinde getirmiştir. Tüm kalkınma planlarının doğanın korunmasını gözetmesi gerektiği fikrinden hareketle sürdürülebilir kalkınma 21. yüzyılın modelidir. Bu nedenle, bunun hayata geçirilmesi işi ise en üst düzeyde sorumlu vatandaş yetiştirme ve katılımı ile ilintilidir. Bu hiç şüphesiz bir etik olaydır. Bunun için 1970’li yıllar sonrasında çevre eğitimi adı ile yeni bir disiplin ortaya çıkmıştır.

Biyolojik Çeşitliliğe İlişkin Koruma Çabaları

Bugün ivedi olarak çözümlenmesi gereken konu artan nüfusun kaynak sorunudur. Özellikle besin darboğazı insan yaşamını tehdit etmektedir. Dünya nüfusunun %20’si açlık, %50’si ise sağlıklı içme suyundan yoksun olmanın yol açtığı sağlık sorunları ile karşı karşıyadır. Bu durum dünyanın değişik ülkelerindeki insan yaşam süresini bile etkilemektedir. Sorunun çözümü her ne kadar ilk etapta bilim ve teknoloji kullanımı ile mümkün gibi görünür ise de kesin çözüm, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir yaşam ilkelerine uygun etik değerlerin tüm bireylerce sergilenmesi ile mümkündür (14).

Biyolojik çeşitliliğin, özellikle yakın geçmişte Rio Dünya Zirvesi öncesindeki koruma politikalarında, bunların kurumda korunabileceğinden hareketle çeşitli gen bankaları, tohum bankaları vb. kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Rio’da yapılan değerlendirmelerde, bunun, amaçların çok gerisinde kaldığı saptanmış ve gelişmekte olan ülkelerin boyutlarını aşan bir uygulama olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle çevrenin ve dolayısıyla biyolojik çeşitliliğin korunmasının sadece çevreyi oluşturan hava, su,

toprak ve biyolojik çeşitlilik gibi bileşenlerinin vurgulanması ile mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Çünkü konu ekonomik, ekolojik, politik, eğitsel ve bunların tümünün üzerinde etik sorunu olarak ortaya çıkmıştır (15).

Bilim ve teknolojideki gelişmeler beraberinde gen teknolojilerini ortaya koymuş ve transgenik çeşitli organizmalar yavaş yavaş pazarlara girmeye başlamıştır. Her ne kadar uluslararası düzeyde transgenik organizmalar ve bunların ürünlerine ilişkin “Biyogüvenlik Protokolü” gibi sözleşmeler yürürlüğe girmekte ise de, işin özü ulusların kendi iç yönetimleri ile ilgilidir. Ulusal mevzuat hükümleri mutlak suretle biyolojik çeşitliliği korumalı, kamuoyunu bu konuda bilgilendirmeli konuya ilişkin etik değere sahip bireyler oluşturmali, ve onların sisteme katılımına olanak vermelidir. Gelişmiş ülkelerde etiketlendirmenin iyi yapılması ve etik nedenlerden dolayı pazarda transgenik ürünler doğal ürünlerden çok ucuzdur.

Çevre Etiği

İnsan biyolojik yapısı itibariyle tıpkı diğer canlılar gibi belli biyolojik moleküllerden yapılmıştır. Nasıl ki canlılar alemi anlamak için canlılığı ve onun da en alt basamakta canlı birimi olan hücreyi çalışmakla işe başlıyorsak, aynı şekilde çevre sorunlarının her türlüşününün arkasında yatan esas sorumlunun insan olduğunu bilmek gerekir. İnsan çevresini bilerek veya bilmeyerek tahrip etmektedir. Bunun nedeni çevre değerlerinin önemini farkında olamamaktan geçer. Bunun tedavisi ise insanlığın “gerçekçilik terapisi” ile gerçeğin farkına varması ve uygun çevre-değer sistemlerine sahip olabilmesi ile mümkündür. İşte bu nedendir ki doğa artık kendini tamir edememekte, akarsular pislik tutmakta ve okyanuslar kirlenmektedir. Bunların tümü etik eksikliğinden kaynaklanır. İnsanı diğer canlılardan ayıran duygu, düşünce ve belki de en önemlisi etik değerleridir (16).

Chaisson’a göre etik “insanlığı mutluluğa taşıyan tutum ve davranışlardır” (17). Bu düşünce tarzı uzun vadede kaynakların etkin kullanımını ve sürdürülebilir yaşamı işaret etmektedir. Mutluluk sadece tek taraflı aşırı tüketim değildir. Çevre etiği, çevrenin uygun kullanılmasını ve kaynaklardan tükenmeden yararlanmayı, geri dönüşümlü kullanmayı ve çevreyi kirlenmeden yaşamayı öngörür. Durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık sergiler. Dünya nüfusunun %30 kadarını oluşturan gelişmiş ülkelerin, kaynakların %60 kadarını tüketmesinin de çevre etiği ile bağdaşmadığı bir gerçektir. Öyle ise 21. yüzyılın başında olduğumuz bu günlerde bu temel sorunun çözümlenmesi kaçınılmaz görünmektedir.

1970’li yıllarda korumacılık bağlamında “arazi etiği” ve “biyoetik” konuları gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Leopold, çevre etiğine ilişkin olarak “biyolojik komünitenin bütünlüğünü, mevcut yapının korunmasını ve estetik yapının muhafaza edilmesine yönelik davranışların doğru, bunların aksi olanlarının ise yanlış olduğunu ifade etmektedir (18). Bu, temelde çevre etiğinin genel çerçevesinin çizilmesi bakımından doğru olmakla beraber esas itibariyle çevrenin korunması, ona uygun yaşam şeklinin ve sürdürülebilir kalkınma modellerinin benimsenmesi ile ilgilidir.

Kaynakça

1. Baret, J.M. ve ark. 1986. *Biology-Prentice-Hall*, Englewood Cliffs, N.5
2. Murdy, W.H. 1994. *Ethical and Philosophical Aspects of Biodiversity Conservation Biologi*.

3. Darwin, C. 1859. *The Origin of Species. The Modern Library*, New York, NY, pp.1-386.
4. Jackson, W. 1971. *Man and Environment*. WMC. Brown Co., Iowa.
5. Doğan, M. 1995. *Çevre ve İnsan I*, Secan Yayınları, Ankara.
6. Wilson, E.O. 1988. *Biodiversity*. National Acad. Press, New York.
7. Doğan, M. 1997. “Türkiye’de Biyoçeşitlilik ve Bitkisel Gen Kaynakları Gerçeği”, *Çevre ve İnsan* 33:48-51.
8. *Türkiye’nin Çevre Konusunda Taraf Olduğu Uluslararası Sözleşmeler*. Ankara, 1998.
9. *AGENDA 21: Rio Declaration on Environment and Development* UN. Publ. 3-14 June, 1992, Rio.
10. Doğan, M. 2001. “Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Çabaları ve Biyoçeşitlilik”, *Çevre ve İnsan*, 50:20-23.
11. May, R.M. 1988. “How Many Species are there on Earth?”, *Science* 241: 1441-1449.
12. Volk, T.L. 1984. “Project Synthesis and Environmental Education”, *Science Education* 68:23-33.
13. Doğan, M. 1988. “İnsan, Çevre ve Çevre Eğitimi”, *Biyoloji Eğitiminde Çevre Sorunlarına Yaklaşım Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.32-39.
14. Doğan, M. 1990. “Türkiye’de Genetik Erozyon”, *Çevre ve İnsan* 4(11): 42-50.
15. Doğan, M. 2000. “Ulusal Gündem 21: Türkiye’de Fen Eğitimi Programları ve Çevre Eğitimi”, *IV. Fen Bilimleri Eğitimi Kongresi*. 6-8 Ekim 2000. Ankara.
16. Doğan, M. 1998. “Stockholm Konferansından Günümüze Türkiye’de Çevre Eğitimi”, *Çevre ve İnsan* 40:28-33.
17. Chaisson, E.J. 1988. *Our Cosmic Heritage*. *Zygon* 23:469-479.
18. Murdy, W.H. 1994. “Ethical and Philosophical Aspects of Biodiversity Conservation”, *Biological Diversity Problems and Challenges*. Pennsylvania Academy of Science.

Bir İnsan Hakkı Olarak Yaşama Hakkı ve Sorunları

Araş. Gör. H. Haluk Erdem*

Ama eylemler nasıl yapılırsa ve verilen şeyler nasıl verilirse adaletili olacaklar, bunu bilmek sağlığa yararlı şeyleri bilmekten daha büyük iştir.
(Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1137a 10).

Giriş

Bildirimim amacı, yaşama hakkı ve sorunlarını tartışmaktır. Yanıtını aramaya çalıştığım soru şudur: İşkence, ölüm cezası, ötenazi ve kürtaj olarak bilinen abortus uygulaması, her zaman bir yaşama hakkı ihlali midir? Sorunumu felsefi bakış ile serimlemeye çalışacağım. 21. yüzyılın başında insanlığın yüz yüze geldiği dünya problemlerinden birisi olan yaşama hakkına ve sorunlarına felsefi açıdan yaklaşmanın gerekliliği açıktır. Bu gereklilik, insanca yaşamının gerçekleşeceği bir dünya özleminden doğmaktadır. Yaşama hakkının ne olduğunu ve hangi durumlarda ihlal edildiğini hangi durumlarda ihlal edilmediğini bilmedikçe, onurunu koruma bilinci, dünya barışını ve insanın onurunu zedeleyen bilinç karşısında güçlü olamayacaktır.

Ancak bu hakkın kavramının içeriğinin yeterince sorgulandığını söylemek oldukça güçtür. Fransız filozof Albert Camus (1913-1960) “çağını anlama yolunda bir çaba” olarak kaleme aldığı *Başkaldıran İnsan* adlı yapıtında yaşama hakkına ilişkin sorgulamayı şu sözlerle dile getirmektedir: “Önümüzde duran şu ötekini öldürmeye ya da öldürülmesine boyun eğmeye hakkımız olup olmadığını bilmediğimiz sürece hiçbir şey bilemeyiz. Bugün her eylem dönüp dolaşıp dolaylı ya da dolaysız öldürmeye vardığına göre, öldürmemiz gerekip gerekmediğini, gerekiyorsa neden gerektiğini gerekmiyorsa neden gerekmediğini bilmedikçe eyleme geçemeyiz” (Camus, 2000: 12).

Yadsıyamayacağımız ilk şeyin “başkasının yaşaması” (2000:15) olduğunu düşünen Camus, yaşama hakkı kavramının içeriğini bir kez daha sorgulamamıza olanak vermektedir. Yaşama hakkı ve sorunlarını tartışmaya geçmeden önce temel insan hakkı kavramına açıklık getirmek gerekiyor.

Bir İnsan Hakkı Olarak Yaşama Hakkı

Temel bir insan hakkı olan yaşama hakkının dünyamızda bir problem olarak varlığını sürdürmesinin nedenlerinin başında, bu hakkın neyin talebi olduğunun ve neden korunması gerektiğinin yeterince bilincine varılamaması ve insan haklarının ne olduğu konusundaki bilgisizliğin ve kargaşanın sürüp gitmesi gelmektedir.

Prof. Dr. İoanna Kuçuradi’ye göre insan hakları, “her insanla ilgili” bazı gerekleri dile getirmektir. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları “yalnızca insan oldukları için” koruma istemleri olarak ortaya çıkmaktadır (Kuçuradi, 1996a: 49). İfade de sözü geçen “insanın değeri”nden ne anlaşılmalıdır? İnsanın değeri, insanın, diğer varlıklarla ya da insan olmayan her şeyle ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle

*Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı.

insanın varlıktaki özel yeridir. İnsanın değeri, onun özellikleri ya da yapısal olanaklarıdır (Kuçuradi, 1998: 40).

Kuçuradi, temel insan haklarından, insana özgü olanakları kişilerde koruma istemleri olarak anlamaktadır. Bu haklar “herkesin, herkeste, herkes için” korunduğu haklardır. Ona göre, kişi istemlerinde de bazı önemli farklar vardır. İstemlerden bir kısmı insanın olanaklarıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Bu istemler, insana özgü etkinlikleri gerçekleştirirken kişilere dokunulmamasının ifadesidir. Bu haklar, “bütün insanların eşit olduğu hakların bir kısmını” oluşturmaktadır. “Temel özgürlükler” de bu kişi haklarının yasal güvenceleridir. Bildirimin konusunu oluşturan yaşama hakkı, bu tür bir istemi dile getirmektedir. Diğer bir istem türü ise, insanın olanaklarını geliştirebilmesinin önkoşulları ile ilgilidir. Eğitim, sağlık, çalışma bu tür istemlere örnektir (Kuçuradi, 1996a: 51).

Temel bir insan hakkı olan yaşama hakkı kişinin hem bedensel hem ruhsal bütünlüğünün bozulmamasını ve bu bütünlüğün tümden ya da bir bölümünün zarar görmemesini talep eder (Savcı, 1996: 63).

İşkencenin, yaşama hakkının talep ettiği ruhsal-bedensel bütünlüğü bozup bozmadığına, insanda yoksun bıraktığı şeylerin ne olduğuna insan hakları açısından bakalım.

İşkence ve Yaşama Hakkı

Birleşmiş Milletlerin İşkence ve Başka Zalimce, İnsanlık dışı ya da Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşmesi’nde işkence şöyle tanımlanmaktadır: “Bir kimseye kendisinden ya da üçüncü bir kişiden bir bilgi ya da itiraf sağlamak, kendisinin ya da üçüncü bir kişinin işlediği ya da işlediğinden kuşku duyulan bir eylemden ötürü onu cezalandırmak, kendisine ya da üçüncü bir kişiye gözdağı vermek ya da onları zorlamak amacıyla ya da herhangi bir ayrımcılığa dayalı bir nedenle bir resmi görevli ya da resmi sıfatla davranan bir başkası tarafından ya da onun kışkırtması ya da oluru ya da izniyle bilerek maddi ya da manevi ağır acı vermek ya da eziyette bulunmaktır.” Birleşmiş Milletler’in bu sözleşmesinin 2. maddesinde, hiçbir durumun işkenceyi haklı gösterilemeyeceği ve bir üst ya da resmi makamdan alınan emrin işkencenin gerekçesi olamayacağı vurgulanır.

George Ryley Scott, işkencenin yasal tanımının kabulü ile, işkencenin yalnızca devlet tarafından ve açıkça tanımlanmış amaçlar için uygulanabileceği görüşünü kabul etmek anlamına geleceğini, devlet tarafından bir işkence biçimi olarak uygulanan zulüm, devlet otoritesi olmaksızın bir birey ya da birkaç yurttaş tarafından gerçekleştirildiğinde meşru sayılamayacağını, bunun işkence değil saldırı olarak kabul edileceğini belirterek böyle bir yorumun hiç de yeterli olmadığı ve mantıken savunulamayacağını düşünmektedir. Scott’a göre, acı çeken kişiye yapılan uygulamanın, eziyet ya da zulmün derecesi yeterince şiddetli olduğunda, bunun işkenceden başka bir tanımının olamayacağı açıktır (Scott, 2001: 19).

George Ryley Scott, işkencenin yasal tanımının kabulü ile, işkencenin yalnızca devlet tarafından ve açıkça tanımlanmış amaçlar için uygulanabileceği görüşünü kabul etmek anlamına geleceğini, devlet tarafından bir işkence biçimi olarak uygulanan zulüm, devlet otoritesi olmaksızın bir birey ya da birkaç yurttaş tarafından gerçekleştirildiğinde meşru sayılamayacağını, bunun işkence değil saldırı olarak kabul edileceğini belirterek böyle bir yorumun hiç de yeterli olmadığı ve mantıken savunulamayacağını düşünmektedir. Scott’a göre, acı çeken kişiye yapılan uygulamanın,

eziyet ya da zulmün derecesi yeterince şiddetli olduğunda, bunun işkenceden başka bir tanımının olamayacağı açıktır (Scott, 2001: 19).

Scott, işkencenin intikam hırsının hazır, etkili, tatmin edici ve kaba bir aracı olduğu düşüncesindedir. Bu araç devletten çok bireyle ilişkili intikam biçimlerinde söz konusudur. Yani “sıradan koşullar altında işkence, topluma karşı işlenmiş bir suç veya soyut ilkelerin çiğnenmesi karşısında devletin adaleti sağlamak için başvurduğu bir yol olmaktan çok, haksızlığa uğradığını, kendisine ya da ailesine saldırıda bulunulduğunu düşünen bireyde gelişen ceza verme duygusuyla bağlantılıdır.” Korkunç bir suçla yakından ilişkili olan bireyler tarafından sıkça ifade edilen, idam cezasının adaleti yerine getirmede tatmin edici olmadığı görüşü de bu tutumdan kaynaklanmaktadır. Kişisel intikam çığı, suçlunun ölümden önce uzun süre şiddetli bir biçimde ıstırap çekmesini ister, bir başka deyişle ölümden önce işkence yapılmalıdır. Scott’a göre, bütün işkence biçimlerinin doğasında bulunan bu intikam duygusunun altında birey için iktidar, devlet için otorite ve diktatörce hükmetme isteği yatmaktadır (2001: 23).

İşkencenin yukarıdaki açıklamalar ışığında neden haklı gösterilemeyeceğine felsefi açıdan baktığımızda işkencenin, insansal olanakları kişilerde gerçekleştirip geliştirebilmelerini engellediğini görüyoruz. Araştırmalara göre işkence gören kişilerde ortaya çıkan problemler şunlardır: Huzursuzluk ve kuşku hezeyanlarıyla birlikte gelişen şizofreni, yalnızlık, boşluk, anlamsızlık, terkedilmişlik duyguları, kişilerarası ve aile içi uyum bozuklukları, iş ve çalışmada verimsizlik, sevgi yitirilmesi, yaşama suçluluğu ve kalıcı beyin hasarları.

Yaşama suçluluğuna ilişkin olarak okuduğum bir vakayı kısaca nakletmek istiyorum: Aylar boyu işkence görmüş ve sonunda serbest bırakılmış biri, nişanlısının zoruyla doktora gider. Olaylar öncesinde evlenme hazırlıkları yapılan ve mutlu bir gelecek düşleri kurulan bu beraberlik yıkılmak üzeredir. İşkence gören erkek, artık cinselliğinin kalmadığını söylüyor ve çevresindekilerin yargılandığı bir dönemde yaşıyor olmaktan dolayı kendisini suçluyor, artık yalnız yaşamak istediğini söylüyordu. Ne çevresi ne de hekim bu insana yardım edebildi, bir süre sonra erkek intihar etti (Tangör, 1996: 76).

Bildirim başında sorduğum soruyu işkence için yanıtlayabilirim: İşkence, her zaman temel bir insan hakkı olan yaşama hakkı ihlalidir, çünkü insanın bazı yapısal olanaklarını (örneğin, korkudan ve yokluktan arınmış bir dünyanın oluşumuna katkı yapabileceği) kişilerde engellemekte, yaşama hakkının talep ettiği ruhsal ve bedensel bütünlüğü bozmakta ve insanın değerini ya da onurunu zedelemektedir. Öyleyse, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 5. maddesinde belirtildiği gibi “hiç kimseye işkence ya da zalimce, insanlık dışı ya da onur kırıcı davranış ya da ceza uygulanmamalıdır.”

Aynı sorunun yanıtını idam cezası için vermeye çalışalım.

İdam Cezası ve Yaşama Hakkı

İdam, ölüm cezasıdır. İdam yoluyla kişinin hem ruhsal hem bedensel bütünlüğü tamamen sona ermektedir. Bu cezada, aynı suçu işleyecek insanları korkutmak ve işleyecekleri suçtan caydırmak düşüncesi olduğuna inanılır. Oysa Albert Camus, bu ceza üzerine kaleme aldığı *Giyotin Üzerine* adlı yapıtında serimlediği gibi, idam cezası suç işleyecek kişilere ibret olmamaktadır. Bu ceza, suça, “felakete düşer gibi düşen adamı” yıldırılmamaktadır. 20. yüzyılın başında İngiltere’de yapılan bir istatistiğe göre, 250 idam mahkûmundan 170’i daha önce bir veya iki idam cezasının infazında bizzat hazır bulunmuştur (Camus, 1972: 23). Bu duruma benzer bir saptamayı Afrikalı

düşünür Odera Oruka'da yapıyor: "İdam cezası birçok devlette hırsızlığa verilen cezadır. Sadece bir kaçını belirtirsek Kenya, Uganda, Zambia, Sierra Leone, Gana ve Nijeria' da hırsızlık için verilen ölüm cezası yasallaştırılmıştır. Bu devletlerde işlenen suça karşı verilen karar, jüri kararından sonra iki hafta içinde yerine getirilmektedir. Afrika'daki şiddete ilişkin suçlar ve hırsızlık olayları, alay edencesine bu suçlara karşı sert cezaların konulmasına rağmen, artmakta devam etmektedir" (Oruka, 1996: 145).

Camus'a göre idam cezası, insanlarda korku uyandıran en büyük cezadır. Ölüm korkusu, kişinin varlığının en karanlık derinliklerinden fıskırır ve onu baştan başa kaplar. Yaşama güdüsü tehdit edildiği zaman insan, feci korkular içinde kıvrınmaktadır. Bu korkuyla kişi, psikolojik bir parçalanma yaşamaktadır. Örnek olmak bakımından da ahlak bozmaktan başka bir etkiye sahip değildir. Bu ceza bir intikamdır ve kısas adını taşır. Kısasta adalet, kaba bir aritmetik kuralı olarak tanımlanmaktadır.

Albert Camus, kısas adaletine ilişkin Fransa'dan bir örnek verir. Altı Tunuslu üç Fransız jandarmasını öldürdüğü için idama mahkûm edilir. Ceza olarak üç mahkûm idam edilir üçü ölüm cezasından kurtulur, çünkü üç kurban karşılık üç kişi idam edilecektir.

Devletin de insanların suç işleme oranı üzerinde etkisi olduğunu düşünen Camus'a göre, eğer suçlular uygun konutlarda oturabilselerdi, alkol tüketimi azaltılabilseydi belki de suç işlemeyeceklerdi. Camus'nün saydıklarına ben de eğitimi katmak isterim. Ülkemizde de eğitim görmeyi her insana sağlayabilseydik suç oranları azalabilirdi. Çünkü eğitilebilme, insanın yapısal olanaklarından birisidir. İdam cezasının geri dönüşü olmadığını savunan Camus, bütün idam edilen insanların mutlak suçlu insanlar olmadıkları görüşündedir. Tarihin yanlış karar örnekleriyle dolu olduğunu söyler ve "devlet her şeyden önce ölüm cezasını kaldırmalıdır" çağrısı yapar. Camus'nün bir de öngörüsü vardır: Geleceğin birleşmiş Avrupası, "herkesin umutla beklediği" Avrupa Kanununun birinci maddesinde ölüm cezası kaldırılacaktır. Bu öngörü, bugün gerçekleşmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ilk maddelerinden birisi "yaşam hakkının yasayla korunması" ve Ölüm Cezasının Kaldırılmasına İlişkin 6 no.lu Protokol'ün ilk maddesi "ölüm cezasının kaldırılması"dır.

İşkence için yanıtladığım sorumu tekrarlayayım: İdam cezası her zaman bir insan hakkı olan yaşama hakkı ihlali midir? Bu soruya yanıtlım, bu cezanın her zaman temel bir insan hakkı olan yaşama hakkı ihlali olduğu biçiminde olacaktır. Çünkü bu ceza insanın bazı yapısal olanaklarını (örneğin eğitilebilme, yaratıcı olabilme olanağı) kişilerde engellemekte, yaşama hakkının talep ettiği ruhsal ve bedensel bütünlüğü bozmakta ve insanın değerini ya da onurunu zedelemektedir. Öyleyse İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 3. maddesinde belirtildiği gibi "herkesin yaşama hakkı vardır" ve olmalıdır.

Aynı sorunun yanıtını ötenazi için vermeye çalışalım.

Ötenazi ve Yaşama Hakkı

Eski Yunanca eu (ευ) ve thanatos (θανατος) sözcüklerinden oluşmuş bir kavram olan ötenazi, iyi ölüm anlamına gelmektedir. Ölümü iyi kılan şeyin ne olduğu ve diğer ölme-öldürme biçimlerinden farkın, onun tanımını içinde saklı olduğu düşünülür. Ötenazi, "umutsuz bir hastalığa yakalanan ve bundan dolayı acı çeken birinin kendi hayatına son vermesi veya bir başkasından bu işlemi kendisi için yapmasını istemesidir" (Poyraz, 1994: 42).

Bu işlemi yapan açınsından bakıldığında ötenazi, aktif ve pasif olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aktif ötenazi, “ani ölüme neden olan ölümcül dozda ilacı enjekte etmek”, pasif ötenazi, “hastanın bir müddet daha yaşamasını sağlayan yaşam destekleyici tedavi sunmayarak veya yaşam destekleyici tedaviyi sona erdirerek ölümü hızlandırmaktır” (İnceoğlu, 1999: 135).

Hasta göz önüne alındığında ötenazi, istemli ve istem dışı ötenazi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İstemli ötenazi, “acı çeken ölümcül bir hastanın kendi talebi üzerine, hekimin bir eylemi veya hareketsiz kalması ile, hastanın ölmesine yardım etmesi”, istem dışı ötenazi ise “ölümcül hastanın ölüm ile yaşam arasında seçim yapabilecek durumda olmadığı, iradesinin ne yönde olacağına saptanamadığı durumlarda” ötenazi uygulamasıdır (1999: 217).

Bu sınıflamaların yanında, ötenazinin kabul edildiği ve uygulandığı ülkelerde geliştirilen, hastanın istemine dayanan yeni bir ötenazi sınıflaması daha vardır. Hekim hastanın kendisinin gerçekleştireceği ölme eylemine yol göstererek yardımcı olmaktadır.

Şimdi, acaba, bütün bu ötenazi sınıflamalarında, temel bir hak olan yaşama hakkı ihlali her zaman söz konusu mudur? Yaşama hakkının talep ettiği ruhsal ve bedensel bütünlük, acı çeken ölümcül bir hastanın kendi ölüm talebi ile ya da bu talep olmaksızın uygulanan ötenazi ile bozulmakta mıdır? Ötenazi işlemi daha önce işkence ve idam cezası için söylediğim insanın yapısal olanaklarını kişilerde engellemekte midir?

Ötenazi hakkında genel yargıların ve hukuk oluşturmaların doğru olmadığını düşünüyorum. Her durum, kendi özel koşullarında doğru değerlendirilmelidir. Bir hekimin ötenazinin farklı durumlarında karşılaştığında bunun üstesinden gelmesi noktasında, eyleminin etik bir eylem olacağı açıktır. Etik eylem, eylemi yapan kişinin yöneldiği kişiyi ve bir bütün olarak durumu hesaba katan ve insanın değerine en az zarar veren eylemdir (Kuçuradi, 1996b: 81). Tıp etiğinde de durum bundan farklı değildir. Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etik* adlı yapıtında söylediği gibi, eylemi yapan, “kime, neyi, ne ile, niçin” yaptığının farkında olması (Aristoteles: 1135b-10) konusunda yanlış düşmemelidir.

Ötenazi konusunda, kitle iletişim araçlarına konu olmuş, acılarından kurtulmak isteyen insanların haberleriyle karşılaşırız. Bu haberlerde dikkat çeken önemli nokta, insanların ötenazi talepleri farklılıklar göstermesidir. Ülkemizde ötenazi talepleri maddi ve teknik donanım yetersizlikleri sonucu da olabilmektedir. Kitle iletişim araçlarına yansımış bir ötenazi talebi söylediğim bu duruma örnek oluşturabilir:

Ötenazi konusunda, kitle iletişim araçlarına konu olmuş, acılarından kurtulmak isteyen insanların haberleriyle karşılaşırız. Bu haberlerde dikkat çeken önemli nokta, insanların ötenazi talepleri farklılıklar göstermesidir. Ülkemizde ötenazi talepleri maddi ve teknik donanım yetersizlikleri sonucu da olabilmektedir. Kitle iletişim araçlarına yansımış bir ötenazi talebi söylediğim bu duruma örnek oluşturabilir:

İşsiz kalıp ekonomik sıkıntı yaşadığını söyleyen biri, yasalarımızda ötenazinin olmadığını ve bu yasanın çıkarılıp kendisinin ve oğlunun faydalanmasını talep etmişti (Kanal 7, 25.05.2001).

Bu talebin asla ötenazi talebi ile bağdaşmadığı açıktır. Sorumuzun yanıtını ötenazi için vermeye çalışırsak şunları söylemek mümkündür. Ötenazi uygulaması her zaman yaşama hakkı ihlali olmayabilir. Ancak ötenazi ile, yaşama hakkı ihlali arasında çok küçük sınırların da olabileceği konusunda uyanık olunmalıdır. Çünkü bu uygulamada pek çok etik sorun vardır.

Bildirim tartışma noktasını oluşturan sorumu son olarak kürtaj olarak bildiğimiz abortus ile ilgisinde sorayım: Acaba, abortus yaşam hakkının talep ettiği bedensel ve ruhsal bütünlüğü her zaman bozmakta mıdır? Bu uygulamada insanın hangi olanakları kişilerce gerçekleştirilememektedir?

Abortus ve Yaşama Hakkı

Abortus, “uterus içindeki embriyo ya da fetüsün yaşamının sonlandırılması amacıyla vaktinden önce uterus dışına çıkartılması ya da imha edilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Aksoy, 1996: 4).

Abortusa ilişkin tartışmalarda iki farklı tutumun söz konusu olduğunu görüyoruz. İlki, abortusun hamileliğin her aşamasında yanlış olduğu, doğmuş bir bebekle doğmak üzere olan bir cenini öldürme arasında hiçbir ahlaki farkın bulunmadığı ve doğmamış çocuğun da yaşama hakkına sahip olduğunu savunan abortus karşıtı tutum, diğeri ise, abortus işlemine hamileliğin her aşamasında izin verileceği, döllenmiş yumurta ile başlayan sürecin kadının bedeninde yaşandığı gerçeği ile bu işlemin yapıp yapılamayacağı hakkında son sözü kadının söylemesi gerektiğini savunan abortus yanlısı tutumdur (Nuttall, 1997: 123-124).

Bu iki farklı tartışmaya neden olan soru, “Yaşam ne zaman başlar?” sorusudur. Abortus karşıtı düşünce, yaşamın, “yumurtanın döllendiği an” ile başladığını ve döllenmiş yumurtanın potansiyel bir insan olduğunu, ona gerçek insanların sahip olduğu hakların ve korunma ayrıcalığının aynısının verilmesi gerektiğini savunmaktadır (Harris, 1998: 31-32).

John Harris, döllenmiş yumurtanın potansiyel insan olduğunu düşünmenin bazı sorunlar doğuracağını düşünür ve döllenmiş yumurtaya insan gibi davranılacaksa, kaçınılmaz biçimde ölecek olan biz insanlara da şu anda ölmüş gibi davranmak gerektiğini ifade eder. Döllenmiş yumurtaya insan muamelesi yapmanın yaratacağı diğer sorun, potansiyel insan olanın yalnızca döllenmiş yumurta hücresi olmadığı noktasında doğmaktadır. Döllenmemiş yumurta ve sperm de aynı şekilde birer potansiyel insandır. Bu görüşe zaman zaman itirazlar da bulunuluyorsa da, Harris bir gerçeği hatırlamaktadır. Döllenmemiş yumurta ve spermde de döllenmiş yumurta haline gelme potansiyeli vardır. Yaşam, durmaksızın evrimleşen devamlı bir süreçtir. Yumurta döllenmeden önce de canlıdır, hatta sperm de canlıdır ve hareketlidir. “O halde” der, Harris, “döllenmeyle başlayan şey yaşam değildir” (1998: 32).

Fetusun kişi olmadığını düşünen ve bu nedenle de fetusun yaşamını vaktinden önce sona erdirildiğinde de haksızlık yapılmayacağını düşünen Harris, bir kadının çocuk sahibi olmayı ya da olmamayı özgürce seçebildiğini savunur. Peki buna karar verilirken fetusun babasının ya da diğer kişilerin istekleri ne olacak? Neden sadece kadının tercihi önemlidir? Fetusun babası fetusun hayatta kalması konusunda elbette ilgilidir. Fetus, babanın da genetik yapısının bir parçasını taşımaktadır. Eğer anneyle baba uzlaşıyorsa, sorun yok demektir. Ama uzlaşmazlığa düştüklerinde durum ne olacak? Harris, fetusun kaderinin babayı ne kadar ilgilendirirse ilgilendirsin, bu kararın anne lehinde olduğunu savunmaktadır (1998: 222).

Sorumu şöyle yanıtlayabilirim: Abortus uygulaması temel bir insan hakkı olan yaşama hakkını, her zaman ihlal demek değildir. Bu uygulama, insanın bazı yapısal olanaklarını gerçekleştirilmesi için koşullardan yoksun bırakmamaktadır. Yaşama hakkı, insanların yaşarken görmesi gereken muameleyi dile getirir. Yaşama hakkının talep ettiği muamele, kişilerin ruhsal ve bedensel bütünlüğünü bozmamaktır. Abortus

uygulamasının bu bütünlüğü bozduğunu düşünmüyorum. Ancak, abortus konusunda da ötenazi de olduğu gibi, değer sorunlarına yol açacak bir durumda değer korunması yönünde uyanık olunması gerektiğini de söylemeliyim. Çünkü abortus işleminin etik sorunlarla olan ilgisinde düşünülmemiş pek çok nokta karşımıza çıkabilir.

Yaşama hakkı ile olan ilgisinde karşılaştığımız sorunlar, yalnızca işkence, ölüm cezası, ötenazi ve abortus uygulamaları değildir. Bunların yanında, terör, savaşlar, insan üzerinde yapılan deneyler, ölüm oruçları ve intihar felsefi bakış ile tartışılmayı bekleyen sorunlardır. Bu sorunlar konusunda söyleyecek sözleri olan biz felsefecilerin, korkudan ve yokluktan arınmış bir dünyanın oluşumuna büyük katkıları olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, Ş. (1996) “Kürtaj sadece tıbbi bir karar olabilir mi?”, T. Klin. *Tıbbi Etik*, akt. Hafize Öztürk, “Abortus ve Etik Sorunlar”, *Etik Bunun Neresinde!*, Ankara: Ankara Tabip Odası Yayını, 1997, s. 75.
- Aristoteles. (1997) *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Camus, Albert. (1972) *Giyotin Üzerine*, çev. Ali Sirmen, İstanbul: Cem Yayınevi.
- _____ (2000) *Başkaldıran İnsan*, çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Can Yayınları.
- Harris, John. (1998) *Hayatın Değeri*, çev. Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnceoğlu, Sibel. (1999) *Ölme Hakkı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna. (1996a) “Felsefe ve İnsan Hakları”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, haz. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- _____ (1996b) *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- _____ (1998) *İnsan ve Değerleri*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Nuttall, Jon (1997) *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oruka, H. Odera. (1996) “Yasal Terörizm ve İnsan Hakları”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, haz. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Poyraz, Hakan. (1994) “Etik Sorunlar Açısından Euthanasie”, *Felsefe Dünyası*, Kış 1994 Sayı 14, Ankara: Türk Felsefe Derneği Yayını.
- Savcı, Bahri. (1996) “Yaşam Hakkı Felsefe Açısından Pratiğe Doğru”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, haz. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Scott, George Ryley. (2001) *İşkencenin Tarihi*, çev. Hamide Koyukan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Tangör, Ataman. (1996) “Bir Sorgulama Yöntemi Olarak İşkence ve İşkencenin Ruhsal Sonuçları”, *Hekimlik ve İnsan Hakları, Türk Tabipleri Birliği Deneyimi 1984-1992*, der. Ata Soyer, Ankara: Türk Tabipler Birliği Yayını

Stoacılar da Erdem Ögesi Olarak Ampirik Bir Deneme

Araş. Gör. Servet Gözetlik*

Giriş

Bu çalışmanın amacı Stoa ahlak felsefesinde İyi'nin doğa ve sınırlarına ilişkin bazı tartışmaları geliştirmek ve desteklemektir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde zorunlu olarak “doğa”, “insan doğası”, “erdem”, “iyi” ve “mutluluk” gibi stoa ahlak felsefesinin bazı ayırt edici kavramlarına başvuracağız. Hesabını vermeye çalışacağımız bütün bu kavramlar, insani akıl yürütme ve onun ahlaksal gösterimleri gibi tek bir terime indirgenebilir. Görüleceği üzere, Stoacılar “insan doğası”, “doğru akıl yürütme”¹ ve “iyi” arasında kaçınılmaz bir ilişki kurar. Buna rağmen biz bu görüşe karşı çıkmaya çalışacağız. Bunu da şu temel üzerinde gerçekleştireceğiz; Stoacılardaki iyi aynı zamanda nesnel ve onların çeşitli belirlenimleriyle² gözlenebilir bir ilişki içerisindedir. İnsan doğası ve iyi (erdem) arasında mantıksal bir özdeşlik varsayan düşüncelerden kaçınmaya çalışacağız; fakat öte yandan iyi ve erdem in elde edilmesi için gerçekleştirilme ihtiyacı içerisinde olan birçok ahlaki ödevler olduğunu önereceğiz. Bu düşünce bize insan doğası ve onun zihinsel yeteneklerinin ahlaki iyiyi yakalamak için yeterli olmadığını önerir gibi görünüyor. Fakat bu noktada nesnel ahlaki doğrular olduğunu iddia eden ahlaki gerçekçiliğe karşı olmadığımızı da söylemek zorundayız. Bizim tek karşı çıkışımız Stoacıların bahsini ettikleri ahlaki doğruların insan doğası ve aklıyla özdeşleştirilemeyeceği yönündedir. Çünkü eğer birisi bunu iddia ederse, o zaman iyi ve erdem in³ bilgisini ihmal ettiği kolaylıkla görülebilir. Aslında Stoacılar ahlaki değerlerin bilgisini ihmal etmek ve aynı zamanda bütün ahlaki değerleri tek iyi olan erdeme indirgemekle suçlanabilir.

Ahlaklı Olmanın Koşulu Olarak “Erdem”

Stoacılar “nasıl bir insan olmalıyım”⁴ ya da “nasıl mutlu olabilirim” soruları üzerinde büyük bir önemle dururlar. Bu soruların cevabı mutlu ya da erdemli bir kişi olup olmadığımızın işaretlerini taşır. Stoacılar a göre “erdem *eudaimonia*’nın zorunlu bir ögesidir (benim çevirim)”⁵ Bu ifadeyi erdemli bir kişinin aynı zamanda mutlu bir kişi olduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Geleneksel ahlak teorilerinin çoğunun aksine,

* ODTÜ Felsefe Bölümü.

¹ Bu terim insan doğasına uygun yaşamının önemini açıklamak için Long tarafından *Stoic Studies* adlı çalışmasında önerilmiştir: “doğru akıl yürütme” aynı zamanda bazılarının tek iyi ya da erdem diye bahsini ettikleri son amacın elde edilmesine katkıda bulunacak eylem grubuna da işaret eder.

² Bu düşünce temeli üzerinde şunu önermeye çalışacağız; doğal yararların seçimi iyi bir ahlaki birey olma durumunun elde edilmesi ile yakından ilişkilidir.

³ Çünkü, Long’un *Stoic Studies* adlı çalışmasında ortaya koyduğu gibi Stoacılar tek iyi erdem ile onun bilgisi arasında mantıksal bir özdeşlik varsayar gibi görünüyor. Bu şu demektir, erdem in kendisi dışındaki herhangi bir ögeye başvurmadan bir çeşit bilgi olarak düşünülüyor. Aslında bu durum bir mistisizm örneği olarak düşünülebilir. Biz bu görüşe erdem in doğal avantajların seçimi ile bağlantılı olduğunu savunarak karşı çıkacağız.

⁴ Bkz., Sharples, *Stoics, Epicureans and Sceptics*, s. 82.

⁵ Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 197.

Stoalılar bireyin gerçekleştirdiği eylemleri düşünmez bunun yerine bireyin yaşamının yetkin bir hale gelmesine araç olabilecek eylem modelini betimlemeye çalışır. Buna göre benim için en uygun yaşam erdemli insanın yaşamıyla aynıdır. Gerçekten eğer kendimi mutlu edecek yetkin bir hayatı yaşamamın yollarını araştırarak kendi mutluluğumla ilgileniyorsam, o zaman başkalarının da haklarını savunuyor gibi görünebileceğimiz bir durum yaratmak zordur. Şimdi ahlaki bireyler arasında sosyal bir uzlaşım olduğu varsayılırsa kendim için en uygun yaşam yolunu araştırmak ahlaki olarak uygun olur mu? Stoalılar aynı zamanda sorgulanan yaşam türünü Stoalî erdemle yaşamıyla ilişkilendirir.

Stoacılık'ta "insan doğası" terimi "doğa" terimiyle eşanlamlıdır. Doğa *logos* olan Tanrıyı ifade eder. Buna göre erdem doğaya (insan doğasına) uygun yaşamayı ifade eder. Aynı zamanda "Doğa" insan doğasını da içinde barındıran daha kapsamlı bir terimdir. Stoalılar'da Doğanın ahlaki temsili "doğaya uygun yaşam", "erdeme göre yaşam" ve "mutluluğa göre yaşam"⁶ deyimleriyle formülleştirilir. Şimdi bu maksimi okumanın bir yolu davranışlarımızın uzlaşımsal yollarını ve ahlaki bireylerin uygun durumlarda vardıkları kişisel kararları dışlar gibi görünüyor. Fakat bunun aksine Stoalılar'ın bu maksimden anladıkları kendi doğamıza uygun bir şekilde yaşamaktır. Böylece eğer kendi doğamıza uygun bir şekilde yaşarsak, o zaman parçası olduğumuz evrensel doğanın kendisiyle de tutarlı bir şekilde yaşayacağız. Stoalılar "her şeyin ahlaki değerinin tamamıyla onun doğayla olan ilişkisine dayandığına"⁷ inandılar. İnsanlar için kendi doğalarına uygun yaşamak zorunludur. Çünkü doğa her iki anlamda da insanların kendileriyle bütünleşeceği ayırt edilebilir bir eylemler modelini fark edilir hale getirir. Ve benzer bir eylem modeli aynı zamanda dünyadaki diğer bütün canlılar için de düşünülür. Örneğin, bir dil konuşma insanlar için doğal fakat kediler için değil. Kısaca "bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi özel varlıklar için doğal bir norm ya da maksim olduğu"⁸ söylenebilir. Bu doğal norm sayesinde ki varlıklar evrensel doğaya uygunluğu ya başarır ya da başaramazlar. Stoalılar'a göre evrensel Doğa, seçilmiş varlıklar için böyle doğal normlar kabul ettiği sürece "bir şey için iyi olmak nedir"⁹ tanımlayabileceğiz. Fakat burada içine düşebileceğimiz bir karışıklık var; eğer evrensel Doğa kendi türünden özel varlıklar için doğal bir norm ya da maksim kabul ederse, o zaman farklı sınıflara ait olan benzer ya da ortak şeyleri nasıl açıklayabileceğiz? Örneğin, kendimizi koruma içgüdüleri insanların yanı sıra hayvanlar tarafından da paylaşılır. Tam aksine eğer evrensel Doğa'nın özel varlıklar için doğal bir norm ya da maksim onayladığını kabul edecek olursak, o zaman doğal norm ya da maksim ile söz konusu özel varlık arasındaki ilişkinin başka bir şeye uygulanmaması zorunluluğu açıklığa kavuşmuş olur. Evrensel Doğa açısından özel varlıklar için onaylanan her şey ya uygun ya da uygunsuz olacaktır.

Parça ve Bütün Yaklaşımı

Aslında Stoalılar parça ve bütün yaklaşımı arasında bir ayrım yaparak bu soruna bir çözüm bulmuş gibi görünmektedirler.¹⁰ Buna ilaveten, parça yaklaşımından

⁶ Bkz., Long, *Stoic Studies*, s. 134.

⁷ Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 179.

⁸ Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 179.

⁹ Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 179.

¹⁰ Parça ve bütün yaklaşımı ayrımında büyük ölçüde Long'un *Hellenistic Philosophy* adlı çalışmasındaki tartışmalara dayanmaktayım.

baktığımızda evrensel Doğa tarafından onaylanmış, olmuş olmasına rağmen asla yaşanmamış olan birçok şey var olacak. Bu yaşanmamış özel durumlara başvuran doğal norm ve maksimler söz konusu edilebilir. Evrensel Doğa için bu özel yaşanmamış durumlar ahlaki doğamızın esas öğeleri olarak karşımıza çıkar. Fakat, bütüncü yaklaşıma göre, bu yaşanmamış özel durumlar bizim ahlaki bir bilgeliğe ulaşmamızı engellemez. Evrensel Doğa'nın insanlar için doğal bir norm ya da maksim onayladığını, kabul ettiğini hatırlarsak, bu evrensel Doğa'ya zıt görünen insanın akıl donanımlarının tekil görünüşleri değil. Evrensel Doğa sadece insan doğası ve aklının olumlu görünüşlerini değil aynı zamanda olumsuz görünüşlerinin de yerini belirler. Evrensel Doğa'nın bu özelliğine rağmen onu iyi ya da kötü diye nitelendirmek mümkün değil. Bütün dünyasal olaylar aralarında iyi ya da kötü şeylerin bulunduğu Doğa'nın nesnelere oluşturur.

Bu noktada bütün ahlaki olayların evrensel Doğa'nın buyruğuna başvurarak değer elde ettikleri gerçeğine dikkat çekmek istiyoruz. Evrensel Doğa'nın sınırları içerisinde kalarak, Doğaya uygun olaylar ile Doğa'ya aykırı olanlar arasında birinin yapmaya çalışacağı ahlaki ayırım bir bütün olarak evrensel Doğa'ya uygulanamaz. Böyle düşünmekle, Long'un da yaptığı gibi insan doğasının parçası olduğu evrensel Doğa'dan bir ayırımını varsayıyoruz. Böyle bir ayırma dayanarak insanlar belirli olayların kendi doğalarına "yararlı ya da zararlı"¹¹ olduğunu fark etmeye başlarlar. Örneğin, fakirlik ve hastalık insanlar için doğal olmayan koşullardır. Bu durum sadece parça yaklaşımı itibarıyla doğru, fakat evrensel Doğa itibarıyla değil. Bütün doğal olayları iyi (yararlı) ya da kötü (zararlı) olmalarına bakılmaksızın evrensel Doğa'nın yetkinliğine katkıda bulunurlar. Benzer bir şekilde söylenildiğinde, evrensel Doğa yararlı ya da zararlı, iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin arasında asla bir ayırım gözetmez. Çünkü evrensel Doğa bütün bu nitelikleri mükemmelliği açısından bünyesinde barındırır. Kısaca, evrensel Doğa açısından doğal olmayan ya da yararlı olmayan hiçbir şey yoktur.

Evrensel Doğa ve İnsan

Şimdi evrensel Doğa'nın insanlar üzerindeki olası etkisinin boyutlarını açıklamak ihtiyacını duymaktayız. Stoacıların iddia ettiği gibi, evrensel Doğa insanı kendisi aracılığıyla iyi ya da kötü bir biçimde davranmasına yol açacak akıl ile donattı. Bu başka bir canlı ile paylaşılmayan insanın ayırt edici kapasitesidir. Doğa ögesi düşünüldüğünde, insan kendisini tek iyi olan erdemün öncel dürtülerine götürecektir. Bu sınırlıdır. Bu fikir bizi Stoacılar için önemli olanın bazı arzu edilen sonuçlara ulaşmanın değil fakat belirli erdemleri amaç edinmenin önemli olduğu gerçeğine götürür. Bu bağlamda Stoacıların "doğaya uygun olan şeylerin seçiminin, ahlaki bilginin elde edilmesi için temel bir gereksinim olduklarına"¹² inandıkları söylenilebilir. Erdemli bir kişi uygun şeyleri seçer ve karşıtlarını reddeder. Erdem, dış dünyadaki yararlı değişimlerle ilgili bir şey değildir. Bunun yerine, erdem daha çok evrensel Doğa'nın buyruklarıyla büyük bir uyum içinde olan insan aklıyla ilgilidir. Böylece dış dünyadaki uygun şeylerin (doğal yararlar) seçimi, Stoacılar göre, akılcı bir eğilime dayanıyor gibi görünmektedir ki bunun sayesinde bizler yaptığımız eylemin doğruluğuna kanaat getiririz. Doğal yararların seçimi rasyonel bir eğilimden kaynaklanıyor olmasına rağmen, erdemün bir oluşturucusu olduğunu söylemek uygun değildir. Eğer doğal

¹¹ Long tarafından bu terimler "tercih edilen ya da tercih edilmeyen farksız şeyler" terimleriyle eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

¹² Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 191.

zararların seçiminin Doğa'nın akılcılığı ya da erdemli bir eğilimden ortaya çıktığını söylemek mümkünse, o zaman kaçınılmaz bir şekilde kendileri için de bazı özel ahlaki değerlerin kabulüne iştirak ediyoruz. Doğal yararların bu ahlaki değerleri ahlaki bir normun kendisine başvurduğu eylemin prensiplerine işaret eder. Bu söylenenden şu sonucu çıkarabiliriz: Doğal yararların seçimi Doğa'yla da uygunluk içerisinde. Çünkü, insanların rasyonel donanımları kendileri için zenginliği fakirliğe tercih etmelerine müsaade eder. Evrensel Doğa'nın rasyonel donanımıyla ahlaki birey doğal yararların elde edilmesi zorunluluğunun farkına varır. Stoalılar için, doğal yararların elde edilmesi, bunlar arasında belirli tercihler yapan bireyin mutluluğuna hiçbir şekilde katkıda bulunmazlar.

Stoa felsefesinin sınırları içerisinde doğal yarar ve zararların oluşumuna başvuran bir ayrım var; bu ayrım şöyle formüle edilir: Doğal yararlar “tercih edilebilir” (seçilecek şeylerdir) ve bunun karşıtları “tercih edilemezdir” (reddedilecek şeylerdir).¹³ Böylece Stoalılar tek iyi olan erdeme başvuran böyle bir sınıflamayı reddetmiş görünüyorlar. Şimdi şu soruyu ortaya atabiliriz: Erdemin ne tercih edilebilen ne de tercih edilemeyen olduğunu düşünmek mümkün müdür? Ortak akıl yürütmeye dayanarak erdem “tercih edilebilen” olduğunun kabulüne kendiliğinden ulaşılabilir. Bu soruya Stoalıların cevabı şöyledir: İnsan varlığının amacı devamlı bir erdemli eğilimi söz konusu ederek erdem kendisine doğru ilerleme yapmaktır. Bunun ötesinde “tercih edilen” şeyler hayatın amacına katkıda bulunurlarken, onun ahlaki yapısını değiştirmezler. Buna rağmen, genel hedefi gerçekleştirebilmek için bizim doğal yararlar gibi tekil şeylerin seçiminde bulunmamız gerekir. Özel ve tekil şeylerin seçimi her zaman daha genel amaçların üzerine kurulu olduğu erdemli bir eğilime başvurusu söz konusudur. Genel hedefin, yani erdemli davranışın gerçekleştirilmesinin tamamıyla dışsal öğelerin seçimine bağlı olmadığını söylemek zorundayız. Fakat, tam anlamıyla bağımsız bir gerçekleşme alanına sahip olduğu da görülür. Ve bu alan şunu önerir: Doğru akıl yürütme ahlaki bireyin tekil eylemini tanımlayan erdemli bir eğilimin gerçekleştirilmesine katkıda bulunacak.

Yukarıdaki söylenenlerden şu sonucu çıkarabiliriz: Evrensel Doğa ile uyum içerisinde olan doğru akıl yürütme doğal yararların seçiminin de katkısını zorunlu kılar. Çünkü aynı akıl yürütmeye dayanarak erdemli bir tutumun ahlaki bilgisine ulaştığımız söylenebilir. Daha önce de söylediğimiz üzere, erdemli bir tutumun elde edilmesi belirli bir ölçüde seçilecek doğal yararların aracılığına dayanıyor gibi görünüyor. Ve bizim doğal yararlarla yükleyebileceğimiz ahlaki değer aynı zamanda ahlaki bir tutumun değeri için de zorunludur. Çünkü zenginliğin fakirliğe tercihi sadece dünyadaki değişikliklere neden olmayacak, aynı zamanda ahlaki bireyin içsel tutumunda da değişikliklere neden olacaktır. Bu noktada, bizim doğal yararlarla atfedebileceğimiz herhangi bir değer, erdemli bir tutumun elde edilmesi amacından bağımsız olduğunu söylemek tutarlıdır.

Buna göre, doğal yararlar alanı evrensel Doğa'nın dışsal öğeleri ve erdem arasında bir köprü oluşturur. Doğal yararların seçiminden elde edilen içsel olmayan dışsal mutluluk evrensel Doğa'nın iyiliği ile bir bağı bulunduğunun işaretine sahip olabilir. Eğer öyleyse, o zaman bu fikir şu iddia ile özdeşleştirilebilir: Doğal yararların seçimleri evrensel Doğa ile uyum içerisinde oldukları sürece *eudaimonia*'nın (mutluluğun) özel bir ögesi olabilir. Bunun ötesinde şu da söylenebilir: Erdem ya da erdemli bir tutumun elde edilmesine ilişkin yönelimlerimiz temel olarak erdem yalnızca tek iyi olmayıp aynı

¹³ Bkz., Long, *Hellenistic Philosophy*, s. 193.

zamanda “tercih edilen” olduğu fikrinden çıkarılır. Burada vurgulanması gereken şudur; biz erdem in bireysel etkinliğini fark edinceye kadar çeşitli diğer iyileri de deneyimleriz. Diğer bir deyişle, öyle görünüyor ki doğal yararların deneyimine başvurmaksızın erdemi tek iyi olarak düşünmek oldukça zordur. Çünkü eğer erdem kendisine ahlaki bir değer atfedebileceğimiz tek şey olsaydı o zaman ahlaki bir birey için kendisine doğru ilerleme kaydetmeksizin erdem ya da erdemli bir tutumun ahlaki bilgisini edinmek nasıl mümkün olabilirdi? Buna göre erdeme doğru ahlaki olarak yönelen bir ilerlemenin olduğunu varsayarsak, o zaman tek iyi olan erdem in oluşumunda elde edilecek öncelikli deneyimlere ilişkin kesin olmak zorundayız.

Açıklamaya çalışmak istediğimiz şey şudur ki, evrensel Doğa'nın da önerdiği üzere, özel amaçlar ve onların öncelikli yaşantıları vardır. Bundan şu sonucu çıkarabiliriz: Belirli şeylerin diğer şeylere tercih edilmesi birisinin erdemli bir tutumu geliştirebileceği ahlaki bir alana işaret ediyormuş gibi görünüyor. Aslında Stoacılar gerçekleştirilen ahlaki eylemin dışsal ögeye “tercih edilen” ya da “tercih edilmeyen” bir şey olarak bir başvuruya sahip olduğunu iddia ederken benzer bir görüşü destekliyorlar.

Sonuç

Belirli bir bakış açısından doğal yararların seçimi öyle bir yol açar ki bunun aracılığıyla erdem insan hayatının son amacı olarak araştırılıp ortaya çıkarılabilir. Bu noktaya kadar doğal yararların deneyimine dayanarak tek iyi olan erdem in bilgisine ulaştığımızı ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu sonuç şu ifade ile temellendirilebilir: Doğal yararlar bize daima öyle bir ahlaki eylemler modeli sunar ki insanların yararlarıyla da iç içe geçmiş olur. Aynı zamanda doğal yararların deneyimi bazı özel durumların iyiliğinin farkına varılabileceği bir temeli oluşturur.

Kaynakça

- Long, A. A. (1996) *Stoic Studies*, Cambridge: Cambridge University Press.
Long, A. A. (1986) *Hellenistic Philosophy*, Duckworth.
Sharples, R. W. (1996) *Stoics, Epicureans And Sceptics*, London and New York: Routledge.

Uygulamalı Etik ve Aristoteles'te Etik-Retorik İlişkisi

Doç. Dr. David Grünberg*

1. Etik Uygulamalar ve Uygulamalı Etik

Etik ahlak sorunlarını ve kurallarını inceleyen ya da tek tek ahlak kurallarını temellendiren genel ilkeleri ortaya koyan felsefe dalıdır. *Ahlak* ise iyi ve kötü şeyleri, haklı ve haksız edimleri birbirinden ayıran kurallar dizgesidir. Bir kişinin, başka bir deyimle *uygulayanın*, belli bir şeyin iyi veya kötü olduğunu, ya da bir edim türünün haklı veya haksız olduğunu kimi etik ilkelere dayanarak başkalarına kabul ettirme etkinliğine, yani başkalarını bu yolda *ikna etmeye* ise, bir *etik uygulaması* denir. Bir şeyin iyiliğini ya da bir edimin haklılığını kabul ettirmek kabul edenin, yani *dinleyicinin* belli bir davranışta bulunmasına yol açar. Nitekim, dinleyici bir kimse, nesne, veya durumun iyiliğini kabul ettiğinde onu övmek ister ve bir edim türünün haklılığını kabul ettiğinde o tür bir edimde bulunmak ister. Tersine bir şeyin kötülüğünü benimsediğinde onu yermek ister, bir edimin haksızlığını benimsediğinde ise o tür edimde bulunmaktan kaçınmak ister. Böylece etik uygulama bir dinleyici kitlesinin davranışını etkilemeyi amaçlar. Her etik uygulama amacını gerçekleştirdiği ölçüde başarılıdır, başarı derecesi ise uygulamacının dinleyiciyi ikna etme gücüne bağlıdır.

Uygulamalı etik bir yandan başarılı etik uygulamalar yapmasını öğreten sanat öbür yandan etik uygulamalarını kuramsal olarak inceleyen bilim veya öğretisi demektir. Uygulamalı etiğin konusu olan etik uygulamalar çok çeşitli alanlara ait olabilir. Bu alanlara göre uygulamalı etik çevre etiği, tıp etiği ve biyoetik, medya etiği, siyaset etiği, hukuk etiği, iş etiği ve mühendislik etiği gibi çeşitli dallara ayrılmaktadır.

2. İkna Edici Uslamlamalar ve Retorik

Genel olarak ikna etme etkinliği bir *konuşmacı* ile bir *dinleyici* arasında geçen iletişimsel bir davranış biçimidir. Konuşmacı dinleyiciye belli bir şeyi yaptırmayı ya da yapmasını engellemeyi amaçlar. Ancak ikna etme etkinliğinde, konuşmacı amacını fiziksel zorlama ile değil, konuşma yolu ile dinleyicinin ruh durumunu, özellikle inanç, bilgi ve duygularını etkileyerek gerçekleştirmeye çalışır. Nitekim, böyle bir etkileme sonucunda dinleyici artık kendi istenci ile konuşmacının amaçladığı davranışta bulunabilir. İkna etme eyleminin başarısı dinleyicinin istencinin konuşmacının amacına uygun olarak yönlendirilmesine bağlıdır.

İkna etme etkinliğinin temelinde konuşmacı ile dinleyici arasında yer alan iletişim ancak bir uslamlamayı içeren bir davranış ile sağlanabilir. Bu tür davranışa *ikna edici uslamlama* denir. Bunlar iletişim sağlamayı amaçlayan davranışlar olduğundan, özel bir iletişimsel davranış türünü oluştururlar.¹ Her ikna edici uslamlama davranışı bir konuşma türü olup, belli bir konuşmacı ile dinleyici arasında gerçekleşir. Uslamlama, konuşmacı dinleyiciyi ikna ettiği ölçüde başarılı sayılır. Bu başarı uslamlamanın ikna edici gücüne bağlıdır. *Retorik*, bir yandan başarılı, yani ikna etme gücü yüksek olan,

* ODTÜ Felsefe Bölümü.

¹Bkz. J. Habermas, *The Theory of Communicative Action, Vol. 1*, tr. by Thomas McCarthy (Beacon Press: Boston, 1984), s. 18.

uslamlama yapmayı öğreten sanat, öbür yandan genel olarak ikna edici uslamlamaları inceleyen bilim dalı veya öğretidir.

İkna edici uslamlamalar bir veya daha çok sayıda çıkarım içerir. Konuşmacının, dinleyiciyi aklına hitap ederek ikna edebilmesi için kullandığı bütün çıkarımların akılcı yolla geçerli olduğunu ve bu çıkarımlarının bütün öncüllerinin doğru olduğunu kabul ettirmesi gerekir. Ne ki çoğu kez ikna edici uslamlamalar dinleyicinin aklından çok duygularına hitap eder; o zaman da yanlış öncüllü ve/veya geçersiz çıkarımlara dayanan bir uslamlamanın çok yüksek ikna edici gücü olabilir. Bu durumda ikna etme kandırmadan (yani aldatmadan) başka bir şey değildir. Ama bu tür uslamlamalar da retorik'in konusu içinde olup, bunların incelenmesi retorik'in çok önemli bir amacı sayılır. Kandırmaya yol açan uslamlamalar ahlaka aykırı sayılmalıdır. Genel olarak ikna edici uslamlamalar *ahlaka uygun ve ahlaka aykırı* olmak üzere iki öbeğe ayrılabilir. Ahlaka uygun uslamlamalar aynı zamanda mantık ve yöntembilim kurallarına uyan çıkarımlara dayanmak zorundadır. Bu türlü çıkarımlar ise mantıkça geçerli olup öncülleri akılcı yöntemlerce belgelenmiştir. Ayrıca konuşmacının yanlış saydığı veya inanmadığı bir önermeyi bile bile öncül olarak yalan yere kullanmaması gerekir. Konuşmacının yanlış bir öncülü yanlışlığını bile bile kullanmaması durumunda uslamlama ahlaka aykırı olmaz. Nitekim, birçok uslamlamada geçen öncüller deneysel önermelerdir. Bu tür önermelerin doğrulukları kesin olarak belgelenemez, yani yanlış olmaları olanaklıdır.

Geçerli bir çıkarıma dayanan uslamlamalara bir örnek verelim:

(1) İnsan öldürme meşru savunma gibi haklı nedenler dışında haksızdır

Dölüt (cenin) de bir insan sayılır, çünkü dölüt embriyonun bütün organları belirldikten sonra aldığı evredir

Dolayısıyla, dölütü aldırma eylemi bir insan öldürme eylemi sayılmalıdır

Haksız davranışlar yapılmaması gereken davranışlardır

Bu nedenle dölüt aldırma haksız bir davranıştır

Sonuç olarak, dölüt aldırma yapılmaması gereken bir davranıştır

Yukarıdaki çıkarım, veya daha doğrusu çıkarımlar zinciri, gerçekten geçerlidir. Ancak bu çıkarıma dayanan bir uslamlamanın dinleyiciyi ikna etmesi için geçerli olması yeterli değildir. Konuşmacının, bir de dinleyiciye çıkarımın bütün öncüllerini kabul ettirmesi gerekir.

3. Etik Uygulamalar ile İkna Edici Uslamlamalar Arasındaki İlişki

Her etik uygulama mutlaka bir veya daha çok sayıda ikna edici uslamlama içermelidir. Nitekim, etik uygulamada uygulayıcı dinleyiciyi belli bir yönde ikna etmeyi amaçlar, oysa (ikinci bölümde belirtildiği gibi) ikna etme etkinliği ikna edici uslamlamalara dayanır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Herhangi bir etik uygulamada uygulayıcı eninde sonunda dinleyicisini bir şeyi yapmaya veya yapmamaya ikna etmeye çalışır. Dolayısıyla her etik uygulama ikna edici etkinlikler içerir. Oysa, ikinci bölümde belirtildiği gibi, ikna edici etkinlikler ikna edici uslamlamalara dayanır. Böylece, etik uygulamaların hep ikna edici uslamlamalara dayandığını göstermiş oluyoruz. Örneğin, dölüt aldırma karşı çıkan etik uygulama ikinci bölümdeki (1) çıkarımlar zincirine dayanan ikna edici bir uslamlama içerebilir.

Öte yandan, ikna edici yorumlamalar ister bir etik uygulamada yer alsınlar ister almasınlar, her zaman ahlaka uygun olup olmamaları bakımından değerlendirilmek durumundadırlar. Böyle bir değerlendirme ise başlı başına bir uğraş alanı yaratır. Bu

uğraş alanı uygulamalı etiğin yeni bir dalı olup, ikna edici uslamlamalar etiği, ya da kısaca *uslamlama etiği* olarak adlandırılabilir. Usamlama etiğini oluşturan tek tek etik uygulamaları, toplumda önemli etkisi olan ikna edici uslamlamaları değerlendirmeyi amaçlayan uygulamalar niteliğindedir. Örneğin, bir siyasal öğretiyi savunan bir usamlamanın ahlaka uygun olup olmadığının değerlendirilmesi belli bir etik uygulama örneğini oluşturabilir.

4. Aristoteles'te Etik-Retorik İlişkisi

Aristoteles *Retorik* adlı yapıtında ikna edici uslamlamaları sistematik olarak incelemiştir. Retoriğin bir yandan diyalektiğin, ama öte yandan etiğin bir uzantısı olduğunu söylemiştir. Diyalektik ise diyalektik çıkarım denilen bir çıkarım türünün bilimidir. (1356a22-26) Diyalektik çıkarımlar, öncülleri doğru olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen ama toplumda genellikle kabul gören çıkarımlardır. (*Topica* 100a20-30) İşte retoriğin konusu olan ikna edici uslamlamaların kullandığı tüm çıkarımlar diyalektik çıkarım niteliğindedir. Böylece retoriğin gerçekten diyalektiğin bir uzantısı olduğunu görüyoruz.

Aristoteles herhangi ikna edici bir usamlamada geçen bir diyalektik çıkarımı ikna etmeyi sağlayan bir araç saymaktadır. Ancak, diyalektik çıkarım aracının yanı sıra başka iki ikna etme araçından söz etmektedir. Bunlardan biri konuşmacının ikna etme yeteneği, öbürü de dinleyicinin ikna olmasına yol açan duygusal durumudur. Aristoteles retoriğin bir de etiğin uzantısı olmasını bu son iki ikna etme aracına bağlıyor. Çünkü, bunlardan birincisi konuşmacı insanın niteliklerini, özellikle erdemlerini, diğeri ise dinleyicinin duygularını anlamaya dayanır. İkna edici bir usamlamada kullanılan bu iki türden aracın ahlaka uygun ya da aykırı olduğu etik açısından değerlendirilmelidir. Böylece ikna etmeyi sağlayan her üç aracın etik niteliği bu araçları kullanan ikna edici usamlamanın ahlaka uygun ya da aykırı olup olmadığını belirler. Bu da retoriğin gerçekten etiğin de bir uzantısı olduğunu gösterir.

Aristoteles yöneldiği amaçlar açısından ikna edici uslamlamaları üçe ayırıyor. Eğer, usamlama dinleyicinin bir eylemde bulunmasını ya da bulunmamasını amaçlıyorsa, *eyleme yönelik usamlama*, bir kişinin haklı ya da haksız olduğu yargısını sağlamayı amaçlıyorsa, *yargılamaya yönelik usamlama*, ve bir kişinin övülmesini ya da yerilmesini amaçlıyorsa, *övme ya da yermeye yönelik usamlama* adını alır. (1358b7-12) Aristoteles'in bu üçlü ayrımı günümüzde önem kazanan uygulamalı etik alanlarının sınıflanması için yararlıdır.

Eyleme yönelik usamlamalarda konuşmacı belli bir dalda uzmanlığı olan bir danışman ya da bir dinleyici kitlesi ile iletişim kurmaya çalışan bir hatiptir. Her iki durumda dinleyici eylemde bulunup bulunmama konusunda karar verici durumundadır. Örneğin, birinci durumda, dinleyici belli bir yatırımda bulunup bulunmama konusunda karar verecek bir iş adamı, konuşmacı da uzman bir ekonomist olabilir. İkinci durumda, dinleyici bir mitinge katılan oy verecek olan vatandaş kitlesi, konuşmacı da oy isteyen bir milletvekili aday olabilir. Birinci durumdaki usamlamaların etik değerlendirmesi iş etiğini, ikinci durumdaki usamlamaların etik değerlendirmesi ise siyaset etiğini oluşturur. Dinleyici, gazete okuyucusu, televizyon seyircisi, İnternet kullanıcısı, konuşmacı ise gazeteci, TV sunucuları, İnternet programcıları olduğunda usamlamaların etik açıdan incelenmesi medya etiğinin konusunu oluşturur. Dinleyici ile konuşmacının niteliğine göre bu türlü usamlamaların

etik değerlendirilmesi çevre etiği, tıp etiği, biyoetik gibi çok çeşitli uygulamalı etik alanlarını oluşturur.

Yargılamaya yönelik uslamalarda, dinleyici bir mahkeme yargıcı ve varsa jüri üyelerinden oluşur. Konuşmacı ise savunma avukatı veya savcıdır. Dolayısıyla, bu tür uslamaların etik değerlendirmesinin hukuk etiğini oluşturduğunu görüyoruz.

Övme ya da yermeye yönelik uslamalar da genellikle iş hayatında, bürokraside ve siyasette birinin lehine veya aleyhine söylenileni desteklemek için kullanılır. İş hayatında veya bürokraside, dinleyici, bir görevlinin yükselmesine karar verecek bir yönetici, konuşmacı ise yöneticinin bu görevlinin çalışmaları hakkında bilgi edinmek için başvurduğu uzman bir kişi olabilir. Siyasette ise, dinleyici oy verecek olanlar, konuşmacı da karşı tarafı yeren bir siyasetçi olabilir. Bu tür uslamaların etik olarak değerlendirilmesi de, sırası ile, iş etiği, kamu-yönetimi ve siyaset etiğinde yer bulacaktır.

5. Sonuç

Sonuç olarak, ikna edici uslamaların uygulamalı etikle iki yönlü bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bir yönden, her etik uygulamada konuşmacı yöneldiği dinleyiciye görüşünü kabul ettirmek için bir veya birden çok uslamada bulunur. Bu durumda ikna edici uslamalar etik uygulamanın temel bir *aracı* işlevini görür. Öbür yönden ise, insan yaşamının çeşitli alanlarında kullanılan önemli etkisi olan ikna edici uslamaların etik açısından ahlaka uygun ya da aykırı olarak değerlendirilmesi başlı başına yeni türden bir etik uygulamasına yol açar. Bu tür etik uygulamaları konu edinen uygulamalı etik alanına usamlama etiği demiştik. Bu durumda ikna edici uslamalar etik uygulamanın aracı değil, doğrudan doğruya *konusudur*. Böylece ikna edici uslamaların etik uygulamalarda bir yandan araç olarak öte yandan konu olarak yer aldıkları ortaya çıkıyor.

Sanat ve Etik

Prof. Dr. Kezban Güleriyüz*

Etik meselelerin anlaşılabilmesi için insan varlığının tanınması gerekir. Çünkü insan, kökü dualiteye dayanan düşünce yapısının çelişkilere açık olması nedeniyle etik problemlerin ortaya çıkmasının sorumlusudur.

İnsan, spiritüalistlerden ödünç alınacak bir tanımlamayla, yüksek ve spektrumu geniş bir varlıktır. Spiritüalist düşüncenin temelini oluşturan semavi dinlerde resmedildiği haliyle yalnız iyiliği bilebilen meleklerin üstünde, başka bilgileri de öğrenebilen ve kullanabilen varlık insandır. Şeytan, kötü ile olan tanışıklığı bakımından, insanın geniş varoluş spektrumuna sahip olmasının bir sonucudur. Bu yüksek düzeydeki kapsama kapasitesi insanın tanrısal güçten büyük bir pay almış olduğunu gösterir; bilebilmenin yanı sıra yargılayabilme, denetleme ve yaratma gücü de başka türlere göre ona üstünlük kazandırır.

Kendini ve kendisi dışındakileri tanıma ve bilme arzusu önüne geçilmez bir itki olarak insan yazgısında önemli bir yer tutar. Her zaman yüksekte ve huzurlu, tesir ırmaklarının bile altından aktığı cennetten kovulmasına yol açan yasakları, şeytan aracılığıyla ihlal etmek, böylece şeytanın vaat ettiği zevkleri tanımak için cenneti feda etmek insanın başka varoluş hallerini de bilme yani empati kurabilme kabiliyetinin gücünü gösterir. Aslında insan, şeytan karşısında iradesini kullanarak direnebilir ve belki de yüksek hasletlerini cennet ortamında kullanmaya devam edebilirdi. Ama hayır, karşılığında yücelikten aşağıya düşmeyi göze alarak cenneti dünya bilgisine ve dünya ile özdeşleşmeye feda etmiştir.

İnsan, dünya yaşamına indikten sonra kısıtlanmalar içinde olduğunu fark eder. Doğa ve madde, kesinkes şartlarla düşündüklerini var edebilmesi konusunda insanı zorlar. Bu zorlu çabada kendisini dünya yapısı içinde yeniden yaratmak, yükseltmek, yeni mekânında yaşamasına imkan veren bilgileri edinmek, başkalarına aktarmak, geliştirmek için kullandığı yegâne yol sanattır.

Bu bakımdan sanat Tanrı'dan gelen bir eylem, iletişim ve yaratıcılık gücüdür, ve edep, ahlak, güzellik gibi kavramlarla sınırlı olmak zorunluluğu taşımaz. Ortaya konan ne olursa olsun, sanat seviyesine ulaşmış bir yaratma, insan ruhunu yükselten bir etken olur; çünkü sanat mükemmele varma, yüksek kaliteyi yakalama gayreti ile anlatılabilir.

Eski Yunan anlayışı insanın dünya ardı yüksek düzeyde bir varlık olduğunu kabul ederek mükemmele varmanın sorumluluğunu taşıdığını varsaymıştır. Mükemmellik ise doğadadır, doğa kanunlarıyla temsil edilmektedir. Öyleyse doğanın taklidi mükemmelliği denemek anlamına gelebilir. Natüralizm, bu düşünceden yola çıkarak doğaya bağlı bir ideal ortaya koyar, yani yapılan her şey, Platon'un deyişi ile, doğadan yansıyan "idea"lara varma çabasıdır. Ne var ki idea, uğrunda yaratılan en mükemmel taklidin de üstünde durmaktadır. Doğa kanunlarına uyan, aynı doğada olduğu gibi bir varlığı yaratmak imkansızdır. Sanat ideaları temsil eden, ancak onların birinci derecede sahtesi olmaktan kurtulamayan yaratıların taklidi ile "sahtenin de sahtesini" ortaya

* Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

koymaktadır. Bununla beraber insan, natüralizm gereği, ideale varma çabası sırasında gerçeği ne gibi bir yöntemle kurma veya gerçeği asla kuramama bilgisini kazanmış olur.

Aslında mükemmele varamamak, ideal olanlarla ideal olmayan yani kusurlu şeyler arasında bir değer farkının olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aristoteles, tragedyanın “ortalamanın üstünde insanları”, komedyanın ise “ortalamanın altında, kusurlu insanları” taklit ettiğini söyleyerek insanları düzeylerine bağlı değerleri bakımından üçe ayırmıştır: Ortalama insanlar, üst düzey insanlar ve kusurlu, aşağı düzey insanlar. Üst düzey insanlar, insan ideasına yakın olanlar olmalı ve natüralizmin önerdiği şekilde, insan doğasının icabı olan normlara uygun, yani normal insanlar olarak ayrılmalı. Alçaklar ise a-normaldirler, yüksek bir varlık olan insan ideasının icabı normlara uymayan yaradılıştaki, kusurlu ve, çok defa gülünçtürler. Onlar yüksek insan ideallerini ihlal ederler, güzelliğe ve edebe ters düşerler. Bununla muhatap izleyiciye acı vermezler, ama belli ki güldürürler ve soyluluk-soysuzluk üzerinde düşündürürler. O halde komedyanın işlevi eleştiri kurmaktır; soyluya göre soysuzun, yüceye göre alçağın, iyiye göre kötünün varlığını göstermektir. Aristoteles komedya ile ilgili bir başka bilgi daha verir: Megara’lılar komedya buldukları iddiasındadırlar. Böyle bir türün ortaya çıkışında kendi demokratik yönetimlerinin etkisi vardır. Yani demokratik yönetim kusurlunun kendini ifadesine cevaz vermektedir. Bir başka nokta da komedinin “koma” yani köylerde oynandığıdır. Kentlerde bu oyuncuların hiçbir ilgi görmemiş olması, iyi-kötü, yüksek-kusurlu, edepli-edepsiz ikili kavramlarının sosyal yapılar önünde nasıl kabul gördüğü hakkında akla çeşitli sorular getirmektedir.

Gerek natüralizmin ideale varmış gayreti, gerekse modernizm ile ortaya atılan ve önceden ideal olarak belirlenmişlere zıt, onu bozan veya alternatifler öne sürerek insan aklının ve algı dünyasının sonsuz sayıda ve çeşitlilikte varlık oluşumları kurabildiğini gösteren akımlar, insandaki yaratıcılık kapsamının geniş olduğuna işaret sayılmalıdır. Yaratıcılık aslında, varoluşçu bir gözle bakacak olursak, her varlıkta, kendinin var oluşunu mümkün kılan ve yaparak, imal ederek, yokları var oluşa çeviren güçtür. Her varlıkta, kendi nitelikleri kapsamında saklı ve var olan bu yaptırım gücü ya işlev ya da ifade gereğiyle sanat eyleminin evrenselliğini anlatır. Santayana, “amacına bilinçle uyan plastik içgüdü”nden bahsederken bir kuşun yuvasının bile, bilinçli yapılmamasına rağmen, bir amaca uygunluk taşıdığını, bunun için de sanat yapıtı sayılacağını ifade eder. Gerçekten de her varlık sürekli bir oluşum ve bir şeyleri değiştirme eylemi ile kendine özgü yaratıcı gücünü ortaya koymaktadır.

Yaratıcılık, aynı zamanda, kendi oluşumuna hizmet eden önceki şeyin —bilinen formun, bir duygunun, bir algısal duyunun— denetime tabi kılınması, yeniden düzenlenmesi, bazı kısımlarının kesilip atılması, ilkel de olsa, kendine özgülüğünün değiştirilmesi eylemidir. Yaratıcılık, bu eylem içinde öncekinin varoluş haklarını ihlal etme sürecidir. Her varlık, bilinçli ya da bilinçsiz, bir öncekinin, önceki anın sürüp gitme hakkını ihlal etmektedir; ve belki de öncekine ortadan kalkma hakkını kazandırmaktadır.

Sanatkar yaratma eyleminin baş failidir. Bunun için sanatkar, sürekli bir şeyleri ihlal eden kimsedir. Bir komedyen gibi kusurluluğu benimseyerek edebe aykırı, soysuz varoluşu niteleyebilir ve yüce insan tavrı içinde ideali arayabilir.

Yaratıcılığın bir şeyi ihlal etmesi çeşitli şekillerde görünmektedir. Yöntem ve teknik ne olursa olsun, sanat eseri ya konu itibarıyla veya form ile ilgili biline gelen algısal kanılar itibarıyla, ya da anlayış itibarıyla kabul gören değerleri ihlal etmiştir. Goya’nın,

devrimci bir ressam olarak sosyal beğenilere aykırı ve gerçekçi bir tavırla sınıf baskısının acımasız eylemlerini, ahlak yargılarının üstünü örttüğü taşkınlık düşlerini resmettiğini biliyoruz. İşlenen konu aracılığıyla eski beğeni ve inanışları çökerten ve acıyı kızgınlığı ve dehşeti yaşatan eserler her dönemde yapılmıştır. Yalnız sosyal beğenilerin değil, insanlık idealinin ihlal edildiği konular, hem sanatçının, hem sanatçının yaşadığı sosyal ortamın hem de esere muhatap olan izleyicinin ruhsal dünyası hakkında karmaşık sorulara yol açmıştır. William Hogart, acımasızlığı tasvir eden gravürlerinde anüsünden sopa sokulan köpeği nasıl bir insanlık ve sanat etiği düşüncesi için kullanmıştır? Erotik sahneleri ya da seks ahlakını tartışmalı bakışlardan gösteren binlerce resmi, heykeli, fotoğrafı hangi etik çerçeve içinde yargılamak gerekir?

Modernizm ile gelen yeni yaratıcılık atılımlarında natüralizm ile öğrenilen doğal formlar kasıtlı olarak ihlal edilmiş, akıl ve yaratıcılık başka boyutlara yönelmiştir. Önü açılmış düşünce yolları sanata ilişkin kavramların ihlalini de getirmiştir. Artık sanat yalnız resimde, heykelde, müzikte, şiirde değildir; Marcel Duchamp'ın bisiklet tekerleğinin dönüşünde keşfedilen estetik güç, sanatın alelade, günlük kullanım eşyalarında bile gizliden gizliye var olabileceğini işaret etmiştir. En yalın kavramın, çakışık anlayışların soyut ve minimal planlarda işlenmesi insanın alışageldiği düşünme tarzının ve sürecinin de alternatifleri olacağını göstermiştir.

Tüm bilinenleri ve benimsenenleri ihlal eden sanat, gene de ruhu yükseltme işlevini yerine getirmektedir. Sanat aracılığı ile yaratıcı gücün kamçılmasına maruz kalan insan yanlış taraflara sapsa da, yüksek ruhunu ideaya eriştirecek mükemmeli icra etmek için çabalayacaktır. Bu çabalamada belki de natüralizmin gösterdiği insan doğasına ait normlar, bir üst benliğe kakılmış ideal sabiteleri halinde yücelik formülünün kurulmasını sağlayacaktır.

Çünkü sanat, yaratılmış şeyler aracılığı ile insana tesirler gönderir. Sanatın ruhu yükseltme işlevi bu tesirlerin muhataba ulaşması ve onun tarafından algılanması ile mümkündür. Tesirler olumlu olabilir ve olumsuz da olabilir. Sanatın olumlu tesirler halinde muhataba ulaşması, huzurun kurulması için istenir. Olumsuz tesirlerin ise ruhu harekete geçirerek yaratıcılık gücünü yükselttiği düşünülür. Tolstoy sanatın “bulaşıcı” özelliğinden bahsederek insanlar arasında sanat eseri ile yayılan tesirlerin paylaşılarak ürediğini böylece ortak bir heyecanın kurulduğunu ifade etmiştir. İçinde yaşadığımız zamanda ise sanat, temel ihtiyaçların giderilmesine bağlı ekonomi meselelerine göre ikinci hatta üçüncü planda bırakılmış gibi görünüyor; oysa, sanatın sanat olarak isimlendirilmediği dönemlerde, yaşam faaliyetinin başta gelen temel meselesi idi, çünkü insanın erdemlilik, güzellik ve beceri gücünün derecesini gösteriyordu. O dönem insanların sanatla böylesine iç içe bir yaşam sürdürmeleri, bugün sanat faaliyeti, sanat eseri olarak bildiğimiz resimlerin, heykellerin, tiyatronun, müziğin, şiir ve diğer edebi çalışma ürünlerinin yaşamın içinde yer almasından ve toplum bireylerinin ereği olma niteliğini canlı tutmasındandı. Dini mekânlar, saraylar özenle yapılmış yüzey sanatları ve heykellerle mimari uyumluluk içinde donatılırken, edebiyatı oluşturan sözel ifadeler ve müzik törensel kullanımlarla katılıma açık tutuluyordu. Sanatın böylesine hayati bir sorumluluk gibi görünmesi, uzak doğu kültürlerinde vurgulanışıyla örneklenebilir. Eski Çin ve Japon toplumlarında gün içinde işe yarayan eşyanın konumu, yeri, kullanım zamanı manevi anlamlarla bağdaştırılıyor, ya doğaya ya da erdem ve edebe uygunluğu sorgulanıyordu. Batıda ise Eski Mısır dinsel törenlerinin, Yunan tiyatro anlayışının, icra edenler ve muhatapı halk arasında nasıl paylaşıldığı hatırlanmalıdır. Modernizm ile gelişen “her şeyin sanat olma” potansiyeli taşıdığı düşüncesi başka düşünceler arasında

eriyerek gerçekte mananın her tür maddi yapı içinde yol aldığı bilgisinin arkasına saklanmış; ve sanatın gene resim, heykel, müzik, şiir gibi alanlarda varlık gösteren bir lüks olduğu düşüncesine herkes inanmıştır. Evet, insanın manevi değerlerinin madde ile yoğrulmuş ortaya konması, içinde yaşadığımız zamanda sanatın bir arka planda ihmal edilmiş olduğu yargısına varılmasına yol açıyor; ancak sanat günümüz insanının mana ile ilişkisini üstü örtülü bir zeminde akan bir yeraltı suyu gibi derinden derine sürdürüyor. Ne var ki bu durum manaya atfedilmiş değerleri değiştiriyor ve mananın gücünü zayıflatıyor. Ancak içinde yaşanan şu zamanda, yapıtlardan belirli türlerde yayılan ve herkesçe paylaşılan heyecanları bulaştıran tesirler yerine ya sanat seviyesine yükselememiş yoz iletiler, ya da şok etkisi yaparak muhatapı ruhsal kargaşaya düşüren aykırı tesirler yayılıyor. Sanatın içeriğiyle ya da yapısıyla insanın aklını, duygu dünyasını, hayal gücünü geliştirebileceği ruh yükselten tesirler ona muhatap olabilen az sayıdaki insan tarafından algılanabiliyor.

Bir sanat eserinden yayılan tesirlerin niteliği ve gücü ona muhatap olan insanın genel ve o andaki ruh durumuna da bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu da sanatın işlevini nasıl yaptığı, işlevini yapıp yapmadığı konusunda belli bir sonuca varmayı zorlaştırır. Bazı sanat eserleri konu ve yapı itibarıyla biline gelen ve olumlu iletiler taşıyan görünümde olabilir. Ancak, sanatkarın ruhunda insan için normal olmayan örtük kalmış sapınçlar, boşluklar da olabilir. Bunlar sanat eserinden muhataba algı eşiği altında ulaşarak, sözel tarife çıkamayan tesirler halinde bulaşabilir. Platon, plastik sanatları kastederek sanatın çocuklar ve saf insanlar üzerinde gerçeklere karşı yabancılaştırıcı, aldatıcı bir etkisi olduğunu iddia eder. Tolstoy keza, cinselliğin sanat eserleri aracılığı ile sunulmasının, ortalama insanlar arasında şehvete eğilimi bulaştırarak onların akıllarını cinsel konulara çececeğini örnek vererek anlatır.

Bu durumda sanatın toplum için ve sanat için ayrı ayrı düşünülmesi gereği söz konusu olabilir. Şehir meydanlarında, parklarda, yayın araçlarıyla halka sunulacak sanat eserlerinin, o toplumu, bireylerinin yapısı ve toplum ruhunun ihtiyaçları göz önüne alınarak inceledikten sonra belirlenen bir politika doğrultusunda yayılması akla uygun görünmektedir. Çocuklar ve saf insanlar günlük yaşamda estetik gücü aykırı fikirlerle yükseltilmiş eserlerin, sarsıcı şoklarından korunur ve ruh yükseltici heyecanları bulaştıran tesirlere muhatap olurken sanat kendi özgür yolunda yürüyecektir.

Kanunlar, sanat eserlerinin tesir gücünü ve sonuçta insan ruhu üzerindeki işlevlerini göz önüne alarak sanatın toplumla etkileşimini düzenlemelidir. Bunun için sanat eserlerinin belli ruh düzeyleri için uygun tesirleri düşünülerek çok sayıda üretilmeli, çoğaltılmalı, yayılmalı, kullanıma sunulmalıdır. Bu konuda mevcut Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, daha çok fikir ve sanat eseri sahibinin hakları üzerine odaklanmış, fikre ve sanat eserlerine muhatap olma durumundaki insanların haklarını göz ardı etmiş görünmektedir. Fikir ve sanat eseri sahibinin haklarını izinsiz ve usulsüz kullanmaya karşı koruma getirilirken, fikir ve sanatın halka mal edilmesi, böylece asıl kullanıcı halk için mali engeller kaldırılarak yaygınlaştırılması düşüncesi ihmal edilmiştir. Oysa sanatı, eserlerin bulaşıcı gücü ile paylaşımına açmak toplumsal ruhun yükseltilmesi için şarttır. Aksi halde, meydan bulan boşlukta, sanat adına, sanat seviyesine çıkamamış işler yaygınlaşarak yeni etik sorunların ortaya çıkmasına yol açar.

Etik Konusunun Türk Basın Yazımında Temel Alanlara Yönelik Ele Alınış Sıklığı

Yrd. Doç. Dr. Ali Halıcı *

1. Giriş

Etik, yaklaşık 2500 senedir özellikle felsefeciler tarafından tartışılmaktadır. Bu süreçte, neyin iyi ve doğru ya da kötü ve yanlış olduğuna yönelik çok farklı yaklaşımlara rastlanmaktadır (Halıcı, 2000: 15). Bu yaklaşımların farklı sınıflandırmalarına rastlanıldığı halde en sık kullanılan ayırım analitik ve normatif yaklaşımlar şeklindedir. Normatif yaklaşımları ise, genel normatif etik ve uygulamalı normatif etik şeklinde ayırmak mümkündür (Beauchamp, 1991:33).

Uygulamalı etik, kişisel, sosyal, politik veya pratik herhangi bir etiksel problemin incelenmesidir. Bir başka ifade ile, kurallar, prensipler, idealler ve değerler gibi bireylerin ya da grupların davranışlarını değerlendiren etiksel unsurların pratik nedenselleştirilmesidir (Encyclopedia of Ethics, 1992: 49-50). Genel olarak tıp, işletme, basın vb. alanlardaki etiksel olay ve problemleri içermektedir.

İşte uygulamalı etiğin sınırsız alanları içinde yer alan etiksel olay ve problemler çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Mesleki etiğin giderek daha fazla tartışıldığı ve özellikle tıp etiğinin üzerinde çalışmalar olduğu bilinmektedir (Kuçuradi, 2001). Ancak, hangi alanların ne kadar sıklıkla tartışıldığı konusunda literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Diğer taraftan akademik çalışmaların yanında günlük hayatta yapılan etik kapsamlı tartışmaların belirlenmesi gündemin ortaya konması açısından önemlidir. Böylelikle kişisel ya da sosyal, politik ya da pratik olayların ve problemlerin sağlıklı belirlenebilmesi imkanı olacaktır. Hiç kuşkusuz ki, ihtiyaçların karşılanmasına yönelik tartışmalar, doğru ve iyiyi bulmaya katkı getirecektir.

2. Araştırma Dizaynı ve Bulguları

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu bağlamda araştırmanın amacı, etik konusunun Türk yazılı basınında ele alındığı alanların ve bu alanlarda kullanım sıklığının belirlenmesidir. Böylelikle, etik kavramının özellikle gündemde bulunan kullanım alanları belirlenecektir. Bununla birlikte, çalışma uygulamalı etiğin öncelikli araştırma alanlarının tespitinde yol gösterici olacaktır.

Yazılı basında etik kavramının ele alındığı alanların belirlenmesi için etnografik verilere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, yapılan çalışma etnografik bir araştırmayı kapsamaktadır.

Bu nedenle, Türkiye’de yazılı basının etik kavramını kullandığı ya da tartıştığı yazıların belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

2.2. Araştırmanın Alanı

Araştırma alanı olarak, günlük hayatın takibinde etkin rol üstlenen Türkiye genelinde çıkan günlük gazeteler seçilmiştir. Çünkü gazeteler gündemin takibinde etkin

* Başkent Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu.

rol oynamakta, farklı zamanlarda takip edilebilmekte ve gazetelerin mesajlarının saklanabilir özelliği bulunmaktadır. Ayrıca, okuyucu katsayısı yüksekliği söz konusudur.

Araştırma örneklemini seçilirken ise, gazetelerin, tirajı ve elektronik ortamda arşiv hizmeti verme özelliği göz önünde tutulmuştur. Araştırmanın tasarımında Türkiye genelinde günlük tirajların %50'sini oluşturan gazetelere ulaşılması amaçlanmıştır.

Buna göre Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırma örneklemini Cumhuriyet 38.368, Fotomaç 144.717, Hürriyet 411.364, Türkiye 192.479, Radikal 40.038, Sabah 244.058, Zaman 176.130 gazeteleri ve hepsinin ek yayınlarıdır. Bir başka deyişle, araştırmaya yönelik tarama söz konusu gazeteler ve ek yayınlarından gerçekleştirilmiştir. Araştırma örneklemini ile ortalama tiraja ulaşma oranı %39.04 olmuştur. Araştırmanın örnekleminde Milliyet (tirajı 404.459) Gazetesi de bulunmasına rağmen arşivlerine ulaşamaması nedeniyle değerlendirmeye alınamamıştır. Böylelikle ulaşılması hesaplanan %51.69'luk tirajı oluşturan gazetelere ulaşma hedefi, %39.04 olarak gerçekleştirilmiştir.

1-7 Ekim 2001 tarihleri arasında Türkiye'de yayımlanan tüm gazetelerin haftalık ortalama tiraj toplamı 3.194.879'dur (Medya Paz. AŞ., 2001). Örneklem olarak seçilen gazetelerin aynı tarihlerde haftalık ortalama tiraj toplamı ise 1.247.154'tür.

Tablo 1. Örneklem olarak seçilen gazetelerin günlük tirajları

Gazete	1-7 Ekim 2001 Ortalama Tiraj
Cumhuriyet	38.368
Fotomaç	144.717
Hürriyet	411.364
Türkiye	192.479
Radikal	40.038
Sabah	244.058
Zaman	176.130
Toplam	1.247.154
Tüm tirajlar toplam	3.194.879
Ulaşma oranı	%39.04

2.3. Verilerin Toplanma ve Değerlendirilme Yöntemi

Araştırma, elektronik ortamda bulunan tüm gazetelerin basın arşivlerinden tarama yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek için aşağıda verilen basamaklar uygulanmıştır:

- Türkiye genelinde dağıtımı olan gazeteler ve en son verilere göre bu gazetelerin günlük tirajları belirlenmiştir,
- Gazeteler içinden tiraj, arşiv tarama kolaylığı ölçüleri (elektronik arşiv tarama hizmeti verme) ve örneklem büyüklüğüne ulaşma ölçüleri dikkate alınarak örneklem seçilmiştir,
- Örneklem olarak seçilen gazetelerin, haberlerini sınıflandırdığı temel alanlar tespit edilmiş ve karşılaştırmalı kontrolleri yapılarak aralarında anlamlı farklılaşma olup olmadığı araştırılmıştır,
- Farklılaşmanın olmadığı belirlenerek belirlenen temel alanların yazıların sınıflandırılmasında kullanılabileceğine karar verilmiştir. Bunlar, politika,

ekonomi, spor, bilim ve teknoloji, sağlık, kültür ve sanat, dünya ve yaşam şeklindedir,

- Seçilen gazetelerin arşivlerine, geriye dönük arşiv tarama kısıtları dikkate alınmış ve taramanın 1998-2001 yılları arasında yapılabileceği ortaya çıkmıştır,
- Gazete arşivlerine girebilmek için çeşitli gazeteler tarafından istenen ücretli ya da ücretsiz abonelik işlemleri gerçekleştirilmiştir,
- Etik kelimesi her bir gazetenin arama motoruna girilmiş ve etik kavramının geçtiği yazılar belirlenmiştir,
- Tarama 5 Kasım 2001 tarihinde araştırma gazetelerin tamamında aynı zaman dikkate alınarak bitirilmiştir,
- Gerçekleştirilen tarama sonucu, elektronik arşiv tarama tarafından haberin farklı sayfalarda devam etmesi nedeniyle 2 ya da 3 defa gösterilen haberler tek haber olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca içindekiler bölümünde geçen etik sözcükleri dikkate alınmamıştır. Aynı şekilde içinde etik geçtiği için arşivde karşılaşılan haberler de değerlendirilmemiştir (etiket, estetik, tetikçi vb.),
- Belirlenen yazıların tümü, elektronik ortamdan indirilerek çıktıları alınmış ve öncelikle gazete isimlerine göre sınıflandırılarak arşivlenmiştir,
- Yazıların gazetelerde yer aldığı temel alan belli ise, bu alanlara göre sınıflandırma yoluna gidilmiştir,
- Yazıların gazetelerde yer aldığı temel alan belli değil, yani köşe yazıları ya da şehir sayfalarında ise, yazılara içerik analizi uygulanarak sınıflandırma yapılmıştır,
- Yazıların temel alanların alt disiplinlerine göre sınıflandırılması için tüm yazılara içerik analizi uygulanmış ve içerdiği konulara göre yazılar kodlanmıştır,
- Yapılan kodlamalar çarşaf listelerde toplanarak, ortak ve yakın kodlamalar bir araya getirilmiş ya da farklı ortak bir kod verilmiştir,
- Ayrıca, 105 adet kitap tanıtımı yazısı, kitaplarda etik konusu işlendiği için değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte basın etiği de hem bir özleştirici yönü olması hem de bir gazete temel alanı kadar ele alınması nedeniyle ayrı bir alan olarak ele alınmıştır,
- Kodlamalar tekrar kontrol edildikten sonra frekansları sayılmıştır.

2.4. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Yapılan araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği niteliksel araştırma kapsamında ele alınacağından, Miles ve Huberman'ın niteliksel araştırmalar için geliştirdiği kriterler (Miles, 1984: 70-75) dikkate alınmış, bu çerçevede belirtilen yöntemler kullanılmıştır.

2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gerek kullanım dilinde gerekse akademik çalışmalarda etik ve etik ile yakın ilişkili çeşitli kavramların yanlış kullanımına oldukça sık rastlanmaktadır. Özellikle ahlak ve etik kelimeleri günlük kullanımlarda sık sık birbirinin yerini almaktadır. Ancak araştırmada ahlak kavramının etik anlamında kullanıldığı yazılara ulaşma imkanı olmamıştır.

Gazetelerde temel alanlara yönelik sayfaların dışında yer alan yazıların sınıflandırılmasında kesin bir sınır belirlemek mümkün değildir. Araştırmada yapılan sınıflandırmalara yönelik tartışmalar olabilecektir.

2.6. Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular araştırmanın amacına yönelik olarak öncelikle yıllara ve gazeteler göre ortaya çıkma sıklığı açısından değerlendirilmektedir. Daha sonra ise, kullanım alanlarına göre sınıflandırma yapılmaktadır. Son olarak da, uygulamalı etik araştırmalarına konu olabileceği düşünülen tartışma alanları gazetelerde yer alma sıklığına göre belirlenmektedir.

Yazılı basında etik kavramının kullanıldığı haberlerin yıllara göre dağılımı Tablo 2'de verilmektedir. Buna göre, 1998 yılında 344, 1999 yılında 371, 2000 yılında 481 habere rastlanılmıştır. 2001 yılında ise, araştırmanın değerlendirilmesine başlandığı 5 Kasım gününe kadar toplam 446 haber vardır.

Tablo 2. Gazetelerde çıkan etik kapsamlı haberlerin yıl ve aylara göre dağılımı

Aylar	1998	1999	2000	2001
Ocak	4	53	82	71
Şubat	1	35	41	34
Mart	3	28	66	35
Nisan	6	33	34	61
Mayıs	11	37	24	23
Haziran	36	36	38	46
Temmuz	41	34	33	46
Ağustos	35	20	37	36
Eylül	46	16	23	43
Ekim	55	23	30	33
Kasım	69	18	28	28*
Aralık	37	38	45	-
Toplam	344	371	481	446

* 1-5 Kasım 2001 tarihleri arası

Etik kapsamlı haberlerin gazetelere göre dağılımı ise, Tablo 3'de verilmektedir. Dağılımda, aynı elektronik sisteme bağlı olduğu için (www.garildi.com.tr, Eylül 2001) Cumhuriyet, Fotomaç ve Yeniüzyıl gazetelerinin toplam haber sayıları birlikte verilmektedir. Söz konusu gazetelerde toplam haber sayısı 1590 olarak görülmektedir. Aynı şekilde araştırma içinde yer alan gazetelerin arşivlerine etik kelimesi taratıldığında Hürriyet Gazetesinde 519 (www.hurriyet.com.tr, Eylül 2001), Radikal Gazetesinde 60 (www.radikal.com.tr, Eylül 2001), Sabah Gazetesinde 283 (www.sabah.com.tr, Eylül 2001), Türkiye Gazetesinde 147 (www.turkiyegazetesi.com.tr, Eylül 2001), Zaman Gazetesinde 50 (www.zaman.com.tr, Eylül 2001) haber olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. Etik kapsamlı haberlerin gazetelere göre dağılımı

Gazeteler	Görüntülenen haber sayısı	Net haber sayısı	Yüzde
Cumhuriyet Fotomaç Yeniüzyıl	1590	739	45.0
Hürriyet	1283	519	31.6
Radikal	544	60	3.7
Sabah	283	283	17.3
Türkiye	147	9	0.5
Zaman	50	32	1.9
Toplam	3897	1642	100.0

Ancak daha önce belirtildiği gibi, elektronik arşiv tarama tarafından farklı sayfalarda devam eden aynı haberler ayrı ayrı sayıldığından, çift sayımı engellemek için söz konusu haberler tek haber olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca gazetelerin içindekiler bölümünde geçen etik sözcükleri dikkate alınmamıştır. Aynı şekilde içinde etik geçtiği için arşivde karşılaşılan haberler de değerlendirilmemiştir (etiket, estetik, tetikçi vb.).

Tirajı düşük olmasına karşın, Cumhuriyet Gazetesi'nde etik kavramı diğer gazetelerden anlamlı olarak daha fazla kullanılmaktadır. Ancak, araştırmanın sınırlılıklarında belirtilen ahlak teriminin kavramın yerine kullanılma durumu sağlıklı değerlendirmeyi etkilemektedir.

Etik kavramı kullanımının gazete konularına göre kullanım sıklığı ise, Tablo 4'te belirtildiği gibi, Sağlık 309, Politika 256, Bilim Teknoloji 227, Ekonomi 193, Dünya 181, Kültür Sanat 135, Spor 98'dir. Ayrıca, 115 adet kitap tanıtımı yazısı, kitaplarda etik konusu işlendiği için değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte basın etiği de hem bir özleştirme yönü olması hem de bir gazete konusu kadar ele alınması nedeniyle ayrı bir alan olarak ele alınmıştır. Basın etiği de gazetelerde 128 yazıda tartışma konusu olmuştur.

Tablo 4. Etik kapsamlı haberlerin temel alanlara göre dağılımı

Temel alanlar	Frekans	Yüzde
Sağlık	309	18.8
Politika	256	15.6
Bilim-Teknoloji	227	13.8
Ekonomi	193	11.8
Dünya	181	11.0
Kültür-Sanat	135	8.2
Basın*	128	7.8
Kitap*	115	7.0
Spor	98	6.0
Toplam	1642	100.0

Etik kavramı kullanımının gazete konularına ve konuların alt alanlarına göre dağılımı ise şu şekildedir (dağılımlar frekans sıklığına göre sırayla verilmektedir):

Sağlık, genel anlamda tıp etiği olarak tanımlanmıştır. Alt tartışma alanları ise;

- İnsan genetiğine özgü etik sorunlar ile genler,
- Her tıbbi gelişmenin denenmesi gerekliliği tartışmaları ile klonlama,
- Hangi konularda eğitim verilmesi gerektiği ile tıp etiği eğitimi,
- Tıbbi müdahalede hasta onayı, hastanın bilgilendirilmesi, hasta kararının otantikliği yönüyle hasta hakları,
- Hekimlerle olan ilişkileri ve tıp kongrelerindeki sponsorlukları ile ilaç firmaları,
- Doktor müdahalesinin yapılıp yapılmaması gerektiği yönüyle açlık grevleri,
- Organ bağışları ve organ mafyası yönüyle organ nakli, etik tartışmalara konu olmaktadır.

Ayrıca, özel bir konu olarak tanımlanan Babuna olayı vardır. Bilindiği gibi, ilik nakli için başlatılan kampanyalar kişiye özel olması ve suiistimal edilmesi yönüyle etik kapsamda tartışma konusu olmuştur.

Politika, genel anlamda siyasi etik alanı olarak tanımlanmıştır. Bu temel konunun alt tartışma alanları aşağıdaki verilmektedir:

- Özellikle iş dünyası ile ilişkileri ve parti değişiklikleri ile parlamento ve milletvekillerinin davranışları,
- İstifa etme gereklilikleri açısından hükümetler ve Bakanlar Kurulu üyeleri,
- Sağ ya da sol parti oluşumlarında partililik ve siyasi eğilimlere yönelik eleştiriler,
- Yasaklar ve elektronik dinleme olayları ile demokrasi üzerine tartışmalar,
- Siyasi liderler ve cumhurbaşkanları (Amerika Başkanı Clinton da yabancı siyasi liderler arasında en çok etik kapsamda tartışmaya konu olan siyasi liderdir.) tutum ve davranışları ile, etik kapsamda tartışılmaktadır.

Bilim ve Teknoloji, genel anlamda bilimsel etik olarak ifade edilebilir. Bu konunun alt tartışma alanları;

- Bilim hırsızlığı ve hırsızlığı yapanların açıklanması,
- Eğitim sistemi,
- Araştırma etiği,
- Doçentlik sınavları, üniversitelerdeki atamalar yönüyle akademik yükseltmeler,
- İnternet kullanımı, web sayfalarındaki ahlak dışı yayınlar ve e-posta ahlakı, etik tartışmalara konu olmaktadır.

Ayrıca özel bir konu olarak tanımlanan, Türkiye’de yaşanan deprem sonucu akademisyenlere yüklenen bilim adamı sorumluluğu tartışmaları vardır. Konu bilim adamları arasında tartışıldığı gibi üniversiteler arasında da tartışma konusu olmaktadır.

Ekonomi, genel anlamda iş etiği olarak ele almak mümkündür. Bu alanda tartışılan konular sırasıyla şunlardır:

- Rüşvet, yolsuzluklar ve tüketici hakları yönüyle iş dünyası,
- İşten çıkarılma ve düşük ücretleri ile iş görenler,
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından hazırlanan etik kurallar ve off-shore hesaplarındaki uygulamalar ile bankacılık sektörü,
- Ödenmeyen vergiler ve vergi afları,
- Ortaya çıkan olumsuz sonuçları ile küreselleşme,
- Somut çözüm bulunamaması ve yarattığı pahalılık yönüyle ekonomik krizler,
- Özelleştirme ihaleleri ve hazine arazilerinin satışı, etik tartışmalara konu olmaktadır.

Dünya ve yaşam konuları altında;

- Ahlakî değerlerin ne olduğu yönüyle toplumsal ilişkiler,
- İnsan hakları,

- Yargı ve adalette yaşanan sorunlar,
- Çevre koruma ve insanlığın geleceği ile ilgili çevre sorunları,
- Dünyada yaşanan savaşlar, çarpışmalar ve çatışmalar ile şiddet,
- Tıbbi deneylerde kullanılma ve insanların kötü davranışları yönüyle hayvan hakları etik kapsamında tartışılmaktadır.

Kültür Sanat konuları altında

- Felsefe yazıları
- Sanat (etik ve estetik) ile ilgili yazılar bulunmaktadır.

Basın etiği altında sınıflandırılan konular ise şunlardır:

- Haber doğruluğu,
- Gizli kamera, izinsiz dinleme ve yayın yönüyle izinsiz yayınlar,
- Muhabir davranışları

Kitap tanıtımları:

Felsefe, iletişim, öykü, macera, vs. konularsa yayınlanan kitapların tanıtım yazılarında kitapların konularına paralel olarak etik tartışmalara yer verildiğinden ayrı bir alan olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Spor, genel anlamda spor etiği olarak tanımlanmıştır. Spor etiğinde konular iki temel alana yönelik ortaya çıkmaktadır. Bunlar, futbol ve dopingdir:

- Futbol: Futbolcu transferleri (“hüllecilik” olarak tanımlanan futbolcularının yurt dışına transfer olup bedelsiz olarak Türkiye’ye geri dönmesi konusu), spor kulüplerinde yapılan seçimler, teknik direktör davranışları (özellikle son dönemlerde Daum’un Beşiktaş Klubüne transferi),
- Doping: Tüm spor dallarında sporcuların yaptıkları dopingler etik kapsamda tartışılmaktadır.

Değerlendirme

Türk yazılı basınında etik kavramı her geçen yıl daha fazla işlenmektedir. Bir başka ifadeyle, etik günümüze geldikçe daha fazla kullanılır hale gelmektedir. Ancak yıllar itibari ile etik tartışmaların artışları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla, artışların kavramın bir “moda” akımı olarak ortaya konması ve Türkçe’de yeni yeni kullanım alanları bulmaya çalışmasının bir sonucu olarak görülmektedir.

Etik, gazetelerde ele alınma sıklığına göre tıp etiği, siyasi etik, bilim etiği, iş etiği ve basın etiği olarak ortaya çıkmaktadır. Tıp etiği en eski mesleki etik tartışma alanlarından biridir. Günümüzde de ele alınma sıklığı diğer mesleklere göre yüksektir.

Buna karşın, Türk toplumunun günümüzdeki en önemli sorunlarından biri olan sosyal ve ekonomik düzenin bozukluğu üzerine etik tartışmaların oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Araştırmada beklenen, ekonomiye ya da iş dünyasına yönelik etik tartışmaların daha fazla yapılması olduğu halde; tıp, siyaset ve bilim etiğinden daha az tartışılmaktadır. Bu bağlamda iş dünyasının bir baskı unsuru oluşturması konusu araştırılmaya değer görülmektedir. Bununla birlikte temel alanların altında ortaya konan tartışma konuları üzerinde özellikle örnek olay çalışmalarının gerçekleştirilmesi mümkündür. Böylelikle genellikle yabancı literatürden çeviri olarak ortaya konan ve değerlendirmelerinde güçlük çekilen olaylar yerini kültürümüzü yansıtan örnek olaylara bırakacaktır.

Kaynakça

- Beauchamp Tom L. *Philosophical Ethics*, 2nd. Ed., McGraw-Hill Inc., New York, 1991.
- Encyclopedia of Ethics*, Ed. Lawrence C. Becker, St. James Press, Vol.I, London, 1992.
- Halıcı, Ali. “İş Etiği ve İMKB’de İşlem Gören İşletmelerin Yazılı ve Resmi Açıklamalarındaki Etik İçeriklerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, *İMKB Dergisi*, Sayı: 16, 2000.
- Kuçuradi, İoanna. “1.Uygulamalı Etik Kongresi Açılış Konuşması”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2001.
- Medya Pazarlama AŞ., *01-07 Ekim 2001 Tarihleri Arası Türkiye Geneli Günlük Net Satış ve Haftalık Ortalama Satışlar Tablosu*, 2001.
- Miles, B. M. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Source Book*, 2nd Ed., Thousand Oaks, CA: Sage, 1984.
- www.garildi.com.tr
- www.hurriyet.com.tr
- www.radikal.com.tr
- www.sabah.com.tr
- www.turkiyegazetesi.com.tr
- www.zaman.com.tr

Çağımızda ve Etikte Bunalım

Prof. Dr. Sevgi İyi*

Yapacağım konuşmada, günümüz dünyasının durumuna genel çizgileriyle değinerek bugün insan ve yaşamla ilgili özel bir önem arz eden kimi problemlere çözüm arama yönelimleri üzerinde duracağım. Ağırlıklı şekilde etiğe yönelik bir ilgi şeklinde beliren bu yönelime ilişkin düşüncelerimi söyleyeceğim.

Çağımızın kendine özgü sorunları artık kapıda bekleyen sorunlar olmaktan çıkıp; içeriye girmiş sorunlar olmalarından dolayı hiçbir öngörü gerektirmeksizin hemen herkesçe görülebilecek durumdadır. İçinde yaşadığımız dünya hem çevre ve doğa koşulları hem de mevcut toplumsal düzenlemeler; özellikle ekonomik, siyasal ve hukuksal düzenlemeler bakımından büyük sıkıntı içindedir. Bu durum, insan yaşamını her yönüyle çepeçevre sarıp kuşatmakta ve insanda ağır bir bunalım yaratmaktadır.

Bugün karşı karşıya kaldığımız ve gelecekte de kalacak gibi görüldüğümüz tehlikeyi önceden görerek, “modern dünya”nın artık açıkça ortada olan olgularına işaret etmiş kimi filozofları, özellikle temel kaygılarının altını çizerek hatırlamakta yarar var. Bunların arasında, insanın var olmasını bir hiç olmaya götüren “modern dünya”yı değerlendirerek gittiği yön konusunda önemli uyarılarda bulunan Nietzsche’yi öncelikle belirtmek gerekir. Yine, aynı soruna farklı bir yaklaşımla eğilerek, “modern dünya”da “yurtsuz” kalan insanın durumuna çözüm arayan ve “düşünülmeyen” çağımızda bizi “düşünmeye” çağıran Heidegger’i unutmamak gerekir. Ayrıca, “modern dünya” günümüzde sosyal bilimlerin kimi alanlarında da yaygın şekilde ve zaman zaman aşırı derecede sorgulanmaktadır.

Yeni bir yüzyılın eşliğinde insanlığın geldiği nokta ne yazık ki hiç memnun edici değildir. Bu, bildiğimiz gibi Rönesans’ta yeniden bilinçlendirilen insanın var olması, dünyanın bu dünya ve insanın dünyası olarak yapılandırılması gerekliliği düşüncesiyle başlayan tarihsel sürecin ulaştığı noktadır. Bugün geriye dönüp bakıldığında aslında insan için istenenin çok uzağına düşülmüş olduğu görülmekte ve “modern dünya”nın bunalımı ağır bir insanlık bunalımı olarak kendini göstermektedir. Günümüz dünyasını belirleyen değerler, insanı, sürekli kendi varlık koşullarının uzağına itmekte, pazar ekonomisiyle yönlendirilen teknoloji ve ona bağımlı hale gelen bilim, hizmet ettiği amaç bakımından kendi olmaktan çıkıp adeta tersine bir yolda insanın yaşamla olan bağıntı koparmaktadır. İnsanı insan yapan varlık koşulları bakımından indirgenmiş bir dünyanın darlığı içinde insan, insan olmanın ve var olmanın dışına atılmaktadır. Sonuçta bu dünya, insanın tam bir yabancılaşmaya düştüğü bir dünya olmuştur.

Modern çağın eriştiği “ileri” bir noktada yeni bir dünya olarak “modern dünya”yı yaratan 20.yüzyıl birçok bakımdan önemli bir yüzyıldır. Bir yanda hayranlık verici buluşları ve öte yanda girdiği insanlık çıkmazı ile tuhaf bir yüzyıl. Tekniğin olağanüstü gelişimi ve yükselişi karşısında insanlıktaki düşüş ve “çöküntü” bu yüzyılın baş çelişkisi olarak kendini her tarafta hissettirmektedir. Sınır bilmeyen teknolojik ilerleme içindeki dünyada insana, insan onuruna aykırı durumlar çok sık yaşanmakta, insanlıktaki

* Uludağ Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

gelişme düzeyi ile teknolojik ilerleme arasındaki uçurum hızla büyümekte ve derinleşmektedir. İnsanı her an karşılaşılabileceği her türlü tehlikeye karşı güvencesiz, hatta çaresiz bırakan bu duruma çareler aranmaktadır. İşte günümüzde etiğe, meslek etikleri ve yeni etikler olarak yaygın şekilde artan ilgi, bu durumdan bağımsız düşünülemez. Ancak, “düşünmedeki” büyük bir ihmalden dolayı etik dışı tutulmuş bir dünyanın bugün girdiği çıkmazda etiğe yeniden önem veren ve onu talep eden bu olumlu yönelimde felsefenin ihmal edilmekte olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Bugünkü dünyanın çok ciddi problemleri ve kişilerin yaşarken, kimi zaman da dünyanın durumundan dolayı yüz yüze geldikleri bazı problemler karşısında doğrudan etiğe bir talep olarak beliren bir tutum görmekteyiz. Ne var ki, insan sorununa veya etiğin sorularına eğilmiş filozofların ortaya koyduğu bilgilerin ışığında bakıldığında, etiği ilgi odağı haline getiren bu tutumun da yüzyılımızın başında onu dışlayan tutum kadar etiğe uzak ve etiğin dışında kaldığı belirlenebilir. Yüzyılımızın bu insan sorunları çıkmazında “modern dünya”nın baştan beri etikten yoksun kalmasının büyük rol oynadığını bir ölçüde görmek önemli ve olumlu bir adımdır. Ancak, felsefenin ve “düşünmenin” halisliği korunamadıkça ve bilmenin insan için anlamı sorulmadıkça bu yoksunluk başka bir biçimde hâlâ sürecek gibi görünüyor.

Etiğe, meslek etikleri ve yeni etik arayışları olarak hızla artan ilgi çağımızdaki insanlık bunalımıyla ilgili olduğu kadar etikteki bunalımla da yakından ilgilidir. Bir yanda, “modern dünya”nın etiği ihmal eden tutumunun getirdiği kimi sonuçlar ve ortaya çıkan olgular karşısında bir şeylerin farkına varılıp etiğe yönelerek çare aranmaktadır; ama öte yanda etiğin kendine ilişkin bilgide yeterli bir bilinçlenme görülememektedir. Bu noktada Kuçuradi'nin, günümüzde yeniden önem kazanan etiğe ilişkin yaptığı şu saptamaya dikkat etmekte yarar vardır: “Yüzyılımızda etik, yaygın bir yaklaşım olan meta-etik ile normatif etik anlayışlarının birlikte belirlediği bir anlayışla, normlara ilişkin bir alan diye görülmektedir”(1). Çeşitleri giderek artan meslek etikleri ise bugün yaygın şekilde benimsenen bu etik anlayışının uygulama alanındaki yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır.

Oysa etik ne tek tek mesleklere ilişkin bir normlar alanı ne de evrensel nitelikli normlar alanıdır. Etik tarihinde bunu gösteren örnekler vardır. Ayrıca günümüzde Kuçuradi'nin etik görüşü ve etiğe yaklaşımı bu konuda çok aydınlatıcı bir örnektir. Etiğin ne olduğunu kısaca belirtmek gerekirse etik, felsefenin en eski dallarından varlık, bilgi ve mantık alanlarındaki bilgilerin ona doğru ve onun için olduğu, onda tamamlanarak insan varlığına bağlanıp anlam kazandığı temel bir bilgi alanıdır. Kendine özgü objesi ve soruları olan bir bilme etkinliği alanıdır. Bu bakımdan tıpkı diğer bilgi alanları gibi bilimsel bir etkinlik olup, asla normlara indirgenemez nitelikte bir bilgi dalıdır. Ancak, bu temel özelliği gözden kaçırıldığında etik, bugün yaygın biçimi uygulama alanında meslek etikleri olarak görülen bir normlar bütünü olarak görülebilmektedir.

Bu durumda, 20. yüzyılın başında etiği dışlayan tutumun tersine şimdi ona büyük önem veren tutum karşısında yanılığa düşmemek gerekir. Etiğin bilimsel niteliğini gözden kaçırarak ve böylece felsefeye uzak kalarak günümüz dünyasının etik taleplerine yanıt verilebileceğini beklemek yanıltıcı olabilir. Çünkü günümüzde çok çeşitli ve zengin görünüm içinde bir ilgi odağı haline gelen etik, hâlâ bilimci bir açıdan görülmekte ve meslek etikleri biçimiyle giderek daha da bilimleşmekte, sonuçta felsefeden kopuk kimi uzmanlık alanlarına dönüşmektedir. Bu anlayış içinde de

etikten, günlük yaşayışımızda ve işimizde karşılaştığımız sorunlardan çevre sorunlarına kadar uzanan her tür insan sorununa bağlı şekilde çeşitlenerek, kimi meslekler ve dünya düzeyinde normlar geliştirmekle çözüm bulması beklenmektedir. Ancak, bir bilgi alanı olarak etiğin işi, “ahlak normları” ya da kimi olası durumlar için iyi ve doğru olanı belirleyici normlar koymak değildir. Bir bilgi dalı ya da felsefe etkinliği olarak etiğin asıl işlevi, açıkladığı kimi kavramların bilgisiyle ve eğildiği sorunlara getirdiği çözümlerle, kişilere yaşarken ve eyleyken karşılaştıkları sorunlar karşısında kendileri bilgi üreterek çözüm bulabilmeleri için yardımcı olmaktır. Bu bakımdan, etiğin hiçbir durumda felsefeden kopmaması gerekir.

Bu bakımdan, günümüzde etiğin, meslek etikleri olarak bir normlar alanına dönüşmesine, meslek etikleri normlarının veya evrensel nitelikli normların, beklenen şeyi ne ölçüde yapabilecekleri konusunun da hayli tartışmalı olduğunu göz önüne alarak, dikkat etmekte yarar vardır. “Etik ve Hekimlik Sanatı” adlı yazısında tıp etiğini irdeleyen Peter Koslowski “iyi isteme olmaksızın doğru bilgi doğru eyleme götürmez” diyor(2) ve şunu belirtiyor: “Hiçbir insan bir başkasını, bu arada hekimi de, kendi bilgisini en elverişli biçimde kullanmaya ve iyiyi istemeye zorlayamaz”(3).

Kişilerin, işlerini yaparlarken içinde buldukları toplumsal ilişkiler bütününe elbette yasa, yönetmelik ve mesleklerin özelliğine göre kimi iç ilkelerle yapılan bir düzenleme olacaktır. Ama kişilerin, işini yaparken, yaşarken ve eyleyken, kararlar verirken karşılaştığı sorunların, teklik gösteren şeylere ilişkin olmaları nedeniyle daima normları aşan, kendi tekliklerinde normlarla erişilemez olan bir yönleri vardır. Öyleyse, kişiler, yaşarken ve eyleyken karşılaştıkları sorunlarla ilgili doğru çözümlerin bilgisini her tek durumda ve bizzat kendileri üretmek zorundadır. Bunun anlamı şudur: Yaşayan ve eyleyen her insan her durumda olmasa da kimi durumlarda felsefe yapmak zorundadır. Bu, yaşamın getirdiği, özellikle de insan yaşamında herhangi bir koşulda ve herhangi bir şekilde ortaya çıkıveren, sorumluluğunu alalım ya da almayalım orada var olan etik fenomenler gerçekliğinin getirdiği bir zorunluluktur.

İnsan yaşamının kimi alanlarında, örneğin tıp, basın, siyaset gibi ve son zamanlarda bilim araştırmalarında karşılaşılan etik sorunların çeşidi ve kapsamından dolayı felsefi bilgi gereksinimi ve felsefe yapma gerekliliği kendini daha fazla hissettirmektedir. Bu durumda, etik bakımdan esas olan şey, eğitilirlerken kişilere bir biçimde mutlaka felsefe yapabilme becerisi kazandırmaktır. Çünkü mesleklerini yürütürlerken kişilerin karşılaştıkları sorunlar mutlaka bir bilme ve bilgi ortaya koyma etkinliğini gerektireceğinden, felsefe yapma becerisini kazandırma yönelimi bir eğitim etkinliğinin vazgeçilmez koşulu olmalıdır. Bu, felsefenin, özyapısında bulunan insana dönük işlevinden kaynaklanır.

Öte yandan, bugün dünyada karşılaşılan ürkütücü boyuttaki sorunlar karşısında felsefe ve felsefede ulaşılmış bulunulan bilgi düzeyi yetersiz değildir. Filozoflar, etik fenomenlere doğru ve elverişli yaklaşımlar geliştirmiştir. “Modern dünya”da aşılması güç görünen sorunlar ve bunca kötülüğün olup durması, günümüzde felsefi bilgi düzeyindeki yetersizlikten değil, bu bilginin yaşamla olan bağının kurulamamasından, dolayısıyla “iyi istemenin” genellikle bilgisizlik ama bazen de bilinse de kayıtsızlık nedeniyle “istenmemesinden” ileri gelmektedir.

“Modern dünya”nın çıkmaza dönüşen sorunlarını, her yönde dalga dalga yayılan insanlığın bu bunalımını nasıl aşabiliriz? Bunun için ilkin, “modern dünya”nın düşünsel alandaki dağılımından çıkmak, hep daha fazla bilgi adına aşırı bir uzmanlaşmanın getirdiği “kültürsüzlük”ten kurtulmak, yani insanı yeniden var etmek

gerekir. Heidegger'in deyişiyile dile getirmek gerekirse, Yeniçağın düşünüşündeki ihmalden dolayı unutulmuş olan bir soruyu, "Varlığın anlamı sorusunu" sormak ve "Var olma"yı yeniden varlaştırmak gereklidir. Bunu yapabilmek ancak sağlam bir etik temel üzerinde mümkündür. Dünya, etik bilgi eksikliğinin deneyimini yeterince yaşadı. Bugün, birbirinden kopuk uzmanlık alanlarına dönüşerek var gücüyle hüküm süren sınırsız bilme tutkusu karşısında bilginin insan için değerinin ve anlamının ne olduğu sorusunu, aslında insanın ne olduğu sorusunu daha sık sormak gerekli görünmektedir. Bunun yanında, insanın onsuz olunamaz bir düşünsel etkinliği olan felsefe alanında, bilimle de bütünleşen birlikli bir kavrayışın kazanılması, özellikle, insanın kendi hakkındaki bilgisi ve etik bilgisi için büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, hem yaşarken ve eyleyken karşılaşılan sorunların hem genelde dünya sorunlarının çözümü için temelde doğru ve etkili bir eğitim etkinliğinin yani felsefi bir eğitimin gerekli olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Çünkü ancak doğru ve etkili bir eğitimle, genel olarak felsefi bir eğitimle kişilerin bütünlüklü bir kavrayışa varmaları ve böylece yaşarken ve eyleyken karşılaştıkları etik sorunlara çözüm bulmaları mümkündür.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkemizde eğitim etkinliğiyle ilgili böyle bir kavrayışın olduğunu görmekteyiz. Bu noktada, sayın Kuçuradi'nin dün yaptığı konuşmada dile getirdiği bir ayrımı, "bir değer yargısının bir değer yargısıyla çatışması ile bir değer yargısının bir bilgi ile çatışması" arasında yaptığı ayrımı vurgulayarak sözlerimi Kriton Curi'nin şu düşüncesiyle bitirmek istiyorum: "Çevre etikçiliğinin bir 'imaj oluşturma' yolu olmasına son verilmelidir"(4).

Kaynakça

- (1) Kuçuradi, İ. "Felsefi Etik ve 'Meslek Etikleri'", *Etik ve Meslek Etikleri*, yayına hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2000, s. 19-21.
- (2) Koslowski, P. "Etik ve Hekimlik Sanatı", *Etik ve Meslek Etikleri*, yayına hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2000, s. 40.
- (3) *A.g.y.*, s. 43.
- (4) Curi, K. "Meslek Etiklerinde Yeni Bir Boyut: Çevre Etiği", *Etik ve Meslek Etikleri*, yayına hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2000, s. 73.

Gazetecilerin Kültürel ve Siyasal Arkaplanlarının Haber Seçimleri Üzerindeki Etkisi

Dr. Nurten Kara*

Bu tebliğde, Türkiye’de gazetecilerin kendi siyasal ve kültürel birikimlerinin haber seçimlerinde etkili olup olmadığı üzerinde duracağım. Bunu, gazetecilerin birbirinden farklı feminist kadın hareketlerini haber yaparken kullandıkları kriterlere bakarak ortaya koymaya çalışacağım. Feminist hareketleri baz almamdaki neden bu hareketlerin farklılıklarıyla her birinin toplumu dönüştürme idealine sahip olmasıdır.

Toplumu dönüştürme idealine sahip olmasını şu hedeflerinden yola çıkarak söylüyorum:

- kadınların inisiyatif ve özgüven kazanmasını sağlayacak çalışmalar yapmaları,
- kendileri için politika yapar hale gelmeleri için bilinç yükseltme çalışmaları yapmaları,
- merkezi olmayan; yaygın, gevşek yerel örgütlenme modelleri sunmaları,
- her türlü otorite ve hiyerarşinin sorgulamasını sağlayacak oldukça zengin mücadele ve örgütlenme deneyimleri sunmaları.

Tüm bunlarla, feminist hareketler, bireyin özgür gelişiminin özgün koşulu olarak tanımadığı bir dünyanın gerçekleşmesini isterler. Bu da feminist kadın hareketlerini toplumsal hareket yapar.

Bu farklı feminist kadın hareketleri,—bu çalışmada liberal, radikal, marksist, sosyalist, islamcı hareketler olarak yer alacaklardır—kadınların ezildiği ve kurtuluşları için stratejiler geliştirmesi noktasında birleşirler ama ezilmenin nedenleri ve kurtuluşa giden yollar hakkında birbirinden farklılıklar gösterirler.

Bu çalışma, gazetecilerin feminist hareketleri farklılıkları ile ne kadar tanıdıklarını ve dışarıdan herhangi bir baskı ya da kısıtlamanın olmadığı bir ortamda, yeni bir toplumsal hareket karşısında gazetecilerin kullandıkları ortak haber seçme kategorilerinin var olup olmadığını ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

Feminist hareketlerde olduğu gibi, tüm toplumsal hareketler genel olarak iki tehlike ile karşı karşıya kalmışlardır;

Birincisi, “normal” ya da kurumsallaştırılmış eylemlerden nitelik olarak ayrı tutulması ve bu nedenle de *mantıksız ya da olgunlaşmamış* olarak değerlendirilmesi, ikinci olarak da; ampirik olarak *daha derin problemlerin yüzeysel başkaldırısı olarak görülmesinden “ikincil” pozisyona itilmesi.*

Yeni toplumsal hareketler, değişen değer yargıları ve gelişen alternatif yaşam şekilleriyle toplumsal bir değişiklik girişimi olma özelliği de taşırlar. Kültürel müdahaleler ve yeni yaşam tarzları ile geleneksel değerlere meydan okurlar. Örneğin, Kadın hareketlerinden

Radikal feminizme göre:

- kadın erkek arasındaki egemenlik ilişkisi en temel egemenlik ilişkisidir. Kadınların en temel mücadelesi erkeklere karşı verilen mücadeledir.

* Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

Liberal feminizme göre:

- kadınlara karşı uygulanan ayrımcılıkla yasal ve diğer reformlarla baş edilebilir.
- temel olarak eşitlik ve bireyin özerkliği üzerinde dururlar

Marksist feministlere göre:

- kadınların toplumsal üretimin dışında tutulmasını asıl neden olarak alır ve özgürleşmek için verilecek mücadelenin kapitalizme karşı verilen mücadeleden ayırmaz.

Sosyalist feministlere göre:

- kadının ezilmesini patriarkal ilişkiler ve kapitalizmin bir özelliği olarak birlikte tartışır.
- ataerki kapitalizm niteliğiyle kadınların ezilmesini sınıf temelli açıklarlar.

İslamcı/müslüman feminizme göre:

- kadının modern toplumlarda ezilmesine çözüm olarak “mahrem” alanı ön plana çıkarırlar
- mücadelelerini müslüman kadın olarak sürdürürler.

Ancak, tüm bu feminist hareketler farklılıkları vurgulanarak medyada eşit şekilde ve nesnel ölçütlerde yer almazlar. Zaten, medyada kadınların sunumuna ilişkin çalışmalar vardır ama doğrudan feminist hareketlerin sunumuna ilişkin bir çalışma Türkiye’de yoktur.

Medyada bazı olaylar sürekli olarak haber değerine sahiptirler, bazıları ise yayınlanacak kadar önemli bulunmazlar. Halbuki, böyle bir süreçte seçilen haberlerin sürekli olarak yeniden üretilmesi gibi, seçilmeyenlerin de yeniden yok edilmesi söz konusudur. Bir olay haber olarak yansıtılmıyorsa, zaten, içeriğinin ne derece doğru ve nesnel olarak verildiğini tartışma olanağı da baştan yok olacaktır.

Haber yapma sürecinde haberin hazırlanması ve seçilmesinde kurumsal, ekonomik ve siyasal kısıtlamalar bir yana bırakıldığında, medya profesyonellerinin üzerindeki bireysel, özne kısıtlamalar ön plana çıkar. Burada, medya profesyonelleri bir olaya haber değeri atfetmek için toplumun diğer bireyleri gibi kendi ideolojik, ve kültürel anlam haritalarını ve çerçevelerini referans olarak kullanacaklardır. Bu nedenle de haberde gerçeklik onu haber yapan her bir bireye göre değişken olacaktır.

Pedelty’nin, gazetecilerin bireysel ve ortak kültürel değerlerinin, yazdıkları haber metinlerine büyük ölçüde yansıdığını ortaya koyan çalışmaları vardır.¹

Goffman² da bir gerçekliğin algılanması ve yaşanması için bu gerçekliğin içinde geliştiği sistemin, düzenin bilinmesi gerektirdiğini vurgular. Ancak, deneyim sahibi olunmayan konularda ne yapıldığına ilişkin tatmin edici bir açıklama yapmaz. Bu son derece önemlidir. Çünkü, gündelik yaşama ilişkin “çerçevelerin” olmadığı durumda olayları algılayabilmek için gerekli göndermelerin yapılabileceği referanslara ihtiyaç vardır ve bunlar olmadığı takdirde önemli bir olay, fark edilmeyen bir olaya dönüşebilir.

Bir toplumun gelişim süreci içerisinde pek çok toplumsal hareket ile karşılaşması çok doğaldır. Ancak, bu toplumsal hareketlerin bazılarının haber değeri atfedilerek yayınlanması ve bazılarının da yok sayılması sadece haber oluşumundaki çeşitli süreç

¹ M. Pedelty, (1997) “The Marginal Majority: Women War Correspondents in the Salvadoran Press Corps Association”, *Critical Studies in Mass Communication*. Vol: 14, 49-76.

² E. Goffman, (1974) *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row. Press, s. 10-11.

ve zorlukların varlığı ile açıklanamaz. Çünkü, izleyici ve okuyucudan uzak tutulan bu olayların toplumsal hayatın anlaşılması ve anlamlandırılmasında yapacağı etkiler yok edilmiş olur.

Feminist hareketler siyasal kültürün dönüşümünü sağlamak için atılan sessiz, küçük ama önemli adımlardır. Bu nedenle, feminist hareketler sivil toplumun öncüsü olarak değerlendirilmelidirler. Alternatif bir siyasal kültürün medyadaki yansımaları, bunun toplum içerisinde varlığının görülmesi, düşünülmesi, yaygınlaşması ve üretilmesinin yolunu açacaktır. Bu nedenle, feminist kadın hareketleri gibi yeni toplumsal hareketlerin içeriklerinin nesnel olarak haber yapılması toplumsal yeniliklere ve dönüşüme giden yolda önemli bir basamak olacaktır.

Bu nedenle bu çalışmada şu soruya cevap aranmaya çalışılmıştır:

1. Medya profesyonelleri, üzerlerinde ekonomik ya da kurumsal herhangi bir baskı unsuru olmadığında bile bir toplumsal olaya haber değeri atfetmede belirli seçim kalıpları kullanıyorlar mı?
2. Kullanılan haber seçme kategorileri medya profesyonellerinin siyasal ve kültürel arkaplanları ile bağlantılı mı?

Bunu bulabilmek için:

Medya profesyonellerine, içerisinde her bir feminist harekete denk düşen, öznesi kadın ve erkek olan, hem olumlu hem olumsuz, kurmaca 47 haberin bulunduğu bir sormaca verilerek, tek sorumlunun kendileri olduğu ve herhangi bir baskı unsurunun olmadığı bir ortamda, kendi yayınlarında bu haberlerden hangilerine yer verip vermeyeceklerini dokuzlu bir değerlendirme cetvelinde belirlemeleri istenmiştir. Bu sormaca ve analizler Q metodolojisi kullanılarak yürütülmüştür.

Q metodolojisi, haber seçiminde karar verme sürecinin kalıplarına uygun düşmesi nedeniyle iletişim alanında uygulanmaya çok elverişli bir yöntemdir; haber seçimindeki kalıpları tanımlamasının yanı sıra, haberin yayına ya da baskıya hazırlanması süreciyle de benzerlik gösterir.

Bu sebeple, öncelikle, haber seçme işlemine çok uygun olmasından dolayı ve ikinci olarak da, insanların öznel kriterlerinin neler olduğunu saptamada sağladığı kolaylıktan dolayı bu çalışmada Q Metodolojisi kullanılmıştır.

Q metodolojisinin avantajı, tek tek vakalar üzerinden çalışmalar yapmayı mümkün kılmasıdır. “Tek vaka”dan kasıt çalışma kapsamındaki bir tek kişi ya da birbiri ile etkileşim halinde olan kişilerden oluşmuş bir gruptur.

Burada yapılan, herhangi *bir* kişinin başka kişilerle ortak özelliklerinin olup olmadığını ortaya çıkararak ortak özelliğe sahip olanları guruplandırabilmektir. Benzer bireylerin bir araya gelmesi de “ortak referans çerçevesi”³ olarak tanımlanır.

Örnekleme

Bu araştırma gazete, televizyon ve haber ajanslarında aktif olarak haber yazan ya da değerlendiren, haber ile doğrudan ilişkili kişiler üzerinde yapılmıştır. Ulaşılabilecek mevcut gazetelerden her birinin genel editörü, haber, spor, kadın ve sosyal konularla ilgili olan personeli araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma evreninin sağlıklı bir şekilde belirlenebilmesi için sadece sarı basın kartı taşıyanlar araştırma kapsamında yer

³Jum. C. Nunnally Jr (1970). *Introduction to Psychological Measurement*, New York:McGraw-Hill, s. 446-460.

almıştır. Serbest çalışanlar, part time çalışanlar ya da çeşitli nedenlerle basın kartı alamayan ama aktif olarak gazetecilik yapanlar da çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Düzeltmen, tercüman, kameraman, müessese müdürü ya da idari temsilci gibi görevlere sahip olarak sarı basın kartı taşıyan ancak haber yapımı ile ilişkisi dolaylı olan çalışanlar da kapsam dışında bırakılmıştır. Çerçevenin içinde kalanlar muhabirler, istihbarat şefleri, haber müdürleri, yazı işleri müdürleri, genel yayın yönetmenleri ve köşe yazarları olmuştur.

Toplam 108 kişiye uygulanan anketin 45'ini kadınlar, 63'ünü erkekler oluşturmuştur.

Uygulanan anket çalışmasında, kadın ve erkekler arasında eşit bir dağılımın sağlanmasına özen gösterilmiştir, ancak bir eşitlik sağlanması mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, medya sektöründe, özellikle karar alma seviyesinde çalışan kadınların sayıca azlığıdır.

70 muhabir ve 38 üst düzey pozisyonlarda bulunan medya profesyoneli araştırma kapsamı içerisinde yer almıştır.

Siyasal görüşe ilişkin kategorilerin, Türkiye'nin mevcut siyasal yapısına ve koşullarına uygun ideolojileri yansıtmaya özen gösterilmiştir. Deneklere siyasal görüşlerini en iyi açıklayabilen kavramın ne olduğu sorulmuş, bir kesinlik belirtilmemiştir.

Bu çalışmada araştırma deneklerinden %20'si siyasal görüşü hakkında bilgi vermek istememiştir.

Analiz:⁴

Bu analizler yapılırken soruların değil, yanıtlayan kişilerin arasındaki ilişkiye bakıldığından kişiler arasındaki faktör analizinin korelasyon matrisi çıkarılmıştır.

Bulgular

Birinci Grup:

Toplam 34 kişinin oluşturduğu bu grupta, medya profesyonelleri öncelikle sansasyonel olan haberleri seçmişlerdir. Bu sansasyonel haberler kadınlara ilgili, ancak herhangi bir feminist kadın hareketine denk düşmeyen haberlerdir (Bkz. Ek.1, haber no 11-52-28 gibi).

Siyasal görüşleri açısından eşit bir dağılımın var olduğu, yanıt yok diyenlerin de bu grup içerisinde %20 oranında yer aldığı görülür.

İkinci Grup:

Toplam 14 kişinin oluşturduğu ikinci grup davranış kalıbının sergilediği özellik çok önemlidir. Bu davranış kalıbında radikal feminist kadın hareketlerine denk düşen haberler reddedilirken, liberal olan hem olumlu hem de olumsuz tüm haberler yayınlanmak istenmiştir.

Bu grupta yer alan medya profesyonelleri incelendiğinde siyasal görüşleri bakımından neredeyse tamamen eşit bir dağılım sergiledikleri görülmüştür. Kabul gören toplumsal değerler dışında kalan haberler mantık dışı olarak değerlendirilmiştir. Toplumsal sağduyu, ki bu sadece çoğunluğa ait olduğu düşünülen sağduyudur, haber seçimini etkilemiştir.

⁴ Analizlerin yapılmasında 1998 SPSS programı kullanılmıştır.

Üçüncü Grup:

Bu grupta özellikle Radikal ve İslamcı feminist hareketlerin negatif olarak gösterildiği haberler tamamen reddedilmiştir. Sosyalist ve Marksist feminist kadın hareketlerinin pozitif olarak verildiği haberler ise yayınlanmak istenmiştir.

Kendisini Atatürkçü, liberal, milliyetçi olarak tanımlayanların bu gruptaki denekler arasında hiç yer almadıkları, bulgular arasındadır. Deneklerin %57'sini kendisini Sosyal Demokrat ve Marksist olarak tanımlayanlar, %28'ini de yanıt vermeyenler oluşturmaktadır.

Bu da gösteriyor ki, bu grup içerisindeki bir yandan kendi siyasal görüşleri doğrultusundaki haberlerin yayınlanmasını isterken diğer yandan da anaakım içerisinde sapkın ya da aykırı olarak tanımlananların da kesinlikle olumsuz olarak yansıtılmasından yana değiller.

Dördüncü Grup:

Marksist, radikal ve liberal, hem pozitif hem de negatif kadın hareketlerini yansıtan haberlerin tümünden reddedildiği bu grupta islamcı ve liberal kadın hareketlerinin de özellikle kadınlar tarafından olumsuzlandığı haberlerin yayınlanmak istendiği görülür.

Bu gruptaki yanıtlayıcıların %66.6'sı kendisini İslamcı olarak, geri kalanı da Marksist olarak tanımlamıştır.

Bu gruptakiler, medya profesyonellerinin, kendi siyasal yaklaşımına denk düşse bile kadın hareketlerine ilişkin haberleri yayınlamak istemediklerini ortaya koyar. Hatta kendi görüşüne denk düşen bir siyasal söylemde de (kendisini İslamcı olarak tanımlayanlarda olduğu gibi) bizzat kadınlar tarafından bu hareketin olumsuzlanmasını, dolayısıyla yok edilmesini ya da saçma gösterilmesini sağlayacak haberleri yayınlamak istedikleri ortaya çıkmıştır.

Beşinci Grup:

Çoğunlukla İslamcı kadın hareketine denk düşenlerin yanı sıra Marksist ve radikal olanların da yayınlanmaya değer görüldüğü bu gruptakilerde diğer tüm kadın hareketlerini olumsuzlayan haberlerin reddedildiği bir davranış özelliği ortaya çıkmıştır. Bu grup içerisinde yer alan denekler kendilerini daha çok liberal olarak tanımlayanlardan oluşmaktadır. Bu da, kendilerini anaakım feminist hareketlere düşünce olarak daha yakın hissedebileceklerini gösterir. Gerçekten de anaakım feminist hareketleri olumsuzlayan haberleri yayınlamak istememekte ama kendilerine göre aşırı ya da sapkın olarak tanımlayabilecekleri hareketlere denk düşen haberlerde, hem olumlu hem de olumsuz haberleri yayınlamak istemektedirler. İbret olsun- herkes ne mal olduklarını görsün

Altıncı Grup:

Erkekler tarafından kadın hareketlerinin olumsuzlandığı haberleri yayınlamak isteyen, ancak erkeklerin kadın hareketlerini desteklediğini belirten, özellikle radikal feminizmdaki pozitif haberleri reddeden bir davranış özelliği ortaya çıkmıştır.

Özellikle, bu grupta yer alanların haber seçiminde cinsiyetçi bir yaklaşım kendisini açıkça göstermektedir.

Yedinci Grupta:

Marksist ve İslamcı feminizmi olumsuzlayan haberlere yüksek haber değeri veren ve özellikle Cumartesi Anneleri ile ilgili olan haberi kesinlikle yayınlamayı reddeden bir kalıp ortaya çıkmıştır. Bu gruptaki siyasal görüş dağılımına baktığımızda, bunların

%43'ünün kendisini Atatürkçü olarak tanımladıkları görülür. Bu grup içerisinde İslamcı, Liberal ya da Marksist siyasal görüşlü hiç kimse bulunmamaktadır.

Bu grup içerisinde yer alanlar için medya, hegemonya kurmak için güçlü bir aygıt olarak görülür.

Sekizinci Grup:

Bu gruptakiler için haber değerini etkileyen başka unsurların varlığından söz etmek daha doğru olacaktır. Bu grupta yer alanlar için haber unsurlarının tam olup olmadığı daha belirleyici olmuştur.

9. Gruptaki deneklerden 14'ü de anket sorularını dikkatli bir şekilde okumalarına rağmen hepsine kesinlikle yayınların anlamına gelen 4 puanını vermeyi uygun görmüşlerdir. Anket yanıtları alındıktan sonra yapılan yüz yüze görüşmelerde bu kişilerin, anket çalışmalarının uygulandığı dönemde gündemi yoğun şekilde meşgul eden Milli Güvenlik Kurulu Kararları doğrultusunda uygulanan sıkı sansür uygulamasına bir tepki olarak bu puanı seçtikleri anlaşılmıştır. Bu da gösteriyor ki, ulusal güvenlik söylemi içerisinde geliştirilen yoğun sansür uygulamaları gazeteciler üzerinde büyük bir baskı unsuru oluşturmakta ve haber seçimlerini etkilemektedir.

Bu çalışmanın sonunda şu söylenebilir: İyi ya da kötü tüm haberlerin yayınlanması ya da yayınlanmaması bir yargının ürünüdür. Yapılan çalışma, haberde kültürel ve siyasal bir taraflılığın kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur ama bunun dozu ya da yönünü ayarlamak medya profesyonelleri için imkansız olan bir şey değildir. Lakatos, kavramsal hapishanelerimizi biz kuruyorsak onları yıkmak da bizim elimizdedir, der.

Bu verilerin analizi sonucunda medya profesyonellerinin kullandıkları dokuz ayrı haber seçme kategorisi ortaya çıkmıştır. Bu kategoriler, medya profesyonellerinin üzerinde oynayamayacakları, içeriğini deforme edemeyecekleri bir haber havuzundan yaptıkları haber seçimleriyle belirlenmiştir.

Araştırma sonunda, Q Metodolojisi ile saptanan dokuz ayrı haber seçme kategorisi ile uyumlu toplam dokuz faktör/grup ortaya çıkmıştır. Birincisinde, medya profesyonellerinin öncelikle feminist kadın hareketleri ile ilgili ya da ilgisiz sansasyonel olan haberlere haber değeri verdikleri görülmüştür. İkincisinde, modern kadın imgesiyle örtüşen liberal feminizmin dışında kalan feminizmlerin, farklı siyasal görüşlere sahip bir grup medya profesyoneli tarafından genel bir uzlaşıyla dışlandığı açığa çıkmıştır. Anaakım liberal feminizmden ayrılan kadın hareketleri, bu gruptaki medya profesyonellerince görmezden gelinmiştir. Üçüncü grupta, medya profesyonellerinin, özellikle kendi siyasal görüşlerine denk düşen feminist kadın hareketlerine haber değeri verdikleri, sapkın ya da aykırı sayılabilecekleri kesinlikle reddettikleri bir seçim ortaya çıkmıştır. Dördüncü grupta, özellikle kadınlar tarafından olumsuzlanan feminist kadın hareketlerine haber değeri verildiği görülür. Bu gruptakiler, kadın hareketlerine karşı açık bir karalama kategorisinin varlığını ortaya koymuştur. Beşinci grupta, ders verici, uyarıcı nitelikte oldukları düşünülen negatif haberlere yer verilmiştir. Bir başka deyişle, “ibret olsun” ya da “herkes ne mal olduklarını görsün” diye özellikle negatif haberlerin seçildiği bir kategori ortaya çıkarmıştır. Altıncı gruptakiler, feminist kadın hareketlerini küçümseyen ve aşağılayan hatta erkeklerin bu hareketlerin destekçisi olmalarını yansıtmak istemeyen cinsiyetçi bir yaklaşımla haber seçildiğini ortaya koymuştur. Yedinci grup, tamamen statükocu bir haber yapma anlayışının varlığını göstermiştir. Yani, sistemi eleştiren nitelikte ya da

“radikal çıkışları” olumlu gösterebileceği düşünülen haberler seçilmemiştir. Sekizinci grup, haber unsurlarının yerinde olmasını yeterli bulan, feminist kadın hareketleri arasında seçici olmayan bir haber kalıbını ortaya koyar. Dokuzuncu grup, hükümet tarafından uygulanan sıkı sansürlerin medya profesyonelleri arasında tepkisel haber seçimi yapmalarına neden olduğu ortaya çıkmıştır. Bu grup içerisinde yer alanların tümünün erkek olduğu görülmüştür. Bu da erkeklerin yetki kullanmada daha rahat davrandıklarını ortaya koymaktadır.

2001 Ekonomik Krizinin İş Etiğinde Açtığı Olanaklar Alanı

Sibel Oktar*

Sosyal ve teknolojik koşullardaki değişim/gelişme, şirketlerin iş yapış şekillerini, yönetim tarzlarını tamamen değiştirmiştir. Kalite, artık şirketleri birbirinden ayıran, farklılaşmalarını sağlayan bir kavram olmaktan çıkıp, işin olmazsa olmaz parçası haline gelmiştir. Bu gelişimle bağlantılı olarak, şirket çalışanlarının katkı ve değeri işletmeler için önemli konuların başında gelmeye başlamıştır.

Şirketlerin, hissedarlarına, müşterilerine ki müşteri tanımı sadece şu anda, o şirketin sağladığı ürün ve hizmetten yararlanan kişiler olmakla sınırlandırılmayıp, potansiyel müşterileri kapsadığında, topluma ve çalışanlarına karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların birincil belirleyicisi ve yönlendiricisi şirketin etik çerçevesini oluşturan ana değerleridir.

Bu değerlerin şirketler için önemli olmasının sebebi nedir? Yazılı hale getirilmesi, paylaşılması, davranış kodları olarak benimsenmesi neden gerekli? Şirketler iş etiği üzerine neden eğitim veriyorlar, ana değer cümlelerini paylaşıyorlar? Sadece son moda işletme yönetimi sloganları olduğu için mi şirketler böyle bir yaklaşıma sıcak bakıyor?

Şirketlerin ana amacını basit bir şekilde açıklamak gerekirse, uzun dönemli kar ve gelişme sağlamak diyebiliriz. Bu amaca müşteri devamlılığını uzun süre sağlayarak ulaşılabilir. Amacı sonuca bağlayan zincirin halkalarını da; (a) mutlu müşteri, (b) şirkete bağlı, kendini işine veren yetenekli, mutlu ve yetkin personel ve (c) mükemmel ürün ve servis, (d) vizyon ve (e) uzun süreli büyüme ve kâr'dan oluşur. Pek çok şirketçe benimsenmiş olan, "hizmet-kâr zinciri"¹ görüşünün hayata geçebilmesi/gerçekleşebilmesi için halkaların etkileşim içinde olması gerekir. Bu etkileşim, Newton'un devinim yasasında belirttiği "uygulanan her kuvvetin ters yönünde eşit büyüklükte bir kuvvet ortaya çıkar" görüşü ile paralellik gösterir.² Burada kastedilen etkileşim, bilardo toplarının etkileşiminden farklı olarak, çift yönlü ve belirli bir düzen içinde olmasıdır. Bu düzeni halkaların yer aldığı çerçeve belirler. Şirketlerde ise, bu etkileşimin gerçekleşmesi için gerekli çerçeveyi ve devinimin düzenli ve çift yönlü olmasını, şirket değerleri ve etik oluşturur. Bu nedenle, şirket değerlerinin var olması ve uygulanması, başka bir deyişle, geçerli olması, kağıt üzerinde şık görünmenin çok ötesinde, hayati bir önem taşımaktadır.

Bugün birçok şirket misyon, vizyon ve değerlerini yazılı hale getirmekle kalmayıp, davranış kodları olarak benimseme ve benimsetme yolunu izlemektedir. Misyon cümlesi bir şirketin var olma nedenini, vizyon cümlesi ulaşmak istediği noktayı, ana değerleri ise iş yapış şeklini gösterir.

Birçok şirketin ana değerleri incelendiğinde, genel olarak, dürüstlük, başkalarına önem verme/dikkate alma, güvenilirlik, açıklık, takım çalışması, müşteri odaklılık,

* Commercial Union.

¹ Burada kısaca özetlenen bu görüş James L. Heskett, W.Earl Sasser ve Leonard A.Schlesinger'e aittir. Daha detaylı bilgiye *Service Profit Chain : How Leading Companies Link Profit and Growth to Loyalty, Satisfaction and Value* adlı kitaplarından ulaşılabilir.

² Newton Beşiği, "Newton's cradle" denilen araçlarla bu fikrin gösterimi yapılmıştır.

çabuk ve doğru cevap verme gibi kavramların yer aldığını görüyoruz. Bu değerlerin şirket çalışanlarınca benimseniyor olması, davranışa dönüştürülmesi önemlidir. Ana değerler şirket içi yaşantıda düzenleyici ve uygulamayı kolaylaştırıcı faktör olarak, davranış ve etik kodları olarak karşımıza çıkıyor. Şirketlerin bulunduğu ülkelerden de bağımsız, evrensel genel kural ve değerlerden oluştuklarını da söyleyebiliriz.

Şirket ana değerlerinin kriz anlarında önem ve önceliklerini kaybedip kaybetmediklerinin, ekonomik koşullardaki değişikliklerin etik davranış kodlarının uygulamaya konmasında etkili olup olmadığının, kriz anlarının bu “değer”lerin değerlendirilmesinde farklılık yaratıp yaratmadığının sorgulanması önemlidir.

Şirket ana değerleri, seçme ve yerleştirme, günlük iş pratikleri ve işten ayrılma protokolleri de dahil olmak üzere şirket yaşamının her olgusunun içine işlemiş olması ve tüm şirket çalışanlarının bu değerleri benimseyerek, bu değerlerle yaşıyor olması, bu değerlerin pratik yaşama aktarılıyor olması açısından önemli bir göstergedir.

“Uygulamalı Etik”in konusu olabilmesi için bir konunun, tartışmaya yol açan (controversial), belirli bir görüşün karşıt görüşlerinin de var olduğu bir konu olması gerektiği görüşünden yola çıkarsak³, buraya kadar belirtilenler herkes tarafından benimsenebilecek, tartışma konusu bile olması gerekmeyecek kadar kabul edilebilir görünebilir ve “uygulamalı etik”in konusu olup olmadığı tartışılabilir.

Konuyu biraz daha özele indirgemek ve şirket ana değerlerinin uygulamaya yansımaları Türkiye’de yaşanan ekonomik durum/kriz çerçevesinde tartışmak istiyorum. İşte bu noktada da konunun “uygulamalı etik”i ilgilendirdiğini düşünüyorum. Kriz dönemi uygulamaları, İnsan Kaynakları ve Personel yöneticilerinin meslek kuruluşlarına konu oldu, doğru olmadığı düşünülen uygulamalar eleştirildi ve söylenenlere karşıt bir görüş olmadığından tartışma yaratmaktan çok bilgi paylaşımı ortamı yarattı. Karşıt görüşlerin sözcüklerle dile getirilmemiş olmasının, bizi yanıltmaması gerektiğini düşünüyorum, çünkü, karşıt görüş eylem/davranış olarak dile getirildi. Bizzat uygulamada kendini gösterdi. Bu nedenle, iş etiğinin dönemsel değişikliklerden etkileniş biçiminin tartışılmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Kriz dönemindeki uygulamalarla, kriz öncesi benimsenmiş olan şirket ana değerleri ve onun getirdiği davranış biçiminde bir çatlak oluştuğuna tanık olduk. Yaşanan ekonomik kriz, benimsediğimiz değerlerde bir sarsıntı mı yarattı yoksa aslında bu tip değerlerimiz olmadığını mı ortaya çıkarttı?

Ne yazık ki, son 10 ay içerisinde işsiz kalan kişi sayısını bile tam olarak bilmiyoruz. Farklı kaynaklar, 300.000 ile 800.000⁴ arasında farklı rakamlardan bahsediyor. Krizin en çok etkilediği kesimin ise, beyaz yakalı çalışanlar yani, iyi eğitilmiş, genç, değişime ve gelişime açık, kriz öncesi birçok şirket içinden çalışmak istediği şirketi seçebilecek, şirketlerimizde çalıştırmak için, iş ortamlarını arzu edilen hale getirmek için çaba harcadığımız, çalışacağı şirketin ana değerlerini gerçekleştirmesinde katkıda bulunacağına inanılan, işe alınırken bu ana değerleri gerçekleştirecek yetkinlikleri olup olmadığı çeşitli test ve mülakatlarla sınanan bir grup.

Bu insanların gerçekten işten çıkartılması gerekiyor muydu? Bu sorunun tamamen ayrı bir tartışma konusu olduğunu, kendi başına uzun uzun tartışılması gerektiğini düşündüğümden detaylı olarak bu yazının gündeminde yer almayacak. Bu nedenle yazının geri kalan kısmında işten çıkartmaların kaçınılmaz olduğunu varsayacağım.

³ Bkz. İnternet Encyclopedia of Philosophy. <http://www.utm.edu/research/iep>

⁴ 01/10/01 tarihinde haber bültenlerinde yayımlanan sayı 738.866.

Sorgulamamız gereken, “iş ahlakına” uygun davranışlarımızın temelini oluşturduğuna inandığımız şirket ana değerleri; (a) bu değerler gerçektir, gerçekten inanılıyordu ama ekonomik ortam/kriz o kadar katastrofobikti ki şirketler kendi değerleri ile tutarsızlaşmaya zorlandı, (b) bu değerler gerçekçi değildi, (c) bu değerler gerçek değildi.

- (a) Şirket ana değerlerini benimsemiş ve davranışları ile hayata geçirmiş şirketler de yaşanan krizle bir ikilem yaşadılar. Kaçınılmaz durumlarda, insanların gitmelerine izin verdiler,⁵ bunu yaparken onları işe alırken gösterdikleri özeni gösterip insan olarak “değer” olduklarını unutmadılar. Kendi ana değerleri ile mümkün olduğunca çelişmediler.
- (b) Şirketler, ideal olduklarını düşündükleri – belki de salt ideal oldukları için benimsedikleri – ama gerçekleşmesi zor olan değerleri benimsemeye çalıştılar, kendilerine gerçekliğe birebir yansımamayan inanç sistemleri yarattılar. Bu değerlerin, gerçek ve gerçekçi olduğunun yanılmamasını yaşadılar. Kriz ortamında ise bu ideal değerlerin gerçekçi olmadığının farkına vardılar.⁶ İsteseler de uygulanamaz değerlerle karşı karşıya kaldılar.
- (c) Son durumda ise, bu değerler kağıt üzerinde yazılı olmanın ötesinde hiç var olmadılar; hiç uygulanmadılar. Bu yazılı dokümanlar, kriz ile sadece “kağıt”ın değerini alabildiler. Şirket ana değerleri ile uygulama arasında ikilem yaşamayan tek grup ta bu oldu. Ekonomik kriz işten çıkartmalara neden mi yoksa bahane mi oldu tartışması da bu noktada karşımıza çıktı. Şirket ana değerlerini benimsememenin dışında, insanı “değer” olarak görmeden, tüm moral değerlere ters düşen uygulamalara fırsat verildi.

Krizin olanaklandırdığı şeylerden biri de değerlerimizi ve değerlerimizi değerlendirdiğimiz değerlendirme sistemlerimizi yeniden gözden geçirmek ve tartışma ortamı sağlayabilmektir. “İş etiği” kavramını yeniden incelemektir. Kriz, Cumhurbaşkanı tarafından siyasi etik yasasının zorunluluğunun ifade edilmesine neden olmuşsa,⁷ bu çerçevede iş etiği yasasının gündeme getirilmesine de olanak sağlayabilecektir.

İşten çıkartma kendi içinde/kendiliğinden – iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, etik ya da etik olmayan şekilde yapılmasından bağımsız – zaten farklı sosyal, psikolojik, ekonomik sorunlar barındırmaktadır. Kendiliğinden farklı değerleri sarsan bir eylemin en azından insanın kendi değerini korumaya olanak sağlayacak yöntemlerle yapılması mümkündür. Bu tip yöntem ve uygulamalara birçok örnek sıralanabilir. Kişileri çalışan (*employee*) durumundan çalışanolabilir (*employability*) haline getirmekle işe başlanabilir.

Ancak, unutulmaması gereken başka bir husus da, bu değerlerin yerli yerinde olmasını sağlayacak ortamların da yerli yerinde olması gerekliliğidir. Şu anda mevcut iş yasaları ve yasal uygulamaları, krizin bir bahane olarak kullanılmasını olanaklı hale getirecek noktadadır. Yasada işveren için belirlenen zorlayıcı faktörler, çalışanı korumaktan ziyade, işverenin uygulamayı gerçekleştirmesini engelleyecek şekildedir.

⁵ Belki bu noktada batan bir gemiden ancak flika sayısına orantılı sayıda kişinin kurtarılacağı düşüncesine gönderme yapabiliriz, kimin flikada kalacağı kimin geride bırakılacağı hususundaki etik kararın verilmesi aşamasında mümkün olduğunca objektif kriterlerin kullanıldığını umarak.

⁶ Plato'nun *Devlet*'te tanımladığı mağara alegorisinden çok da farklı olmayarak. Plato, *The Republic*, Penguin Books, England, 1987, s. 255-264.

⁷ Cumhurbaşkanı'nın Yasama dönemi açılış konuşması.

Kriz döneminde de ilgili yasaların hem şirketleri hem de çalışanları korumaktan aciz kaldığı görüldü. Yazılı iş sözleşmelerinin – yasa ile korunan – yetersiz kaldığı bu durumda, yazılı ya da sözlü dile getirilen şirket değerlerinin korunması ve referans olabildiğini beklemek olanaksızlaştı.

Şirket değerlerinin ve insan olarak değerimizin kendi içinde bir bağlayıcılığı olması ve bu yaklaşımın yasal düzenlemelerden de güç alabilmesi gerekmektedir.

Şu anda yürürlükte olan çalışma mevzuatı, yasa ve uygulamalardaki belirsizliklerden kaynaklanan yapısı itibari ile işvereni etik kurallar çerçevesinde çalışmaya yönlendirici değildir. Çalışma mevzuatının, iş etiği yasası ile desteklenmesi ve uygulamaların bu yönde tekrar gözden geçirilmesi hem çalışan hem de işveren açısından yarar sağlayacaktır. Çalışma mevzuatı, işverenin yükünü sürekli olarak ağırlaştırma yöntemini seçtiği zaman daha fazla sayıda şirketi mevzuat dışında uygulama yapmaya iteceğinden, çalışanın haklarının korunması yönündeki yaptırım azalacaktır.

Konuyu iki başlık altında özetleyip, örneklememiz mümkün: (A) Çalışma mevzuatına ilişkin Yasalar, (B) Çalışma mevzuatına ilişkin uygulamalar.

A. Çalışma mevzuatı yasasına, Şirket ana değerleri ve uygulamaları ile ilgili şu ana kadar tartıştığımız konularla ilişkilendirerek baktığımızda, üç örnekle neden bir netleştirmeye ihtiyaç duyulduğu özetlenebilir.

a) Fesih bildirim : fesih bildirim şekli – ki burada yazılı olma zorunluluğu kastediliyor- daha net olmakla birlikte, yapıma yeri ve zamanı belirsizlik içindedir ve bu konuda bir hüküm yoktur.

Fesih bildiriminin yapıma yeri ve zamanı hakkında hüküm olmadığından, bunun esas itibariyle işyeri ve çalışma süreleri içinde veya dışında, her yerde ve her zaman yapılması mümkün görülmektedir. Ancak, *münasip olmayan yer ve zamanda yapılan* fesih bildiriminin reddedilmesi halinde *geçersiz* sayılacağı kabul edilmektedir.⁸

Bu noktada etik olmadığını düşündüğümüz işten çıkartma bildirimlerinin “münasip” olup olmadığının kararını vermemiz zorlaşmakta, yasaya göre münasip olma olasılığı doğmaktadır.

b) Ücretten indirim yapılamaması: 1475 sayılı İş Kanunu'nun 60. maddesi, “işçi ücretlerinden her ne şekilde olursa olsun eksiltme yapılamaz” demektedir. Ancak, bu hüküm, “hizmet akdi veya toplu iş sözleşmesi ile çalışma koşullarının değiştirilmesi veya sürenin azaltılması halleri ile ilgili değildir”.⁹ Bu durumda, çalışanın rızası ile böyle bir değişiklik yapma olasılığı her zaman var. Bizim ise etik olup olmadığını sorguladığımız, “çalışanın rızası” alınarak çeşitli yöntemlerle ücret indirimi yapılan durumların “etik”liğini tartışmamız zorlaşıyor.

B. Çalışma mevzuatına ilişkin uygulamalar : uygulamalara ilişkin örnekleri çeşitlendirmek ve sayısını arttırmak çok kolay ancak bu nokta da ben en güncel ve en basit olanı seçeceğim. Anayasanın 55. maddesinde “Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır” hükmü bulunmaktadır.¹⁰ Devletin, gerekli tedbirleri almak konusundaki anayasal sorumluluğu, 1475 sayılı İş Kanunu'nun 33.

⁸ Nuri Çelik, *İş Hukuku Dersleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1996, s. 145.

⁹ A.g.y., s. 116-117.

¹⁰ A.g.y., s. 117.

maddesinde yer alan asgari ücret uygulaması ile karşımıza çıkar. Asgari ücret, asgari ücret yönetmeliğinin 1. maddesinde “asgari ücret, işçilere normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde, karşılamaya yetecek ücrettir”.¹¹ şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan yola çıkarak; “asgari ücretin saptanmasında işçinin ailesinin değil, sadece kendisinin zorunlu ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulacağı sonucuna varılabilmektedir”.¹²

Anayasanın 55. maddesinin ne derece yerine getirildiği, son günlerde, asgari ücret kapsamında yoğun olarak tartışılmaktadır. Böyle bir ortamda, yukarıda belirtilen “ücretin indirilemezliği”nin uygulama problemlerinin “etik” olup olmaması hususunun ikincil kalması çok doğaldır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, çalışma mevzuatının bugünkü durumu çalışan haklarını korumaktan oldukça uzaktır. Bu konuda yönetmelik ve uygulamalarda iyileştirmeye gitmek yeterli olmayacaktır. Yasaların yeniden gözden geçirilmesi ve 2001 ekonomik krizinin açtığı olanak alanlarını değerlendirip, iş etiği yasasının çıkartılması, en azından iş etiği çerçevesinde olgunlaştırılması gereklidir.

Şirket kelimesi İngilizce ve Latince kökenlerinde “ekmeğini paylaşan”¹³ anlamına gelmektedir. Öyle ise ekmeği paylaşan tüm tarafların – ekmeğin varlığının devamı için- etik değerlerin bağlayıcılığını sağlamak yönünde çaba harcaması gerekiyor. Bu da yasal düzenlemelere ek olarak, tüketici hakları ile ilgili kuruluşlar, sosyal denetim kuruluşları (yetkin ve objektif sivil organizasyonlar) aracılığı ile, şirketlerin kendiliklerinden sosyal sorumlulukları, etik değerleri ile ilgili denetlenmek istemeleri, denetim sonuçlarının paylaşılması, müşteri, çalışan ve şirket olarak bu değerleri benimseyenlerin bağlayıcı yaklaşım ve davranışları ile mümkün olabilir.

¹¹ A.g.y., s. 118, vurgu bana ait.

¹² A.g.y., s. 118.

¹³ *Company* kelimesi köken olarak “*sharer of bread*” (ekmeği paylaşanlar) anlamında olan *companion* kelimesinden, Latince kökeninde ise “*com*” bir arada, “*panis*” eklemek yani ekmeğini paylaşan anlamına gelmektedir.

Medya Politikalarının Demokratikleşmesi Sürecinde Küresel ve Ulusal Medya Uzamlarında Etik: İkiz Kuleler Örnek Olayı*

Yrd. Doç. Dr. Nimet Önür**

Araş. Gör. Ayşe Çatalcalı***

1. Giriş

Günümüzde küreselleşmenin gelişen dinamikleri, ulus ötesi oluşumların (aktörlerin, organizasyonların ve çok uluslu şirketlerin) yasal kurumsal etkinliklerini arttırmaktadır. Uydur teknolojilerinin, dijital yayıncılık ve erişim olanaklarının gelişmesinin yanı sıra; ulusal ve küresel medya endüstrileri, medya pazarları aracılığıyla eklenilerek yeniden yapılanmaktadır. Bu yapıda, yeni gelişen sayıları yaklaşık otuz-kırk ulus ötesi şirketin, büyüerek başat hale geldiği ve her birinin “konglemerat” bir yapı kazandığı küresel medyalardan, yaklaşık on kadarının Amerikan şirketi olduğu görülmektedir. Bu durum, küresel medyanın temel özelliği olan medya gücünün merkezileşmesi sürecinin de göstergesidir. Gelişmeler, giderek kamu yayıncılığının ve kamusal hizmetlerin birincil amaç olmaktan çıkarak, ticarileşmesiyle sonuçlanmaktadır. Böylelikle, her ne kadar medya sayısı arttıkça demokrasilerde kamusal alanlara işlerlik kazandırabileceği görüşü yaygınlığını koruyorsa da, gerçekte iki yönlü bir gelişme somut izlenebilir bir hal almaktadır:

- Gerek merkez, gerekse çevre ülkelerde neo-liberalist politikaların yaygınlaşması, uluslararası mal ve sermaye hareketliliğini, medya alanını hem daha kârlı bir hale getirmekte, hem de vazgeçilmez kılmaktadır. Bu durum, ulusal medyaların sayı ve teknik donanım bakımından gelişmesini ve giderek endüstrileşmesi ve tekelleşme sürecine itilmesini ivmelendirmektedir.
- Kapitalizmin dinamiklerinin yarattığı medya devlerinin, dikey, çapraz, yatay tekelleşmeler ve sermaye evlilikleriyle, küresel (ulus-ötesi) ticari medyalar haline dönüşümü, ulusal ve yerel medyaların etkinlik alanlarını (nüfuzunu) kırmaktadır. Böylelikle ulus-ötesi medya devleri dünyanın her noktasını kontrol eder hale gelmektedir.

Çok uluslu şirketlerin 1990'lı yıllardan itibaren birer “as oyuncu” olarak etkinliklerinin görülmeye başlamasıyla, uluslararası mal ve sermaye hareketi, medyayı önemli bir güç haline getirmiştir. Kuşkusuz küresel medya sistemine ulusal ve yerel bir takım tepkilerin birlikte ortaya çıktığı görülse de, uluslararası iletişim, küreselleşmenin alt yapısını oluşturduğundan geri dönülemez, karşı konulamaz bir süreç başlamıştır. Bu alt yapı;

- Toplumlararası köprüler kurarak, geçirdikleri bilgi ve enformasyonla, yerel ulusal ve uluslararası birleşme ve ayrışma zeminleri oluşturmaktadır.

* İkiz Kuleler(Twin Towers), New York'taki Dünya Ticaret Merkezi binasıdır. Bu binaya 11 Eylül 2001 tarihinde uçakla terörist eylem düzenlenmiş ve çok sayıda kişi ölmüştür.

** Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü.

*** Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı.

- b) Uluslararası iletişim kanalları, ulus içi birçok etkileşim alanını uluslararası alana çekmektedir.
- c) Bu iletişim kanallarıyla uluslararası veri paylaşımı artmıştır.
- d) Bilgi ve enformasyon, genellikle Batı (merkez) ülkelerde üretilmektedir.
- e) Merkez ve çevre ülkeler arasında paylaşılan bilginin stratejik önemi giderek daha da artmaktadır. Çevre ülkeler de bu teknolojiler için iyi birer pazardır. Dolayısıyla, merkez kadar olmasa da bu teknolojilerin kullanımı artma yolundadır.
- f) Gelişmeler, bilgi teknolojilerinin toplum üzerindeki inisiyatifinden çok “Yeni Dünya Düzeninin”, yani uluslararası sistemin, bu teknolojileri yönlendirici hale gelmesine dayanmaktadır.

1990’lardan itibaren uluslararası veri akışı hızla artmıştır. Müzik endüstrisi, film, radyo, televizyon, bankacılık, vb. sektörler uydu teknolojileri, fiber optik ve dijital iletişim olanaklarıyla birleşince ortaya çıkan enformasyon otoyolları küresel iletişim alt yapısının (Herman E. S., McChesney R. W., 1999; 106) işlerliliğini hızlandırması ulus devletlerin medya politikalarını değiştirme yönünde baskı oluşturmuştur.

Özellikle telekomünikasyon teknolojilerinin küreselleşmesi başta olmak üzere, iletişim alanının küreselleşmesi, tüketici açısından da uluslararası iletişimi önemli hale getirmiştir. Hükümetler, elektronik yayıncılıkta ve İnternette daha yoğun olan bilgi akışı üzerinde düzenleme yetkisine sahip olmadıklarından bu alan üzerinde karar verme yetkileri giderek zayıflamaktadır (Mohammady A., 1997; 80). Merkez ülkelerin medya şirketlerinden çevre ülkelere daha yaygın olmak üzere gerçekleşen, ikna edici reklamcılık mesajları, tüketim kültürü, haber bilgi, vb. akışıyla ve merkezin görüşlerinin yaygınlaşmasıyla, politik alandaki söylemleri, bu teknolojilerle çok uzak alanları bile, eş zamanlı olarak benzer kültürel formlara doğru kaydırmıştır. Ulus ötesi şirketlerin kullandıkları yeni iletişim teknolojileri ve medya pazarlarının ürünleri, hükümetlerin sınırlarını aşmakta, bu nedenle de küresel iletişimi sınırlandıracak bariyerler, ulus devletler tarafından kurulamamaktadır.

Bu şekilde oluşan bir evrensel medya uzamında, küresel medyalar ulusal ve yerel medyalarla eklemlenmekte ve bu yolla da, evrensel medyaları yerelleştirmiş olmaktadır (Örn., CNN Türk).

Ancak, küresel medya ortamı yerleşmiş gözükse de, küresel sermayenin küresel akışkanlığına gereksinim duyduğu alanlarda sürekli bir genişleme göstererek ve ideolojik ve kültürel değişimler yaratarak, kendisinden beslenen ulusal ve yerel medyaları ticarileştirmektedir. Bu nedenle, ulusal medyaların kamu yayıncılığı hizmetini yerine getiriş biçiminde ciddi kaymalar gözlenmektedir. Ortaya çıkan bu değişmeler iç içe iki ayrı oluşumu yaratmaktadır (Street, J. 2001; 170):

- a) Öncelikle, ulusal hükümetlerin gücü üzerinde medyanın etkisi giderek artmaktadır.
- b) Merkez ülkeler, çevre ülkeler üzerinde politik çıkarlarını sürdürmek için, hükümetle medya üzerinde sürekli düzenlemeler yapma gereksinimi duymaktadır.

Dev medya şirketleri, ulusal medyalarla aralarında kurdukları ortaklıklarla ya da doğrudan satın almalarıyla meydana getirdikleri medya uzamlarında (*cyberspace*) küresel iletişimlerin dil ve içerik bağlamında benzerlikleri söz konusu olmaktadır. Diğer bir

deyişle, ulusal medya küresel formata uyan yayın anlayışı ve içeriği göstermektedir. Böylelikle, küresel alana çıkan ulusal medya ve küresel medya yayın politikalarında göstermekte ya da merkezin medya politikalarından etkilenmektedirler.

Böylelikle, merkez ve çevre ülkeler, medya uzamlarıyla dünya sistemine farklı düzeylerde katılım gösterebilirler de, ulusal medyalar hem alt yapı ve hem de medya ürünlerinin yetersizlikleri nedeniyle iletişimde enformasyon teknolojilerinin yarattığı olanaklara merkez ülkelerin kanalından ulaşmaktadırlar. Böylece, kazanılan eş zamanlılık ve eş uzaklılık ilkesiyle tüm dünya benzer kültürel standartlara doğru çekilmektedir. Daha büyük ekonomilerin yaratılmasına hizmet eden bu gelişmeler, temelde medya şirketlerinin küresel açılımlarla birlikte eş zamanlı ulusallaşmalarını (yerelleşmelerini) gerekli kılmaktadır. Böylece küreselleşme, medya uzamlarında yerelleşmektedir.

2. Küreselleşme Sürecinde Medya Politikalarının Demokratikleşmesi ve Etik:

Ulusal medya politikaları, küreselleşmenin dayattığı, tekelleşme, ticarileşme süreçleriyle yeniden yapılanmaktadır.

Küresel şirketler medya hakimiyetine oynamaktadırlar. Kendileri için önemli olan üç seçeneği değerlendirme yarışı içindedirler:

- a) Stüdyo olmak ve ürün üretmek,
 - b) Toptan dağıtmak,
 - c) Donatım temin ederek bir sistem kurmak (Mirley, D., Robins K., 1995; 33).
- Ancak, ulusal medya politikaları, medyanın sürekli kârlı alanlara kayma yarışı içinde yetersiz kalmaktadır. Oysa, bütün rejimlerde yöneten ve yönetilen arasında önemli bir köprü oluşturan medyanın ilettiği bilgi, yurttaşların ekonomik sosyal politik amaçlarıyla, hükümetin aldığı kararlar arasında düzenleyici, yönlendirici bir işlevi yerine getirmesi gerekmektedir. Bu nedenle, günümüzde de küreselleşen dünyadaki ulus devletlerin vatandaşlarının, medyanın yarattığı kamusal alanlarda, halen demokrasilerdeki konsensüsün oluşması için gerekli olan tartışma zeminine ulaşmaları beklenmektedir. Medya demokrasisi de diyebileceğimiz bu gelişmelerle, ulus devletlerde vatandaş devlet ilişkileri düzenlenmektedir.

Günümüzün katılımcı demokrasileri olarak da betimlenen bu aşamada vatandaşların bilgilenmesi süreci, enformasyon alt yapısı kadar da önemlidir. Yine de günümüzde küreselleşen ulusal medyaların bu işlevi yerine getirmesi sürecinde medya ulusal amaçların dışına çıkabilmektedir. Oysa özellikle katılımcı demokrasilerin vazgeçilmez aracı sayılan medyanın idealde şu işlevleri yerine getirmesi beklenmektedir (Gunther, R., Mughan, A., 2000; 5):

- a) Politik iletişim süreci olarak hükümetin dışında farklı bilgi, enformasyon ve perspektif sunarak siyasal elitlerin hükümet üzerinde kontrolünü ve kamuoyunun yönetime bir tepki oluşturmasını sağlamalıdır.
- b) Vatandaşların iletişim özgürlüğünü genişletmeye çalışarak alternatif bilgi kaynakları sunmalıdır. Aynı zamanda hükümetin keyfi uygulamalarından vatandaşların korunmasında da etkili olmalıdır. Bu temelde, medya çoğulcuğun kurumlaşmasını sağlamalıdır. Salt medyanın çoğulcu bir yapıya ulaşması değil, kamunun doğru bilgilendirilmesi, eğitilmesi için kurumlaşmanın oluşması da gerekmektedir.

Böylece, hükümet kontrolünden bağımsızlaşan medya ticari alana kaymaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ikinci dünya savaşından itibaren kapitalist bir güç olarak ortaya çıkan Amerika, küreselleşen dünyanın merkezi ve çekirdeği bir konuma yerleşmiştir. Medya, merkez kapitalist toplumlarla bu toplumların çevresi arasında, yatırım birikimleriyle, fiyatların saptanması, devrillik, süreklilik içinde ilişkilerini de düzenlendiğinden, günümüz toplumları için önemli bir işlevi vardır.

1970'li yıllardan itibaren “Yeni Dünya Enformasyon Düzeni”, “Kültür Emperyalizmi”, “Medya Emperyalizmi”, “Yeni Dünya İletişim Düzeni” yaklaşımlarında olduğu gibi (Stevenson, R. L., 1988; 36-37) medya, egemen ideolojiyi doğrudan savunmak yerine, ideolojik değerleri yaygınlaştırma işlevini, diğer gündelik işlevlerinin içine sıkıştırarak yerine getirmektedir. Piyasa ilişkilerini, güncel olayları üretim ve tüketim halkalarının koordine edilmesinde egemen ideolojiyi de olumlama içine girmektedir. Endüstriyel kapitalizmin ve günümüzün ileri kapitalist ilişkilerinin meşrulaştırılması, onaylanması anlamına gelen bu süreç, sürekli kültürel alanı yenilemektedir.

Goldin ve Murdock da benzer şekilde medyanın ideolojik bir rolünün olduğunu, zenginlik ve iktidarı meşrulaştırdığını ileri sürmektedir. Durum, bu toplumsal bütünlüğün giderek daha karmaşık bir görünüme büründükçe bir kısım bireylerin olayları analiz etmelerinin zorlaşmakta olduğunu ve bütününe bilgisine ulaşabilmek için kendini sembolik olarak dolayımlanmış tecrübesine daha bağımlı hale gelmekte olduğunu ileri sürmüştür (Sholle, D. J., 1993; 217).

Gramsci, —örn., haberlerin sosyal sistem içindeki politik entelektüel etik değerleri nedeniyle— egemenliği yaygınlaştırdığını ileri sürmektedir. Kamuya iletilen haberlerin de, tekrarlanan normalitelerle, marjinalitelerle, meşruluk ya da meşru olmayışın kodları çizilerek iletilmiş olabileceği görüşündedir. Bu yolla kapitalist sistemin kabul edilebilir değerlerinin (ideolojisinin) de yaygınlaşması gerçekleşmektedir. Dolayısıyla haberler ikinci el gerçekliklerdir (Berkowitz, D., 1997; 423-430). Haberlerin hazırlanması ve haber değeri olarak görülen kriterler, sistematik kurulu bir anlam dünyasına katılımdır. Bu süreç kişinin kendiliğinden belirli etik değerlere bağlanmasını gerektirir. Medya sayısı artsa da, haberler farklı kaynaklardan gelse de bireylerin gerçeği yakalaması uzak gözükmemektedir.

Kültürler etik sistemleri belirlemektedir. Medya yoluyla kurulan uluslararası iletişim sürecinde de farklı kültürlerin etik değerleri karşı karşıya gelmektedir. Böylece kültürler, kod sistemlerinin ideal anlam değerlerinin altını çizmektedir (Casmir, F. L., 1997; 7-14).

Önemli olan diğer bir nokta da güçlü olan başat kültürün belirleyiciliğidir. Demokrasilerde medyanın kültürleri eşit olarak temsil etmesi gerekmektedir. Oysa medya bazı kültürleri daha güçlü hale getirirken bazılarını zayıflatmaktadır. Örneğin, merkez ülkelerin kültürleri karşısında öteki toplumların kültürleri, ulus devlet içindeki çeşitli alt kültürler zayıflatılarak sunulmaktadır. Böylece ilke olarak demokratik ulus devletin çok kültürlülük olgusu bozulmuş olmaktadır. Medyada temsil edilme farklılığından kaynaklanan bu kültürel farklılaşmayla, kültürler doğal alanından medyanın temsil alanına çekilmektedir. Küresel dünya sistemine direnç gösteren —örn., İslamcılıkta olduğu gibi— yerel ve ulusal kültürler de medyada ötekileştirilmektedir. Medya içerikleriyle hem ötekinin formatları çizilmektedir hem marjinalleştirilmektedir. Başat kültür olarak sunulan örtülü neo-liberalizmin değerleri popüler kültür olarak

politik alanda vatandaş ve devlet arasındaki ilişkileri de yönlendirmekte ya da değiştirmektedir.

3. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği:

Araştırmada, 11 Eylül tarihinde meydana gelen *ikiş kuleler* örnek olayını Türkiye Ulusal Basını içinde en sağdan, en sola, yayın politikaları içinde yer alan *Zaman* (sağ), *Radikal* (orta), *Cumhuriyet* (sol) gazetelerinin manşet haber başlıkları ve içerikleri birbiriyle karşılaştırılmıştır (bkz. 12-13-14 Eylül 2001 sayıları). Konuyla ilgili *Zaman*, *Radikal*, *Cumhuriyet* gazetelerinin ön sayfada yer alan manşetleri ve haber içerikleri;

- Kapitalizm ve Yeni Dünya Düzeni, küreselleşme (olumlama/olumlamama),
- Amerikan üstünlüğü,
- Amerikan gücü/güçsüzlüğü,
- Amerikanın haklılığı/haksızlığı,
- Amerikalı ve öteki (müslüman) konusunda cümleler niteliksel içerik analiziyle sınıflandırılmıştır. Anlatımlar fazlaca detaylandırılmaksızın söylem analiz tekniğiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Değerlendirmede metnin anlamsal içeriği, metin dışı doğrudan ya da dolaylanmış gönderme yapılan anlamlarla çözümlenmeye çalışılmıştır.

4. Kapitalizm, Yeni Dünya Düzeni ve Küreselleşme:

Manşetlerde *Zaman* gazetesi yeni dünya düzenini koalisyon olarak değerlendirirken, *Radikal* bu dünyanın herkesin dünyası olduğunu, işbirliği çağrısı, vb. başlıklarla merkezin görüşünü onaylamaktadır. Benzer şekilde *Cumhuriyet* gazetesinin de “Dünya Sarsılıyor”, “Dünya Devletleri Lanetledi”, “Amerikanın Yanındayız”, vb. gibi manşetlerle yeni dünya düzenini onayan, bu dünyanın dışındaki dünyayı yok sayan anlam içerikleri yüklenerek hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Manşetlerin altındaki haberlerin anlam içeriklerine bakıldığında, öz olarak, *Zaman* gazetesi, dünyayı sarsan bu olaya fazlaca kayıtsız kalmaksızın kendisinin taraftar olmadığı merkezin görüşlerinin dışında anlatımlarla yaklaşmaktadır. İslam dünyası ve bu dünya dışındaki öteki dünya ayırımının dolaylanmış olarak ifade edildiği anlatımda, kapitalist dünyanın övülmesinden çok içerikte de birtakım tanımlamalarda küresel birlikten övgü ile söz edilmemektedir. Ancak bu dünyanın içinde yer alan oluşumların anlatımında, “Müslüman Blok”un ayrı oluşumundan dolayı olarak söz edilmektedir. Örn., “ABD hükümeti, Müttefik Ülkeler, Çin ve Müslüman Devletler” ayırımına, çeşitli bilgilerle birlikte yer verilmektedir.

Benzer ayırım, *Cumhuriyet* gazetesinde de vardır. Ancak burada daha çok kapitalist dünyanın ve bu dünyadaki basının merkezin gücünü abartmaması gerektiği konusundaki yaklaşım dikkat çekicidir. Örneğin, Süper Gücün çaresizliğinin, uluslararası sistemin yeniden yapılanması gereğinin, ABD birliğinin çöküşünden, vb. söz edilirken kapitalist dünyanın büyüklüğüne, ABD’nin bu birliğin mimarı olduğuna, Amerikan emperyalizmine göndermeler yapılırken, az da olsa eleştirel anlatımların yer aldığı da görülmektedir. Süper gücün insan avından, bu gücün abartıldığından, ABD’nin emperyalist politikalarından, vb. söz ederken küresel karşıtlarında yer alan sol cephedeki görüşlere yer vermenin de tercih edildiği görülmektedir.

Radikal gazetesinin merkezin görüşlerine doğrudan katılımcı bir tutum içinde kendisinin de yer aldığı dünyanın içindeki, ABD istihbaratını ABD bayrağını, Türkiye’nin bu bloktaki “yas”a, savaşa katılımından, Irak dışındaki ABD ittifakı, ABD

dostları, Pentagon kampanyası, kavramlarını kullanarak Amerikanın küresel birlikteliği dolaylı olarak olumlayan anlamlarına yer verdiği görülmektedir.

5. Amerika'nın Üstünlüğü:

Manşet haberlerinde *Zaman* gazetesinin Amerikanın üstünlüğüne gönderme yapmadığı dikkat çekmektedir. Oysa *Cumhuriyet*, söz konusu bu üstünlüğü ABD Başkanını cezalandırma girişimine, ABD'nin 4000'li rakamlara ulaşan ajan ve FBI uzmanlarının olduğu vb. görüşleriyle sürdürdüğü soruşturmadan söz etmektedir.

Radikal gazetesi bu konuda da Batı'nın üstünlüğünü; Amerika'nın fena vuracağını, Kabil'deki Batı korkusu olanları, Kurtarma ekiplerinin vinç ve jeneratörlerinin gürlütüsünü, Amerika'yı "abi" olarak nitelendiren anlatımıyla, kurtarma çalışmalarının planlı oluşuyla, böyle bir olayla karşılaşmanın yarattığı CIA, FBI ve NSA'nın zor durumlarından söz ederek diğer iki gazeteye göre Amerikanın üstünlüğünü vurgulamaktadır.

6. Amerikanın Gücü/Güçsüzlüğü:

Zaman gazetesinde Amerikanın üstünlüğünü vurgulayan önemli manşetlere rastlanılmadığı halde, *Cumhuriyet* gazetesi "Süper güç imajın sarsıldı"; "III.Dünya Savaşı başladı" manşetleri ile ittifakın içinde yer alan Türkiye'nin de göreve hazır olduğunu bildirmekte, hem Amerikanın gücünü onamakta hem de bu gücün yanında Türkiye'nin de olduğunu ifade etmektedir. *Radikal* gazetesi, bu gücün kendini niçin göstermediğini, geç kaldığını (iş işten geçtiğini); *Günaydın* "korsanların izine rastlanıldığını", "Amerika misillemeye bir karar verirse" gibi Amerikan gücünü açığa çıkaran manşetlere yer vermiştir.

Manşetlerle ilgili haberlere bakıldığında *Zaman* gazetesi, Amerikanın gücü ve güçsüzlüğünü vurgulayıcı anlatımlara yer vermeksizin, söylenenlerin spekülasyondan ibaret olduğunu belirtmektedir.

Cumhuriyet ise, bu olayın Amerika'nın gücünü yıprattığına "Dünya Devinin kalbinden vuruluşu"na değinirken, hazırlıksız yakalandığını da belirtmekte, ancak, Bush'un bu saldırıların cezasız kalmayacağı, teröristleri avlayacağını, bu sınavı mutlak geçeceklerini, dünya istihbarat örgütlerinin de Amerika'nın yanında olduğu yolundaki görüşlerine yer vererek, Amerika'nın gücünü açığa çıkarmaktadır. Ancak *Radikal* ile karşılaştırıldığında bu konudaki söylemlerin zayıf olduğu kanaatine ulaşılabilmektedir.

Radikal gazetesi ise haber içeriklerinde; 4000 FBI, 3000 yardımcı personelin olduğunu, Afganistan'a ani baskın hazırlığını evrensel destek alındığı vurgulanarak gücünün büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bu desteğin salt Amerika'yı değil, dünyayı da zafere götüreceğini belirten anlam içeriklerinin öne çıktığı görülmektedir.

7. Amerikanın Haklılığı/ Haksızlığı:

Zaman gazetesinde manşet haberlerde Amerikanın haklılığını öne çıkaran habere rastlanılmamıştır. "Üç kişi tutuklandı"; "Terörizmle mücadele kararı" olarak yer alan manşetler, haber açıklamalarıyla birleştirildiğinde, Amerikanın mağduriyetini, siyasal İslam'a karşı duruşunu haklı çıkaran betimlemelere de yer verdiği görülmektedir.

Cumhuriyet gazetesi, *Zaman* ile karşılaştırıldığında görece bu haklılığı manşetlerine daha fazla taşımış olduğu görülmektedir. Bush, olayı ABD'ye açılmış bir savaş olarak nitelendirdi; yenmek için kaynaklar kullanılacak, vb. gibi söylemlere yer verilerek vurgulanmaktadır.

Radikal gazetesi ise manşetlerinde “En karanlık gece, Beyaz Saray hedefte, bayrakların yarıya ineceği, tarihin en büyük terörü vb. gibi söylemlerle bu haklılığı çok belirgin bir biçimde vurgulamaktadır.

Haber içeriklerine bakıldığında, *Zaman* gazetesinde, daha çok iddialar hakkında net bir kaynak gösterilmeyen belirsiz anlatımların yer aldığı görülmektedir. Durumu protesto edenler “3 dk.’lık saygı duruşunda Guillou fuarı terk etti”; “Körü körüne öç ve intikam alınmayacağı”, vb. anlatımlara yer verilmiştir. Bu körü körüne intikam almanın gerçekleşmeyeceğini belirtilmesi, Amerikan tehlikesini yumuşatmak amacını taşımaktadır.

Cumhuriyet gazetesinde de, ABD’ye açılmış bir savaşın varlığında, ABD’nin psikolojik travma içinde olması nedeniyle, düşmanı yenmek için kaynakların harekete geçirileceği belirtilmektedir. Böylece Amerikanın haklılığına da yer verilmektedir.

Radikal gazetesi ise, Amerika’nın haklılığını, kahramanların kaybının ve ölü sayısının büyük olduğunu, kurtarma ekiplerinden can kayıplarını vurgulayarak mağduriyetini belirtmekte ve haklılığını öne çıkarmaktadır.

8. Amerikalı ve Öteki (Müslüman):

Haberlerde *Zaman* gazetesi, tam belirgin bir biçimde Amerikalı ve *Öteki* ayrımını manşete yansıtılmamakla birlikte, bu ayrımı da varsayarak “ taraflar arasında bütünleşme gereksinimi yaratılmasından” yana olduğu göstermektedir.

Cumhuriyet gazetesinin de söz konusu ayrımın daha pekiştirdiği görülmektedir. Örn., “Gözler Ladin’e çevrildi”, “Afganistan’dan alevler yükseliyor”, “Ladin’in ve taraftarların, kanlı kronolojisi”, “Müslümanlara saldırı arttı”, “Tehlikeli kutuplaşma” gibi vurgulamalarla ayrımlaşan iki ayrı dünyadan söz etmektedir.

Radikal gazetesi, Amerika’nın şu anda bir felaketi yaşadığını ve bunun farklılıklarına rağmen, bizim yaşadığımız doğal deprem felaketine benzer bir felaketin olduğu, acı ve kederi, öfkeyi konu ederek, ötekilerin Amerikan halkını güç duruma düşürdüğüne gönderme yaparak, Amerika ile Amerika dışında kalanları birbirinden ayırmaktadır.

Manşetlerin altındaki haberlere bakıldığında *Zaman* gazetesi, Arap öğrenciler üzerindeki kuşuların varlığından, Cuma’nın ölenlere dua günü olmasından bahsederek ABD’nin Müslüman aleyhtarlığını körüklediği konusunu öne çıkarmaktadır. *Cumhuriyet* gazetesinin ise, dinler kavgasının yanlışlığı, Müslüman göçmenlerin türbanlarıyla dolaşmamaları gerektiği, NATO’nun saldırı planı ve Afganistan’daki savaş panığı, eylemlerin sorumlusu Ladin ve tarafları, vb. ifadelerle, Amerikanın ötekilerini hem tanımlamakta, hem de bu ayrımı derinleştirmemeye çalıştığı görülmektedir.

Radikal gazetesi ise, Amerikanın tanımladığı yönde olayın faili olarak Usame Bin Ladin’i göstermektedir. Hatta çeşitli anlatımlarında büyük (%95) bir oranla bu konudaki kanaatini pekiştirmektedir. Terörün failini göstererek çeşitli söylemlerle de bu anlamı pekiştirmektedir.

Sonuç

1990’lı yıllardan itibaren neo-liberalist politikalarla medya alanlarının ticarileşmesi ve küreselleşmesi, medyaları kamu yayıncılık ilkesinden uzaklaştırmaktadır. Kamu yayıncılığını meşru kılan ve misyonu belirleyen çoğulculuk, temsil hakkı, erişim ve iletişim hakkı gibi kavramlar getirilmiş ve ulusal medyalarda beklentiler değişmiştir.

Medyanın toplumların bilgilendirilmesi, aydınlatılması, eğitilmesi gibi işlevleriyle, ulus devletinin işleyişinin önündeki engellerin kaldırılması da giderek ortadan kalkmaktadır. Diğer bir deyişle 1980 öncesi ulus devletleri ayakta tutacak ulus kültürü

oluşturması ve geliştirmesi beklenen medya, küresel ekonomik işbirliği içinde ulus ötesi oluşumların etkisine girmektedir. Dolayısıyla yayın politikaları ulus devletlerle sınırlı kalmayıp ulus ötesi medya marketlerin baskısı altına girmiştir. Haber, eğlence, ticari (reklamcılık), elektronik verileri ve sesli ve yazılı iletileri aktaran medyanın, uluslararası kaynaklardan beslendiği için, sermayenin olduğu kadar medya kurumlarındaki tekelleşmeler ve eklemelerle küresel medya uzamlarına açılmış olduğu görülmektedir. Kamusal yayın politikalarında ticarileşme yönünde gelişen bu eğilim, ulusal medya etiğini ve politikalarını değiştirerek medyanın yerine getirdiği ulusçu politik sosyalizasyon sürecini etkilemektedir.

İki Kuleler örnek olayıyla ilgili haberlerin yer aldığı medyanın politikalarına göre içeriğinde biçimlendiği görülmektedir. Ancak medya politikasının yanı sıra, küreselleşme sürecinin (kapitalist ideolojinin) medyanın tutumunda belirleyici bir etken olduğu görülmektedir.

Böylelikle, Amerikan ideolojisine karşı duran İslamcı bakış açısı haber değerlendirmeye de yansımaktadır. İncelediğimiz üç gazeteden, sağ yayın politikasını benimseyen *Zaman* gazetesi Amerikan ideolojisi taraftarlığını en az yansıtır durumda iken, sol yayın politikasında yer alan *Cumhuriyet* gazetesi de kısmen de olsa küreselleşmeye olumlu yaklaşmakta, *Radikal* gazetesi de Amerikan ideolojisini tamamen olumlayan bir tutum sergilemektedir.

Sonuç olarak günümüzde medya etiği, medya yayın politikalarıyla, neo-liberalist uygulamalarla ve toplumların kültürel yapılarıyla biçimlenmektedir.

Kaynakça

- Herman, E. S., McChesney R. W. (1999) *Global Media: The New Missionaries of Corporate Capitalism*, Cassell Worling House Ltd., London.
- Mowlana, H. (1986) *Global Information and World Communication*, New Frontiers, International Relations, Longman, New York.
- Mohammady, A. (1997) "Communication and Globalization Process in the Developing World", *International Communication and Globalization*, ed. A. Mohammady Sage Publications, London.
- Street, J. (2001) *Mass Media, Politics and Democracy*, Palgrave, New York.
- Morley, D., Robins, K. (1995) *Kimlik Mekanları ve Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*, çev. E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gunther, R., Mughan, A. (2000) *Democracy and the Media*, Cambridge University Press.
- Stevenson, R. L. (1988) "Communication Development Third World", *The Global Politics of Information*, Longman Inc. New York.
- Sholle, D. J. "Eleştirel Çalışmalar: İdeoloji Teorisinden İktidar Bilgiye", *Medya, İktidar, İdeoloji*, der. ve çev. Mehmet Küçük, Ark Yayınları.
- Berkowitz, D. (1997) *Social Meaning News*, Sage Publications, London.
- Casmir, F. L. (1997) *Ethics in Intercultural and International Communication*, Lawrence Erlbaum Associates Publisher; London.

Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği*

Prof. Dr. Yaman Örs **

Giriş

Bu sunuşun yöntembilgisi (*metodoloji*) açısından kuşkusuz birbirine yakından bağlı olan ana noktalarını şöyle sıralayabiliriz: Tek bir etkinlik olarak adlandırılan ve öyle kabul edilegelmiş olan felsefenin, onun evrimi sırasında ortaya çıkmış çok değişik karşıt okulların/akımların aralarındaki ayrılıklara bağlı olmak üzere gerçekte birden çok etkinlik olarak da düşünülebileceği; etik ya da ahlaki değerler felsefesi alanında bunun belki özellikle belirgin olduğu; ahlaki değerlerin yalnız felsefe etkinliğinde değil insan/toplum bilimlerinde de ele alındığı; felsefecilerce daha çok “uygulamalı etik(ler)” olarak bilinegelmiş uğraş etiklerinin, felsefedeki etiğin söz konusu uğraşlardaki özel ve farklılaşmış birer uzantısı olarak görülebileceği. Bu bağlamda en önde gelen ve felsefe etkinliğinin tüm evrimi boyunca üzerinde pek durulduğunu söyleyemeyeceğimiz bir nokta olarak da, felsefenin ya da felsefe yapmanın etik/ahlaki değerler açısından sorgulanabileceğinden, sorgulanması gerektiğinden söz açılacaktır. Kuşkusuz böyle bir (alt)etkinlik, felsefenin bir alt dalı olan etik'ten ayrı konumdadır ve bir uygulamalı etik ya da (felsefe etkinliğinin kendisinin bir uğraş konumunun bulunup bulunmadığı konusu bir yana) bir uğraş etiği/ahlaki olarak düşünülebilir. Böyle de düşünülmelidir ve felsefecilerin etkinliklerine yönelik olarak buradan çıkaracakları önemli yöntembilgisi ve “uğraş ahlaki” sonuçları olmalıdır.

Felsefe, Etik, Felsefeler, Etikler

Burada önce, felsefe etkinliği ile ilgili olarak söz açmanın önemli olduğunu düşündüğüm bir noktayı dile getirmem gerekecektir. Kanımca felsefe alanı için ilkece geçerli olan “Akademik” olan ve olmayan Felsefe ayrımını, kendi açımdan bu sunuşun tüm bağlamında dikkate almak durumundayım. “Akademik Felsefeden”, 2500 yıl kadar önce Ege kıyılarında ortaya çıkan, son yüzyıllarda da “Batı Felsefesi” biçiminde anılarak kendini sürdüren ve gerek eğitimi gerekse kendisi ilkece üniversite içinde ya da bir üniversite anlayışıyla gerçekleştirilen kavramsal-eleştirel-mantıksal bir gerekçelendirme etkinliğini anlatmak istiyorum. Bütünü düşünüldüğünde bu etkinlik, genelde “Doğu Felsefesi” ya da “Doğu Felsefeleri” olarak bilinen, bugün daha çok “Yaşam Felsefesi” olarak terimlendirebileceğimiz ve örneğin belki “Varoluşculuğun” bir tür karşılığı olarak görebileceğimiz etkinlikle yerine göre büyük ayrılık göstermektedir. Ancak burada konuyla ilgili üç noktayı daha belirtmek durumundayım. İlk olarak, kullandığım “Akademik Felsefe” terimindeki “akademik” sözcüğünün,

* Kongredeki sunuluşundan sonra bu metin iki ayrı bağlamda, özünde değişiklik yapılmadan ancak daha uzun olarak, ayrı başlıklarla ve altbaşlıklarında değişik vurgulamalarla yeniden sunulmuş ve tartışılmıştır: -- “Etik, Uğraş Etikleri ve Felsefe Yapmanın Etiği”, Akdeniz Üniversitesi Felsefe Kulübü, Antalya, 19 Nisan 2002 (Üniversite'deki tanıtımında başlık, “Etik Değerler ve Etik Felsefesi” olarak verilmiştir.); -- “Felsefe ve Etiği”, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 8 Mayıs 2002. Buradaki son metin için ise daha çok kongredeki sunuşun ve tartışmaların kavram çerçevesi dikkate alınmıştır.

** Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı.

Plato'nun "Akademisi" ile doğrudan hiç bir ilişkisinin bulunmadığını söylemem gerekiyor. İkinci nokta tarihsel olmaktan çok yöntembilgiseldir: Söz konusu gerekçelendirme işine Batı felsefesinde de örneğin zamanımızın "postmodern" denen felsefesinde olduğu biçimde neredeyse boş verildiğini; öte yandan, onun, Viyana Çevresi'nin yeni olguculuğunda, mantıkçı empirisizmde, özellikle Reichenbach'ın açıklığa kavuşturduğu bilimsel felsefede, zamanımızda temel bilim etkinliğinde olduğu gibi bir doruğa ulaştığını söyleyebiliriz. Burada üçüncü olarak ise, bu sonucusuyla yakından bağlantılı olan şu nokta söz konusudur: Tarihsel açıdan, buradaki bağlamımızda ise daha önemli olarak yöntembilgisi açısından, akademik felsefenin ilk ortaya çıkışından beri bir bakıma onun varlık nedeni olduğu söylenebilecek ve temel bilim anlamında biliminkiyle ilkece örtüşen amacını gündeme getirmeliyiz: en geniş anlamda, yeryüzü ve gökyüzünde, doğa ve insan toplumlarında, evrende tüm olup bitenler anlamında dünyanın anlaşılması ve açıklanması. Zaman içinde bu amacın doğrudan diyebileceğimiz biçimde gerçekleştirildiği etkinlik giderek yoğun bir biçimde bilim olmuştur. Başlangıçta Viyana Çevresi'nin dar bir açıdan da olsa çok yerinde saptadığı gibi bu bakımdan (akademik) felsefeye de, başta temel bilim olmak üzere birer "akademik" uğraş olan (ve olmayan) belli başlı insan etkinliklerini düşünce, dil ve değerler düzeyinde irdelemek düşmektedir. (Bu metinde de "felsefeden" kuşkusuz hep akademik felsefe anlaşılmalıdır.)

Girişte kısaca değinildiği, bu bölümün başlığında da belirtildiği gibi, kanımca felsefe belki özellikle günümüzde tek bir etkinlik olarak görülemez; bunun da temel nedeni, alanın evrimi boyunca yerine göre temel, yöntembilgisel noktalarda birbirine çok karşıt olan felsefe okullarının/akımlarının bulunuşudur. Bu akımların arasında buradaki bağlamımızda örnek oluşturacaklar şunlar olabilir: İngiliz empirisizmi, maddecilik, idealizm, yeni Platonculuk, yeni Kantçılık, varoluşçuluk, yeni olguculuk. Bunların arasındaki yöntembilgisel ilişkileri, ya da felsefe okullarının/akımlarının sınıflandırılması/kümelendirilmesi sorununu burada bir yana bırakarak tüm felsefe evrimi boyunca var olmuş en temel iki küme olarak Ussalcılık (*Rasyonalizm*) ve Duyusalculuk (*Empirisizm*) arasındaki karşıtlığı gündeme getirebiliriz. Genellikle bilinmesi gerektiği gibi, bunların arasındaki temel ayrım bilginin kökeni ya da kaynağı ile ilgilidir. Birincisine göre bu, insan usudur, ikincisi açısından ise dış dünyadır. Felsefede bu iki ana akım ya da okul ve altakımlar/altokullar arasında bu yönden ortaya çıkan ayrılık yerine göre öylesine büyüktür ki, yöntembilgisel açıdan, demek oluyor ki felsefe anlayışı, yaklaşım, yöntem ve etkinliği gerçekleştirme/felsefe yapma açısından tek bir felsefe etkinliğinden çok değişik "felsefelerin" bulunduğunu ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Özdeş ya da birbirine yakın zamanlarda gelişmiş "felsefelerden" Plato'nun ve Aristo'nun felsefeleri, Kant'ın felsefesi ile diyalektik maddecilik, varoluşçulukla mantıkçı empirisizm, bu bakımdan gösterilebilecek uygun karşıt çiftler olarak düşünülebilir.

Felsefeyle ilgili akademik bir sunuşta bu etkinlikteki akımların onun dalları ya da altdallarıyla karıştırılmaması gerektiğinden söz açmak belki abartılı ve gereksiz bir iş gibi görünebilir; kanımca da bu, ilkece abartılı ve gereksiz bir iştir. Ancak sunucunuzun bu konudaki gözlemleri, ne yazık ki bu işi neredeyse gerekli kılmaktadır. O, örneğin kendi benimsediği felsefe okulu olan bilimsel felsefenin, seyrek olmayarak, bir felsefe dalı olan bilim felsefesiyle karıştırıldığını görmüştür, hem de birtakım felsefeciler, hiç de genç olmayan, deneyimli felsefe öğretim üyeleri tarafından!

Felsefe konusunda yöntembilgisel ve evrimsel bir yaklaşımla yukarıda yapılan çözümlenme yerinde ise, felsefenin bir dalı olan Etik ya da Ahlakî Değerler Felsefesi alanında da, (giriş bölümünde de değindiğim gibi) birbirinden ayrı birden çok etkinliğin bulunduğu saptaması bir abartma olmayacaktır. Bu konuda, pek güçlük çekmeden bir etik etkinliğinden çok birtakım “etikler”den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri “ahlak sistemleri” dikkate alındığında, oldukça haklı bir gözlemin anlatımı olsa gerektir: Sokrat’la Plato’yu, Spinoza’ya, Kant’ı, Nietzsche’yi vb. düşünelim. Onların geliştirdikleri ahlak öğretileri arasında birtakım benzerlikler de olsa, buradaki sav ilkece geçerlidir kanısındayım. Etik alanında da sistem geliştirmeye karşı olan öznelci yaklaşımlı empirisistlerin bu alandaki değişik görüşleri düşünülünce, felsefede “etikler”in varlığı daha belirgin olmaktadır.

Bilim, Felsefe, Ahlak ve Etik

Konu içerikleri ortak olsa da “Ahlak” ve “Etik” terimleri arasında genel olarak kabul gördüğü söylenebilecek ayrılığı kuşkusuz bu bağlamda da gündeme getirmeliyiz. Buradaki en temel nokta, bunlardan birincisinin bir toplumda insan tutum ve davranışlarına yönelik istekleri ve kabulleri içeren değerlerimizin toplamı anlamına gelmesine karşılık ikincisinin akademik bir (alt)alan oluşudur. Son on yıllarda dünyada etik alanında giderek daha yoğun biçimde gündeme gelen gelişmelerin sonucu olarak ikinci terim birtakım anlam değişikliklerine uğramışsa da, yöntembilgisi açısından onunla ilgili böyle bir ilk ya da temel saptamayı ilkece yerinde kabul edebiliriz.

Yöntembilgisel açıdan burada konu edilebilecek ikinci bir nokta şudur. Deontik mantık gibi belli “teknik” yönlerini bir yana bırakırsak, genelde etik alanı felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte “organik” bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) “yaşam felsefesiyle” benzeşen dalıdır. Burada “teknik” sözcüğüyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görecelik kuramı ve felsefi çözümlenmesi, evrim biyolojisi ve felsefesi..., örneğin, hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe ya da tarihle bu alanın felsefesinden yerine göre çok daha “teknik” alanlardır.

Bu bölümün bağlamında üçüncü bir konu olarak ‘bilim’ kavramından söz açabiliriz. Bu kavramın gündeme gelmesinin nedeni, sunucunuzun öznelci yaklaşımına göre insan tutum ve davranışlarıyla ilgili istek ve dileklerimizden oluşan ahlakî değerlerimizin bilim etkinliğini yakından ilgilendirmesidir. Ancak burada “ilgilendirme” ile, başta temel bilimler olmak üzere bu etkinliğin ahlakî değerler açısından irdelenişini, daha açık bir anlatımla “bilim(lerin) etiğini” ya da “bilim ahlakını” anlatmak istemiyorum. Benim burada üzerinde durduğum nokta, ahlakî değerlerimizin, neyi ahlakî sorun olarak gördüğümüzün, bu alandaki çözüm önerilerimizin, seçimlerimizin ve karar vermelerimizin, toplum/insan bilimlerinin önemli konu kümeleri arasında oluşlarıdır. Kuşkusuz bu konuların bu bilimlerde ele alınması, onların açıklanması ve ortaya çıkış koşullarıyla ilgili olarak birtakım genellemelere varılması, bir başka anlatımla bilimsel bilgi üretilmesi amacına yöneliktir. Felsefede ise bu alanın yöntembilgisinin gereği olarak böyle bir bilgi üretimi amacı söz konusu olamaz. Örneğin sunucunuzun bağlı bulunduğu bilimsel felsefe akımının doğrultusunda etik dalında da en başta yapılan, ahlakî değerlerimizin, sorunlarımızın, çözümlerimizin,

kararlarımızın, bunlarla ilgili eylemlerimizin vb. tutarlılık, belli başlı etik ilkeleri gibi yönlerden kavramsal düzeyde çözümlenmesidir; bu çözümlenmenin başlıca niteliği ise, onun, eleştirel, mantıksal, anlambilgisel bir yoruma ulaşma çabası oluşudur.

Bu bölümün kapsamı içinde dördüncü ve son olarak da, “etik” ve “ahlak” terimlerinin arasındaki anlam ayrılığının, “uygulamalı etikler” olan uğraş etiklerinde bir bakıma ortadan kalkmasından söz edebiliriz. Buna göre, örneğin “bilim ahlakı” ile “bilim etiği”, “tıp etiği” ile “tıp ahlakı”, ya da “araştırma etiği/ahlakı” arasında, genel olarak “etik”le “ahlak” arasında söz konusu olana benzer bir ayrılığın bulunduğu pek söylenemez. Uğraş ahlakı/uğraş etikleri konusunu şimdi yakından irdelerken bu konunun belki dolaylı biçimde de olsa daha bir açıklığa kavuşacağını düşünüyorum.

Birer Farklılaşmış Uzantı Olarak Uğraş Etikleri

Buradaki bağlamımızda, belki çoğu felsefecinin gözüyle birer “uygulamalı etik” olarak görülen uğraş etikleri konusunu ayrıntılı olarak işlememize pek gerek yoktur diyebiliriz. Bunun bir nedeni buraya dek yaptığımız genel ve daha kuramsal olan çözümlenmelerden sonra bağlamımız açısından buna pek gerek kalmaması olabilirse, bir ötekisi de başlığımızdaki üç terimden en çok vurgulanması gerekenin, bundan sonraki bölümde ele alacağımız “felsefe yapmanın etiği” terimi olmasıdır. Her durumda, bu bağlamda uğraş etiklerini tartışmamızın, daha çok bir “felsefe etiğinin” geliştirilmesi önerisine araç olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmeliyiz. (Burada, yazının başlığındaki ikinci terim olan “uygulamasız etik” üzerinde durmayı düşünmüyorum; ondan, “genel olarak etik” anlaşılacağı gibi, akademik anlamda başlığa dikkati çekme beklentisini karşılama dışında anlambilgisel herhangi bir işlev beklenmeyebilir de.)

Bu bölümün başlığında açıklığa kavuşturulması gereken iki terim daha bulunmaktadır: “farklılaşmış uzantı” ve “uğraş”. Bunlardan ikincisi, fizikten toplumbilime dek temel bilimleri; tıp, öteki sağlık alanları, mühendislikler gibi gerekli, olmazsa olmaz koşulları temel bilim olan alanları; giderek de, tarih, hukuk, eğitim, iktisat, felsefe vb. üniversite eğitimine dayanan pek çok etkinliği ve bunların üniversite dışındaki ve içindeki gerçekleştirilme biçimlerini anlatmaktadır. Bizim buradaki bağlamımızda daha önemli ve çok daha geçerli olan birinci terimin kaynağını ise, canlılık bilimlerindeki “rahimiçi gelişim”in temel özelliği olan “farklılaşma” oluşturmaktadır: iki hücrenin birleşmesinden oluşmuş “döllenmiş yumurtadan” gelişen, ancak zaman içinde ondan gittikçe daha ileri bir biçimde ayrılıklar gösteren hücreler ve onların (başka yapısal öğelerle birlikte) oluşturdukları dokular. Örneğin sinir ya da kas hücrelerinde olduğu gibi bu ayrılaşma ya da farklılaşma öylesine ileri düzeyde olabilir ki gelişmenin ilk aşamalarındaki hücrelerle onların artık çok az benzerliğini bulabilirsiniz.

İşte buradan yola çıkılarak yapılabilecek bir benzetimle şöyle düşünebiliriz: Yüksek eğitime dayanan herhangi bir uğraşın her yönünün ahlaki değer sorunlarının incelendiği bir uğraş etiği, felsefenin bir dalı olan “genel”, günlük yaşamdaki ahlaki değer sorunlarından pek “farklılaşmamış” etiğin bu uğraş içindeki uzantısı olarak düşünülebilir. Burada “farklılaşmayı” ve onun niceliğini, “ölçüsünü” belirleyen, söz konusu uğraşın daha yukarıda sözünü ettiğimiz “tekniklik” derecesi olacaktır. Bunu usumuzda açıklığa kavuşturmak için, yine daha önce söz açtığımız gibi günlük yaşamın ahlaki sorunları ve çözümleriyle, örneğin çekirdek fiziği, canlılık bilimlerinde kalıtım araştırmaları, etnoloji araştırmaları ya da psikiyatri ve sinir cerrahisinin yürütülmesi

sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarını/konularını karşılaştıralım. İkincileri açıklıkla kavrayabilmemiz için, önce onların ortaya çıktıkları bağlamları, daha açık anlatımıyla, ilgili “teknik” alanı, onun yöntembilgisel özelliklerini, onun yürütülmesi sırasındaki ilişki durumlarını yakından tanımak gerekecektir. Bu çok temel “felsefi” noktanın dikkate alınmaması ya da boşlanmasından dolayıdır ki, kendileri “farklılaşmamış” felsefeciler, “uygulamalı” etik konusunda ilgili uğraşların kişilerinden, zaman zaman ileri olabilen tepkilerle karşılaşmaktadırlar. Çünkü onların, etikle ilgili olarak olup bitenleri somut bağlamlarından neredeyse koparan, çok geniş kapsamlı “ahlaki ilkeleleri”, uğraş etiklerindeki sorun kümelerinin kavramsal çözümlenmesinde eksik kalmaktadır.

Felsefe Yapmanın/Felsefenin Etiği

Bu sunuşun özgün ve ağırlıklı noktası sunucunuz açısından felsefenin ya da felsefe yapmanın etiği konusu ise de, buradaki bağlamımızda bu bölümü ve bundan sonraki sonuç bölümünü uzatmak yine de pek gerekli görünmüyor. Yazının başından beri felsefenin ve etiğin yöntembilgisi konusundaki saptamalarla uğraş etikleri alanındaki gözlemler yerinde iseler ve bunlar felsefenin (“kendisinin”) etiği konusunda da “felsefi” bir çıkış noktası oluşturabiliyorlarsa, o zaman sunuşun en önemli yönü de olsa bu bağlamda bu konuyu daha çok uzatmanın pek gereği olmayabilir. Dolayısıyla, bu bölümün konusu burada, daha önce dile getirilen temel noktaların ışığında ve çok öz bir biçimde ele alınacaktır. Ayrıca, bölümün başlığında belirtildiği gibi, “felsefenin etiği” ile “felsefe yapmanın etiği” terimlerinin/anlatımlarının en azından buradaki bağlamımızda birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanılabileceğini düşünüyorum. (Örneğin, “Tıp Etiği”ne koşut olarak oluşturulabilecek “Felsefe Etiği” terimi, bu etkinliğin bir dalını oluşturan, “Genel Olarak Etik” anlamına da gelebileceğinden, burada gündeme getirilmemiştir.)

Felsefe yapmanın etiği konusunun bilinen uğraş etikleri ile bir karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla, felsefenin, kişinin yaşamında gelir sağlayan bir uğraş (“meslek”) olup olmadığı ve olup olamayacağı konusunu da burada sınırlı bir biçimde de olsa gündeme getirmeliyiz. Sunucunuzun görebildiği ölçüde bu konuda bu bağlamda şu söylenebilir. Geleneksel felsefe çevrelerinde bu konudaki “geleneksel saptama”, felsefenin bir uğraş olamayacağı, çünkü “filozofların”, “büyük felsefeciler” olarak (yazar olmalarının dışında) zaten (olağan anlamda) uğraş kişisi olma düşüncesinin dışında tutulmaları gerektiği; kendilerine ancak “büyükleri” izlemek işi düşen “felsefe profesörlerinin” (“öğretmenlerinin”) ise, felsefe aracılığı ile “para kazansalar” bile, “filozof” olmadıkları için bunun da felsefenin bir uğraş olduğu anlamına gelemeyeceği biçimindedir. Son onyıllarda belki en başta Amerika’dan başlayarak özellikle tıp etiği/biyomedikal etik bağlamında yaşananlar, felsefenin bir uğraş konumunda olabileceğini, en azından bu konuma gelebileceğini göstermiştir, çünkü bu yolla, demek oluyor ki uygulamalı etik yoluyla, felsefeciler birer uğraş sahibi gibi yaşamlarını kazanmaya başlamışlardır. Burada günümüz felsefesinde bu alanda örnek olarak gösterilebilecek öteki gelişmeleri bir yana bırakıp, her durumda bir etkinlik, akademik olması gereken bir etkinlik olarak felsefenin de etik açısından sorgulanmasının, uğraş etikleri bağlamında ve yöntembilgisel açıdan karşılaştırmalı bir biçimde gündeme getirilebileceğini düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır.

O zaman, felsefenin ya da felsefe yapmanın etiğinden neyi anlayabileceğimiz kanımca açık olmaktadır. Karşısındaki okulu ya da akımı eleştirmenin dışında

felsefecilerin bu etkinliğin evrimi boyunca şimdiye dek felsefenin genel, yöntembilgisel, ya da “felsefi” bir değerlendirilmesini yaptıkları pek söylenemez. Onlar genelde, en başta kendi felsefe okullarını, “dış dünyaya” karşı eleştirisiz bir biçimde korumuşlardır. Böyle bir tutumun sonucu olarak onlardan, kendi etkinliklerini etik açısından ya da ahlaki açıdan eleştirel bir değerlendirmeden geçirmeleri kuşkusuz pek beklenemez. Gerçek durum da budur ve kanımca felsefeciler, karşı okulların temsilcilerinin etik alanında geliştirdikleri görüşlere karşı çıkarken de bunu sanırım ahlaki ya da etik bir kaygıyla olmaktan çok ussal, “felsefi” bir açıdan ya da böyle bir beklentiyle gerçekleştirmektedirler. Bizim buradaki bağlamımızda kanımca asıl önemli olan nokta ise, ilkece bilinçaltı da olsa bunun tersine bir tutumun, felsefeciler açısından etkinliğin tümünü etik yönünden eleştiriye açabileceği kaygısıdır. Bu ise özellikle, insan, us ve kişi merkezli geleneksel ussalcı felsefeyi benimsemiş ve etkinlikleriyle kendilerini gereğinden çok özdeşleştirmiş olanların “işine gelmeyecektir”; çünkü bu durumda onlar, etkinliklerinin eleştirel değerlendirilmesini kendi kişiliklerinin eleştirilmesi biçiminde algılayabileceklerdir; benim gözlediğim, nitekim öyle olmaktadır.

Felsefe etkinliğinin genel yöntembilgisel değerlendirilmesinin yanında etik açısından sorgulanmasının, felsefeciler (ve felsefe dışı çevreler) tarafından yerine getirilememiş olmasının ruhbilimsel, toplumsal vb. nedenlerini/belirleyicilerini burada bir yana bırakmalıyız. Üzerinde az durulmuş bu konunun ele alınması, felsefe etkinliği ile kendi açılarından ilgilenecek olan toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin, yerine göre ruh hekimlerinin vb. işidir. Ancak burada biz, bu insan bilimlerinin dışında ve bilimsel/akademik açıdan teknik olmayan bir saptamayla, genelde düşüldüğünün tersine felsefede eleştirel tutumun yeterince yaygın olmadığını; bu etkinlikte yerleşmiş ve eleştirel olmayan yöntembilgisel tutum alışkanlıklarının, bir etken olarak ayrıca bu yüzden kolay kolay aşılammakta olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç ve Çıkarımlar

Bu sunuşta felsefe etkinliğiyle ve onun bir altdalı olarak etikle ilgili olan ve aralarında sunucunuzun kurduğu bağlantılarla ele alınan temel noktaları (bir bakıma “metafelsefe” ve “metaetik” konularını) bir kez daha vurgulamak gerekirse, burada çok öz olarak şu söylenebilir: Akademik bir eğitimi olan her etkinlik (genelde de her insan etkinliği) için söz konusu olduğu gibi, felsefenin uygulamalı etik ya da uğraş ahlakı açısından değerlendirilmesinde de ilk yapılması gereken, bu etkinliğin yöntembilgisel açıdan sorgulanması çabası olmalıdır. Yöntembilgisel sorgulamadan ise ben, sunuşumun başlarında “didaktik” olma kaygısı taşıyarak açık olarak ortaya koymadığım şu üç soruya yanıt aranmasını anlıyorum: Ne? Neden? Nasıl? Daha açık bir anlatımla, bu temel yöntembilgisinde bizim, bir akademik etkinlik bağlamında biz en temel olarak onun konularının neler olduğunu (ya da içeriğinin nelerden oluştuğunu), bu konuların söz konusu etkinlikte ele alınmasının amacını (ya da etkinliğin varlık nedenini) ve ilgili konuların bu amaca göre işlenmesinin ne yolla/nasıl gerçekleştirileceğini (ya da etkinliğin yöntemini/yöntemlerini) araştırmamız gerekecektir. Bu sunuşun bağlamında, açıkça sorulmuş olmasalar ve dolaylı bir biçimde dile getirilmiş olsalar da, bu soruların yanıtını, başlarda felsefe ile ilgili olarak, daha sonra da etik’e yönelik olarak gündeme getirdim; kuşkusuz kendi felsefe (ve temel yöntembilgisi görüşüme) bağlı olarak.

Her durumda, felsefenin de etik açısından sorgulanmasının çok gerekli, diyebilirim ki kaçınılmaz olduğunu düşünmeli, görmeliyiz. Böyle bir çaba sırasında felsefe etkinliğinin yöntembilgisel, demek oluyor ki kavramsal düzeyde ve eleştirel–mantıksal–

anlambilgisel açıdan incelenmesinin/sorgulanmasının gündeme gelmesi, etik inceleme yönünden bir araç olduğu ölçüde genelde felsefe (ya da metafelsefe) açısından kendi başına bir amaç olarak da görülmelidir. Felsefenin etik yönünden olduğu ölçüde yöntembilgisi açısından da sorgulanmasını benimsemeyecek, daha doğrusu genelde bunlara tepki duyacak geleneksel yaklaşımlı felsefecilerin ise alanlarının bu türden ve eleştirel bir biçimde sorgulanmalarına her durumda karşı çıkacaklarına kesin gözle bakabiliriz. Sunucunuza göre, evrimi boyunca insanların düşünsel ve toplumsal yönleri üzerinde öylesine etkili olmuş olan felsefe etkinliğinin bu açılardan incelenmesine katkıda bulunmak yerine buna karşı çıkmak, ancak bu alanda olup bitenleri yöntembilgisel düzeyde bir tür anlayamayıp, kavrayamayıp açıklanabilir.

Bu sunuşun bağlamında yukarıda işlenen temel noktalardan yola çıkarak geliştirilmeleri düşünülebilecek olası konular arasında neler olabilir? Böyle bir soruya burada ayrıntılı olarak yanıt vermek kuşkusuz bağlamımızın sınırlarını çok aşar. Doğrusu, ben bu olası noktaların hepsini açık olarak saptamış da değilim. Bu bağlamımızda ise ancak, bir bölümünü konumuzla doğrudan, ötekilerini ise dolaylı bir biçimde ilişkili gördüğüm birkaç temel noktayı burada yalnızca belirtebilirim: yukarıda kısaca değindiğim, Felsefenin Etiği ile Felsefe Yapmanın Etiği arasında bir ayrım olup olmadığı; felsefedeki etikle uygulamalı etikler/uğraş etikleri arasındaki ilişkide ‘farklılaşmış uzantı’ kavramının daha yakından ve daha ileri düzeyde ele alınması; bu kavramın, felsefenin geneliyle ilgili olarak da, örneğin felsefe ile genel olarak bilim felsefesi, daha özelde bilimlerin felsefeleri arasındaki yöntembilgisel ilişkide gündeme getirilmesi (tıp felsefesinin, felsefenin/bilim felsefesinin tıp içindeki farklılaşmış bir uzantısı olarak görülmesi vb. gibi). İşte (meta)etikte ve genel olarak (meta)felsefede temel yöntembilgisel sorunlar olarak düşünebileceğimiz bu tür noktaların daha ileri kavramsal çözümlenmelerinin yapılması, sunucunuzun felsefedeki ve bilimdeki yöntembilgisel yaklaşımı açısından diyebilirim ki yaşamsal görünmektedir.

Bu kongrenin duyurusunun açıklama bölümünde, onun “uygulamalı etiğin kuramsal temellerine ilişkin bildirilere de açık olacağı” anlatımı vardı. Burada, akademik açıdan kendi adıma “kuramsal temeller” terimini alışlagelmiş ve bir miktar abartılı bir “felsefi” anlatım olarak bulduğumu söyleyebilirim; ben burada, sanırım beklenebileceği gibi, “metaetik ya da felsefi ya da yöntembilgisel yönleri” gibi daha “alçak gönüllü” anlatımlardan birini yeğledim. Ancak sunuşumun sonunda gerçekten vurgulamak istediğim nokta, onun, kongrenin konu alanlarından birine tümüyle uydüğünü belirtmektir; ben onun da bu toplantının kapsamı içine alınmasına, yöntembilgisel açıdan ve kolayca anlaşılacağı gibi çok olumlu bakıyorum.

Kaynakça

- Örs, Y. (1991) “Tıpta Deontolojiden Etik’e”, *Hekim Forumu*, Yıl 10, Sa. 60 (Ocak): 44-45.
- Örs, Y. (1991) “Felsefede Ne, Neden, Nasıl?”, *Felsefe Tartışmaları*, 10. Kitap, 86-107; *Bilimsel Felsefenin Işığında* (1998), Ankara: Öteki Yayınevi, s. 61-95.
- Örs, Y. (1993) “Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood”, *Bulletin of Medical Ethics*, Sa. 93: 31-36.

- Örs, Y. (1994) “Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları”, *TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: 1 – Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s. 61-63.
- Örs, Y. (1996) “The Irresistible Rise of Scientific Philosophy; Philosophism and the Ethics of Philosophizing”, *Synthesis Philosophica*, C. 22 (Sa. 2): 447-460.
- Örs, Y. (1999) “Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy”, *Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media, Law*, İ. Kuçuradi (ed.), Berlin vb.: Springer Verlag, s. 36-47; Türkçesi: (2000) “Biyotıp Etiği ve Felsefenin Sınırları”, *Etik ve Meslek Etikeleri - Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset*, Yayına hazırlayan: Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 53-64.
- Örs, Y. (1999) “Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları”, *3P – Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, C. 7, Ek Sa. 3 (Eylül): 5-12.
- Örs, Y. (2000) “Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, *Bilim ve Ütopya*, Sa. 76 (Ekim) 32-37.
- Örs, Y. (2001) “Bilim, Etik, Seçkincilik, “Şarlatanlık” “, *Bilim ve Ütopya*, Sa. 80 (Şubat), s. 56- 60 ve Sa. 81 (Mart), s. 83-85.
- Örs, Y.; Büken, N. Ö. (1998) “Tıbbi Etik Sorun Kümeleri”, *3. Tıbbi Etik Sempozyumu (1997) Bildirileri*, Ankara: Biyoetik Derneği Yayınları 3, s. 3-8.
- Reichenbach, H. (1951, 1966) *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Sokal, A.; Bricmont, J. (1997) *Impostures Intellectuelles*, Paris: Editions Odile Jacob.
- Stove, D. (1991) *The Plato Cult and Other Philosophical Follies*, Oxford: Basic Blackwell.
- Williams, B. (1985) *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Doğayı “Evimiz” Olarak Algılamak: Neo-Konfüçyüsçülüğün Çevre Etiği Üzerine

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Özdemir*

Bu çalışmanın amacı dünyanın tanıdığı en eski felsefe geleneklerinden biri olan Konfüçyüsçülüğün çevre sorunları bağlamında bizlere sunacağı/sunabileceği katkılara işaret etmektir. Konfüçyüs (M.Ö. 551-479), etkisinin büyük ve kalıcı olması bakımından sadece Çin düşünce tarihinin değil, belki tüm düşünce tarihinin başta gelen düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹ Zira modernitenin tüm meydan okumalarına ve Weber’in “büyüye yer olmayan modern dünyada” kaybolup gideceğini sandığı geleneklerden biri olan Konfüçyüsçülük, özellikle çevre bunalımı söz konusu olduğunda yeniden dikkatleri üzerine çekmekte ve bu sorunların üstesinde gelmede bizlere basit ve pratik önerilerde bulunmaktadır. Dahası “tüm varlıkların birliğini” vurgulayarak insan-doğa arasında Descartes’ten bu yana var olagelen ikici (dualist) ayrımı ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle Neo-Konfüçyüsçülüğün çevre bağlamında ileri sürdükleri, modernitenin sekülerleşme, akılcılık, bilim ve ilerleme gibi temel tezlerine bir eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Bilindiği gibi bir çok çevreci düşünür çevre bunalımının felsefi kökenlerini tartışırken, özellikle Kartezyen dualizmi, Newtoncu mekanik evren anlayışını, mücadeleyi vurgulayan ve “en uygun olanın yaşama” üstünlüğünü savunan Darwinici evrim kuramını ve aydınlanmanın sınırsız ve lineer kalkınma projelerini ciddi olarak eleştirmektedirler.²

Bu bağlamda Konfüçyüsçü çevre felsefesini savunanlardan Feng Youlan’ın (1895-1990) eski bir Marksist olduğunu ve bir zamanlar savunduğu Marksist mücadele anlayışını terk ederek, bunun yerine hayatla uyum ve yardımlaşmayı esas alan Konfüçyüsçü anlayışı benimsemesi dikkat çekicidir. Dahası Yulan gibi düşünen Çinli düşünürlerin sayısı hiç de az değildir.³ Bunların bir sonucu olarak, özellikle de Batıda Konfüçyüs düşüncesine karşı büyük bir ilgi gözlemlenmektedir.⁴ Aslında çevre bunalımının aşılmasında dinlerin oynayabileceği role ilk kez Lynn White ünlü *Science*

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

¹ H. T. Störig, *İlkçağ Felsefesi: Hint Çin Yunan*, çev. Ömer Cemal Güngören (İstanbul: Yol Yayınları, 1994), s. 128.

² Darwinizm ve Sosyal Darwinizmin çevre sorunları bağlamında eleştirisi için bkz. David Pepper, *Roots of Modern Environmentalism*, (London-Sydney: Croom Helm, 1984), s. 100-103.

³ Konfüçyüs ve Marksizmle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz. Moody Jr., Peter R., “Asian Values”, *Journal of International Affairs*, Summer 96, Vol. 50, 1, 166.

⁴ Tu Weiming, “The Ecological Turn in New Confucian Humanism: Implications for China and the World”, *Daedalus*, Fall 2001. Ayrıca bkz. Moody Jr., Peter R. “Asian values”, *Journal of International Affairs*, Summer 96, Vol. 50, 1, s. 166; Mary Evelyn Tucker and John Berthrong, eds., *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans* (Cambridge: Harvard University Center for the Study of World Religions, 1998); Hall, David L., Roger T. Ames, *Thinking through Confucius* (N.Y.: State University of New York Press, 1987); Ivanhoe, Philip J., *Ethics in the Confucian Tradition: The Thought of Mencius and Wang Yang-ming*, American Academy of Religion Academy Series, no. 70 (Atlanta, Ga.: Scholars Press, 1990).

dergisinde 1967'de yayınlanan "The Historical Roots of Ecological Crisis," adlı makalesiyle dikkat çekmişti.⁵

Lynn özellikle iki noktayı vurgulamaktaydı: a) çevre bunalımının ortaya çıkmasında ve çözüm yollarının bulunmasında dinlerin oynayacağı rol, b) çağdaş çevre sorunlarını aşmada ve çevre felsefesi/felsefeleri oluşturmada farklı din ve geleneklerin bize sağlayacağı yeni bakış açıları ve kavrayışlar.

Batıda Konfüçyüsçülük başta olmak üzere doğu din ve geleneklerine son zamanlarda gösterilen ilginin temelinde bu tür pratik endişelerin yattığı söylenebilir. Uzun süredir modernleşme ve kalkınma modeli olarak "aydınlanma projesini" esas alan Çin de bu bağlamda, yukarıda anılan Yulan örneğinde görüldüğü gibi, kendi geleneğini yeniden keşfetmekte ve yorumlamaktadır. Çin'in Konfüçyüsçülüğü yeniden keşfetme ve yorumlamasında bazı pratik nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Çünkü Çin başta aşırı nüfus ve sanayileşmenin neden olduğu sorunlar olmak üzere bir çok sorunla karşı karşıyadır. Aslında Çin'de modernleşme anlamındaki Batılılaşmanın en hararetli ve köktenci taraftarları olan "Dört Mayıs Hareketi"nin savunucuları bile, globalleşme ve çevre sorunları çerçevesinde hem kendi geleneklerine hem de Batıya karşı daha eleştirel bir tutum geliştirmişleridir.⁶

Bu nedenle, Konfüçyüsçü çevre anlayışına global bir köy haline gelen/getirilmek istenen dünyada yeni bir hikaye/anlatı olarak bakılabilir. Daha doğrusu eski bir hikaye/türkünün yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber, Batı felsefesine hakim kategorilerle Konfüçyüsçü geleneği anlamının zorluğu da açıktır. Bu sınırlamaların ve zorlukların farkında olarak "çevre etiği" bağlamında bu geleneği ele almaya çalışacağız.⁷ Ayrıca bu çalışmada daha çok Ortaçağ'dan sonra gelen ve 1911 devrimine dek süren ve Yeni Çağ Çin Felsefesi olarak kabul edilen Neo-Konfüçyüsçülüğün üzerinde durulacaktır.⁸

Bilindiği gibi Konfüçyüsçü öğretinin en önemli yanlarından birisi basitliği, anlaşılabilirliği ve uygulanabilir olmasıdır. Bu öğretinin temelini ise "kendini tanıma" ilkesi oluşturmaktadır. "Bireyin kompartımanlara ayrılamayacağı" ve benliğin (self) "aynı zamanda toplumsal, ahlaki, siyasi ve entelektüel" bir gerçeklik olduğu fikri bu

⁵ Lynn White, "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis," *Science* 155 (1967) 1203-1207. Batı Dünyasındaki çevre ve dinle ilgili literatürün White'ın makalesi etrafındaki tartışmalarla şekillendiği görülmektedir. Bu konuda hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. İlgili literatürün İnternet adresi: <http://divweb.harvard.edu/csvpl/ee/bib/enba-001.htm>.

⁶ 4 Mayıs 1919 tarihinde Versailles Konferansında Japonlara karşı koyamayacak kadar zayıf olan savaş lordu hükümete karşı başlayan öğrenci hareketlerinden sonra bu dönem bu adla anılır olmuştur. 4 Mayıs taraftarları Konfüçyüsçülüğü "kör bir geleneğe körü körüne bağlanma" olarak görmüş ve şiddetle eleştirmişlerdi. Bkz. Moody Jr., Peter R., "Asian Values". Bu dönemle ilgili daha ayrıntılı tartışmalar için bkz. Chou Tse-tung, *The May Fourth Movement: Intellectual Change in Modern China* (Cambridge: Harvard University Press, 1960).

⁷ Konfüçyüsçü düşünceyi daha doğru anlayabilmek için kategorilerden hareket ederek yeni kategoriler ve bakış açıları sunan bir çalışma için bkz. David Hall and Roger Ames, *Thinking Through Confucius* (Albany: State University of New York Press, 1987) ve David Hall and Roger Ames, *Anticipating China* (Albany: State University of New York Press, 1995).

⁸ Neo-Konfüçyüsçülük de kendi arasında dönemlere ayrılır: 1- Sung hanedanı dönemi (MS 960-1279), 2-Ming Dönemi (1368-1644), 3- Çung Dönemi (1644-1911). Bkz. H. T. Störig, *İlke Çağ Felsefesi: Hint Çin Yunan*, çev. Ömer Cemal Güngören (İstanbul: Yol Yayınları, 1994), s. 170-171.

düşünce sisteminin temelini oluşturmaktadır.⁹ Wing-tsit Chan’ın şu ifadeleri bu felsefenin en temel niteliklerini çok güzel özetlemektedir:

Eğer tüm Çin felsefesini tek bir kelime ifade edebilseydi, bu kelime hümanizm olabilirdi. Ancak bu Mutlak Gücü inkar eden veya bir kenara iten bir hümanizm değil, belki insanın Gök’le olan birliğini itiraf eden bir hümanizmdir. Bu alamdaki hümanizm doğuşundan bu yana Çin düşüncesine hakim olmuştur.¹⁰

Ancak buradaki hümanizm kelimesi üzerinde biraz durulmalıdır. Söz konusu olan hümanizmin Batı düşünce geleneğinde görülen doğa ve insan arasındaki ayrımı vurgulayan dışlayıcı bir hümanizm olmayıp, doğa-insan birliğini vurgulayan içerici bir anlayış olduğu görülmektedir. Zira burada kullanıldığı anlamda “insanın ve Göğün birliğini ileri süren hümanizm ne seküler, ne de insan merkezlidir (*anthropocentric*). Bu anlayış her ne kadar bizim yer, beden, aile ve toplum içerisine gömüldüğümüzü ileri sürse de, kozmik düzenle uyum içerisinde olduğumuzu hiçbir zaman inkar etmez. Dünyevi, bedeni, ailevi ve toplumsal varlığımızı aşkın bir önemle birleştirmek sadece yüksek bir Konfüçyüsçü ideal değil, aynı zamanda Konfüçyüsçülüğün temel bir ilkesidir.”¹¹

Üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise özgünlük (*authentic*) kavramıdır. Konfüçyüsçü anlayışa göre:

Sadece ve sadece tamamen özgün olanlar doğalarını tam olarak geliştirebilirler. Eğer doğalarını tam olarak geliştirebilirlerse, başkalarının da doğalarını geliştirebilirler. Eğer başkalarının doğasını tam olarak geliştirebilirlerse, diğer varlıkların da doğasını geliştirebilirler. Eğer başka varlıkların doğasını tam olarak geliştirebilirlerse, işte o zaman *Göğü ve Yeri değiştirme ve geliştirme sürecinde yardımcı olabilirler*. Eğer Göğün ve Yerin değişme ve gelişme sürecine yardımcı olabilirlerse, o zaman Gök ve yerle beraber bir üçlü oluşturabilirler.¹²

Bu felsefenin bir diğer özelliği de “ilişki-temelli” bir felsefe olmasıdır.¹³ Burada önemli olan bireyin toplumsal ilişkiler ağında ve kültürel çevrede saygı ve sorumluluk duygusuyla hareket etmesidir. Daha doğrusu insan hayatının anlamlı olabilmesi veya anlamlandırılabilmesi ancak toplumsal bir bağlamda mümkün olabilmektedir. Bu şu şekilde ifade edilmiştir:

Eskiler, erdemini işiyle ortalığın aydınlanması için önce devlet işlerini yoluna koyarlardı, devlet işlerini yoluna koymak için önce ev işlerini yoluna koyarlardı, ev işlerini yoluna koyabilmek için önce kendi kendilerine çeki düzen verirdiler, kendi kendilerine çeki düzen verebilmek için önce kendi içlerindeki düzeni yoluna koyarlardı, kendi içlerindeki düzeni yoluna koyabilmek için önce düşüncelerini yoluna

⁹ Karyn L. Confucian Lai. “Moral Thinking”, *Philosophy East & West*, Apr 95, Vol. 45, 2.

¹⁰ Tu Weiming, “The Ecological Turn in New Confucian Humanism: Implications for China and the World”, *Daedalus*, Fall 2001.

¹¹ A.g.m.

¹² Joseph A. Adler, a.g.m. italik eklenmiştir.

¹³ Ibid.

koyarlardı, düşüncelerini yoluna koyabilmek için ise önce bilgi eksikliklerini giderirlerdi.¹⁴

Görüldüğü gibi epistemoloji sorunu bu felsefenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buradaki bilgi özellikle kendimiz hakkında doğru ve güvenilir bilgiye sahip olmaktır. Zira kendisi hakkında doğru bilgiye ulaşan birey, daha sonra adım adım ilerleyerek kendisinin varlık nedeni olarak ailesini, atalarını, içinde yetiştiği toplumsal bağlamı anlayacaktır. Buradan da, kendisini ve tüm bağlı olduğu diğer grupları kuşatan ve varlıklarının nedeni olarak Gök, Yer ve ikisi arasındaki binlerce varlığı keşfedecektir. Başka bir ifadeyle, insanın aile, toplum, devlet ve Gökle olan ilişkisi hep bu kendini tanımadan hareketle temellendirilmektedir. Buna göre insan kendini tanıyınca, ailesinin, doğanın ve Göğün bir parçası olduğunu ve onlardan ayrı olmadığını kavrayacaktır. Bu anlayışın bir sonucu ise, insanın iyiliğinin, bir parçası ve üyesi olduğu aile, toplum ve doğa ile uyum içinde olmasına bağlı olduğudur. Bundan hareketle, “evrenin önünde huşu ve saygı” duygusu, hayatımızı amaçlı ve anlamlı yapan mutlak gerçekliğe karşı cevap vermenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu geleneğin büyük ustalarından biri olan Mencius (M.Ö. 371-289), insanın Göğe karşı kendini tanımasını ve bundan çıkarması gereken sonuçları çok özlü olarak şöyle ortaya koyar:

Bir insana kalbini tam olarak kavrama/anlama imkanı verilirse, kendi doğasını tam olarak anlayacaktır. Kendi doğasını bilen bir insan Göğü de bilecektir. Kalbini tutmakla ve doğasını yetiştirmekle Göğe hizmet etmektedir. İnsan ister genç biri ve isterse erdemli yaşlı biri olarak ölsün, amacının kararlılığında hiçbir değişiklik yapmaz. Mükemmel bir karakter ve metanetle başına gelecekleri sağlam bir şekilde bekler.¹⁵

Şimdi “ev” simgesinin konumuz açısından önemine dikkat çekmek istiyorum. Ancak öncelikle modern zamanlarda ev-ekoloji arasındaki etimolojik ilişkiyi 1866’da Ernst Haeckel’in kurduğuna işaret etmek yerinde olacaktır. Haeckel’in bu kavramı oluştururken de Yunanca “ev” anlamına gelen “*oikos*” ile “bilgi” anlamına gelen “*logia*” kelimelerinden yararlandığı bilinmektedir. Böylece “Ecology”nin anlamı “ev bilimi” olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Bu kavramlaştırma ile zımnen de olsa dünyanın evimiz olduğu ve bunun bizim için ifade ettiği anlam anlatılmak istenmiştir.

Çin düşüncesine bakıldığında dünyayı evimiz olarak algılamanın tarihinin çok eski olduğu görülmektedir. Ancak şu nokta da unutulmamalıdır: Klasik Çin düşüncesinde önemli olan “ev” ve “aile” iken, Neo-Konfüçyüsçülüğün yeni yorumcuları, “dünyayı” evimiz olarak tanımlayarak, ev imgesine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Zira evimizin dirliği, düzeni ve iyiliği dünyamızın iyiliğine ve sağlıklı olmasına bağlı olduğunu “ev bilimi” olan Ekoloji Bilim ortaya koymaktadır. Ancak Neo-Konfüçyüs düşüncesinin “ev imgesi” bağlamında insan-doğa arasında kurduğu “organik” ilişkinin kökleri çok daha derinlere uzanmaktadır. Kısaca, tüm varlıklar arasında ortak bir akrabalık oluşmaktadır. Görüldüğü gibi insan-doğa arasındaki otantik ilişki “aile/ev halkı”

¹⁴ H. T. Störig, a.g.e., s. 138.

¹⁵ Adler, a.g.m.

¹⁶ Donald Worster, *Nature's Economy: The Roots of Ecology* (Garden City, NY: Anchor Books, 1979), 192; ve David Kinsley, “Ecology and Religion: Ecological Spirituality”, *Cross-Cultural Perspective* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1995) içinde, xv.

imgesi üzerine kurulmaktadır. Akriba ilişkileri ise Konfüçyüs diskurunda tüm insan ilişkilerinin temel modelini oluşturmaktadır. Bu akriba ilişkilerinin insan dışındaki diğer doğa varlıklarını içerecek şekilde genişletilmesi ise en iyi ifadesini Neo-Konfüçyüsçü düşünür Chang Tsai'nin (1020-1070) şu sözlerinde bulmaktadır:

Gök babam, Yer ise annemdir. Çok küçük bir varlık olmama rağmen onların ortasında çok candan bir yer bulmaktayım. Bundan dolayı evreni dolduran her şeyi bedenim ve evreni yönlendiren her şeyi de doğam olarak kabul edeceğim. Tüm insanlar biraderlerim ve kız kardeşlerim, tüm varlıklar da arkadaşlarımdır.¹⁷

Tabii burada doğal olarak şöyle sorulabilir: İnsan ile doğal nesnelere arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Ailenin fertleri arasında bir kan bağı söz konusu iken, kaya ve ağaçlarla nasıl bir bağ söz konusu olacaktır? Bunlar meşru sorulardır. Bununla beraber Neo-Konfüçyüsçülüğün temel kavramlarında biri olan *ch'i* (hayati enerji) anlaşıldığında, insan-doğa arasındaki akrabalık bağı daha da netleşecektir. Chang Tsai'nin de belirttiği gibi, *ch'i* kavramı “doğa ile akrabalığın” felsefi temelini oluşturmaktadır: “İnsanlık ailesinin bir üyesi olarak insan (*jen*) diğer her şeyle *herhangi bir farklılık* olmadan bir beden oluşturur.”¹⁸ Buna da ortaklığın organik boyutu denilebilir. Tu Weiming'in ifadesiyle:

Evrenle bir beden oluşturmanın harfi anlamı şudur: varoluşun tüm biçimleri (modalities) *ch'i*'den meydana geldiğinden insan hayatı kozmik süreci meydana getiren kan ve solugun sürekli akışının bir parçasıdır. İnsan, böylece, kayalar, ağaçlar ve hayvanlarla organik olarak (ortak bir) bağa sahiptir.¹⁹

Bununla yetinmez Weiming ve bazı somut örnekler sunar:

Kuyuya düşmek üzere olan bir çocuk gördüğümüzde hemen telaşa kapılır; çocuğa karşı merhamet ve şefkat hissederiz. Bu örnek bizlere insanlığımızın (*ren*) çocukla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna çocukla aynı cins mensup olduğumuz şeklinde itiraz edilebilir. Ancak, yine kesilmek üzere olan kuşların ve hayvanların acıklı seslerini duyduğumuzda onların acısını giderememenin acizliğinin verdiği duyguyu hissederiz. Bu da insanlığımızın kuşlar ve hayvanlarla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da kuşların ve hayvanların bizler gibi duygu sahibi varlıklar olduğu şeklinde itiraz edilebilir. Ancak, ağaçların kırıldığı ve tahrip edildiğini gördüğümüz zaman yine bir acıma ve üzüntü hissini engelleyemeyiz. Bu da insanlığımızın bitkilerle bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da bitkilerin bizler gibi canlı olduğu söylenebilir. Hatta çini

¹⁷ ibid. Batı düşüncesinde doğadaki varlıklara -kuşlar, böcekler ve hatta kurtlara- “kardeşlerim-bacılarım” diye hitap eden ve çevre konusunda ilginç ve farklı düşünceleri olan kişilerin başında Asisili Aziz Fransis (Francis of Assisi, 1182-1226) gelmektedir. Bkz. *Environmental Policy and Law*, 17/2 (1987), 88; Kenneth Cauthen, “Christianity and Ecology: The Emergence of Christian Biopolitics”, <http://www.frontiernet.net/~kenc/theodicy.htm>

¹⁸ Joseph A. Adler, “Response and Responsibility: Chou Tun-i and Confucian Resources for Environmental Ethic” Mary Evelyn Tucker and John Berthrong, eds., *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans* (Cambridge: Harvard University Center for the Study of World Religions, 1998) içinde, 123-149.

¹⁹ Ibid.

ve taşların kırıldığını ve parçalandığını gördüğümüzde bile bir üzüntü duygusunu engelleyemeyiz. Bu da insanlığımızın çini ve taşlarla bir beden oluşturduğunu gösterir.²⁰

Görüldüğü gibi Konfüçyüs felsefesine ilgi sadece bir nostalji ve romantizmden kaynaklanmamakta, aksine bazı pratik yönleri de içermektedir. Zira özgün (*authentic*) benlik kendisini çevre ile yaratıcı bir karşılıklı cevap verme (*responsiveness*) ve geliştirmeye gösterir. Özgün insan kendisinin doğal olarak sahip olduğu moral potansiyelleri yaratıcılığın, hayatın ve gelişmenin ilkelerini de içeren doğal/moral düzene uymada ortaya koyar. Kişi kendisini Gök, Yer ve insanlığın tamamlanmasına katılarak tamamlar. Bundan dolayı, doğal çevreye karşı ahlaki bir cevap/sorumlulukla karşılık verecek şekilde kendini yetiştirmek, Neo-Konfüçyüsçü tabirle “özgün insan hayatının zorunlu bir ifadesidir”.²¹

Sonuç olarak, Neo-Konfüçyüsçü düşünce sisteminde insan ve doğa arasında bir ayırım ve dolayısıyla insanın kendine ve doğaya yabacılılaşması sorunu yoktur. Dahası, bu felsefe geleneği insana öncelikle özünü, daha sonrada bir parçası olduğu doğayı “doğru” olarak tanımayı önermektedir. Bunun sonucu ise, insan-çevre ilişkisini karşılıklı hak ve sorumluluklardan çok, karşılıklı “saygı” üzerine temellendirilmesidir. İnsan, üyesi olduğu aileye karşı sevgi ve saygıyla yükümlü olduğu gibi, üyesi olduğu “Gök, Yer ve binlerce varlığa” karşı da sevgi ve saygı temelli bir davranış geliştirmelidir. Alçakgönüllülük ve kanaatkarlıkla Aristoteles’in de “Golden Mean” olarak tanımladığı “Orta Yolu” takip ederek, Gök, Yer ve arasındaki her şeyin korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunmalıdır.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

Medyada Etik İlkelerin Kurumsallaşması: Gazetecilere etik ilkeler mi, kanunlar mı yol göstermelidir?

Yrd. Doç. Dr. Bedriye Işık Özkaya*

Giriş

Haber ve enformasyonu toplayarak, seçerek ve yayarak, bireylerin görüşlerini ve yaşam tarzlarını biçimlendirebilen, kamuoyunun oluşumu ve yönlendirilmesi sürecinde toplumun farklı kesimlerinin ortak katılımını sağlayabilen, toplumda şeffaflık, saygınlık ve hoşgörünün yaygınlaşması için gerekli koşulların yaratılmasına yardımcı olabilme özelliklerine sahip olan medyada görev yapan gazeteciler için önemli olan “yayınlanacak mı, yayınlanmayacak mı?” sorusunun yanıtı, haber ve enformasyonun toplanması, içeriğin oluşturulması ve yayınlanmasında meslek etik ilkelerine ve standartlarına bağlılıkta aranmalıdır. Her gün etik çıkmazlarla karşılaşabilen gazeteciler doğru ve yanlışın genelde belirsiz olduğu karar anında verdikleri kararı ve davranışlarını savunabilecekleri haklı gerekçelere dayandırmak zorundadır. Ayrıca etiğe uygun kararlar vermek ve davranmanın gazetecilik meslek yaşamının merkezi olduğunu kavrayarak, etik değerlere dayanarak, doğruyu söylemek, adalet, bağımsızlık, özgürlük ve insan haklarına saygı prensiplerinin yer aldığı bir gazetecilik etik sistemini benimsemelidirler.

Gazeteciler için etik ilkeler, gazetecilik standartlarının yükselmesi açısından da önemli bir role sahiptir. Meslek etik ilkelerinin günlük çalışmalarda bilinçli olarak uygulanmaya başlanması ile özgür ve dürüst gazetecilik kavramları fiili bir değer kazanır. Çünkü etik davranış ilkelerinin amacı özgür ve dürüst gazeteciliğin yaratılmasını güvenceye almaktır. Diğer taraftan etik ilkelerin bireysel ve toplu uygulanması mesleğe olan toplumsal güvenin artması yanında gazeteciliğin kalitesinde ve standartlarında da artışı sonuçlar.

Etik ilkeler, sosyal sorumluluk, haber değeri ve medya kanunlarında yer alan kurallar bir gazetecinin mesleki faaliyetini ve kararlarını etkiler, biçimlendirir. Ancak medyada yasal zorlamalar ile meslek etik ilkelerinin zorlaması arasında kalan ve toplum tarafından gönüllü olarak gazetecinin belli etik davranışları yapmasının beklendiği ve genel olarak sorumluluk alanı, objektiflik, gerçeklik ve savunulabilir hareketler olarak tanımlanan gri alanda gazeteciye bireysel tercihini davranışlarına aktarmada meslek etik ilkeleri mi yoksa medya kanunları mı yol göstermelidir?

Etik Gazetecilik, Kanunlar ve Davranış İlkeleri:

Etik gönüllü insan davranışına değer biçen ve bu davranışları temel prensiplere bağlı olarak değerlendiren, bir disiplindir.¹ Merrill, Lee ve Friedlander’e göre etik; felsefenin bir dalı olup, neyin yapılması gerektiğini, hangi davranışların “iyi” yada “daha iyi” olduğunu bulmakla, kişisel değerler ve karakterler ile ilgilenir. Medya etiği kurallı bir alandır ve gazetecilere, diğer medya çalışanlarına, etiksel uygulama, prensipleri geliştirme ve takip etme konusunda yardım eder. Medyada doğrunun ne

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

¹ Cg. Christians, K. B. Rotzoll & M. Fackler, 1991. *Media Ethics*. 3rd ed. New York: Longman, xvii.

olduğunu belirlemek için, kararlarını kendi kendine uygulama, kural koyma ve aslında kendi kendine belirlenmiş ve gönüllü yapıldığını bilmek gerekir.²

Gazetecilik kanunları genel olarak, meslek ile ilgili statüleri, hak ve sorumlulukları, genel kanunlarda yer alan kuralları kapsar, dürüstlük ve adalet anlayışını ön planda tutar. Etik değerleri korumaktan çok, otoriteyi sağlamaya ve denetime yönelik olarak düzenlenir, maddi yaptırımlara yer verir, belli kuralların ve belli bir düzenin uygulanmasını emreder. Gazetecilik kanunlarının amaçları, gazetecilerin sahip oldukları hak ve ayrıcalıklarını devlete karşı kötüye kullanmalarını önlemek, halkı gazetecilik haklarının ve ayrıcalıklarının kötüye kullanılması karşısında korumak, gazetecileri halkın haksız davranışları ve suçlamaları karşısında korumak, gazetecilerin hak ve özgürlüklerini, ayrıcalıklarını güvenceye almaktır. İhtilaflar mahkemelerde çözülür. Bu aşamada halkın veya mesleğin temsilcileri bulunmaz ve gazetecilik etik kuralları değil, kanunlar ihtilafların çözümünde belirleyicidir.

Kural olarak bir kanunun toplumun gelenek ve göreneklerine, ahlaki değerlerine uygun olması gerektiği kabul edilir. Ancak kanuna uygun davranış ile etiğe uygun davranış örtüşebileceği gibi, kanuni davranışlar etiğe uygun olmayan noktalar içerebilir. Gazeteci kanuna uygun hareket eder, ancak hareket etik değildir veya etiğe uygun davranışı yasal olmayabilir. Pek çok ülkede medya kanunları, gazeteciye gizli haber kaynaklarını korumak hakkı tanımaz. Mahkemede kaynağının kimliğini açıklamazsa para cezası veya hapis cezası ile cezalandırılır. Gazetecilik etik ilkeleri ise ,haber kaynaklarına açıklamama sözü verildiyse açıklanmamasını vurgular. Ayrıca etik gazeteciliğin kanunlarla gerçekleştirilmesi, toplum ve meslek açısından çeşitli zararları sonuçlar.

Gazetecilik etiği, yayıncıların ve çalışanların toplumdaki rollerini, halkın bu konudaki düşüncelerini kapsar. Etik ilkeler, gazetecilere mesleki etkinliklerinde, davranışlarının ahlaka uygun olması için yol gösteren prensiplerle ilgilidir. Tüm toplumlar yüzyıllarca korumaya özen gösterdikleri ahlaki ve etik değerleri taşıyan prensiplere sahip olmuşlardır. Meslekler ve meslek kuruluşları da bu prensiplerle örtüşen meslek davranış ilkeleri ile yönetilmiş ve meslek mensuplarına etkinlikleri sırasında prensipler yol göstermiştir. Ancak, gazetecilik etiği, meslek ilkelerinden daha geniştir. Gazetecilik mesleğinde, etik davranma sorumluluğunun özümsemesi ve kurumsallaşmanın sağlanması için ilkelerin tespit edilmesine ihtiyaç vardır. Demokratik toplumlarda gazetecilik etik davranış kurallarının, gazetecilerin gönüllü olarak katılacakları meslek örgütlerince belirlenmesi ve kendilerini gönüllü olarak sınırlandırmaları tercih edilir. Genel kabule göre meslek ilkeleri gazeteciler ile toplum arasında gönüllü bir sosyal anlaşma olmalıdır. Toplum, gazetecilerin bu anlaşmaya uygun davranıp davranmadıklarını ölçmek için ilkeleri bir değerlendirme aracı olarak kullanırken, gazetecilerde kendilerinin ve meslektaşlarının performanslarına ilişkin bir karar vermek için ilkeleri esas alırlar. Gazeteciler, mesleki davranışlarından hem topluma hem de meslektaşlarına karşı sorumludur. Bu sorumluluk anlaşmadan doğan ve sahip oldukları gücün karşılığı olan bir sorumluluktur. Gazetecilik mesleğinin, toplum tarafından gönüllü bir meslek olarak kabul edilmesi, güvenilmesi için gazeteciler kimliklerini ve hangi rolü oynadıklarını tanımlamalı ve kamuya açıklamalıdır. Meslek ilkeleri kendilerini kamuya tanıtımalarına yardım eder. Ancak

² J. C. Merrill, J. Lee & E. J. Friedlander, 1991. *Modern Mass Media*. New York: Harper & Row, s. 386.

gönüllü meslek birliklerince belirlenen ve çoğunlukla manevi yaptırıma bağlanan meslek ilkelerinin üyeler için bağlayıcılığı kabul edilir. Ayrıca, meslek ilkelerine uymak veya uymamak kararını sonuçta, gazeteci kendi serbest iradesi ile belirler. Son dönemlerde gözlenen eğilim, etiğe uygun, gazeteciliğin medya kurumları veya basın konseyleri gibi meslek oluşumlarından çok, birey olarak etkinliği gerçekleştirene bağlı olduğudur.

Gazetecilerin etik değerlere uygun olarak davranmaları kanunlarla sağlanabilir mi, nelerin yapılmaması veya nelerin yapılması gerektiğini gösteren, iyi ve doğruyu tanımlayan ve cezalandıran kanunlarla medyada etik davranış ilkeleri kurumsallaşabilir mi, yoksa davranış ilkeleri gazeteci meslek birlikleri tarafından belirlenmeli denetlenmeli midir sorularının yanıtını etik felsefede ve bu mesleğin köklü doğasında bulabiliriz.

Gazetecilik etiği rasyonel bir seçimidir. Gazeteciler bu seçimi, iyi ve kötü nedir, ahlaksal olarak savunabilir hareket nedir ve ne değildir arasında yapar. Aynı zamanda ahlaksal olarak haklılığı savunulabilir olanlar arasındaki derecelendirmeyi de belirler. Gazetecilik etiğinde, sosyal sorumluluk, gerçeği araştırmak, insan haklarına saygı göstermek, meslek dayanışması ve örgütlenmek, kültürel-etnik-dini çeşitliliğe saygılı olmak, prensiplerine bağlı olarak basın özgürlüğünü geliştirmek ve savunmak, mesleki dayanışma, bağımsızlık, objektiflik, dürüst ve adil davranmak, vardığı karar ve davranış için savunabilir gerekçelere sahip olmak, görevlerini vurgulayan ve belirtilen değerler üzerine kurulan meslek ilkeleri savunulur.

Etik gazetecilik uygulamasının yaygınlaştırılması ve basın özgürlüğünün sorumluluk ile kullanılmasını kanunlar ile teminat altına almak, medyanın işleyişini kanunlar ve yaptırımlarla düzenlemek, sorumlu veya daha sorumlu bir basını biçimlendirmek amacı ile gazetecilerin takibe zorunlu olacakları kanunları yürürlüğe koymak hakkının yönetimlere tanınması öncelikle basın özgürlüğü, bağımsızlık, objektiflik sosyal sorumluluk gibi yukarıda belirtilen etik değerlere aykırı olacaktır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde gazetecilik etiğinin kanunlar vasıtasıyla uygulanması ve sonuçta medyada etik ilkelerin kurumsallaşmasının gerçekleşmesi için meslek davranış ilkeleri kanunlarda belirlenir veya kanunlarla kuruluşu işleyişi, yaptırımları düzenlenmiş meslek örgütleri aracılığıyla uygulama benimsenir. Bu uygulamanın gerekçesi ise basın özgürlüğünü teminat altına almak ve sorumlu bir basın yaratmaktır. Bazı ülkelerde yetkililer meslekte etik olmayan davranışlara devam edilmesi durumunda gazetecileri kontrol altında tutacak kanunlar çıkaracaklarını beyan ederler. Genelde bu tür açıklamaların yapıldığı ülkelerde gazeteciler ve meslek örgütleri, medya kurumları, etik gazetecilik uygulamasında başarısızdır. Bazı ülkelerde ise gazeteciler ve gazetecilik mesleğinin yönetimlere karşı ahlaki sorumluluk ve görevlerinin olduğu ileri sürülür. Ancak gazetecilerin, doğrudan topluma ve toplumun içinde yer alan gruplardan biri olarak yönetimlere karşı sorumluluğu olduğu unutulur. Bu gerekçe medyayı kontrol etmek ve sahip olmak isteğinin göstergesidir. Diğer taraftan, yönetimlerin toplumsal değerlerin koruyucusu olarak etik gazetecilik görevinin yerine getirilmesini sağlama hakkı ve görevine tek başına sahip olması düşüncesine dayalı uygulamalar gazetecileri sorumlu davranışa yönlerecek ve teşvik edebilecek diğer grupları; halkı ve medyanın kendisini, dışlar.³

³ W. Schramm, 1987. "Quality in Mass Communication". In *Media Ethics: Cases and Moral Reasoning*, ed. Christians, Rotzoll & Fackler, New York: Longman, s. 37-38.

Gazetecilik Etiğinin Kanunlaştırılmamasının Nedenleri

Kanunlar vasıtasıyla gazetecilik etiğinin uygulanması sonucu, bazı köklü problemler doğar:

1. Etik gazetecilik sorumluluğu kanunla tanımlanırsa, tanımlayan gazeteci veya gönüllü meslek kuruluşları değil, kanun koyucu olacaktır. Hak ve özgürlükleri düzenlemek ve kötüye kullanılmalarını önlemek ve bu amaçlarla yaptırım uygulamak yetkisi çerçevesinde gazetecilik alanında kanuna aykırı davranışları, kısaca suç ve cezayı belirlemek hakkının kanun koyucuya ait olması gerektiği savunulabilir. Ancak evrensel değerler çerçevesinde, objektif olarak bu yetkinin kullanılmaması durumunda tanım yapanların etik ve sorumluluk anlayışlarına göre biçimlenecek ve yeterlilik şartları getirilebilecektir.
2. Kanunlar ile gazetecilik etiğinin uygulanmasını zorlamak, bu alanda standartların gelişmesini olumsuz etkiler. Tüm kanunlarda amaç, suçluyu cezalandırmak ve böylece onun aynı davranışı tekrarlamamasını sağlamak ve suçluyu cezalandırarak diğerlerini aynı suçu işlemekten uzak tutmaktır. Medya etik kanunlarını ihlal eden suçlunun, bu davranışı bir daha yapmayacağı garanti edilemez.
Bunun yanında, cezalandırılan gazeteciyi gören arkadaşlarının aynı suçu işlemeye kalkışmayacaklarının da garantisi yoktur. Gazetecilik etiğine davranışları ile olumlu katkı yapmak için çalışanlar, etik kurallara bakmak ve uygulamak yerine başlarının derde girmemesi için kanunları ihlal etmemeye çalışacaklardır. Ayrıca cezalandırılma sonucu, işlenen suç mesleğe karşı değil devlete karşı işlenen bir suç durumuna dönüşecektir.
3. Kanunla gazetecilik etiğinin uygulanması, gazetecilerin mesleğe bağlılık duygusuna zarar vererek bağlılığın yönetime çevrilmesine yol açar. Onlar etiğe uygun olmayan bir davranış yaptıklarında etik kanunları ihlal ettikleri düşüncesi ile devlete veya hükümete karşı kendilerinin suç işlediğini düşüneceklerdir. Aslında etiksel olmayan davranışla gerçek zararı mesleklerine verirler. Meslekte çalışanları birleştirecek konular; haklar, sorumluluklar ve görevi geliştirmek ahlaki görevi olmalıdır. Bu meslek dayanışması ve birliktelik duygusunun kaybedilmesi sonucunda oluşacak bireysel davranışlar hem topluma hem de birliktelik ve dayanışma etik değerine zarar verecektir.
4. Etik gazetecilik uygulamasına yaklaşım özellikle gazetecilerin felsefi görüşlerine, kanaatlerine göre değişir. Gazeteciler arasında antinomianist'ler (görev sırasında hissettikleri gibi davranmaları gerektiğine inananlar), Machiavellist'ler (amaca ulaşmak için her türlü aracın kullanılabilmesine inananlar), teleologist'ler (davranışın etik olduğunu belirleyen faktörün sadece sonuç olduğunu düşünenler), deontologist'ler (davranışın sonucunu düşünmeyerek sadece görevin yapılması gerektiğine inananlar), hedonistler (iyi davranışın en fazla sayıya hizmet olduğunu iddia edenler), egoist'ler (iyi gazetecilik davranışının bireysel olarak kendilerini mutlu eden davranış olduğunu düşünenler) vardır.
Kanunla gazetecilik etiğinin uygulanması sonucunda gazeteciler tek bir etik yaklaşıma zorlanır. O da yasal olarak mümkün olan tek yol; deontological yaklaşımdır. Kanunla belirlenen sorumluluğu yerine getirmek bir görevdir, kanuna itaat etmek zorunludur ve bu boyun eğmek sonucunda insanlara ne olduğu göz ardı edilerek itaat edilmelidir. Gazetecilik mesleğinin, bireysel ve

topluluğu olarak topluma giderilmesi mümkün olmayan zarar verme yeteneği düşünüldüğünde, mesleğe böyle yasal standartla yol göstermesinin tehlikesi daha iyi anlaşılacaktır. Gazetecilik etiği, kanun gibi net ve kesin değildir. Doğru karar ve eyleme ulaşmak için yapılması olası hareketin belli permutasyonlarının takibi gerekir. Örneğin, Merrill ve Barney'e göre⁴: Gazeteci savunabileceği haklı karara sonuçları dikkate alarak (teleolog) ve göreve ilişkin belli prensipleri uygulayarak (deontology) ulaşabilir. Onlara göre gazeteci öncelikle bir deontolog ama aynı zamanda bir düşünür karakterine sahip, zaman zaman daha yüksek bir ahlaki değere ulaşmak için sadakatten ayrılabilen bir teleologist'dir. Böyle felsefi ve pratik yorum ve çözümlere gazetecilik kanunlarında rastlanamaz. Onların tek bir anlamı vardır ve yorum yapılamaz.

5. Gazetecilikte etik gereklilikler konusunda kanun yaparak, aslında meslek örgütlerinin esas fonksiyonlarından olan meslek kuralları ve standartlarını belirlemek ve denetlemek rolünü devlet üstlenir. Eğer meslek örgütleri bu alanda yetersiz ise, devlete düşen görev meslek örgütlenmelerinin güçlendirilmesi ve sorumluluklarına sahip çıkarak denetimi gerçekleştirmeleri konusunda teşvik etmek olmalıdır.
6. Gazetecilik etiğinin kanun ile uygulanması hem basın özgürlüğüne hem de gazetecilerin öz saygısına zarar verir. Bir gazetecinin etiğe uygun davranışı sadece kanuna itaat esası üzerine temellendirilirse onun davranışı geniş oranda cezalandırılma korkusuna dayalı olacağından gerçekte kendini sorumlu hissetmeyecektir. Aslında kendine duyduğu saygı, herhangi bir davranışı özgürce yapabileceğine inanmasını sağlar ve bu özgürlüğün yol açacağı sıkıntılar karşısında ya da kendisinin üzüleceği anlarda dahi öz saygısı nedeni ile o davranışın sorumluluğunu taşımaya devam eder.
Etik gazetecilik, kanun ile zorlandığında kendini ifade etme ve buna bağlı olarak özsaygı ve özgürlüğün var olması için gerekli şartlar sınırlandırılmış olur. Merrill'e göre⁵: Kendine saygı duyan bir gazeteci ona kendini ifade etme şansını veren özgürlükten gurur duyar ve bunun tehlikelerini önemsemeyen, davranışının arkasında durur, hedefe odaklanır ve özgürlüğü yaşamalarının sonuçlarına hazırdır.
7. Tüm etiklerde olduğu gibi, gazetecilik etiği de değerler ve prensiplere bağlıdır. Prensipler, neyin yanlış neyin doğru olduğunu tanımlayan yol gösteren çizgilerdir. Değerler ise hem ahlaki hem de ahlaki olmayanı, iyi ve kötünün ne olduğunu tanımlar.
Kanunlarda prensiplerin mantıksal açıklamasına yer verilmez. Doğru olarak verilen veya yanlış olarak belirtilen sorgulanamaz. İtaat zorunluluğu vardır. Gazetecilik etiğinde ise gazeteci için seçme şansı vardır. Bu seçim bazen doğru ve yanlış arasında veya yanlış olan ile daha az yanlış davranış arasında veya doğru ile daha doğru arasında olabilir. Ancak böyle fırsatları ve olasılıkları kanunlar karşılayamaz.

⁴ J. C. Merrill, R. D Barney, 1975. *Ethics and the Press: Readings in Mass Media Morality*. New York: Hasting House, s. 202.

⁵ J. C. Merrill, 1989. *The Dialectic of Journalism: Towards a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge: Louisiana State University Press. s. 141.

Kanunlar belli değerleri korumak için yapılmış olsa da sonuçta itaat zorunludur. Gazeteci bağlanması gereken değerleri araştırmadan, sorgulamadan ve düşünmeden kanunların gereğini yerine getirmek zorundadır. Bu süreçte ona pasif bir rol verilmiştir. Değerler ancak isteyerek, bilinçli olarak arzu edersek ve onlara ulaşmak için çalışırsak faydalıdır. Diğer bir deyişle kanunlar vasıtasıyla değerler zorla uygulandığında değerini yitirebilir.

8. Son olarak kanun, gazetecilik etiğinin uygulanmasını garanti eden bir araç olarak gazetecilerin faaliyet alanlarını çok fazla sınırlandırır. Kanun her olasılığı ve etik durumların permütasyonlarını kapsamaz. Gazetecinin etik kararı ile basın özgürlüğü birbirleriyle bağlantılıdır. Etik gazetecilik uygulaması basın özgürlüğünü geliştirir. Gazeteciler toplumsal ihtiyaçlara hizmet için kamusal görevlerini yerine getirirken özgür olmalıdırlar. Basın özgürlüğü, gazetecilerin istediğini yapmak için bir izinden çok topluma hizmet için özgürlüktür.

Sonuç

Medyada etik ilkelerin kurumsallaşması için gazeteciler etik davranmaya kanunlarla zorlanmamalıdır. Demokratik yönetimlerde, gazetecilik kanunları gazetecilerin ve diğer çalışanların hak ve özgürlüklerini güvenceye almak ve bu hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla gereklidir.

Gazetecilerin kanunlarla etik davranışa zorlanması, onlara nasıl hareket etmeleri konusunda direktifler verilmesinin kabulü, gazetecilik etiği ile bağdaşmaz ve basın özgürlüğünün korunması açısından bir risktir.

Etik davranış ilkelerinin gazeteciler, gönüllü meslek kuruluşları tarafından belirlenmesi ve uygulanması, iç işleyişle etiğin kuvvetlendirilmesi, dışarıdan yapılan müdahaleden daha fazla mesleğin yararınadır. Ancak, üyeliğin isteğe bağlı olduğu bu kuruluşlar sadece kendi üyeleri üzerinde etkili olabilecektir. Bir meslek birliğine üye olsun veya olmasın gazeteci, davranış ilkesine uygun davranmak veya davranmamak kararını kendi iradesi ile belirleyecektir. Etik, bu aşamada önemlidir, karar bireysel olacaktır.

Etik karar vermek zordur. Günümüz koşullarında doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün kuralları genelde geçersiz kalmaktadır. Ancak yakın çevre toplum, eğitim gibi etkenlerin biçimlendirdiği etik bakış açısına sahip olan bir gazeteci bilincine güvenmelidir. Gönüllü meslek birlikleri tarafından etik değerler üzerine kurulmuş olan meslek davranış kurallarının da katkısı ile, ancak özgür iradesi ile seçimini yapmalıdır. Davranışının, karakterinin veya amacının, ahlaki eğilimlerinin farkında olarak doğruyu ve iyiyi yapma görevini, kararına ve davranışlarına yansıtmalıdır.

Kaynakça

- Christians, C. G., Rotzoll, K. B. & Fackler, M. 1991. *Media Ethics*. 3rd. Ed. New York: Longman.
- Merrill, J. C. & Barney R. D., eds, 1975. *Ethics and the Press: Readings in Mass Media Morality*. New York: Hasting House.
- Merrill, J. C., 1989. *The Dialectic of Journalism: Towards a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Merrill, J. C., Lee, J. & Friedlander, E. J., 1991. *Modern Mass Media*, New York: Harper & Row.
- Schramm, W., 1987. "Quality in Mass Communication". In *Media Ethics: Cases and Moral Reasoning*. Christians, Rotzoll & Fackler, New York: Longman.

Tıpta Aydınlatılmış Onam Öğretisi Bağlamında Hekimin Rolü

Dr. Hafize Öztürk*

Son 30 yılda aydınlatılmış onam öğretisinin gündelik tıp uygulamasında yasal ve etik bir gereklilik olmasıyla birlikte hekim-hasta ilişkisinin niteliği, hastanın özerkliği, hekimin sorumlulukları, hastanın ve hekimin değerleri, hastanın aydınlatılmasının yöntemleri gibi konular özellikle klinik tıp etkinliğinin temel tartışma noktaları durumuna gelmiştir. Hastanın karar vermek konusunda gönüllü ve yeterli olması kadar, bilginin açıklanması ve anlaşılır olmasını da gerektiren aydınlatılmış onam öğretisi hekimin geleneksel paternalistik rolünü bir ölçüde ortadan kaldırmakta ve hastanın kendisiyle ilgili tıbbi kararlardaki sorumluluğunu artırmaktadır. Sözü edilen bu değişim, temelde yararçı bir disiplin olarak tanımlanan tıbbın işlevinin ve amacının yeniden tanımlanmasını, tıp etkinliğinde özerklik, rol, sorumluluk ve değer kavramlarının yeniden tartışılmasını zorunlu kıldığı için hekim-hasta ilişkisinin evriminde de önemli bir halkayı oluşturmaktadır.

Bu bildiri de günümüzdeki hekim-hasta ilişkisinin niteliği; hekimle hasta arasındaki ilişkiyi etkileyen etkenler, geçmişten günümüze bu ilişkide göze çarpan belli başlı modeller, aydınlatılmış onam, hastanın özerkliği ve hekimin rolü bağlamında ele alınacaktır.

Hekim-hasta ilişkisi temelde bir insan-insan ilişkisi olduğu için toplumsal, kültürel, hukuksal, ahlaksal ve ruhsal yönleri olan bir ilişkidir. Bu çok yönlülük onun birtakım etkenlerle kolayca etkileşebildiğini göstermektedir. Hekimle hasta arasındaki ilişkinin her türünde söz konusu edilebilecek olan ve belirli bir toplumda, belirli bir zaman diliminde geçerli kılınan hekim-hasta ilişkisini belirleyen bu etkenleri şöylece sıralamak olanaklıdır.

1. İlişkinin gerçekleştiği uzmanlık dalı,
2. Belirli bir zamanda o toplumda benimsenen hastalık kavramı,
3. İlişkinin gerçekleştiği koşullarda tıbbın olanakları,
4. Hekimin ve hastanın eğitim düzeyiyle bağlantılı olan bilgi, inanç ve tutumları,
5. Hekim ve hastanın bu ilişkiden beklentileri ve ruhsal yapıları,
6. Hekim ve hastanın iletişim becerileri,
7. hekimle hasta arasındaki parasal ilişki,
8. İlişkinin gerçekleştiği fiziksel ortam,
9. Söz konusu toplumda hekim başına düşen hasta sayısı,
10. Toplumun hekim-hasta ilişkisine bakışı (9,10).

Etik açısından hekimle hasta arasındaki ilişki yukarıda sayılan etkenlerle birlikte ve onlara koşut olarak ortaya çıkan hekim ve hastanın rol ve kimlikleriyle belirlenmektedir. Bu kimlik ve roller, tıbbın tarihsel evrimi içinde farklı ilişki modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (9). Çeşitli çağ ve toplumlardaki hekim-hasta ilişkilerini dinamik psikiyatrinin kişiler arası ilişkiler yaklaşımı bağlamında inceleyen Szasz, Knoff ve Hollender üç temel ilişki modeli tanımlamışlardır. Büyük

* Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıbbi Etik (Deontoloji) Anabilim Dalı.

ölçüde toplumsal-siyasal dönüşümlerin, dinlerin ve bilimin etkisinde biçimlenen bu modeller şunlardır:

1. Etkinlik-edilginlik temeline dayanan ilişki: Komada ya da genel anestezi altında olduğu gibi, bilinçli olmayan ve bu nedenle tümüyle edilgin durumdaki hastayla hekim arasındaki ilişki.
2. Yol gösterme-işbirliği temeline dayanan ilişki: Akut bulaşıcı hastalıklarda olduğu gibi, sağlığına kavuşmak için işbirliğine hazır olan, konuyla ilgili olarak hekimin önerileri doğrultusunda davranan, bir ölçüde etkin, ancak sözünün geçerliliği açısından hekimden farklı konumdaki hasta ile onun karşısında bilgi ve becerisini kullanan hekim arasındaki ilişki.
3. Karşılıklı katılım temeline dayanan ilişki: Kronik hastalıkların tedavisinde ve ruhsal çözümlemede olduğu gibi, hastanın kendisine yararlı olmasında hekimin yardımcı konumunda olduğu ilişki (10).

Tarihsel açıdan ele alındığında, belli bir çağda belli bir (ya da birden çok) toplumda yaşayan insanın düşünce yapısı ve tıp biliminin eriştiği düzeyle o çağda geçerli olan hekim-hasta ilişkisi arasında bağlantı kurmak olanaklıdır. Yukarıda sözü edilen üç yazar tıbbın evrimini kendi modelleri açısından değerlendirmekte ve bu bağlamda Eski Mısır'ı Eski Yunan Uygarlığının aydınlanma çağını, Ortaçağ Avrupa'sını ve Engizisyon dönemini etkinlik-edilginlik temeline dayanan hekim-hasta ilişkisinin geçerli olduğu dönemler olarak nitelendirmektedir. Bu dönemde mistik öğeler taşıyan "hastalık" kavramıyla ilişkili olarak hekimler de iyileştirici güçleri harekete geçiren "yarı-tanrı" ya da "üstün insan" konumundadırlar. Bu ilişki türünden yol gösterme-işbirliği temeline dayanan ilişkiye geçişin bilinen öncüsü ise Fransız Devrimi'nde çağcıl açık ruh hekimliğinin kurucusu olan Philippe Pinel'dir. Orta Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen bilimsel-teknik atılımlar, özellikle tıp alanındaki gelişmeler ve "hastalık" kavramının doğal nedenlere dayandırılması yönündeki düşünsel değişimler, hastanın hekim karşısındaki edilgen konumunu ve bağımlılığını artırmıştır. Bu farklılaşmaya koşut olarak hekimler de insan üstü niteliklerden arındırılmış ve günümüzdeki konumlarına yerleştirilmiştir. 19. yüzyıl sonlarında psikiyatrinin bir uzmanlık alanı olarak gelişimiyle birlikte karşılıklı katılıma dayanan hekim-hasta ilişkisinin temelleri atılmıştır. Bu konudaki en büyük adım, Breuer ve Freud'un hastayı dinlemeyi bir tanı ve iyileştirme yöntemi olarak geliştirmeleridir. Dönemin "hastalık" kavramı açısından en önemli iki yaklaşımından biri sağlıklı hastalığı ak ve kara gibi birbirinden ayıran Kraepelin'ci görüş, ötekisi ise hastalığı bedensel-ruhsal-toplumsal bir olgu olarak tanımlayan Breuer ve Freud'un yaklaşımlarıdır. Bu süreçte insanca ve eşitliğe daha yakın bir hekim-hasta ilişkisinin gelişimine yönelim söz konusu olmuştur (9,10).

Çağlar boyunca tıp etkinliğinde egemenliğini sürdüren, merkezinde "sorumlulukları tanımlanmış otoriter hekim" figürünün yer aldığı geleneksel hekim-hasta ilişkisinde hekim, ilke olarak hastasına zarar vermemek, onu hastalıklardan korumak, gereksindiği sağlık hizmetini vermek ve acılarını dindirmekle yükümlüdür. Ödev etiği çerçevesinde değerlendirilebilecek bu durum hekimi otoriter bir konuma yerleştirmektedir (2). Çünkü, hekim uzun sayılabilecek bir eğitimin sonunda edindiği özel bilgi-beceriye ve toplumun ona verdiği yetkiye dayanarak neyin hastalık olduğuna karar verme ve hastalığı tedavi etme erkine sahip olan kişidir. Hastanın iyileştirilmesi gibi somut sonuçları ve işe yararlılığı olan bu sınırsız güç ve yetke, sorgulanamaz-tartışılmaz niteliktedir. İlişkinin öteki ucundaki hasta ise temelde hastalık nedeniyle kendisini zayıf

ve güçsüz olarak algılayan, hekim yardımına gereksinim duyan, hastalığının akut, kronik ya da ölümcül olmasına bağlı olarak kimliği değişen, hekimin kendisi için en iyisini yapacağına inanan ve bu güvenle hekime bağlanan kişidir. Bu ilişkide hastadan beklenen, kendisiyle ilgili bilgileri doğru olarak vermesi ve hekimin uygun gördüğü biçimde davranmasıdır.

Zaman içinde bilimsel bilginin ve tıp bilgisinin hızla gelişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi, bilginin toplumda daha fazla paylaşılması, tıpta teknoloji kullanımının yoğunlaşması, tanı-tedavi konusunda hasta katılımının öneminin artması, hasta hakları kavramının gelişmesi gibi etkenler hekim-hasta ilişkisinde hekimin sahip olduğu yetkenin sorgulanmaya başlamasına yol açmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Nazi hekimlerin tutsaklar üzerinde uyguladıkları insanlık dışı tıbbi denemeler, hekimlerin sahip oldukları bu gücü kötüye kullanabildiklerinin bir göstergesi olmuş ve etkinliklerinin denetlenmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Hekimin tartışılmaz üstünlüğünün büyük ölçüde sahip olduğu bilgiden kaynaklandığı görüşü yaygın olarak kabul görmüş ve bilgiyi paylaşmanın erkin paylaşılmasına yol açacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu süreç, hekime hastayı hastalığı ve tedavisi konusunda bilgilendirmesi yükümlülüğü getirilmesi ile sonuçlanmıştır (9).

Söz konusu değişimin sonucunda ortaya çıkan günümüzdeki hekim-hasta ilişkisinde hekim kimliği, “sorumlulukları tanımlanmış otoriter hekim”den çok, tedavi konusunda sorumluluğu hastayla eşit olarak paylaşan “öğretici” konumundaki hekim olarak nitelendirilmektedir. Bir başka deyişle, geleneksel hekim-hasta ilişkisinde salt hekimin sorumluluklarının belirlenmiş olmasına karşılık, günümüzdeki hekim-hasta ilişkisinde hem hekimin sorumluluklarının hem de hastanın haklarının belirlenmiş olduğunu söylemek olanaklıdır. Sorumlulukların ve hakların uygulamaya geçirilmesine yönelik olan bu işleme “aydınlatılmış onam” denilmektedir.

Aydınlatılmış onam, yeterliliği olan bir kişinin kendisine uygulanacak tıbbi yöntemle ilgili kararını, bu yöntemle ve ona seçenek oluşturan öteki yöntemlerle ilgili aydınlatıcı bilgi aldıktan sonra hiçbir baskı altında kalmadan usa vurarak vermesi olarak tanımlanmaktadır (8). Aydınlatılmış onam almanın 1970’li yıllardan sonra gündelik tıp uygulamasında yasal ve etik bir gereklilik konumuna gelmesi ile birlikte tıpta aydınlatılmış onam öğretisinden söz edilmeye başlanmıştır. Temelde hekimin hastası için en iyisini yapacağı inancına dayanan güvenilirlik ilkesiyle, hastanın kendisiyle ilgili karar verme hakkına dayanan kendi yazgısını saptama ilkesinin evriminden kaynaklanan bu öğreti, hekim-hasta ilişkisinin evriminde de önemli bir halkayı oluşturmaktadır. Çünkü hastanın karar verme konusunda yeterli ve gönüllü olması kadar bilginin açıklanmasını ve anlaşılır olmasını da zorunlu kılmakta; hekimi, hastasıyla arasında eşitsizlik yaratan bilgiyi ona vermeye zorlamakta ve böylece hekim-hasta ilişkisini bir konumdan bir sözleşmeye dönüştürmektedir (6). Bu durum hastanın hekime güveninin dayanağını da değiştirmekte; onun kendisi için en iyisini yapacağına olan inancın yerini, en iyisini seçmesi için gereksindiği bilgiyi sağlayacağına olan inanç almaktadır.

Aydınlatılmış onam, aydınlatma ve onam olmak üzere iki temel öğeyi içermektedir. Bunlardan ilki, hekimin hastayı hastalığı, tanı ve tedavi yöntemleri, önerilen girişimin yararları, riskleri, yan etkileri, varsa seçenek tedavileri, onların yarar ve riskleri konusunda anlayabileceği bir dille bilgilendirmesi zorunluluğudur. İkincisi ise, yeterliliği olan bir hastanın konuyla ilgili kararı hiçbir baskı altında kalmaksızın vermiş olmasını, yani hastanın özerkliğini dile getirmektedir.

Özerklik, kişinin kendi hakkında karar verme, özgür istencini ve düşünme yeteneğini kullanarak verdiği bu kararı eyleme dönüştürme özelliğidir. Bu tanımdan özerkliğin düşünce, istenç ve eylem olmak üzere üç boyutunun var olduğu sonucu çıkarılabilir. Düşüncenin özerk olması karar verme, inanç oluşturma, estetik seçimler yapma ve etik değerlendirmelerde bulunma gibi ussal etkinlikleri kapsamaktadır. İstencin özerk olması kişinin kendi yargılarına dayanarak eylemde bulunup bulunmama kararı vermekte özgür olmasıdır. Eylem özerkliği ise bireyin düşünce ve istenç özerkliğine dayanarak eylemde bulunmasıdır (8). Özerkliğin bu tanımına uygun seçimlerde bulunmak neredeyse ideal görünmektedir. Çünkü gerçekte pek çok etken bireylerin özerk seçimler yapmasını değişik düzeylerde engellemektedir. Özerk seçimi açıkça azaltan ya da ortadan kaldıran bazı durumlar tıp etiği açısından önem taşımaktadır. Bunlar arasında en başta gelenler bireyin isteklerini ve eylemlerini denetleme yeteneğinde, uslamlama kapasitesinde ve isteklerinde kararlı olma konusunda var olan kusurlar ile seçimini dayandıracığı bilgilerdeki eksikliklerdir (7). Genellikle aydınlatılmış onam vermeye ya da vermemeye olanak tanıyan ortalama erişkinin özerkliği ile hastaların azalmış özerkliği arasında bir karşıtlık gösterilmektedir. Özerkliğin kendi başına bir erdem ya da yetenek olmaktan çok, yeteneklerin ortaya çıkması için gerekli bir koşul olduğu ve farklı kişilerde değişen düzeylerde var olduğu görüşü günümüzde yaygın olarak kabul görmektedir. Bir başka deyişle, özerklik açısından tüm insanların yetileri sınırlıdır ve bu nedenle hastanın durumu da bir derecelendirme ile açıklanmalıdır. Bu bağlamda kişinin özerkliğine saygı gösterilmesinin öncelikle ahlaki bir zorunluluk olduğu ilkesi doğrultusunda aydınlatılmış onamın tıp uygulamasındaki rolünü, sınırsız bir özerklik anlayışından çok, gerçek insan özerkliğinin değişken ve sınırlı olma özelliklerini olanaklı kılan bir etik yaklaşımla belirlemek gerekmektedir (8).

Aydınlatılmış onam öğretisi, özellikle klinik uygulamada hekim-hasta ilişkisinin amacı, hekimin rolü ve hastanın özerkliği konularında farklı anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yüzyıllardır egemenliğini sürdüren paternalistik hekim kimliği yerine önerilen “öğretici-paylaşımçı” hekim kimliği ile hekimin hastaya neyi, ne düzeyde, nasıl paylaşacağı ya da hastaya neyi öğreteceği önemli tartışma konularından biridir. Yapılan tartışmalar hem hekim sorumluluğunun yerine getirilmesi hem de hasta haklarının uygulamaya geçirilmesi açısından en sağlıklı hekim-hasta ilişkisi modelinin çerçevesinin çizilmesine yöneliktir.

Hekimin teknisyen ya da hizmet sunucusu kimliğiyle rol aldığı “bilgilendirici” modelde hekim-hasta ilişkisinin amacı, hekimin hastaya konuyla ilgili bütün bilgileri vermesi, hastanın istediği tıbbi girişimi seçmesi ve hekimin bu girişimi uygulamasıdır. Bu sonuca ulaşmak için hekim, hastaya hastalığının durumu, olası tanı ve tedavi girişimleri, bu girişimlere ilişkin risk ve yararların niteliği ve olasılığı gibi konularda var olan bütün belirsizlikleri anlatmak zorundadır. Hastalıklarına ilişkin bilgiyi edinen hastalar ise, kendi değerlerine en uygun yöntemi seçebilmektedirler. Hastanın değerlerinin iyi tanımlandığını varsayan bilgilendirici modelde hekim, hastanın kendi durumunu denetlemesi için gerekli olan teknik bilgiyi sunan kişidir. Hasta özerkliği kavramı, tıbbi kararların hastanın denetiminde verilmesidir. Ancak, bu modelde hekim hastanın değerlerinin ne olduğuna ve hastalığın bu değerler üzerinde nasıl bir etkide bulunduğuna ilişkin anlayış gerektiren ilgi dolu bir yaklaşımdan yoksundur. Oysa hastaların hekimlerinin kendileriyle ilgilenmelerini istedikleri bilinen bir gerçekliktir. Öte yandan bu modelin insanların bilinen ve değişmeyen değerlere sahip oldukları

varsayımı da gerçeğe uymamaktadır, çünkü insanlar istekleri hakkında düşünme ve seçimlerini değiştirme özelliğine sahiptir. Teknisyenlik düzeyindeki bir hekim kimliğinin, etkinliğin insansızlaşmasına yol açma riski taşıdığı söylenebilir.

Hekim-hasta ilişkisinin amacının, hastanın değerlerinin ve gerçekte ne istediğinin açıklığa kavuşturulması, hastaya bu değerlere uygun tıbbi girişimleri seçmekte yardımcı olunması biçiminde belirlendiği model, “yorumlayıcı” model olarak tanımlanmaktadır. Burada hekim, hastayı konuyla ilgili bilgilendirmenin yanı sıra hastanın değerlerinin açığa çıkarılmasında ve yorumlanmasında ona yardımcı olmakla yükümlüdür. Bu modele göre, hastanın değerleri her zaman aynı ve hasta tarafından biliniyor olmayabilir. Yorumlayıcı modelde hekim, hastayla birlikte onun amaçlarını, isteklerini, karakterini yeniden yapılandırmak, değerlerini netleştirmesine yardım etmek ve hangi girişimlerin bu değerlere uygun olduğunu belirlemesine ortam hazırlamak durumundadır. Bu bağlamda hasta özerkliği kavramı, hastanın kendisini anlamasıdır. Ancak bu modelin de bazı tartışılır yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce teknik uzmanlık gereksinimi yorumlayıcı model için gerekli becerileri geliştirmeye çalışan hekimleri olumsuz yönde etkilemektedir. Yorum yetenekleri ve zamanları sınırlı olan hekimler, hastanın değerlerini dile getirme adı altında kendi değerlerini kabul ettirmeye çalışabilirler. Böylece uygulamada bu modelin de kolaylıkla paternalistik hekim-hasta ilişkisine dönüşme riski taşıdığı söylenebilir.

“Tartışmacı” modelde ise, hekim-hasta ilişkisinin amacı hastanın söz konusu klinik duruma uygun olan, sağlığa ilişkin değerlerin en iyisini belirlemesine ve seçmesine yardımcı olmaktır. Burada hekimin rolü, hem hastaya hastalığı konusundaki bilgileri sağlamak hem de sağlığa ilişkin bazı değerlerin neden daha fazla önem taşıdığı ve istenmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmak çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için hekim ve hasta, hastanın sağlığa ilişkin ne tür değerleri izlemesi gerektiği konusunda karşılıklı tartışmaya katılırlar. Tartışmacı modelde hekim, bir öğretici olarak hangi davranış biçiminin daha iyi olacağına ilişkin önerileriyle, hastanın özerkliğini ahlaki özgelişim yönünde desteklemektedir. Bu modele karşı görüşler, hekimin hastanın değerlerini yargılamasının ve sağlığına ilişkin belirli değerleri desteklemesinin doğru olup olmadığı noktasında odaklanmaktadır. Her şeyden önce hekimler, sağlığa ilişkin değerlerin öteki değerlere göre öncelikli olup olmadığını bilme ayrıcalığına sahip değildiler. İkinci olarak, hekimle hasta arasındaki ahlaki tartışmanın niteliği, hekimin önerdiği girişimler ve uygulanan tedaviler hekimin değerlerine dayanacaktır. Son olarak, hastaların hekime başvurmasının nedeninin ahlaki değerlerini tartışmak ya da gözden geçirmek değil, tıbbi bakım almak olduğu öne sürülebilir (4).

Son 30 yılda yaygın olarak hekimlerin, hastaların ve toplumların gündeminde yer alan bu konu ülkemizde de doksanlı yıllardan sonra daha ayrıntılı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Aydınlatılmış onam uygulaması ile ilgili yapılan az sayıdaki araştırma, hem hekimlerin ve hastaların konuya bakış açıları, hem de uygulamanın yaşama geçirilmesi ve var olan sorunlar hakkında bazı ipuçları vermektedir. Burada üç araştırma örneği söz konusu edilecektir.

Üniversite, devlet hastanesi, SSK hastanesi ve özel hastanede cerrahlar ve cerrahi operasyona alınacak hastalar üzerinde yapılan ve 1994 yılında yayınlanan bir araştırmada cerrahların çoğunun (%78.8) hastalarını aydınlattığını, hastaların çoğunun (%72.8) ise kendilerine herhangi bir açıklamada bulunulmadığını; cerrahların ancak bir kısmının (%29.8) açıklanması gereken bilgiyi verdiğini, hastaların büyük kısmının

(%80.5) ise kendisine uygulanacak cerrahi girişimle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmadığını belirtmeleri cerrahların aydınlatma görevini yerine getirmede ve aydınlatma için gerekli olan bilgi düzeyini ve anlaşılabilirliğini sağlamada başarılı olmadıklarını göstermektedir. Aynı araştırmada hastaların tamamına yakını (%92.3) hastalıkları ve tedavileri konusunda bilgi edinmek isterken, cerrahların büyük çoğunluğunun (%75.4) hastaların kendileri ile ilgili bilgi istemediklerine inanması; yine cerrahların çoğunun (%63.6) hastaların akla uygun beklentilerine yanıt verildiğine inanması, oysa hastaların aynı oranda (%61) beklentilerine yanıt verilmediğine inanması cerrahların hastalar hakkındaki kanılarının çok yerinde olmadığı biçiminde yorumlanmaktadır. Cerrahların yarıya yakınının açıklanması gereken bilginin hastanın tedaviyi reddetmesine yol açtığı inancını taşıması ve tamamına yakınının (%90.6) hasta için en iyi kararın hekim tarafından verilebileceğini belirtmesi paternalist tutumun göstergesidir. Hastaların %77.1'inin aydınlatılmış onamla ilgili yasal haklardan haberdar olmaması, cerrahların da ancak %15.3'ünün onam alma yükümlülüğüne sahip olduğuna inanması toplumun ve sağlık çalışanlarının konuyla ilgili eğitime olan gereksinimlerini ortaya koymaktadır (5).

Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde 1997'de yapılan bir başka çalışmada da hekimlerin %94.8'i hastaların tanı ile ilgili, %96.4'ü ise tedavi ile ilgili bilgilendirilmeleri gerektiğine inandığını belirtirken, %64.4'ü tanı konusunda, %66.1'i tedavi konusunda bu bilgilendirmeyi yaptıklarını dile getirmişlerdir. Hekimlerin %95.4'ü hastaya yapılacak girişim öncesi aydınlatılmış onam alınması gerektiğine inanmakta iken, ancak %55.7'si hastadan bu onamı aldığını belirtmiştir. Hastaların %99.1'i tedavileri konusunda bilgilendirilmek isterken, ancak %44.9'u bilgilendirildiğini dile getirmiştir (1).

Kasım 1999-Ocak 2000 tarihinde Dokuz Eylül Üniversitesi Hastanesinde yapılan bir araştırmada ise, hastaların büyük çoğunlukla hastalıkları ve tedavisi hakkında tüm gerçekleri bilmek istemelerine (%97.2) ve bunun tedaviyi reddetmelerine neden olmayacağını düşünmelerine (%71.9) karşın, uygulanacak tedaviye onların yerine hekimin karar vermesini doğru buldukları (%80.9), %60'ının uygulanan tanı ve tedavi yöntemlerinin yan etkileri ve zararları konusunda aydınlatılmadıkları, %48.5'inin onamla ilgili yasal haklarını bilmedikleri gösterilmiştir (3).

Yukarıda verilen araştırma örnekleri, ülkemizde tıpta aydınlatılmış onam, özerklik, hekim-hasta ilişkilerinin günümüzde geldiği nokta açısından toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir eğitim ve anlayış değişikliğine gereksinim olduğunu göstermektedir. Hekimler ve hasta hakları kuruluşları başta olmak üzere toplumsal katılımın dönüştürücü gücüne güvenen herkesin bu tür bir değişimin öncüsü olabileceğinin tarihsel örnekleri önümüzde durmaktadır.

Kaynakça

- Ataç A, Filizkaya N. "Hekim hasta ilişkisi ve hasta hakları ile ilgili bir araştırma". *III. Tıbbi Etik Sempozyumu Bildirileri* (Ed. S.Ş.Pelin, B.Arda, G.Özçelikay, A. Özgür, F. Ç. Şenler). 1998; 29-39.
- Aydın E. "Hekim-Hasta İlişkisinin Etik Yönü". *T Klin Tıbbi Etik*. 1998; 6: 8-13.
- Civaner M, Terzi C. "Hastanın Kendi Kaderini Tayin Hakkı". *II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Bildiri Kitabı* (B.Arda, R.Akdur, E.Aydın). 2001; 467-82.

- Emanuel EJ, Emanuel LL. “Hekim–Hasta İlişkisinin Dört Modeli”. *JAMA*. 1993; 6:2: 115-22.
- Ersoy N. “Klinik Etiğin Önemli Bir Sorunu: Aydınlatılmış Onam”. *T Klin Tıbbi Etik*. 1994; 2:3:131-36.
- Ersoy N. “Aydınlatılmış Onam Öğretisinin Gelişimi”. *T Klin Tıbbi Etik*. 1995; 3:1: 1-5.
- Harris J. *Hayatın Değeri- Tıp Etiğine Giriş* (Çev. S. Sertabiboğlu). Ayrıntı Yayınları. 1. Basım. 1998; 267-68.
- Oğuz NY. *Psikiyatride Onam ve Aydınlatılmış Onam- Etik, Hukuk ve Bilim Açısından*. AÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara. 1994; 9,44,45,60.
- Oğuz NY. “Klinik Uygulamada Hekim-Hasta İlişkisi”. *T Klin Tıbbi Etik*. 1995; 2:3:59-65.
- Örs Y. “Geçmişte ve Günümüzde Hekim-Hasta İlişkisi”. *Tıp Dünyası*. 1975; 48:6. 224-30, 319-27.

Masaldan Devlete: İletişim Etiği ve Devlet Felsefesi Açısından Bir Masal Okuma Denemesi

Prof. Dr. Hakan Poyraz*

Varlığa yönelik idrakinde henüz soyutlamalar yapamayan ve bilişsel düzeyleri açısından somut işlemler dönemindeki erişkin olmayan bireylere, ahlaksal değerleri kazandırmanın en etkili yöntemlerinden biridir masallar. Çünkü, masalarda, somut varlık biçimine sokulanlar, sembolize edilmiş değerlerdir: Keloğlan, Devanası ve Kafdağı gibi.

Masal yoluyla bir davranış biçimini kazandırmak, o davranışı gerekçeleriyle öğretmekten daha kolay ve pratiktir. Bu nedenle masalarda, davranışa emsal teşkil edebilecek ahlaksal modeller ve bağuntılar, masalın pedagojisi içerisinde verilebilir ve böylece masallar, ahlak metni olarak okunabilir. Bu metinler, oluşturulma sürecindeki bilinci, *kültürel bir bilinç* olarak formatlamaktadır ve her kültürün masala akseden formu ve bu formda taşınan içeriği farklıdır.

Bizim buradaki maksadımız, bir masal figürü olarak Keloğlan'ı, yine bir masal figürü olan Külkedisi ile mukayese ederek, iletişim etiği ve devlet felsefesi açısından bir okuma denemesi yapmaktır.

“Masal” kavramındaki ahlaki vurguyu, bu kavramın etimolojisinden çıkartmak mümkündür. Masal kelimesinin orijinali olan mesel, misal kelimesi ile aynı köktendir ve her ikisi de m-s-l sülâsinden türetilmiştir. Misal kelimesi, “örnek”, “masal”, “rüya”, “düş” ve “benzerlik” gibi anlamlar taşımaktadır. Fiilden isim yapmak için kullanılan vezin anlamına gelen emsile, misalin çoğuludur ve “her biri ilke olarak kendi yerine kullanılacak sayısız örneğin türetilmesini sağlamak”¹ demek olan dilbilimdeki “paradigma” anlamına gelir. Mesel ise, belli bir hakikati anlatmak için, örnek kullanmaktır. Misal, *mesele* göre daha genel bir örnektir² ve “örnek”, “numune”, “model” anlamındaki emsal, bu kelimenin çoğuludur. Masalın konumuz bağlamındaki anlamları:

- a) terbiye ve ahlaka faydalı hikaye,
- b) dokunaklı ve manalı, yani bir başka şeye işaret etmek üzere, zahiri manasıyla söylenmeyen sözdür.

Gerçekliği tasvirde nasıl örneklendirmeler kullanıyorsak, masalda da öylececektir. Çocuk, masal formunda kendine nakledilen bu *gerçekliği*, kendisini masal kahramanı ile özdeşleştirmek suretiyle yaşayacak ve bu değerler, onun anlam dünyasını inşa edecektir. Şu farkla ki, masalda örneklendirilen misal, gerçekliğin determine edilmiş yapısına uymak zorunda değildir. Masaldaki anlatım biçimi ve anlayış, fizik alemdeki ilişkileri dile taşıyan anlatım biçimi ve bundan doğan anlayıştan farklıdır. Bunun için, masal, farklı bir “anlama” sahasına aittir ve bu anlamanın kendine özgü bir anlatımı, yani dili vardır.

* Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

¹ Kuhn. T. S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan yay, İstanbul, 1985, s. 54.

² Yazır, E. H., *Hak Dini Kur'an Dili*, I/243.

Gerçek dünyadan masal dünyasına geçiş, tekerleme ile olur.

Tekerleme üzerinde giden düzen, gerçekliğe paralel, ama bu gerçeklikten başka bir gerçeklik oluşturan dil düzenidir. Tekerleme, bizi olguların tarihi bilgilerin yeknesak ve determine edilmiş dünyasından masalın beklenmedik ve şaşırtıcı alemine götüren dil aracının tekerleği; olgusal ve tarihsel gerçekliğin varlık tezini askıya alan deyiş biçimidir.

Masal masal maliki

Kıyruğu var on iki

On ikinin yarısı

Çömlekçinin karısı

gibi bir masal tekerlemesinde, anlatılan hikayenin çömlekçinin karısı ile ilgili olduğu açıktır. Masal kısmı, çömlekçinin karısı fenomenine takılmış on-iki kulptur ve buna ilave edilmiş gerçeküstü öğeler de o fenomenin masal formundaki tasviridir. Az gitmek-uz gitmek, Kafdağı, dev, Keloğlan, belli bir simgeselliğe sahip varlıklardır. “Bir varmış, bir yokmuş” ifadesiyle, varlıkla yokluk paranteze alındıktan sonra, zaman kategorisinin dışına çıkarız: Masalın *mış*-lı ifadesi, “geçmiş”e ait bir zaman kipine değil, zaman ve mekân koordinatları dışındaki sahaya gönderimde bulunur. “Evvel zaman içinde” ise, evvelin yani geçmişin, “şimdi” içinde olduğuna işaret eder. Aksi halde, bu ifadenin mekân boyutundaki yansıması olan “Kalbur saman içinde” ifadesi anlamsız olurdu. Böylece artık, masal anlatıcısı, annesinin beşiğini tıngır mıngır sallayabilir ve bir arpa boyu yolda az gidip-uz gider, altı ay bir güz gider.

Pirelerin berber olduğu farklı bir hakikat dünyasıdır bu: Olgusal ve tarihsel varlık tezi askıya alınmış ve zaman ve mekân koordinatlarının geçerliliği kaldırılmıştır. Gerçeklikten geride kalan, yalnızca o masal ile verilen “öz”dür. Masal ile birlikte, onun formunda anlatılan öze ulaşırız. Bu öz, metafizik bir mahiyet arz etmez, sadece kuşaktan kuşağa nakledilen kültürel özü içerir.

Masal yoluyla gerçeklik paranteze alınır ve paranteze alınan dünyanın özü çıkarılır, misale dönüştürülerek masal içinde tasvir edilir. Paranteze alındıktan sonra yeniden tasvir edilen “öz” aynı zamanda masaldan arta kalan “hisse”dir. Bu hisse, moral nasihat olmaktan çok, kişinin masal kahramanı yoluyla kendi içinde canlandırdığı erdemlerdir; cesaret, adalet ve ölçülülük gibi. Bu erdemlerin tecrübesi kültürden kültüre farklılık gösterdiği için, değerlerin değişmezliğine rağmen, yargılardaki değişim, kimlik ve kişilik biçimlendirmesi yapan masalarda da kendini gösterir.

Değişik kültürlerin kendilerine has değerleri, dolayısıyla farklı masalları vardır. Bu sebeple, toplumların şuuraltını masalların ifşa ettiğini söyleyebiliriz.

Örneğin, Batı masallarında aşklar, prenslerle prensesler arasındadır. Sınıfsal eşitsizlik genellikle bozulmaz; Prensın hizmetçi kıza aşık olduğu *Külkedisi* masalında bile... Masalın kahramanı Külkedisi, asil bir ailedendir. Annesini yitirdikten sonra babası başka bir kadınla evlenmiş ve babasının ölümünden sonra ise evin yönetimi üvey annenin eline geçmiştir. Üvey anne, hanenin gerçek efendisini köleye çeviren alt sınıftan zalim bir motiftir. Külkedisi, onun merhametine kalmış mazlum bir asil. Asalet vurgusu satır aralarında saklıdır. Üvey anne ve sonradan görme kız kardeşler, burjuva tavrıyla belirginleşir. Kan bağı esasına göre, evin leydisi olan Külkedisi, hizmetçi muamelesi görür. Burada “olması gereken tablo” ihlal edilmiştir. Ahlaksal yapının yeniden tesisi için bu tablodaki figürlerin yerli yerine oturtulması gerekmektedir. Bunun için, prensin, ülkesinde evlenme yaşı gelen genç kızlara bir balo vermesi son derece uygun bir ortam oluşturur. Külkedisi’nin prensin verdiği baloya gidebilmesi, yani prensin ona aşık olabilmesi için, bu eşitsiz tabloyu ancak *büyü* ile tersine

çevirebilecek iyi kalpli bir büyücü gereklidir. Bu büyücü tarafından balkabağı, Külkedisi'nin saray arabasına, fareler bu arabaya koşulan atlara, tavşan sürücüyeye, hizmetçi kız yani Külkedisi prensese dönüşmelidir ki, bu çevrilişle sınıfsal düzey eşitlenebilsin, üvey anne elinde zulüm gören asil ama zavallı genç kız, gece yarısına kadar *bile* olsa prenses olabilsin.

Bu masalda dile getirilen aslında şu iki hükümdür:

- 1) Eğer bir asil, kaderin sevkiyle hizmetçi pozisyonuna düşmüşse, onu asli yerine iade etmek için her türlü muhal gerçekleştirilebilir.
- 2) Olumsuz tarafından baktığımızda ise, bir hizmetkârın asiller arasına katlabilmesi, ancak balkabağının araba, farelerin at olması gibi hayal üstü motiflerin devreye girmesi gerekir. Buna göre: Ne zaman balkabağı saray arabası olursa, ancak o zaman hizmetçi kız prenses olur.

Mukayese için bir nebze de olsa değindiğim bu masala karşılık, bizim masallarımızın önemli kahramanlarından olan *Keloğlan* masalına bakacak olursak, aşkın bu coğrafyadaki hissedilişinin, batı coğrafyasının tarihsel gerçekliği ile örtüşmediği daha net anlaşılır. Keloğlan, kendi sosyal mevkiine, ekonomik durumuna, akademik unvanına, bürokratik titrine bakmadan, Allah'ın emri Peygamber'in kavliyle sultanın kızına talip olabilir. Aslında talip olduğu şey, yönetimdir. Maksat devletle akraba olabilmektir. Bu manada Keloğlan masalları, insanımızın, yönetime talip olması şeklinde değerlendirilebilir. Fakat bu talebin gerçekleşmesi kolay değildir. Ya *Kaf Dağı* aşılacak, ya da *Ali Cengiz* oyunu öğrenilecektir.

Bu masalarda, sınıf farkını dışlayan bir anlatım biçimi bulmaktayız. Davul dengi dengine vurur ve hiçbir ana-baba kızının davulcuya varmasını istemediğinden, onu kendi haline bırakmaz. Ama hiç olmazsa masal dünyamızda, padişahın kızına, elin çulsuz kel oğlunu damat olarak münasip görebiliriz. Ne olursa olsun “Kibirlenme padişahım, senden büyük Allah var” diyebilir ve padişahın kibrini, Keloğlan'a kız verdirmek suretiyle söndürmeyi de biliriz. Masal bu ise, gerçek de budur. Bu gerçeği masalın dilinde oluşturan kişi, bir zihniyet oluşturmaktadır çünkü. Tarihte böyle Keloğlanlar çoktur. Sokollu Mehmet Paşa, Damat İbrahim Paşa ve daha niceleri. Bunlar arasında Kanuni'nin damadı ve Mihrimah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa, tipik bir örnektir. *

Bu sebeple Keloğlan anasını padişaha göndermekte bir beis görmüyor ve anası da huzura vararak Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile padişahın kızını kel oğluna isteyebiliyordu. Kellik, bilinen anlamından çok “yalın”lığı, “çıplak”lığı, manevi saflığı, dünya istişnasını ifade eder ve bu sebeple başı kabaklık, yalın ayaklıkla birlikte dile getirilir.

* Kanûnî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzamlarından olan Rüstem Paşa, Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultan'la evlendirilmek istenir. Doğu Anadolu'da sefer halinde olan Paşa'ya damad-ı şehriyârî unvanını layık görmeyenler, onun cüzzamlı olduğu söylentisini yayarlar. Hekimbaşından, cüzzamlılara bit uğramadığını duyan Sultan Süleyman, özel bir adamını Paşa'nın ordugahına gönderip, kirli çamaşırlarını araştırır. Çamaşırında bit bulunan Paşa'nın cüzzamlı olmadığı böylece anlaşılır ve düğün hazırlıkları başlar. Devrin şairi de:

“Olacak bir kimsenin tal-i yâr
Anın kehlesi (biti) dahi işe yarar”
diye, olayın anlam ve önemini belirtir.

Keloğlan'ın saflığı günümüzdeki kastından farklı olarak katışmamışlığı ifade eder. Yani asli erdemlerde bir bozulma yoktur.

Değer yargısı, masalın sonunda verilir. Keloğlan, zeki, gözü pek ve padişaha damat olmayı göze alacak kadar da kendinden emindir. İşte tam da bu sebeple Kafdağı'na ulaşacak er olmaya namzettir. Kafdağı aşılmalı ve oraya ulaştığının bir göstergesi olarak kırmızı gül goncası, sınavı aşmış olmanın beratı olarak Sultan'a sunulmalıdır. Zira Zat-ı Şâhâne'ye layık damat olmanın yolu, Kafdağı'nın yoluyla çakışır.

Kafdağı, aşılması güç engelleri sembolize eder ve bu güçlükleri aşmanın anahtarı da masalın içerisinde. Masal kahramanı engellerden ilkin, ilk imtihanını; atın önündeki eti ite, itin önündeki otu ata vererek geçer. Böylece *zulmü* sona erdirip *adaleti* yani *dengeyi* sağlar. Adaletin terazisi dengede durur. Adaletin zıddı zulüm. Zulüm, yani dengesizlik. O da her şeyi yerli yerine koyarak aşılır. Keloğlan, zulmün egemenliğine adaleti sağlayarak son verir ve Kafdağı yolculuğu, birdenbire güzel Sultana vurulup onunla baş-göz olma sevdasından çıkıp, yönetilenin meşru bir zemin içerisinde yönetime ortak olmasının hikayesine dönüşür.

Tarih boyunca vezirlerin, kadıların, kötü yöneticilerin zulmü altında inim inim inleyen halk kitlelerinin istediği ve dilediği biricik nimettir adalet. Ulema ve hükemanın, devlet adamlarına, hükümdara ve vezirlere her fırsatta adaleti tavsiye etmelerindeki hikmet budur. Onlar, kaleme aldıkları *Siyasetnamelerde*, *adalet* eksenli bir yönetim ahlakını müdafaa etmişler ve adalet olmazsa devletin de saltanatın da dayanaktan yoksun kalacağını anlatmaya çalışmışlardır.

Devlet, Arapça *de-ve-le* fiilinden türetilmiş bir kelime. Bu kelime, ayın devri hareketini ifade eder. Kamerî takvimde on dördüncü gün, dolunaydır. Devletin de aşkın da ortak sembolüdür ay. Kadim Sümer mitolojisinde "Ay" mühürlerin verildiği yerdir.³ Yani mühür kimdeyse Süleyman odur: Onun için mühür gözlü olanlar sakınılır, kıskanılır.

Osman Gazi, Şeyhinin evinde rüya görmektedir: Şeyh Edebâli'nin koynundan çıkan ay, Osman Gazi'nin koynuna girer ve göğsünden ulu bir çınar fıskırarak, üç kıtaya yayılır. Rüya, şeyh tarafından yorumlanır: Ay ya da hilal, devlete işarettir. İşte bu yüzden devletin ihtişamı, Devletlû'nun ayın on dördü gibi parlak ve güzel, dolunay gibi menevişli kızında tecelli etmiştir. Keloğlanın deniz gönlünde sultanın yakamozlar yapması, işte bu yüzdendir ve işte bu "aşk" böylesine derin ve yönetimseldir.

Herkesin Kafdağı farklıdır: Keloğlan için padişahın kızı *Ay Sultan*, anası için *saray*, Padişah için ise *adalet*. Bunun için olsa gerektir ki padişah, kızıyla izdivacın bedeli yani başlık parası olarak Keloğlandan Kafdağı yolculuğunu ister.

Keloğlan, az gider-uz gider. Dinlenmek için bir subaşında mola verir. Bir pîr-î fanî çıkar karşısına. Selam verir-selam alır, *iletişirler*; iletişime geçerler. Birbirine kapılarını kapamaz, bilakis açarlar. Selamlaşma, yabancı iki insanın birbirine kapı açtığı bir iletişim şifresidir çünkü. Keloğlan ekmeğini-azığını bu pîr-i fanî ile bölüşür. İletişimle açılan paylaşım, güçlükleri aşmanın ilk adımdır. Paylaşım, eksiltmez, arttırır. Artan beldir, berekettir. Maddenin paylaşımı da, mananın paylaşımı da, bilginin paylaşımı da böyledir; paylaşanı zenginleştirir. Aksakallı ihtiyar dahi, kendisiyle ekmeğini bölüşen, azığını paylaşan bu delikanlıyı sıralarına ortak eder. Paylaşılan bilgi, paylaşılan emeğe armağandır: İşte Kafdağı'na giden yol, işte güçlükleri aşmanın doğru tarifi...

³ M.Küyel, "İbn Sina'da AL-AKL FAAL'ın Kökleri" *İbn Sina'ya Armağan*, TTK, Ankara, 1984, R. Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*, çev. M. İlmiye Çığ, TTK, Ankara, 1998.

“Karşıdaki dağın ardına git, önüne bir gül bahçesi çıkar. Gül ağaçlarının kocaman dikenleri vardır. Bu gülleri, ellerinin kan revan içerisinde kalmasına aldırmadan -Ne güzel güller, diyerek kokla”.

Burada şöyle bir nasihat vardır: Gözümüzün önündeki *güzel* görmemize, onun dikenini mani olmasın. *Güzel olanı yakalamalı*, şikayet babında durmamalıyız.

“Oradan çıkıp yürü. Suyu kan gibi kırmızı akan bir dere ile karşılaşacaksın, yanına gidip: -Aman ne temiz su, de, biraz iç”.

Bir başka nasihat : Her varlık değerlidir ve her şeyin iyi yönü vardır. Bunu keşfet!

“Yoluna devam et. Bir köşe başında atın önünde et, itin önünde ot göreceksin. Eti ite, otu ata ver. Oradan uzaklaş; karşına iki kapı çıkacak, biri açık, diğeri kapalı; kapalı kapıyı aç, açık kapıyı kapa”.

Bir başka nasihat : Zulmü sona erdir, adaleti tesis et!

Keloğlan, Padişahın istediği emaneti alıp geri dönerken Kafdağı'nın bekçisi olan dev uyanır ve kapılara emreder:

“Tutun şu oğlanı kaçmasın!”

Açık kapı dile gelip, ses verir:

“Yıllardır ağzına asma kilit asılmış, kapalı duran bir kapıyım ben. Kimse bana halin nedir diye sormadı. Bu oğlan ise beni açıp ferahlattı. Ben onu tutamam”.

Buradan şöyle bir ders çıkarabilir: Kapalı kapıları dışımıza doğru açalım. Kendimizi kendi kulemize mahkûm etmeyelim. Etrafımıza duvarlar örmeyelim: İletişelim!

Dev, at ile ite seslenir:

“Tutun şu oğlanı!”

At ile it, cevap verirler:

“Biz onu tutamayız. Yıllardır birimize zorla et, diğerimize zorla ot yedirterek zulmediyordun. O oğlan yiyeceklerin yerini değiştirerek bu zulmü kırdı”.

Yine bir başka ders: Eşyanın tabiatına aykırı hareket zulümdür.

Kanlı dere, “O benim gönlümü hoş tuttu” diye; dikenli güller, “O kadir kıymet bildi” diye, Keloğlana yol verirler.

Keloğlan Kafdağı'nı aşar ve gelir için en zor kısmına. Sarayda vezirlerin döndürdüğü Ali Cengiz oyunlarını bozmaya. Keloğlan devletle, Keloğlan siyasetle böylece tanışır. Keloğlan'ın şimdiye kadar olan macerası, bir Anadolu tosununun siyaset yolunda erdemli yolculuğunu hikaye etmekteydi. O, bir garip Keloğlan iken, kurtla kuşla yarenlik yapıp göl kenarında, gölgelik ağacın dibine sırtını verip keyif çatarken, yani mesutken, hürriyeti devletin tasallutundan uzak, hür bir Keloğlan iken, padişahın Aykız'ını alıp, devletlû olmuştur, O artık Keloğlan değil, *Vezir Keloğlan*'dır.

Toplumun şuuraltı, sade bir çobanı bile paylaşım, sabır, metanet, cesaret, adalet gibi hasletlerle donatarak, yönetime bir mesaj vermesine vermektedir amma; Keloğlanı Kafdağı'ndan daha güç, daha acımasız, daha çetrefil bir yolculuk beklemektedir. İktidarı bölüşmek istemeyen güç odakları, Keloğlan'ın Ay Sultan ile evlenebilmesi yani *devletlû* olabilmesi için ona Ali-Cengiz Oyununu öğrenmesini şart koşarlar.

Aslında, Keloğlan, kültürde iki cephesi olan bir iradenin gerçekleştiricisidir: Sosyal irade ile yola çıkan Keloğlan, siyasi irade ile bütünleşmektedir. Kafdağı'na ulaşmayı da, Ali Cengiz oyununu da Keloğlan'dan o siyasi irade istemektedir.

Ustalar ustası Ali Cengiz, rakiplerin ortadan kaldırmak için yüz tane hile bilmekte fakat öğrencilerine bu hilelerden ancak doksan dokuzunu öğretmektedir. Eğitimi ikmal ettiği her talebesi ile ölümüne bir müsabakaya girer Ali Cengiz. Şimdiye kadar hiç bir talebesi onu yenememiştir. Zira o, öğretmediği ve sona sakladığı hüneri ile

bütün talebelerini ve dolayısıyla muhtemel rakiplerini ortadan kaldırmaktadır. Keloğlan, her nasılsa hocasının son numarasını öğrenir ve hocasını kendi oyununda mat eder.

Bu hikayeyi üreten şuur, Keloğlan'a, Kafdağı gibi aşılması güç zorluklar yerine, belki tehlikeli ama kısa yoldan, kurtlar sofrasında var olmak için Ali Cengiz oyunlarını öğreterek devletle izdivaç yaptırmıştır. İşte tam bu noktada Keloğlan, kendini ezen güç karşısında, ezilmemek için ezmeyi öğrenmiştir. Öğrenmiştir öğrenmesine de, başka bir Keloğlan'ın kendini mağlup etmesine, alt etmesine fırsat vermemek için, ustasının biçimini almıştır. Artık o, Ali Cengizleşmiş bir Keloğlandır. O, yüksek makamların Keloğlanıdır. Keloğlan için ise *devlet baba*, bundan böyle *devlet kayın baba* olmuştur.

Devlet, bu geleneğe *babadır*; müşfik ve koruyucu... Baba ailenin direği demek. Ailenin gürbüz, ilişkilerin sağlıklı olması, aile efradının üzerlerine düşen vazifelerini muntazam ve doğru olarak yapması ile mümkündür. Oysa devletin enseste yöneldiği toplumlarda bütün ilişkiler çarpıklaşır.

Alicengizleşmiş Keloğlan için devlet, kayın babadır. Bu kayın baba zamanla maun babaya dönüşür. Maun baba, maun çekmece, maun masa ve masadan adamlar ve bürokrasi ve devletin işleyişi demektir.

Devlet 'masa' ise ve masanın çekmecelerinden evraklar fıskırıyor, Bu *devlet, bürokrasi* demektir. İşte bu "devlet", yani bu tırnak içerisinde diş dişe, tırnak tırnağa, kıran kırana mücadele arenası o "masa" ve onun mütemmim cüzü olan "koltuk" keloğlanların yollarını kesen bir masaldır.

İşte masallardaki devlet.

İşte devletin masalları!

Acaba bilinseydi "Türk Masal Kurumu" da kurgulanır mıydı?

İşte bizim masamız, devletin bu olmadığını iddia eder!

Tıbbi Sosyal Hizmet Etiği

Şükran Sevimli*

Sosyal Hizmet Kavramı

“Sosyal hizmet” terimi genel olarak, bireyin sosyal yaşamını sağlıklı ve doğru bir biçimde oluşturması ve geliştirmesi için aldığı destekler paketini ifade eder. Bu paket, toplumdaki mevcut ortalama yaşayış ve algılayış seviyesine, ellerinde olmayan sebeplerle süreli veya süresiz olarak ulaşamayıp sosyal veya ekonomik yönden desteklenme gereksinimi duyan kişilere, karşılıklı veya karşılıksız şekilde sunulan maddi veya manevi yardımlardır (mal, malzeme yardımı, rehberlik, yönlendirme, psikolojik destek gibi)”.(1)

Tanımda görüldüğü gibi sosyal hizmet, bünyesinde birçok alt alanı barındıran disiplindir. Bu tanımın en belirgin özelliği, sosyal hizmetten yararlananları “yoksul olan ve olmayan” biçiminde belirlemesidir. Farklı bir söyleyişle, sosyal hizmetlerin hedef kitlesi sadece yoksullar değil, yoksul olmadığı halde çeşitli yoksunluklar içinde bulunanlardır. Sosyal hizmet alanında, geçinme olanağı bulamayan yoksul kişilere yönelik olanların yanı sıra ekonomik yönden yeterli düzeyde olan fakat kişisel nedenlerle değişik türde uzmanlık hizmetlerine gereksinim duyan kişilere yönelik hizmetler de yer almaktadır. Türkiye’de sunulan hizmetler daha çok maddi yoksullukla ilgili iken (yetersiz sayıda da olsa Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü’ne başvuruda bulunan bireylere yapılan ayni-nakdi yardımlar gibi) Anglo-Amerikan ülkelerinde hem yoksulluğa hem de yoksunluğa önem verilmektedir. Yoksulluğu ve yoksunluğu gidermeye yönelik hizmet alanlarının geliştiğini görmekteyiz. Ülkemizde akademik düzeyde yapılan tartışmalarda yoksulluğun yanı sıra yoksunluğun önemi de belirtilmekle birlikte, pratikte bunlarla ilgili sorunları çözümlenecek yeterlilikte sistemli çalışmalara rastlamamaktayız.

Sosyal hizmet alanlarının isimlerini koyduğumuzda şu ana başlıkları hemen tespit edebiliriz: evsizlik, işsizlik, beceri eksikliği, finansman sorunları, fiziksel-psikolojik-ekonomik-seksüel istismarlar, istenmeyen gebelikler ve çocuklar, antisosyal davranışlar ve bunların önlenmesi, suçluluk, marjinal gruplar... Sosyal çalışmacılar, tüm bu alanlarda bireyin, grubun ve toplumun eğitim seviyesini yükseltecek, iletişimi ve güvenini artıracak, hoşgörülülüğü ve anlayışlılığı geliştirecek, sevgi ve saygı gibi temel değerleri korumaya ve geliştirmeye yönelik projelerde rol alırlar.

“Sosyal hizmet uzmanı” ya da “sosyal çalışmacı” olarak adlandırılan profesyonel, sosyal sağlığın sorumluluğunu taşıyan, yukarıda söz edilen alanlarda grup lideri, terapist, danışman, yönetici olarak görev alarak araştırma yapmayı, plan ve program hazırlamayı üstlenmiş olan ve bu çerçevede meslek eğitimi almış bulunan kişidir.

Sosyal Hizmet Eğitiminin ve Örgütlenmesinin Türkiye’deki Tarihçesi

* Sosyal Çalışmacı, Halk Sağlığı Bilim Uzmanı, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

Sosyal hizmet ya da İngilizce'den birebir çeviri ile sosyal çalışma mesleği ülkemize başlangıcının ilk adımı, 1959 yılında Sağlık Bakanlığına bağlı olarak dört yıllık bir Sosyal Hizmetler Akademisi kurulması kararının alınmasıdır. Bu okul ilk mezunlarını 1965 yılında vermiş, mezunlar kamusal ve özel kuruluşlarda çalışmaya başlamışlardır. Sosyal çalışma eğitimi gelişmiş ülkelerde olduğu gibi birçok okulda değil, maalesef tek bir merkezde; yalnızca Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu'nda verilmektedir. (1)

Sosyal Hizmetin Örgütlenmesi: 1963 yılında, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olarak Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bu genel müdürlük 1982 yılında Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Kanunu ile Başbakanlık bünyesine katılmıştır. (1)

Tıbbi Sosyal Hizmet

Tıbbi Sosyal Hizmet tıbbi kurumlarda çalışan sosyal çalışmacı tarafından sunulan hizmettir. Tıbbi sosyal çalışmacının sunduğu hizmet, temelini ve içeriğini Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımlamasından almaktadır. DSÖ sağlığı, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden tam iyilik hali olarak tanımlar. Bir başka deyişle sağlık üç boyutludur. Bu boyutlar biyolojik sağlık, psikolojik sağlık ve sosyal sağlıktır. Sağlık denildiğinde genellikle ve öncelikle biyolojik, medikal sağlık anlaşılmaktadır. Sağlığın biyolojik boyutundan sorumlu olan kişiler hekimlerdir. Psikolojik sağlık kavramı 20.yüzyılın ikinci döneminden itibaren literatürde ve kamuoyunda kabul görmeye başlamıştır. Psikolojik sağlık boyutunun sorumluları psikiyatrlar ve psikologlardır. Buna karşın, sorumlu meslek elemanları sosyal çalışmacılar olan SOSYAL SAĞLIK kavramı literatürde tanımlanmamıştır.(4) Sosyal sağlık terimi iki farklı çağrışıma yol açabilir. Bu bildiri çerçevesinde “sosyal sağlık”, toplumsal mekanizmaların sağlıklı işleyişi anlamında değil; Dünya Sağlık Örgütü' nün sağlık tanımında yer alan toplumsal açıdan iyilik halini belirtmek için kullanılmıştır. Psikolojik ve biyolojik sağlığa yönelik girişimlerin ancak sosyal sağlık çalışmalarıyla tam iyilik haline ulaşabileceği, gerçekleştirilebileceği sağlık profesyonelleri tarafından kabul edilmektedir.

Sosyal sağlığın net bir tanımlanmasının yapılmamış olmasına karşın tıbbi kurumlarda yaklaşım, bize sosyal sağlığın önemsendiğini ve sağlığın diğer boyutlarıyla eşdeğer bir kabul gördüğünü göstermektedir. Özellikle Anglo-Amerikan sistemindeki öncelikli olarak oluşturulan tedavi ekibinde akla gelen ilk üç profesyonelden biri sosyal çalışmacıdır. Tedavi ekibinin bütünü oluşturulan önemli üyelerinden biridir. Tedavi ekibinde doktor, hemşireyle eşdeğer bir konuma sahiptir. Sosyal çalışmacının sosyal sağlığın sorumlusu olan tek meslek olduğunu belirtmiştik. Diğer sağlık profesyonelleriyle arasında önemli yaklaşım farkı bulunmaktadır. Hekim ve psikolog hasta merkezli çalışmalar planlarken, sosyal çalışmacı hasta ve hasta yakınlarını içeren çalışmalar planlamaktadırlar. Örnek olarak, tıbbi sosyal hizmetin beşiği ülkelere yani Anglo-Amerikan ülkelerindeki tıbbi sosyal hizmet uygulamalarına baktığımızda hasta ve hasta yakınlarının bir bütün olarak ele alınıp çeşit hizmet değil, hizmetler paketinin hazırlandığını görmekteyiz. Çünkü hasta ve hastanın ailesi hastalığın getirdiği akut, kronik ve terminal dönem hastalarının yaşadığı biyolojik ağrı ve işlev kaybının yanı sıra hastalıktan kaynaklanan korku, endişe, stres, çaresizlik, tükenmişlik, çözümsüzlük, bilinmezlik gibi çok çeşitli duygularla da baş etmek durumundadır. Sosyal çalışmacı hasta ve hastanın ailesi ile hastaneye başvurudan itibaren tedavi ve tedavi sonrasında yakın irtibat halinde olan ve gerek klinikteki tedavisi süresince gerekse tedavi sonrası

ortama uyum sağlamasında yardımcı olan sağlık profesyonelidir. Sosyal çalışmacı hastanın koruyucu sağlık ve güvenlik hizmetlerinden bilinçli ve sistemli bir şekilde yararlanmalarına yardımcı olur. Sosyal Çalışmacı tedavi ekibinin bir parçası olarak hastaların optimal bakım hizmetinden yararlanmalarında rol üstlenir.

Tıbbi Sosyal Hizmetin Tarihsel Kökeni

İnsanoğlunun kendisiyle ve sağlığıyla ilgilenmesi, herhalde düşünmesi kadar eski olmakla birlikte sağlıkla ilgili mesleklerin ortaya çıkışı ve hizmet programlarının oluşturulması nispeten yenidir. Tıp tarihi boyunca uzun süre sağlığı korumak ve sürdürmekten çok, hastalıkla mücadele etme çabaları ağır basmıştır. Hem hekimlerin meslek anlayışında hem de sağlık politikalarında hastalığı ortadan kaldırma düşüncesi ön planda yer almıştır. Kadim Yunan panteonunun tıp tanrısı Asklepios, kaybedilen ve ancak hekim tarafından geri getirilen, bir sağlık kavramının temsilcisi olmuş; Asklepios'un kızı sağlığı koruma ve geliştirmenin simgesi Hygeia ise yüzyıllar boyu babasının gölgesinde kalmıştır.

Tıbbi sosyal hizmetler ise doğası gereği tedavi ediciden çok koruyucu sağlık hizmetleri bünyesinde yer almakta; koruyucu ve önleyici hizmetler çerçevesinde tedavi edici hizmetlere göre çok daha işlevsel bir rol almaktadır. Bu çerçevede tıbbi sosyal hizmet mesleğinin, tıp dünyasının bir parçası olarak ortaya çıkışı ancak koruyucu ve önleyici anlayışın güçlendiği günümüz koşullarında olmuştur. Kuşkusuz karmaşıklaşan toplum yapısı ve zayıflayan insanlar arası ilişkiler de böyle bir mesleğin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır.

17., 18. ve 19. yüzyıllarda gelişen biyomedikal tıp modeli 20. yüzyılın ortalarına doğru sağlığın biyolojik yönünün yanı sıra psikososyal yönleriyle birlikte ele alınması doğrultusunda görüşler benimsenmeye başlamıştır. Psikososyal alanda daha yoğun hizmet verme kaygısı özgün mesleklerle gereksinim duyulmasına yol açmıştır. Tıbbi sosyal çalışmacılar ve klinik psikologlar bu gereksinimin ürünüdür. Sosyal sağlığın 21. yüzyılda çok önemsenip, üzerinde durulacak bir alan olacağı düşünülmektedir. Biyomedikal tıp anlayışının yüksek ekonomik bedel pahasına tatmin edici sonuçlar veremeyişi, biyopsikososyal sağlık anlayışının ve koruyucu önleyici tıp yaklaşımının önemi arttırmaktadır.

Tıbbi Sosyal Hizmetin İşlevi: Psikososyal Destek

Hastalık organizmada birtakım değişikliklerin meydana gelmesiyle fizyolojik işlevlerin bozulması halidir; bir kriz durumudur. Bu krizden gerek hasta olan birey gerekse yakınları etkilenir. Tüm kriz durumlarında olduğu gibi sosyal ilişkiler, beklentiler, yaşamı algılayış gibi pek çok boyutta değişiklik ortaya çıkar. Bir tür yenilenme, değişme dönemidir. Bu yenilenme ve değişimin olumlu ve sağlıklı bir yönde olması, krizle hem hasta hem de hasta yakınlarının baş edebilmesi için profesyonel yardıma gereksinim vardır. Bu ve benzeri nedenlerle sağlık ve hastalığa yönelik çalışmalarda biyopsikososyal bir model hazırlanması, etkin olarak hizmet verilmesi gerekmektedir. Tedavi ekibinin önemli bir üyesi olan sosyal çalışmacı kendini yetersiz, çaresiz, çözüm yolları tıkanmış, yarından kaygı ve korku ile bahseden, umudun çok az olduğu duygusal ve düşünsel çıkmaza giren hasta ve hasta yakınlarına profesyonel destek ile yaşamı yeniden sevmeye, istemeye, kaygı ve korkularından kurtularak hastalıkla mücadele etmeye ve sağlıklarını korumaya yönelik önlemleri gerçekleştirmelerine yardımcı olur.

Psikososyal desteğin hastalığın seyri üzerine yapılan araştırmalar önemsenecek derecede olumlu etkileri olduğunu belirtmektedir. Artık sağlık sorunları ve hizmetlerin oluşturduğu yeni gereksinimler tıp alanında diğer disiplinlerin katkılarını ve ortak çalışmayı da zorunlu kılmaktadır. Örneğin, biyomedikal gelişmeler ömrü uzatmakla birlikte kronik hastalıkların giderek artmasına da neden olmaktadır. Özellikle kronik rahatsızlıkları olan bireylerin yalnız kendileri değil aileleri de psikososyal açıdan etkilenmektedirler. Hastayla iletişimleri konusunda çeşitli sorunlar yaşamaktalar. Hasta bireyin yaşamını sürdürmesinde sosyal desteğin çok önemli olduğu bilinmektedir. Fakat bu sosyal desteğin de bilinçli olarak verilmesi, dozunun iyi ayarlanması gereklidir. Dengeli verilmeyen sosyal destek; örneğin, hasta bireyin tüm işlerini yapmak, hasta yakınına aşırı derecede yoracak ve hasta tarafından istismarına da neden olabilecektir. Kısa sürede yeni duruma alişan hasta bu durumu devam ettirmek isteyebilir. Bu ve benzeri nedenlerle hasta kadar hasta yakınlarının da eğitimi, bilgilendirilmesi ve yönlendirilmelerinde sosyal çalışmacının hazırladığı hasta ve hasta yakınları hizmet programı tedavi sürecine direkt katkıda bulunacak ve yeni hastaların oluşmasında da koruyucu önlem olacaktır.

Çünkü hastalık sosyal bir olgudur ve asla tek bir kişiyi etkilemekle yetinmez. Hastalıkla mücadelede hastanın yanı sıra, hasta yakınlarına da çok önemli görevler düşmektedir. Hastanedeki tedavi ekibi oluşturmanın arka planındaki hastalığı detaylı değerlendirme düşüncesi, olaydan etkilenen tüm kişilerin de değerlendirilmesiyle bütüncül bir tutum gerçekleştirilir.

Sosyal Sağlıkta Kültürel Öğelerin Önemi

Sosyal sağlık denildiğinde kültür ve kültürü oluşturan öğeler din, gelenek ve görenekler, ekonomi, politika ve psikolojik sağlık açısından önemli olan güven, saygı, kabul, sevgi, iletişim, kendini ifade etme becerisi de yer almaktadır. Bu üçlüden birini önemsemediğimizde sağlığı ya da diğer bir deyişle yaşamı bir bütün olarak önemsememiş ve gerçekteşmesini engellemiş oluruz. Özellikle din, kültürün en güçlü öğesidir. Hasta ve hasta yakınları tedavi süresi ve sonrasında da inançlarıyla uyumlu davranışların sergilendiği bir tedavi programını tercih edebilir. Çünkü, insanın yaşamı ve ölümü algılayışının da ip uçlarını verir. İnanmak beraberinde insanın yaşama isteğinin gücünü de vurgular. Dinler cennet, cehennem ya da reenkarnasyon kavramlarıyla insanın sonsuz yaşama isteğine de yanıt vermektedirler. Çünkü cennette de, cehennemde de ölüm yoktur. Bu durum yaşama isteği çok güçlü olan pek çok insan için önemlidir. Bir sürü sorun, acı, işkence ve benzerlerine rağmen insan yaşamayı çok sevmekte, yaşamdan ancak ve ancak kısa süreli vazgeçmeye razı olmaktadır. Fani dünyada ölüm vardır. Ölüm insanın çözemediği, algılamakta ve kabullenmekte zorlandığı bir kavramdır. Oysa öbür dünyada acı çekse de çekmese de, güzel şeyler sunulsa da sunulmasa da ölüm yoktur. Bir başka deyişle öbür dünya ölümün ulaşamadığı bir mekândır. İnsan o mekâna hazırlanmak için, tüm gerekleri severek yerine getirmektedir. Bu nedenlerle, dini inanışlar çok, pek çok önemlidir. Dini inanışın beraberinde gelenek ve görenekler de önemli bir rol oynar. Gelenek ve görenekler hastanın yaşadığı dünyaya ilişkin beklentilerini anlatmaktadır.

Sosyal çalışma mesleği uygulamalarında kültürel faktörlerinde uygulamayı aksatmaması için çok iyi değerlendirilip, sunulacak hizmet programında da değerlendirilmiş olmak durumundadır.

Tıbbi Sosyal Hizmet Uzmanının Görevleri

- Hasta ve hasta yakınıyla görüşme ve danışmanlık hizmeti,
- Hasta ile ilgili çeşitli önemli bilgileri toplama ve değerlendirme,
- Hastanın bireysel ve sosyal görevlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olma,
- Kişisel planlarına yardım etme,
- Diğer profesyonel ve toplum kaynaklarından hastanın yararlanmasını sağlama,
- Sosyal problemlerin çözümü için koordine çalışmalar planlama ve katılma,
- Görev yapılan klinik özelliklerini iyi anlama bu konuda hastayı ve hasta yakınına bilgilendirme (3).

Tıbbi Sosyal Hizmet Uzmanının Sahip Olması Gereken Özellikler

- Olgunluk,
- Kendine güvenli olmak,
- Temiz ve bakımlı olmak,
- Güzel konuşma ve güzel yazma becerisine sahip olmak,
- Dinlemesini bilmek,
- Profesyonel ve sistemli düşünmek,
- Değerleri açık bir şekilde anlama, etik,
- Profesyonel yardım becerisine sahip olmak,
- Sosyal, ekonomik ya da bireysel değerlerin ötesinde evrensel değerlere uygun bağımsız, özgür düşünme yeteneğine sahip olmak,
- Tedavi ekibinin değerlerini bilmek, anlamak ve hasta ve hasta yakınlarını bu konuda bilgilendirmek,
- Hasta ve hasta yakınlarının değerlerini anlamak ve tedavi ekibini bu konuda bilgilendirmek,
- Yaşama olumlu ve sıcak bakma, algılama becerisini geliştirmiş olma,
- Etkili iletişim becerisine sahip olmak (3).

Tıbbi Sosyal Hizmetin Etik İlkeleri

Tıbbi sosyal hizmet etiği, sağlık profesyonelliği çerçevesinde benimsenen genel etik ilkelerin alana özgü niteliklere uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi tıp etiğinin genellikle benimsenen öncelikli dört temel ilkesi (1) yarar sağlama, (2) zarar vermeme, (3) özerkliğe saygı gösterme ve (4) adil olmaktır. Farklı bir yaklaşım ise yaşama saygı duymayı tek ana ilke olarak görmektedir.

Tıbbi sosyal hizmet, diğer sağlık profesyonelliklerine göre kişisel ilişkinin daha ön plana geçtiği toplumsal değerlerin daha fazla devreye girdiği, toplumsal örgütlenmenin kurumsal yapılarını ve kurallarını iyi tanımanın gerektiği bir alandır. Tıbbi sosyal hizmet etiği de tıbbi sosyal hizmetin bu özelliklerine uygun biçimde (1) gizlilik, (2) özerklik, (3) yararlılık, (4) zarar vermeme, (5) adalet ilkeleri benimsenmiş ve sosyal hizmet pratiğinde öncelikli olarak yer almaktadır.

Gizlilik (mahremiyet) ilkesi, sosyal çalışmacının hasta ve hasta yakınları ile yaptığı çalışma süresince ve çalışma bittikten sonra da geçerli olan bir ilkedir. Gizlilik ilkesi çok özel durumlar söz konusu olduğunda bozulur. Gizlilik ilkesine uyulmadığı durumlar; istismar, suç işleme, üçüncü bir kişiye herhangi bir şekilde zarar vermesi söz konusu olan durumlar. Özerklik ilkesi, etik donanımlı sosyal çalışmacı hasta ve hasta yakınların kararlarını değerlendirirken, öncelik durumuna göre kendi kararlarını kendileri vermeleri doğrultusunda hareket eder ve farklı hizmet alımları süresince de bu nahif kuralı göz önünde bulundurur. Oldukça ince bir çizgi olan özerklik, hastanın yanı sıra hasta yakınlarının da özerkliği söz konusu olunca çok daha özenli olmayı

gerektirir. Yararlılık ilkesi, sosyal çalışmacı, hasta ve hasta yakınlarının maksimum düzeyde var olan koşullardan yararlanmasına dikkat eder, gerekli olan noktalar da danışmanlık yapar. Hasta kuruma başvurduğu dakikadan itibaren ve taburcu olduktan sonra da sunulan hizmetten yararlanması ve zarar görmemesi için gereken özen gösterilir, bu çalışmalar adalet ilkesi de göz önünde bulundurularak yapılır.

Yukarıda belirtilen tıbbi sosyal hizmet etiği çerçevesinde sosyal çalışmacının neler yapabileceğine biraz daha açıklık kazandırmak için New York Eyaletinden bir örnek vaka Türkiye’de tıbbi sosyal hizmetin etik boyutundan sonra tartışılacaktır.

Türkiye’de Tıbbi Sosyal Hizmetin Etik Boyutu

Türkiye’de niteliksel ve niceliksel düzeyde olmayan, sorunlara yanıt verecek ölçüde gelişmiş olan sosyal çalışma mesleğinden söz etmek istiyorum. Çünkü sosyal çalışmacı sosyal sağlık hizmetlerini gerçekleştirecek bu alanda eğitim alan kişidir. Diğer bir deyişle, sosyal çalışmacı, sosyal sağlığın öncelikli olduğu bu alanlarda grup lideri, terapist, danışman, yönetici olarak görev alan araştırma ve plan, program hazırlamak üzere meslek eğitimi almış kişidir.

Ülkemizde sosyal çalışmacılar SHÇEK da görev yapmaktadırlar. Hastanede tıbbi sosyal çalışmacı olarak görev yapan çok az kişi olması ve dolayısıyla da bu alanda herhangi bir uzmanlığın söz konusu olmaması nedeniyle tıbbi sosyal hizmet ve tıbbi sosyal hizmet etiği oluşmamıştır.

1997 yılında yapılan 4. Olağan Genel Kurulunda Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu Etik ilke ve kuralları kabul etmiştir. Sosyal çalışmacılar hazırlanan bu etik ilkeler çerçevesinde hareket etmektedirler. Genel sosyal hizmet etiği ilkeleri her bir alana uygulanabilir olmakla birlikte, her bir alan için aynı ilkeleri içeren fakat ayrıntılarda alanı göz önünde bulunduracak etik ilkeler geliştirilmesi yararlı olacaktır. Çünkü bir suçlular için hazırlanan sosyal hizmet modeli ve hizmet paketi, çocuk yuvasına terk edilen ya da bırakılan çocuklarıinkiyle ya da huzur evlerinin çalışma paketinden farklı olacaktır. Tıbbi sosyal hizmet etiği ise tüm bu alanlardan da farklı olacaktır.

Vaka

Mr. Jones 75 yaşında hayatı çok seven bir kişidir. Her zaman Tanrı’nın kendisini kimseye muhtaç etmemesi için dua etmektedir. Bağımsızlığına çok önem veren üzerinde hassasiyetle duran bir kişiliğe sahiptir. Mr.Jones son 6 aydır sürekli kilo kaybetmeye ve sürekli öksürmeye başlamıştır. Medikal test sonucu korkutucu haberi öğrenir. Akciğer CA teşhisi koyulmuştur. Akciğer Ca’nın terminal dönemde olduğu ve ancak 6 aylık bir yaşam süresinin olabileceğinden söz edilir. Mr.Jones 2 çocuğunun her biri farklı reaksiyon verir. Kızı teşhisin doğruluğunu kabullenmek istemez. Oğlu ise babası için gerekli her türlü müdahalenin yapılmasını ve babasının yaşam süresinin uzatılmasını ister. Diğer taraftan finans ile ilgili endişeleri vardır, çünkü kendi işsizdir ve babasının tedavi gereksinimleri Tıbbi Yardım Bürosu (Medicaid) tarafından karşılanacaktır; bu miktar çok üst düzeyde bir tedavi programından yararlanmasına olanak tanımamaktadır. Bu arada Mr. Jones ise oldukça üzgündür, çünkü ailesine önemli bir sorumluluk yüklemektedir. Ailesinin ekonomik durumunun bu yükü kaldıramayacağını düşünen Mr. Jones’un aklına bir televizyon programından öğrendiği yardımcı intihar gelir. Yardımlı intihar olanağından yararlanmak istediğini belirtir. Bu durumda Mr. Jones ve ailesiyle karar vermelerine yardımcı olmak için hastane tedavi

ekibinden etik eğitimi almış sosyal çalışmacı görev alır. Etik donanımlı sosyal çalışmacı, karar verme aşamasındaki Mr. Jones ve ailesine nasıl yardımcı olabilir?(2)

1. Sosyal çalışmacı yapacağı tüm çalışmalar konusunda hastasını bilgilendirir ve aydınlanmış onamlarını yazılı olarak alır. Ayrıca hasta yakınlarının hastanın biyopsikososyal durumu hakkında net bir bilgiye sahip olmalarına yardımcı olunur. Bilgilendirme görevini üstlenen sosyal çalışmacı hasta yakınlarının duygusal durumlarını göz önüne alır, seçici sözcüklerle bilgilendirir, geri bildirim soruları ile konunun anlaşılıp anlaşılmadığını değerlendirir.
2. Sosyal çalışmacı söz konusu ülkenin ya da eyaletin hukukunu araştırmalıdır. Bu nedenle öncelikle hasta veya hasta yakınının isteği hukuka uygun olup olmadığının araştırılıp hastayı bu konuda bilgilendirir.
3. Alternatif tedavi yöntemleri hakkında hekimden aldığı bilgiyi hastaya anlaşılabilir dille aktarmalıdır.
4. Hasta yakınlarının verdiği farklı tepkileri değerlendirme. Örneğin Mr.Jones'un kızı hastalığı kabul etmemektedir. Bu durumda Mr.Jones'un kızının hastalığı kabul etmesi ve sonuçları hakkında bilgi alması için bireysel çalışma uygulanması gerekmekte, ayrıca aile içindeki aykırı yaklaşımlara yönelik çalışma yapılması gerekir. Buna benzer değerlendirmeleri yapan sosyal çalışmacı, gerekli tedavi planını hazırlar. Sosyal çalışmacı yalnızca hasta ile ilgilenmez, aile üyeleri arasında uyumun sağlanması konusunda da çaba sarf eder; eğitimi süresinde öğrendiği iletişim, arabuluculuk, uzlaşmacılık tekniklerinden yararlanır. Ayrıca tedavi ve hastalık giderlerini karşılayabilmeleri için var olan ekonomik yardımlardan yararlanma yollarını araştırıp, bilgi verir.
5. Tüm bu çalışmaları mesleki, teknik bilgi ve becerilerin etik donanımlı bir sosyal çalışmacının sunması, çalışmanın verimini, kalitesini ve etkisini arttıracaktır.

Bu vakada görev alan sosyal çalışmacı etik ilkeler çerçevesinde gerekli çalışmaların planlanması ve hazırlanan programın uygun koşullarda hasta ve hasta yakınlarına sunulması doğrultusunda çalışmasını yürütür.

Kaynakça

- Çengelci E, *Cumhuriyet Türkiyesinde Sosyal Hizmetlerin Örgütlenmesi*, s.4-5, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1996.
- <http://www.yahoo.com>, Social Work sitesi, *The Journal Of Nephrology Social Work*, Volume 20, 2000.
- <http://www.yahoo.com>, Social Work sitesi, By Laine P. Congress, DSW, Chair of Committee on Ethics and Professional Standards, and David Chollar, ACSW, Member, Committee on Ethics and Professional Standards, May 1995.
- Tomanbay I, "Sosyal Sağlık", *Sağlık Çalışanlarının Sağlığı 2. Ulusal Kongresi, 18-19 Kasım 2001 Kongre Kitabı*, s. 163, Ankara.

Enflasyon ve Etik

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şahin*

“Sadece fizikçi olan bir fizikçi hem birinci sınıf bir fizikçi, hem de topluma faydalı bir birey olabilir. Fakat sadece iktisatçı olan bir kimse hiçbir zaman büyük bir iktisatçı olamaz ve diyebilirim ki, sadece iktisatçı olan bir iktisatçının zararlı bir kişi, batta gerçek bir tehlike olması kuvvetle muhtemeldir”.

F. A. Von. HAYEK

Giriş

Günümüz dünyasının en önemli sorunlarından birisi de yüksek enflasyondur. Geçen yüzyıl içinde yeryüzündeki hemen her ülke yüksek enflasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Enflasyonun ortaya çıkardığı ekonomik, politik, psikolojik vb. birtakım sorunlar nedeniyle bütün dünyada enflasyona karşı politikalar uygulamaya konulmuştur. Birçok ülke bu mücadeleden başarı ile çıkarken, tüm çabalara rağmen ne yazık ki, ülkemiz yeni bir yüzyıla yüksek enflasyonla girmiştir. Uzunca bir süredir yaşanan enflasyonist süreçte beklenen olumlu gelişmelerin gerçekleşmemesi, toplum üzerinde enflasyonun geleceği konusunda da olumsuz beklentilerin yerleşmesine neden olmuştur.

Enflasyon bireylerin ruh hallerini ve davranış kalıplarını değiştirir. Toplumsal yaşamı kökünden etkiler. Gerek kişilerin gerekse toplumun değer kalıplarının değişmesine neden olur. Kişilerde zaten var olup belirgin olmayan bazı özellikleri belirgin hale getirir. Diğer taraftan hem psikolojik etkiler hem de yarattığı belirsizlik ortamıyla, etiksel sorunlara neden olur.

Enflasyon tek tek bireyleri ve tüm olarak toplumu Machiavellist bir etik anlayışına götürür. Sonuçta yaşamın tek amacını maddi zenginlikten ibaret sayan ve bu zenginliğin kaynağını ne olursa olsun önemsemeyen bir zihniyet hakim olur. Bir başka deyişle, her çeşit fırsatçılığı meşru sayan bir “oportünizm” egemen hale gelir. Kısa yoldan ve çoğu defa devlet imkanlarını kullanarak büyük çıkarlar sağlamayı en doğal hak sayan oportünist düşünce, bir salgın gibi bütün topluma yayılmaya başlar. Oportünist düşünce ise toplumsal ve kişisel etiği derinden etkileyen bir temele sahiptir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, enflasyon kavramı ve enflasyonun ekonomik ve sosyal etkileri teorik bazda ele alınmaktadır. İkinci bölümde, enflasyon ve etik arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin uzun yıllardır yaşadığı enflasyon sorunu ve bunun Türk toplumunda ne gibi etik sorunlara yol açtığı analiz edilmiştir.

I-Enflasyon Kavramı ve Enflasyonun Sosyo-Ekonomik Etkileri

En bilinen tanımıyla, enflasyon bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak yükselmesi halidir. Aslında (%1-2 gibi) düşük oranlı bir enflasyonun nispi fiyatlarda ayarlama ve kaynakların dağılımı üzerinde olumlu etkileri olduğu konusunda

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

hemen tüm ekonomistler hemfikirdir. Bununla birlikte enflasyonun yüksek düzeylere ulaşması ve bunun uzun süre devam etmesi durumunda bunun ekonomik yaşamı olumsuz etkileyeceği kabul görmektedir. Sürekli ve yüksek oranda yükselen fiyatlar genel seviyesi ülkede bir takım olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlara neden olur. Bunlar genellikle arzu edilmeyen, toplum vicdanını zedeleyen ve ekonomik performansı olumsuz olarak etkileyen etkilerdir.

Enflasyonun nedenleri ve etkileri halen ekonomistler arasında tartışma konusudur. Ekonomistler enflasyonun ekonomik ve sosyal açıdan önlenmesi gereken ekonomik bir sorun olduğu konusunda hemfikir olmakla birlikte, enflasyonun kaynakları ve enflasyonu önleyici politikalar konusunda farklı düşünceler ileri sürmektedirler. Enflasyonun işaretlerinin birçoğu, aynı zamanda enflasyonun nedenleri ya da etkileri de olabilmektedir. Bu ise çağdaş ekonomilerin oldukça karmaşık karakterini yansıtmakta ve ekonomideki koşulların dikkatle incelenmesinin ne denli önem taşıdığını göstermektedir.¹

Enflasyonun en belirgin etkisi gelir ve servet dağılımını bozmasıdır. Yüksek enflasyon dönemlerinde gelirlerini arttırma imkanı olmayan sabit gelirliler kayba uğrarlar. Bu kişiler genellikle zaten işçi, memur emekli gibi dar gelirli kimseler olduğundan uzun süreli enflasyon dönemlerinde gelir dağılımı dar gelirliler aleyhine olmak üzere bozulur. Aynı şekilde enflasyon nedeniyle borçlular karlı çıkarken borç verenler kayba uğrarlar. Yüksek enflasyonla uzun süre yaşayan ülkeler genellikle gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkelerdir.

Diğer yandan enflasyon ekonomideki bilgilenmeyi tahrip eder. Fiyatlar üzerine bilgi, tüketiciler için son derece değerli enformasyon içerir. Hızlı enflasyonlarda fiyat etiketleri sık sık değişmeye başlar. Bunun sonucu olarak tüketiciler eski fiyatlarla yeni fiyatları mukayese edemez duruma gelirler. Böylece mallar için gereğinden fazla ödeme yapmak zorunda kalabilirler.² Piyasa ekonomisinin en önemli işlevlerinden biri fiyatlar vasıtasıyla mal ve hizmetlerin maliyet, arz ve talepleri hakkında bilgi vermektir. Yüksek enflasyon ortamında her şeyin fiyatı sürekli arttığından, mal ve hizmetler ve bunları sağlayan değişik satıcılar arasından neyin ucuz, neyin pahalı olduğunu saptamak oldukça zorlaşmakta. Sonuçta görelî fiyatlar anlamını yitirip, tüketicinin umursamazlığı arttıkça da piyasanın denetimi asgariye inmektedir.³

Enflasyonun geleneksel olumsuz etkileri yanında çoğu zaman enflasyon maliyetinin hesaplanmasında da ihmal edilen önemli bir etkisi daha vardır ki, bu da enflasyonun bizzat kendi geleceği konusunda yarattığı belirsizliktir. Enflasyon belirsizliğinin ekonomik faaliyetler üzerinde doğuracağı en önemli sonuçlardan biri, bireylerin gelecekle ilgili ekonomik kararlarında belirsizlik yaratarak ekonomide üretimin düşmesine, işsizliğin artmasına, gelir dağılımının bozulmasına ve kaynak dağılımındaki etkinliğin azalmasına neden olmasıdır. Bundan başka, sosyal ve politik çalkantılara yol açarak, ekonomik faaliyetlerin gerilemesine neden olması belirsizliğin diğer olumsuz sonuçları arasındadır.⁴

¹ Irwing S. Friedman, *Enflasyon*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ekonomik Eserler Dizisi No: 12, Ankara, 1975, s.141.

² İlker Parasız, *İktisada Giriş-Prensipier ve Politika*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s. 375.

³ *Enflasyonla Mücadelede Tüketici*, <http://www.enflasyonsuz.com/tuketici.html>

⁴ Rahmi Yamak, "Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği", *İktisat İşletme ve Finans*, Nisan 1996, Yıl: 11, Sayı:121, s .37.

Enflasyonun en önemli nedenlerinden birisi hükümetlerin reel mal ve hizmet satın alabilmek için para basmalarıdır. Bu şekilde hükümetlerin para basarak elde edebilecekleri mal ve hizmet miktarına senyoraj denir. Senyoraj yolu ile hükümetler aynen bir vergi gibi hazineye reel kaynak transferi sağlayabilirler. Çünkü tüm fiyatlar ve ücretler aynı oranda artmayacaktır. Aradaki enflasyon lehine oluşan fark hükümetin cebine kalacaktır. Dolayısıyla enflasyon bir çeşit vergi gibi kullanılır. Halkın bu vergilendirmeye karşı yapacağı fazla bir şeyi de yoktur. Hükümetler gizlice ve hissettirmeden vatandaşların varlığının büyük bir kısmını pek de ahlaki olmayan böyle bir yolla ellerinden alabilir.

II-Enflasyonist Süreç ve Etik Sonuçları

1. Ekonomi Bilimi ve Etik

Günümüz ekonomi biliminin şaşırtıcı yönlerinden biri; vaktiyle ahlaki kurallara büyük önem veren ve ilk temelleri “ahlakçı filozoflar” diye adlandırılan düşünürler tarafından atılan bir bilim olduğu halde, bugün ahlaki sorunlarla hiç ilgilenmemesi ve hatta kendisini “ahlak ile ilgisiz” (*amoral*) bir bilim olarak tanıtmıştır. Bunun sorumlusu, kuşkusuz “akılcılık” (*rasyonalizm*) tutkusuna kendisini kaptıran ve ekonominin bir sosyal bilim olduğu gerçeğini görmezlikten gelen Neo-Klasik ekonomistlerdir. Temel konusu “insan” ve “insanlararası ilişkiler” olan bir bilimin, insan davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birini oluşturan “ahlak”ı ve “ahlaki kurallar”ı inceleme alanı dışında bırakması anlaşılması zor bir konu olduğu gibi, ekonomi biliminin “açıklayıcılık” ve “geleceği tahmin gücü” yönünden yetersiz kalmasına da neden olmuştur.⁵

Prof. F. Neumark ahlaki değerlerle ekonomik yaşam arasındaki etkileşimi 1944’te yazdığı bir makalesinde güzel bir şekilde dile getirmektedir:

Hiçbir hükümetin, kendi hareketleri için örnek aldığından daha yüksek bir ahlaki seviyeyi, vatandaşlarından beklememesi esas kaide olmak gerekir. Hakikaten de; devletler hukukunda olsun, iç ekonomi hukukunda olsun kendi mükellefiyetlerini yerine getirmeyen bir devlette, vatandaşların yüksek bir hukuk ahlakına sahip bulunacakları nasıl farz edilebilir?⁶

Ekonomi ile ahlak (ya da ahlaksızlık) arasındaki ilişkinin ortaya çıkışı devletin ekonomik faaliyetlerdeki etkinliği ile başlar. Hükümetlerin ahlak dışı davranışları bir süre sonra ekonominin tüm alanlarına yayılarak toplumun tüm katmanlarına hakim olur.

Liberal toplumların ilk dönemlerinde, örneğin İngiltere’de “Victoria Dönemi” diye adlandırılan dönemde, bireyin kendi ailesinin geçimini sürdürürken göz önünde tuttuğu, çok çalışıp, çok kazanmak, tasarruf edip para biriktirmek, borçlanmamak ve faiz ödemekten kaçınmak, başkalarının ve bu arada devletin malına ve mülküne saygılı davranmak gibi temel ilkeler politik yaşamda seçmen, politikacı ve bürokrat olarak görev aldıklarında da bireyleri bağlayan ilkeler halindeydi. Ancak, politikacıların ve seçmenlerin “devlet hazinesinin kişisel çıkarlar için kullanılabileceğini keşfetmeleri”nden sonra, bireyin kendi yaşamına yön verirken göz önünde tuttuğu ahlaki kurallar başka, toplum adına hizmet yaparken başka olmuştur. Daha doğru bir

⁵ Vural F. Savaş, *Anayasal İktisat*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 1997, s. 36-37.

⁶ Tefik Ertüzün, *Sömürge Ekonomisi*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 124.

deyişle, toplum adına hizmet yapan birey, kendini ahlaki kurallarla bağlı saymaz hale gelmiştir.⁷

Günümüzde ekonomi bilimini sırf ekonomik değerlerle ifade etmenin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü artık çok iyi bilinmektedir ki, insanların ekonomik davranışları yalnızca ekonomik kararlardan etkilenmediği gibi, aynı zamanda ekonomik değişkenler de ekonomi dışı ahlaki sonuçlara sebep olabilmektedir. Bunun en iyi örneği de enflasyondur. Enflasyonun etkileri yalnız ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik, kültürel ve etik sonuçlar doğurur.

2. Enflasyon ve Etik

Etik, “bir iş, meslek veya ticaretle ilgili olarak ortaklaşa kabul edilmiş davranış standartları olup”, daha çok örgütsel bir anlam yüklenirken, ahlak ise, “dinsel ve felsefi temellere dayanan kişisel davranış hükümlerini” ve dolayısıyla özel/bireysel davranış kurallarını ifade etmektedir.⁸

Etik, ahlaki davranış, eylem ve yargıları ilgilendiren bir konu olarak felsefe ve bilimin önemli bir parçası ve sistematik bir çalışma alanı olmuştur. Ahlak iyi-kötü, doğru-yanlış, erdem ve kusur ile, davranışları ve davranışların sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir. Ahlak felsefesi ya da etik, ahlaki konu edinen felsefe dalıdır. Kullanılan ahlak terimlerini ve ahlaki yargıların statüsünü analiz eden etik, takınılan ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele alır.⁹

Ahlak gelişimi ya da etik yargılama sistemleri, insanın psikolojik yapısı ile yakından ilgilidir. Bireyleri davranışlarını ussallaştırarak, etik anlamda gerekçelendirme sürecinde bazı yapıların işlediği kuşkusuzdur.¹⁰ Bu yapılardan birisi de enflasyondur. İnsanlar enflasyonist bir ortamda ekonomik anlamda çıkarlarını korumak ya da yeni fırsatlardan en kolay yoldan yararlanmak gibi bir güdüyle davranışlarını ussallaştırma yolu ile o zamana kadar ki ahlaki kuralları terk etme yoluna giderler.

Etik kurallarla para arzı arasında ters yönlü bir korelasyon kurulabilir. Karşılıksız olarak para basma yetkisi hükümetleri etik olmayan finansmana götürmektedir. Bu ise etik ile enflasyon arasında doğrusal bir ilişkiye işaret eder. Çünkü enflasyon eninde sonunda parasal bir olaydır.

Paranın yaşamımızda apayrı bir yeri vardır. Para insanın en büyük mutluluk kaynağı olarak aşkla aynı sırayı işgal eder. En büyük endişe kaynağı olarak da ölümle kıyaslanabilir. Tarih boyunca para hemen her topluma şu iki yoldan biri ya da ötekiyle eziyet etmiştir: Ya bol olmuş fakat hiç güvenilir olmamış; ya da güvenilir olmuş ama bol olmamıştır. Ne var ki çoğu kimse için daha da beter olan bir üçüncü zulüm yolu söz konusu olmuştur: Bunlar hem hiçbir zaman bol paraya sahip olmamış, hem de ellerine geçen paraya güven duymamışlardır.¹¹

Enflasyonist etkenlerin hepsi birleşerek, toplumdaki geçicilik hissini ve güvensizliği derinleştirirler. Bu da sonuçta toplumun değişim hızını daha da arttırır. Bütün

⁷ Savaş, *Age*, s. 38.

⁸ Thomas Von Der Embse, Robert A. Wagley, “Managerial Ethics: Hard Decision on Soft Criteria”, *Advanced Management Journal*, Winter 1998, s.5-6.

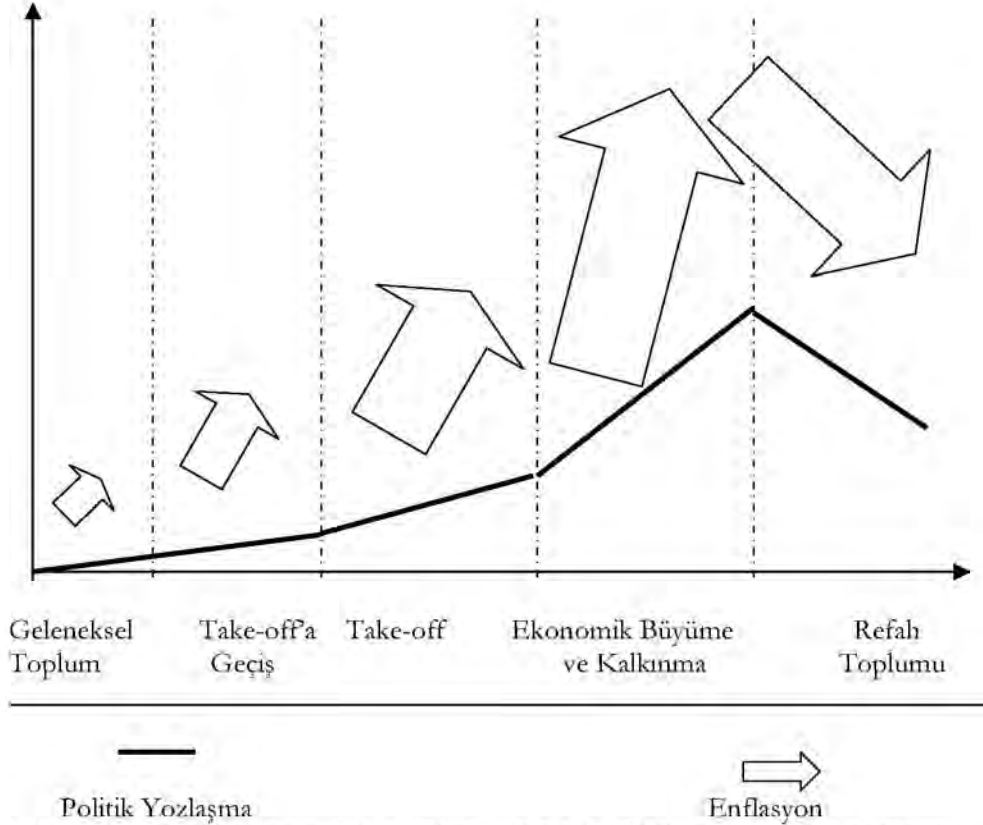
⁹ Jon Nuttal, *Ahlak Üstüne Tartışmalar: Etiğe Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.15.

¹⁰ İnanet Pehlivan, *Yönetiş Mesleki ve Örgütsel Etik*, Önder Matbaacılık, Ankara, 1998, s.12.

¹¹ J. K. Galbraith, *Kuşku Çağı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 132.

ekonomik ilişkiler, gittikçe daha kısa süreli olmaya başlar.¹² Öyle ki, enflasyon etkisi tek tek bireylerin ruh derinliklerine kadar işler. Georgetown Üniversitesi Psikiyatristlerinden William Flynn'a göre “enflasyon, kişilerde zaten var olup, belirgin olmayan bazı özellikleri şişirir”. Buna göre; bazı insanlar tamamen “şeytan kulağına”, bazıları “vur patlasın, çal oynasın”, bazıları “kılı kırk yaran”, bazıları “tutucu” olurken, bazıları da sadist duygularını doyurmak için kurban aramaya girişebilirler. Bu gibi farklı görüşler bir tarafa, bütün psikologlar enflasyonun, bireylerin stres yükünü büyük ölçüde arttıracağı konusunda birleşiyorlar.¹³

Politik Yozlaşma, Enflasyon

Şekil 1. Rostowian Sosyo-Ekonomik Gelişme, Enflasyon ve Politik Yozlaşma

Şekil 1'de Rostowian sosyo-ekonomik gelişme safhaları ile enflasyon ve politik yozlaşma arasındaki ilişki gösterilmiştir. W. W. Rostow'un “Gelişme Dönemleri Teorisi” olarak bilinen ve gelişme teorisinde önemli bir yer tutan teoriye göre ülkeler 5 farklı gelişme safhasından geçerler. Bunlar:

1. Geleneksel Toplum Aşaması
2. Take-off'a geçiş (Kalkışa Hazırlık) Aşaması

¹² Alvin Toffler, *Ekonominin Çöküşü Eko-Spazm*, çev. Mete Akçok, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 51.

¹³ Toffler, *Age*, s. 54.

3. Take- off (Kalkış) Aşaması
4. Olgunluğa Geçiş Aşaması
5. Refah Toplumu Aşaması'dır

Buna göre ekonomik gelişme esas itibarıyla 3. ve 4. aşamada gerçekleşmektedir. Aynı zamanda toplumda yaygın bir politik yozlaşmanın yerleşmesi de esasen bu aşamada olmaktadır. Refah Toplumu Aşamasında ise politik yozlaşmanın tür ve boyutlarında önemli ölçüde bir azalma gözlemlenebilmektedir.¹⁴

Sosyo-ekonomik gelişme aşamalarında politik yozlaşmanın farklı bir seyir göstermesi anlaşılır bir şeydir. Her aşamada yozlaşmanın farklı boyutta olması bu aşamaların özellikleri ile açıklanabilir. Ekonomik büyümenin özellikle kalkış ve olgunluk aşamalarında yaşandığı göz önüne alınırsa, bu dönemlerde yaşanan dönüşüm sürecinin yolsuzluklar için en uygun ortamı oluşturacağı görülecektir.

Enflasyon ve yozlaşmanın ekonomik gelişmeyle birlikte ortaya çıkmasını şu şekilde izah edebiliriz:¹⁵

- Ekonomik gelişme hamlesi ile birlikte büyük hacimli kamu yatırımlarının yapılması ve kamu harcamalarının büyük boyutlara ulaşması, bununla birlikte kamu gelirlerinin aynı şekilde arttırılamaması sonucu ortaya çıkan kamu açıkları,
- Kamu açıklarının vergi dışı kaynaklardan sağlanması zorunluluğu nedeniyle bir yandan iç ve dış borç yükü artarken, bir yandan da para arzının artması,
- Ekonomik yapıdaki değişimler nedeniyle ortaya çıkan darboğazlar ve emisyon hacminin artması ile yüksek enflasyonun kronik hale gelmesi,
- Artan oranlı vergiler ve enflasyon nedeniyle vergi yükünün zaman içinde artarak verimlilik düşmesine yol açması ve bunun sonucu büyüme hızının düşmesi,
- Vergi yükünün artması nedeniyle vatandaşların adeta bir “vergi sömürüsü” (*taxplotation*) altında ezilmeleri ve ister istemez toplumda vergi kaçakçılığının artması ve vergi ahlakının bozulması,
- Enflasyonist süreç içinde artan vergi yükünün toplam yatırımlar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurması ve bu suretle ekonomide durgunluğun ve enflasyonun (stagflasyon) aynı anda görülmesi,
- İşsizlik ve hayat pahalılığı nedeniyle insanların gündelik yaşamda daha önceden kabul ettikleri bir takım ahlaki kural ve davranışları terk etmesi.

III-Türkiye’de Enflasyonist Süreç Ve Etik Sorunlar

Türkiye tarıma dayalı geleneksel toplum yapısından sanayi toplumuna dönüşüm aşamasında bulunan bir ülkedir. Eski, tarıma dayalı geleneksel kurum yapısının kurum, davranış, norm ve değer yargıları çözülmüş; fakat sanayi toplumunun yapı, kurum, davranış, norm ve değer yargıları henüz yeterince yerleşmemiştir. Rostowian sosyo-ekonomik gelişme trendinin “take-off” aşamasını 1980’li yılların başından günümüze değin yaşayan ülkemizde maalesef ekonomik büyüme ve kalkınmanın ve sanayi toplumuna dönüşümün maliyeti politik ve ekonomik yozlaşmalar şeklinde tezahür etmiştir.¹⁶ Bu bozulma sürecinin enerjisini de kronik hale gelen yüksek enflasyon temin etmiştir.

¹⁴ Bkz. Coşkun Can Aktan, *Politik Yozlaşma ve Kleptokerasi-1980-1990 Türkiye Deneyimi*, Afa Yayınları İstanbul, 1992, s. 56-59.

¹⁵ Bkz. Aktan, *Age*, s. 71-72.

¹⁶ Aktan, *Age*, s. 120.

Türkiye bugün yeryüzündeki yüksek enflasyonlu nadir ülkelerden birisidir. Ülkelerin büyük çoğunluğu daha düşük büyüme pahasına da olsa ortaya çıkardığı sorunların büyüklüğü nedeniyle enflasyonla mücadelede büyük bir azim göstermiş ve büyük başarı sağlamışlardır. Oysa ülkemiz bu sorunla bir türlü baş edememektedir. Uygulanan tüm istikrar politikalarına rağmen bu yolda bir başarı gösterilememiştir. Bazı yöneticilerimizin enflasyonu düşürmeyi namus meselesi sayması dahi yeterli olmamıştır. Hatta şunu söyleyebiliriz ki, ülkemizde yaşanan enflasyonist süreçte başarısızlığın temel nedeni politikacıların bu konuda yeterince dürüst olmamalarıdır.

Son 30 yıldır yaşanan yüksek oranlı kronik enflasyon süreci toplum üzerinde olumsuz birçok sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Ülkemiz dünya genelinde gelir adaletsizliği ve yolsuzluk gibi konularda başı çekmektedir. Son yıllarda gündelik yaşamda her gün görmeye alıştığımız her türden yolsuzluk ve ahlak dışı davranışlarda 30 yıldır yaşanan enflasyonist ortamın payı inkâr edilemez. Bir toplumda enflasyonu düşürmeyi namus borcu sayan politikacılar bu borcu ödeyemediklerinde ve bu borcun artmasında baş sorumlu olduklarında “benim memurum işini bilir” diyerek kendi etik anlayışlarını ortaya koyacaklardır. Fakat bazılarının işini bildiği bazılarının ise işini bilemediği bir ortamın ise uzun dönemde sürdürülemez çarpıklıklara yol açtığı gün gibi ortadadır.

Bugün toplumumuzdaki egemen zihniyet; yaşamının tek amacını maddi zenginlikten ibaret sayan ve bu zenginliğin kaynağını ne şekilde olursa olsun önemsemeyen bir zihniyettir. Bir başka deyişle, her nevi fırsatçılığı meşru sayan bir “oportünizm”, toplumun tüm katmanlarına egemen olma yolundadır.¹⁷

Halbuki oportünizm bütün düşünce akımlarının düşmanıdır. Çünkü oportünizmde hiçbir milli ve sosyal amaca yer yoktur. Fırsatçının dünyası, sadece kendi çıkarlarından ibarettir. Bu çıkarlar uğruna, akşamdan sabaha kadar değiştirmekten ve her türlü tertip içine girmekten hiçbir sakınca görmez. Kısa yoldan ve çoğu defa devlet imkanlarını kullanarak büyük kazançlar sağlamayı veya şöhret sahibi olmayı en doğal hak sayan oportünist düşünce, bir salgın hastalık gibi topluma yayılmaktadır. Bu ciddi tehlike karşısında toplum ne yazık ki savunmasızdır.¹⁸

Yeni bir yüzyılın başlangıcında ülkemiz 28 Şubat sürecinde yolsuzluklara karşı başlattığı mücadelenin çok daha fazlasını enflasyonu önlemek için ortaya koymalıdır. Çünkü yolsuzluklar esas itibarıyla enflasyonist sürecin bir sonucudur. Ancak bundan sonradır ki; toplum etik değerlere daha fazla önem verecektir.

Sonuç

Temelleri ahlakçı filozoflar tarafından atılan ekonomi bilimi asıl gelişimini 20. yüzyıl içerisinde yapmış olmasına rağmen, bu gelişim sürecinde özünden ayrılarak ahlaki temelleri yok saymıştır. Pür ekonomik yaklaşım olarak da bilinen bu yaklaşım ekonomi biliminin bir sosyal bilim olduğu gerçeğini görmezden gelmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, ekonomi biliminin sosyal bir bilim olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bir sosyal bilim olarak ekonomi bireylerin değer yargılarından etkilendiği gibi, toplumsal kurallar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Ekonomik bir olgu olan enflasyon sosyo-ekonomik sonuçları ile bireylerin davranış kalıpları, değer yargıları ve toplumsal etik kuralları üzerinde belirleyici bir rol oynar. Enflasyon bireylerin ahlaki kaygılarını ortadan kaldırarak, kişileri ve tüm toplumu

¹⁷ Tefvik Ertüzün, *Sömürge Ekonomisi*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 188.

¹⁸ Ertüzün, *Age*, s. 188.

bireysel fayda dışında hiçbir kural tanımayan Machiavellist bir etik anlayışına götürür. Enflasyonun kendisi bir yandan kişileri böyle bir davranışa yönlendirirken, diğer yandan da yarattığı belirsizlik ortamıyla bu türden davranışlar için uygun ortamı hazırlar.

Bununla birlikte toplumu oluşturan tüm birey ve grupların bu kuralsız ortamdan kendilerini eşit biçimde korumaları mümkün değildir. Bu süreç içinde bazı kesimler sürekli kaybederken bazıları da sürekli kazançlı çıkmaktadır. Yüksek enflasyonla uzun süre yaşayan Türkiye gibi ülkelerde gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve toplumsal yozlaşma büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bir zaman sonra toplumsal gerginlik ve çatışmalar da kaçınılmaz hale gelmektedir. İşte o zaman toplumu çatışmalardan koruyan etik kurallar da işlevsiz hale gelebilir.

Tüm bu olumsuz etkileri nedeniyle yüksek oranlı enflasyonun evrensel düzeyde zararlı olduğu, sosyal, ahlaki ve kültürel değerleri zedelediği, toplumun bütün kurumlarında “Sinikizmi” (*cynicism*), yani “kamu yararı” düşüncesi yerine herkesin kendi çıkarını gözetten ferdiyetçi bir anlayışı yerleştirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bu olumsuz sonuçları nedeniyle enflasyonun önlenmesine yönelik çabalar da aynı zamanda etik kavramı içinde düşünülmelidir.

Kaynakça

- Aktan, Coşkun Can, *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi-1980-1990 Türkiye Deneyimi*, Afa Yayınları İstanbul, 1992.
- Embe, Thomas Von Der, Wagley, Robert A., “Managerial Ethics: Hard Decision on Soft Criteria”, *Advanced Management Journal*, Winter 1998.
- Enflasyonla Mücadelede Tüketici*, <http://www.enflasyonsuz.com/tuketici.html>
- Ertüzün, Tefik, *Sömürge Ekonomisi*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Friedman, Irving S., *Enflasyon*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ekonomik Eserler Dizisi No: 12, Ankara, 1975.
- Galbraith, John. Kenneth., *Kuşku Çağı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Nutta, L. Jon, *Ahlak Üstüne Tartışmalar: Etiğe Giriş*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Parasız, İlker, *İktisada Giriş-Prensip ve Politika*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.
- Pehlivan, İnyet, *Yönetim Mesleki ve Örgütsel Etik*, Önder Matbaacılık, Ankara, 1998.
- Savaş, Vural F., *Anayasal İktisat*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 1997.
- Toffler, Alvin, *Ekonominin Çöküşü Eko-Spazm*, çev. Mete Akçok, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Yamak, Rahmi, “Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği”, *İktisat İşletme ve Finans*, Nisan 1996, Yıl:11, Sayı: 121.

Topluma Uyum Sağlamak mı, Gerçekliği Anlamak mı?

Araş. Gör. Demet Taşdelen*

“Topluma uyum sağlamak mı, gerçekliği anlamak mı” sorusu Bergson felsefesinin yanıtlamak zorunda kaldığını düşündüğüm bir sorudur. Birey topluma uyum sağlamak ile gerçekliği anlama yolundaki çabasını sürdürmek arasında bir seçim yapma konumuna getirilir. Bu sorunun çıkış noktası Bergson’un gerçekliği anlamada engel olduğunu düşünerek birçok yerde açıklamaya çalıştığı “düşünme eğilimi”dir. Düşünme eğilimi temel alındığında Bergson felsefesinde gerçekliği anlamak ne demektir ve bu bağlamda topluma uyum sağlamak nasıl yorumlanabilir? İşte bu çerçevede yukarıda sorduğumuz soruya yanıt aranacaktır.

Bergson felsefesinde gerçekliği anlamanın ne olduğuna bakmak için öncelikle düşünme eğilimini belirleyen mekân kavramını açıklamak gerekmektedir. Bergson metafiziğinin biçimlenişinde mekân kavramı bireyin gerçekliği anlama çabası yolunda ilerlerken gerçek zaman anlayışına ulaşmada karşısına aldığı bir kavramdır ve dolayısıyla Bergson felsefesinde belirleyici bir rol oynar. Bergson’un kullandığı biçimiyle mekân kavramı ampirik mekân ile bağlantısı kurularak ortaya konulmaya çalışılmış bir düşünme eğilimini gösterir. Ampirik mekân’ın Bergsonca kullanılan belirgin özelliği, yan yana ya da arka arkaya sıralanabilir olma ilişkisidir. İnsanoğlu Bergson’a göre mekânı anlamaya yönelik yani dışa yönelmiş bilme biçimiyle büyür ve eğitim görür çünkü bu aklın doğal eğilimidir ve bu eğilim sonucu insan kendi dışına koyduğu nesnelere kendi bilincini tanımaktan çok daha iyi tanır, üstelik dışa yönelmiş bilme biçimini o kadar benimsemiştir ki kendi bilincini anlayabilmek için bile bu bilme biçimini temel alır yani kendini içten değil dıştan kavrar; kendini iç gözüyle değil ampirik mekân gözüyle görür ve tanır. Buna en güzel örnek zaman anlayışımızdır. Düşünme eğilimimizde belirleyici olan zaman anlayışımız nesnel zamandır, saat temellidir, dakikaları sayma sonucu ortaya çıkan “süre”ye dayanmaktadır. İnsan bilincini iç gözüyle anlama çabasına girdiğinde ise süre’yi kendi bilinç hallerinin akışı olarak anlar. İşte Bergson’da “gerçekliği anlamak” demek bireyin kendi anlık bilinç hallerini iç içe geçmişlikleriyle anlayabilmesi yani yaşanan somut süreyi iç gözle Bergson’un deyişiyle “sezgi”yle anlaması demektir. Peki bilinç hallerinin mekân kavramıyla bağlantısı nedir? Zamanı dışardan, sezgi yerine akılla kavradığımızda kendi bilinç hallerimizi tıpkı ampirik mekânda nesnelere yan yana dizilmesi gibi algılarız, bilinç hallerimizi birbirlerinden bağımsız arka arkaya sıralanmış olarak düşünürüz. Bergson bu düşünme biçiminin mekâna bağlı olduğunu bir başka deyişle ‘mekânsal’ düşünme biçimi olduğunu birçok yerde söyler.

Nesnel zaman kavramı dışında mekânsal düşünme biçimine sahip olduğumuzun başka bir göstergesi kullandığımız dil bir diğeri de gülme olgusudur. Dilde mekânsallık mutlak olarak olmasa da anlamları iyi kötü sınırlanmış olan belirli kelimelerin arka arkaya dizilmesi olarak karşımıza çıkar. Gülme de Bergson’a göre kalıplarla düşünerek etkinlikte bulunmamızın bir sonucu olarak ortaya çıkar öyle ki örneğin cansız bir nesne

* ODTÜ Felsefe Bölümü.

ya da bir hayvan bizim onlara verdiğimiz ve insana benzer taraflarını ortaya çıkaran bir kalıp aracılığıyla algılandığında “gülünç” olur. ¹

Açıklamaya çalıştığımız mekânsal düşünmenin en önemli sonucu ayırarak “düşünmek”tir: Bilinç hallerini birbirinden ayırmak, gerçekliği anlamada mutlak tanımlar kullanmak, sınırları iyi çizilmiş açıklamaların peşinden gitmek kısacası kalıplarla düşünmek. Bu düşünme biçiminin en güzel ortaya çıktığı alan matematik özellikle de geometridir. Bundan dolayıdır ki Bergson hepimizin doğuştan geometrici olduğunu söyler. Böylelikle, mekânsal düşünme biçiminin geometrik düşünme biçimiyle yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Mekânsal düşünme biçimi bireyin gerçekliği olduğu gibi anlaması yerine sembollerle anlamasını doğal kılar. Şöyle der Bergson:

Bilinç, ayırmanın doyurulmaz arzusuyla harekete geçmiş bir şekilde gerçekliğin yerine sembolü koymakta ya da gerçekliği ancak sembol aracılığıyla algılamaktadır. Böylelikle kırılmaya maruz kalan ve dolayısıyla parçalara ayrılan benlik bilincin tercihiyle genel olarak sosyal yaşantının, özel olarak ta dilin gereklerine çok daha iyi uyum sağlar ve yavaş yavaş temel benliğini kaybeder. ²

Buradan anlaşılacağı gibi aslında Bergsoncu metafizik gerçekliği anlama çabası ile birlikte zorunlu olarak bireyi toplumsal kılıfından uzaklaştırır. *Düşünce ve Devingen* adlı kitabında Bergson mekânsallığın özel anlamının toplumsallık olduğunu bile söyler. ³ Bunu şu şekilde yorumlayabiliriz: İnsan mekânsal düşünüp mekânsal yaşadığı sürece toplumsallığını bütünüyle ortaya koymaktadır ve sosyal yaşantıya uyum sağlamak pahasına gerçekliği anlama çabasından vazgeçer. Gerçekliği sembol aracılığıyla anlamak gerçekliği saatle, mekânla, dille, kalıplarla anlamak, yani düşünme eğilimimize göre anlamaktır. Bunu yaptığımızda çevremizle uyum içerisindeyizdir. İşte bu sebeple Bergson’da topluma uyum sağlamak dediğimizde anlaşılacak olan düşünme eğilimimizden vazgeçmeyerek, ona uyumlu şekilde yaşamamız ve gerçekliği de bu uyum bozulmayacak bir biçimde anlamamızdır. Kuşkusuz böyle bir durumda gerçekliği “sezgi”yle anlama çabası gibi bir derdimiz yoktur. Gerçekliği “sezgi”yle anlamak demek düşünme eğilimimizden vazgeçebilmek ve bu anlamda da topluma uyum sağlamamak ya da en az uyum sağlamak demektir. Böylelikle “topluma uyum sağlamayan birey” kavramı da ortaya çıkmaktadır.

Gerçekliği sezgi’yle anlama yolunu seçen, topluma uyum sağlamayan bireyin düşünme eğiliminden vazgeçme çabasının elbette ki herkes için zorunlu olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Bergson burada derdini felsefecilere, daha doğrusu hakiki metafizikçi olmak isteyenlere yani her kim olursa olsun gerçekliği semboller aracılığıyla değil “sezgi”yle anlamayı amaç edinmiş olanlara anlatır. Bu durumda Bergson’un bahsettiği türden bir metafizikçi kaçınılmaz olarak sosyal yaşantının gereklerine iyi uyum sağlamakta zorlanır, çünkü, diğer bireylerin aksine hakiki metafizikçinin gerçeği anlama çabasını feda etmesi söz konusu olamaz. Buradan vardığımız sonuç şudur: Bergsoncu metafizik gerçekliği “sezgi”yle anlama çabasını üstlenmiş bireyi toplumsal kılıfından çıkartmak zorunda kalır.

¹ *Gülme*, çev. Ord. Prof. Mustafa Şekip Tunç. İstanbul: MEB, 1990, s.14, 15.

² *Time and Free Will. An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. Trans. F. L. Pogson. New York: Harper&Row, Publishers, 1960, p. 128. Türkçesi Demet Taşdelen.

³ *Creative Mind*, trans. Mabelle L. Andison. New York: A Citadel Press Book, 1992, p. 27, 28.

Ancak, Bergson *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı* adlı kitabında bireyin toplumsal tarafını vurgulamakla kalmaz, toplumu bireye içkin kılarak toplumsallığın doğadan geldiğini ortaya koyar. Buna göre doğa insanın sosyal yaşantısını zorunlu kılar. Bergson burada iki şey düşünmüştür: 1) Sosyal yaşantıdan tamamen kopmuş bir birey olamaz ve 2) Birey toplumun diğer bireyelerine temelden bağlıdır. Bu durumda toplumun bireyelerine temelden bağlı olmak zorunlu olurken, bu temel bağlılıktan daha fazlasının bireyin seçimine bağlı olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Böyle bir durumda da topluma uyum sağlamayan birey toplumsal yaşamdan tamamıyla kopamamasına rağmen olabildiğince toplumsallaşmak yerine en az düzeyde toplumsallaşmayı seçebilir gibi görünmektedir. Toplumla uyum içerisinde olan bireyin ise zaten sosyal yaşantıdan kopmuş olması mümkün olmadığı gibi tam tersine toplum bireyelerine temelde bağlandığından çok daha fazla bağlanmakta demektir.

Bireyin sosyal yaşantıdan tamamen kopamayacağını anlatabilmek için Bergson bireyin yaşamını sürdürebilmesi ve içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak hissedebilmesi için zorunluluğa ihtiyaç duyduğundan bahseder. Üstelik bu zorunluluk yalnızca dışardan yani toplumun diğer bireyelerinden gelen bir zorunluluk değil aynı zamanda kişinin kendi içinden de gelen bir zorunluluktur öyle ki herhangi bir sebepten dolayı toplumun diğer üyelerinden ayrı kalmak durumunda kalmış bir birey yine de toplum içindedir çünkü o düşünceleriyle topluma bağlıdır. Bu sebeple, toplumu görmüyor olsa bile o bilir ki toplum onunladır, toplum onu seyrediyordur.⁴ Dolayısıyla diyebiliriz ki düşünme eğilimini yenmenin yolu toplumdan irak bir yerlere gitmek olamaz çünkü toplumdan irak bir yer yoktur.⁵

Bireyin günlük programını temelden oluşturan toplumdur. Kurallara ve zorunluluklara uymaksızın insan ne aile içerisinde yaşayabilir, ne işini yapabilir, ne sokakta yürüyebilir, ne de evinde oturabilir, hiçbir günlük işiyle uğraşamaz.⁶ Buradan daha önce vardığımız sonucu biraz daha açımlayabildiğimizi söyleyebiliriz: Mekânsal olarak düşünüp yaşayarak topluma uyum sağlayan birey bu kez kurallara ve zorunluluklara uyduğu sürece toplum içerisinde rahat bir şekilde yaşayabilen birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuca Bergson'un "kapalı ahlak" ve "açık ahlak" kavramları açısından yaklaşmak aydınlatıcı olacaktır. Kapalı ahlakta baskı vardır, doğa kanunlarını andıran katı gelenekler vardır ve bu gelenekler toplumun diğer fertleri tarafından bize baskıyla yüklenir.⁷ İnsanların yaşamak zorunda kaldığı bu baskı insanın dışındaki hayvan gruplarında içgüdünün işlevini yerine getirmesine benzer. Diyebiliriz ki, Bergson felsefesinde topluma uyum sağlamak, toplum bireyelerinin bize baskıyla yüklediği her türlü geleneğe adeta kucak açmak yani bu baskıyı severek, isteyerek kabul etmek anlamına gelir. Bergson'un mekanik ya da statik diye sözünü ettiği düzen de bu

⁴ *Les Deux Sources De La Morale et De La Religion*. Paris: Librairie Felix Alcan, 1932, s. 8-9.

Bergson burada Robinson Crusoe'yu örnek olarak verir.

⁵ Düşünme eğilimini yenmenin yolu Bergson'un sezgisel metodunu uygulayabilmektir. Bu bildiride bu metodun ayrıntılarına değinmeyeceğiz ancak şunu söyleyebiliriz ki Bergson'a göre düşünme biçimimiz akıldan sezgiye doğrudur ve bu eğilimi yenebilmek demek bilincin çabasıyla bu yönü tersine çevirmek yani sezgiden akla giden bir düşünme biçimini uygulayabilmektir. Bu konuda bakınız "Introduction to Metaphysics", *Creative Mind*, trans. Mabelle L. Andison. New York: A Citadel Press Book, 1992.

⁶ *Les Deux Sources De La Morale et De La Religion*, s. 13

⁷ Erick Matthews, *Twentieth Century French Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 36.

şekilde oluşur: Baskıya kucak açmış ne kadar insan varsa bir toplumda o toplum statik bir toplum olacaktır, düzeninin değişmesi mümkün olmayacaktır. Diğer taraftan Bergson “insancıl bir toplum özgür varlıklar topluluğudur”⁸ diyerek mekanik olmayan, açık ahlaka sahip toplumdaki da bahseder. Açık ahlaka sahip toplumların bireyleri zekalarını yoğun bir biçimde kullanarak katı kural takipçiliğinden kurtulabilen bireylerdir. Yaşam, insanların tekrar edip duran rutinelere bağlı olmadıklarını gösterir.⁹ Ne var ki kapalı ahlak açık ahlakta içkin olduğu için birey rahatlıkla rutinler içerisine hapsolabilir. Hiç kuşkusuz, çağımızın insanı bu gerçeği çok rahatlıkla yaşayabilir, yaşamaktadır da. Günlük rutin yaşamımızda değiştirmeyi istemediğimiz alışkanlıklarımızla yaşamaya o kadar kaptırılmışız ki kendimizi ve bilinçli ya da bilinçsizce toplum kurallarına öyle güzel uyuyoruz ki ortaya çıkan sis perdesini az da olsa dağıtıp kendimize gelmeyi ve tam da bu noktada gerçeklik denilen şeyin nasıl bir şey olduğu sorusunu sorarak kendimizi bilinç hallerimizin akışına bırakmayı ya unutuyoruz ya da bunu arada derede yapılacak etkinlikler kategorisine koyuyoruz. İşte Bergson belki de bu sebeple iki ayrı benlikten bahsetmek durumunda kalıyor. Yüzeysel benliğimiz kendini rutine kaptırırken temel benliğimiz bocalayarak ta olsa buna isyan etmeye çalışıyor. Bergson “insancıl bir toplum özgür varlıklar topluluğudur” derken de temel benliğin işlevini ön plana çıkartmaya çalışıyor. Eğer birey alışkanlıkları ile toplum kuralları içerisinde hapsolmaya izin verirse temel benliğini kaybetmekle kalmıyor gerçek özgürlüğü asla yaşayamıyor ve Bergson’a göre birçok insan bu tür bir yaşam sürüyor yani gerçek özgürlüğün ne olduğunu hiç bilemeden yaşıyor.¹⁰ İnsan doğası hem baskı-yapıcı bir tutum ya da eğilim hem de bir özgürlük hissi içeriyor öyle ki hangi tarafın bireylerde ön planda olmasına bağlı olarak toplumlar kapalı ya da açık ahlaka, statik ya da değişime açık toplum düzenine sahip oluyorlar.

Bergson’daki özgürlük kavramının yüzeysel benlik ve temel benlik kavramlarıyla birlikte ortaya çıktığını gördük. Yüzeysel benlik topluma uyum sağlamak için çabalarırken temel benlik gerçekliğin peşinden koşmaktadır. Ancak gerçekliği “sezgi”yle anlamayı seçmemiş olan kişi temel benliği yerine yüzeysel benliğiyle anlamaya devam etmektedir. Gerçekliği temel benliğiyle anlayabilecek olan insan dolayısıyla Bergson’un bahsettiği hakiki metafizikçidir. Bergson’un gerçek özgürlük’ten anladığı da aslında gerçekliğin içten, sezgi’yle anlaşılmasıyla birebir bağlantılıdır öyle ki yalnızca gerçekliği sezgi’yle dolayısıyla temel benliğiyle anlayabilen insan gerçek anlamda özgürdür. Buradan da varılan nokta gerçek özgürlüğü yaşayabilen kişinin ancak hakiki metafizikçi olduğudur çünkü ancak o, “gerçekliği mekânsal olarak kavrayan yüzeysel benliği”ni değil “gerçekliği yaşanan süreyle kavrayan temel benliği”ni ön plana çıkarmak durumundadır. Bir başka deyişle o içindeki açık ahlakı ortaya koyabilen insan olmalıdır.

Sonuç

Bergson felsefesinden yola çıkarak ulaştığımız toplumla uyum içerisinde olmayan birey kavramı, ahlak kurallarını bozan, topluma zarar veren birey anlamına gelmez. Bergsoncu anlamda topluma en az uyum sağlayan insan toplumun getirdiği alışkanlıklar, belirli bir rutine girmiş yaşantılar, dilin gereklerine sadık kalma gibi olgulardan mümkün olduğu kadar sıyrılmış insandır. Kısaca Bergsonca söyleyecek olursak mekânsal düşünen ve mekânsal yaşayan insan olmaktan kurtulan insandır. İşte

⁸ *Les Deux Sources De La Morale et De La Religion*, s. 3.

⁹ Matthews, s. 37.

¹⁰ *Time and Free Will*, p.166.

bu insan hakiki metafizikçinin kendisidir. Bu bağlamda da topluma uyum sağlamayan insan gerçekliği anlayan insandır. Böyle bir insan hiç şüphe yoktur ki idealize edilmiş bir metafizikçidir¹¹ ve sezgici metodu kullanan bir metafizikçi böyle bir metafizikçi olmak durumundadır. Yani Bergson idealize edilmiş bir metafizikçidir çünkü o bu metodu kullanır, çünkü o mekânsal olarak tanımladığı düşünme eğilimini yenmiştir. İşte Bergson bu bağlamda topluma uyum sağlamayan bireylerdendir. Ancak dikkat etmek gerekir ki Bergson, topluma uyum sağlayan tarafımızın tamamen dışlanması gerekliliğini savunmaz. Gerçekliği “sezgi”yle anlamayı başarmış olan insan için mekânsal düşünme biçimine geri dönmek artık bir eğilimi değil gerilimi ifade eder. Bu aşamaya gelebilen insan gerilimin iki ayrı uç noktasında olmadığı sürece yani mekânsal düşünerek mekânsal yaşayan tarafıyla gerçekliği süreyle birlikte anlayan tarafı arasında bir başka deyişle topluma uyum sağlayan tarafıyla iyi uyum sağlamayan tarafı arasında, sarkaç hareketi gibi gidip gelmeler olduğu sürece hem gerçekliği anlayacak hem de topluma uyum sağlayan tarafına bu gerçeklik içerisinde bir anlam verebilecektir. Dolayısıyla başta sorduğumuz “topluma uyum sağlamak mı gerçekliği anlamak mı?” sorusu idealize edilmiş metafizikçi için, yani sezgici metodu kullanan felsefeci için seçim yapmasını zorunlu kılan bir soru değildir. O, bu iki ayrı uç arasında gidip gelmeyi başarabilen yegâne insandır. Sorduğumuz soru Bergson’un birkaç felsefeci dışında mekânsal düşünerek felsefe yaptıklarını ve dolayısıyla gerçeklik denilen şeyi ancak bir tarafıyla kavradıklarını iddia ettiği felsefeciler grubu için geçerlidir. Bergson’a göre bu felsefeciler yalnızca mekânsal düşünerek yani topluma uyum sağlayarak sorduğumuz soruyu kendi doğal seçimleriyle zaten yanıtlamış oluyordular. Bergsoncu bakış açısıyla onlar zaten gerçekliği anlamaktan uzaklar.

Vardığımız sonuç şudur ki “topluma uyum sağlamak mı gerçekliği anlamak mı?” sorusu Bergson felsefesinin kendi içinden çıkmış ve ilk başta Bergson felsefesine karşı olarak kullanılacak bir sorun olarak karşımıza çıkarken aslında bambaşka bir sonuç olarak, Bergson felsefesini daha da değerli kılacak bir sonuç olarak karşımıza çıkıyor: Ayrıcalıklı, seçkin insan kavramıyla karşılaşıyoruz. Hakiki metafizikçi öyle bir insan ki topluma uymayı da başarıyor gerçekliği anlamayı da. Bu idealize edilmiş metafizikçi Bergson’un sezgiciliğine tam anlamıyla uyan büyük bir “Mistik”tir aslında öyle ki dikkat edilecek olursa somut olanı, yaşamı ne kadar yansıttığı şüphe uyandırır. İşte özellikle bu sebepten dolayıdır ki Politzer, Bergson’un sanki somut olana, insan yaşamına değer veriyormuş gibi büyük bir hıleye felsefe yaptığını ve özünde Bergson felsefesinin eski idealist felsefelerden hiç de farkı olmadığını iddia eder.¹² Diyebiliriz ki Bergson gerçekliği anlamak dediği şeyin özel bir grup insana ait olduğunu düşünerek elitist denilebilecek, felsefenin özüne yakışmayan bir tutum ortaya koymuştur. Bu bakımdan ciddi eleştirilere maruz kalmış olması doğaldır. Ancak kanımca Bergson felsefesinden yola çıkarak ulaştığımız bu ayrıcalıklı, seçkin metafizikçi kavramını bir kenara koyarak Bergson metafizikçisinde birincil öneme sahip olduğunu düşündüğüm mekânsal düşünme eğilimine Bergson’un getirdiği eleştiriyi ciddiye alır ve “topluma uyum sağlamak mı, gerçekliği anlamak mı?” sorusunu kendimize sorarsak içinde ilginç,

¹¹ Bu kavramı matematikçi Brouwer’in sezgiciliğinden uyarladım. Brouwer’in sezgici matematikçisinde “İdealize edilmiş matematikçi” kavramı vardır ve henüz ispatı verilmemiş önermelere ispat arayan yaratıcı matematikçi anlamında kullanılır.

¹² Georges Politzer. *La Fin d'une Parade Philosophique. Le Bergsonisme*. Hollande: 1967.

bunalımlı ama aynı zamanda da keyifli yanıtların olacağı bir süreç yaşayabileceğimizi düşünmekteyim.

Modernite ve Etik

Yrd. Doç. Dr. Neşet Toku*

Varlığı, bütünselliği çerçevesinde kavramayı hedefleyen felsefe, genelde teorik ve pratik olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Teorik felsefe, insan düşüncesinin, idrakin evrensel prensiplerini tespit etmeye uğraşırken, pratik felsefe insan eylemlerinin, davranışların evrensel prensiplerini tespiti uğraşır. Teorik felsefenin mevzuu teori, doğru bilgi; pratik felsefenin ise praksis, özgür eylem, özgür davranıştır. Teorik yön düşünmek, idrak etmek; pratik yönse eylemde bulunmaktır. Teorik bir disiplin olan mantık nasıl ki aklın kullanılmasını mevzu ediniyorsa, pratik bir disiplin olan etik de özgür iradenin kullanılmasını konu edinir. Mantık akla uygunluğun kurallarını, etik de iradenin doğru uygulanışının kurallarını belirlemek ister. Her iki disiplin için de şüphesiz aslanan evrensel ve doğru kurallardır. Evrensel ve doğru kurallar, subjektif kuralların aksine, hiçbir zaman uygulanmasalar bile neyin uygulanması gerektiğini ifade ederler.¹ Bu kuralların muhatabı olan insan için de şüphesiz felsefi açıdan öngörülen teori ve pratiğin mutabakatıdır. Burada biz, muayyen bir düşünce ve eylem biçimini ihtiva eden modernitede yani modern hayat içerisinde, insan eylemlerinin evrensel prensiplerini bulmanın ya da evrensel eylem prensipleriyle modern insanın eylemlerini bağdaştırmanın imkanını tartışmaya çalışacağız.

Geleneğe nispetle apayrı bir toplumsal pratiği ifade eden modernite, günlük dilde yaygın olarak çağdaşlıkla ve ilerlemeyle eşanlamda kullanılır. Çağdaşlık şeklindeki kullanım, tamamen subjektif iken, ilerleme şeklindeki kullanım, bir takım değerlerin tercihini belirtir. Gündelik kullanımlar, şüphesiz sosyoloji literatüründe bu kavrama verilmiş olan birçok anlamı ima ederler. Bu çerçevede moderniteye yönelik üç temel yaklaşımı ayırt edebiliriz. İlkine göre modernite, toplumsal yapıyı ve toplumsal süreci determine eden rasyonalist, individüalist, sekülerist vb. şeklindeki dominant niteliklerin bir bileşkesidir. Bu nitelikleri taşıdıkları ölçüde toplumlar modern ve bu nitelikleri kazanmaya çalıştıkları taktirde de modernleşen toplumlar olarak tanımlanırlar. Bir toplumsal değişme süreci olan modernleşme, aynı zamanda toplumun ilerlemesi olarak kabul edilir. Modernite kavramının ikinci karşılığı tarihsellik ile ilişkilidir. O da temelleri Avrupa'da Rönesans ve Reformasyon sürecine kadar geri giden, Endüstri ve Fransız Devrimi ile netleşen dönemdir. Üçüncü yaklaşıma göreyse modernite, Batılı olmayan ülkelerin liderleri veya elitlerince takip edilen politik hedeflere verilen isimdir. Ülkelerinde Batı tarzı yapılanmalara yönelik bir takım değişimleri isteyen iktidar kadroları, kendilerini çağdaşlar, ilericiler olarak nitelendirirler ve modernlik de bu kadrolarca algılanan ve duruma göre içeriği de değişen isteklerin bütünüdür.² Netice itibarıyla, moderniteyle ilgili yaklaşımlar ve tanımlamalar arasında birbirinden pek de farklı değildir. Hepsinde müşterek olan, modernite kavramının kutsaldan bağımsız, kurucu rasyonalite çerçevesinde örgütlenen, bireysel ve seküler bir hayatı nitelemek

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi, Felsefe Bölümü.

¹ I. Kant, *Etik Üzerine Dersler I*, çev. O. Özügül, İstanbul, Kabalcı Yay., 1994, s.11-13.

² A. D. Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı*, çev. Ü. Oskay, İzmir, Ege Üni. Ed. F. Yay. 1988, s. 66-67.

üzere, Batı toplumlarının belirli bir dönemde girmiş oldukları ve bilahare de tüm dünyayı etkisi altına aldığı tarihsel süreci karşılamak üzere kullanıldığıdır.³ Kısacası modernite, temel parametreleri sekülerite, rasyonalite ve indüvidüalite olan, “aşkınlığı reddeden kamu küresi ile mahremiyeti kalmayan özel küre”⁴den ibaret bir sosyal yapıdır ve esas itibarıyla da Batıya özgü hayat tarzının adıdır.⁵

Geleneksel yapıdan moderniteye dönüşüm, tabiatıyla teorik ve pratik parametrelerin değişmesiyle mümkün olmuştur. Her şeyi kutsalla açıklamaya çalışan bir teori ve kutsalın determine ettiği bir pratik, rasyonalite çerçevesinde kendisini meşrulaştıramaz bir konuma düşünce, meşruiyetinin temeli de doğal olarak rasyonalite zeminine kaymak zorunda kalacak ve varlığı açıklama iddiasındaki kutsal eksenli bilgi nasıl ki rasyonel ve ampirik bilgi karşısında tutunamayacaksa kutsalın buyrukları çerçevesinde gerçekleşen eylemler de aklın eleştirileri karşısında tutunamayacaklardır. Nesnel varlığa yönelik doğru açıklamanın ve doğru bilginin rasyonel ve ampirik kriterleri karşısında, gelenek tarafından seslendirilebilecek itirazların anlamı olamayacağı gibi, dayanacak gücü de olamazdı. Geleneksel teori ya da epistemolojinin, yeni epistemolojik anlayışa yerini bırakması bu yüzden kolay olmuştur. Fakat, pratiğin doğru kurallarının kriteri için, aynı kolaylığın söz konusu olduğunu söylemek bir hayli güçtür. Bu güçlük şüphesiz, insan için iyi eylemin ne olduğu sorusunun çok kolay cevaplandırılabilir bir soru olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak, teorik mevzularda doğru bilgiyi tespit etmeyi başaran akıl, pratik alanda bunu niçin başaramayacaktı ve pratik kuralların da kriteri niçin akıl olmayacaktı? Haddi zatında realite itibarıyla modernite için, teorik alanda ölçü, nasıl ki hep akıl olmuştur, pratik alanda da istisnai farklılıklara rağmen ölçü, egemen bir biçimde yine akıl olmuştur.

Modernitenin, kendisine pratik kurallar tespit etmeye çalışan insanı, hayatını herhangi bir kutsala göre değil, kurucu rasyonaliteyle tanzim etmek zorunda olduğu için, salt dünya adamıdır. Bu dizaynı kendi aklı ve kendi tecrübeleriyle yine kendisinin kurgulayacağını sandığı için de o bir bireydir. Geleneğe göre insan olmak, muayyen anlamlara ve amaçlara sahip roller bütününe yerine getirmek; bir aileye, bir ülkeye, bir devlete, bir dine mensubiyet demektir. Oysa ki birey olmak demek, bütün bu rollerden ayrı ve onlardan önce olmak demektir. Bu yüzden, modern insanın etik anlayışının kriteri rasyonel ve seküler olmak zorundadır. Dolayısıyla ki modern insanın pratiğinde temel olarak, “ben ne tür bir insan olmalıyım?” sorusu değil, “ne tür kurallara uymalıyım?” sorusu ön plandadır. Modern insanın benzemek isteyeceği bir insan modeli, bir prototip yoktur. Onun açısından öncelikle, kurallar önemlidir çünkü herkes bireydir, herkes sekülerdir ve hiç kimse için bir model, bir prototip de yoktur. Ancak bu insanlar bir arada yaşamak da zorundadırlar. Acaba hangi türden kurallara uyulursa bir arada yaşamak mümkün kılınabilir? Herkes için geçerli ve herkes için iyi olan eylemleri tespit etmenin imkanı var mıdır? Kısacası insanlar için iyi olanın kriteri ya da iyi ile kötünün, yani etğin mihengi nedir?

Modern insanın etik dominant kriterinin ya da modernitenin iyilik ve kötülük mihenginin “fayda, yarar” olduğundan şüphe edilemez. Hayatın temel parametrelerinin rasyonalite, indüvidüalite ve sekülerite olması durumunda, farklı bir kriterin kabulü pek

³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev. H. Tufan, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1995, s. 23.

⁴ Marcel Gauchet, *Demokrasi İçinde Din*, çev. M. E. Özcan, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2000, s. 63.

⁵ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1994, s. 9.

de imkan dahilinde gözükmemektedir. Böyle bir ilkenin benimsenmesinin kaçınılmaz olması kuşkusuz bu parametrelerden kaynaklanmaktadır. Determinasyonun asıl unsurunu ise modern dünyada egemen olan temel rasyonalite biçimi, araçsal rasyonalite sağlamaktadır. Araçsal rasyonalite, belirli bir gayeye ulaşmada en muhtemel olan eylemi seçen rasyonalitedir. Bu açıdan bakıldığında, bireyler, eğer önlerinde açık olan mümkün eylemler silsilesi içerisinde, onları gayelerine ulaştırması en muhtemel olan eylemi seçerlerse rasyoneldirler. Gerçekleşmesi arzulan istekler çatıştığı takdirde akıl, söz konusu isteklerin şiddetini ve kalıcılığını hesaba katarak, ulaşılması en muhtemel olanı seçecektir. Tüm isteklerin, tatmin edilmesi hakkında sahip olunduğunu düşünen araçsal rasyonalitenin, zaten temel fonksiyonunu, onların tatmin edilebilecekleri yollara işaret etmek ve onların rölatif güçlerini ve dünyanın olumsuzluklarını hesaba katarak, aralarında bir derecelendirme yapmak olarak kabul eder. Araçsal rasyonalite buna ilaveten, uygulamada iki şartın gerekliliğini de öngörür: bunlardan birincisi, gerçekleştirilmesi istenen hedefler için alternatif yolların mevcudiyeti, ikincisi de kendilerini bu alternatif yollar arasında seçim yapmada özgür gören faillerin mevcudiyetidir. Halbuki bu şartlar, hiçbir zaman evrensel düzeyde mevcut da değildirler.⁶

Etik ölçünün fayda olduğunu benimseyen modernite, fayda kelimesini geçici zevklere üstünlük tanıma anlamındaki haz şeklinde değil, fakat gerek nitelik gerekse nicelik bakımından, zevkçe mümkün olduğu kadar zengin ve ıstıraptan-acıdan uzak, kendiliğinden haz diye tanımlamıştır. Eylemler, insanlara vermiş oldukları mutluluk nispetinde iyi, mutsuzluk nispetindeyse kötüdürler. Mutluluk, ıstırapın-acının yokluğu anlamındaki hazdır. Kısacası modernite açısından, insan eylemlerinin gayesi, ıstıraptan-acıdan sakınmak ve hazza ulaşmaktır. Fayda, insan eylemlerinin gayesi olduğundan, zorunlu olarak etiğin de kriteridir. Bu çerçeveden bakıldığında etik, “kendilerine uyulduğu zaman mümkün olduğu kadar bütün insanlığa, yalnız insanlığa değil, yapılarının elverişli olduğu nispette bütün duygulu varlıklara mutluluk temin edebilen bir takım hareket, kural ve düsturlardır”⁷ şeklinde tanımlanacaktır.

Tabiatıyla herhangi bir etik ilkedden bahsedildiğinde, onun evrensel bir ilke olup olmadığı ve böyle bir ilkeye insanların niçin uymaları gerektiği de sorulacaktır. Sadece birey için söz konusu edilebilecek fayda ve mutluluk için mi yoksa kamusal fayda ve kamunun mutluluğu için mi? Fayda ilkesini benimseyen modernitenin cevabı, kamunun her zaman ön planda tutulması gerektiğidir. Ancak bunun, bireyin toplumsal bir varlık olmasından ötürü, spontane bir biçimde bireyi de kuşatacak şekilde gerçekleştiği söylenir. Yani onlar için bireysel olanla kamusal olan, birbirinden ayrı düşünülemez şeylerdir. Eğer bir bireyin mutluluğu diğer bir bireyin mutluluğu derecesinde hesaba katılmazsa bu prensip, rasyonel olma anlamını yitirir. “Herkes bir olarak sayılmalı, kimse birden fazla sayılmamalı” düsturu, faydacılık için, toplumsal ve bireysel birlikteliğin zorunluluğuna yapılan bir vurgudur. Fakat, toplum için doğru hesap edilmiş kurbanlar ya da feda edilmişler, birer kayıp değildirler. Her eylemde “olabildiğince çok sayıda insanın olabildiğince çok mutluluğu” göz önünde tutulursa bireysel iyiliğin de bu eylemlerle en iyi şekilde sağlanacağına güvenilecektir. Kısacası, insan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini göz önünde tutmak zorundadır. Ahlaklı kimse

⁶ Ross Poole, *Ahlak ve Modernlik*, çev., M. Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1997, s. 59.

⁷ J. S. Mill, *Faydacılık*, çev., N. Coşkunlar, İstanbul, M. E. B. Yay., 1986, s. 19, 97.

doğal olarak kendi mutluluğunu isteyecektir ama bunu “çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu” istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilmek zorundadır.⁸

Özel mutlulukla azami sayıdaki insanın mutluluğunu çakıştırmak, uzlaştırmak, ikisini birlikte gerçekleştirmek nasıl sağlanabilir? Doğrusu böyle bir ilke, meşru uygulanımını yalnızca, kamusal mutluluğu, çok daha iyi hastanelerin veya çok daha iyi okulların mevcudiyeti gibi hususlarda gören, belli bir konsensüsün sağlandığı toplumlarda bulabilir. Bir başka ifadeyle, azami sayıda insanın azami mutluluğu ilkesi, etik meşruiyetin faydacı olmayan normlarla, mesela “ödev” normuyla belirlendiği bir toplumda belki uygulanma şansını bulabilir. Kamusal mutluluğun, kamunun kendisi tarafından belli bir etnik ya da dini grubun kitlesel olarak imha edilmesiyle mümkün görüldüğü bir toplumda fayda ilkesi, açıkçası en insaflı yorumunda bile, bir kriter olarak, sıradan bir şekilde yapılması gerektiği düşünülen şeylerle keskin bir biçimde çatışan eylem akışlarını salık vermeye götürecektir. Mesela, eğer belli şartlar karşılanıyorsa masum bir insanın öldürülmesi, kamusal mutluluğu pekala arttırabilir. Diyelim ki bir insanın bölücülükten suçlu olduğuna, bizce değilse bile, sözün gelişi onu yargılayanlarca kamusal olarak karar verilmiş ve onun öldürülmesi, gelecekteki bölücüler için caydırıcı bir unsur olarak kabul edilmiş olsun: Faydacı bir bakış açısıyla elbette ki o insan öldürülmelidir. Kamusal fayda ilkesinin bu şekilde kullanılabilmesinin örneklerini, “herkesin görebileceği bir meydana iki tanesini sallandır, bak bakalım bir daha böyle bir problem olur mu?” ya da “asmayalım da besleyelim mi?” sözlerinin çokça seslendirildiği yerlerde, her zaman görmek mümkündür. Azami sayıdaki insanın azami mutluluğu ilkesinin, otoriter ve totaliter yönetimleri savunmak için kullanılacak bir argüman olduğu pekala açıktır. Böyle bir toplum içerisinde mutluluk için ödenecek bedel de şüphesiz ki bireylerin özgürlükleri olacaktır.

Rasyonel, indüvidüal ve seküler bir kimliğe toplumcu, özgeci çağrılarda bulunmak, rasyonel değil irrasyonel bir istektir. Modern birey için, özgeci etik argümanlara uymak söz konusu olacaksa eğer, bu yalnızca bir yanılısma olarak gerçekleşebilir. Bu yanılısma bireylerin kendi özel amaçlarını aşıp, başkalarıyla ilgilenmeye hazır oldukları varsayımına dayanır. Oysa ki modern birey herhangi bir eylemde bulunacaksa peşinde olduğu şey, kaçınılmaz bir biçimde başkalarının iyiliği değil, kendi faydası, kendi öz çıkarıdır. Birey, kendisine faydalı olacak şeylerin peşinde koşarken, toplumun faydasına olacak şeylere katkıda bulunabilir, fakat bu direkt olarak gerçekleşmez. Dolayısıyla birey için topluma katkıda bulunmak, onun kendi mutluluğunun bir parçasını oluşturamaz ve oluşturamaz.⁹ Kendisinin hazzına ya da ıstırapına yönelik, kendi beklentileri tarafından motive edilen ve eylemde bulunan modern birey için özgeciliğinden ya da toplumculuktan söz edilemez.

İyi ve kötüyü ayırt etmek için bir kriter sunma bahanesiyle ileri sürülen fayda ilkesi, aslında iyi ve kötü kavramlarının birer revizyonunu vermektedir. Şöyle ki, eğer fayda ilkesi kabul edilecek olursa bir eylem ne kadar rezilane olursa olsun, onun kendinde kötü olmadığı ya da sırf öyle olduğu için iyi veya kötü diye kabul edilemeyeceği benimsenmek zorunda kalınır, çünkü bu ilkeye göre tüm eylemler sonuçları çerçevesinde değerlendirilmek durumundadır ve eğer eylemin sonuçları genel mutluluğu temin edecekse o zaman o eylem, ister masumların öldürülmesi isterse

⁸ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul, İnkılap Yay., 1998, s. 171.

⁹ Poole, a.g.e., s. 86.

çocukların katledilmesi ya da çocuklara tecavüz edilmesi olsun haklı çıkarılmış olacaktır. Kısacası, fayda ilkesinin ince ipi üzerinde duran, daha doğrusu o ilkenin kabulüyle yıkılması mukadder olan bütün bir adalet sisteminden başkası değildir.¹⁰

Acaba, kimliğinin unsurlarını tarihsel ve toplumsal herhangi bir kaynaktan almayıp, kendi rasyonelitesiyle yaratan modern birey için, uyulması gereken kurallara uymak, dolayısıyla da tüm toplumun hatta tüm insanlığın iyiliğine olacak şekilde eylemlerde bulunmak psikolojik olarak mümkün müdür? Bir başka ifadeyle, acaba etik ilkeyi mutluluk ya da fayda gibi bir amaca değil de “ödev” duygusuna endeksleyerek modern bireylerden uyulması gereken kurallara uymalarını beklemek ya da “ödev” motivasyonu ile onların istenilen eylemleri gerçekleştirmelerini istemek haklı görülebilir mi? Modernitenin kapsamında bulunmasına rağmen “erdemın son taç giyişini sağlayan filozof”¹¹ I. Kant’ın yapmaya çalıştığı gibi etik, salt bir iyi niyete ya da içsel bir ödev duygusuna oturtulabilir mi? Onun ifade ettiği gibi, ahlak kuralları ne pragmatik ne hipotetik ne de problematik olmayıp, kategorik olan, “öyle yapılması gerektiği için öyle yapılan”, herhangi bir öznel şarta bağlanmayıp, evrensel belirsiz bir amacı ve kapsam itibarıyla de yine evrensel-mutlak bir değeri ifade eden özgür eylemlere dayanan kurallar olabilir mi? Yahut da ödev, Kant’ta olduğunun aksine, pozitivistlerin ya da kolektivistlerin istedikleri şekilde, dışsal bir motivasyondan kaynaklanırsa mı etik eylem gerçekleşmiş olabilir?

Şüphesiz etik eylemlerin, bizatihi-kendinde (*en soi*) ölçülerde bir iyiliğe sahip olmaları arzu edilmelidir. Eylemlere ahlaki değer kazandıran yön de zaten bu *en soi* (bizatihi-kendinde) niteliğidir.¹² Ancak ahlak yargılarının bu temel niteliğini sağlayan ilkeyi Kant’ın yaptığı gibi sadece iyi niyete havale etmek, etik eylemlerin gerçekleşmesi için yeterli olabilir mi? Yoksa yine Kant’ın bizzat kendisinin işaret etmiş olduğu, vicdana mı havale etmek gerekir? Kant: “eylemi yerine getiren ahlaki motivin en yüce ilkesi yürekteki ahlaki duygu, vicdandır; insani eylemleri yargılayan ve mahkûm eden vicdan, bir kabiliyet değil, bir içgüdüdür; vicdan, insanı şu ya da bu şekilde zorlayan, eylemleri irade dışı yargılayan ve onları manevi yönden aklamak ya da lanetlemek yetkisine sahip olan içsel bir mahkemedir; şayet vicdan, iradi bir kabiliyet olsaydı, şüphe yok ki o taktirde insanı zorlayacak bir içsel mahkeme olamazdı, bu yüzdendir ki vicdan, insanı iradesinin hilafına mahkûm edebilen gerçek bir yargıçtır”¹³ derken, doğal olarak etik eylemlerin gerçekleşmesi için, iyi niyeti ve vicdanı yani içsel ödev duygusunu yeterli gördüğünü belirtmekteydi. Oysa ki etik ilişkiler tarihsel olup,¹⁴ mesela birer eylem standardı olan adalet, cesaret, ölçülülük, dürüstlük gibi erdemler yalnızca içsel olan iyilikleri gerçekleştirmemizi sağlayan eğilimler değil, aynı zamanda karşılaştığımız kötülükleri, tehlikeleri, akıl çelmeleri bertaraf etmemizi sağlayan ve sözü edilen iyiliklerin gerçekleştirilmesi sürecinde bizi destekleyecek olan ve bizi bir iyi bilgisıyla donatacak olan eğilimlerdir de. Bu yüzden erdemlerin tarihsel arka planı olmayan bir birey tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Zaten, belirli bir tarihsel-toplumsal kimliğin taşıyıcıları olmamak düşünülemez. Belirli bir değerler

¹⁰ Alasdair MacIntyre, *Etik’in Kısa Tarihi*, çev., H. - S. Hünler, İstanbul, Paradigma Yay., s. 265-74.

¹¹ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde*, çev., M. Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2001, s. 92.

¹² Kant, a.g.e., s.15-16.

¹³ Kant, a.g.e., s. 90.

¹⁴ İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara, Türk Felsefe Kurumu Yay., 1996, s. 9.

dünyasına mensubiyet insan için verili bir durumdur ve verili tarihsel ve toplumsal değerler kaçınılmaz bir biçimde bireyin etik hareket noktasını oluştururlar. Erdem kavramının temel özelliği; hemen her zaman, kendisinin hayata geçirilebilmesi için, tanımlanmak ve açıklanmak zorunda olduğu, belirli bir toplumsal hayatı önceden benimsemiş olmayı gerektirmesidir.

Halbuki modern bireycilik açısından bakıldığında, erdemler için herhangi bir tarihsel-toplumsal arka plan düşünülemez. Birey, kendi adına ne olmayı seçerse o olur. Birey, varoluşunun sadece rastlantısal sosyal özellikleri olarak alınabilen yönlerini, eğer isterse her zaman tartışmaya açabilir. Birey, yurttaş olarak bir devlete bir topluma mensup olabilir ama onları yapmış ve yapıyor olduklarından, şayet kabullendiğini açıklamamışsa sorumlu tutulamayacağını ileri sürebilir.¹⁵ Bu şekilde soyutlanmış bir birey, her şeyle yalnızdır. Hareket noktası verili tarihsel-toplumsal değerler olmayıp, kendi erdemlerini kurgulayan modern birey için konuşacak başka birilerine rastlamak nadiren muhtemel olacağı için umumiyetle kendi kendileriyle konuşmak da onlar için kaçınılmaz olacaktır. Etik, değerlerin ortak-ölçülemezliğinin kabulünün varacağı netice işte budur.

Şüphesiz, modern insanın birey olmakla birlikte bireyci olmak zorunda olmadığı ileri sürülebilir. Pozitivist ve kolektivist toplum projelerinin, yani modern insana alternatif olarak sunulan anti-bireyci çerçevede birlikte yaşama formüllerinin mevcudiyeti, böyle bir iddianın eseri. Bu açıdan bakıldığında etik eylemlerin kriteri fayda da olsa ödev de olsa eylemin temel motivasyonu her halükârda kamunun beklentileri, yani içsellik değil dışsallıktır. Faydacılığın kamusalılığı ön planda tutma argümanına yönelik olarak söylenildiği gibi, rasyonel ve seküler modern insandan-bireyden, özgeci davranışlarda bulunmasını beklemek, bir başka deyişle modern insan için özgecilik ya sadece bir yanılsamayla, manipülasyonla ya da otoriter ve totaliter olduğunda mümkündür. Dolayısıyla, pozitivist ya da kolektivist yaklaşımlar için de bedel yine bireyin özgürlüğü olacak ve özgürlüğün yokluğuyla birlikte doğal olarak etik de yok olacaktır.

Modern insan kendi tavrının etik olarak ifade ettiği şeyden ve dolayısıyla da etik retorik'in iddiacı kullanımlarından, sıradan bir geleneksel insan için hiçbir zaman mümkün olmayacak ölçülerde emindir. Kendi kültürü içerisinde başka neyi suçlarsa suçlasın, bu suçlamayı yapmak için ihtiyaç duyduğu etik argümanlara, yine bu kültürün sahip olduğundan da emindir. Onun gözünde her şey kaos halinde olabilir, ancak etik dili düzenlidir ve hep, ne ise o olarak kalmıştır. Bizzat kendisinin kullandığı dil tarafından aldatılıyor olabileceği fikri ise modern insana çok uzaktır.

Ahlaka rasyonel bir temel bulamayan modern insanın sonuç itibarıyla ulaştığı nokta etik duyguculuk (emotivizm) dir. Emotivizm, öncelikle ahlaki yargılar olmak üzere, bütün değer yargılarının tercih, tutum ve duyguların dile getirilişinden başka bir şey olmadığını öne süren öğretimdir. Bu görüşü benimseyenlere göre, nesnel alanda neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda uzlaşmayı garantileyen rasyonel bir ölçü vardır, nesnel yargılar doğru ya da yanlıştır, fakat pratik alanda neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda uzlaşmayı garantileyen rasyonel bir ölçü olmadığı gibi, pratik yargılar, ahlaki yargılar, duygu ve tercihlerin bir ifadesi olduklarından ne doğru ne de yanlıştır. Dolayısıyla ahlaki yargılar alanında uzlaşma, herhangi bir rasyonel

¹⁵ MacIntyre, *Erdem Peşinde*, ss. 324-325.

yöntem ile garanti altına alınamaz.¹⁶ Bu yüzden ki modern bireyler için, modernite için müşterek bir etikten bahsedilemez. Daha doğru bir ifadeyle modern hayat açısından ortak-ölçülebilir değerler anlamında etiğin imkanı yoktur.

Öyleyse çözüm ne olmalıdır? Modern ve küreselleşen hayatta, birlikte ve insanca yaşamayı mümkün kılmak için ne yapılmalıdır? Muhtemelen cevap, madem modernite bağlamında evrensel ölçülerde müşterek bir etik inşa etmek kabil olmuyor, geleneğe de dönülemeyeceğine göre, “çünkü kimin geleneğine, hangi geleneğe sorusu cevaplandırılmaz”, hiç olmazsa farklılıkları imhaya yönelmeyen her türlü etik pratiği, rasyonel-doğal hukuk çerçevesinde, kamusal düzeyde var olabilir kılmak ve mensuplarını da yine rasyonel-doğal hukuk çerçevesinde uzlaştırmak olacaktır. Bunun anlamı, modern kamu hukukunu yani yasaları, kurucu-kurgulayıcı olmayan, yani araçsal değil, amaçsal olan; olması gerekeni keşfedebilen eşitlikçi rasyonalite çerçevesinde, etiğe yaklaştırmaktır. Haddi zatında etik ile hukuk arasındaki fark, yükümlülüklerin çeşidinden değil, yükümlülükleri yerine getiren motivlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. İnsanı yönlendiren motiv içselse yükümlülüğün adı etik, dışsalsa da hukuktur. Evrensel doğal hukuku benimsemek, şüphesiz etiğe varoluş imkanı tanıyacaktır. Modern dünyada insani bir hayatın asgari müstereğini sağlamanın başkaca bir yolu pek de mümkün gözükmemektedir.

¹⁶ MacIntyre, *Erdem Peşinde*, ss. 28-29.

Bilişim Teknolojisi, İnternet ve Etik

Prof. Dr. Ersin Töreci*

Necdet Kesmez**

Tuncer Üney***

1. Giriş

Biten yüzyılın son çeyreğine sığan toplumsal değişimler önemli ölçüde bilişim teknolojisine dayanıyor. Üstelik bu toplumsal değişimlerin ivmesi de her geçen gün artıyor. Bilişim teknolojisinin etkisi altına almadığı bir alanı bulmak artık iyice zorlaştı. Her alanda etkisini her geçen gün daha da çok hissettiriyor. Bilişim teknolojisindeki gelişmeler o kadar hızla yayılıyor ki her alanı derinden etkiliyor ve büyük ölçüde yeniden biçimlendiriyor. Her şeyin birdenbire bu kadar hızla değişiyor olması belki de bir dönüşüm yaşıyor diye yorumlanabilir. Çünkü bu değişimlerden etkilenen insan yaşamı da her açıdan başkalaşılıyor, alışılmış olandan uzaklaşıyor [5, 9].

Hızlı toplumsal dönüşümlerin kolayca sindirilememe tehlikesi var. Her alanda aynı anda karşılaşılan dönüşümün olumlu olduğu kadar olumsuz yansımalarının da olabileceği görülüyor. Bu yüzden bir yerde insani değerlerin öne çıkarılması demek olan etik ilkelerin gelişmesi için daha çok uğraş vermek gerekiyor. İvmesi çok hızlı bir dönüşümün içinde etik değerlerin yitip gitmesine göz yumamayız, tersine daha uygulanabilir duruma getirmeliyiz. Yoksa etik değerler konusunda büyük bir boşluğun içine düşmüş gözükken özellikle bizim gibi ülkelerde işin içinden çıkılması daha da zorlaşacak [1, 2, 10].

Yarattığı hızlı etkiden dolayı henüz yeterince sorgulanıp irdelenemeyen ve doğrulanamayan yaygın varsayıma göre, çağdaş dünya ve büyük bir olasılıkla ülkemiz “bilişim toplumuna” doğru giden bir süreçten geçmekte. Yaşanmakta olan bu evrimsel süreçte nasıl bir tutum ve tavır içinde olunması gerektiği yaygın bir tartışma ortamı oluşturmak üzere. Bilişim toplumuna giden yolda doğrular nasıl bulunacak, aykırılıklar nasıl giderilecek, günümüzde geniş olarak araştırılmakta [3]. İnsanoglu, değişen dünyadan kopmadan, kendisine yabancılaşmadan düşüncesini yeni duruma nasıl ayarlayabilecek ve insani duygularını geliştirmesini bilecektir, yakında ortaya çıkacak. İşte bu sırada etik değerlerin rolünün büyük olacağını umabiliriz.

Bilişim teknolojisi ile uğraşanların mesleki gündeminde bir süredir etik konusunun önemli yer tuttuğu söylenebilir. Genelde ülke olarak etik tartışmaları her konuda söz konusu. Sosyal ve toplumsal yaşantımızın zorlamaları kadar küreselleşmenin etkileri ve Avrupa Topluluğu üyeliğine hazırlanıyor olmanın gündemimize soktuğu etik konusundaki tartışmaları olumlu bir gelişmenin göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

* Türkiye Bilişim Vakfı (TBV), Bilişim Mesleği Ahlak İlkeleri Kurulu başkanı. Türkiye Bilişim Derneği (TBD), Onur Kurulu üyesi. Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü.

** Türkiye Bilişim Derneği Onur Kurulu üyesi.

*** Türkiye Bilişim Vakfı Projeler Koordinatörü.

2. Etik Konusunda Sektörel Bazda Yapılan Çalışmalar

Bilişim sektörünün iki önemli önde gelen sivil toplum kuruluşu olarak Türkiye Bilişim Derneği (TBD) ve Türkiye Bilişim Vakfı (TBV) mesleki etik değerlerin gelişmesini önemli saymaktadır. Bu kapsamda olmak üzere TBV, 1997 yılında on iki kişilik bir çalışma grubu oluşturarak “Bilişim Mesleği Ahlak İlkeleri” olarak anılan bir belge hazırlamış ve duyurmuştur. Bu çalışma grubunda yer alanların listesi ve ilgili belgelere TBV web sayfasından erişilebilir (www.tbv.org.tr). “Bilişim Mesleği Ahlak İlkeleri” belgesinin duyurulmasından sonra TBV, beş kişilik Bilişim Mesleği Ahlak İlkeleri (BMAİ) Kurulu’nu sürekli çalışacak bir yapı olarak oluşturmuştur. Bu kurula ilişkin bilgilere de söz konusu edilen web sayfasından erişilebilir.

BMAİ Kurulu, 1999 yılında İnternet kullanımında etik değerler ile ilgili olarak karşılaşılan bazı sorunların nasıl aşılabileceğini en önemli konu olarak gündemine almıştır. Bu konu üzerindeki ilk anmaya değer çalışma Bilişim’99 Etkinliklerinde “İnternet, Etik ve Hukuk” panelinin düzenlenmesi olmuştur. Panelin çağrılı konuşmacılarının ciddi hazırlıklar sonucunda yaptığı konuşmalar aydınlatıcı ve toparlayıcı olmuş, panelin sonuçları “İnternet Etiği” sayılabilecek bir belgenin hazırlanması için ilk adımın atılmasını sağlamıştır [4]. TBV BMAİ Kurulu oluşturulan ilk taslağı kendi içinde gözden geçirmiş, sonra bilişim kamuoyunun görüşüne İnternet Haftası 2000 içinde bir ilk sürüm olarak “İnternet İletişiminin Kuralları” başlığı ile sunmuştur [6, 8]. Bu belgeye TBV web sayfasından erişilebilir (www.tbv.org.tr).

3. Meslek Etiği

TBV “Bilişim Mesleği Ahlak İlkeleri”, “Bir bilişimci, mesleğinin gereklerini yerine getirirken” sözleri ile başlayıp “Temel İlkeler, Genel Mesleki Yükümlülükler, Bireysel Yükümlülükler, Toplumsal Yükümlülükler, Ürün ve Hizmetle İlgili Yükümlülükler, Meslektaşlar ve İş Arkadaşlarıyla İlgili Yükümlülükler, Yöneticilikle İlgili Yükümlülükler, İşveren ve Müşterilerle İlgili Yükümlülükler, Bu İlkeler ile İlgili Sorumluluklar” olmak üzere dokuz alt başlık altında toplam 45 maddede çeşitli öngörülere yer verilmiştir. Yurt dışı örnekleri de göz önünde bulundurularak hazırlanan bu belge, bilişimcilerin genel ve mesleki davranışlarında uymaları gereken kuralları ve ilkeleri içermektedir. Amaç, bilişimcilerin daha erdemli davranarak hem bilişim mesleğini yüceltmeleri, hem de ülkemizde temiz toplum oluşmasına katkıda bulunmalarıdır. Değişen koşullar doğrultusunda bu metnin de geliştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir belgenin öteki toplum kesimlerine bilişimcilerin kendi etik kodunu geliştirip uygulayan örnek bir topluluk olarak tanıtılmasında yararı olmuştur. İlkeleri bilişimcilerin gündeminde tutmak BMAİ Kurulu’nun görevi olarak kabul edilmektedir.

İlkelerin bilişim çalışanları arasında benimsenmesi ve yaygınlaşması için Bilişim’98 Etkinlikleri sırasında bir kampanya başlatılmıştır. Ülkemizde bireysel, mesleki ve örgütsel düzeyde, bilişim toplumunun gerektirdiği sorumlu davranış bilincinin gelişmesine ve yerleşmesine katkıda bulunmak üzere hazırlanan belgenin duyurulması için çeşitli büyüklüklerde afiş bastırılmış, sektörel yayın organlarında çeşitli kereler duyurulmuştur. Bu ilkeleri benimseyen ve destekleyen bilişimcilerin takması için özel bir rozet yaptırılmış ve ayrıca karton biçiminde oda duvarına asılabilecek bir sertifika hazırlanmıştır. Mesleki toplantılarda ilgili rozeti takmaya özen gösteren meslektaşlarla karşılaşılmaktadır.

4. Genel Olarak Sanal Ortamı İletişim Aracı Olarak Kullananları İlgilendiren Toplumsal Etik İlkeler

Bir yılı aşkın bir süredir, özellikle İnternet iletişim gruplarının listelerinde duyurulmaya çalışılan “İnternet İletişiminin Kuralları” incelendiğinde görüleceği gibi “Başkalarına Karşı Saygı, Altyapı ve Zamanı Verimli Kullanma, Biçimsel Özen, İçerik ile İlgili Özen, Öteki Konular” olmak üzere beş alt başlık altında 34 maddede belirtilen öneriler biçiminde uyulması istenen ilkelere yer verilmiştir. Bu önerilerin aslında tümü bir bütün olarak anlamlı bir değer oluşturmaktadır. Madde madde ifade edilmeye çalışılan kural niteliğindeki görüşlerin bir bütün olarak özünü yakalayarak buna uygun bir davranış biçiminin bireysel olarak herkes tarafından gösterilmesi beklenmektedir. Kuşkusuz ki herkesin aynı uyumu gösterebilmesi ölçüsünde umulan yararlar sağlanabilecektir. İnternet kullanımı sırasında herkesin benzer davranışları her an sergileyebilmesi önemlidir.

“İnternet İletişiminin Kuralları”nın öncelikle kamuoyuna yaygın olarak duyurulması gerekiyordu. TBV, gündeminde sürekli tuttuğu bu kuralları duyurmak, yaygın olarak uyulmasını gözetmek ve geribildirim almak üzere kendi web sayfasına yerleştirmiştir. İlgili metin, her an erişilebilir ve istenirse kopyası kağıt üstüne kolayca dökülebilir biçimde tutulmaktadır. İnternet servis sağlayıcılarının ve ilgili kurumların kendi web sayfalarından TBV'nin ilgili sayfasına bağlantı kurmaktadır. Duyuru amacıyla TBD, “İnternet İletişiminin Kuralları” belgesini *Bilişim Dergisi*'nin 2000 yılı içinde yayınlanan dördüncü sayısında da çeşitli biçimlerde basarak yayınlamıştır [6, 8].

“İnternet İletişiminin Kuralları” belgesi aşağıdaki iki sunuş paragrafı ile birlikte duyurulmaktadır:

Burada söz konusu edilen kuralların amacı İnternet gibi sınırsız ortak bir iletişim ve etkileşim ortamını kullanırken birey olarak rahatsız olmamak ve kimseyi de rahatsız etmemek için bireylere dönük sezgisel anımsatıcı uyarılarda bulunmaktır. Düzensizliklere düşülmeden İnternet ortamının etkin ve yararlı kullanımının bu uyarılara uyulması oranında artacağı inancını hepimizin paylaşacağını umuyoruz. Bu uyarıların ya da kuralların ezberlenmesi gerekmez, özenli bir okunuş ile elde edilecek izlenim uygun davranışların sergilenmesini sağlayacaktır. Akılda yer etmeyen ezberlenerek uygulanacak kurallar koymanın İnternet kullanımında bir yararı olamayacağı çok açıktır.

Pek çok kişinin katkıları ile derlenip sunulan aşağıdaki görüşlerin daha etkileyici başka biçimlerde dile getirilmesi her zaman olanaklıdır. Lütfen bu metinde amacı doğrultusunda eksik gördüğünüz önerilerinizi bildiriniz. İletilen önerilerin metnin geliştirilmiş bir sonraki sürümünde değerlendirilerek yer alacağından emin olabilirsiniz.

İnternet kullanıcılarından alınacak geribildirimler göz önünde tutularak yaklaşık bir yıl sonra ilk sürümün çok daha iyi bir biçimde düzenlenebileceği öngörülmüştür. Böylece “İnternet İletişiminin Kuralları” olarak adlandırılan metnin İnternet kullanımının görgü kuralları olarak herkesin uymaya özen göstereceği uygun bir niteliğe kavuşabileceği umulmaktadır. Tartışma listelerinde zaman zaman karşılaşılan, çeşitli açılardan rahatsızlık verici tartışmalarda ilkeler sık sık anımsatılmış ya da duyurulmaya çalışılmıştır. Genelde ilkelere olumlu bakılmış ancak geliştirilebilmesi yönünde hemen hemen hiçbir önemli sayılabilecek öneri gelmemiştir.

Bilgisayar kullanan hemen hemen herkesi ilgilendiren “İnternet İletişiminin Kuralları” etik konusunda belirlenebilecek ilkelere örnek oluşturması açısından bu bildirinin sonunda ekte verilmiştir.

5. “Bilgisayarı İşlerinde bir Biçimde Kullananların” Başka bir Değişle Bilişimcilerin Onur Yönergesi

TBD, “Türkiye’de bilişim ile ilgili her türlü çalışma ve düzenlemenin toplumsal gelişmeye katkı sağlayacak biçimde çağdaş boyutlarda gerçekleşmesini sağlamak” amacı ile 1971 yılında kurulmuş bir dernektir. Derneğe “Türkiye’de bir kuruluştaki bilgi işlem ya da bilişim alanında çalışanlar, bilgi işlem ya da bilişim alanlarında araştırma ya da yayın yapanlar, kuruluşlarında bilgisayar teknolojilerinin yaygın ve verimli olarak kullanımını sağlayanlar, avukat ve doktor gibi meslekleri nedeniyle bilişime profesyonelce ilgi duyanlar” üye olabilirler. Kısacası bilgisayardan işlerinde bir biçimde yararlanan herkes TBD’ye üye olabilir. Bu açıdan bakıldığında, TBD, bilişim gibi günümüzdeki en önemli üreysel bir teknolojinin sivil toplum kuruluşu olarak üye potansiyeli çok yüksek bir dernektir. TBD, Bakanlar Kurulunun 7 Mart 1994 tarihli kararı ile kamu yararına çalışan dernekler statüsünü kazanmıştır.

TBD’nin Mart 2001’de yapılan Genel Kurulunda dernek tüzüğü’nün 27. maddesinde “üyelerin, gerek dernek çalışmalarında ve gerek meslek yaşamlarında uymaları gereken davranış ilke ve kurallarını belirleyen Bilişimciler Onur Yönergesi’ni hazırlamak, Genel Kurul’un onayına sunmak ve bu yönergenin toplum, iş yaşamı ve bilişim teknik biliminindeki gelişmelere koşut olarak canlı tutulmasını sağlamak” görevi Onur Kurulu’na verilmiştir. “Bilişim toplumu yolunda sağlıklı, düzenli ve verimli bir biçimde ilerleme ülküsünün gerçekleşmesi ile ilgili her türlü olumlu ve olumsuz uygulama ve gelişmeleri izlemek, etik açıdan incelemek ve uygun gördüğü takdirde bu konular hakkında görüş belirtmek” Onur Kurulu’nun görevleri arasında sayılmaktadır.

TBD Tüzüğü’nde yapılan değişikliklerin gerekçesinde şu görüşlere yer verilmiştir: “İçinde yaşadığımız günler, genel ahlak yanında, meslek etiğinin gerek toplum düzeni ve gerek bireyin yaşamı açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Maddenin yeniden düzenlenmesinde, yüksek bir ahlak anlayışına sahip olarak davranış ilke ve kurallarına üstün bir biçimde uyan TBD üyelerinin her zaman topluma örnek oluşturması gerektiği düşüncesinden yola çıkılmakta ve Onur Kurulu’nun bu özlemin aktif bir biçimde yaşama geçirilmesine yardımcı olması amaçlanmaktadır”.

Gereğince ayrıca TBV tarafından kabul edilmiş bir metin olmasına karşılık, bilişimcilerin davranış ilke ve kurallarının ancak TBD tarafından belirlenebileceğine ve etkin bir biçimde uygulanabileceğine inanıldığı belirtilmektedir.

Tüzük değişikliği onay beklediğinden şu ana kadar bu konuda başkaca bir gelişme olmamıştır.

6. Genel Değerlendirme

Hepimizin iyice farkında olduğu gibi siber ortamın kullanımı hızla yaygınlaşıyor. Son derece önemli sayılması gereken bir yaygınlaşma bu. İnternet neredeyse kendiliğinden, önlenemez ve serbest biçimde gelişerek siber ortamın olanakları ile karşılaşmamızı sağlıyor. Çok yeni sayılması gereken bir teknolojinin günlük yaşamımıza, işte, evde, her yerde bu kadar çok girmiş olması etik değerleri genelde zorluyor. Aynı zamanda gündemimize şimdiye kadar hiç girmemiş yeni hukuksal sorunlar ortaya çıkartıyor. Bunlara hukuksal sorunlar değil de yeni hukuksal olgular desek belki de daha doğru olabilir. Artık bir ülke ile sınırlı olmayan, ülkelerin sınırlarını

çok aşan, küresel boyutlu etik ilkelerden söz etme zamanı. Benzer biçimde içinde bulunduğumuz dönem, küresel bir hukuk düzeninden de söz etme zamanı.

Şimdiye kadar hep bir ülke sınırları içinde kalan hukuksal altyapılar söz konusu iken, artık bilişim teknolojilerinin yaygın kullanımının sınır tanımaz boyutları nedeniyle küreselleşen, farklılıkların ortadan giderek daha çok kalktığı bir dünyada biçimlenmek üzere olan yeni bir hukuksal boyut ortaya çıkmakta. Üstelik bu hukuksal boyut alışılmışın dışında yapılar öngörmeyi zorunlu kılıyor. Çünkü sanal ortamın biçimlenmesi ile oluşan bir çevrede ya da çerçevede işlerliği olmak zorunda [5].

İletişimden ticaret yapmaya, eğitimden eğlenceye kadar her şeyi alışık olunanın çok ötesinde düşünmek zorundayız. Yalnızca farklı düşünmemiz de yetmiyor. Hemen her konuda algılamamızı, anlamamızı, yorumlamamızı, yaşantımızı değiştirmeliyiz. Çevremizi ve sistemlerimizi yeni duruma hazırlamalıyız. Neredeyse her şeyi yeniden gözden geçirmemiz gerekiyor. Bu nedenle etik ve hukuksal olgulardan başlayarak hızla yapmamız gerekenleri tanımlamalıyız. Bireyler, içinde yaşadıkları toplumdan bağımsızlaşarak, dünyaya iyice açık bireyler olarak İnternet ortamında birbirleriyle etkileşmekte. Bu sırada değer yargılarının başlangıçta bazı olumsuzluklar göstermesi kaçınılmaz. Çünkü içinde birden bire çok hızla yaşamaya başladığımız yaşam biçimine özgü yeni durumlara hemencecik alışverişmek o kadar kolay gözüküyor [10].

Etik kurallar ve ilkelere uyma zorlama ile değil gönüllü kabul ve katılımı gerekli kılan düzeyi yüksek bir sorumluluk duygusu gerektiriyor. Sonuç olarak bireyler belli bir anlayışın yerleşip serpilmesinde özgür ancak katılımcı bir irade ile kuralları benimseyip, ilkelere bir biçimde her durumda bunlara uyulmasını gözetmeli. Mesleki kalite ve kaygı ile denetim duygusu gelişmiş örgütlü ve sahipli bir sektör olabilmenin yolu da buradan geçiyor. Yoksa ancak gününü kurtarmaya çalışan, yarına iz bırakamayan, köksüz, dolayısıyla da gelişme olanağı olmayan bir mesleki topluluk olmaktan öteye geçilemez. Etik ilkeleri benimseyen bir yaklaşımı tüm bilişimci meslektaşlarımızın göstereceğine inanıyoruz [10].

7. Gelinek Nokta

Bilişim sektörünün sivil toplum kuruluşları olarak etik ve hukuksal boyutta yapmamız gerekenler olduğu bilinci ile hareket ediyoruz. Neler yapmamız gerektiği konusunda titiz bir çalışma yapmak, saptadığımız ilkeleri benimsetmek, yaygınlaştırmak görevi ile hepimizi sorumlu ve yükümlü sayıyoruz. Etik değerler birey olarak uymayı uygun bulduğumuz, kendimiz uyduğumuz gibi, herkesin uymasını dilediğimiz ilkeler ve davranış biçimleri. Bu ilkelere uygun davranışların daha iyi sonuçlar vereceği, gelişmeleri daha olumlu yönde etkileyeceğini umabiliriz. İyi niyetle bu ilkelerin oluşmasına ve gelişmesine çalışılmak gerekiyor.

Etik değerler, bir yandan toplumsal kültürlere bağımlı gözüküyor, bir yandan da insanlığın genel kültürü ile ilişkili görülüyor. Geçmiş uygarlıkların kalıtı üstünde bugünlere ulaşmış insanlık ekini gelişimini yeryüzünde herkesçe paylaşılan kaliteli bir yaşamın geliştirilmesi yönünde sürdürüyor. Bir ülkede, toplumu oluşturan bireyler, yeryüzündeki ortak insanlık ekinine ne kadar yatkınsa ve ne ölçüde katkı yapabiliyorsa etik değerlerin oluşmasında da, uygulanmasında da o kadar başarılı olabileceği umulabilir.

Genelde dünyayı kavrayış biçimimiz etik ilkelere vereceğimiz önemin belirleyicisi olmakta. Bireysel ve toplumsal doğamızın elverdiği ölçüde etik değerleri önemli sayabiliriz ve onları uygulayabiliriz. Sosyal ve psikolojik esnekliğimiz, etik kavramını

algılama ve benimsememizde önemli bir göstere. Bu açıdan düşünüldüğünde kültürel yapımız etik konusunda takınacağımız tavrın da belirleyicisi.

Günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bir yandan, yaşam kalitemizi yükseltirken, bir yandan da insani değerlerin yitip gitmesine yol açacak olumsuzluklara düşülmesi tehlikesini yaratıyor. Bugün yalnızca İnternet kullanımında değil insan genleri üzerinde oynanmasına kadar daha pek çok konuda karşılaşılan sorunlar yumağının çözülmesinde etik kavramı öne çıkıyor. Etik değerlerin oluşmasına, benimsenmesine, yaşamın her anında davranışları yönlendirici olmasına bel bağlayanların sayısı günümüzde hızla artmakta. Etik ilkeler ve değerlerle hukuksal olgular birçok yerde örtüşebilmekte ve üst üste binebilmekte. Kanımızca etik değerlerin benimsenmesi ve bunlara uyulması ölçüsünde hukuksal altyapıya daha az iş düşecektir.

Etik konusunda yapılacak mesleki çalışmalar, ortaya konacak görüş ve yorumlar belli bir anlayışın gelişip paylaşılmasına yardımcı olacaktır. Mesleki ortamlarda ya da kamuoyunda yapılacak tartışma ve irdelemelerin genelde ya da özelde etik konusundaki düşüncelerin geliştirmesinde yararı olacaktır. Özellikle günümüzde İnternet hemen hemen herkesi içine alan ortak bir siber ortam olması nedeni ile, etkin etik ilkelerin benimsenmesi ve yerleşmesinde, toplumsal, sosyal, psikolojik tepkilerin gözlenmesinde araştırmacılar açısından canlı bir deney ortamı oluşturmakta. Çünkü İnternet sanal olmakla birlikte geleceği belirleyen bazı öncü özellikleri bünyesinde taşımakta.

Kaynakça

1. Dedeoğlu, Gözde, “Etik Niçin Gerekli”, *Bilişim* sayı: 76, Ocak 2001, s. 32-33.
2. Dedeoğlu, Gözde, *Etik ve Bilişim*, TBD Yayınları, Ankara, 2001.
3. Güvenç, Bozkurt, “Bilişim ve Etik”, *Bilişim Toplumuna Giderken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukuk'ta Etkiler Sempozyumu 2001*, Milli Kütüphane, Ankara, 23-24 Mart 2001, *Bildiriler*, TBD, Mart 2001.
4. Payaslıoğlu, Mutlu, “İnternet Etiği (İnteretik)”, *Antrak Gazetesi, İnternette İlk Türk Amatör Telsiz Gazetesi*, Aralık 1999 (www.antrak.org.tr).
5. Töreci, Ersin, “Bilişim Teknolojileri İle Gündemimize Giren Etik ve Hukuksal Konular”, *BT/Haber* sayı: 240, 25-31 Ekim 1999, s. 40.
6. Töreci, Ersin, “İnternet Etiğine İlk Adım”, *Bilişim* sayı: 73, Mart 2000, s. 36-37.
7. Töreci, Ersin, “İnternet ve Etik Sorumluluk”, *BT/Haber* sayı: 284, 4-10 Eylül 2000, s. 38-39.
8. Töreci, Ersin, “İnternet ve Etik”, *Bilişim*, TBD, Mart 2001, s. 9.
9. Töreci, Ersin, “Bilişim ve Etik, Bilişim Toplumuna Giderken Psikoloji, Sosyoloji ve Hukuk'ta Etkiler Sempozyumu” 2001, Milli Kütüphane, Ankara, 23-24 Mart 2001, *Bildiriler*, TBD, Mart 2001.
10. Töreci, Ersin, İnternet Ortamında Yayın Yapan TBD dergi'de (<http://dergi.tbd.org.tr>) konu ile ilgili 3 kısa makale:
 1. 12.02.2001 “Etik Değerlerin Önemi”
 2. 19.02.2001 “Yaşam Kalitesi ve Etik”
 3. 26.02.2001 “Anadilimiz ve Etik Değerler”

Ek

Türkiye Bilişim Vakfı
(www.tbv.org.tr)
İnternet İletişiminin Kuralları

Burada söz konusu edilen kuralların amacı İnternet gibi sınırsız ortak bir iletişim ve etkileşim ortamını kullanırken birey olarak rahatsız olmamak ve kimseyi de rahatsız etmemek için bireylere dönük sezgisel anımsatıcı uyarılarda bulunmaktır. Düzensizliklere düşülmeden İnternet ortamının etkin ve yararlı kullanımının bu uyarılara uyulması oranında artacağı inancını hepimizin paylaşacağını umuyoruz. Bu uyarıların ya da kuralların ezberlenmesi gerekmez, özenli bir okunuş ile elde edilecek izlenim uygun davranışların sergilenmesini sağlayacaktır. Akılda yer etmeyen ezberlenerek uygulanacak kurallar koymanın İnternet kullanımında bir yararı olmayacağı çok açıktır.

Pek çok kişinin katkıları ile derlenip sunulan aşağıdaki görüşlerin daha etkileyici başka biçimlerde dile getirilmesi her zaman olanaklıdır. Lütfen bu metinde amacı doğrultusunda eksik gördüğünüz önerilerinizi bildiriniz. İletilen önerilerin metnin geliştirilmiş bir sonraki sürümünde değerlendirilerek yer alacağından emin olabilirsiniz.

Başkalarına Karşı Saygı

1. Toplum karşısında kendinize yakıştırdığınız tavrı İnternet'in sanal ortamında da sürdürünüz, kimliğinizi saklayabileceğinizi umarak gerçek yaşamınızda benimsemediğiniz davranışları sergilemeyiniz.
2. Başkalarına karşı saygılı olunuz, bunun kendinize olan saygınızın ve size başkalarının göstereceği saygının ön koşulu olduğunu unutmayınız.
3. Düşüncelerinizi dile getirirken olumlu yaklaşmanın ve nazik bir ifade kullanmanın sağ duyunun gereği olduğunu hatırlayınız.
4. Tartışmaların özelleşmesine ve kişiselleşmesine yol açmayınız.
5. İnsanları duygusal yönden zedeleyici ve rahatsız edici iletilerin yayılmasına olanak vermeyiniz (örneğin amansız bir hastalığı olanların son isteği gibi sonuç alınması olasılığı çok kuşkulu iletilerin yayılmasına aracılık etmek ya da inançlar üzerinde yorumlar yapmak gibi).
6. İstenmeden yapılan yanlışları hoşgörü ile karşılayıp, anlayışla yardımcı olmaya çalışınız.
7. Kişilerin istemleri dışında iletiler olarak rahatsız olmalarını elinizden geldiğince önleyiniz, buna neden olmayınız.
8. Size gelen bir iletiyi, başkasına aktarmak istediğinizde, bu iletiyi size gönderenin bunu isteyip istemediğinden emin olunuz.

Altyapı ve Zamanı Verimli Kullanma

9. İletişim kurarken anlamsız sayılacak gereksiz iletiler göndermeyiniz.
10. Hiç kimsenin zamanının küçük bir bölümünü bile boş yere almamaya özen gösteriniz.
11. Ulaşmadığı kaygısı ile olsa bile aynı iletileri ardı ardına göndermeyiniz.
12. Bilgilendirmek ve gelişmelerden haberdar etmek için sürekli bir elektronik bülten göndermek istediğinizde, gönderdiğiniz kişinin bu dağıtım ya da

- duyuru listesinde kalıp kalmama isteğini ilk duyurunuzda belirtebilmesini sağlayınız, kalma isteğini belirtmeyenleri bir daha rahatsız etmeyiniz.
13. Bir web sitesinde yer alan uzunca bir metin ya da belgeyi e-posta ekinde göndermeyiniz, bu metin ya da belgenin adresini ve konusunu belirtip, buraya erişilip bakılabilmesi için sanal adresini vermekle yetininiz, e-posta ekinde dolaştırmak istediğiniz bir metni de olanaklı ise önce bir web sitesine yerleştiriniz.
 14. İleti trafiğini yoğunlaştıran gönderimlerde bulunanları uyarınız, ısrarcı olanlara karşı alınması gereken yasal önlemlerin oluşmasına katkı veriniz ve yaptırımların uygulanmasına destek olunuz, teknik yollarla alınabilecek önlemler konusunda da yardımcı olunuz.

Biçimsel Özen

15. Açık kimliğinizi geçerli bir gerekçeniz olmadıkça gizlemeyiniz, her iletinizde açık kimliğinizin net olarak belli olduğundan emin olunuz.
16. Kimliğin önem taşımadığı durumlarda görüş ve düşüncelerinizi anonim olarak açıklamayı uygun buluyorsanız bunu kötüye kullanmadan özenli yapınız.
17. Konu kısmı yeterince açık olan (iletinin içeriğini göz atıldığında belli eden açıklıkta), dili anlaşılır, özlü kısa iletiler ile iletişim kurmaya ve etkileşmeye özen gösteriniz.
18. Eğer herkesi değil de bir kişiyi ilgilendirdiğini düşündüğünüz bir ileti var ise genele hiç duyurmadan doğrudan ilgili kişiye iletilerinizi yönlendiriniz.
19. Her zaman yanıtladığınız iletinin konu başlığını koruyarak yanıt veriniz.

İçerik ile İlgili Özen

20. Ne demek istiyorsanız ona karşılık olan, yanlış anlaşılmalara yol açmayacak düz ve yalın deyişlerle düşüncelerinizi aktarmaya çalışınız.
21. İletilerinizin yalnızca eleştireci olmasından kaçınarak her zaman yapıcı ve ufuk açıcı olmasını gözetiniz.
22. İletileri yanıtlamadan önce bir kere daha özenle okuyunuz, verdiğiniz yanıtı da göndermeden önce aynı özenle bir kere daha gözden geçiriniz.
23. Özellikle tartışma listelerinde daha önce değinilmiş konuları ek bir katkıya yol açmayacaksa üstelemeyiniz, ortaya çıkmış bir sonucu görmezden gelerek kendi düşüncenizi kabul ettirmede ısrarcı olmayınız.
24. Gereksiz yere büyük harfler ile yazışmaktan, sık sık özel simgeler kullanmaktan, esprili ya da alaycı anlatımlardan kaçınınız, jargon sayılacak farklı bir söyleşi biçimi ile herkese açık ortamlarda iletişimde bulunmayınız.
25. Olanaklı olduğunca uzun alıntılar yapmaktan ve ek göndermekten kaçınınız, gönderdiğiniz eklerin çok yer kaplamamasına, virüs gibi alıcısının bilgisayar ortamını bozucu içerik taşımamasına özen gösteriniz.
26. Virüslü iletiler ile karşılaştığınızda en kısa zamanda kaynağını ve gecikmeden etkileneceğini umduğunuz kişileri uyarınız.

Öteki Konular

27. İyelik haklarını zedelememeye özen gösteriniz, başkasının veri kaynaklarını, düşüncelerini ve yazılımlarını kendinizinmiş gibi sahiplenmeye kalkışmayınız.
28. Başkalarının kişilik haklarına ve özel yaşamına saygılı olarak kişilerle ilgili karalayıcı yorumlarda bulunmayınız.

29. İnternet ortamının sağladığı olanakların yasa dışı biçimde insanlara zarar verme, başkalarının işlerini engelleme, gizli ve kişisel bilgilerini ele geçirip yararlanma, her türlü sahtekarlık, yolsuzluk, dolandırıcılık ya da hırsızlık gibi kötü amaçlı kullanımına yol açmayınız ve göz yummayınız.
30. Uygunsuz davranışlar sergilemekte ısrarlı olanları ölçülü bir tepki içinde elbirliği ile uyardırmaya çalışınız.
31. Size gelen bir iletiyi başkalarına aktarırken ileti üzerindeki e-posta adres bilgilerinin gerekmiyorsa aktardığınız kişinin eline geçmemesine özen gösteriniz.
32. Kendinizin ya da temsilcisi olduğunuz ürün ve hizmetlerin reklamını yapmayınız.
33. Güvenlik zedeleyici ve bozucu girişimlere karşı alınması gereken önlemlere uymaya özen gösteriniz, bu konuda bir kuşku duyduğunuzda doğrudan İnternet servis sağlayıcınıza ya da kurum sorumlunuza durumu bildirerek önlem alınmasına yardımcı olunuz.
34. İnternet üzerinde denetim ve düzenleme yetkisi olanların konumlarını kötüye kullanmalarına karşı duyarlı olunuz ancak gerektiğinde de işlerini kolaylaştırıcı her türlü desteği veriniz.

Fotoğrafik Görüntü Üstünden Etik Tartışmalar

Sadık Tumay*

Bizler fotoğrafçıyız, etik kongresinde sizlerle paylaşmak isteyeceğimiz düşünceler, dolayısıyla, fotoğraflarla, görüntülerle ilgili olacaktır. Hayatın kurallarına hürmet etmek gerektiğine yaptığımız işten kaynaklanan deneyimlerle, yanı sıra koskoca bir sanat tarihinin misyonunu popülerlik anlamında zamanımızda temsil eden modellerden biri olmamız nedeniyle, inanmaktayız. Fotoğrafik bağlamımız dolayısıyla biz bu tecrübeyi özellikle plastik sanatlardan aldığımız öğretilerle görsel algı, kompozisyon, renk bilgisi gibi tasarım unsurlarıyla düşüncelerimizi biçimlendirmekteyiz. Kaldı ki saymaya çalıştığım unsurlar sadece fotoğrafa özel değil, aynı zamanda görsel sanatların, plastik sanatların düşüncüyü yorumlamada taşıdıkları kaygılar olarak da ortaya çıkmaktadırlar. Yani bir geleneğin zamanımıza karşılık gelmiş devamları diye de bakılabilir. Dışavurumlar da insan aklının ürünü olan pratiklerdir, sonradan anlamlandırmayla iyi, kötü, güzel, çirkin, doğru, yanlış gibi çoğaltılabilecek yargıların açığa çıkmasına imkan tanurlar. Yukarıdaki geçişsel olan yakıştırmalara ilişkin konuşmak istemiyoruz fakat onların sınırladıkları bağlam dışı alan genelde etiğin tartışma alanı olarak kabul edilmektedir. Fotoğraf, fiziksel ve kimyasal birtakım süreçlerin ardından elde edilen gerçekliğe ilişkin bir hakikat, bir teknoloji. Hayatla sanatın aynışmasına ait en iddialı göstergelerden biri, bir estetik. Çevrim gerektirmeyecek derecede diller üstü olan yapıyla yeni bir dil yetisi bir iletişim aracı, hem de çağın ihtiyaçlarını karşılamadaki başarısıyla ideolojik bir meta. Sonuçta insanı insana anlatan veya insana yaşamı anlatan ve en mimetik olma narsistliğini üzerinden atması pek mümkün olmayan sanatın eşliğindeki, sanat yapmaya çok elverişli araç. Tıpkı ahlak eşliğindeki etik gibi. Etiğin hayata dair değerlendirmelere açık olması, fotoğrafın da bu değerlendirmeler aracılığıyla eylem pratiğine olanak vermesi geniş bir panoramada tartışmanın cereyan etmesini sağlamaktadır. Fotoğraf bulunduğu dönem itibarıyla, daha doğrusu Paris Bilimler Akademisince 1839 tarihinde yeni bir bilimsel buluş olduğu kabul edilip kamuya duyurulmuştur. Geçmiş zamanın bilinmezlerine ve var olma sorunsalına ilişkin belge olma yanı sıra bilimselliğinin yanı sıra, eş zamanlı değersel yorumlamalar da üretilmeye başlanmıştır. Roger Fenton'un 1855 Kırım Savaşı bu yaklaşımın tipik örneklerinden biridir. Bizlerin savaşa ilişkin hafızaları daha çok kan, ölüm, yaralılar gibi çeşitlendirebileceğimiz vizyonlarla oluşmuştur. Oysa Fenton'un fotoğrafları savaşı piknik havasında, durağan olarak yansıtmaktadır. Çünkü cephenin ön tarafı değil, arka tarafı görselleştirilmiştir. Aynı tarihsel sürecin bir başka fotoğrafçısı olan Timothy O'Sullivan'ın savaşın dehşetini yansıtmaya yönelik çabalarının olduğunu gözlemliyoruz. Benzeri bilinç durumunu 1863 Amerikan İç Savaşı dolayısıyla A. Gardner için de söyleyebiliriz. Savaşa ilişkin trajedi hayatın içindeki son derece olağan bir durum olarak yansıtılmaktadır. Gerek Kırım Savaşı'ndan, gerekse Amerikan İç Savaşın'dan geriye kalan ve bizlerin bilebildikleri, bu fotoğrafların ilgili tarafların bakış açılarının zihinsel değerlendirmeleriyle oluştuğudur. Bağlamları ve dönemleri arasında paralellikler

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi.

kurabileceğimiz bu iki fotoğrafçının yorumlarında, görüldüğü üzere konuya yönelik beklentilerin aksine farklar vardır. İşte etiğin devreye girdiği yer burada başlamıştır. Düşünce içinde meydana gelen diyalektik süreçlerde bir eylem tarzı seçilmiştir. Aklın bir tarafı diğerine hakim olmuştur. Düşüncenin biricikliğinin sıçraması, ansallaştırılmıştır, bireysel özgürlük alanına en uygun araçlardan biri olan fotoğrafla. Böylesine bir özgürlük alanı inşa etmeleri nedeniyle fotoğraf üstünden olan etik tartışmalar, görüntü üstünden olan etik tartışmalar hep süre gelmektedir. Özgürlüğün hümanizme anlamında evrensel bir kriter şeklinde değerlendirilip, yorumlanma sorunu sadece bu ilk dönem fotoğraflarıyla değil, zamanımıza kadar süren ve sürecek görünüm arz edecektir. Özellikle geçen yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşları bu ve benzeri tecrübelerin tartışılmasına olanak sağlayan görünüm içerir. Ancak zaman ilerlemekte ve insanlar arasındaki ilişkiler ve temel değerler üretim modelinden kaynaklanan değişikliğe koşut olarak farklılaşmaktadır. Kitle iletişim araçlarının çok hızlı gelişmesi yaşama ait görüntülerin üretiminden tüketilmesini içeren yelpazede ve de temelde bütün tutum davranışların şekillenmesinde yeni bir bağlam oluşturdu, yeni bir etik döneme karşılık gelmeye başladı tıpkı karanlık ortaçağın, Aydınlanmacı Rönesans'ın, vahşi kapitalizmin dönemlerinde olduğu üzere. Zihinsel eylem süreci ise insanlığın varoluş göstergelerinden biri olduğuna göre ve bu anlamdaki dışavurumlarını yansıtmada özgürlüğünü koruması bugün gelinen noktada tartışmanın sadece fotojurnalistik bağlam düzeyinde gerçekleşmemesini gerektirir, öyle de olmuştur. Mevcut sistemin çıkar dengeleriyle son derecede koordineli olması, tartışmamız dolayısıyla fotoğrafın bu çıkar dengeleri üstünde stratejik olanaklar sağlaması, düşünsel bilginin ilgili kayıtlı yaşamın parselizasyonuna hizmet etmesini sağlamaktadır. Böylece hayata ait olan her şeyin aynı zamanda yaşamsal bir geleneği temsil ediyor olmasından ötürü, etiği de temsil etmesini sağlamaktadır, sonuçlarını ahlakın tartışma alanına bırakarak. Burada deontoloji (görev ahlakı), faydacılık gibi başka disiplinlerin de devreye girdiğini hatırlamamız gerektiği kanaatindeyiz. Zamanımızda sanatın kriz durumu etik tartışmaların göstergelerinden biri olan fotoğrafları hem kendi disiplinleri hem de diğer sanatsal disiplinler bağlamında tartışmanın merkezine çekmektedir. O. Toscani'nin Benetton reklam fotoğrafları dolayısıyla yaptığı eleştirel ve sorgulayıcı tanımlama bunlardan biridir. Fotojurnalistik geleneği kullanıyor olmasına rağmen kitsch bir estetik standart getirmiştir. "Böylece insanlığa ait hümanist değerler, politik, etik, ekolojik fenomenler söz konusu markayı taşıyan giyim eşyalarını tüketmeye yönelen birer görüntü-meta konumuna, indirgenmekte, "kitsch"leştirilmektedir".¹ *Kitsch* burada gerçekliğin anlamından soyutlaştığı basitleştirildiği fotoğrafik model dolayısıyla tartışmanın bağlamındadır. Toscani'nin bütün provokatif çabaları reklamda magazin sululukların aşıldığı, eleştirel kalitenin moral değerlerin üstüne çıktığı görüntüsüyle yaratıcılığın fantastik yanına önemli katkıdır ki sonrasında A. Serrano'nun benzer bilinç durumlarıyla çalışmalar yaptığını göreceğiz. Serrano'nun çalışmalarında anıtsal tavrın getirdiği ciddiyet vardır, yine morg serileri için "ölümün içinde ki yaşamı kapsayan adli incelemeler"² olarak değerlendirilmektedir. Tıpkı A. Bertillon'un burada 1893-1910 yılları arasındaki belgeci anlayışla. dönemin suçlularına ait yapmış olduğu fotoğrafik arşive atıfta bulunmamız sanırım yanlış olmayacaktır. Bertillon'un

¹ Atay Simber. *Birleşmiş Renkler, Birleşmiş Milletler, Birleşik Kitsch, Afsad 4. Fotoğraf Sempozyumu Kitabı*, Ankara, 21-22 Kasım 1992, b; 112.

² Mellor David Alan, *From the Carnal to the Virtual Body*, s: 89.

antropometrik. yönteminde fotoğraflar aracılığıyla ırklar arasındaki farklar açığa çıkarılıyordu, suçlulara ait genellemelere gidilmekteydi ve 1885'ten itibaren bütün hapisanelerde uygulanan bir teknik olarak kullanılmaya başlandı. İlgili tarihsel dönem itibarı ile tamamen tipolojileri çözümlenmeye yönelik biraz da zorunluluğun kayıtları olarak bakılırken bugün fotoğrafik estetik bağlam dolayısıyla tartışılmaktadır. Duygusal titreşimlerin yok edildiği neo klasik eserler olarak sunulmaktadır. De-dramatize boyutuyla abartının olmadığı, yalın, net tasarımlardır. Etik burada, ahlaksal bir duyu yoğunluğu olarak bakılmayacak derecede akla dayalı pratik olarak karşımıza çıkmaktadır ki ruhun sıkışıklıklarının bu anlamda aşılmasında sorunlar yaşanmamaktadır. Olağana ilişkin problematiklerle ilgili fotoğrafik görüntü üstünden tartışmak istediğimiz bir başka sanatçı da C. Boltanski'dir. Boltanski'ye gelmeden önce, yaklaşımıyla ilgili tarihsel süreci görsel anlamda değerlendirmek durumundayız. Fotoğrafın bilimsel bir buluş olarak kabul edildiği yıllarda, olağan olanın sadece bilimsel kriterlerle değerlendirildiği, ötesine geçme cesaretinin bu tip (ölümün fenomenolojisi) yaklaşımlar itibarıyla gösterilmediğini fark etmekteyiz. Nadar'ın tamamen bilimsel kaygılarla yer altı fotoğraflarını çekmek üzere Paris katakomplarında dolaşırken ölüme ait hafızalarda bulunan tabular, yaşamla ilgili bir estetik standart gösterme cesaretini, meydan okuma iddiasını engellemiştir. Bu Nadar'ın bir eksikliği değildir veya sonrakilerin de, çünkü iddiayla ilgili meydan okuma J. Liebling dolayısıyla ancak 1970'lerde olgunlaşmıştır. Dolayısıyla zihinsel eylem süreciyle, zamanlama arasında paralellikler kurulması olasıdır, Boltanski'ye dönersek fotoğraf sanatçısı değildir, ancak fotoğrafın gerçeklikle olan yakın bağlantıları nedeniyle düzenlemelerinde fotoğraflardan sıkça faydalanmaktadır. “Varlığın maddi görünüşlerini yapma bir şekilde saptamak, varlığı süre ırmağından çekip almaktır, yaşama kavuşturmadır”.³ Boltanski, düşünsel düzeyde görüntülerle mülakat yaptırır, öykü anlatır ve sorular sorar. İnsanlığa mal olmuş büyük travmalar ve yıkımlar eserlerinin genel bağlamıdır. Ölümün fenomenolojisi, yok olmaya ilişkin standartlar aracılığıyla yapılmaktadır. 1995 yılında Viyana'da “*Menschlich*” ismiyle açtığı sergisinde yaklaşık 1300 tane fotoğraf kullanılmıştır. “Naziler, İspanyol katiller, Fransız kurbanlar, Yahudi insanlar, vb. Onların hepsini karıştırdım, artık kimlikleri kalmamıştı. Gösteri “*Menschlich*” (*Humanity*) adıyla tanımlandı. Çünkü bu insanlar hakkında söyleyebileceğimiz tek şey onların insan olduklarıydı. Fakat bizler onları iyi veya kötü olarak yargılamamalıyız”.⁴ Olmamak durumu fotoğraflar aracılığıyla sadece özne, nesne ilişkisi düzeyine indirgenmiştir. Oysa suç hayatın içindedir ama suçlu hayattan soyutlanmak durumundadır. Sosyal yaşamın içinde olan bir doğallıktır, fakat yasaktır. Boltanski de her türlü değer yargısından ayrıştırılan yapı, gerçek hayatın içinde düzenin korunmasına yönelik yaptırımlar şeklinde düzenlenebilmektedir. Örneğin yolda gelin arabasının önünü kesmek bir gelenek sorunuyken ve yaptırımı cezai anlamda yokken, her hangi bir şekilde yol kesmenin ceza yasaları gereği cezalandırılacağı bilinmektedir. Geline nokta bağlam ne olursa olsun fotoğrafın görsel belgesel karakteri, gerçeğe dayandırılması veya gerçekliğe ilişkin çelişkiyi en aza indirmesi yarattığı anlamlarla etik tartışmaların olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Fotoğraf üretim aşamasında bireysel özgürlük alanına aitken, tartışmaya açtığı sonuçlar nedeniyle bir bilgiye dönüşmektedir,

³ Bazin Andre, *Çağdaş Sinemanın Sorunları*, çev. N. Özön, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1966, s. 30.

⁴ Semin Didier, Garb Tamar, Kuspit Donald, Christian Boltanski, Phaidon, Hong Kong, 1997, s. 26.

insana ait bilgiye, bu bilgiden kimin ne şekilde yararlandığı ise etik tartışmanın ötesindeki kalıplarla ilgilidir. “Duyularca uyarılan akıl sahibi varlıklara ancak aklın buyuracağı şeyi istemek için, hiç kuşkusuz, aklın bir yetisi, ödevin yerine getirilmesinden hoşlanma veya haz alma duygusunu katma yetisi dolayısıyla aklın duyusallığı kendi ilkelerine göre belirleme nedenselliği gereklidir”.⁵ Duyularla gelen iletiler, ister coğrafyalar, isterse de coğrafyalar üstü olan sorunlarla ilgili evrensel buluşma noktaları sergilesin, etik alışkanlık bizleri fotojornalist bilinçle daha çok enformasyon düzeyinde, karşılaştırmakta, bunun kitschleştirilmesiyle durum, estetik kategorilerde tartışmaya yol açacak yaratıcılık nüanslarının üzerinde bulunabileceği bir yapı olarak da değerlendirilebilir.

⁵ Kant Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev: İoanna Kuçuradı, Ankara, 1982, s. 79.

Türk Medyasında Etik Sorunlar: Örnek Olaylar ve Öneriler

Yrd. Doç. Dr. Güliz Uluç*

Giriş

Çağdaş demokratik toplumlarda medyanın, diğer bir deyişle kitle iletişim araçlarının kamu hizmeti gerçekleştirdiği ve bu hizmetin aynı zamanda medya için bir hak oluşturduğu kabul edilir. Kişilerin günlük yaşamla ilgili her konuda bilgi edinmeleri, öğrendikleri konularda yorum, eleştiri ve inceleme yapabilmeleri demokratik toplumlarda en doğal haklardır. Bu ancak olayların kendilerine duyurulması ile gerçekleşebilir ve bu işlev en geniş ve etkin biçimde medya tarafından yerine getirilir.

Kitle iletişim araçları, vatandaşların bu haklarını gerçekleştirirken, araştırma, haber verme, denetim ve eleştiri, kamuoyu oluşturma ve açıklama fonksiyonlarını üstlenir. Bu fonksiyonları yerine getirirken kişinin haber alma hakkını elinde tutar. Bu hakkın sınırları ise yasalar ve ahlak yasaları ile çizilir.

Örneğin, araştırmacı gazeteciler bir yandan kamusal skandalları, yolsuzlukları açığa çıkarırken, diğer yandan doğruluk, tarafsızlık, ölçülülük gibi belirli meslek ilkeleri doğrultusunda hareket etmelidirler.

Böylelikle medya profesyonellerinin çalışmalarında ortaya zor sorular çıkmaktadır.¹

- Gazeteciler suç işlenmesi durumunda ya da acil kamu çıkarı söz konusu olduğunda kaynaklarını açıklamalı mıdır?
- Editörler, kişilerin şerefine, hükümetin meşruiyetine ya da masum gözlere ve kulaklara zarar veren enformasyonu yayınlamama konusunda anlaşmalı mıdır?
- Savaş zamanındaki haberler, barış zamanındakinden farklı doğruluk ve ifşa etme ölçütlerine göre mi üretilmelidir?
- Kamunun bilme hakkı ile ünlü kişilerin özel yaşamlarına saygı arasındaki çizgiyi nerede çizmek gerekir?
- Kendilerine ve başkalarına karşı şiddet tehdidinde bulunarak medyanın dikkatini çekmeye çalışanlara karşı ne yapmalı?

Sorular böyle sürüp gitmektedir.

Böylelikle medya alanında, etik, gerçek ve özgürlük arasında bir çatışma gözlenmektedir. Bu çatışmanın çoğu ise medyanın haber verirken, söyleyebileceği, yazabileceği şeyler kadar yazmaması gereken, kişilerin duygularını, vicdanını, şeref ve haysiyetini incitecek konularda yer alır. Önemli olan yayınlanması ve yayınlanmaması gerekenler arasındaki sınırın saptanmasıdır.

Demokratik hukuk devletinde, devletin iletişim alanına müdahalesinin olmaması veya az olması gerektiği genel kanıdır. İletişim araçlarının devletin her türlü baskısından uzak bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri ve böylelikle, sorumlu bir medyanın oluşturulabilmesi amacı ile çeşitli ülkelerde otokontrol (öz denetim)

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

¹ Clifford G. Christians, Kim B. Rotzoll ve Mark Fackler, *Media Ethics: Cases and Moral Reasoning*, New York, Longman, 1987, s. 184.

kurumları oluşturulmuştur. Bu bağlamda, etik kuralları, basın konseyleri ve ombudsman modelleri hayata geçirilmiştir.

Bugün medya etiğinin ve meslekle ilgili kuralların devlet tarafından değil, iletişim kuruluşları tarafından gerçekleştirilmesi özgür medya için temel öge olarak benimsenmekte olup, Türkiye’de de bu konuda var olan kuralların genişletilmesi ve geliştirilmesi, özgür ve sorumlu bir medyanın oluşmasında başlıca etken olarak kabul edilmektedir.

Genel Olarak

Etik, Yunanca “ethos” sözcüğünden türemiş olup, insanın iyi bir karakter sahibi olmak için neler yapması gerektiği anlamına gelmektedir. Etiğin felsefi karşılığı ise karar vermede iyi ve kötü düşünceler arasında seçim yapabilmektir.

Etik, ansiklopedik olarak ise “insanlar arasında yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalı” olarak tanımlanmaktadır. Aristoteles’ten bu yana yaşama kurallarının tümüne etik adı verilmiş olup, etik dış dünya ve insan ilişkisinde insanın nasıl davranması gerektiğini gösteren doktrindir.

Bu bağlamda etik, birey davranışlarıyla ilgili kullanılan ahlak terimlerini, bu arada ahlaki yargıları incelemekte, bireylerin ahlaki tutumlarının ardında yatan yargıları ele almaktadır.² Gündelik yaşamda ahlak anlamında da kullanılan etik değerler, bir otorite tarafından konulmazlar. İnsan ilişkilerinin ve insan aklının bir süreç içerisinde biriktirdiği deneyimlerden çıkarılır. Bu yüzden bir meslek ahlakı ya da bir mesleki kurallar bütünü, ancak o mesleğin icracılarının ortak pratiğinin ürünüyse geçerli olabilir, dışarıdan dayatılamaz.³

Kamu yararına hizmet etmek görevini üstlenmiş olan kitle iletişim araçlarının karşılaştıkları sorunlara ve çelişiklere çözüm bulmak ve iletişim alanında öz denetimi sağlamak için meslekle ilgili etik kurallar benimsenmiştir. Medya etiği denince akla gelen ilk dört şey adil, gerçek, objektif ve doğru olmaktır. Kamunun ne olup bittiği üzerine doğruları bilme hakkına hizmet, kitle iletişim araçlarının asli görevidir.⁴ Bu bağlamda haberin gerçeği yansıtmasının yanı sıra doğru olması, diğer bir deyişle, uygun araştırmadan sonra ortaya çıkarılan olguların aktarılması, güvenilir verilere dayanan doğrulamanın yapılması, haberde aktarılan olguların ve olayların meydana geliş gerçekliğine karşılık gelmesini sağlamak için çaba gösterilmesi gerekmektedir.⁵

Bunun yanı sıra, hukukun adaletle birleşmesi doğrultusunda, enformasyonun önyargısız ve tarafsız bir biçimde sunulması söz konusudur. Etik kurallar doğrultusunda oluşturulan özdenetim ise iletişim özgürlüğünün tehlikeye düşmemesi, medyanın yaptırımlarla karşı karşıya kalmaması için başvurulacak yegâne yöntemdir. Burada söz konusu olan medyanın ahlaksal sorumluluğudur.

² John Nuttal, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 15.

³ L. Doğan Tılıç, “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kışkırcısında Türk Medyası: Bazı Ahlaki Sorunlar”, *Birikim*, Sayı: 117, Ocak-1999, Birikim Yayıncılık, İstanbul, s. 35.

⁴ Tuğrul Eryılmaz, “Gazeteci Kendine de Sormalı”, *Birikim*, Sayı: 117, Ocak-1999, Birikim Yayıncılık, İstanbul, s. 21.

⁵ Manuel Nunez, Encabo, “Gazetecilik Etiği ve Demokrasi”, *European Journal of Communication*, Cilt: 10, Sayı-4, 1995, s. 518, Derleyen Süleyman İrvan, *Medya, Kültür, Siyaset*, Ark Yayınları, Ankara, 1997, s. 294.

John C. Merrill,⁶ *The Dialectic in Journalism* adlı kitabında sorumluluk ve etik arasındaki ilişkiyi şöyle kurmaktadır: Gazetecilik alanında sorumluluk ve etik sıklıkla eşanlamlı olarak adlandırılır; kimileri sorumlu basından kimileri ise ahlaklı basından söz eder. Ahlaklı gazetecilik, sorumlu gazeteciliktir. Belki bu iki terim arasında zaman zaman birbirleriyle uyuşmayan bazı farklılıklar olabilir fakat pek çok gazete ve basın eleştirmeni bu ikisini birbirinin yerine kullanmaktadır.

Medya alanında geçerli olması gereken temel etik kurallar meslek örgütlerinin kurulması ile yazılı hale getirilmiştir. Yüzyılın başında kurulmaya başlayan bu tür örgütler, sendikalar, dernekler yayınladıkları bildirimlerle temel kuralları açıklamışlardır.

Etik ilkeler yasa olmayıp, emretmekten ziyade öneriler de, etik kuralların fazla yaptırım gücü olmaması, uygulanmadıkları anlamını taşımaz. Özellikle batıda meslek örgütleri herhangi bir yaptırıma başvurmaya da kendi etik kurallarını saptayan gazetelerin ve görsel medyanın bunlara uymayan çalışanları işten çıkardıkları gözlenmektedir.*

Etik kuralların oluşturulmasındaki en önemli nedenlerden biri, medyanın özgürlük ve tarafsızlığını koruyabilmesi için, devletin bu alana müdahalesini önlemektir. Diğer bir amaç ise demokratik toplumlarda medyanın sorumluluk getiren önemli görevlerinden biri olan kamuoyunu aydınlatma işlevi nedeni ile her şeyden önce toplumun güvenine sahip olması zorunluluğudur.

Etik ilkeler; ahlak yasaları, onur yasaları, basın yasaları, basın meslek ilkeleri, gazetecinin haklarına ve yükümlülüklerine ilişkin bildirimler, gazetecilik kuralları gibi farklı isimler taşısalar da, büyük kısmının belirli ortak noktaları vardır: Gerçeği ifade etmek, mesleki sırları korumak, gerekli düzeltmeleri yayınlamak, haber kaynaklarını açıklamamak vb.⁷ Çıkar çatışmalarında kullanılmak, bedava olanaklar elde etmek, haber kaynaklarıyla ilişkilerinde ölçülü olmama, haberde dikkatsizlik sonucu yapılan hatalar, uydurma haberler, özel yaşama müdahale ise, kitle iletişim araçlarının güvenilir olabilmesi için dikkatle kaçınılması gereken konulardır. Bu tür konular genelde medya tarafından belirli bir ahlak anlayışı içinde çözülmeye çalışılır.

Bu ahlak anlayışının oluşumunda ise, gazeteciler cemiyeti, sendika, basın konseyi vb. kuruluşlar tarafından belirlenen etik ilkelerin yadsınamaz bir önem ve etkisi bulunmaktadır.

Etik İlkelerin Uygulanması Sorunu

Günümüz Türkiye'sinde de son derece güncel olan gazetecilerin haber ve bilgi sağlamak üzere maddi çıkar teklif etmesi, haberin para karşılığı elde edilmesi olarak tanımlanan çek defteri gazeteciliği, gazetecilikte bilgi kaynaklarının gizli tutulması

⁶ John C. Merrill, *The Dialectic in Journalism*, Louisiana State University Press, Baton Rouge and London, 1989, s. 178.

* Bazı yazarlara göre ise, etik ilkelerin hiçbir yaptırım gücü olmayıp, sadece bir rehberlik hizmeti sunarlar. Bkz. Thomas M. Pasqua, Jr, James K. Buckalew, Robert E. Rayfield, James W.

Tankard, *Mass Media In the Information Age*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice Hall, 1990, s. 33.

⁷ Vedat Demir, *Türkiye'de Medya ve Özdenetim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19. Ayrıca, John Durham Peters ve Kenneth Cmiel'e göre, bu konuda iletişimcilere düşen görev, hemen yargılamama, şüphecilik, kanıt arama arzusu, duygudan ziyade gözleme başvurma, yanlıktan ziyade tartışma, sorgusuz kabullenmeden ziyade araştırma alışkanlıklarının edinilmesidir. Bkz. John Durham Peters ve Kenneth Cmiel, "Medya Etiği ve Kamusal Alan", çev. Hüsrev Yolsal, *Medya, Kültür, Siyaset*, der. Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara, 1997, s. 272.

konusu, cesetlerin resimlerinin gösterilmesi, sevdiklerini yitirenlerin acılı ailelerine yaklaşımları, silahlı kuvvetlerin savaş bölgesinde koyduğu sınırlara uyup uymama ya da muhabirlerin kendi kendilerini sansür etmeleri gibi⁸ etik sorunlar, diğer mesleklerde olduğu gibi, iletişim alanında da mesleğin ve meslek sahibinin korunmasını içeren temel ilkelerin zorunluluğunu vurgulamaktadır.

Ülkemizde 1960 yılına gelinceye kadar, basın etiği konusunda başarılı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle konu gündeme geldiği zaman genellikle 1960'da İsveç örneğinden esinlenerek oluşturulan Basın Ahlak Yasası ve bu yasayı uygulamakla yükümlü Basın Şeref Divanı başlangıç olarak kabul edilir.

Basın Şeref Divanı'nın sadece ceza verici bir örgüt olarak görünüp, sevgi sağlayamaması, teşhir yaptırımının etkili olmaması; Divan'ın mali kaynak elde edememesi; Divan'ın yasayı ihlal eden yayınların çokluğu karşısında bütün bu yayınları izleme imkanının bulunmaması, ilan kesme yaptırımı ve basında belirli ahlaki standartların o dönemde yerleşmemiş olması⁹ nedenleri ile Basın Ahlak Yasası ve bu yasayı uygulamakla yükümlü Basın Şeref Divanı işlerlik kazanamamıştır.

Basın Şeref Divanı uygulamasının başarısız olmasının ardından, kitle iletişim araçlarının kendi kendini denetim sistemini devam ettirmesi yolunda alternatif çözümler arayışı devam etmiş, bir grup gazeteci basın konseyi ve basın meslek ilkeleri konularında çalışmalar yapıp, 1987 yılında Basın Konseyi Sözleşmesi'ni ve Basın Meslek İlkeleri'ni basın mensuplarının onayına sunmuştur.

Çoğunlukla, yayıncıların ve gazete çalışanlarının temsilcilerinin ortak kuruluşları olan basın konseylerinin görevi meslek ahlaki standartlarının mümkün olduğu kadar yüksek tutulmasını ve korunmasını güvenceye almaktır. Basın Konseyi'nin işlevinin sadece etik standartları belirlemekle sınırlı olduğunu söylemek doğru olmaz. Basın konseylerine ilişkin iki başlı köpek benzetmesinde başlardan biri içerde, biri dışarıda havlar.

6 Şubat 1988'de 28 gazete, 22 dergi, 11 haber ajansı, 6 yayın kuruluşu ve 6 basın kuruluşunun katılması ile kurulan Konsey'e, 8 Mayıs 1999 tarihi itibarı ile 25 meslek örgütü, 165 günlük gazete, 18 haftalık ve aylık dergi, 8 haber ajansı, 7 ulusal TV kanalı, 16 bölgesel TV kanalı, 4 ulusal radyo, 183 yerel radyo ve 2364 bireysel üyedir.¹⁰

Konseye üye olanların uymaları gereken Basın Meslek İlkeleri şöyle özetlenebilir:

1. Yayınlarda ırk, cinsiyet, din, sosyal düzey nedeniyle aşağılama yapılamaz.
2. Düşünce, vicdan, ifade özgürlüğünü, din ve genel ahlakı, aile kurumunu sarsıcı yayın yapılamaz.
3. Meslek, ahlaka aykırı davranışlara alet edilemez.
4. Küçük düşürücü, aşağılayıcı veya iftira niteliği taşıyan ifadeler kullanılamaz.
5. Özel yaşamlar, kamu çıkarı gerektirmedikçe, yayınlanamaz.
6. Haberler soruşturulmadan yayınlanamaz.
7. Gizli bilgiler, kamu yararı gerektirmedikçe yayınlanamaz.
8. Bir basın organının gerçekleştirdiği ürün, başkası tarafından kendi ürünümüştü gibi kamuoyuna sunulamaz.

⁸ Andrew Belsey, Ruth Chadwick, *Medya ve Gazetecilik Etik Sorunlar*, çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 15.

⁹ Sulhi Dönmezer, "Basın Oto-Kontrol", *Basının Kendi Kendisini Kontrolü Semineri*, 21-24 Mayıs 1968 (Teksir), İstanbul, 1968, s. 12-13.

¹⁰ *Basın Konseyi Yıllık Raporu* 1998, İstanbul, 1999, s. 45.

9. Yargı kararı ile belirlenmedikçe kimse suçlu ilan edilemez.
10. Kimse makul nedenler olmadıkça suçlu ilan edilemez, suçlanamaz.
11. Kaynakların gizliliği korunur.
12. Meslek saygınlığına aykırı yöntemlerle haber araştırmaktan sakınılır.
13. Şiddet ve zorbalığı özendirici yayınlardan kaçınılır.
14. İlan ve reklam, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.
15. Yayın tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.
16. Cevap ve tekzip hakkına saygı duyulur.

Basın Şeref Divanı ve ahlak kuralları sadece yazılı basına hitap eden bir sistemi benimserken, Basın Konseyi ve Meslek İlkeleri yazılı basın ile radyo ve televizyon kuruluşlarına ve mensuplarına da bünyesinde yer vermiştir.

Önceleri sadece Basın Konseyi Sözleşmesi'ni imzalayan basın organları hakkında karar verebilen Konsey, daha sonra, sözleşmesinde yaptığı bir değişiklikle, Basın Meslek İlkeleri'ni kabul eden basın organlarını özdenetim kapsamına almıştır.

Basın Meslek İlkeleri'ni ihlal eden bir yayından dolayı, yayına muhatap ve mağdur durumda olan ilgili başvuru harcını yatırırken, şikayet konusuna ilişkin cevap ve dava hakkını kullanmayacağını bildiren bir vaat mektubu imzalar. Şikayetin yayından itibaren iki ay içinde yapılması gerekir. Şikayet eden, basın-yayın kuruluşlarının yayınlardan zarar gören kişi olabileceği gibi, bu kuruluşlar da kendileri hakkında haksız bir suçlamada bulunduğu ileri sürerek Konsey'e müracaat edebilirler. Konsey, kamu adına soruşturma konusu yapılan şikayetleri görüşme konusu yapmamaktadır.

Sözleşmeye göre, Konsey, “şikayeti yersiz bulma”, “uyarma” veya “kınama” kararlarından birini verebilir. Gerekçeli karar, üye basın-yayın organlarında yayınlanır. Haklarındaki kararı yayınlamayan basın organları ise ayrı bir bildiri ile kamuoyuna duyurulur.

1993 yılında artan promosyon savaşlarıyla birlikte, kitle iletişim araçlarının, etik ilkelere aykırı olarak birbirlerine karşı çirkin saldırılarda bulunmaları ile medya kamuoyunda ağır bir itibar kaybına uğramıştır.

Kitle iletişim araçlarının içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan 10 basın kuruluşu, ajans ve televizyon kuruluşu ile Basın Konseyi Yüksek Kurulu üyeleri tarafından imzalanan “Basında Uzlaşma Deklarasyonu” ile Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin hazırladığı “Gazetecilerin Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi” ve yine Doğan Medya Grubu tarafından oluşturulan ve kendi bünyesindeki mesleki etik ilkeleri belirleyen Doğan Medya Grubu Temel İlkeleri ve Meslek İlkeleri gibi metinler oluşturulsa da her ne ad altında olursa olsun tüm bu belgelerin içeriğinde Basın Meslek İlkeleri yer almaktadır. Bu nedenle ve ayrıca Basın Konseyi ile oluşturulan oto-kontrol mekanizmasının önem ve etkinliği de göz önünde bulundurularak aşağıda söz konusu ilkelerin uygulanması irdelenmektedir.

Hiç şüphesiz ki, mevcut etik ilkelere, meslek birlikleri ve basın kuruluşları tarafından hazırlanan deklarasyonlara, başlatılan “Temiz Yayın”, “Yeniden Yapılanma” kampanyalarına rağmen, günümüzde promosyon kavgaları, kişilik hakkı ihlalleri, şiddet ve zorbalığı özendirici yayınlar, basın-iktidar ilişkileri, medyanın ekonomik bağlantıları, reyting kaygısından kaynaklanan haksız rekabet vb. nedenlerle ortaya çıkan etik ilkelere aykırılıklara engel olunamamaktadır.

Bu konuda geçtiğimiz yıllara kısaca bir göz atarsak bir dönem “Söz Fato'da” “Kayıp Aranyor”, “Sıcağı Sıcağına”, “155 Polis İmdat”, “Olay Olay” gibi hemen

hemen tüm kanallarda farklı isim ama aynı formatta yayınlanan “Reality Show” türü programlar Basın Meslek İlkeleri’nin kişileri aşağılayıcı yayınlar yapılamayacağı, yargı kararı olmaksızın kimsenin suçlu ilan edilemeyeceği ilkelerine aykırılığın en somut örneklerden birini oluşturmaktadır.

“Alevler arasından..... sığağı sığağına” ekranlara getirilen ve “yorumu izleyiciye bırakılan gerçekler” vb. şekillerde anons edilen bu programların en popülerlerinden “Söz Fato’da” 1994 Ekim ayında yayınlanmaya başladığında ekranlarda en az 20 adet “Haber Programı” vardı. 1996’nın Haziran’ına gelindiğinde ise “Söz Fato’da” 3 milyon aşkın izleyici ile yalnızca rakiplerini değil, Almanya-İngiltere futbol maçını bile geride bırakmıştı.¹¹ Oysa ki, bu programda ortaya atılan iddiaların sonradan bir annenin intiharına yol açan aile faciasına dönüşmesi, etik ilkelere aykırılıkların ne kadar ciddi sonuçlara ulaşabildiğini göstermektedir.¹²

Konu ile ilgili olarak, 1997 yılının Mart ayında aynı programda yayınlanan ve basında “Tacizci Doktor” olarak adlandırılan gizli kamera görüntülerine değinmeden geçmek mümkün değildir. O dönemde Türkiye’yi ayağa kaldıran ve gündemi belirleyen olay, Sabah Gazetesi’nde yer alan bir anketle ortaya çıkmıştır. Gazetede yer alan haberde, bir doktorun genç kız olan hastasına cinsel tacizde bulunduğu belirtilmiş, daha sonra devreye “Söz Fato’da” programı girerek, gizli kamera ile saptanan cinsel taciz görüntülerinin yayınlanıp, yayınlanmaması okuyuculara sorulmuştur. Basın anket yapabilirse de, tamamı yayınlanmamış bir haberin, sadece çok az bir kısmını göstererek, hele öncelikle yargıyı ilgilendiren ve herkesin kendi kişisel yargısı ile suç ve ceza biçmeye can atacağı bir konuda referandum yapması tasvip edilecek bir hareket değildir. Oylamanın sonucunun yüzde 90.5 yayınlansın, yüzde 9.5 yayınlanmasın şeklinde çıkmasını takiben, *Hürriyet Gazetesi* cinsel taciz olayının fotoromanını vermiş ve daha sonra da Kanal D’de günlerdir gazetelerin manşetinde yer alan bu haberi “Söz Fato’da” programında yayınlamıştır.¹³

Televizyon programının yayınından önce, doktor görevli olduğu kurum tarafından resmen emekliye sevk edilmiş, ardından askeri savcılık olay hakkında soruşturma açarak, doktor albay tutuklanıp cezaevine konulmuştur.¹⁴ Programın yayınlanmasından günler önce haberin yazılı basına sızmasına, doktorun afişe olmasına, görevden el çektirilerek, tutuklanıp hapsedilmesine rağmen programın yayınlanmasında amaç artık kamuoyunu uyarmak değil, erotik görüntülerle seyirci çekmektir.

Daha sonraki gelişmelerde ise haber için konu mankeni kullanıldığı, bunu yapması için kendisine para ödendiği anlaşılmış, hatta konu mankeni kız, Show TV’ye, doktoru kendisinin tahrik ettiği ve daha sonra kendisini bu yöneltten kişiler tarafından tehdit edildiği açıklamalarında bulunmuştur.¹⁵

Doktorun gerçekten tacizde bulunup bulunmadığı bir yana, olayda, gazeteciliğin evrensel ilkeleri ve ciddi bir gazetecilikle bağdaşmayan gizli kamera* ve para gibi

¹¹ Asu Aksoy, “Söz Niye Fato’da, Entelektüel Bakış, *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1996, Perşembe, s. 18.

¹² Sedat Ergin, “Reality Show’lar ve Medya Realitesi” *Hürriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1995, s. 14.

¹³ “Taciz Olayının İçyüzü”, *Milliyet Gazetesi*, 19 Mart 1997, Çarşamba, s. 12.

¹⁴ “Olay Doktor Tutuklandı” *Milliyet Gazetesi*, 18 Mart 1997, Salı, s. 13.

¹⁵ “Ekranda Cinsel Taciz Davası” *Milliyet Gazetesi*, 20 Mart 1997, Perşembe, s. 11.

* Bu konuda eleştirilmesi gereken bir diğer nokta da düzmece bir durum yaratılarak, gizli kamera kullanılması sonucu, kişinin mahkemeden önce gazeteci tarafından kamuoyuna suçlu

unsurlarla haber üretilmekle, habere konu doktorun kişilik haklarına ve etik ilkelere ağır bir saldırı söz konusudur. Bu tür yaklaşımlar yerine, araştırmacı gazetecilik adına doktorun eski hastalarının bulunup konuşturulması, mesai arkadaşları ile konuşulması, sicilinin, yaşamının incelenmesi gerekirken, tabloid gazetecilik ve televizyonculuk doğrultusunda haber oluşturulmuştur.

Ekran ve gazetelere yansıyan görüntüler, basın çevrelerini ve halkı ikiye bölmüştür. Bir grup bu haberleri “komplo” olarak nitelendirirken, diğer grup, kamu genelini ilgilendiren böyle bir konunun açıklanmasının yararlı olduğunu savunmuştur.¹⁶ Söz konusu görüntüler nedeniyle RTÜK, Kanal D ve Show TV’ye kapatma cezası uygulamıştır.

İşitsel, görsel ve yazılı yayın organlarının, henüz kovuşturulmaya başlanmış ya da yargıya ulaşmış adli olayları kamuoyuna duyurmada izledikleri yöntemler, “yargıç bağımsızlığı ve tarafsızlığı” ile “suçsuzluk karinesi” ilkelerini ortadan kaldıracak niteliktedir. Bir suç ile itham edilen her birey, suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar masum sayıldığı halde kitle iletişim araçlarında bazı gazeteciler, bireyleri ortada kesinleşmiş bir mahkûmiyet varmış gibi “suçlu” ilan ederek kamuoyunu bilgilendirdiklerini sanmaktadırlar. Oysa suçsuzluk karinesi çiğnendiği gibi, toplumda infial yaratılarak, kamuoyunun yargıç üzerinde etki yaratmasına neden olmakta, sonuç olarak etik ilke ihlallerine zemin yaratılmaktadır.¹⁷

Tabii ki, kitle iletişim araçları bir yolsuzluk olayını, bir adli olayı kamuoyuna duyuracaktır. Ancak bunu, insanları peşinen suçlu ilan etmeden, hüküm vermeden, kamu oyunu tahrikten kaçınarak ve objektifliği gözeterek yapmalıdır.

Ülkemizde geçtiğimiz yıllarda yaşanan İSKİ’den İLKŞAN’a, Civangate olayından, gazetecilerin “Entelektüel Tecavüz” diye başlıklaştırdığı Metin Kaçan ile Alp Buğdaycı’nın olayına kadar pek çok örnekte iletişim araçlarının haberleri halkı manipüle etmeksizin, tarafsız bir biçimde sunduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Bunun en somut örneklerinden biri olan “İSKİ Skandalı”nda, usul hukukunda son derece açık hükümler bulunmasına rağmen, kitle iletişim araçları, yargılamayı etkileyecek şekilde yayın yapmışlardır. Bu bağlamda, 30.09.1993 tarihinde Show TV’de yayınlanan “Arena” adlı programda İSKİ Genel Müdürü Ergun Göknel’in çok yakınlarına yaptığı açıklamalar şeklinde anons edilen ses bandına dayanılarak, rüşvet aldığı açıklandığı yayına karşı açılan manevi tazminat davasında, haber gerçeği yanı sıra bile kullanılan ifadenin yorum ve eleştirinin, haberin verilisinin gerektirdiği biçim ve ölçüde olması gerekliliği doğrultusunda davanın kısmen kabulüne karar verilmiştir.¹⁸

Tarikat liderleri Ali Kalkancı ile Müslüm Gündüz olayında da muhabirlerin katılımı ile gerçekleşen polis operasyonu ve daha sonraki yayınlar ile suçluluğu kanıtlanmamış ve daha mahkemeye bile çıkmamış kişilerin suçlu olarak tanıtılarak halka teşhir edilmeleri, meslek ilkelerine karşıtlığın en belirgin örneklerden biridir.

olarak sunulmasıdır. Buna karşın, “açık kamera” ile hiç kimseyi küçük düşürmeden, düzmece değil, gerçek bir olayı yorumsuz ve tüm çıplaklığı ile görüntülemek ve duyurmak ise gazetecinin kaçınılmaz görevidir. Bkz. Mahmut Tali Öngören, “Neden-Gizli- ya da Saklı”, Mercekle Bakınca, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Aralık 1994, s. 7.

¹⁶ “Doktor Medyayı İkiye Böldü”, *Yeni Astar Gazetesi*, 20 Mart 1997, s. 3.

¹⁷ Ümit Kardeş, “Medya Yargısız İnfaz”, *Milliyet Gazetesi*, 21 Haziran 1996, s. 18.

¹⁸ Ankara 24. Asliye Hukuk Mahkemesi, 1993/911 E., 1995/592 K., 04/07/1995 tarihli kararı. Ayrıca bkz., “İski Dosyası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Aralık 1993, s. 10.

Polis tarafından adli ve idari amaçla yapılan baskınlara kitle iletişim aracı mensuplarının götürülmesi* ve herhangi bir suç iddiası ile yargıya sevk edilecek kişilerin, kamuoyuna sanki suçlu imiş gibi takdim edilmesi, etik ilkelerin yanı sıra Anayasa'nın 38/IV.maddesindeki "masumiyet karinesi"ne, 17. maddesindeki "kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı"na ve dolayısıyla özel yaşam ve de hazırlık soruşturmasının gizliliğine de aykırıdır.¹⁹ Ayrıca, televizyon kuruluşlarının olayın mağduru, Fadime Şahin'in evinin önünde ailesi ile röportaj için yaptıkları pazarlıklar "çek defteri gazeteciliği" olarak adlandırılmakta olup, iletişim araçlarının içine düştükleri çıkmaza çok belirgin bir örnek oluşturmaktadır.

Yayın mesleğinin içerisinden sayılmalı gereken insanların, örneğin kokain davası ile ilgili olarak İdil Çeliker'in ve tecavüz davası ile ilgili olarak da Alp Buğdaycı'nın kendilerine uzatılan mikrofonlara içinden geldikleri mesleği eleştirerek, yargısız infaz hükmünü kendilerinin de ifade etmeleri işin nereye kadar vardığını gösteren önemli bir gelişmedir.²⁰ Geçen yıl Mayıs ayında Umut Operasyonu'nda gazetelerin "Uğur Mumcu'nun katili yakalandı" şeklinde manşet atmaları (ki henüz ortada yalnızca bir katil zanlısı ve polis operasyonu olup, daha yargılamaya bile başlanmamıştır) ve yaklaşık bir ay sonra ise "Mumcu'da fiyasko, katil değillermiş..." gibi başlıklar kullanmaları, bu yıl ise Üzeyir Garip cinayetinde sonradan masum oldukları anlaşılan kişilerin sanık olarak tanıtılmaları, Basın Meslek İlkeleri'nin 9. maddesi ile Gazetecilerin Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nin a, e, i maddeleri ile davranış kurallarının ne denli sık ihlal edildiğine örnektir.

Ayrıca tüketiciye bilgi sağlamak gibi çok önemli bir fonksiyonu olan reklamların yanıltıcı olması ve sahte mesajlar vermesi halinde Meslek İlkeleri'nin 14. maddesi uyarınca tüketicinin korunması gerekliliği söz konusu olup, bu bağlamda reklamlarda en iyi, en güzel gibi sözlerin kullanılmasından kaçınılması gerekliliğinin zaman zaman ihmal edildiği gözlemlenmektedir.

Yayın kuruluşlarının gündem yaratmak ya da üretmek gayesiyle, diplomatik yoldan çözümlenebilecek bir sorunu bir savaş kızıştırma aracı haline getirmeleri ise (Ocak 1996'daki Kardak Kayalıkları krizi ve Kasım 1998'deki Abdullah Öcalan'ın İtalya'da yakalanması olaylarında olduğu gibi gazete ve televizyon muhabirlerinin, birden devletin rolünü üstlenerek kayalıklara çıkararak bayrak dikmeleri ve "Apo'yu almaya gitmeleri") Basın Meslek İlkeleri'nin "gazeteci, mesleğin saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumla haber araştırmaktan sakınır" şeklindeki 12. ve "şiddet ve zorbalığı özendirici yayın yapmaktan kaçınılır" şeklindeki 13. maddesine açık birer ihlal oluşturan olaylardır.

Kardak ile ilgili olarak Basın Konseyi'ne, Türk gazetecilerin kayalığa bayrak dikmekle, yukarıdaki maddeleri ihlal ettiklerinin öne sürüldüğü başvurular sonucunda ise, Konsey, bayrak dikme olayını özünde onaylamamakla birlikte, ulusal çıkarlara konu

* ABD'nin anayasa mahkemesi niteliğindeki Yüksek Mahkeme kararlarına göre, polisin ev baskını, arama ve tutuklama gibi operasyonlarda, yanında medya mensuplarının bulundurması, "hedef alınan kişilerin özel hayatına tecavüz" oluşturmakta ve bu nedenle yasaklanmaktadır. Bkz. A. Rıdvan Bülbül, *İletişim ve Etik*, Damla Ofset, Konya, 2000, s. 65.

¹⁹ Ersen Şen, Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 152.

²⁰ Timuçin Tüzecan, *Basın Kendini Sorguluyor*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, (Medya ve Kişilik Haklarına İlişkin 10 Nisan 1995 tarihli paneldeki konuşması), İstanbul, 1996, s. 165.

olan olaylarda gazetecilerin tarafsız kişiler olarak kalabilmelerinin olanaksızlığından söz edilmiştir.²¹

Bunların yanı sıra, politikacı, sanatçı veya sporcu gibi kamuya mal olmuş kişilerin bazı faaliyetlerinin topluma duyurulmasının haklılığı söz konusu olmakla beraber, sırf kamuoyunun merakını çekeceği için kim olursa olsun, kişinin özel yaşam alanına giren faaliyetlerin Basın Meslek İlkeleri'nin 5. maddesi uyarınca kamuoyuna sunulmaması gerekliliği de açıktır.*

Örneğin sanatçı Müjde Ar, konut dokunulmazlığına saldırdığını öne sürerek, bir gazeteci aleyhine dava açmış, daha sonra ise üç ay hapsi istenen genç gazeteciye affetmiştir.²²

1998 Eylül ayında yaşanan bir diğer olayda ise genç bir magazin muhabiri, Bodrum'da tiyatro sanatçısı Yasemin Yalçın ve eşi İlyas İlbey'i takip ederek plajda yedi aylık hamile Yasemin Yalçın'ın fotoğraflarını gizlice ve uzaktan çekiyor, sanatçılar itiraz ediyor ve çıkan kavgada filmi makineden zorla alınan muhabir iddiasına göre dövülüyordu. Bu konu ekranda "A Takımı" adlı programda tartışıldı.²³ Her ne kadar kamuoyuna mal olmuş kişilerin özel yaşam alanı (görüntülerin çekilmesinden sonraki olayları tasvip etmemekle birlikte) daha dar ise de foto muhabirinin bu aileden izin istemeksizin, hamile bir kadının mayolu görüntülerini plajda gizlice ve paparazzi yöntemleriyle çekmesi kişilik haklarına uygun bir davranış şekli değildir. Basın Konseyi Yüksek Kurulu, tiyatro sanatçıları karı-kocanın şikayeti üzerine, gazeteci Kenan Erçetingöz'ün konu ile ilgili olarak 20.09.1998 tarihinde *Sabah Gazetesi*'nde yayınlanan yazısında Basın Meslek İlkeleri'nin, soruşturulması gazetecilik olanakları içinde olan haberlerin soruşturulmaksızın veya emin olunmaksızın yayınlanmaması şeklindeki 6. maddesinin ihlalden, Savaş Kalafat'ın da 02.09.1998 tarihinde *Akşam Gazetesi*'nde yayınlanan yazısında eleştiri sınırlarını aşan, küçük düşürücü ve aşağılayıcı tanımlamalara yer vermesi nedeniyle, Basın Meslek İlkeleri'nin 4.maddesinin ihlalden dolayı uyarılması kararı almıştır.²⁴

1998 yılının Ekim ayında, Devlet Bakanı Işıl Saygın'ın bakire olduğunu açıklaması ve Kanal D'de yayınlanan "Olacak O Kadar" programında sanatçı Levent Kırca ve Oya Başar tarafından konunun parodi haline getirilmesi ve ardından RTÜK tarafından Kanal D televizyonu için bu program nedeniyle bir günlük kapatma cezası kararı alınması büyük yankı uyandırmıştır. Pek çok ülkede bir hukuk davası konusu olacak bir neden dolayısıyla RTÜK'ün televizyon kapatmasına karşı olduğumuzu belirtmekle beraber, söz konusu programda ciddi bir düzey sorunu da bulunduğunu ifade etmekte yarar vardır. Bakanın kamuyu ilgilendirmeyen ve tamamen özel yaşamına giren böyle

²¹ Süleyman İrvan, "Medya ve Etik", bia.net, www.bianet.org/diger/egitim888.htm, s. 11-12.

* Yargıtay 4.HD.'nin 28/11/1974 günlü ve 10763/16320 sayılı kararında "Sanatkâr, politikacı, devlet adamı gibi nitelikli kişilerin görevleri yönünden özel yaşamlarının dokunulmaz ve gizli olmalarının, öbür yurttaşlara göre sınırlı olduğu, bununla beraber, özel yaşamın gerçek dışı hikâyelerle süslenmesinin ya da kişilerin gülünç duruma düşürülmesinin, hukuka aykırı olduğu" belirtilmiştir.

²² "Müjde Ar Affetti", *Milliyet Gazetesi*, 29 Aralık 1998, s. 1.

²³ Emin Çölaşan, "A Takımını İzlerken" *Milliyet Gazetesi*, 20 Eylül 1998, s. 5.

²⁴ BKYK-1998/28 ve BKYK-1998/24, *Basın Konseyi Yıllık Raporu* 1998, a.g.y., s. 13-41.

bir konuda açıklama yapmasını eleştirirken, diğer taraf olan sanatçıların da programda kullandıkları üslubu da eleştirmemek mümkün değildir.²⁵

Etik ilkelerle ilgili olarak sıkça yapılan diğer yanıtlara, yanarak ölen bir itfaiye erinin yanışını, bir trafik kazasında cesetlerin etrafa dağılışını, mozaikleme ve benzeri yöntemlere başvurmadan, üstelik arka arkaya tekrarlamak, kazada ailesini kaybeden ya da ölümden dönen bir kişiye stüdyo konluğu olarak “Duygularınızı anlatır mısınız?” şeklindeki sorular yöneltmek suretiyle, izleyicinin duygularını sömürmeye yönelik haberler örnek gösterilebilir. 1997 Ekim ayında Tekirdağ’da sel sularına kapılan bir kadının arabasında sıkışıp kalması ve yazılı basında da yer alan yaşam mücadelesinin televizyon kanallarında defalarca ekranlara getirilmesi benzer bir örnektir.²⁶

Etik ilkelere aykırılıkların sıklıkla gözlemlendiği televizyon programlarının yapımındaki egemen düşünce “ben nasıl farklı yaparsam, acaba seyirci bana bakar, yorum yaparken dövmeliyim veya bir program yaparken ya çıplak insanlar ya da kan revan içinde insanlar çıkarmalıyım” şeklindedir. Böylelikle ekranlarımız tribünlerin kan görme şehvetini tatmin etmek için bir tür salhaneye çevrilmiştir.*

Yazılı basın da bundan nasibini almakta, gazetelerde yer alan kan, revan içindeki (örneğin, intihar etmiş bir genç kızın, tam boydan, elinde tabancayla) fotoğraflar, okuyucuda isyan duyguları uyandırmaktadır. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Kamuyu ve Yayın Araştırmaları Dairesi Başkanlığı’nca 1997 yılında yapılan bir anket sonucunda televizyonda şiddet ve şiddeti özendirilen programların istenmediği ortaya çıkmıştır. Çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek yayınlara ne kadar yer veriliyor sorusuna yüzde 44.8 oranında “fazla” yanıtı verilirken, yüzde 35.8 ise “çok fazla”, yanıtı vermiştir. Çocukların ruhsal ve ahlaki gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek yayınlara ne kadar yer veriliyor sorusu yüzde 48.2 “fazla”, yüzde 36 “çok fazla” şeklinde yanıtlanmış, çocuklar şiddet içeren görüntülerden ne kadar etkileniyor sorusuna ise “çok fazla” ve “fazla” diyenlerin oranı ise yüzde 87.7 olmuştur.²⁷

Bu bağlamda, haber bültenlerinde cinayet, katliam gibi konularda görüntülerin en aza indirilerek, yakın plan görüntüler yerine genel ve çok kısa geçişler yapılması, tartışma programlarında “kavgacı” isimler yerine “tartışan” isimler seçilmesi,

²⁵ Nilüfer Kuyuş, “Televizyon Laneti”, Entelektüel Bakış, *Milliyet Gazetesi*, 4 Kasım 1998 Çarşamba, s. 1, Hasan Pulur, “RTÜK’e Hayır da, Kırca’ya Evet mi?, Olaylar ve İnsanlar *Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 1998, s. 3, Doğan Heper, “Oruç Bitti Mücadele Sürecektir”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Kasım 1998, s. 12.

²⁶ “Selde Can Pazarı”, *Akşam Gazetesi*, 17 Ekim 1997, s. 9.

* Aydın Uğur’ a göre, kitle iletişim araçlarında gerçekleşen etik ilkelere aykırılıklar bağlamında hepimiz, arenada savaşan gladyatörleri tribünlerin güvenliğine sığınarak izleyen arsız Romalılar gibiyiz. Evlerimizin konforu ile sarmalanıp, insani, ahlaki kaygılarımızı askıya alarak, sıradan günlerin heyecansızlığını kırmayı vadeden iletişim araçlarını takip etmekteyiz. Bkz. Aydın Uğur, “Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar”, Yusuf Kaplan, *Enformasyon Devrimi Efsanesi, Rey* yayınları, Kayseri, 1991, s. 235. Aynı görüşü paylaşan Jan R. Castello’ya göre de şanssız bir insanın trajik ve kanlı ölümünü ön plana çıkartmak, heyecan yaratmak için hızlı ve pis bir yöntemdir ve heyecan haberleri sattırır. Gözyaşları, öfke ve acı, televizyon haberlerini güçlü kılmaktadır. Bkz. Jan R. Castello, “Exploiting Grief: Restraint and Right to Know”, aktaran Marilyn J. Matelski, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, çeviren Bahar Öcal Düzgören, İstanbul, 1996, s. 22.

²⁷ “TV’de Şiddet İstenmiyor”, *Milliyet Gazetesi*, 18 Nisan 1997, s. 17.

transseksüellerin yaşamı, homoseksüellere operasyonlar polislerin gece operasyonları gibi bıçak sırtında ve sansasyonel konuların ciddi bir biçimde denetlenmesi, şiddeti ve cinselliği malzeme olarak kullanan filmlerinin yayınlanmaması etik açıdan uyulması gereken zorunluluklardır.

Ayrıca, Gazetecilerin hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nin Davranış Kuralları'na göre kimliklerin deşifre edilmemesi gereken haberlerdeki (Aksi eylem, 5680 sayılı Basın Kanunu'nun 32-33 maddeleri uyarınca da düzenlenmiştir.) yüz fotoğraflarında öylesine küçük bantlar kullanılmaktadır ki kişinin tanınmaması mümkün olmayıp, etik ilkeler apaçık saldırı oluşturmaktadır. Çocuklar arasındaki bir kavga sonucu hakkında dava açılan 12 yaşındaki E. D.'ye ilişkin haber 4 Ekim 2001 tarihli *Yeni Asır Gazetesi*'nde E. D.'nin gözündeki küçük bantla kimliğinin anlaşılabilirdiği bir fotoğraf eşliğinde, 12 Ekim 2001 *Muğla Gazetesi*'nde ise açık adı, soyadı ve bantsız fotoğrafları ile verilmiştir.

Tüm bunlara karşın, "Paparazzi" denilen programlarda pahalı kadın pazarlamasından tutun da cinsel tercihlerine ilişkin soruların yöneltildiği bir adama, muhabirin "Sizin için hafiften... deniliyor, ne dersiniz?" sorusunu, adamın yalanlaması üzerine tam teşekküllü devlet hastanesinde muayene ettirilmesi teklif edilebilmekte, röportaj yapılan adam da o gün işi olduğunu, başka bir zaman olabileceğini söyleyebilmektedir ki, buradaki ayıp hem muhabire hem adama hem de izleyenlere aittir²⁸ Amerika'da 30 yıldan beri yayınlanan "Candid Camera" programından esinlenerek oluşturularak bir dönem ekranlarda yer alan şaka programlarında yapılan ağır şakalarla da insanlar hakarete uğramış, onların saflıklarından, ilgisizliklerinden, heyecanlarından istifade edilmiştir.

Medya sahipliğinde, finans sektörüne doğru yayılma ve genişleme ile gelen değişim sonucu, medyanın hükümetle veya ticari çevrelerle, kar artırma amacı ile ve çıkar hedefli ilişkileri etik ilkelerin ağır ihlallerine neden olmaktadır. İtalya ile Apo nedeniyle yaşanan gerginlik döneminde, Galatasaray-Juventus maçı arasında, bir televizyon kanalında, milletçe İtalyan malı almamamıza rağmen, buna tezat olarak, bölücü örgüte kucak açan İsveç'in Ericsson telefonlarını aldığımız ve Ericsson'un ortak olduğu Turkcell'e abone olduğumuzu belirterek, o televizyon kanalının sahibi olduğu Telsim'in üstü kapalı biçimde önerildiği hatırlardadır. Kendi ekonomik çıkarlarını ön plana alan ve çek defteri gazeteciliği, arabulucu gazetecilik, komisyoncu gazeteci, tüccar gazeteci gibi farklı tanımlarla ifade edilen bu tür gazetecilik, kişilerin gazeteci sıfatlarını bile tartışabilir hale getirirken, Basın Meslek İlkeleri'nin gazetecinin görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan kaçınmasına ilişkin 12. madde ve Gazetecinin Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nin, bir bilginin, haberin yayınlanması veya yayınlanmamasından maddi ve manevi avantaj gütmemesine ilişkin j maddelerine de aykırıdır.

Etik ilkelere aykırılığın benzer en ağır ve somut örneklerinden birisi 16 Ocak 2000 tarihinde Kanal 6'da yayınlanan "Objektif" programında ortaya çıkmıştır.²⁹ Türkiye'nin son zamanlarda yaşadığı en ilginç tartışmalardan birinin gerçekleştiği ve sunucusu Kadir Çelik olan programın konusu, Eminönü eski belediye başkanının SİT alanı içinde kaçak yapı yapılmasına izin vermesiydi. Bu konu ile başlayan programın

²⁸ Ünsal Oskay, "Sorunun Temelinde Küçük Burjuva Elitizmi Var", Medya Kültürü ve Siyasal Kirlenme, *İktisat Dergisi*, Ağustos 1994, s. 69.

²⁹ "Kadir Çelik Vesile Oldu", *Hürriyet Gazetesi*, Cumartesi, 22 Ocak 2000, s. 6.

devamında, bu iki kişinin, bundan birkaç yıl öncesine kadar ortak oldukları ve şimdilerde menfaat çatışması içinde birbirlerini karşılıklı olarak suçladıkları ortaya çıktı.

Şantaj, siyasilerle gazetecilik etiğiyle bağdaşmayan ilişkiler içine girme, tüccar gazetecilik vb. iddialarla üyesi bulunduğu Gazeteciler Cemiyeti Onur Kurulu'na sevk edilen Kadir Çelik hakkında Basın Konseyi de kınama kararı yayınlamıştır.

Gazeteciler Cemiyeti yaptığı açıklamada, Çelik'in kendi yaptığı programda, geçmişteki ilişkileriyle Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi'nin 7., 10. ve 11. maddelerini ihlal ettiğinin anlaşıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda Basın Meslek İlkelerinin 3.,4. ve 5. maddelerinin de ihlal edildiği ve meslek etiğine ağır bir hasar verildiği açıktır.

Sonuç

Demokrasi ve kurumlarını tam olarak yaşantılarına geçirmiş ve gerçekleştirmiş olan ülkelerde iletişim özgürlüğü vazgeçilmez, olmazsa olmaz bir hak ve görevdir. İletişim özgürlüğünün ardında ise bireysel hak ve özgürlükleri temel alan, demokrasinin gereklerine inanan ve sahip çıkan bir inanç sistemi bulunmaktadır. Medya etiği bu inanç sistemi doğrultusunda, iletişim özgürlüğünü koruyabilmek ve sürdürebilmek için varlığı zorunlu bir ahlak anlayışıdır. Ancak özgürlüğe ihtiyacı olmayanların etiğe de ihtiyaçları yoktur. Medyanın varlık sebebi olan özgürlük için, belirli ortak bir etik anlayışı bulunmalı ve korunmalıdır.

Toplumun kitle iletişim araçlarından mesleki yüksek bir düzey beklemek hakkının bulunduğu ve yayıncılığın ciddi bir sorumluluk gerektirdiği gerçeği karşısında, bu sorumlulukların yerine getirilmemesinin, özgürlüğün ahlaki hakkının da zedelenmesi sonucunu doğuracağı açıktır.

Bu nedenle medya çalışanları ve çalıştıranlarının yine kendilerinin belirledikleri meslek ilkelerine sahip çıkmaları, medyanın kamusal görevlerini tarafsız ve bağımsız bir şekilde gerçekleştirmeye çaba göstermeleri gerekmektedir. Aksi takdirde hiç istenmeyen bir şey olan, devletin yasal düzenlemelerle bu alana müdahalesi tehlikesi belirecektir.

Bu tehlikeden kaçınmada, yayın alanında çalışan kişilerin onları çalıştıran kuruma olan yükümlülüğünden bağımsız olarak bir sorumluluk duygusu geliştiren, kendilerine ve halka karşı sorumluluk duyan, vicdanlarının sesini dinleyen, mesleki eğitim ve kültür düzeyi yüksek kişiler olmaları büyük önem taşımaktadır. Etik ilkelere aykırılıkları önlemek için mesleki alanı ve yönetimi, konu ile ilgili daha aydın yaklaşımlara olan gereksinim konusunda eğitmek ve halkın bilinç düzeyini artırmak son derece yararlı olacaktır.

Bu bağlamda, ülkemizde Basın Konseyi ve çalışma yöntemlerinin kamuoyu tarafından yeterince bilinmediği ve bu nedenle başvuruların gereği kadar fazla olmadığı gözlemlenmektedir. Gönüllü bir kuruluş olması, kanuni değil, ahlaki ve manevi yaptırımları bulunması nedeniyle, Konsey'in etkin olabilmesi ve kurumsallaşabilmesi, bilinçli ve uyanık bir kamuoyuna, Konsey'in manevi ağırlığını hisseden, Konsey'e saygı duyan ve mesleki etiğe sahip basın-yayın kuruluşları ve mensuplarına bağlıdır.

Ayrıca, Basın Konseyi'nin karar ve yaptırımlarının etkili olabilmesi için, şu anda olduğu gibi gelirlerinin büyük kısmının birkaç basın-yayın kuruluşu tarafından değil, üye olan gazetecilerin aidatlarından karşılanması gerekmektedir. Ancak bu şekilde ekonomik bağımsızlık ve beraberinde kararlarında etki altında kalmama, objektiflik vb. hususlarda tam bir güvence sağlanacaktır.

Ülkemizde belirli kuralları kapsayan etik bir konsensüsün oluşmasının medyada özdenetim sağlanmasında da önemli bir rolü bulunup, basın-yayın çalışanlarının bir araya gelerek kendi aralarında kurdukları Basın Konseyi, Gazeteciler Cemiyeti gibi gönüllü kuruluşların, tüm basın-yayın mensuplarını kapsayıcı niteliğe, kamuoyunun desteğine ve saygısına sahip olmaları ile etkinlikleri de artacaktır. Hiç şüphesiz ki, medya etiği, sahip olduğu gücü, sorumluluk duygusu ile kullanan, mesleğini her tür baskıya karşı sonuna kadar savunan basın görevlileri ile var olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy, Asu, “Söz Niye Fato’da”, *Entelektüel Bakış, Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1996.
Akşam Gazetesi, “Selda Can Pazarı”, 17 Ekim 1997.
 Basın Konseyi Yıllık Raporu, 1998.
 Belsey, Andrew, Chadwick Ruth, *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, çev. Nurçay, Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, 1998.
 Bülbül, Rıdvan, *İletişim ve Etik*, Damla Ofset, Konya, 2000.
 Christians, Clifford, g.v.d. *Media Ethics: Cases and Moral Reasoning*. New York, Longman, 1987.
Cumhuriyet Gazetesi, “İski Dosyası”, 27 Aralık 1993.
 Çölaşan, Emin, “A Takımını İzlerken”, *Milliyet Gazetesi*, 20 Eylül 1998.
 Demir, Vedat, *Türkiye’de Medya ve Özdenetim*, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
 Dönmezer, Sulhi, “Basında Oto-Kontrol”, *Basının Kendi Kendisini Kontrolü Semineri*, 21-24 Mayıs 1968, (Teksir), İstanbul, 1968.
 Encabo, Manuel Nunez, “Gazetecilik Etiği ve Demokrasi” *European Journal of Communication*. Cilt 10, Sayı 4, 1995, der. Süleyman İrvan, *Medya, Kültür, Siyaset*, Ark Yayınları, Ankara, 1997.
 Erçetingöz, Kenan, “Yüz Yüze Bekliyorum”, *Sabah Gazetesi*, 20 Eylül 1998.
 Ergin, Sedat, “Reality Showlar ve Medya Realitesi”, *Hürriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1995.
 Eryılmaz, Tuğrul, “Gazeteci Kendine de Sormalı”, *Birikim*, Sayı:117, Ocak 1999, Birikim Yayıncılık, İstanbul.
 Heper, Doğan, “Oruç Bitti Mücadele Sürecek”, *Milliyet Gazetesi*, 6 Kasım 1998.
Hürriyet Gazetesi, “Kadir Çelik Vesile Oldu”, 22 Ocak 2000.
 İçel, Kayıhan, *Kitle İletişim Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 1990.
 Kardaş, Ümit, “Medyada Yargısız İnfaz”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Haziran 1996.
 Kuyaş, Nilüfer, “Televizyonun Laneti”, *Entelektüel Bakış, Milliyet Gazetesi*, 4 Kasım 1998.
 Merrill, John C., *The Dialectic in Journalism*, Louisiana State University Press, Baton Rouge and London, 1989.
Milliyet Gazetesi, “Ekranında Cinsel Taciz Davası, 20 Mart 1997, Perşembe.
Milliyet Gazetesi, “Müjde Ar Affetti”, 29 Aralık 1998.
Milliyet Gazetesi, “Olay Doktor Tutuklandı”, 18 Mart 1997, Salı.
Milliyet Gazetesi, “Taciz Olayının İçyüzü”, 19 Mart 1997, Çarşamba.
Milliyet Gazetesi, “TV’de Şiddet İstenmiyor”, 18 Nisan 1997.
 Nuttal, John, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

- Oskay, Ünsal, "Sorunun Temelinde Küçük Bunjuva Elitizimi Var", Medya Kültürü ve Siyasal Kirlenme, *İktisat Dergisi*, Ağustos 1994.
- Öngören, Mahmut Tali, "Neden-Gizli yada Saklı", *Merkele Bakanca Cumburiyet Gazetesi*, 9 Aralık 1994.
- Pasqua, M. Thomas, Buckalew K. James, Rayfield E. Robert, Tankard W. James, *Mass Media The Information Age*, Englewood Cliffs, N.J Prentice Hall, 1990.
- Pulur, Hasan, "RTÜK'e Hayırda, Levent Kırca'ya "Evet mi?, Olaylar ve İnsanlar, *Milliyet Gazetesi*, 5 Kasım 1998.
- Şen, Ersin, *Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tılıç, L. Doğan, "Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kışkırtıcılığında Türk Medyası: Bazı Ahlaki Sorunlar", *Birikim*, Sayı 117, Ocak 1999, Birikim Yayıncılık, İstanbul.
- Tüzecan, Timuçin, *Basın Kendini Sorguluyor*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları (Medya ve Kişilik Haklarına ilişkin 10 Nisan 1995 tarihli paneldeki konuşması), İstanbul, 1996.
- Yargıtay Kararları Dergisi*, 4 HD.21.3.1980, E.1302 K.3719, Sayı 5, Mayıs 1989.
- Yeni Asır Gazetesi*, "Doktor Medyayı İkiye Böldü", 20 Mart 1997.

Vatanseverlik: Gerekenden Fazlası

Araş. Gör. Pınar Uyan*

Bu çalışmada özellikle günümüzde ahlaki değerlerimizin sorgulanmasının zorunluluğundan yola çıkarak, genelde ahlaki olanla uyum içinde olduğu düşünülen “vatanseverlik” kavramı ele alınacaktır. Margaret Canovan’ın 2000 yılında yayınlanan “Vatanseverlik Yeterli Değil” (“Patriotism is not Enough”) adlı makalesinin çıkış noktasını oluşturduğu bu çalışma, daha evrensel bir etik anlayış geliştirmenin neden gerekli olduğunu tartışmaya çalışacak. Canovan, Habermas’ın “anayasal vatanseverlik” (constitutional patriotism) kavramının, siyasi topluluğu bir arada tutmak için yeterli olmadığını belirtep, milliyetçi kimliklerin önemini vurgularken; bu çalışmada ise etik açıdan vatanseverliğin gerekenden fazlası olduğu tartışılacak. Vatanseverliğin, öncelikler listemizde ilk sırada yer aldığı ve tercih yapmanın gerektiği noktada milliyetçiliğin rolünü üstlenebildiği belirtilerek, insan temelli daha evrensel bir yaklaşımla çelişebildiği gösterilmeye çalışılacak.

Günümüzde, özellikle 11 Eylül’de Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan facia ve sonrasında gelişmeler göstermiştir ki, gittikçe küreselleşen dünyamızda 21. yüzyılın devamı için yeni bir etik anlayışı oluşturmak neredeyse bir zorunluluktur. Etiğin temelini oluşturan “Hangi değerlere bağlı yaşamalıyız?” sorusu, hepimiz için, bugün, her dönem olduğundan daha fazla önem taşımaktadır. Bu çerçevede, “Vatanseverlik: İhtiyacımız Olandan Fazlası ya da Gerekenden Fazlası” isimli bu çalışma, Jürgen Habermas tarafından bize sunulan “anayasal vatanseverlik” (constitutional patriotism)¹ kavramını anlama ve bu kavramın sunduğu olanakları ve sınırlılıkları etik açıdan sorgulamayı hedeflemiştir.

Bu çalışmanın çıkış noktası ve ismi de aslında Margaret Canovan’ın 2000 yılında yayınlanan “Vatanseverlik Yeterli Değil” (“Patriotism is not Enough”) adlı makalesinden referansla oluşmuştur. Canovan, Habermas’ın “anayasal vatanseverlik” kavramını, (ki genel de bu kavram Türkçeye “anayasal vatandaşlık” olarak yanlış bir biçimde çevriliyor), Violi’nin “kökten cumhuriyetçilik” (rooted republicanism) (1995) kavramıyla zıt kutuplar olarak ele alınırken, bu çalışma yalnızca “anayasal vatanseverlik” kavramına odaklanacak. Canovan, bir arada yaşamak ve siyasi bütünlüğü sürdürmek için vatanseverliğin yeterli olmadığı, daha güçlü bir bağa yani milliyetçiliğe ihtiyacımız olduğu argümanını yapıyor. David Miller (1995)² da ortak vatandaşlık kavramını destekleyecek olan ulus kimliğinin anayasal vatanseverliğin öngördüğünden daha “güçlü” bir bağ olduğunu ve bir arada yaşamak için bu bağa ihtiyacımız olduğunu altını çiziyor. Bu çalışma ise, yukarıda belirtilen Canovan’ın

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ “Anayasal Vatanseverlik” (Verfassungspatriotismus) kavramının ilk olarak 1980’li yıllarda Dolf Sternberg tarafından kullanılmış olduğunu gösteren ve bu kavrama benim yaklaşımımı aynı paralellikte bakan Robert Fine’in “The ‘New Nationalism’ and Democracy: A Critique of Pro Patria” adlı makalesine dikkatimi çeken Sayın Yrd. Doç Ayhan Kaya’ya teşekkür ederim.

² Miller(1995), Violi (1995) ve Follesdal (2000) Canovan’ın argümanlarını destekleyen diğer siyaset teorisyenleridir.

argümanından hareketle, vatanseverliğin sınırlılığı ve ahlaki açıdan “gerekenden fazlası” ya da “ihtiyacımız olandan fazla” sı olabileceğini tartışmaya çalışacak.

Habermas “anayasal vatanseverlik” kavramıyla, “anayasal” yani hukuki yapıyı politik sistemin işlemesi için çözüm olarak öne sürüyor, ancak beraberinde sunduğu “vatanseverlik” kavramı bu çözümün yanında birçok sorunu beraberinde getiriyor. “Vatanseverlik”le “milliyetçilik” arasındaki çizgi hiçbir zaman net bir biçimde çizilemezken, topluluğu bir arada tutmak için nasıl bir bağa ihtiyaç duyuyoruz sorusu yakın çevremize ve dünyaya baktığımızda güncelliğini ve tabii ki önemini koruyor.

Etienne Balibar’ın sözleriye açıklamaya çalışırsak, Habermas’ın kullanmayı tercih ettiği vatanseverlik kavramıyla, milliyetçilik ve aşırı milliyetçilik arasındaki fark derece farkıdır (1992: 282). Tabii ki vatandaşlık temelli bir milliyetçilik anlayışıyla kan bağıyla tanımlanan bir milliyetçilik anlayışı arasında önemli farklar vardır. Ancak burada vurgulanmaya çalışılan, vatanseverliğin yeri geldiğinde milliyetçiliğin görevini nasıl üstlenebildiğini gösterebilmektir. Genelde *biz* kendimizi “vatansever” olarak tanımlarken, *ötekiler*’i “milliyetçi” olarak tanımlarız. Bu düşünce çerçevesinde insanlar için vatanseverlik, ahlaki olanla çelişmez. Yani davranışlarımızın vatanseverlik temeliyle şekillenmesi etik açıdan sorunsuz görülebilir. Ancak etğin önemi başka türlü sorgusuz sualsiz kabul edilebilecek olan varsayımların çıplak olarak masaya yatırılmasıdır (Nuttell 1995: 12). Siyasal etik, yalnızca devlet ya da siyasi otoriteye itaat etme ve bunun gerekçelerini açıklama olarak düşünülemez. Siyasal etik aslında kaçınılmaz olarak siyaset eleştirisine dönüşmekte ve bu bağlamda da siyaset teorisiyle çok sıkı bir ilişki kurmaktadır. Buradan hareketle bu sunuşun asıl sorusu: vatanseverliğin ahlaki bir anlayış için temel oluşturma noktasında ortaya çıkabilecek problemleri tartışmaya açmaktır. Sorun, seçim yapma noktasında düğümlenir. Daha evrensel hümanist bir yaklaşımın öngördüğü bir davranışla, vatansever bir davranış çelişirse, bu noktada kişi ne yapmalıdır? Ahlaklı davranışın temelini neye dayandırmak gerekir?

Habermas’ın milliyetçiliğin yerine önerdiği “anayasal vatanseverlik” kavramının Martha Nussbaum’un oldukça ünlü “Vatanseverlik ve Kozmopolitanizm” (1996) makalesinde önerdiği ve diğer kozmopolitanizm³ yanlılarının desteklediği evrenselliği gerçekleştirmede yetersiz kaldığı görülür. Çünkü milliyetçilik kavramıyla yaşanan sorunlar yalnızca etnik ve kültürel homojenleşmeyi yaratma sırasında oluşan problemler değildir. Milliyetçilik, aynı zamanda önceliğin “millet”in varlığı, iyiliği ve sürerliliğine verilmesidir. Etik açıdan milliyetçilikle ilgili sorun milli kimliğin öncelikler listemizde ilk sırada olmasında, önceliğin milliyetçilik düşüncesine verilmesinde belirir. Sorun *biz* ya da *bizim olanla öteki* ya da *ötekilere* ait olanın çatıştığı zaman ortaya çıkar. Bu bağlamda bu sunuş çerçevesinde milletlerin ve milliyetçiliğin bir yaratı mı yoksa tözsel bir kimlik mi olduğu tartışmalarına girilmeyecektir.⁴ Bu iki farklı yaklaşımı bir kenara

³ Kozmopolitanizm, ilk olarak Antik Yunan’da Stoacılar tarafından ortaya atılan, *polis*’e karşı *cosmopolis* yani tüm insanların yaşadığı ortak bir dünya idealinden ortaya çıkan bir düşüncedir. Kozmopolitan idealinin temelinde insan olmanın evrenselliği vardır, ancak kozmopolitanizm de dönem dönem farklı düşünceler için meşrulaştırıcı bir zemin olmaktan kurtulamamıştır. Kozmopolitanizm düşüncesinin doğuşu ve gelişimi hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Derek Heater(1996) *World Citizenship and Government: Cosmopolitan Ideas in the History of Western Political Thought*, New York: St. Martin’s; James Bohman & Matthias Lutz-Bachmann (der.) (1997) *Perpetual Peace. Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal* Cambridge: MIT Press.

⁴ Bu çalışma çerçevesinde Milliyetçilik literatürüne girme şansımız yoktur. Ancak yaklaşımların kendi içlerinde de farklılıklar olduğunu belirterek, milliyetçilik çalışmalarında üç farklı

bırakarak, insanların kendilerini milli kimlikleriyle tanımladıkları noktada,⁵ milliyetçiliğin, kararların meşrulaştırılmasında oynadığı rol ele alınacaktır.

İşte tam bu noktada Habermas'ın önerdiği “vatanseverlik” kavramının da “milliyetçiliğin” yerine ikame edilebileceği ve bu konuda aynı derecede güçlü bir meşrulaştırıcı kuvvet olabileceği söylenebilir. Eğer ahlaki değerlerimiz vatanseverlik çerçevesinde oluşmuşsa, evrensel kozmopolitan değerler; örneğin insan hakları gibi bir kavram öncelikler listemizde ilk sırayı almayabilir.

Vatanseverlik, en basit haliyle “bir kişinin vatanını sevmesi, desteklemesi, savunması” duygusu olarak tanımlanabilir. Bu basit tanımın da yardımıyla görebileceğimiz gibi sorun: “Hangi dereceye kadar vatani sevmek? Neye rağmen vatani savunmak?” noktasında düğümlenir. Burada vatan (*patrie*) yalnızca sınırlı bir toprak parçası olarak algılanmamalıdır. Burada vatan aynı zamanda bu toprak parçası üzerindeki siyasi iradeyi, bu siyasi iradenin politikalarını ve siyasi topluluğu da *ötekine* karşı savunmayı içerir.

Rawls'un Habermas'a getirdiği eleştiri belki bu noktada yararlı olabilir. Rawls'a göre Habermas meşruluğa vurgu yaparken, adalet'i dışarıda bırakmıştır. Herhangi bir demokratik politik kurum meşru bir biçimde politik kararlar alabilir ve bunları uygulayabilir. Oysa bu noktada Rawls bu kararların “adil” olmayabileceğini belirtir. Meşruluk bu bağlamda belirsiz bir adaletsizliğe izin verebilir (Rasmussen 1990: 39-61). Yani siyasi irade, topluluğun çoğunluğunun desteğini alarak meşru olabilir, ancak bu meşru bir kararın adil olduğu anlamına gelmez.

Sunuşun kısalığını göz önüne alarak, “anayasal vatanseverlik” kavramının anayasal olan bölümüyle uğraşmayarak ve Habermas'ın külliyatından yalnızca bir kavramla, hatta o kavramın iki ayağından biriyle uğraşarak, yani “anayasal vatanseverliğin” yalnızca vatanseverlik kısmını ele alarak, Habermas'a çok da adil davranmadığımı kanımsındayım. Ancak Fine'in “Yeni Milliyetçilik ve Demokrasi: Vatan Yanlısı Olmanın Eleştirisi” (“The ‘New Nationalism’ and Democracy: A Critique of Pro Patria”) (1994) makalesinde de belirttiği gibi demokrasinin varlığının bir tür milliyetçiliğe ihtiyacı olduğu tezi, milliyetçiliğin yeniden farklı bir maskeyle karşımıza çıkmasıdır. Özellikle Habermas'ın “anayasal vatanseverlik” kavramının Canovan tarafından ele alınış biçimi “vatanseverlik” kavramının Habermas'ın hedeflediğinden çok da farklı noktalara gidebileceğini bize gösterir. Habermas'ın bu kavramı ortaya atarkenki düşüncesi bunun tersi de olsa bu kavramın yol açtığı düşünceyle uğraşmak ve sorular sormak kaçınılmazdır.

Vatanseverlik, Habermas'a göre vatandaşların özgür siyasi topluluğa olan siyasi bağlılıklarıdır, oysa milliyetçilik daha çok bir etnik ya da kültürel bağlıdır. Habermas “milleti, kana ve doğuma bağlı bir ‘siyaset öncesi’ durum” olarak tanımlarken, “liberal demokratik prensipler çerçevesinde vatansever bir toplumda insanları bir arada tutan

yaklaşımdan söz edilebilir: Primordial (Tözel), Modernist ve Etnosembolist. Primordial yaklaşım, milli kimliğin ezeli ve ebedi var olan bir töz olduğunu söylerken (Edward Shils, 1957; Clifford Geertz), modernist yaklaşım milli kimliklerin modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaratılar olduğunu vurgular (Gellner 1983, Hobsbawn 1990). Etno-sembolistlerse bu iki yaklaşımı birleştirerek, temelde bir özün var olduğunu ancak günümüzde var olduğu şekilde milli-kimliklerin ulus-devletlerle şekillendiğini söylerler (Anthony Smith, 1996).

⁵ İnsanların milli kimliklerine sahip çıkışları noktasında bunun doğal, töze bağlı bir biçimde mi tanımlandığı ya da yaratı süreci sonucu olarak mı tanımlandığı çok önemli değildir.

şey onların kendi rızaları ve istekleri”dir, der (1996). Habermas’ın vatanseverlik kavramını önerirken kendi içinde bulunduğu şartların etkisinden kurtulamadığı söylenebilir. Habermas kendi ülkesinin tarihinden (Almanya) etkilenmiştir ve de fazlasıyla Batı, daha doğrusu Avrupa merkezli bir bakışa sahiptir. “Anayasal vatanseverlik” (*Verfassungspatriotismus*) özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Federal Alman Cumhuriyeti’nin liberal demokratik kurumlarıyla şekillenmiştir (Pensky in White, der., 1995: 69). Bu koşullar altında “Vatanseverlik” Almanya’da milliyetçi olmayan hatta anti-milliyetçi bir yapıda gelişmiştir. Habermas’ın kendisi de “Anayasal vatandaşlığı”, Batı Avrupa politik kültürünün bir eseri olduğunu ve farklı milletlere ait olursa da ortak bir siyasi kültürün içinde bir arada yaşanacağını belirtir (1996: 500; 1997: 61, 2). Bütün bu tartışmayı siyasi kültürle sonlandırmak bize herhangi bir çözüm getirmez. Siyasi kültürü nasıl tanımlayacağımız önemli bir sorudur. Siyasi kültür araştırmalarında birim olarak ulus-devlet kullanılırken, siyasi kültür ulustan bağımsız nasıl tanımlanabilir?⁶ Siyasi kültürle kastedilen nedir? Eğer vatandaşlar kendi özgür iradeleriyle liberal demokratik prensipler çerçevesinde yaşamak üzere bir araya gelmişlerse, niye hâlâ “vatanseverlik” gerekir?

Bu tezin devamı olarak Habermas, “anayasal vatanseverliği” Avrupa Birliği’ne giden yolda Avrupa vatandaşlığı için gereken genel bir kriter olarak düşünmüştür. Habermas, Avrupa Birliği’ni ulus-devlet’i aşan ve dünya vatandaşlığına giden bir yol olarak yorumlar (1996: 507-14). Ancak böylesi bir iyimser yaklaşım Avrupa Birliği için *ötekini* ya da *ötekilerin* varlığını yok saymaktır. Avrupa Birliği, Avrupa için ulus-devlet sınırlarını ortadan kaldırabilir ancak bu Avrupa Birliği’nin Schengen Anlaşması’yla Avrupa Birliği’nin “dışında” kalanlar, “öteki”ler için daha kalın bir sınır oluşturmasını önlemez. Avrupa Birliği, Habermas’ın vurguladığı liberal demokratik prensiplere bağlı ülkelerin birliğidir, ancak bu durum çalışmanın başından beri ortaya konulmaya çalışılan etik sorunu ortadan kaldırmaz. Avrupa Birliği, milli-kimlik özellikleri taşıyan yeni bir kimlik (Avrupalılık) yaratma çabasıdır (Uyan, 2001). Bu da evrensel değerlere bağlı kozmopolitan bir anlayıştan oldukça uzaktır.

Bu noktada sorun nihai kararda, çatışma anında, “vatan için mi yoksa insanlık için mi” doğru olanı seçtiğimizdir. Ahlak anlayışımızı vatanseverlik çevresinde mi yoksa hümanizm temelli bir kozmopolitanlık etrafında mı oluşturmamız gerektirir. Nussbaum kozmopolitanlığı, doğru ve adil olanı, vatanının çıkarlarının önüne koymak ve ulusal bağlar yerine evrensel doğruyu tercih etmek olarak tanımlar (1996: 9). Canovan’sa özellikle Balkanları örnek göstererek, “evrensel insanlık birliğinin çok uzak bir hayal” olduğunu belirterek (2000: 415), vatanseverlik kavramını yetersiz görür.

Eğer Beitz’in “Kozmopolitan Liberallik ve Devlet Sistemleri” (“Cosmopolitan Liberalism and The State Systems”) (2001) adlı makalesine bakarsak, Beitz’in iki farklı kozmopolitanlıktan bahsettiğini görürüz. Birincisi ve çoğumuza belki daha tanıdık gelebilecek olan siyasi örgütlenmenin dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesini ve bir dünya anayasası kurmayı hedefler. Amaç, hepimizin vatandaşı olduğu bir dünya devleti oluşturmaktır. Ancak bu dünya devleti ister istemez daha güçlü bir merkeze ihtiyaç

⁶ Siyasi kültür tartışmalarıyla ilgili olarak bakınız: Almond, Gabriel A. & Sidney Verba. (1965) *The Civic Culture*. Boston: Little, Brown and Company; Kavanagh, Dennis. (1972) *Political Culture*. London: MacMillan; Lane, Ruth. (1992) “Political Culture: Residual Category or General Theory?”, *Comparative Political Studies*. 25 (3) :362-387; Pye, Lucian & Sidney Verba. (1966) *Political Culture & Political Development*. Princeton: Princeton Univ. Press.

duyacaktır ve başka sorunlara yol açabilecektir. İkinci tür kozmopolitan anlayış, belki kozmopolitan etik anlayışı diyebileceğimiz yaklaşım⁷ doğruyu, adil olanı vatandan ya da ülkedeki siyasi iradenin kararlarından öne koyar ve davranışlarımızın, kurumlarımızın temelini bu tarz bir evrensel anlayış çevresinde oluşturmak gerektiğini söyler. Bu bağlamda Nussbaum'un önerdiği bu ikinci tür anlayışın savunusudur. Yani kozmopolitan bir etik anlayışının oluşması gerekliliğine yapılan vurgudur. Kozmopolitan etik, önceliği insana ve insanlığa vermek gerektiğini söyler. Eğer etiğin asıl amacını, insanın iyi temellendirilmiş ahlaki kararları kendi başına vermek durumunda olduğu ve başka hiç kimseye, ne herhangi bir otoriteye ne de sözde daha yetkin kişilere (anne-baba, öğretmen, din adamı vb.), teslim olmaması gerektiğini gösterebilmek (Nuttell 1995: 2-5) olarak tanımlarsak; bu noktada kozmopolitan etik, bu temelin evrensel insan olduğu argümanını yapar.

Doğruyu, evrensel diyebileceğimiz bir doğruyu, tanımlamanın zorluğu karşımıza çıkan çok önemli bir sorundur. Evrensellik, özellikle tarihi gelişmeler (kolonyal anlayış, emperyalizm...) göz önüne alındığında kuşkuyla yaklaşılacak bir düşünce olmuştur. Evrenseli nasıl tanımlamak gerektiği, insanı temel alan Kantçı bir yaklaşımda dahi içini nasıl doldurmamız gerektiği, ya da doldurmamız gerekip, gerekmediği çok önemli sorulardır. Her ne kadar şu ana dek Habermas'ın “anayasal vatanseverlik” kavramıyla ilgili çekincelerimi belirtiysem de, evrensel doğru ya da kozmopolitan etiğin gelişebilmesinde, Habermas bize özellikle evrenselliği neyin üzerine temellendirmemiz gerektiği konusunda önemli yanıtlar vermektedir.⁸

Sonuç olarak evrensel bir etik anlayış için vatanseverlik yerine hümanizm olarak adlandırabileceğimiz daha kapsayıcı bir kavram üzerinde düşünmek, bugün için bir zarurettir. Evrensel değerlere bağlı kozmopolitanizm temelli bir etik anlayış, bugün yaşadığımız sorunları, savaşı ve terörü aşabilmek, “her insan hayatının amaç” olduğu düşüncesini geliştirebilmek için bize yardımcı olabilir.

Kaynakça

- Balibar, Etienne. (1994) “Racism as Universalism”, *Masses, Classes, Ideas*. NY & London, Routledge.
- Beitz, Charles. (2001) “Cosmopolitan Liberalism and The States Systems”, Chris Brown, der., *Political Restructuring in Europe: Ethical Perspectives*, London, Routledge.
- Canovan, Margaret. (2000) “Patriotism is not enough”, *British Journal of Political Science*, 30: 413-432.
- Dews, Peter, der. (1986) *Habermas/ Autonomy and Solidarity*, London, Verso.
- Fine, Robert. (1994) “The ‘New Nationalism’ and Democracy: A Critique of Pro Patria” *Democratization* 1(3): 423-443.

⁷ Jason D. Hill bu yaklaşıma “ahlaki kozmopolitanizm” (Moral Cosmopolitanism) diyor. Bakınız Jason D. Hill (2000) *Becoming a Cosmopolitan Maryland*: Rowman & Littlefield Publishers.

⁸ Habermas tartışmanın temelini oluşturacak kuralları belirlemek gerektiğini, ama normların sabit olmaması gerektiğini belirtir. Dilin evrenselliğini belirterek, herkesin katıldığı, hiç kimsenin dışarıda kalmadığı bir alanda evrensel prensiplere, evrensel normların ön kabulü olmadan ulaşılabilir. (1990: 89-152)

- Follesdal, Andreas. (2000) "The Future Soul of Europe: Nationalism or Just Patriotism? A Critique of David Miller's Defence of Nationality", *Journal of Peace Research*, Vol 37 (4): 503-18.
- Gray, T.r. & S. Wilke der. (1996) *German Unification and Its Discontents*, Seattle, University of Washington Press.
- Gordon, Rupert H. (2000) "Modernity, Freedom, and the State: Hegel's Concept of Patriotism", *The Review of Politics* Vol.62 (2): 295-325.
- Habermas, Jürgen. (1987) *The Philosophical Discourse of Modernity*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. (1989) *The New Conservatism*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. (1990) *Moral Consciousness and Communicative Action*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. (1994) *The Past as Future* (Interviewed by Michael Haller), London, Polity Press.
- Habermas, Jürgen. (1996) "Postscript (1994)", *Between facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. (1997) "Popular Sovereignty as Procedure" in J.Bohman & W.Rehg (eds.) *Deliberative Democracy*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen. (1996) Appendix II "Citizenship and National Identity (1990)", *Between facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Habermas, Jürgen.(1998) *The Inclusion of the Other*, Cambridge, Mass. MIT Press.
- Nussbaum, Martha. (1996) *For love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, Boston, Beacon Press.
- Outhwaite, William. (1994) *Habermas: A Critical Introduction*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Outhwaite, William.(1996) *The Habermas Reader*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Rasmussen, David. der. (1990) *Universalism vs. Communitarianism*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Skinner, Quentin der. (1985) "Jürgen Habermas", *The Return of Grand Theory in the Human Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Uyan, Pınar. (2001) "The Creation of Collective Identities: The Case of European Identity", Basılmamış Bildiri Metni. Chicago, International Studies Association Konferansı.
- Viroli, Maurizio. (1995) *For Love of Country: An Essay on Nationalism and Patriotism*, Oxford, Clarendon Press
- White, Stephen K. (1995) *The Cambridge Companion to Habermas*, Cambridge, Cambridge Un. Press

Uygulamalı Etik: Panmoralizm

Doç. Dr. Hasan Ünder*

1960'lerden itibaren, bir yandan felsefe içinde ahlak ve değer sorunlarını felsefenin konusu dışında gören mantıkçı pozitivistin ağırlığını yitirmesiyle, diğer yandan değer sorunlarını öne çıkaran Vietnam Savaşı, öğrenci hareketleri, teknolojik gelişmeler, üçüncü dünyadaki açlık ve yoksulluk, insan hakları ihlalleri, doğal çevrenin kötüleşmesi gibi felsefe dışı gelişmeler dolayısıyla, felsefe, ahlak ve değer sorunlarıyla ve felsefi kuramların günlük yaşam sorunlarına uygulanması ile daha yakından ilgilenir olmuştur. Uygulamalı etik, uygulamalı felsefe içinde belki de en hızlı gelişen ve genişleyen dal olmuştur.

Bugün, uygulamalı etiğin genel bir manzarasını veren herhangi bir kaynağa baktığımızda, modern dönemde ahlaktan bağımsızlık kazanmış, ahlaksal alanın dışında (amoral) olarak görülen hemen her eylem alanının yeniden ahlaksal alana dahil edildiğini, mevcut normatif etik kuramları açısından bakıldığını, nelerin yapılması gerektiğinin tartışıldığını görürüz. Öte yandan mevcut ahlak ilkelerinin bu alanlardaki sorunlar açısından yeniden yorumlanıp incelendiğine tanık oluruz. (Örneğin ekonomik, cinsel ve ırksal eşitsizlikler ve ayrımcılıklar karşısında eşitlik ilkesi, kürtaj dolayısıyla insan kavramı, hayvanların ahlaksal statüsü karşısında "ahlaksal kişi" ve "ahlaksal topluluk" kavramları tartışılıyor.) Eski kuramlara ek olarak, modern bilimsel dünya görüşlerinin değerden ya da büyüden arındırdığı, bir makine olarak resmettiği dünyaya canlılık, ereksellik atfeden metafizik görüşler, özsel değer atfeden insanmerkezci olmayan değer kuramları geliştirilmektedir.

Uygulamalı etik çerçevesinde tartışılan sorunlardan bazıları sadece belirli bir meslekte çalışanların sorunlarıdır. Bazıları ise, herkesi insan olarak ilgilendiren sorunlardır. İkincileri de iki gruba ayırabiliriz: (a) İnsanların kendi aralarındaki ilişkileri ilgilendiren sorunlar (kürtaj, gelecek kuşaklar, insanlar üzerinde yapılan deneyler, dinsel, cinsel ve ırksal ayrımcılık, açlık ve yoksulluk, zihinsel veya fiziksel özrürlüğe karşı muameleler, az gelişmiş ülkelere yardım gibi) ve (b) insanların insan olmayan varlıklara ilişkilerini ilgilendiren sorunlar (tek tek hayvanlara, bitkilere, cansız varlıklara veya ekosistemlere, türlere, veya genel olarak doğaya karşı nasıl davranmamız gerektiği gibi).

Eğer doğal ve toplumsal bir çevrede yaşadığımız dikkate alınırsa, ilişkilere normatif ahlak kuramları açısından bakan uygulamalı etik, bütün ilişkilerimizde yeni yeni etik sorunlar ortaya çıkarır. Örneğin, eskiden sıtma hastalığına karşı mücadele ederken bir bataklığı kurutmak ahlaksal bir sorun olarak görülmemiştir. Fakat bugün çevremerkezci bakış açısından bakıldığında, bir bütün olarak bataklığa, bataklıkta yaşayan canlılara karşı davranışlar etik bir sorun haline gelir. Hayvan hakları alanındaki gelişmeler beslenme, hatta giyinme tarzımızı etik bir sorun haline getirir. Kısacası, etik değerlendirmeye konu olan eylem alanının genişleme eğilimi bütün ilişkilerimizi ve davranışlarımızı ahlaksallaştırma, bütün kararlarımızı ahlaksal kararlar haline getirme

* Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

eğilimindedir. Eğer ciddiye alınırsa, bizden bütün yaşam tarzımızı (üretim, üreme, giyinme, beslenme, hatta yeryüzüne yerleşme biçimimizi) değiştirmemizi talep etmektedir.

Gerek insanlarla gerekse insan olmayan varlıklarla ilişkilerimizin etikleştirilmesi kuşkusuz güzel bir şeydir. Bu, ilişkilerde ekonomik veya fiziksel gücün değil, hakkın ve adaletin, saygının, insanlığın egemen olması; zulmün, haksızlığın ve şiddetin azalması demektir. Ahlaksal topluluğun (çıkarları, iyiliği veya hakları ahlaksal bakımdan göz önünde bulundurulmayı hak eden varlıklar grubunun) edilgen, zayıf üyeleri (*moral patient*) —yani, kişi olmayan, fakat kişilerce hakları ve çıkarları gözetilmesi gereken hayvanlar, bitkiler, özürülüler, bebekler, çocuklar, yoksullar— açısından bu gelişmeler özellikle olumludur. Ahlaksal alanın genişlemesi onlara bir korunma sağlar. Nitelikleri (akıllılık, bilinçlilik, vicdan sahibi olma, sorumluluk duygusu taşıma, acı ve hazza duyarlılık...) gibi çeşitli biçimlerde belirlenen etken üyeler (yani ahlaksal kişiler) açısından bakılırsa, ortaya çıkan manzara bunaltıcıdır. Benim üstünde durmak istediğim nokta da bu bunaltıcı manzara.

Ahlaksal sorumluluklarını ciddiye alan, yani ahlaki yaşamının gereklerini sadece düşünmekle, tartışmakla veya vazetmekle kalmayan, aynı zamanda ahlaklılığın gereklerini yapmaya çalışan (yani, eylemlerinde ahlaksal olana öncelik veren, mümkün olan her durumda ahlak ilkelerinin gereklerini yerine getirmeye çalışan, eylemlerinin ondan etkilenenler açısından sonuçlarını hesaplayan bir kişi düşünelim. Böyle bir kişinin, uygulamalı etik alanındaki tartışmalar dolayısıyla, en azından, ahlaksal algısı kaçınılmaz olarak değişir. Eskiden ahlaksal bir sorun görmediği ilişkilerde ve uygulamalarda, ahlaksal bir sorun görmeye başlar. İkinci olarak, ahlaksal topluluğun üye (üyelerin değilse bile, mevcut üyelere karşı sorumluluğu dolayısıyla ahlaksal bakımdan dolaylı olarak göz önünde tutması gereken varlıkların) sayısının ve çeşidinin canlı ve cansız hemen her şeyi kapsayacak şekilde arttığını veya artmakta olduğunu görür. Dolayısıyla, her seçimi, etik bir seçim haline gelmiştir.

Günlük yaşamda karşılaşılan sorunlar genellikle, haklar kuramı, Kant'ın ödev ahlakı, faydacılık açısından tartışılmaktadır. (İnsanmerkezci olmayan değer kuramlarında hak sahipliği, insan olmayan varlıklara, özellikle hayvanlara da genişletilmekte —örneğin, Tom Regan— faydacılıkta hayvanlar da acı ve haz taşıyıcısı olarak görülmektedir —örneğin, Peter Singer. Yine çevre etiğinde holistler —örneğin, Aldo Leopold'un toprak etiği- ekosistemlere ve türlere de kendi başına, özsel değer vermektedir.)

Ahlaksal alanın dışında görülen eylem alanlarının ahlaksallaştırılmasının ahlaksal topluluğun etken üyelerinin sorumluluğunun ve yükünün ne kadar artırmış olduğunu insanmerkezci bir Kantçının, Benthamcı bir faydacının, bir haklar taraftarının, bir çevremerkezcinin üstünden şöyle gösterebiliriz. Kozmopolitan bakış açısı sadece Avrupalı beyaz insanla sınırlı gibi görünen bir Kant yaşasaydı, gerek insan kavramının kapsamının genişlemesi ve gerekse insanın çıkarları ile ilişkilendirilen uygulama ve eylemlerin sayısının artması dolayısıyla hem doğrudan hem dolaylı olarak yükümlü/sorumlu olduğu varlıkların sayısının aşırı derecede arttığını görürdü. O artık fetüslere, gelecek kuşaklara, zencilere ve Hıristiyan olmayan insanlara, görmediği tanımadığı yoksullara karşı da sorumluluk duyardı ya da zaten duyuyorsa, sorumluluğunu daha ciddiye alırdı. Bu sorumluluğu dolayısıyla, kendisinin tüketim biçiminin dünyadaki yoksullar ve gelecek kuşaklar açısından sonuçlarını sorgulamak zorunda kalırdı. Onun çevreye karşı davranışları, insanları etkileyeceği için onlara karşı eylemlerinde de dolaylı bir sorumluluk duyardı. Örneğin, ozon tabakasının incelmeye

yol açtığı ve bu da insanları etkilediği için sprey kullanmazdı. Eğer öyle yapmazsa, ahlaklılığından emin olamazdı.

İnsanı değil acı ve hazı merkeze alan faydacı Bentham, haz hesabına, sadece insanların acı ve hazlarını değil, duyarlı (sentient) hayvanların acı ve hazlarını da – Singer’ın yaptığı gibi- dahil eder, böylece haz hesabının içinden çıkılmaz derecede karmaşıklığına görürdü. O, bir hayvan çiftliğinin, bir mezbananın ya da hayvanların deneysel amaçlarla kullanıldığı bir laboratuvarın, ya da kürklü bir bayanın yanından geçerken ahlaksal bir sorun algıladı. Vejetaryen olur, en azından yediği etin hayvanının nasıl yaşadığını araştırırdı. Belki süt ve süt ürünleri de tüketmezdi. Avlanmayı hiç düşünmezdi. Gardirobunu da bir hayli değiştirirdi. Harcamalarını yaparken -örneğin, bir ev, bir araba, hatta köpeğine mama alırken-, harcadığı parayı Afrika’daki açlara göndermesi halinde dünyadaki mutluluğun daha çok artıp artmayacağını sorar, belki de gelirinin bir kısmını yoksullara yardıma ayırırdı.

Locke dirilseydi, kendi zamanında üçü beşi geçmeyen hakların yüzlere çıktığını, her kategorideki (tüketici, kadın, çocuk...) insanın hakları olduğunu, yaşama hakkı yanında ölme hakkının istendiğini, hayvanların bile haklara sahip olduğunu görür ve şaşırırdı. Hele doğal nesnelere (ağaçların, taşların...) haklara sahip olup olmadığının tartışıldığını görünce hayret ederdi.

Ciddi bir canlı merkezcinin işi çok daha zor. O yeşil bitkileri yemeyi bile ahlaka aykırı bulacak, ölmüş ya da kurumuş bitkileri yiyecektir. Böcek öldürücü kullanmayacaktır. Onun yaşamı, böcekleri ezmek için gece yolculuk yapmayan, mikroorganizmaları yutmamak için su içerken süzgeç, nefes alırken maske kullanan Caynacı bir keşişten pek farklı olmayacaktır.

İyice çevremerkezci olanların işi, daha da zor. Bir Aldo Leopoldcü toprak etikçisi, taşı, toprağı, suyu, bitkileri, hayvanları ve insanıyla tüm ekosisteme özsel değerler verecektir, tek tek her birinin haklarını değilse bile bütünün haklarını koruyacaktır.

Sonuç olarak, hangi kuramsal normatif etik görüşünü benimserse benimsesin, uygulamalı etik alanındaki gelişmeler, ahlaksal kişinin eylemlerine muazzam bir kısıtlama getirmiş, ödev ve sorumluluklarının ve ahlaksal değerlendirmeye tabi olacak eylemlerinin sayısını muazzam boyutlarda artırmıştır. Onun eskiden zevk meselesi olan seçimlerini ve eylemlerini, ahlaksal hale getirmiştir, bütün yaşamını ahlaksal normların çemberi içine hapsedmiştir. Bu çember içinde arzulara, keyfiliğe, kendiliğindeliğe pek az bir yer kalmıştır. Üstelik, insanların büyük çoğunluğu, uyacağı ahlak normlarını kendileri koymadıkları için bireysellik de giderek azalmış, her eylemini kendi dışında belirlenmiş ahlak kurallarına uydurma mecburiyeti ile karşı karşıya kalmıştır.

Ana hatlarıyla bakıldığında, böyle bir kişinin, her eylemini (örneğin, gece turnak kesip kesmeyeceğini, evden önce hangi ayağını atarak çıkacağını, bal yiyip yemeyeceğini...) Tanrı’nın buyurduğu din normlarına (şeriata) göre düzenlemeye çalışsan bir müminden farkı pek olmayacaktır. Bu da sanırım, bunaltıcı bir manzardır. Uygulamalı etik de bu yöne doğru gidiyor gibi.

Bu noktayı açıklamak için dinsel etik ile uygulamalı etik arasında bazı benzerliklere bakalım. Çünkü, uygulamalı etikle şeriat arasında amaç ve yönelim bakımından önemli benzerlikler var gibi görünüyor. Şöyle ki:

Bir kere, bir şeylere özsel değer vermek, ona bir tür dokunulmazlık kazandırmak, o değerleri yaşamın merkezine koymak bir tür dindarlıktır. Birisi, yaşamının merkezine tek tanrılı dinlerden birini diğeri laik bir ahlak kuramını koymuştur. Birisi, insanı, mutluluğu kutsallaştırır diğeri Tanrıyı, tanrı iradesini. Birisi “akıl böyle diyor” der,

diğeri “Tanrı böyle diyor” der. Birisi normlarını aklın buyruklarından diğeri Tanrının buyruklarından türetilir. Birisi her şeyi ahlaksallaştırırken, diğeri dinselleştirir. Birisi domuz ve domuz ürünleri yemeyecek, diğeri et ve et katkılı şeyler. Sonuç olarak, birisi nasıl bir ilahi buyruk kuramının bütün hayatı denetimi altına almasıyla sonuçlandıysa, diğeri de akıl ürünü bir ahlak kuramının bütün hayatı çembere almasıyla sonuçlanacaktır.

Şimdilik böyle bir şeyin olmadığı doğru. Fakat, gidiş o yönde gibi görünüyor. İslam tarihinde şeriat kurallarının oluşum tarihine baktığımızda, peygamber öldüğü zaman arkasında bıraktığı kuralların sayısı, ölümünden bir kaç yüz yıl sonraki din kurallarının sayısı ile karşılaştırıldığında küçük bir yüzde teşkil eder. Dogmalar formüle edilmemiştir. Tek tek somut durumlarda ne yapılacağı açık değildir. Temel normlardan yeni normların nasıl türetileceği belli değildir. Dindarların yaşamında din kuralları daha az yer tutar, dindarlar daha serbesttir.

Fakat, dine, yani Tanrı'nın buyruklarına uygun bir yaşam yaşamak isteyen kişiler, dini konularda bilgili olduğunu düşündükleri örneğin, İslam literatüründe, müçtehit denen “din uzmanları”na danışırlar. Onlar, soruya, ayetlere, hadislere, kıyasa ve konsensüse (icmaya) başvurularak sorun çeşitli yönleriyle dikkatlice tartışılır ve incelenir ve sonunda bir yanıt verilir. Soruların nasıl yanıtlanacağı konusunda yöntemler geliştirilir. Diğeri gelir, başka bir soru sorar. Böyle böyle, belirli durumlarda dinsel açıdan “doğru davranışın” neler olduğu belirlenir ve incelenen durumlar ve dolayısıyla üretilen kurallar öylesine artar ki, bir süre sonra su içme, sabah kapıdan çıkma, tırnak kesme, giyinme dinsel bir nitelik kazanır.

Etik uzmanlarının üstlenmeye çalıştıkları rolü de, ilahi buyruk kuramında müçtehitlerin ya da müftülerin rolüne benzetebiliriz. Tek tek durumlarda bir ya da bir kaç ahlak kuramının nasıl davranılmasını gerektirdiğini belirlemek, belirli bir durumda ahlaksal bakımdan ne yapılması gerektiği konusunda müftü gibi fetva vermek.

Uygulamalı etikte sorunlar bugün henüz tartışma aşamasında. Uygulanan ve uygulamalar ışığında gözden geçirilen birbirinden farklı birkaç normatif kuram var. Pratik sorunlara bu kuramlar açısından yaklaşıldığında, uygulamalı etik sorunlarının çözümü kolay olmakla birlikte, bunların sorunun taraflarını tatmin etme ihtimali düşük. Genel eğilim, yarar, ödev ve hak ahlakları gibi önde gelen normatif kuramların ilkeleri arasından bir seçim yapılarak, sorunların tartışılmasında ve çözümünde baş vurulacak eklektik ilkeler kümesi veya meta kuram oluşturma girişimleri var.

Denebilir ki, uygulamalı etikçilerin oluşturdukları normların zorlayıcı olmaz. Doğru, din kuralları da laik bir devlette zorlayıcı olmaz fakat, bir şeriat devletinde olduğu gibi, yasa haline gelince devlet müeyyidesini arkasına alır ve zorlayıcı olur. Ahlak kuralı da yasa haline gelince zorlayıcı olur. Peki etikçilerin formüle ettikleri ahlak kuralları yasa haline gelecek mi? İslam'ın ilk dönemlerinde dini yasalar formüle edilmediği, doğru dinsel davranışın ne olduğu da belirlenmemiş olduğu için, daha çok serbestlik vardır. Fakat, zamanla hukuk dinselleşir. Devletler mezhep kurucu müçtehitlerin geliştirdiği yasaları ve ilkeleri benimserler, din kuralları devlet müeyyidesine kavuşur ve zorlayıcılık kazanır.

Uygulamalı etikte henüz normların oluşum aşamasındayız. Belirli konularda konsensüs sağlanması aşamadayız. Fakat, etikçiler yasa komisyonlarında, hükümetlerde görev almaya başlamışlardır. Tek tek etikçiler, çeşitli konularda resmi makamlara danışmanlık yapmakta, raporlar hazırlamaktadır. Çeşitli ülkelerde ulusal etik komiteleri

kurulmuştur. Bir konuda tartışmalar yeteri kadar olgunlaşınca ve konsensüs sağlanınca, onun yasalaşması doğal bir sonuçtur. ötenazi örneğın Hollanda'da yasalaşmıştır. Hayvan hakları birçok ülkede yasalaşmıştır.

Sonuç olarak, uygulamalı etik, her şeyin moralize edildiğı yeni bir Ortaçağla sonuçlanabilir.

21. Yüzyılda Etik Kavramının Öneminin Artmasına Neden Olan Gereklilikler

Prof. Dr. Alemdar Yalçın*

Etik insanlık tarihi boyunca bilinen ve üzerinde tartışılan kavramlar arasında yer almaktadır. Yalnızca felsefenin alanında değil bilimin her alanında yüzyıllar boyunca tartışılmış, insan toplumunun gelişme sürecine paralel olarak değişmiş ve gelişmiştir.

Günümüzde daha geniş ve yoğun bir biçimde tartışılması ve değerlendirilmesinin sebeplerini çok iyi bilmemiz ve buna dayalı olarak etğin gerekliliği üzerinde tartışmamız gerekmektedir. İnsanlık tarihi boyunca genellikle spekülâtif ve operatif bilimlerin kullanım alanları içinde kalan bu kavramın, günümüzdeki kadar yaygın bir biçimde tartışılmadığını görüyoruz. Bunun sebepleri arasında günümüzde bilgi ve iletişim çağı olarak adlandırılan çağın getirdiği belli başlı gereklilikleri saymamız gerekecektir. Bunlar arasında bilgi üretiminin artışı, artan bilginin de çağın iletişim teknikleri ile hızla yaygınlaştırılmasını gösterebiliriz.

1. Bilgi Üretiminin Artışı:

İnsanlığın bilinen tarihi içinde bilgi üretiminde hiçbir zaman günümüzdeki kadar yaygın bir coğrafya parçası üzerinde bilgi üretimi gerçekleşmemiştir. Bu yaygınlaşmada bir başka mesele de geçmiş yüzyıllarda bilgi üretimi daha çok küçük ve eğitilmiş insan toplulukları arasında geliyordu. Oysa günümüzde bilgi ister kamu kurumları olsun, isterse özel kuruluşlar olsun dünyanın birçok yerine dağılmış insanlar arasında ve insan toplulukları arasında üretilmektedir.

Üretilen bilgi, üretenin amaçları, kendisine çizdiği hedefler doğrultusunda olmakta ve bu bilgi özelliği itibarıyla üreticinin sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik özelliklerine bağlı olarak artmaktadır. Bu yüzden insanlık tarihi boyunca görülmemiş bir ölçüde çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik içinde farklı coğrafi bölgelerde yaşayan insanların ihtiyacı olan bilgilerle bu bilgilerin kullanılış amaçları arasında da büyük bir farklılık görülmeye başlamıştır.

2. Üretilen Bilginin Dolaşımı:

Yine bilinen insanlık tarihi boyunca üretilen bilgilerin dünya üzerindeki dolaşımı, ulaşılan bilgi ve iletişim tekniklerinin baş döndürücü bir artışla gelişmesi sonucunda görülmemiş bir hıza kavuşmuş bulunmaktadır. Günümüzde radyo, televizyon teknolojisindeki gelişme, uyduların gittikçe daha ucuz ve etkili hale gelmesi ve özel şirketlerin bile uydu kiralayabilmeleri ile birlikte artmış; bilgisayar teknolojisi, radyo televizyon ve baskı teknolojisinin gelişmesi giderek elektronik medya haline gelmesi sonucunda dünyanın en uçra köşesinde üretilen bir bilginin bir başka bölgesine ulaştırılması artık saniyelerle ölçülmektedir. Saniyelerle ölçülebilen bu ulaşım hızına kavuşmuş bilginin zamanında ve doğru kullanılması da çok önemlidir. Çünkü yine dünyada dolaşan bilgiler bilginin doğasına bağlı olarak yeni bilgilerle birleşip gelişerek önceye ait bilgileri eskitmekte veya özelliğini ve kullanım değerini yitirmektedir.

* Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

Böylece bir başka sorunla karşı karşıya kalmamız kaçınılmaz olmaktadır ki; bilginin kullanım değerinin bilinmesi gerekmektedir.

3. Bilginin Sunumu:

Üretilen bilginin işlenerek üreten tarafından yorumlanıp ulaştırılması hali olan mesajın sunuluş biçimi ise tıp teknolojisindeki gelişmelerin ışığında beynin bilgiliyi algılaması ve depolamasındaki teknikleri geliştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda beynin hangi yarısının hangi tür bilgiyi depoladığı, renklerin, desen ve formların algılanma süreleri ile yazının, sembollerin algılanma süreleri ölçülerek mesajın her iki halde birleştirilerek sunuluşunu geliştirmiştir. Özellikle reklam ve tanıtım alanında mesajın hazırlanması ve sunuluşunda devrim yaratan gelişmelerde beyinle ilgili çalışmalar ve bu çalışmalar sonucu elde edilen verilerin gelişmesi önemli bir yer edinmiştir. Beyinde bilginin depolanması, bu bilginin düzenli olarak yazılı ve sözlü olarak dışa vurulması konusunda da çok ciddi yöntem yenilikleri olmuştur. Soru sorma yöntemleri, bireysel ilişkilerde mesajın daha etkili halde sunulması gibi konularda önemli sunuş stratejileri ve buna bağlı doğru algılama sorunları ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bu üç alanda toparlayabileceğimiz gelişmeler dünyada insan ve insan toplulukları için en değerli ve dünyaya yayılan bir bilgi sorununu oluşturmaktadır. Bunları şöyle gruplayabiliriz:

a- Bilgi Bulanıklığı:

Bilgi bulanıklığı, bilgisayarımıza akan bilgiler arasından hangi bilgiyi alabileceğimiz konusunda ortaya bir kararsızlığın çıkmasıdır. Hangi bilgiyi nerede ve nasıl kullanacağımız konusunda ciddi sorularla karşı karşıyayız. Son derece başarılı ikna edici yöntemlerle sunulan dosyalardaki bilgilerin özellikle kamu ve toplumun korunmaya muhtaç kesimlerine ulaşmasının yaratacağı sorunlar, bu bilgi bulanıklığına girmektedir. Ayrıca birbirine yakın haber ve mesajlar arasındaki sunum farklılıkları da bilgiler arasında bir belirsizliğe sebep olmaktadır. Bütün bunlara bilgi bulanıklığı adını veriyoruz. Örnek:

Afganistan olayları ile ilgili farklı bakış açılarından çıkan bilgiler arasındaki farklılıkların oluşturduğu bilgi bulanıklığının kamuoyu üzerindeki etkileri. Deprem sonrası ortaya çıkan yeni deprem senaryoları konusunda birbirini tutmayan yorumlar, bu yorumların adeta bilimsellikten gittikçe spekülasyon yorumlara yönelmesi hep bu cümledendir. Bergama'daki siyanürle altın üretimi konusundaki halen kamuoyunda süren belirsizliğin oluşturduğu bilgi bulanıklığı, buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu ve buna benzer birçok örnek bilgisayarlarımızda artık bıkkınlık uyandıracak kadar çok sayıda karşımıza çıkmaktadır. Elektronik posta kutularımıza her gün atılan yüzlerce mesajın doğurduğu bilgi bulanıklığı içinde doğruları görmek ve değerlendirmek ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgi bulanıklığının yarattığı olumsuz ortamda, çevresini açık ve bütün çıplaklığı ile göremeyen insanların gerçekler yerine tahminlere göre hareket etmeleri en büyük problemler arasında görülmelidir.

b- Bilginin Yönlendirilmesi:

Bilginin kullanıcının amaç ve hedeflerine yarayacak biçimde kullanılması sonucu ortaya çıkan duruma bilgi yönlendirmesi adını veriyoruz. Günümüz toplumlarının en büyük sorunlarından biri olan bu durum da, tıpkı ilkinde olduğu gibi yasalar ve yönetmelikler çerçevesinde suç ve ihlal teşkil etmeyen durumlardır. Mesajı gönderen

bu mesajla birlikte, sosyal, siyasal, ekonomik veya psikolojik bir yararlılık içinde olacağından bu tarz bilgiler yönlendirilmiş sayılmalıdır. Ancak yukarda söylediğimiz yeni sunuş teknikleri ve stratejileri ile birleştikleri andan itibaren toplumu ve kişileri derinden etkilemektedir. Yönlendirilmiş bilgiyi şöyle gruplandırabiliriz:

- Reklamlar,
- Her türlü tanıtım,
- Propaganda

Bu tarz bilgilerin doğru olmakla birlikte, ya eksik veya olumsuz yönlerinin gözden kaçırılarak gösterilmesi sonucunda hedef kitle üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Yasa ve yönetmeliklere aykırı olmayan bu sunuş tekniklerinin yarattığı olumsuzluklar yine yasalar ve yönetmeliklerle giderilemeyince ortaya ciddi sorunlar çıkmaktadır. Daha önce sözünü ettiğimiz yeni sunuş stratejileri ile birleşen bu yönlendirmelerin etkisi sorumsuz ellerde çok daha büyük olumsuzlukların doğmasına sebep olmaktadır.

Bu stratejilerden birisi simulation adı verilen dilimize “gibileştirme” ya da “sanal” olarak çevrilen tekniktir. Bu teknikle artır gerçek olmayan bir durum, bir olay gerçeğe en yakın ortamda sunulmakta, Hatta mesajı alana adeta o ortam yaşatılmaktadır. Bu sunuş stratejisinin olumlu olarak kullanılması eğitimin kalitesini yükselttiği gibi empatik bazı ortamların oluşmasını sağlayarak eğitime üç boyutluluk vermekte ve bazı alanlarda eğitimi çok ucuzlatmaktadır. Ancak bu sunuş biçimi reklam tanıtım ve benzeri alanlarda dikkatli bir biçimde sunulmadığı zaman bilinç altına kadar inen etkisinin yarattığı olumsuzlukların tedavisi mümkün olamamaktadır.

c- Bilgi Değiştirilmesi (Dezenformasyon):

Bilginin kasıtlı olarak değiştirilmesi veya belirli bir zaman süresi içinde doğru bilgiden kasıtlı olarak ve bir amaç doğrultusunda yalan bilgi haline dönmesidir. Bu özellikle propaganda yapan bazı keskin inançlıların veya savaş hali olan toplumların uyguladıkları yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yol iletişim tekniklerinin etkililiği ve yaygınlığının alabildiğine arttığı 21. yüzyılda sıradan ve sade insanı derinden etkileyen bilgi kaymalarıdır.

Yukarda anlatmaya çalıştığımız konular elbette bu bildiride yapacağımız sunumun bir yönünü göstermektedir. Burada konumuz olmadığı için kullanmadığımız diğer teknolojiler, bu teknolojilerin insan toplumu üzerinde etkileri, özellikle ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki tartışılmaz etkileri ile iletişim üzerindeki etkileri sebebiyle yeni bilimlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu bilimler arasında günümüzde üzerinde en çok durulan ve tartışılanı Bilişsel Bilgi olarak dilimize çevrilen disiplinler arası bir yeni bilim olan *Cognitive Science*'dir. Bu bilimin alt disiplinlerini şöyle gösterebiliriz:

Bilişsel Bilgi (Cognitive Science)

1. Felsefe
 - *Ontoloji*
 - *Epistemoloji*
2. Dil Bilim
 - *Semantik*
 - *Doğal Dil Gelişimi (Anlatma Stratejileri Bakımından)*
3. Nöroloji
 - *Beyin*
 - *Algılama*

4. Psikoloji

- Bilişsel Psikoloji
- Algı

5. Yapay Zekâ (*Artificial Intelligence*)

Yukarıda kısaca belirttiğimiz her biri ayrı ayrı komplikasyonlar oluşturan durum karşısında doğru bilgiyi bulmak, günümüzde her çağdan daha çok önem kazanmıştır. Etik kavramının günümüzde yaygınlaşmasının temel nedenleri arasında işte bu sorunlar karşısında kamunun korunması, doğru bilginin diğer bilgilerden daha kolay ayrılmasına yardımcı olunması düşüncesi yatmaktadır. Bu da kendi içinde iki temel sorun halindedir:

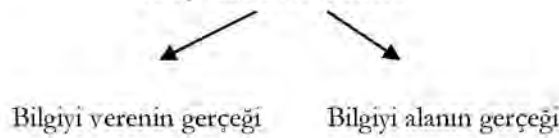
- I) Doğru bilgiyi nasıl bulacağız?
- II) Yayılan bilginin doğru bilgi olmasını nasıl sağlayacağız?

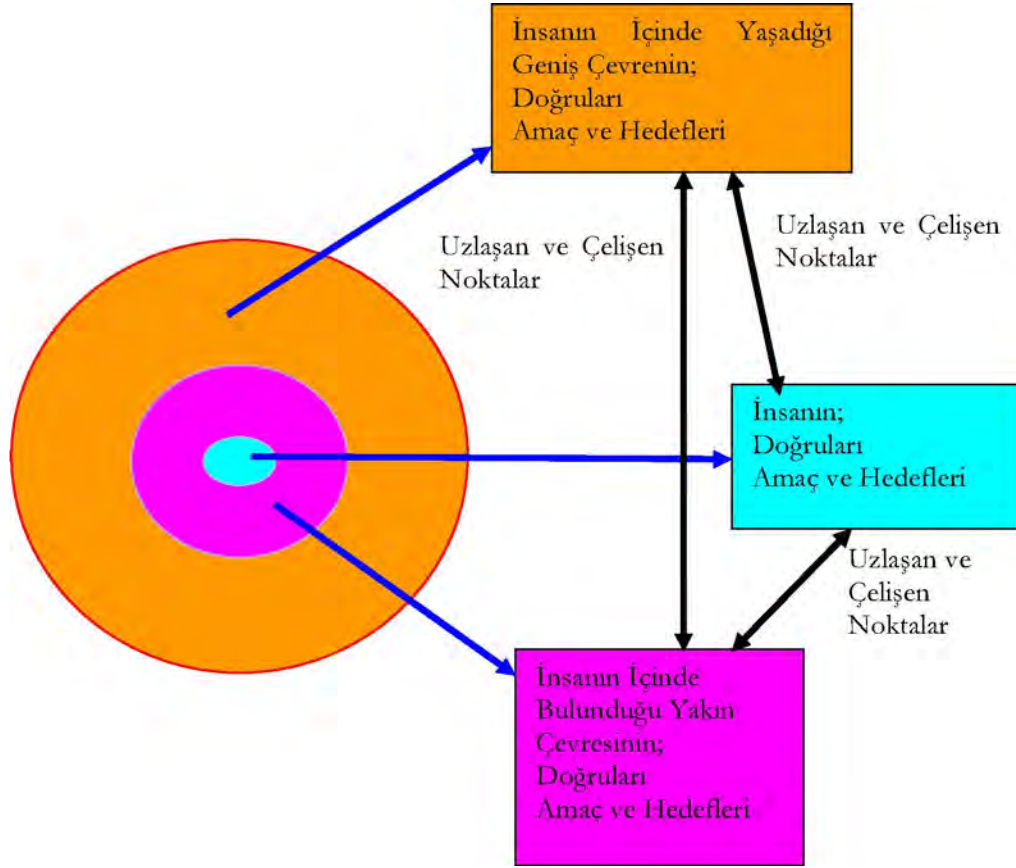
Bu iki sorunun karşılığını ararken felsefenin geliştirdiği iki düşünce sisteminin bizim doğru bilgiyi bulmamızda çok önemli bir işleve sahip olduğu ortaya çıktı. Bunlardan ilki bütün varlıkların dıştan içe doğru varlık katmanlarını inceleyen ve değerlendirerek onları yorumlamaya çalışan ontoloji, ikincisi ise bilgi kuramlarını inceleyen, bilgiyi hem yapısı ile, hem de nitelikleri ile ele alıp sınıflandıran epistemolojidir.

Bilginin kaynağından hedef kitleye ulaşmasına ve sunuluş tekniklerine göre irdelendiği bir başka anlayışta eleştirel düşünmedir. Eleştirel düşünme iki önemli yararlılık taşımaktadır. Birincisi verilen mesajı alan ve yorumlayanın doğru bilgiye ulaşmasını sağlamak, ikincisi ise mesajı verenin etik değerlere saygı ve titizliğini kontrol etmek.. Böylece karşımıza şöyle bir yapı çıkmaktadır:

Eleştirel Düşünmenin İlkeleri

- a. Yukarıda kısaca değindiğimiz iki felsefe anlayışının temel kuralları açısından bilgiye bakmak ve yorumlamak.
- b. Gerçeklik farkı kavramı

c. Verilen bilginin zamanı, o bilginin doğruluğunu belirler.

Örnek:

“İç İşleri Bakanı mal varlığının kaynağını açıklayamadı”. Ekim-2001, *Yeni Şafak*,
 “Albayrak operasyonu Tayyip Erdoğan ve Ali Müfit Gürtuna’yı köşeye sıkıştırdı”.
 Ekim-2001, *Milliyet*.

Niçin şimdi?

Doğru Bilgi: Yolsuzluğun kötülüğü değil.

Doğru Bilgi: Siyasal hesaplaşma.

d. Bilginin öncesi doğruluğunu belirler.

e. Verilen bilginin önerisindeki tutarlılık doğruluğunu belirler.

f. e. Bilgide, iddia → savunma → sonuç olmak üzere üç aşama vardır. Bu aşamalar hem bütün olarak hem de kendi içinde tutarlı olmalıdır.

Eleştirel Düşünmenin Etik Değerlere Katkısına Örnekler:

Yönlendirmenin Özelleştirilmesi:

“Problem yaratmakta üstümüze yoktur. Bu işin uzmanları da politikacıdır. Alın size yeni Ulaştırma Bakanı’nı..”. (R. Zelyut, 6 Ağustos 1998, *Akşam*)

Adam Karalama Yoluyla Yönlendirme:

“Aramışlar taramışlar, eski Refah Partili bir milletvekilini bulmuşlar ve Ulaştırma Bakanı yapmışlar...”

Bu atamanın neresini eleştireceksiniz... Tıpkı deve...”. (R. Zelyut, 6 Ağustos 1998, *Akşam*)

Belirsizlik Yoluyla Yönlendirme:

“Tarafsız 3 kişi.

Ne demek tarafsız?

Herhalde bağımsız demek değil... Çünkü bağımsızların hiçbiri tarafsız sayılmaz... Hepsinin bir kökeni ya da eski bir ocağı var... onları geçiniz”. (R. Tamer, 29 Temmuz 1998, *Akşam*)

Çok Anlamlılığı Kullanarak Yönlendirme:

“İ. Melih gene oto gaz ihalesinde yolsuzluk yaptı”. E. Çölaşan.

Bir Bilene Dayanarak Yönlendirme:

“STV’de İlber Ortaylı Hoca, İtalya’nın hiçbir makul gerekçesi mevcut değilken çıkardığı siyasi kriz üzerine çok olgun bir değerlendirme yaptı. Büyük devletlerin siyasi davranışlarını dengeleyici bir rol oynayan bürokrasinin bugünlerde İtalya’da devre dışı kalmış gibi görüldüğüne işaret ettikten sonra Türk kamuoyundaki gösterileri “estetik ve temkin yoksulluğu” bakımından yadırgadığını söyledi”. (A. T. Alkan, 23 Kasım 1998, *Zaman*)

Kısır Döngü Yönlendirmesi:

“...lider sultası arttıkça partiler küçülüyor... Partiler küçüldükçe liderlerin sulta kurmaları kolaylaşıyor”. (T. Akyol, 1 Ağustos 1998, *Milliyet*)

“Bu kabil bahaneler yaşadığımız siyasi buhranın hem sebebini teşkil ediyor, hem neticesini. Birbirini besleyerek büyüyen bu itirazlar yumağı bir an sonra hemen herkese ümitsizlik ve yılgınlık telkin eden bir çıkmaz halini alıveriyor”. (A. T. Alkan, 15 Ağustos 1998, *Zaman*)

İmal Soru Yönlendirmesi:

“Tokatlılara soruyorum: Meclis’e gönderdiğiniz Hanefi Çelik, sizin için ne yaptı? Kim bilir, kim tanır bu temsilcinizi? (R. Zelyut, 7 Temmuz 1998, *Akşam*)

Parçayı Bütünleme Yönlendirmesi:

“Modern toplumlarda siyasetin “rasyoneli” merkez sağ ve merkez soldur! Biz bunu kaybettiğimiz için siyasetimiz “irrasyonel”, yani “akıl dışı”dır!” (T. Akyol, 31 Aralık 1998, *Milliyet*)

Genelleştirerek Yönlendirme:

“Çevre Bakanımız yine bir inci yumurtladı ve ‘yakamı asalım’ dedi. Asmak, Türk politikacısının çaresiz kaldığı sorunlar karşısında ilk aklına gelen çözümdür! Türk halkı da sallandırmayı sever”. (Y. Aldoğan, 15 Eylül 1998, *Posta*)

İndirgeyerek Yönlendirme:

“Bizim fakültenin bu sene 71 makalesi yayınlandı, demek ki bizim fakültedeki akademisyenler araştırmada çok başarılı”.

Eşsesli Sözlere Dayalı Olarak Yönlendirme:

“Derken! Karaoğlan, n’ayır, n’olamaz, biz solcular birleşirsek sonra sağcılar da birleşir, savaş çıkar Deniz, dedi ve denizle kara birleşemedi doğal olarak..” (Y. Aldoğan, 16 Aralık 1998, *Posta*)

Yanlış Sebebe Dayandırılan Yönlendirme:

“Bizim devlet adamlarımız uçağa binip bir yabancı ülkeye giderken, yerçekiminden kurtulduklarından mı nedendir, yoksa vatan toprağının çekiminden kurtulup biraz daha evrensel düşündüklerinden mi, daha bir liberal demeçler verirler..” (Y. Aldoğan, 19 Kasım 1998, *Posta*)

Tehditle Yönlendirme:

“Bir avuçluk kuş katilinin hatırı uğruna milyonlarca kuş ve hayvan dostunu üzmezin. Bu kararı geri almazsanız, başta ben olmak üzere, okuyucularımın seçim günü sizden hesap soracağız... Ve büyük Hesap Günü’nde de katledilen kuşların elleri yakanızda olacaktır”. (R. Zelyut, 4 Ağustos 1998, *Akşam*).

Kaynakça

- Altaylı, Fatih, “Özkan Niye Gerçekleri Gizler?” 10 Kasım 2001, *Hürriyet*.
- Çüceloğlu, Doğan; *İyi Düşün Doğru Karar Ver*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Buzan, Tony, *Use Both Sides Of Your Brain*, Plume Printing, New York, 1991.
- Buzan, Tony, *Use Your Perfect Memory*, Plume Printing, New York, 1991.
- Büyükkür, Dr. Güzin; “Eleştirel Düşünme”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı: 151, Eylül, 1990.
- Cengiz, Gülsüm, “Güzel ve Çirkin” 2 Kasım 2001, *Evrensel*.
- Çandar, Cengiz, “Irak Konuşmak” 10 Kasım 2001, *Yeni Şafak*.
- Dawn, Sova, *How to Write Articles for Newspapers and Magazines*, Macmillan Publishing, New York, 1998.
- Ergün, Elçin, “Uyarı Mektubu” 10 Kasım 2001, *Milliyet*.
- Gronbeck, Bruce E. v.d., *Principles and Types of Speech Communication*, Scot, Foresman and Company, USA, 1990.
- Kazancı, Doç. Dr. Osman; *Eğitimde Eleştirel Düşünme ve Öğretimi*, Kazancı Yay, Ankara, 1989.
- Kayabaşı, Yücel, “Kritik Düşünme (Eleştirel Düşünme)”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı: 208, Mart, 1995.
- Kayabaşı, Yücel, “Kritik Düşünme (Eleştirel Düşünme) II”, *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Sayı: 209, Nisan, 1995.
- Kohen, Sami, “Başka Seçenekler” 22 Kasım 2000, *Milliyet*.
- Kurudayıoğlu, Mehmet, *1998 Yılı İçinde Ulusal Gazetelerimizdeki Yazarların Köşe Yazılarında Türkçeyi Kullanma Becerileri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Sos. Bil. Ens. Çanakkale, 2000.
- Munzur, Fatma, *Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünme Eğitimi Üzerine bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim (Güzel Sanatlar Eğitimi) Anabilim Dalı, Ankara, 1998.
- Quinn, Patrick, *Hızlı Düşünme ve Cevap Verme Yöntemleri*, (çev. A. C. Çelik), Rota Yay., İstanbul, 1995.

- Saitz, Robert L, Stielgitz, Francine B., *Short Takes in Fiction, Critical Thinking, Reading and Writing*.
- Stillings, Neil A., v.d., *Cognitive Science*, The MIT Press Cambridge, London, 1995.
- Yavuz, M. Ertuğrul, “Sizin Başka İşiniz Yok mu Allaha Aşkına” 10 Kasım 2001, *Yeni Şafak*.

Ahlaki Değerlendirmede Genel İlkeler mi, Yoksa Tekil Durumlar mı Önce Gelir?

Araş. Gör. Aslı Yazıcı*

Normatif bir ahlak teorisinin amacı doğru ve geçerli ahlaki değerlendirmelere varmaktır. Ancak, doğru ve geçerli ahlaki değerlendirmelere varmak için sadece doğru genel ilkeleri bulmak ve tekil durumları bu ilkeler altında değerlendirmek yeterli olamaz. Kimi durumlarda ahlaki genel ilkeleri tekil durumlara uygulamak çatışmalara neden olur. Sartre sözü geçen çatışmayı bir öğrencisinin hayat hikayesinden yola çıkarak “Varoluşçuluk” adlı yazısında şu şekilde örneklendirmiştir.

Öğrencim bir gün yanıma geldi. Düşmanla işbirliğine yanaştığı için annesi babasıyla bozuşmuştu. Ağabeyisi ise 1940’ta bir Alman saldırısında ölmüştü. Delikanlı biraz ilkel ama soylu bir duyguyla, kardeşinin öcünü almak istiyordu. Gelgelelim, annesinin ondan başka kimsesi yok. Kocasının yarı ihanetinden ve büyük oğlunun ölümünden dolayı üzgün. Tek tesellisi küçük oğlu, tek dayanağı o şimdi. Genç adam için o anda seçilen iki yol var: Birincisi, İngiltere’ye geçerek “Özgür Fransız Kuvvetleri”ne katılmak, yani annesinden ayrılmak; ikincisi annesinin yanında kalarak onun yaşamasına yardım etmek, yani savaştan kaçmak. İyice biliyor ki, annesi ancak kendisine dayanarak yaşamaktadır ve ondan ayrılırsa ya da ölürse kadıncağız derin bir umutsuzluğa yuvarlanacaktır.¹

Sartre’a göre öğrencisi iki ayrı eylemle karşı karşıyadır. Bu eylemlerden hangisi daha iyidir? Bir savaş birliğinde dövüşmek mi yoksa bir varlığın yaşamasına yardım etmek mi? Sartre’ın bu noktada sorduğu soru can alıcıdır. Hangi yazılı ahlak bu iki eylemden birinin daha iyi olduğunu söyleyebilir? “Genel ilkelerin her zaman öncelikli olduğunu vurgulayan Kant ahlakı mı?” diye sorar. Ve kendi sorusunu şu şekilde cevaplandırır.

Kant ahlakı “Başkalarını sakın amaç saymayın, araç gibi kullanmayın, amaç sayın onları” der. ...annemin yanında kalırsam araç gibi değil amaç gibi davranmış olurum ona; ama o zaman da çevremde savaşanları araç saymak çekincesiyle karşılaştım. Tersine, savaşanlara katılırsam, amaç saymış olurum onları, ama bu sefer de anneme araç gibi davranmak sakıncasıyla yüz yüze gelirim.²

Felsefenin görevi ve amacı ahlak alanını çatışma ve belirsizlik alanı olarak bırakmak değil, tam tersine bu çatışma ve belirsizlikleri ortadan kaldıracak bir “sanat” ortaya koymaktır. Aslında bu yeni bir yaklaşım değildir. Sokrates’le birlikte felsefenin ayrılmaz bir parçası olan “etik” bilgece yaşama sanatının kendisidir. Bilgece yaşama sanatı akla ve doğaya uygun yaşama sanatıdır ve bu sanatın uygulama alanı tekil durumlardır. Özellikle Aristoteles ve Aquinas’ın etkisinde kalmış “pratik felsefe” geleneğinin takipçileri bu fikrin savunuculuğunu yaparak çatışma ve belirsizlik durumlarından

* ODTÜ Felsefe Bölümü.

¹ Sartre J. P., *Varoluşçuluk (Existentialisme)*, çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, 1989, s. 73.

² A. g. e, s., 74.

kurtulmamızı sağlayacak “ahlaksal bir akıl yürütme biçimi” geliştirmeye çalışmışlardır. Bu “ahlaksal akıl yürütmenin” temel özelliği şudur: Ahlakın genel ilkelerinin davranışın doğruluğu ya da yanlışlığıyla ilgili somut tekil durumlara uygulanması.

Ahlakın genel ilkelerinin tekil durumlara uygulanması nasıl mümkündür? Bu soruya bir cevap vermek için şu şekilde bir düşünce deneyi geliştirelim. Savaşa gitmek istemeyen, askere çağrıldığında da firar edip kaçan ve sonunda yakalanıp hapse konan bir kişi düşünelim. Bu kişiye neden vatan borcunu ödemekten kaçtığı sorusu sorulduğunda, niyetinin vatan borcundan kaçmak veya vatana ihanet etmek olmadığını, bunun bu şekilde değerlendirilmemesi gerektiğini söyleyerek eyleminin sadece ve sadece hayati bir önemi olduğunu düşündüğü ahlaki genel bir ilkeye, yani “Öldürmek yanlıştır” ilkesine aşırı bağlılıktan kaynaklandığını ileri sürer. Kısaca bu kişi adam “öldürmek yanlıştır” ilkesinin altında savaşa gitme ödevini değerlendiriyor ve savaşa gitmekten kaçınıyor.

Bu örnekten hareketle tekil durumların genel ilkeler altına taşınarak ahlaki değerlendirmede bulunmanın neden imkansız olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu kişi “öldürmek yanlıştır” ilkesine bağlılığını ifade ederken tüm öldürmelerin yanlışlığından mı bahsediyor? Eğer kişi öldürmenin yanlış olduğuna inanıyorsa kendisini sokan bir sivrisineğin bile öldürülmesine karşı olmak zorundadır, çünkü “öldürmek yanlıştır” ilkesi bu dünyada var olan hatta olası tüm dünyalarda var olacak olan her türlü canlının öldürülmesini içerir. Söz konusu kişinin sadece insan öldürmekten bahsettiğini varsayalım. Bu noktada ilk başta sadakatle bağlı olunan ilke, yani “öldürmek yanlıştır” ilkesi, “insan öldürmek yanlıştır” ilkesine dönüşmüştür. Eğer kişi “insan öldürmek yanlıştır” ilkesine sıkı sıkıya bağlıysa sadece askerlik görevinden firar etmemeli, aynı zamanda trafiğe çıkmaktan da kaçınmalıdır, çünkü trafiğe çıkmak her zaman için yoldan geçen bir insanın canını alma riskini taşır. Buna yönelik olarak aynı kişi kazara değil “bilerek insan öldürmenin” yanlış olduğuna inandığını bu yüzden de savaşa gitmeyi reddettiğini söyleyecektir. Bu durumda söz konusu ilke “öldürmek yanlıştır” halinden “insan öldürmek yanlıştır” haline, ondan da “bilerek insan öldürmek yanlıştır” haline dönüşecektir. Genel ilkelerin içerik ve anlamlarının anlaşılmasıyla ilgili uğraşlar dizisi bu şekilde sonsuza kadar gidebilir. Kısaca genel ilkelerin uygulanmasından önce genel ilkelerin anlaşılmasıyla ilgili bir sorun vardır. Bu sorun çözülmeden genel ilkelerin tekil durumlara uygulanmasına geçmek çatışma ve belirsizlik durumları için gerekli zemini hazırlamaktan başka bir şey değildir.

Peki ahlaki değerlendirmede genel ilkeleri bir kenara bırakıp sadece tekil somut durumlara mı yönelmeliyiz? Şu açıktır ki, felsefenin ve onun vazgeçilmez bir parçası olan etik hiç bir zaman doğrudan doğruya somut tekil bir olay veya duruma ilgilenebilir. Yani A veya B şahsının şu yılda, şu gün ve saatte şurada askerden kaçması durumu normatif etiğin doğrudan konusu değildir. Zaten zaman ve mekân bakımından belirlenmiş, tüm diğer faktörlerden soyutlanarak ele alınan somut tekil bir olgu teori-yüklü olmadığından ahlaki değerlendirmeye tâbi değildir.

Kısaca özetlemek gerekirse: Ahlaki değerlendirmede ne genel ilkeler ne de somut tekil durumlar önce gelir. Bir ahlak teorisinin amacı sadece soyut, yaşamdan kopuk genel ilkeleri ortaya koymak ve bunları temellendirmekten daha fazlası değildir. Bir başka deyişle, genel ilkelerle tekil durumların gerçekçi ve geçerli bir şekilde bir araya getirilmesi bir ahlak teorisinin genel amaçları arasında olmalıdır. Uygulamalı etik, bu tür bir amacın gerçekleştirilmesini mümkün kılan alanı sağlayacaktır. Peki bu tür bir uzlaştırma, yani genel ilkelerle tekil durumları bir araya getirmek nasıl mümkündür?

Bunun için ilk adım dikkatimizi somut tekil durumlara ve sorunlara yöneltmektir. Uygulamalı etik tartışmaları için bu hiç de yeni bir öneri değildir. Doktor yardımıyla intihar, kürtaj, ölüm hakkı vb. konuların tartışılması bu önerinin pratiğinden başka bir şey değildir.

Kısaca, genel ilkelerle somut tekil durumları bir araya getirmenin yolu somut tekil durumlara yönelme ve onlar hakkında yargılar üretmek arzusundan geçer. Bu öneri aslında etik açıdan bir tehlikeyi de içerisinde barındırır. Etiğin özerkliğinin pragmatik ve somut yaklaşımlara dayandırılması anlamına gelir çünkü yalnızca durumlar hakkında düşünmek etiği pragmatik ve somut terimlerle işler hale getirmektir. Fakat somut, tek tek durumları bir kenara bırakıp sadece genel soyut ilkelerle çalışmak da etiğin yaşam alanından uzaklaşması tehlikesini getirir. Bir ahlak teorisi için bu iki tehlike aynı oranda yıkıcıdır.

Belirsizlikleri ortadan kaldırma, açıklık sağlama ve çatışmaları çözme çabasında olan bir ahlak teorisi genel ilkelerle tekil durumları bir araya getirecek bir ahlaki akıl yürütme yöntemi önermek zorundadır. Biyoetik ve tıp etiği gibi uygulamalı etik alanlarında yürütülen çalışmalara bakarak böyle bir yöntemin temel basamaklarını şu şekilde sıralayabiliriz.³

1. Ahlaki değerlendirme gerektiren somut tekil duruma yönelme.
2. Yönelinen somut tekil durumla ilgili paradigma kurma.
3. Kurulan paradigmanın topografyasını çıkarma.
4. İlk üç basamakta elde ettiğimiz sonuçları ortaya çıktıkları koşullar çerçevesinde yorumlama.

Bu dört basamağın bir araya getirilişi şu şekilde özetlenebilir: Daha önce de belirttiğimiz gibi, genel ilkelerle somut tekil durumları bir araya getirmeye çalışan bir ahlak teorisi öncelikle genel ilkelerle başlamak yerine somut tekil durumlara yönelmeli ve bu durumun ahlaki yönlerini tanımlama çabasına girmelidir.

Tanımlama çabası sınıflandırmayı gerektirecektir. Bu sınıflandırmadan kasıt, genel ilkeler altına ilişkili tekil durumları yığmak değildir. Gerekli olan şey paradigmalar oluşturmaktır. Yani, bir durumun ahlaki özelliklerini algılamamızı sağlayacak olan örnek ahlaki çerçeveler kurmaktır. Bir paradigma bir ahlaki soruna yaklaşmanın uzlaşmsal yolundan başka bir şey değildir. Örneğin, bebek öldürme bir haksız ölüm paradigmasıdır.

Paradigmalar, akıl, gelenek ve paylaşılan deneyimi bir araya getiren düşünce modelleridir. Bu modellerin sınırları topikler çıkarılarak belirlenir. Topiklerle kastedilen şey “somut tekil durumun ele alınışında kullanılan ikna edici argüman biçimleridir”.⁴ Somut tekil durumun topografyasını çıkarıp tek tek topiklerini belirlerken dikkatli olmak gerekir. Örneğin kendini-savunma paradigması içerisinde sınıflandırılabilir olan bir durum, koşullar kendini koruyan kişinin eylemi başlatan kişi olduğunu gösterdiğinde, artık kendini-savunma olarak temellendirilemez. Bahsedilen basamaklar

³ Bu temel basamakların daha ayrıntılı tanımları ve sosyal ve kültürel faktörlerle ilişkileri için bakınız, Richard B. Miller, “Humanitarian Intervention, Altruism, and The Limits of Casuistry”, *Journal of Religious Ethics*, March 2000, Vol. 28, Issue 1, s. 3-35; Johnsen Albert R., “Causistry: An Alternative or Complement to Principles?”, *Kennedy Institute of Ethics Journal*, September 1995, 5, s. 237-51.

⁴ Johnsen Albert R., “Causistry: An Alternative or Complement to Principles?”, *Kennedy Institute of Ethics Journal*, September 1995, 5, s. 242.

yardımıyla varılan ahlaki değerlendirme –somut tekil durumla başlama, durumla ilgili paradigma kurma, kurulan paradigmanın topografyasını çıkarma ve tüm bu sayılan basamakları koşullara paralel olarak değerlendirme sonucunda varılan ahlaki değerlendirme- ilk ilkelerden çıkarılmış mantıksal bir sonuç olarak görülmemelidir. Genel ilkelerle somut tekil ilkeleri bir araya getirmek için önerilen yöntem sonucunda ortaya çıkan ahlaki değerlendirme somut tekil durumun içinde sınıflandırıldığı paradigmayı, paradigmanın topiklerini ve tüm bunların birlikte ortaya çıktıkları koşulları mantıksal bir yargıda bir araya getiren ikna etme girişimidir.

Ötenazi ve Ölüm Orucu

Yrd. Doç. Dr. Sedat Yazıcı*

Bu yazıda, aktif ve pasif ötenazi ile açlık grevi arasında doktor sorumluluğu bakımından ne gibi kavramsal ve moral benzerliklerin olduğunu irdeleyip, açlık grevi durumunda doktorun karşı karşıya olduğu etik sorunun felsefi temelini aydınlatmaya çalışarak Dünya Tabipler Birliği'nin Malta Bildirgesi'ne dayanarak Türk Tabipler Birliği'nin yaklaşımını tartışacağım.

Dünya Tabipler Birliği'nin Eylül 1992 İspanya Bildirgesi'nde aktif ötenazi bir hastanın, kendi isteği ile, bir başkası tarafından yaşamını yitirmesine neden olan tıbbi müdahale olarak tanımlanarak etik olmayan bir eylem olarak nitelendirilmiştir. Bu tanım, bir doktorun hastasının isteği doğrultusunda hastalığın doğal akışı içinde hastanın yaşamını yitirmesine izin vermesi eylemini içermez. Çünkü, hastanın isteği doğrultusunda gerekli tıbbi tedavilerin azaltılması veya bırakılması hastanın temel hakkıdır ve bu isteğe uyan bir doktor ölümle sonuçlansa bile etik olmayan bir davranışta bulunmuş olmaz. Tıp etiği literatüründe pasif ötenazi, uygulanabilir tedavi yöntemlerini başlatmayıp veya tedaviye başlanmıssa buna son vererek, yine hastanın kendi isteği doğrultusunda doğal ölümüne terk edilmesi olarak tanımlanmıştır.

James Rachels'a göre, yukarıdaki yaklaşım pasif ötenaziyi resmi olarak gerekçelendiren bir yaklaşımdır. Ancak, ona göre pasif ötenaziyi kabul ediyorsak aktif ötenaziyi de etik bir eylem olarak kabul etmemiz gerekir, çünkü, aktif ötenazi ile pasif ötenazi arasında herhangi bir moral ayrım yoktur.¹ Her iki ötenazi şeklinde var olduğu kabul edilen ayrım temelde bir şeyi “yapma” ve “yapmama” eylemlerine ilişkin bir ayrımdır. Oysa, eylemde bulunmamanın eylemde bulunmaya oranla daha az moral sorumluluk içerdiğini savunmak, özellikle her iki eylem aynı sonucu doğuruyorsa, güçtür. Şu iki örneği ele alalım:

1. Smith, altı yaşındaki kuzeninin ölümüyle büyük bir servete kavuşacaktır. Bunun için planlar yapmaktadır. Bir gün, bahçe havuzunun kenarında dolaşmakta olan kuzenini gören Smith bunun tam zamanı olduğunu düşünür ve kuzenini havuza iterek boğularak ölümüne neden olur.
2. Jones, tıpkı Smith gibi kuzeninin ölümüyle önemli bir servete kavuşacaktır. Yine Smith gibi o da kuzenini öldürmeyi planlamaktadır. Bir gün evin bahçe kapısından içeri girerken kuzeninin havuz kenarında dolaştığını görür. Eylemini gerçekleştirmenin tam zamanı olduğunu düşünürken kuzeninin kendiliğinden havuza düştüğünü görür. Bunu karşın Jones, kuzenini kurtarmak için hiç bir şey yapmaz ve evden sessizce uzaklaşır.

Bu iki örnek arasındaki yegâne fark şudur: Smith kuzenini öldürmüş, Jones ise sadece ölüme terk etmiştir. Şimdi, moral bakımdan Jones'un davranışı daha doğru mudur? Bu iki örnek arasında moral bakımdan bir fark var mıdır? Eğer aktif ötenazide

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

¹ Rachels, James, “Euthanasia, Killing, and Letting Die”, *Morality in Practice*, ed. James P. Sterpa, Wadsworth Publishing Company, California, 1984, s. 162.

gerçekleştirilen “öldürme” eylemi ile pasif ötenazide gerçekleştirilen “ölüme terk etme” eylemi arasındaki ayrım önemli bir moral ayrım ise Jones’un davranışının Smith’in davranışından daha az suçlanabilir olduğunu söylememiz gerekir.

James Rachels’a göre bunu söylememiz olanaksızdır. Çünkü aynı amaca sahip olan bu iki kişi aynı motivden hareket etmiştir. Temel sorun hastanın yaşamı söz konusu olduğu sürece ötenazinin aktif ya da pasif olması her hangi bir anlam ifade etmez. “Eğer sonuçlar aynıysa, hangi yöntemin kullanılmış olması neden o kadar fark etsin ki?”² Ancak, Rachels’in savunduğunun aksine, ötenazi eyleminde bulunan doktorların davranışları birçok bakımdan bu iki örnekle benzerlik göstermez. Ötenazide doktorun bir kazanımı yoktur ve de normal, sağlıklı bir insanın bedenine zarar vermek gibi bir amaç da söz konusu değildir. Rachels, yine de temel noktanın aynı olduğunu savunur. İnsani nedenlerle hastasını ölüme terk eden bir doktorun davranışı ile hastasına öldürücü iğne yapan doktorun davranışı moral bakımdan aynı durumdadır. Rachels’ın amacı ötenazinin etik olup olmadığını kanıtlamak değildir. Vurgulamak istediği, aktif ve pasif ötenazi ayrımında var olduğu ileri sürülen moral ayrımın temelsiz olduğunu göstermeye çalışmaktır. Buna göre, hastasına kendi isteği doğrultusunda öldürücü iğne yaparak onu dayanılmaz acılardan kurtaran doktorla, yine hastasının isteği doğrultusunda gerekli tedavi yöntemlerini bırakarak hastasının ölümünü doğal sürecine bırakan doktorun eylemi aynı moral değerlendirmeye konudur; ahlaki veya ahlaki olmayan.

Ancak, yaşamı destekleyici tıbbi uygulamaların yaşamı bilerek sona erdirme ile özdeş tutulmasını yanlış kılan durumlar söz konusudur. Tedaviyi reddetme hakkı, tıpkı mülkiyet hakkı gibi, bir temel hakkı ifade eder. Bir insan bedenine ilişkin belirlenim hakkına sahiptir ve tedaviyi reddetme hakkı bu genel hakkın özel örneğidir. Eğer kendi bedenimize olacılara ilişkin belirlenim hakkına sahipsek yaşamımızı sonlandırma hakkına, hatta bunun için yardım alma hakkına da sahip olabilir miyiz? Rachels’ın görmezden geldiği nokta şudur: Tedaviyi reddetme hakkı temelde istençli ölüm hakkını içermez, her ikisi de kendi bedenine ilişkin karar verme hakkından çıkarılmış olsalar bile. Bir başka deyişle, tedaviyi reddetme hakkının kendisi bir ölüm hakkı değil, bedenimizi başkalarının istenmedik müdahalelerinden koruma hakkıdır.

Ötenazi tartışmasını burada sonlandırarak açlık grevi sorununa geçmek istiyorum. Açlık grevcisinin kararına saygı göstererek müdahalede bulunmayan bir doktor, bu karar ölümlü sonuçlandığında, bir çeşit pasif ötenazi veya pasif intihar eylemine katılmış mı olmaktadır? Dünya Tabipler Birliği’nin 1991 Malta Bildirgesi’ne göre açlık grevinde bulunan bir kişiye karşı doktor tutumu şöyle belirtilmiştir:

1. Bilinci açık olan açlık grevcisi beslenmeyi veya herhangi bir tedaviyi reddederse doktorlar onun kararı doğrultusunda hareket edeceklerdir. Bu ilke hemen hemen bütün yorumcular tarafından bir hastanın herhangi bir tedaviyi kabul veya reddetme hakkı temelinde etik bir yaklaşım olarak yorumlanmıştır. Konuyla ilgili görüş farklılığı daha çok açlık grevcisinin bilincini kaybetmesi, koma durumuna düşmesi ve ciddi ölüm tehlikesinin ortaya çıktığı durumlarda doktorun tedaviye ilişkin tutumu konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, yine Malta Bildirgesi’ne göre:

² A. g. e., s. 164.

2. Doktor, açlık grevi döneminde hastanın bakımı sürecinde varmış olduğu kararı her zaman göz önünde bulundurarak hastanın yararına olacağını düşündüğü yeni tedaviler konusunda karar vermede özgür olacaktır. Müdahale etme veya etmeme konusundaki nihai karar, hastanın iyiliği birincil ilgisi olmayan üçüncü tarafların müdahalesi olmadan, doktorun kendisine bırakılmalıdır. Ancak, doktor hastasına tedaviyi reddetme, koma durumunda ise yapay beslenme, dolayısıyla ölüm riski kararını kabul edip edemeyeceğini açıkça söylemelidir. Eğer doktor hastanın bu tür yardımları reddetme kararını kabul edemeyecekse bu durumda hasta başka bir doktor tarafından bakılmaya hak kazanır.³

Görüldüğü üzere, Dünya Tabipler Birliği, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bilinci kapalı açlık grevcisinin rızasının aksine olabilecek eyleme ilişkin kesin bir moral yargıda bulunmayarak bu kararı doktor tercihi bırakmaktadır. Eğer, açlık grevcisinin seçimine uymak bütün doktorlar için genel geçer etik tutum olarak ortaya konmuş olsaydı, hastasının kararını onaylamayan doktor moral olmayan bir yargıda bulunmuş olurdu ki, bu da bildirinin esas amacına ters düşen bir durumdur. Gerçekten de, bazı yorumcuların belirttiği gibi, Dünya Tabipler Birliği bazı durumlarda doktorların açlık grevine gidenlere zorla besin verilebileceğine işaret etmektedir. Buna karşın, Türk Tabipler Birliğinin aynı bildirgeye dayanan yorumunda şöyle denilmektedir: “Bazı durumlarda açlık grevcisinin bilinci bozulur ya da komaya girerse hekim açlık grevcisinin son kararına saygı göstererek tutum alacaktır. Bu çerçevede hastanın rızasına aykırı bir şekilde ‘zorla besleme’ etik açıdan doğru değildir”.⁴

Türk Tabipler Birliği’nin yorumu, sorunu açık ve kesin genel ilkelere bağlayarak çözüyor olması bakımından daha tutarlı ve savunulur gibi gözüküyor. Ancak, kanımca bu yorum, Malta Bildirgesi’nin yakalamış olduğu sorunun doğasına ilişkin felsefi problemi kavramaktan uzaktır. Bu sorun, Ortaçağ’dan beri süre gelen, günümüz tıp etiği ve biyoetik çalışmalarında da önemli bir yer alan casuistry problemidir.⁵ Kısaca ifade etmek gerekirse, genel etik ilkelerin özel ve somut durumlara uygulanmasında ortaya çıkan çatışma sorunu. Aktif ötenazi, pasif ötenazi ve açlık grevi durumlarında ortaya çıktığı gibi, doktor yaklaşımına ilişkin temel sorun hastanın kendi yaşamına ilişkin karar verme hakkı, yani hastanın özerkliği ile yaşamın kutsallığına saygı gösterme gibi iki temel moral değerlerin çatışması. Bu sorun ancak farklı moral değerler arasında nihai ya da nesnel bir temelde önceliklilik sıralaması yaparak çözülebilir. Böyle bir temeli moral ilkeler için göstermek oldukça güçtür. Malta Bildirgesi, bu zorluğu kavramış olmalı ki, koma durumundaki açlık grevcisinin kararına uyup uymama

³ Dünya Tabipler Birliği, “Malta Bildirgesi” s. 1-3.

⁴ Buradaki, “zorla besleme” ifadesi bilinci açıkken doktor müdahalesini kabul etmeyeceğini bildiren açlık grevcisinin bilinci kapanıp komaya girdiği durumda doktorun hastasının görüşüne uymayarak besleme yoluyla tedavi yapması durumunu tanımlamaktadır. Yoksa, bilinci açık, henüz komaya girmemiş kişiye kendi rızası dışında doktorun herhangi bir müdahale yapmasının etik *olmadığı* hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Türk Tabipler Birliği’nin çeşitli basın açıklamaları için birliğin resmi İnternet sitesine bakınız. Ayrıca, tartışmaya ilişkin çeşitli yaklaşım ve değerlendirmeler için bakınız, Ata Soyer, “Açlık Grevleri/Ölüm Oruçları, TTB ve Son Tartışmalar” *Toplum ve Hekim*, cilt 15, sayı 6, Kasım-Aralık 2000, s. 405-412.

⁵ Casuistry probleminin açıklamasına ilişkin bilgiler için, Aslı Yazıcı’nın bu antolojideki “Ahlaki Değerlendirmede Genel İlkeler mi, Yoksa Tekil Durumlar mı Önce Gelir?” adlı yazısına bakınız.

konusunda nihai kararı doktorun kendisine yani vicdanına bırakarak müdahale etme ve etmeme kararlarının her ikisini moral davranışlar olarak görmektedir. Kanımca, Türk Tabipler Birliği'nin açlık grevinde bulunan kişiye karşı doktor tutumunda bireysel özerklik değerini temel belirleyici olarak alan görüşünün bazılarınca kabul edilemez bulunması, yalnızca toplumun bu değeri kendi kültürel, sosyal ve moral yaşantısında içselleştirememiş olması gerçeğinden değil, bu yorumun sorunun özüne ilişkin felsefi problemi yeterince kavrayamamasından gelmektedir.

Bireysel özerklik çok önemli bir etik değerdir, ama yegâne değer değildir. Birbiriyle çatışan iki ya da daha fazla etik değer arasında her durumda bir derecelendirme ya da sıralama yapmamızı öngören, *a priori* bir güvence söz konusu değildir. Yaşadığımız etik dünya, moral çatışmaların ve ikilemlerin karşısında yapmamız gereken seçimin diğer tüm değerlerin üstünde ve önünde olan nihai ya da mutlak bir değerle yapılamayacağını ve yapılmadığını gösterir. Yapılması gerektiğini ileri süren her etik kuram tekçi (monist) bir kuramdır. Tekçi kuramlar felsefi bakımdan çekici olabilirler, ama bu kuramlar, açlık grevi durumunda olduğu gibi, gerçek dünyada, hastasının özerkliğine uyma değeri ile yaşamı koruma değeri arasında bir doktorun yaşadığı duygusal gerilimi ne azaltır, ne de karşılaştığı ikilemi çözer.

Doğada Özgürlük Eşitlik ve Ahlak Yoktur

Prof. Dr. Şahin Yenişehirlioğlu*

Sizlere, küçük ekran tv.de bir belgeselde izlediğim çarpıcı, düşündürücü, hayrete düşüren, sorgulatan ama aynı anda da irkilten ve ürküten sahnelerden söz etmek istiyorum.

Afrika'da vahşi bir ormanda savanalar bölgesinde bir kesit. Doğa bütün sıcaklığıyla buharlaşıyor. Her yer alev alev yanıyor. Güneş çok sıcak yakıcı bir atom kütleli olduğunu insanoğluna bir kez daha anımsatıyor. Hayvanlar, hareket eden bu doğal varlıklar, doğaya doğanın içinde tâbi oluyorlar. Ondandır kurtuluş yok. Ölüncü bile yok. Hep doğanın içindesin ve hep ona karışıyorsun. Kendinde ve Kendisi-için-doğa bir varlık-mekân-zaman olarak her bir şeyi kapsıyor, barındırıyor, var kılıp yok kılıyor kendi evrensel döngüsü içinde. Bu, kaçınılmazlığın döngüsü biz varlıkları belirliyor. Bu gerçek, bizim doğa-mekân içindeki tutsaklığımızın ilkesidir. Ve bu ilkeyi biz bilmekteyiz, algılamaktayız ve anlayıp çözmeye çalışmaktayız.

Ama hayvanlar bunu sadece dürtüsel ve duyu olarak hissetmekte, ötesine geçememektedirler. Yani yalnızca o noktada kalmaktadırlar ve o olgu içinde doğaya tâbi olmaktadır.

Bir aslan sürüsü, av zincirini oluşturup çok masum bir ceylanı acımasızca savunmasız bırakıp, parçalayıp yavrularıyla birlikte yiyor. Hem kendilerini, hem de yavrularını besleyip, onlara avlanma uygulamasını ve tekniklerini öğreterek, yaşamı sürdürme becerisini kazandırarak, eğitilmelerini sağlamış oluyorlar. Böylece türlerinin devamı güvence altına alınmış oluyor kendiliğinden.

Bu olgu her bir hayvan türü için aynı çapta geçerlidir. Buna ancak doğanın kendisi son verirse vermelidir, insanoğlu tam tersine bu olguya saygılı olmalıdır. Yani, hiçbir hayvan çeşidini yok etmemelidir. Bu, aynı zamanda, bizde doğaya saygılı bir biçimde yaşamayı da hazırlar.

Ceylan'dan payını diğer hayvan türleri de almakta; çakallar, sırtlanlar, akbabalar, başka kuşlar, böcekler, karıncalar derken vb. hepsi birden kendi varlıklarını sürdürmektedirler. İyi güzel de, ceylanın hayvan hakkı olarak yaşama hakkı ne olacak? O daha birkaç ay önce doğmuştu. Yeni yeni kırsal kesimde koşup duruyor, annesinin peşinden ayrılmıyor, yaşamın ve doğanın tadını çıkarıyordu.

Oysa zalim aslan sürüsü, acımasız bir biçimde onun yaşam hakkını elinden aldı. Ve biz, bunu doğal karşılarız. Yani doğa, bunu böyle istiyor diyoruz. Demekle kalmıyor, bu olguya müdahale edip değiştirmek istemiyoruz. Tam tersine bu doğal olayı destekliyoruz. Çünkü doğadaki bütün türlerin devamını sağlamanın ancak birbirlerini yemek olduğunu biliyor ve destekliyoruz. Hatta bu böyle olsun diye özel önlemler alıyor, ulusal hayvan parkları oluşturuyoruz. Çünkü her bir canlılığın ölümü diğer canlıların yaşam koşuludur. Yani ölüm ve yaşam iç içe. Birbirlerinin nedenidirler.

* A.Ü. DTCF Felsefe Bölümü.

Demek ki burada var olan doğanın kendi kuralıdır. Hayvanın yaşam hakkı değildir. Hayvanın yaşam hakkı kendi elinde de değildir. O, sadece bu doğal kurala tâbidir. Ayrıca, ona da zaten bu sorulmuyor, sorulsa da o, bunu yanıtlamıyor.

Öyleyse doğada hak, hukuk, özgürlük yoktur, varsa da güçlü olduğun sürece vardır. Güçlülüğe de bir tek ölüm son vermektedir.

Bu arada aslan sürüsünün 4 erkek 2 dişi ve de birçok yavrudan oluştuğunu öğreniyoruz. Yediler, içtiler hepsi memnun mutlu dinlenip oynuyorlar. En çok da yavrular. Ne kadar şirin, sevimli şeyler bu yavrular. Oysa onlar birer canı değiller mi? Hem doğaya hem bize göre değiller. Çünkü, bir determinizm bu.

Bu sürü, bir savaş sonrası bir erkek aslanı, bir ayağı kırıldığı için terk etmek zorunda kalıyor. Acılar içinde kıvranan bu erkek aslanı, istemeye istemeye terk ediyorlar. Onun çevresinde dönüp dolaşp çeşitli sesler çıkararak, hiçbir yardımda bulunamadan, bir süre sonra onun yanından ayrılıyorlar. Acaba üzülerek mi ayrılıyorlar?... Biz bu soruyu soruyoruz. Üzülüyorlarsa, keşke üzülse diyeriz.

Ayağı kırılan bu erkek aslan aynı akıbeti uğruyor. Ona da bir sırtlan sürüsü saldırıyor. Karşı koyabildiği kadar koyuyor, hasım sürüyle tek başına baş edemeyince, kaderine razı oluyor. Sırtlanların ziyafeti başlıyor. Bundan çıkartılan ders; acımasızlık.

Oysa biz insanoğlu bir tavuğu yakalayıp canlı canlı kesip, acımasız bir biçimde ona ıstırap verip, onu bir güzel pişirip, ailecek, çoluk çocuk mideye indirmiyor muyuz? Arada ne fark var? Var mı? Buradaki insan hakkı, ya da tavuk hakkı ne? Bizi hayvan sürülerinden ayıran özellik nedir?

Bu arada, aslan sürüsünden ayrılmış bir dişi aslan bir başka sürüye katılmış, ya da katılmamış, geriye kendi sürüsüne dönüp gelmiş. Onu ya kabul ediyorlar yeniden kendi aralarına ya da cezalandırıp, hepsi birden ona saldırıp onu paramparça edip öldürüyorlar ve yiyorlar. Bu ne vahşet, bunu onlara yaptıran ne? Bu bir ahlak yasası mı, yoksa bir töre mi?... Bir kan davası mı, bir öç alma mı?

Yine bir dişi aslan bir yeni hamilelik döneminden sonra bir köşeye çekilip yavrularını doğuruyor. Ona kız kardeşi eşlik ediyor. Dişi aslan avlanmaya gittiğinde yavruları teyze aslan koruyor, beslenmelerine yardım ediyor.

Bu arada sürünün lideri değişiyor. Yaşlı erkek aslan genç erkek aslanlar tarafından kovalanıp yerine bir genç aslan geçiyor. Bu ya oğlu oluyor ya da yeğenlerinden biri. Sonra bu genç lider, gidip bu dişi aslanı sürüye katmak için uğraşiyor. Oysa dişi aslan yavrularını sahiplenmiş teyzeyle birlikte büyütme kararı vermiş.

Yeni lider erkek aslan bir fırsatta, anne ve teyze avlanmaya gittiğinde, yuvaya giriyor, yavruları öldürüp yiyor. Yuvaya dönen dişi aslan, durumu görünce günlerce ağlayarak ağıt yakıyor. Aynı anda teyze aslan çaresizlikle durumu seyrediyor. Biraz uzakta da lider aslan sabırla annenin acılarının dinmesini bekliyor. Bu birkaç gün sürüyor. Sonra dişi aslanlar anne ve teyze bu yeni liderin peşine takılıp sürüye katılıyorlar. Lider eğer isteseydi anne ve teyzeyle saldırabilirdi. Ama sabırla bekleyip onları sürüye kattı. Sonra da anne dişi aslanı bir başka genç erkek aslan, bu kardeşte olabilir, sürünün içinde dölleyip yeniden hamile bırakıyor. Türün devamı sağlanıyor, buna enstese de bile. Ama onlar için fark etmiyor. Lider erkek aslan üvey baba olmuyor, kendi yavrularını yeğliyor. Çok nadiren üvey babalığı kabul edermiş. Kendi kanından sürüyü oluşturmuş. Pekiyi, ahlak nerede bu sürüde? Demek ki hayvanlar âleminde bizim anladığımız türden bir ahlak manzumesi yok. Çünkü onlar için böyle bir zihniyet ve kurallar koyma yok.

Oysa ahlak insan türünün oluşturduğu düzenin kurallarıdır. Kaldı ki toplumlarda da bu hayvanlar âleminde verdiğim örneklerle rastlansa da genel kural ve oluşum bu tür vakaları yasaklıyor ve reddediyor. Bununla ilgili hukuk yasaları ve örgütlenmeleri ortaya çıkıyor. Buna da insan hakları ve ahlakı adını veriyoruz. Devlet de, bunun üst örgütü olarak düzenleyicisi oluyor. Nesnel toplumsal ahlakın doğuşu ortaya çıkıyor. Bu da öznel bireysel ahlakın güvencesi olmak zorundadır.

Demek ki hayvanlar âleminde;

1. Sürü aile,
2. Liderlik,
3. Ensest var.
4. Özgürlük yerine serbestlik söz konusu.
5. Ahlaksal düzen yok, dürtüsel düzen var.
6. Devlet diye bir üst yapısal örgüt söz konusu değil.
7. Aile içi cinayet var.
8. İlk önce kendi yavrularını yeğleme, diğer yavruları dışlama lider aslan için geçerli.
9. Suç ve ceza var.
10. Çaresizlik karşısında kendi bireyini terk etme var.
11. Doğa yasasının sonuçlarından –öldürme-ölme-beslenme- kurtuluş yok. Bu yasaya mahkûmiyet var. Bu da aşılamayan doğa belirleyiciliği.
12. Hayvanlar âleminde hak hukuk yok, güçlünün egemenliği var.
13. Doğada eşitlik ve özgürlük yok.
14. Doğada ahlak yok, gücün belirleyiciliği var.

Oysa, insan toplumlarında bunların, insan aklının koyduğu hukuk yasalarıyla belirlendiğini ve sonuçlandırıldığını görüyoruz.

O zaman ahlak ve yasaları bir insanı ve insanların oluşturdukları toplumları belirleyen evrensel bir insan özelliğidir. Bizi hayvanlardan ayıran da bu özelliktir. Bu özellik olmadan, insan varlığı insan olma niteliğini kazanamaz. Ahlak yasası, insanın kendisiyle, bir başkasıyla ve doğayla doğrudan ilişkisinden doğar. Bu da, evrensel bir zorunluluk olarak kendini belirler. Kant'ın ahlak felsefesi başlıca bu olguya işaret eder.

Sizlerle bu görüşlerimi paylaşmak istedim, teşekkür ederim.

EKLER

EK 1
ODTÜ Felsefe Bölümü
Uygulamalı Etikte İkinci Eğitim Tezsiz Yüksek Lisans Programı

1. Programın Amacı

Bugün etik neden gereklidir? Neden önemlidir? 21. yüzyılda artık 20. yüzyıl etiğinin yeterli olamayacağı söylenebilir. Akademisyenler, hekimler, mühendisler, hukukçular, öğretmenler, iş dünyasında, medyada, kamu sektöründe çalışanlar her gün etik sorunlarla karşı karşıya kalıyorlar. Teknolojinin, iş dünyasının medyanın yaşamı belirleme gücü günden güne küreselleşiyor. Bu alanlarda çalışanların aldıkları kararlar toplumu yönlendiriyor, biçimlendiriyor. İyi kararların milyonlarca insanı olumlu yönde etkileyebildiğini, kötü kararlarınsa geleceğimizi tehdit ettiğini görüyoruz. Durum böyleyken ve etik düşünme biçimi olumsuzluklara karşı önemli bir çare olabilecekken, meslek etiği, iş etiği, kısaca *uygulamalı etik* ne yazık ki bugün meslek öğreniminin ayrılmaz bir parçası durumuna gelememiştir.

ODTÜ Felsefe Bölümünün Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı bu açığı kapatmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu programda temel yöntem çözümleyici (analitik) ve kavramsal etik çalışmaların, kamu alanında ve iş yaşamında ortaya çıkan sorunlara, etik tartışma gerektiren vakalara uygulanması olacaktır. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programımız her alandan meslek sahiplerine etik çerçevede karar verme alışkanlığı kazandırmayı ve meslek yaşamlarında ortaya çıkan etik sorunlara karşı duyarlı olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Programa Kabul Koşulları

Programa kabul, ODTÜ'de Lisansüstü Çalışmalar Yönetmeliği'nde belirtilmiştir. Bunlara ek olarak tavsiye mektupları ve mülakat dikkate alınacaktır. Ayrıca halen çalışmakta olan ya da iş hayatında deneyimi olan adaylara öncelik tanınacaktır.

3. Programın Tanımı

Program özellikle kamuda ve özel kesimde tüm alanlarda çalışanlara yönelik olarak tasarlanmıştır.

Programa kayıt yaptıran öğrenci beş zorunlu ders alacaktır. Bu dersler etik bilginin kuramsal, tarihsel ve uygulamaya yönelik yönlerini değerlendirme yetisi kazandırmayı amaçlamaktadır. Öğrenci ayrıca danışmalarının önerileri ve onayı doğrultusunda beş seçmeli ders alacaktır. Dersler tamamlandıktan sonra Bitirme Projesi hazırlanacaktır. Program başarıyla tamamlandığında Tezsiz Yüksek Lisans derecesi (Tezsiz M.A.) verilecektir. Program en çok altı dönemde bitirilmelidir.

3.1 Programın Gereklere

Program içerisinde alınması gerekli derslerin listesi aşağıda verilmiştir.

Zorunlu Dersler:

PHIL 581: Uygulamalı Etikte Araştırma Yöntemleri

PHIL 582: Etik ve Değer I: Kuramsal

PHIL 583: Etik ve Değer II: Uygulamalı

PHIL 584: Uslamlama ve İkna Etiği

PHIL 585: Etik ve Karar Verme
 PHIL 589: Dönem Projesi

Seçmeli Dersler:

PHIL 586: Etik ve Bilgisayar Teknolojisi
 PHIL 587: Söylem Etiği
 PHIL 588: Çevre Etiği
 PHIL 590: Etik ve Kendini Tanıma
 PHIL 591: Medya Etiği I: Kuramsal
 PHIL 592: Medya Etiği II: Uygulamalı (Önkoşul: PHIL 591)
 PHIL 593: Medya Etiği III: Örnek Olay Araştırması
 PHIL 594: Örgütlenmelerde Etik I: Kuramsal
 PHIL 595: Örgütlenmelerde Etik II: Uygulamalı (Önkoşul: PHIL 594)
 PHIL 596: Örgütlenmelerde Etik III: Örnek Olay Araştırması
 PHIL 597: İş Etiği

3.2 Ders Tanımları

3.2.1 Zorunlu Dersler

PHIL 581: *Uygulamalı Etik Araştırma Yöntemleri (3-0)3*

Bu ders bir varsayımla başlar: Uygulamalı Etik Araştırma Yöntemleri niteldir ve “kural yaklaşımı”na dayanır. Bu varsayımın nedeni, etikte hem betimleyici hem de buyurucu (normatif) yöntemlerin yetersiz olmasıdır. İlki düşünceleri yasa benzeri genellemelere indirirken, ikincisi tam bir reçetemesi normlar içeren bir katalog sunar. Üçüncü bir seçenek olarak, kurallar yaklaşımı şunu varsayar: ahlaki davranışın kural-yönetimli düzeyinde, kurallar düşünceleri ve edimleri ikincil duruma düşürmeden etik davranış için biçim sağlarlar. Uygulamalı etiğin her alanı bazı kurallar üstüne uzlaşma alanı olarak düşünülebilir. Bu anlamda, etik kod özgünlüğü yasa benzeri genellemelere değil kurallara taşır. İlk olarak bir “kural” olarak etik kod *normatif bir güce* sahiptir, yani, kabul edilmiş davranış biçimlerinin dışına çıktığımızda davranışımızı *nasıl* “düzelteceğimizi” söyler. Bu anlamda kural bir seçim yapmanın ölçütüdür. İkinci olarak, bir kuralın *genelliği* olmalıdır. Geniş bir örnekler kümesine uygulanacak kadar basit olmalıdır. Üçüncü olarak, bir kuralın *zorunluluğu* olmalıdır. Yani, kural uygulandığı taraflarda yükümlülük *duygusu* uyandırmalıdır. Öznenin kurallara uymayı yerine getirme ediminin yanı sıra “yükümlülük duygusu” veya “normatif zorunluluğu” “etik kod” olarak adlandırılan yapının “kapanması”dan başka bir şey değildir. Belli bir alan için (medya, işletme, çevre gibi) oluşturulan etik kod, o alanın *etik gramerinin* (ve dolayısıyla *toplumsal etik gramerinin*) bir bölümünü oluşturur.

Bu dersin birinci bölümünde, *kural* kavramı ve “kural-yönetimli davranış”, “normatif güç” “kurucu-düzenleyici kurallar” gibi ilişkili kavramlar tartışılacak ve “Kuralların çözümleyici (a priori) ve deneysel boyutları nelerdir?”, “Bir kuralın mantıksal yapısı nedir?”, “Kurallar ve gerçekleştirilen eylemler arasındaki ilişkiler nelerdir?” gibi soruların cevapları aranacaktır.

Dersin ikinci kısmında amaç, etik kod ve kural arasındaki bağlantının belirtik kılınması olacaktır. Kurucu-düzenleyici kuralların taksonomisini vermeye çalışan iki yaklaşım (Searle ve Habermas) örnek olarak kullanılacaktır. Öğrencilerden, Örnek Olay Araştırması derslerini (PHIL 593 ve 596) aldıklarında somut durumlar için benzer taksonomiler geliştirmeleri beklenecektir.

Bu ders, içeriği uygulamalı etik gramerinin kuramsal ya da pratik boyutlarını kapsayan diğer derslerin düzenleyici omurgasını oluşturur.

PHIL 582: *Etik ve Değerler: Kuramsal* (3-0)3

Bir toplumsal düzenin sürekliliği, toplumsal değerler ya da en azından eylemde bulunmanın ortak ilkeleri üzerinde bir uzlaşım varsayar. Bu durumda felsefi düşünüş sorunu değer inançlarımızın neler olduğu ve bu değerlerin ussal olup olmadığının saptanması olacaktır. Bu giriş dersinin amacı, böyle bir düşünüşün geçmişteki önemli filozofların (Aristotle, Plato, Kant, Mill, Nietzsche gibi) metinlerinin okunup tartışılarak izlenmesidir. Bu derste, öznelcilik, nesnelcilik, yararcılık, doğaya başvuru, altın kurala başvuru, Kantçılık, egoizm gibi temel etik kuramlar özetlenecek, sınıflandırılıp kategorilere ayrılacaktır. Odak, bu kuramların içerdikleri rasyonellik kriterlerinin açıklığa kavuşturulması ve tanımlanması olacaktır.

PHIL 583: *Etik ve Değer II: Uygulamalı* (3-0)3

Önkoşul: PHIL 582

Ders ilk olarak etik ve ahlaki konular hakkında günlük yaşamda karşılaşılan değişik tartışmalara değinecektir. Etik ve ahlaki tartışmaları ve anlaşmazlıkları belirlemede edinilen bir takım yeteneklerin geliştirilmesinin ardından öğrencilerin PHIL 582 (Etik ve Değer I: Kuramsal) dersinde öğrendikleri temel etik kuramlar bu ahlaki problemlere uygulanacaktır. Bu amaca yönelik doğum kontrolü, kürtaj, ölüm cezası gibi somut ve öne çıkan çağdaş ahlaki problemler seçilecektir. Öğrencilerden, bu problemler hakkında alternatif çözümler üretmeleri, ve bu konularda dikkatlice düşünüp yazılı argüman geliştirmeleri istenecektir. Temel amaç, öğrenciye bir ahlaki problemi belirlemede gerekli yetenekleri edindirmek ve ahlaki konular üzerine eleştirel ve felsefi düşünceyi tanıtmak olacaktır.

PHIL 584: *Uslamlama ve İkna Etiği* (3-0)3

Etik ve uslamlama arasındaki bağlantı oldukça eskilere dayanır. Aristoteles *Retorik* adlı yapıtında retorikğin etik çalışmalarının bir dalı olduğunu yazmıştı. Reklam yöntemleri, kitle iletişimi, medya, İnternet vb. gibi alanlarda modern ikna yöntemleri ve uslamlama arasındaki ilişki Aristoteles'in yaşadığı zamanlardan daha karmaşık ve sorunlu duruma geldi. Kimileri tüm iknanın etik dışı olduğunu savundular. Bu düşünce okulu düşünsel desteğini Plato'da buldu. Diğerleri Aristoteles geleneğine dayanarak etik ve etik-dışı ikna arasında bir ayırım yaptılar. Bu dersin ilk bölümünde ikna etmeye dayalı uslamlamanın kuramsal yaklaşımları gözden geçirilecektir. Bu derste antik dönem düşünürlerinin (Plato, Aristoteles, Cicero gibi) yanı sıra modern düşünürler (Weaver, Toulmin, Habermas gibi) de incelenecektir.

Bu dersin ikinci kısmı, 'İkna etme eylemi ne zaman ve hangi bağlamda etikdir?' ve 'Bu çeşit söylemler nasıl kurgulanmalıdır?' sorularını yakından incelemektedir. Öğrenciler günlük yaşamda karşılaştıkları birtakım etik ve etik olmayan tartışmalar hakkında yazmaya ve dikkatlice düşünmeye; ve söz konusu örneklere belirli söylem modellerini uygulamaya teşvik edilecektir.

PHIL 585: *Etik ve Karar verme* (3-0)3

Etik ikilemler ve çatışmalar günlük hayatta sıradan bireylerin olduğu kadar kamu ve özel sektör yöneticilerinin ve diğer meslek sahiplerinin karşılaştıkları sorunlardır. Önyargı ve duygu üzerine kurulu karar vermeden nasıl kaçınılır? Yetersiz bilgi ve risk altında nasıl ussal karar verilir? 'Karar verme Kuramı' bireyler tarafından verilen

kararlardaki modellerle ilgilidir. Geline son noktada bu kuram, sadece ekonomi, bilim felsefesi ve ussallık kuramlarıyla iç içe değil, aynı zamanda idari bilimler, siyaset felsefesi ve etikle de ilgilidir. Lise düzeyindeki matematiğin ötesinde bir matematik bilgisi gerektirmeyen bu ders, 'Karar verme Kuramı'nın temel ilkelerine bir giriş niteliği taşır.

PHIL 589: *Dönem Projesi (3-0)3*

Her öğrenciden, şimdiye kadar elde ettiği kavramsal araçları kullanarak yürüteceği bir kişisel dönem projesi istenmektedir.

3.2.2 Seçmeli Dersler:

PHIL 586: *Etik ve Bilgisayar Teknolojisi (3-0)3*

Bu ders bilgisayar üretimi ve kullanımı; iletişim ve bilgi teknolojisine dayalı bilgisayar ile ilgili merkezi etik konuları inceleyecektir. Ders, bilgisayar kullanımının özelliklerine ve Web aracılığı ile iletişime ilişkin belirli felsefi problemleri tanıtmakla başlayacaktır. Gizlilik, bilgiye ulaşım hakkı, mülkiyet hakları, *hacking*, mesleki etik ilkeler, güvenilirlik ve güvenlik gibi etik konular üzerine problem tartışmaları dersin içeriğini oluşturacaktır

PHIL 587: *Söylem Etiği (3-0)3*

Söylem etiği kuramı yirminci yüzyıl felsefesinde önemli bir düşünsel harekettir. Apel ve Habermas gibi filozoflar söylem etiğini, normları inşa etmek için bir temel olarak görürler. Normlar gerçekte, söylemin eşit katılımcılarının ortak kabulleridir ve ayrıcalıklı özneler sorunu değildir. Bu ders etiğin söylem kuramını ve onun pratik uygulamalarını incelemektedir.

PHIL 588: *Çevre Etiği (3-0)3*

Çevre etiği uygulamalı etik içinde, en az üç açıdan, tartışmalı olan bir alandır: Çevrenin karmaşıklığı, çevre konusunda çıkar çatışmaları ve insan merkezli etik gelenekler, kavramlar ve insanı kapsamayan çevreyi ihmal eden kuramlar. Bu yüzden, belirsizlik ve çıkar çatışması, etik ilkeleri olan talebi artırırken geleneksel etiğin temel varsayımlarının insanı kapsamayan çevreyi de içine alacak şekilde genişletilmesi zordur. Örneğin insanların belli hakları vardır, peki diğer hayvanların da bazı hakları var mıdır? Hatta bitkilerin bile hakları var mıdır? Sadece bireyler mi ahlaki düşüncenin öznesi olmayı hak eder, yoksa türler ve eko sistemler gibi gruplar da ahlaki düşüncenin kapsamında mıdır? Hak ettiğimiz atmosfer payı nedir? Bu ve benzeri sorular hem insanmerkezciler hem de çevremerkezciler tarafından ele alınmaktadır.

PHIL 590: *Etik ve Bilinçlilik (3-0)3*

Çağdaş etik ya ahlak dilini inceler ya da pragmatik etiğin görelî değerlerini, Kant etiğini ve faydacılığı tartışır. Bütün bu etik yaklaşımlar, insanoğlunun kendi yaşamını yönlendirmede özgür olduğunu ve hem savunduğu değerlerin hem de ortaya koyduğu eylemlerin sorumluluğunu aldığını öngörür. Onlar insanın kendisini teşvik eden kuvvetlerin tamamen bilincinde olabileceğini, bu kuvvetlerin hangilerinin etik olarak diğerlerine göre önceliği olduğunu belirleyebileceğini ve bu bilinçlilik temelleri üzerinde eylemde bulunabileceğini varsayarlar. Bu durum etik alanında önemli bir boşluk yaratır. Etikçilerin bilinçaltının keşfine ve psikoterapinin tümüyle etik değerler sorunuyla ilgisi olmasına cevap vermedeki başarısızlığı, kültürümüzde insanın yapısı ile ilgili yalıtılmış iki ayrı söylemle birlikte yaşadığımız anlamına gelmektedir. Bu derste

temel etik kavramlarını ve kategorilerini yeniden düşünmekle ve yeniden formüle etmekle, geleneksel etik ile bilinçaltı psikolojisi arasında bir köprü kurulmaya çalışılacaktır.

PHIL 591: *Medya Etiği I: Kuramsal* (3-0)3

Bir medya etiği *grameri* geliştirme yönünde mevcut küresel girişimler.

Bu dersin ilk kısmı medya etiğine dair dünya literatürünün kuramsal bir gözden geçirilişi olacaktır. Kitle iletişim araçları ve gazetecilikteki etik problemlerin yapısı incelenecektir. İletişim araçları, yalan uydurma, çalıntı yapma, örtülü isnat, çıkar çatışması, bireysel gizlilik, toplum çıkarı vs. gibi konuların sorumluluğuyla ilgili etik normlar eleştirel bir şekilde değerlendirilecektir. ‘Araştırma Yöntemleri’ (PHIL 581) dersinde geliştirilen üç kriter, yani genellik, zorunluluk ve normatif güç bu değerlendirmede kullanılacaktır.

Dersin ikinci kısmı, bilgi teknolojisi, medya emperyalizmi ve ‘küresel diyalog’ sorununun etik yönünü ele alacaktır.

Bu dersin son kısmı, medyadaki ahlaki sorunların yukarıda sözü edilen alanlarıyla ilgili uluslar-üstü etik ilkeler geliştirme doğrultusundaki uluslararası çabaları (UNESCO, Avrupa Birliği) gözden geçirecektir. Bu etik ilkeleri değerlendirmede yukarıda sözü edilen üç ölçüt (genellik, zorunluluk, normatif güç) kullanılacaktır.

Bu ders, medya etiği ile ilgili uygulamalı derslerin (PHIL 592-593) temelini oluşturmaktadır.

PHIL 592: *Medya Etiği II: Uygulamalı* (3-0)3

Önkoşul: PHIL 591

Türkiye’de medya etiği *gramerinin* durumu.

Bu ders PHIL 591 dersinin devamıdır. Öğrencinin var olan bilgisine katkıda bulunmak amacıyla iki haftada bir verilecek seminerlerle öğrencinin medyadaki etik sorunları somut durumuyla ve uygulayıcılarının bakış açısından görmesi sağlanacaktır. Bu amaçla, hem medya ve üniversitelerden hem de medya ile ilgili diğer kurumlardan konuk konuşmacılar bu seminerlere davet edilecektir. Bu dersin hocası bu seminerleri organize etmek, yürütmek ve öğrencilerin etkin katılımını sağlamakla yükümlüdür. Öğrenciler tarafından yazılacak seminer raporları, her seminerden sonraki hafta sınıfta tartışılacak ve eleştirel gözle değerlendirilecektir, bu raporlar öğrencinin performansının değerlendirilmesine temel teşkil edecektir.

PHIL 593: *Medya Etiği III: Örnek Olay Araştırması* (3-0)3

Önkoşul: PHIL 581

Her öğrencinin medya etiği *gramerine* katkı için kendi kişisel çabası.

Bu dersi alan her öğrenci, dönem başında medya etiği alanında bir örnek olay (PHIL 591’de ayrıntılı olarak geliştirilmiş) seçecektir. Örnek olaylar gerek ulusal gerekse uluslararası olaylar arasından seçilebilir (“Susurluk”, “Watergate”, “Zippergate”, “Marmara Depremi” gibi). Öğrenciler, lehte ya da aleyhteki görüşleri oluşturup değerlendirmek için, haftalık olarak, bu olayların medyaya yansıtılmasındaki ahlaki sorunları işleyen yazılar sunacaklardır. Araştırma yöntemleri bilgisine dayanarak (PHIL 581), her öğrenci dersin sonunda, seçtiği özel durum için bir etik kodlar taksonomisi geliştirmeyi deneyecektir.

PHIL 594: *Örgütsel Etik I: Kuramsal* (3-0)3

Bir örgütsel etik *grameri* geliştirmeye yönelik küresel girişimler.

Bu dersin ilk bölümünde, örgütsel etiğin temelindeki kuramlar ve kavramlar gözden geçirilecektir. Etik sorunların doğası, çeşitli örgütsel kapsamlarda karşılaşılabilecek etik çatışmaların türleri araştırılacaktır. Bireysel ya da grup sorumlulukları, sahtekarlığın ve etik çürümenin engellenmesi, kamusal güven gibi ahlaki konularla ilgili etik kodlar eleştirel olarak değerlendirilecektir. Araştırma Yöntemleri dersinde (PHIL 581) geliştirilen üç ölçüt, genellik, zorunluluk ve normatif güç, bu değerlendirmede kullanılacaktır.

İkinci bölümde, kültürler arası ve uluslararası iş anlaşmalarında insan hakları, çevre sorunları, kirlilik, rüşvet, adam kayırma gibi farklı (ya da karşıt) etik standartlar ve koşulların dayatılmasıyla ortaya çıkan etik sorunlar incelenecektir.

Dersin son bölümünde ise, OECD kılavuzları ve örgütlenme ve iş etiği için küresel standartlar geliştirme girişimleri eleştirel olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede, yukarıda söz edilen aynı ölçütler (genellik, zorunluluk, normatif güç) kullanılacaktır.

PHIL 595: *Örgütsel Etik II: Uygulamalı* (3-0)3

Önkoşul: PHIL 594

Türkiye’de örgütsel etik *gramerinin* şu anki durumu.

Bu ders PHIL 594 dersinin devamıdır. Öğrencinin var olan bilgisine katkıda bulunmak amacıyla iki haftalık seminerlerle öğrencinin iş dünyasındaki etik sorunları somut durumuyla ve uygulayıcılarının bakış açısından görmesi sağlanacaktır. Bu amaçla, hem kamu sektöründen hem de özel sektörden konuk konuşmacılar bu seminerlere davet edilecektir. Bu dersin hocası bu seminerleri örgütlemek, yürütmek ve öğrencilerin etkin katılımını sağlamakla yükümlüdür. Öğrenciler tarafından yazılacak seminer raporları, her seminerden sonraki hafta sınıfta tartışılacak ve eleştirel gözle değerlendirilecektir, bu raporlar öğrencinin performansının değerlendirilmesine temel olacaktır.

PHIL 596: *Örgütsel Etik III: Örnek Olay Araştırması* (3-0)3

Önkoşul: PHIL 581

Her öğrencinin örgütsel etik *gramerine* katkı için kendi kişisel çabası.

Bu dersi alan her öğrenci, dönem başında örgütsel etik alanında bir örnek olay (PHIL 594’de ayrıntılı olarak geliştirilmiş) seçecektir. Örnek olaylar gerek ulusal gerekse uluslararası olaylar ve girişimler arasından seçilebilir. Öğrenciler, lehte ya da aleyhteki görüşleri yeniden kurup değerlendirmek için, haftalık olarak, bu olayların ortaya çıkardığı ahlaki sorunları işleyen yazılar sunacaklardır. Araştırma Yöntemleri bilgisine dayanarak (PHIL 581), her öğrenci dersin sonunda, seçtiği özel durum için bir etik kodlar taksonomisi geliştirmeyi deneyecektir.

PHIL 597: *İş Etiği* (3-0)3

İş Etiği dersi geleceğin yöneticileri olarak öğrencilere etik bilinci vermek, ve davranışlarını daha iyi şekillendirmelerine ve çeşitlendirmelerine olanak sağlayacak bir temel kurmayı amaçlar. Ders, yöneticilerin günlük çalışma hayatında karşılaşılabilecekleri etik sorunları, ortaya çıkış nedenlerini ve daha etkin bir şekilde nasıl ele alınması gerektiği konusunu işler. Kurumsal sorumluluk kavramının anlamını firmaların etik olmayan faaliyetlerinden örnekler vererek inceler. Öğrencilere eleştirel ve ahlaki bir bakış açısı verirken, iş ile ilgili kararlarında kullanabilecekleri analitik becerileri kazandırarak etik karar vermeyi öğretmeyi amaçlar.

3.3 Danışmanlık Sistemi

Her öğrenciye iki danışman atanacaktır. Danışmanlardan en az birinin Akademik Kurul üyesi olması gerekmektedir. Danışmanlar ilk dönem sonunda görevlendirilecektir.

3.4 Akademik Kurul ve Yürütme Kurulu

Akademik Kurul programa katkıda bulunan öğretim üyelerinden oluşur. Akademik Kurul, Yürütme Kuruluna iki yıllıkta, Felsefe Bölümü Başkanı tarafından onaylanmak üzere üç üye seçer. Yürütme Kurulu üyelerinden biri Felsefe Bölüm Başkanı tarafından Program Koordinatörü olarak seçilir. Program, içeriği ve işleyişi Yürütme Kurulu tarafından sürekli olarak izlenir ve geliştirilir.

3.5 Tezli ve Tezsiz Programlar Arasında Geçişler ve Özel Öğrenciler

“ODTÜ İkinci Yüksek Lisans Eğitiminde Geçerli Akademik Kurul ve Düzenlemeler” kılavuzu bu program için de geçerlidir. Geçiş ya da özel öğrencilik hakkında karar verme yetkisi Program Koordinatöründedir.

4. Öğretim Üyeleri

Bu programdaki eğitim ve araştırma görevlerine katkıda bulunacak bölüm üyelerinin listesi aşağıdadır:

John Bolender, Ph.D.
Yasin Ceylan, Ph.D.
Akın Ergüden, Ph.D.
David Grünberg, Ph.D.
Ahmet İnam, Ph.D.
Tahir Kocayiğit, M.A.
Erdinç Sayan, Ph.D.
Ayhan Sol, Ph.D.
Halil Turan, Ph.D.

5. Dünyadaki Benzer Bazı Programlar, Enstitüler ve Araştırma Merkezleri

- Center for Professional and Applied Ethics, Valodsta State University
- Institute for Business and Professional Ethics, DePaul University
- Master Program in Applied Ethics, K: U. Leuven, Belgium
- Business Ethics, University of St. Thomas
- Wharton Ethics Program, UPENN
- Applied Ethics at the University of Utah
- Dartmouth's Institute for the Study of Applied and Professional Ethics
- Center for Applied Ethics, University of British Columbia
- The Olsson Center for Applied Ethics, Darden School, University of Virginia
- Graduate Program in Applied and Professional Ethics, UMBC
- Center for Ethics and Professions, Harvard University
- Practical Ethics Center, The University of Montana
- Center for Business Ethics at Bentley College
- The Academy of Legal Studies in Business, University of Ohio
- The Beard Center for Leadership in Ethics
- The Bioethics Center at University of Alberta
- Center for the Advancement of Ethics, UWYO
- Center for the Advancement of Applied Ethics, CMU

- Center for Ethics, University of Tampa
- Center for Ethics in the Sciences and Humanities, University of Tuebingen
- Center for Applied & Professional Ethics, Central Missouri State University
- The Center for Professional and Applied Ethics, University of North Carolina at Charlotte
- The Center of Professional Ethics at Manhattan College
- Consortium Ethics Program, University of Pittsburgh, Center for Medical Ethics
- Hoffberger Center for Professional Ethics, University of Baltimore
- IIT's Center for Ethics in the Professions
- Institute for Business Ethics of the University of St. Gallen
- Institute for Global Ethics, Camden, MN
- Murray G. Bacon Center for Ethics in Business, Iowa State University
- Poynter Center for the Study of Ethics in American Institutions, Indiana
- The UBC Center for Applied Ethics
- University of Leeds Center for Business and Professional Ethics
- U.N.L.V. Institute for Ethics and Policy Studies
- The Wheaton College Center for Applied Ethics
- Ethics Center for Engineering & Science, MIT
- Kennedy Institute of Ethics, Georgetown University

6. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı ile Birlikte Yürütülen Bazı Faaliyetler:

1. Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi
2. Uygulamalı Etik Sertifika Programı, SEM ile birlikte
3. Uygulamalı Etik konulu Ulusal Konferans, 8-9 Kasım 2001, ODTÜ, Kültür ve Kongre Merkezi
4. Uygulamalı Etik konulu Uluslararası Konferans, 2001-2002 yılları içinde
5. Dışişleri Bakanlığı işbirliğinde Uygulamalı Etik Uluslararası Proje, 2001-2002 yılları içinde
6. METU Press'ten yayınlanmak üzere ders kitapları ve ilgili yayınlar

EK 2

ODTÜ, UYETAM (Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi) Amaçları

(Kuruluş 2002)

Giriş

Hızla değişen dünyamızda önemli ahlaki sorunların ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Örneğin, büyük endüstri kurumlarının ortaya çıkışı işçi hakları ve maddi kültürün çalışanlar üzerine etkisi gibi konuları sorgulamaya yöneltmiştir. Endüstrinin gelişmesiyle ortaya çıkan çevre kirliliği, daha temiz bir dünya ile büyüyen bir ekonomi arasında seçim yapmaya zorlamıştır. Teknolojik gelişmeler bilgi zenginlerinin bilgi yoksullarına karşı ne tür sorumluluklarının olduğunu sorgulamamızı sağlamıştır. 21. yüzyılın ilk yıllarında bile dünya barışı ve sosyal adalet sürekli tehdit altındadır. Mühendislik, medya, eğitim, askerlik, danışmanlık, işadamlığı veya diğer mesleklerden hangisinden olursak olalım, günlük yaşantımızda karmaşık ahlak ve değer sorunlarıyla karşılaşmaktayız.

Bugün etik neden gereklidir? Neden önemlidir? Bu soruların yanıtlarını yukarıdaki saptamalara dayanarak verebiliriz. Yine, 21. yüzyılda artık 20. yüzyıl etiğinin yeterli olamayacağı da söylenebilir. Akademisyenler, hekimler, mühendisler, hukukçular, öğretmenler, iş dünyasında, medyada, kamu sektöründe çalışanlar her gün etik sorunlarla karşı karşıya kalıyorlar. Teknolojinin, iş dünyasının medyanın yaşamı belirleme gücü günden güne küreselleşiyor. Bu alanlarda çalışanların aldıkları kararlar toplumu yönlendiriyor, biçimlendiriyor. İyi kararların milyonlarca insanı olumlu yönde etkileyebildiğini, kötü kararlarınsa geleceğimizi tehdit ettiğini görüyoruz. Durum böyleyken ve etik düşünme biçimi olumsuzluklara karşı önemli bir çare olabileceken, meslek etiği, iş etiği, kısaca *uygulamalı etik* ne yazık ki bugün hâlâ meslek öğreniminin ayrılmaz bir parçası durumuna gelememiştir.

Uygulamalı Etik Merkezinin Genel Amaçları:

- ODTÜ UYETAM'nin misyonu, başta üniversitemiz ve çevresi olmak üzere, ülkemizde etik bilinci geliştirmektir. UYETAM, toplumsal yaşamı ilgilendiren konularda kararların etik ilkelerin gözetilmesiyle alınmasını sağlamak için gerekli duyarlılıkları kazandırmayı amaçlar. UYETAM bu amaca ulaşmak için gerekli eğitim programlarının geliştirilmesini, altyapıların ve süreçlerin oluşturulmasını teşvik eder.
- UYETAM, yukarıda belirtilen amaçlara yönelik eğitim programları geliştirir.
- UYETAM, uygulamalı etik alanlarında ortaya çıkan temel sorunlar üzerine araştırma yapmak, bu sorunların çözümü için gerekli olan kuramsal çalışmalarını yürütmek, modeller üretip geliştirmek, bu model ve kuramsal çalışmaların yöntemli uygulamalarını yapmak ve uygulamaları geliştirip yaygınlaştırmak amacıyla kurulmuş disiplinler-arası bir araştırma merkezidir.
- UYETAM, araştırma-geliştirme çalışmalarıyla uygulamalı etik alanında bilgi birikimini arttırmayı ve uzmanlaşmayı hedefler.
- UYETAM, uygulamalı etik konusunda disiplinler-arası çalışmalarda ortaya çıkan temel felsefi ve yöntemsel sorunlarla ilgili araştırmaları özendirme amaçlar.

- UYETAM, disiplinler-arası araştırma anlayışıyla, değişik alanlarda çalışan öğretim üyelerimizi bir araya getirmeye çalışarak, disiplinler-arası iletişim ve etkileşimin gelişmesini ve üniversite içi işbirliğini arttırmayı hedefler.
- UYETAM, Türkiye ve diğer ülkelerde uygulamalı etik konularında çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlarla ilişki kurmak ve işbirliğini geliştirmek amacıyla konferanslar, seminer dizileri ve çalışma grupları oluşturmayı amaçlar.
- UYETAM, uygulamalı etik alanında ulusal ve uluslararası düzeyde yüksek lisans öğrencileri ve akademisyenler için değişim programları hazırlar.
- UYETAM, yapılan çalışmaların sonuçlarının yayınlanmasını ve yayın organizasyonunu yapar.
- UYETAM, çalışma sonuçlarının temel, lise ve yüksek eğitim ve öğretimde kullanılması için projeler geliştirir.
- UYETAM, çalışma sonuçlarının kamu, özel ve 3.Sektörde (dernek, vakıf vb. gibi gönüllü kuruluşlar) kullanılması için projeler geliştirir.
- UYETAM, yürüttüğü çalışma sonuçlarının Türkiye'nin hukuk mevzuatına girmesi için projeler geliştirir.
- UYETAM, gerekli kurum ve kuruluşlara danışmanlık hizmetinde bulunur.
- UYETAM, etik alanında yürütülecek proje çalışmalarıyla bir yandan üniversite dışı kurumlara nitelikli eleman yetiştirmeyi, bir yandan da üniversitedeki yüksek lisans öğrencisi niteliğinde artışı hedefler.
- UYETAM, genel amacına uygun diğer çalışmalar yapmayı ve gerekli yüklenimlere girmeyi hedefler.

Bu amaçlara ulaşmak için kullanılacak araçlar:

- Yerleşke içinde karar ve eylemlerin etik bir çerçeve içinde tartışılmasını sağlamak.
- Üniversitede vicdani değerlendirme alışkanlığını kazandırmak.
- Merkezi ve ortak öğretim programlarına etik tartışma alışkanlığını kazandırmak.
- Lisans ve yüksek lisans öğrencileri için etik tartışma ve değerlendirme deneyimi kazandırmak.
- Öğretim programına etiği katarak öğrencilerin ahlaki gelişimlerini güçlendirmek.

Üniversitenin bütün programlarındaki etik bakış açısını geliştirmek için

Uygulamalı Etik Merkezi,

- Uygun yüksek lisans dersleri açılmasına zemin hazırlayarak ders programlarını zenginleştirecektir.
- Üniversitenin yeni girişimlerinde etik değerlendirme alışkanlığını geliştirmeye çalışacaktır.
- Üniversitenin tüm öğretim üyelerine derslerini etikle bütünleştirebilmeleri konusunda danışmanlık hizmeti verecektir.
- Fakülte ve bölümler arası ortak çalışmaları destekleyecektir.
- Etik tartışma ve değerlendirme etkinliklerini geliştirmeyi düşünen fakülte ve bölümlerle ortak çalışmalar geliştirecektir.
- Fakülteler ve bölümlerle işbirliği içinde çalışacak olan merkez, fakülte ve bölümlerin araştırma ve kaynak kullanma programlarının etik değerlendirmelerin çerçevesinde yapılmasını sağlayacak programlar oluşturacaktır.

- Etik değerlendirmelerin ortak ders programları ile bütünleştirilmesini sağlayacaktır.

Merkez, üniversitemize aşağıdaki amaçları gerçekleştirebilecek bir program oluşturmasında yardımcı olacaktır:

- Üniversitemizin öğrencilerini çeşitli program ve programlar arası çerçevelerde etik tartışmalara önderlik edebilecek niteliklerle donatmak.
- Personelin ve öğrencilerin ve öğretim üyelerinin kişisel ve mesleki yaşamdaki etik değerlendirme bilincini pekiştirmek.
- Uzman akademik topluluğu, planlamaya ve etkinliklere katmak.
- Uygulamalı etik alanındaki çalışmalarıyla kendi ülkelerinde tanınmış düşünürleri ve akademisyenleri bir araya getirmek.
- Kuramsal yaklaşımları uzmanların yardımıyla geliştirmek.

Merkezin tüm programlarında etik karar verme konusuna kendine özgü bir yaklaşım vardır. Merkezin Programları ve Amaçları:

- Geliştirilen karar verme modellerinin etkinliğini sorgulamak.
- Uygulamalı etikte burs olanakları sağlamak.
- Üniversitenin etik anlayışını ve yükümlülüklerini belirginleştirmek.
- Farklı eğitim ve kültür düzeylerindeki insanlar arasında iletişim kurulabilmesini sağlayacak bir topluluk yapısı yaratmak.
- Personelden oluşturulan disiplinler-arası çalışma gruplarına etik konularda destek vermek.
- Fakülte ve bölümler tarafından belirtilen gereksinimler doğrultusunda etik eğitim etkinlikleri geliştirmek.
- ODTÜ Mezunlar Derneği ile birlikte çalışmak.

Öneriler ve Beklentiler

- Uygulamalı etik kaynaklarının toplanmasına destek olunması.
- Merkezin amaçlarının toplumun geniş kesimlerince benimsenmesinin özendirilmesi.
- Yoğunlaştırılmış etik programlara destek verilmesi, temel etik konuların gündeme getirilmesi.
- Kamusal uygulamaları irdeleyecek etik tartışma ortamlarının gelişmesinin desteklenmesi.
- kolektif bir etik programının geliştirilmesinin sağlanması.
- Kamusal iletişimi, etiğin anlaşılması ve benimsenmesini özendirmek için medyanın kullanılmasının sağlanması.
- Yoğunlaştırılmış programlar aracılığıyla ODTÜ'yu ve Ankara'yı (yakın bölgemizi) ilgilendiren etik konuların öncelikli olarak gündeme getirilmesi.

Yakın çevremize yönelik bir program geliştirmek doğrultusunda önerilen çerçeve:

- Kuramsal modeller, programlar ve projeler için pedagojik araçlar sağlanmalıdır.
- Belirlenmiş alanlarda uygun şirketler ya da kurumlarla stratejik ortaklıklar geliştirilmelidir
- Öğrenciler, öğretim üyeleri ve çalışanlar için öğrenme, öğretme ve burs olanakları araştırılmalıdır.

Programlarımız:Etik ve Teknoloji

Merkez halen yürütülmekte olan programları güçlendirir; öğrencilere, öğretim üyelerine, personele ve yerleşke dışındaki topluluklara yardımcı olur, teknolojiye ilişkin yeni programlar önerir.

Merkez bir Etik ve Teknoloji Çalışma Gurubu oluşturur ve bu gruba öğrencilerin, öğretim üyelerinin ve personelin etkin bir biçimde katılımını sağlamaya çalışır.

İnsan Hakları ve kolektif Uygulama Programı

Merkez, kolektif karar alma ve etik konusunda araştırmaları destekler, yayınlar yapar, kolektif karar mekanizmaları için rehberlik yapar, bu konuda danışmanlık yapabilecek uzmanların çalışmalarına katılımını sağlamak amacıyla oturumlar düzenler ve benzer çalışmaları uluslararası düzeye taşır.

Adalet Çalışmaları

- Merkez bireyler, kurumlar, toplum üzerinde güçlü etkisi olabilecek uygulamaları araştırma gündemine alır.
- Ülke ve kent politikalarını belirleyenlerin etik bilinçlendirilme gereksinimlerini değerlendirir.
- Danışmanları aracılığıyla topluluk liderlerine etik sorunları tartışmak için uygun ortamlar sağlar.
- Kamusal iletişimi, etiğin anlaşılması ve benimsenmesini özendirmek için medyayı kullanır.
- Uygulamalı etik kaynakları sağlar ve toplumun geniş kesimlerince benimsenmesini özendirir.
- Yoğunlaştırılmış programlar aracılığıyla yakın çevremizi ilgilendiren önemli etik konuları gündeme getirir.
- Geliştirilen etik kodları TBMM aracılığıyla hukuk mevzuatına sokmaya yönelik projeler geliştirir.

Merkez yakın çevremizi ilgilendiren yoğunlaştırılmış programlar geliştirecektir.Stratejik ortaklık:

Belirlenmiş alanlarda uygun bir şirket, organizasyon ya da kurumla stratejik ortaklık.

Burs olanaklarının araştırılması.Etik Tartışmaları Dergisi

- Hedefimiz, etikçilerin ve diğer uzmanların birikimlerinin geniş bir kesime ulaşabilmesini sağlayarak okurların ahlaki konuları saptamalarına ve tek tek bireyler ya da bir bütün olarak toplum tarafından verilmiş olan kararlarda söz konusu olan değerlerin ve ilkelerin irdelenmesine yardımcı olmaktır.
- Dergi üç ayda bir yayınlanacaktır.
- Merkez, gönüllü abonelikler temin etmeye çalışacaktır.
- Merkez, 'Etik Tartışmaları'nın İnternet ortamında yayımını da gerçekleştirecektir.

Medya Bağlantıları ve Ortaklıklar

Merkez, yurt çapında muhabirlerle bağlantılar geliştirecek ve yerel medya ile verimli ortaklıklar kurmaya çalışacaktır.

Eğitim Dokümanları

Merkez, her yıl eğitim dokümanları hazırlayacak ve bunları piyasaya sunacaktır. Bu tür ürünler Merkez ve üniversitenin bilgi birikiminin daha geniş bir kesime ulaşmasını

sağlayacak ve örnek programların kamu tarafından tanınmasını sağlayacaktır. Bu yayınlar merkezin bütçesine katkı sağlayacaktır.

ODTÜ Sürekli Eğitim Merkezi ile İşbirliği

SEM'in İş Etiği, Medya Etiği ve diğer uygulamalı etik konusundaki programları ile işbirliği ve koordinasyon, UYETAM'nin amaçlarını gerçekleştirebilmesini kolaylaştıracaktır.

ODTÜ Felsefe Bölümünün 'Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı' ile İşbirliği

ODTÜ Felsefe Bölümünün Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı etik sorunların meslek öğreniminde yeterince ve yöntemli bir biçimde tartışılmamasından kaynaklanan bir açığı kapatmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu programda temel yöntem çözümleyici (analitik) ve kavramsal etik çalışmaların, kamu alanında ve iş yaşamında ortaya çıkan sorunlara, etik tartışma gerektiren vakalara uygulanması olacaktır. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programımız her alandan meslek sahiplerine etik çerçevede karar verme alışkanlığı kazandırmayı ve meslek yaşamlarında ortaya çıkan etik sorunlara karşı duyarlı olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Üniversitemiz bünyesinde kurulması düşünülen Uygulamalı Etik Merkezi'nin ODTÜ Felsefe Bölümünün 'Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı' ile işbirliği içinde çalışması her iki tarafın yararına olacaktır. Bu işbirliğiyle Uygulamalı Etik Merkezi'nin Felsefe Bölümünden kuramsal ve yöntemsel destek alabilecek, Felsefe Bölümü ise bir yandan uygulamalı etik çalışmalarında disiplinler-arası ilişkilerini güçlendirecek, bir yandan da üzerinde çalışılabilecek somut malzeme elde etme olanağı bulacaktır.

Program ve Hizmetlerinin Kalitesinin Yükseltilmesi:

İletişim

Merkezin kurucularından ve katılımcılarından gelen eleştiri ve öneriler programların ve etkinliklerin biçimlendirilmesine yardımcı olur.

Ölçme ve Değerlendirme

Merkez, programlarının etkinliğini değerlendirmek için var olan ölçme ve değerlendirme araçlarının iyileştirilmesi ve yeni değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesinde öğretim üyeleri, personel ve yöneticilerinin deneyimlerinden ve bilgi birikiminden yararlanacaktır. Sempozyumlar, konferanslar, atölye çalışmaları ve *Etik Tartışmaları*'nda yayımlanan makaleler ölçüt geliştirmek amacıyla değerlendirilecektir.

Diğer etik merkezlerinin çalışmaları incelenecek ve Merkezin etkinliklerinin değerlendirebileceği ölçütler saptamaya çalışılacaktır.

Üniversitenin tüm bölümleri bu Merkez'in faaliyetleri ile ilgilidir. Bu bölümlerin lisans-lisansüstü dersleri ODTÜ kataloglarında mevcuttur.

Sonuç

Merkez, çalışanları ve katılımcıları ile görüş alışverişi içinde oluşturacağı bir yürütme planını üniversite yönetiminin onayına sunacaktır.

Merkez, yalnızca bu metinde özetlenmiş olan etkinlikleri yürütecektir. Diğer etkinliklerin Üniversite Yönetimi ile tartışılması gerekmektedir.

EK 3

ODTÜ, UYETAM, SEM İşbirliği ile Yürütülen Medya Etiği Sertifika Programı

Amaç

Doğruluk, dürüstlük, onur, karşılıklı güven gibi etik değerler global düzeyde toplum *gramerinden* neden dışlandı? Bu değerler insanbilim alanlarında sıfır-on arası niceliksel “değer” biçilerek yapılagelen araştırmalarla toplumsal *gramere* yeniden kazandırılabilir mi? Bu tür bilimsel araştırmalar ötesinde şu soruları sormak gerekmez mi: Etik neden gereklidir? Bir uygulamalı etik alanı olan *medya etiği* niçin gereklidir? Medya Etiği Sertifika Programı, Türkiye’de ilk olarak bu sorulara sistematik yanıtlar aramayı amaçlar. Demokratik, çoğulcu bir toplum *grameri* oluşturmayı Atatürk inkılapları ile seçmiş olan bizlerin, bu seçimi pekiştirebilmek için her şeyden önce insanları ve milletleri monologdan diyaloga açan nedenleri, motifleri ortaya çıkarıcı, geliştirici ve bunlar hakkında etik tavır ve eylem oluşturucu her türlü etkinlikte bulunmamız gerekir. Bu anlamda medya etiği bilinci, demokratik çoğulcu toplum *gramerinin* bir parçası, bu bilinçlenmeyi yaratan ve geliştiren her türlü eğitim ve öğretim etkinliği de bu *gramerin* oluşumuna yönelik birer çabadır. Bugün ülkemizde ve dünyada bir iletişim teknolojisi patlaması yaşanmaktadır. Bu patlama, Batıda bilimsel adı “iletişim paradoksu” olan bir durum yaratmıştır. Paradoks kısaca şudur: Bu patlama sonucunda belli bir toplum içindeki pratik, etik ve diğer sorunlar, dünyanın diğer toplumlarının sorunlarına benzemeye, bu sorunların etkisiyle renklenmeye, şekillenmeye, değişmeye başlar (bir yüzeysel *gramer* oluşumu). Böyle bir durumda, doğal beklenti sanal-mekânsal yakınlaşmanın toplumsal *gramerin* oluşumunu kolaylaştıracağıdır. Ancak durum bunun tersi olur: İletişim teknolojisinin global mekân düzeyinde gerçekleştirdiği bu yaklaşma, aynı zamanda da paradokslu bir biçimde ortak değerler sisteminin oluşmasını köreltici, insanlar ve kültürler arası çatışmaları ve zıtlıkları körükleyici bir etki yapar. Mekân düzeyinde birbirine yaklaşmış olan bu insanların birbirinden farklı olan “etik doğruları”, “iyileri”, “kötüleri” birdenbire eskisinden çok daha belirgin hale gelir ve toplum *gramerinde* etik kaos ya da kuralsızlık olasılıkları artar. İşte sistematik, bilimsel bir iletişim etiği bilinci oluşturup geliştirme çabası bu noktada, yani bu paradoksu çözüp ortadan kaldırmak açısından önem kazanır. Ülkemizde bir ilki gerçekleştirmeyi amaçlayan “Medya Etiği Sertifika Programı”, toplumsal düzeyde böyle bir bilinçlenmenin öncülüğünü yapacak olan 4. Kuvvet diye anılan medya ile ilgili kamu, özel ve 3. Sektör (dernek ve vakıflar) çalışanlarına, ya da bu alanda çalışmayı düşünenlere katkıda bulunmak amacını gütmektedir.

Süresi

Program toplam 80 saattir ve 10 hafta içinde tamamlanır.

Başvuru Koşulları ve Kayıt

Programa kayıt olabilmek için en az bir meslek yüksek okulu mezunu olmak veya bir yüksek öğrenim kurumundan ön lisans diploması almış olmak gerekir. Başvuru sahipleri bu durumlarını belgelemelidir.

Başvuru sahiplerinden herhangi bir yabancı dil belgesi istenmez.

Program, daha önce etik ile ilgili bir ön eğitim almış olmayı ve tecrübe sahibi olmayı gerektirmez. Program halen en geniş anlamıyla medya alanında kariyer sahibi

olan kesime hitap ettiği için yeni iş imkanı yaratmaktan ziyade, medya etiği bilincinin yerleştirilmesi ve kişilerin sürdürmekte oldukları mesleklerinde etik kalitenin yükseltilmesi amacına yöneliktir.

Programın kontenjanı dönem başına 25 kişidir. Başvuru sahipleri arasından kontenjana göre bir seçim yapılır. Asil ve yedek adaylar belirlenir. Kontenjana göre programa en uygun adayların belirlenmesi, başvuru sahiplerinin ve program öğretim elemanlarının bilgilendirilmesi, yedek listenin izlenmesi ve her türlü kayıt işlemleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezinin sorumluluğunda yürütülür.

Kapsanan Dersler

Program kapsamındaki kurslar programı yürütecek olan öğretim elemanları tarafından belirlenir. Bu kurslar değişen gereksinim ve koşullara göre zaman içinde yenilenir. Mevcut durumda dersler aşağıdaki konu başlık ve içeriklerinde belirlenmiştir:

Konu	İçerik	Süre (saat)
KONU 1: Genel Etik ve Uygulamalı Etik İçinde Medya Etiğinin Yeri	<ul style="list-style-type: none"> • Etik nedir? Genel etik, uygulamalı etik, medya etiği kavramları. • Başlıca etik kuramlar: Nesnelcilik, Öznecilik, Faydacılık, Kantçılık, Aristotelesçilik, Platonculuk, vb. • Başlıca etik yöntemler: Diskürsif (tartışmacı), Hermeneütik (anlam yorumcu), Analitik (anlam çözümleyici), vb. • Medya etiği konusunda Batıdaki kuramsal yaklaşımlar: Betimleyici ve Normatif yaklaşımların medya <i>grameri</i> oluşumuna etkileri. Bu yaklaşımların eksiklikleri. • Programın iki anahtar kavramı: Gramer, İletişim Etiği Paradoksu. 	8
KONU2: Medya Etiği Grameri. Medya Etiği Gramerinin oluşumu. Niteliksel-Kural Yaklaşımı: Kuramsal Bir Model.	<ul style="list-style-type: none"> • Medya Etiği Grameri ne demektir? Nasıl oluşur? • Dört Kuvvet (Yasama, Yürütme, Yargı, Medya) arasında medya etiği gramerinin yeri. • Bir medya etiği gramerinin oluşum sürecine uygun yaklaşım: Niteliksel-Kural Yaklaşımı. • Kural kavramı, özellikleri: Normatif güç, genellik ve zorunluluk. Etik kod-kural ilişkisi. Medya Etiği Gramerinin oluşum mantığı. • Medya etiği grameri oluşumuna <i>örnek olaylar</i>: Marmara Depremi, Susurluk, Watergate, vb. Bunlarda kural-etik kod oluşum süreci medyaya nasıl yansıdığı tartışılması. 	8
KONU 3: Medya Sorumluluğu I: Batıda Medya Etiği Grameri Oluşturma Çabaları.	<ul style="list-style-type: none"> • Batıda medya sorumluluğu ile ilgili olarak geliştirilen etik kodlar: Yalan haberle ilgili, haber hırsızlığı (<i>plagiarism</i>) ve telif hakkı ile ilgili, üstü kapalı isnat (<i>veiled attribution</i>) ile, çıkar çatışması ile, özel yaşamın gizliliği- kamu yararı karşılığı ile, sansür- halkın bilgilendirilme hakkı karşılığı 	8

	ile, çocuklara yönelik programlardaki seksle ve şiddetle ilgili etik kodifikasyon örnekleri.	
KONU 4: Medya Sorumluluğu II: Batı'da Medya Etiği Grameri Oluşturma Çabalarına Eleştirel Bakış.	<ul style="list-style-type: none"> • Bir önceki haftada incelenen Batıdaki kodifikasyon çabalarına eleştirel yaklaşım. • Medya etiği gramerinin oluşumunu önleyici etkenler: Gecelik nabız yoklamalar (<i>overnight polling</i>), rating, kötü retorikler (eğlence, şiddet, niceliksellik retorikleri). • Örnek olaylar. Bunlardan çıkarılacak derslerin kural yaklaşımı modeline oturtularak, ortaya çıkan medya etiği gramerinin oluşum sürecinin izlenmesi. Tartışma. • Bu konularda, yukarıda Konu 2'de incelenen kuramsal modelimiz çerçevesinde kural taksonomisi geliştirme denemeleri katılımcılar tarafından yapılacaktır. • <i>İletişim etiği paradoksunu çözebilir miyiz?</i> Tartışma. 	8
KONU 5: Medya Sorumluluğu III: Türkiye'de Medya Etiği Grameri Oluşturma Çabaları.	<ul style="list-style-type: none"> • Yukarıda Konu 3'de belirtilen medya sorumluluğu ile ilgili alanlarda Türkiye'de geliştirilen ve geliştirilmekte olan etik kodlar. • Türkiye'de medya etiği gramerinin oluşumunu önleyici etkenler. • Katılımcıların etik bilgi birikimleri çerçevesinde bunları tartışmaları. • <i>İletişim etiği paradoksunu çözüyor muyuz?</i> Tartışma. 	8
KONU 6: Medya Sorumluluğu IV: Türkiye'de Medya Etiği Grameri Oluşturma Çabalarına Eleştirel Bakış.	<ul style="list-style-type: none"> • Bir önceki haftada yapılan tartışmalar geliştirilerek sistematik argümanlar haline getirilecektir. • Katılımcılar gruplar oluşturarak örnek olaylar üzerinde somut öneriler geliştirecektir. • Bu somut öneriler, katılımcıların hazırlayacağı "Türkiye'de Medya Etiği Gramerinin Oluşumuna Katkılar I: Medya Sorumluluğu" başlığı taşıyan ortak raporları için kullanılacaktır. 	8
KONU 7 Batıda ve Türkiye'de Bilgi Teknolojisindeki Patlamanın, Medya Tekelleşmesinin ve Global Diyalog Görüşünün Ortaya Çıkardığı Etik Sorunlar.	<ul style="list-style-type: none"> • Bilgi Teknolojisindeki patlama ve getirdiği etik sorunlar. • Medya tekelleşmesinin doğurduğu etik sorunlar. • Global Diyalog yaklaşımları ve bu yaklaşımların ortaya çıkardığı etik sorunlar. • <i>İletişim etiği paradoksunda neredeyiz?</i> Tartışma. 	8
KONU 8: Batı'da Bilgi Teknolojisindeki Patlamanın, Medya Tekelleşmesinin, Globalleşmenin Getirdiği Etik Sorunlara Çözüm Arama Çabaları: Uluslararası Medya	<ul style="list-style-type: none"> • Birleşmiş Milletler (UNESCO) çabalarının tarihsel gelişimi, bugünkü durumu. • Avrupa Konseyi'nin çabalarının tarihsel gelişimi, bugünkü durumu. • Uluslararası kodifikasyon çalışmalarının etik açıdan değerlendirilmesi katılımcılar tarafından gruplara ayrılarak tartışılacaktır. Sonuçlar somut 	8

Etîği Grameri Oluşturma Süreci.	öneriler haline getirilecektir. • <i>İletişim etiği paradoksunu düşünelim.</i> Tartışma.	
KONU 9: Türkiye’de Teknolojisindeki Patlamanın, Medya Tekelleşmesinin, Globalleşmenin Getirdiği Etik Sorunlara Yaklaşımlar.	• Türkiye’deki medya ile ilgili kuruluşlarla Batıdaki kuruluşlar arasındaki işbirliği sonucunda geliştirilmiş kurallar. • Bu kurallar ve örnek olaylar üzerinde katılımcı grupların tartışmaları ve somut öneriler. • Bu somut öneriler, katılımcıların hazırlayacağı “Türkiye’de Medya Etîği Gramerinin Oluşumuna Katkılar II: Globalleşme” başlığı taşıyan ortak raporları için kullanılacaktır.	8
KONU 10: Program ne Kazandırdı? Nasıl Geliştirilebilir?	• Program konularının özetler halinde yeniden gözden geçirilmesi. • Program başlamadan önceki durumla bugünkü durum arasındaki bilgi-beceri birikim farkının değerlendirilmesi. • İleride yapılacak olan programlarda, bu programa göre ne tür iyileştirmeler, geliştirmeler yapılabilir? Tartışma. Öneriler. • Program sonunda yazılan iki ortak raporun tartışılması, değerlendirilip eleştirilmesi. • <i>İletişim Etîği Paradoksunu çözebildik mi?</i>	8
	TOPLAM	80

Uygulamalar, Sınavlar, Projeler ve Ödevler

Programın kapsamındaki konular ile ilgili yapılacak uygulamalar, projeler, ödevler, sınavlar ve bunların genel başarı puanına katkısı, programı yürüten öğretim elemanları tarafından belirlenir.

Programı Yürütecek Öğretim Elemanları

Program Felsefe Bölümü öğretim üyeleri tarafından yürütülür.

İlgili öğretim elemanları program başlamadan en az iki ay önce verilecek dersleri gözden geçirir, ders programını hazırlar ve öğrenmenin değerlendirilmesi ile ilgili düzeni belirler. Buna ek olarak program boyunca gerekli akademik koordinasyonu sağlar.

Başarı ve Değerlendirme

Programa katılanlar 10 haftanın sonunda bütün konulardan bir sınava girerler. Bu sınav ve dönem içi çalışmalar programa ait başarı puanlarını belirler. Sınav ve diğer çalışmaların başarı puanına nasıl etki edeceği, her dönem, ilgili öğretim elemanları tarafından belirlenir. Katılımcıya sertifika verilebilmesi için, katılımcının son sınav ve dönem içi çalışmalarından topladığı puanın 100 üzerinden en az 50 olması gerekir.

Buna göre başarısız olan katılımcılara “katılım belgesi” verilir. Ancak katılım belgesi alabilmesi için katılımcının derslerin en az %70’ine devam etmesi koşulu aranır.

Sertifika alamayan katılımcıya başarısız olduğu dersler için ek sınav hakkı tanınır. Katılımcı, bu sınavları 2 yıl içinde almak zorundadır. Birinci sınav ücretsiz, ikincisi ise SEM tarafından belirlenecek bir ücrete tâbidir. İsteyen katılımcılar başarısız oldukları

derslere tekrar kayıt olabilirler. Bu katılımcılar başarısız olduklara derslere tekrar kayıt olabilirler. Bu katılımcılar yeniden kayıt olacakları dersin saatinin toplam süreye oranında ücret öderler.